COLECȚIA ROMANULUI ISTORIC

Maxence Van der Meersch

INVAZIE '914

COLECŢIA ROMANULUI ISTORIC

MAXENCE VAN DER MEERSCH

INVAZIE ’914

Versiunea digitală 1.0 – august 2023

Realizată după volumul apărut la Editura Univers, Bucureşti, 1986

Titlul lucrării în original: Maxence Van der Meersch – INVASION 14
Traducere: Vera Maria Neagu
Prefaţă: Sanda Radian
Coperta colecţiei: Vasile Olac

PREFAŢĂ

Originar din Flandra, Maxence Van der Meersch şi-a impregnat profund opera de esenţa ţinutului natal cu caracteristicile sale geografice şi umane. Această „ţară de jos” cu întinderile ei netede pe care orice ondulaţie de teren se vede de departe, cu mlaştinile ei nesfârşite, dar asanate de mâna omului şi acoperite de lanuri de cereale, a fost totodată şi una din primele zone industrializate europene, importantă regiune minieră şi ducând până departe faima unor oraşe ca Lille, Roubaix şi Tourcoing – producătoare de fine ţesături şi stofe. O populaţie harnică, supusă des invaziilor – Flandra ţinând sau fiind tranzacţionată până în secolul al XVII-lea când de o putere când de alta, când de Belgia, când de Franţa, când de Spania, – învăţată cu lipsurile şi eroică în rezistenţa faţă de duşmani sau invadatori, va constitui rezervorul nesecat al eroilor făuriţi de romancier.

Maxence Van der Meersch, pe numele său adevărat Joseph Cardijn, se naşte la Roubaix în 1907, într-o veche familie de industriaşi din departamentul de Nord. După absolvirea facultăţii de ştiinţe juridice, se instalează ca avocat şi publicist la Lille. Înflăcărat de idei umanitare, tânărul depăşeşte preceptele social-creştine care nu-l satisfac, tinzând spre un socialism de sursă marxistă, într-un spirit asemănător, deşi mai puţin radical, ca Roger Martin du Gard. Alternanţa între soluţiile religioase şi cele de mutaţie socială pentru rezolvarea gravelor probleme ale societăţii interbelice există însă în întreaga creaţie literară a autorului. Unii exegeţi, care cu prea mare uşurinţă îl consideră strict un adept al umanitarismului creştin, omit faptul că scriitorul contestă pe patul de moarte adeziunea sa la catolicism. Revoltându-se împotriva junglei capitaliste ce deformează până şi fiinţe la început elevate, prinse în vârtejul afacerilor şi în goana după câştigul cu orice preţ, Maxence Van der Meersch şi-a consacrat întreaga operă celor săraci şi umiliţi. În romanele sale şi mai ales în *Invazie ’914* recunoaştem elemente autobiografice răzleţe şi, din pudoare, destul de mult modificate. De pildă, portretele unor industriaşi cum sunt cei din familia Hennedyck, fondatori ai unei tradiţii patronale cu puternice trăsături de onestitate şi patriotism, conţin evocări ale unor membri din familia autorului, iar înfiriparea iubirii dintre

David şi Annie are rezonanţele căsătoriei lui Maxence Van der Meersch cu o lucrătoare din fabrică.

La douăzeci şi cinci de ani, când debutează în aria prozei, la tânărul romancier se simt încă puternic influenţele lecturilor preferate. *La Maison dans la dune* („Casa de pe dună” – 1932), povestea unui contrabandist înşelat şi denunţat de soţia lui, poartă vizibil amprenta tematicii, şi violenţei stilistice a lui Merimée. Totuşi, în construcţia personajelor, în atmosfera cărţii se introduc note realiste menite să justifice comportamentele, precum şi sumbrul, cenuşiul existenţei cotidiene descrise până în detaliu – procedee ce vor deveni specifice artei narative a lui Van der Meersch. Predominantă asupra întregii lui opere rămâne însă înrâurirea lui Zola de la care a moştenit, cum arată Pierre de Boisdeffre – „puterea, realismul scrupulos, lirismul inspirat” [1]. Această înrâurire se manifestă îndeosebi în surprinderea scenelor de masă, în viziunea aglomerărilor citadine, a suferinţelor umane cu ce au ele groaznic şi sordid, ca în romanele *L’Assomoir* („Gervaise”) ori *Germinal*. Maxence Van der Meersch păstrează însă permanent încrederea în om şi în forţele sale. În faţa momentelor de supremă gravitate, a unor situaţii ce par fără ieşire, el relevă existenţa scânteii creatoare a omului care poate aduce oricând lumină în mijlocul celei mai înjosite, inegalitare sau corupte lumi. Acest lucru apare limpede în *Ouand les sirènes se taisent* („Când sirenele tac”), publicat în 1933, roman uzinal închinat mişcării greviste. În mod simbolic, în final, venirea pe lume a copilului uneia dintre eroinele principale prevesteşte – ca la noi în poezia *Clăcaşii* de Octavian Goga – un viitor mai bun, constituie germenele unei orânduiri mai drepte.

În cursul scurtei sale vieţi, Maxence Van der Meersch desfăşoară o activitate literară prolifică. În aproape fiecare an publică unul sau două romane ample. *Le pêché du monde* („Păcatul lumii”), a cărui acţiune se desfăşoară tot în mediul muncitoresc, apare în 1934, urmat în acelaşi an de *L’Elu* („Alesul”). În anul următor, după tipărirea vastei fresce despre primul război mondial – *Invazie ’914* – apare *L’empreinte de Dieu* („Semnul Domnului”), care e încununat cu premiul Goncourt pe 1936. În 1940, lui *Pécheurs d’hommes* („Pescuitori

[1] Pierre de Boisdeffre – *O istorie vie a literaturii franceze de azi*, Ed. Univers, 1972, p. 307.

de oameni”) îi succed cele două volume *Corps et âmes* („Trupuri şi suflete”). Acest din urmă roman, cea mai renumită creaţie a autorului, scoate în evidenţă o preocupare ce se lăsase întrezărită în scrierile anterioare, acea tendinţă spre austeritate, spre o viaţă sănătoasă, lipsită de excese, raţională, pusă în slujba semenilor. Ca şi Cronin în *Citadela* sau *Drumul lui Shanon* (de altfel, Maxence Van der Meersch are evidente contingenţe cu prozatorul englez), el va aborda problema vieţii umane îndreptând reflectorul spre cercurile medicale. Şarjă violentă împotriva medicinii oficiale, *Trupuri şi suflete*, care a fost unul din cele mai mari succese de librărie în Franţa în timpul ocupaţiei hitleriste, conţine mai mult decât o condamnare a practicienilor şarlatani ahtiaţi numai după bani, a vieţii nesănătoase, a excesului de medicamente şi recomandarea unei existenţe simple, mai apropiată de natură. Autorul leagă acest îndemn la trai cumpătat de ideea demnităţii umane, de străvechea deviză *Mens sana in corpore sano* – idee menită să insufle curaj şi capacitate de rezistenţă oamenilor în vremuri vrăjmaşe. Atitudinea pacifistă stenică, manifestată de scriitor în *Invazie ’914*, îşi găseşte acum o nouă cale de exprimare. De altfel, Maxence Van der Meersch, profitând de marea popularitate a cărţii, îşi va formula concepţia despre lume şi artă într-o lucrare intitulată *De ce am scris Trupuri şi suflete*. Apărută postum, în 1956, ea constituie un adevărat testament literar. În acest document se dezvăluie nu numai preocuparea permanentă a romancierului pentru binele omenirii în suferinţă, dar şi dragostea ce o poartă semenilor săi, planetei locuite de ei, minunatului glob pământesc ale cărui frumuseţi şi roade trebuie îngrijite şi folosite respectând armonia naturii. Considerate excesive în deceniile cinci şi şase ale secolului nostru, asemenea opinii îşi vădesc acum valoarea lor, deosebit de actuală. Scriitorul moare de tuberculoză în 1951, departe de câmpia flamandă pe care au iubit-o atât de mult el şi eroii săi.

Voga europeană dobândită de prozator în perioada celei de-a doua conflagraţii mondiale are ecou şi în România unde, începând din 1940, se traduc o serie din romanele lui: *Casa de pe dună*, *Karelina* (titlul sub care apare *L’empreinte de Dieu*), *Trupuri şi suflete* şi *Păcatul omenirii*.

Invazie ’914 se înscrie în ampla literatură despre primul război mondial, romanul fiind publicat spre finele lungului şir pe

această temă, în 1935, când se pregătea din plin cea de-a doua conflagraţie, ceea ce conferă, indiscutabil, cărţii un caracter de avertisment vibrant împotriva pericolului ce ameninţa umanitatea, rememorându-i cu o vigoare teribilă suferinţele prin care trecuse, cu numai douăzeci de ani înainte.

Ca ţinut de graniţă, Flandra franceză a fost mereu în cursul secolului XX teatrul unor bătălii crâncene, începând cu cea din 1914 – intrată în istorie sub numele de La Mélée des Flandres (încăierarea, vălmăşagul din ţinutul Flandrelor) continuând cu cele din 1915, 1917, 1918 şi, mai recent, – cu lupta de la Dunkerque din 1940. Totodată, întreaga regiune trebuie să suporte îndelungate şi devastatoare perioade de ocupaţie. Maxence Van der Meersch a trăit în copilărie episoade crunte similare celor narate în romanul său şi, chiar dacă realizează o frescă socială amplă şi obiectivă, în vocea auctorială – înfăţişând atât de viu şi cu amănunte imposibil de reprodus dacă nu le-ai cunoscut direct, nemijlocit, evenimente şi situaţii – se simte experienţa proprie.

Cu câţiva ani mai înainte de apariţia *Invaziei din 1914* are loc o discuţie cu larg răsunet despre autenticitate în romanele având ca temă prima conflagraţie mondială. Însufleţiţi de dorinţa unei literaturi care să înfăţişeze războiul fără niciun fel de edulcorare, în studiile lor, pornind de la romanul lui Roland Dorgelès *Croix de bois* („Cruci de lemn”), Jean Norton Cru în *Témoins de la grande guerre* şi Andre Ducasse în *La guerre racontée par les combattants* neagă posibilitatea scriitorilor de a evoca această epocă zguduitoare dacă nu au trăit-o ei înşişi. Camil Petrescu într-un număr de articole, precum *Şarja de la Robăneşti* şi *Mare emoţie în lumea prozatorilor de război*, scrise în anii 1929–1930, împărtăşeşte opinia lui Norton Cru. Iar Hemingway în nuvela *Colinele verzi ale Africii* susţine că războiul este unul din cele mai mari subiecte, dar şi din cele mai dificil de tratat cu sinceritate, şi numai creatorii care l-au văzut cu propriii lor ochi îi pot surprinde esenţa. Lui Maxence Van der Meersch, deşi are în 1914 doar şapte ani, i se imprimă indelebil în memorie toate suferinţele, frustrările şi traumele sale şi ale celor din jur, pe care va reuşi să le dezvăluie ulterior cu tulburătoarea autenticitate şi intensitate a faptului trăit. Autorul atrage atenţia asupra feţei tragice a războiului folosind detaliile adevărului crud pe care îl prezintă detaşându-se de scriitorii ce

schiţează imagini belice idilice, de paradă. De la început ne previne că în cartea sa nu transpare „nimic din acea frumoasă înţelegere, din acel eroism voios pe care l-au înfăţişat alţii...”

Clasificând numeroasele romane pe tema primului război mondial, cercetătorul Maurice Rieuneau le grupează în două mari categorii: romane scrise sub forma jurnalului de front, alcătuite din notaţii ale vieţii cotidiene dusă de o formaţie militară care face un efort colectiv pentru supravieţuire (aici se situează celebrul *Le Feu* („Focul”) de Henri Barbusse, subintitulat „Journal d’une esconade”, jurnal al unei grupe de luptă, şi alcătuit din consemnări autentice de tranşee, publicate în 1916, ca şi nu mai puţin celebrul roman *Pe frontul de vest nimic nou* (1928), de E.-M. Remarque), şi romane care prezintă războiul prin intermediul unui personaj ce-şi face astfel, trăind un eveniment limită, ucenicia vieţii pe plan etic şi filosofic[2]. Motto-ul *Invaziei din 1914*: „Aici inimile sunt călite ca aurul în foc” ar plasa romanul în al doilea compartiment. Unul din personajele principale subliniază intenţia prozatorului, scoţând astfel şi mai mult în evidenţă semnificaţia versetului: „Războiul era cu adevărat focul, metalul prost n-ar fi rezistat. Aurul, inimile nobile, încercate în creuzetul suferinţei îşi vor căpăta aici adevărata lor valoare, vor ieşi purificate”. Poate că, în evoluţia câtorva dintre protagonişti, cum e Alain Laubigier, intră această viziune a războiului ca ucenicie a vieţii. În genere însă romanul, ca majoritatea prozelor ample ale scriitorului, se constituie ca o frescă socială într-o epocă de mare dramatism care pecetluieşte fie în bine, fie în rău destinele oamenilor, uneori, ca în cazul Antoinettei, fără vina sau voinţa lor.

Înglobând numai realităţile din spatele frontului, suferinţele populaţiei civile, Maxence Van der Meersch – aidoma lui Sadoveanu în romanul Strada Lăpuşneanu – pune accentul pe perturbările aduse de război făpturilor lipsite de apărare, oprimate fără a putea găsi multe mijloace de ripostă la lovituri, tocmai în scopul de a exprima cu claritate distrugerile provocate de un război injust pe care oamenii nu l-au vrut şi ale cărui jertfe inutile au fost. Pentru a cuprinde toate aspectele încercărilor prin care trece populaţia, autorul nu se slujeşte însă ca scriitorul român de un personaj martor, el îi pune pe numeroşii săi eroi să trăiască groaznicele situaţii ale invaziei, acumulând la maximum

[2] Maurice Rieuneau, Guerre et révolution, Ed. Klincksieck, 1974.

ororile în orice împrejurări posibile: foamea, frigul, umilinţele, reprimările, deportările, prizonieratul în lagărele de muncă forţată, întemniţările, execuţiile după un simulacru de proces etc. Ca şi la ceilalţi creatori de cronică a primei conflagraţii mondiale, Maxence Van der Meersch face critica îmbogăţiţilor în vremuri tulburi, a parazitismului, a speculei, şi vede în iubire un suport moral în faţa primejdiei, torturii, abrutizării. Concentrându-se asupra unui număr de familii din pături şi clase diferite, de la sat şi de la oraş, scriitorul realizează o imagine globală a existenţei dusă de populaţia Flandrei ocupate de armata germană. El îşi alege personaje dintre ţărani, din cercul industriaşilor şi oamenilor de afaceri, dintre proletari ori intelectuali, ba chiar din mediul pungaşilor şi declasaţilor, şi urmăreşte reacţiile lor în faţa evenimentelor. Desigur, din perspectiva crezului său democratic şi progresist, prozatorul pune în lumină rolul muncitorilor din fabrici în luarea de poziţie împotriva invadatorilor. Când Hennedyck şovăie dacă să refuze sau nu să lucreze pentru nemţi şi să impună această atitudine şi celorlalţi industriaşi fiindcă se teme să nu scadă şi mai mult nivelul de trai al angajaţilor săi deveniţi şomeri, lucrătorii din fabrică sunt aceia care îi cer să sisteze activitatea, să nu pactizeze cu inamicul. Şi tot ei, după înfrângerea germanilor, îl scot pe fabricant din inerţie, din frământările provocate de trădarea soţiei, ce-i otrăveau sufletul, determinându-l să redeschidă porţile uzinei, să contribuie la normalizarea vieţii. Maxence Van der Meersch relevă conştiinţa înaintată a proletariatului în timpul primului război mondial, menţionează chemările lansate de socialişti şi poziţia pacifistă a lui Lenin, reproducându-le în romanul său. În mod justificat, Pierre de Boisdeffre scrie: „Dar cine va vrea să înţeleagă luptele muncitorilor de la începutul secolului va trebui să se refere la scenele de neuitat din *Invasion 14* şi din *L'empreinte de Dieu*".

În romanul lui Maxence Van der Meersch, deşi şi printre cei avuţi există adevăraţi patrioţi, îndeobşte greul războiului apasă pe umerii săracilor care nu colaborează cu duşmanul şi rămân fideli ţării. Bogătaşii, în marea lor majoritate, se aranjează, unii chiar profită şi prosperă de pe urma războiului, ca primarul Lacombe sau fabricantul Ingelby. De la început se naşte o înţelegere tacită între Comandatura germană şi societatea înaltă a orăşelelor cotropite, ori notabilii satelor. Sunt ridicaţi

pentru a fi duşi în lagărele de muncă doar tinerii din familiile nevoiaşe. Până şi în închisoare, în cazul în care vreun individ mai înstărit nimereşte acolo, se continuă diferenţierile sociale.

Dar prozatorul are în afara criteriului social şi unul etic de împărţire a personajelor în cinstite şi josnice, criteriul dragostei faţă de oameni. În construcţia tipurilor el continuă tradiţia nuvelelor lui Maupassant pe tema războiului franco-prusac din 1870. Judith Lacombe se înrudeşte cu femeia uşoară din *Bulgăre de seu*, Lise şi Berthe Sennevilliers – cu Maica Sauvage. Dar în comparaţie cu eroinele lui Maupassant, personajele lui Maxence Van der Meersch beneficiază de un final deschis în configuraţia lor biografică. Intransigentele Lise şi Berthe nu se răzbună de groaznicele lor suferinţe pe tinerii ostaşi germani încartiruiţi în casa lor şi găsesc pentru aceşti adolescenţi, şi ei victime ale războiului, resurse de bunătate şi compasiune. Iar Judith, hulită de cei din sat, deşi îi ajutase pe toţi după ce ajunsese prostituata nemţilor, îşi salvează viaţa, călugărindu-se, datorită ajutorului dat de abatele Sennevilliers. Chiar în ceea ce-i priveşte pe traficanţi, autorul face o deosebire între cei care prin operaţiile lor financiare aduc un serviciu populaţiei, cum e Barthélémy David, şi cei care, punându-se la adăpost pentru orice eventualitate, nu se gândesc decât la câştig. În acest orizont moral al naraţiunii, se detectează ecouri ale romanului popular precum şi ale romanului de capă şi spadă, fata săraca, pură şi demnă cucerind până la urmă inima aventurierului bogat. Şi în atitudinea faţă de ocupanţi, scriitorul diferenţiază pe „diavolii verzi” care vânează oamenii pe străzi, ori pe ofiţerii nemiloşi, de soldaţii dornici să fraternizeze cu victimele războiului, căutând mereu, uneori cu umilă rugă, în ţara invadată, căldura celor de-o seamă cu ei. Primii stârnesc teamă şi resentimente profunde, ceilalţi dobândesc câteodată înţelegere. Constatarea lui Tudor Vianu pe marginea jurnalului de front al lui Barbusse se aplică şi concepţiei lui Maxence Van der Meersch despre propaganda militaristă care, sădind naţionalismul, revanşismul, o ură nefirească între popoare, le înşală pentru a le precipita într-un măcel aberant: „Toată ideologia ultimei literaturi umaniste – susţine Vianu în articolul *Un scriitor nou*, publicat în 1920 în «Sburătorul» – tinde să afirme că durerile războiului umplu şi netezesc prăpăstiile tuturor vrăjmăşiilor iniţiale”.

Dar măsura cea mai importantă de preţuire a valorii umane este în *Invazie ’914* curajul faptei umanitare. Dacă vinovăţia declanşării războiului incumbă guvernelor statelor imperialiste şi împuterniciţilor acestora în ţările cotropite, Maxence Van der Meersch îi consideră condamnabili, cu circumstanţe atenuante, şi pe cei pasivi, slabi, care se lasă pradă împrejurărilor. Fannie, firavă şi dezarmată, îşi pierde din cauza legăturii amoroase cu soldatul german care locuieşte la ea, respectul celor din jur şi e împinsă la nebunie şi sinucidere. Nici iubitul efemer, fierar paşnic, trimis în final pe front, nu scapă cu viaţă. Decraemer se depersonalizează în închisoare şi doar intervenţia prietenilor îl salvează de la moartea cauzată de dezintegrare şi atonie. Autorul nu pledează însă pentru orice fel de faptă de curaj, ci pentru eroismul simplu, firesc, modest, lipsit de bravadă şi exces fanatic. Acest eroism, întruchipat de Marc Sennevilliers, e caracterizat astfel: „Se simţea că sfinţenia lui nu era o stare ci o luptă”. Bunul simţ, altruismul, apelul permanent la puterile şi resursele umane îl fac pe Marc să intervină, în indiferent ce circumstanţă, cu ingenioasă intuiţie a ceea ce e util, de primă necesitate, a ceea ce întreţine în suflete flacăra încrederii în dreptate. Înfiinţarea şi difuzarea ziarului clandestin *Fidelitatea*, obţinerea unor condiţii de viaţă omenească pentru prizonierii din închisoarea de la Reinbach, dezinteresul pentru onoruri după încheierea păcii şi multe alte acţiuni definesc în roman, în manieră comportamentistă, pe eroul model al scriitorului. Acest lucru apare limpede când Decraemer încearcă să-l imite dar, exagerând, cade într-o criză de misticism, aplicând fals, împăciuitorist, idealul dragostei faţă de semeni.

În acelaşi spirit umanitar se conturează şi noţiunea de patriotism. Ea nu e doar o credinţă nestrămutată, însă inexplicabilă, ca la învăţătorul Feuillebois, care ajunge la fatalism, gata, ca în antichitate, să considere că sacrificarea fiului său va aduce victoria Franţei. Dragostea de ţară se naşte şi creşte din afecţiunea pentru pământul natal, pentru familie, pentru căminul părintesc. Peisajul joacă un rol important în sugerarea relaţiei indestructibile cu patria. Aceeaşi reacţie sufletească o au copiii Laubigier când sunt siliţi să plece departe de neteda câmpie a Flandrei, Alain la muncă în Germania, Jacqueline şi Camille – în refugiu, în Franţa neocupată. Cei mici sunt cuprinşi de uimire când văd „munţii albiţi de zăpadă,

păduri, torente fără fund, defileuri sălbatice, lucruri pe care cei din Flandra nu şi le pot închipui”. Alain se simte încântat iniţial de codrii de brazi şi aerul pur al piscurilor. Dar nu trece mult şi duce, ca şi fraţii săi, amarnic dorul naturii blânde de acasă, simţindu-se de două ori parcă prizonier între munţii înalţi ce-i par ziduri de închisoare. Dacă în *Adio, arme* de Hemingway, conform interpretării lui Carlos Baker, câmpia şi muntele au înţeles simbolic, prima fiind identificată cu lupta şi moartea, al doilea cu liniştea şi iubirea[3], în *Invazie ’914* există, dimpotrivă, izvorând din sentimentul patriotic, opoziţia între blândeţea şesului flamand, semnificând pacea şi dulceaţa traiului obişnuit, şi înălţimile montane aspre, semnificând exilul forţat. Dragostea de ţară se manifestă nu prin vorbe mari, ci prin gesturile demnităţii cotidiene repetate cu răbdare, cu perseverenţă ca la Lise Sennevilliers, dar mai ales prin ajutorul dat alor tăi în vederea supravieţuirii până la înfrângerea duşmanului. Alain Laubigier, învăţat în lagărul de prizonieri să-şi apere sălbatic existenţa, îşi dă seama că e pe cale să se secătuiască moral. Salvându-l de la moarte pe vărul său François, luându-şi răspunderea altei vieţi, îşi recapătă fizionomia umană. Onestitatea, curajul faptei, încrederea în forţa omului îi uneşte în acte de bravură pe inşi foarte deosebiţi ca origine, credinţă şi fel de a fi, cum sunt industriaşul Hennedyck, clocotitor de energie, molcomul şi seninul abate Marc Sennevilliers şi profesorul Gaure, ateu convins, devotat ştiinţei şi meseriei sale. Mai târziu, în anii celui de-al doilea război mondial, Aragon în poezia *Trandafirul şi Rezeda* sugerează poetic această solidaritate a unor fiinţe foarte diferite una de cealaltă, solidaritate născută din neputinţa oamenilor dintr-o bucată de a nu apăra în cele mai adverse circumstanţe, punându-şi viaţa în joc, cuceririle de preţ ale omului, comorile lui morale: adevărul şi libertatea: „Cel care credea în cer şi cel / Ce nu credea deloc / – Un rebel e un rebel – / Suspină de acelaşi foc...”

Dacă, individual, portretele lui Maxence Van der Meersch nu se disting printr-o mare profunzime analitică, prozatorul are meritul de a surprinde cu nespusă vigoare personajul colectiv în scenele de masă, sesizând mecanismele sale psihice specifice atât în momentele de avânt (manifestaţiile socialiste din

[3] Carlos Baker, Hemingway – *The writer as artist*, Princeton, 1956, pp. 94–116.

Bruxelles, izgonirea nemţilor când se răspândeşte ştirea înfrângerii lor etc) cât şi în cele de spaimă (strângerea şi transportarea oamenilor la muncă forţată). Stilul dens, detaliul crud contribuie mult la atmosfera apăsătoare ce domneşte în roman, secondată permanent de sunetul lugubru al canonadei. Istoricul literar Léon Riegel sublinia valenţele descriptive ale acestei scrituri, dând ca exemplu următorul pasaj despre distrugerile provocate de război în oraşul Lille: „Printre străzile astupate de ruine, rănile sângerânde ale zidurilor de cărămidă, spărturile albe ale pietrei, aburii negri şi murdari ai incendiului, furnicarul unei mulţimi disparate, fuga sinistraţilor, agitaţia pompierilor şi salvatorilor, scheletele clătinătoare ale edificiilor, grămezile de fier răsucit, treceau încă mari perdele de negură roşietică, norii şi praful enorm al prăbuşirilor... Maxence Van der Meersch, scrie exegetul, în stilul sau sclipitor înfăţişează admirabil învălmăşeala lucrurilor şi dezolarea populaţiei civile în mijlocul ruinelor”.[4]

Era firesc ca, apărută printre ultimele în şirul romanelor despre primul război mondial, cartea antimilitaristă a lui Maxence Van der Meersch să se termine pe o notă de dezamăgire, deoarece lecţia conflagraţiei din 1914–1918 era pe cale de a fi atât de repede uitată. Ultimele pagini ale *Invaziei din 1914* degajează un sentiment de tristeţe ce ascunde aprehensiunea în faţa unei noi catastrofe ce se profila deja. Totuşi există în sfârşitul romanului şi speranţa că evocarea grozăviilor belice nu va fi zadarnică. Resuscitând realităţile zguduitoare trăite de o populaţie paşnică, Maxence Van der Meersch intentează un proces de mare anvergură declanşării forţelor imperialiste, privind războiul drept o crimă împotriva întregii umanităţi, împotriva dreptului la pace şi propăşire al tuturor popoarelor, ceea ce menţine mereu actuală problematica şi viziunea romanului. În pofida evenimentelor pe care le discută în final Hennedyck şi Marc Sennevilliers, dezvăluind nerezolvarea inechităţilor sociale şi revenirea unor tendinţe naţionaliste ce încearcă să deformeze idealurile democratice ale rezistenţilor în timpul ocupaţiei şi punând, de fapt, în 1935, sub semnul întrebării viitorul apropiat, scriitorul face cunoscută prin glasul eroului său preferat credinţa sa

[4] Léon Riegel, *Guerre et litérature*, Editions Klincksieck, 1978, p. 175.

neclintită în capacitatea omului de a ieşi victorios în lupta cu forţele întunericului.

SANDA RADIAN

Soţiei mele

Aici sunt încercate inimile ca aurul în foc.
(IMITAŢIA)

PRINCIPALELE PERSONAJE

ALBRECHT, soldat german
BROOK, pândar la Herlem
CLAVARD, tipograf la Lille
DAVID, Barthélémy, industriaş la Roubaix
DECRAEMER, Daniel, industriaş la Roubaix
DONADIEU, Simon, fierar la Herlem
DONADIEU, Pascal, fiul său
DUYDT, miner belgian imigrat la Roubaix
DUYDT, Étienne, zis Cocoşatul, fiul său
DUYDT, Isidore, fiul său
DUYDT, Marcel, fiul său
DUYDT, Léonie şi Armande, fiicele sale
FEUILLEBOIS, învăţător la Roubaix
FONTCROIX, Samuel, negustor la Roubaix
FONTCROIX, Edith, soţia lui
FONTCROIX, Antoinette, fiica lui
FONTCROIX, Christophe, fiul lui
FONTCROIX, Gaspard, fratele lui
GAURE, profesor la Liceul din Tourcoing
GAYET, industriaş la Roubaix
GEORGINA, amanta lui Isidore Duydt
HENNEDYCK, Patrice, industriaş la Roubaix
HÉRARD, proprietar la Herlem
HUMFELS, adjunct de primar la Herlem
INGELBY, industriaş la Roubaix
KREMS, soldat german
LACOMBE, cultivator, primar la Herlem
LACOMBE, Estelle, fiica lui
LACOMBE, Judith, fiica lui
LAUBIGIER, Félicie, mama, menajeră la Roubaix
LAUBIGIER, Alain şi Camille, fiii ei
LAUBIGIER, Jacqueline, fiica ei
MAILLY, Albertine, iubita lui David
MARELLIS, proprietar la Herlem
MOURAUD, Henri, spălător la Roubaix
MOURAUD, Joséphine, nevasta lui
MOURAUD, Georges, fiul lui
MOURAUD, Annie, fiica lui

PAUL, soldat german
PAURET, Gilberte, dactilografă la Roubaix
SANCEY, Juliette, fiică de negustor la Roubaix
SENNEVILLIERS, Berthe, mama
SENNEVILLIERS, Jean, proprietar de cuptor de var, fiul ei
SENNEVILLIERS, Marc, preot la Tourcoing
SENNEVILLIERS, Fannie, soţia lui Jean, nora ei
SENNEVILLIERS, Lise, fiica ei
SENNEVILLIERS, Pierre, fiul lui Jean
SEREZ, învăţător la Herlem
THAUNIER, soldat francez
THÉVERAND, funcţionar la Roubaix
THOREL, editor la Lille
VAN GROEDE, Flavie, mama, menajeră la Roubaix
VAN GROEDE, Cécile, fiica ei
VILLARD, industriaş la Roubaix
VON MESNIL, medic-şef german
WENDIÉVEL, industriaş la Roubaix

PARTEA ÎNTÂI

CAPITOLUL ÎNTÂI

I

Jean Sennevilliers, proprietarul cuptorului de var, pleca de acasă, coborând spre carieră.

Casa lui era clădită pe vârful muntelui Herlem. De aici, se vedea spre est întreg satul Herlem, o îngrămădeală haotică de case roşii şi albe, strânse în jurul unei clopotniţe înalte de cărămidă cu fleşă de ardezie. Mai departe se înălţau somptuoase desişuri sălbatice, splendoarea unei păduri enorme, aurite de toamnă, de unde ţâşneau turnuleţele regale ale unui castel. Aceasta era reşedinţa baronului des Parges, proprietar a nouă zecimi din pământurile şi din fermele ţinutului. Spre sud, pe un pinten, se afla Fortul Herlem, vechi, cu taluzurile acoperite de iarbă, înconjurat de şiruri înalte de plopi. Într-o parte, masivă, enormă, cu ziduri puternice, goale, şi cu acoperişuri ascuţite, ferma familiei Lacombe îşi grupa hambarele, staulele şi grajdurile. Lacombe, mare fermier, era primarul ţinutului. În spatele fermei şi al fortului, îndepărtate, înnegurate, umbrite de o sinistră ceaţă de funingine, se întindeau oraşele Roubaix şi Tourcoing, fumegânde, înţesate de coşuri, de rezervoare şi de gazometre.

Spre nord, la poalele muntelui, se deschidea în piatra albă o prăpastie mare, abruptă, un fel de falie larg deschisă, alungită, evazată în forma unei uriaşe cochilii concave. Aceasta era cariera familiei Sennevilliers. Un iaz verde, de un verde de smarald, dormita aici, încrustat în roca albă, printre sălciile mici şi trestiile viguroase, înghesuite pe malurile lui. La jumătatea coastei, se vedeau cuptoarele, un fel de turnuri pătrate, cu stingătoare în vârf, care fumegau încetişor în aerul liniştit. Din această parte, perspectiva se deschidea nesfârşită spre câmpia flamandă. În depărtare, pe fondul albăstrui şi voalat al cerului, se ghiceau ondulări abia sesizabile: colina Messines şi colina Kemmel. Se mai vedeau de asemenea două siluete albe abia întrezărite: turnul Halelor şi clopotniţa catedralei din Ypres.

Toate acestea erau calme şi nu se resimţeau de pe urma războiului.

Nemţii fuseseră văzuţi în septembrie: o trupă de ulani îmbrăcaţi în mantale largi, cenuşii, pe cap cu cascheta neagră tivită cu fir de alamă, cu lancea lungă cu banderola roşu cu

negru vârâtă în cizmă şi cu revolverul în mână. Înaintau la pas, stăpânindu-şi caii mărunţi, năbădăioşi, cu harnaşamente din piele roşcată nou-nouţă. Erau bărbaţi voinici, cu obrajii trandafirii, plesnind de sănătate, cu înfăţişare atletică. Un epolet lung, orizontal, sub manta, le sporea încă şi mai mult prestanţa.

Îi închiseseră pe toţi bărbaţii în biserică, scotociseră prin casa lui Marellis, perceptorul, ca să găsească casa de bani. Îi alungaseră nişte rezervişti sosiţi din Lille, care îi şi uciseră pe doi dintre ei. Lacombe, primarul, bătuse în cuie, pe uşa primăriei, mantalele morţilor şi împărţise mulţimii tunicile însângerate.

De atunci ulanii nu se mai întorseseră.

Jean Sennevilliers coborâse la carieră. Tuturor bărbaţilor le venise din Lille ordinul de plecare. Era la începutul lui octombrie. De data aceasta germanii invadaseră întregul Nord. De la începutul lui septembrie, prefectul departamentului Nord cerea zadarnic statului major din Boulogne instrucţiuni în legătură cu cei mobilizabili. I se răspundea să aştepte. În sfârşit, la 6 octombrie statul major trimise prefectului din Lille ordinul de repliere a tuturor mobilizabililor. Ordinul ar fi putut fi trimis cu o maşină, printr-o ştafetă sau printr-o telegramă. L-au trimis prin poştă. Prefectul îl primi după trei zile. Germanii erau la porţile oraşului Lille. Prefectul trimise agenţi de poliţie, ciclişti, voluntari, pentru a duce în toate direcţiile ordinul de plecare. Oamenii ezitau, simţeau pericolul. Cu toate acestea, majoritatea bărbaţilor porniră la drum. Un nou exod, după cel din septembrie spre Dunkerque, a mii şi mii de bărbaţi spre sudul Franţei şi spre necunoscut.

Jean trebuia să plece a doua zi dimineaţă, dar voia să-şi isprăvească treaba la carieră. Lucră la cuptoare până în noapte. Sora lui mai mică, Lise, îl ajuta. Încărca cuptoarele, ca ceilalţi să termine de copt pietrele, în timp ce el va fi plecat. Întindea pe rând un strat de calcar, un strat de cărbune. Din cuptoare urca un abur alb, carbonic, care te făcea să te sufoci. Lise, cu furca, tria blocurile de piatră.

— Va trebui să descarci întâi cuptorul ăsta, spunea Jean, asta înseamnă douăzeci tone de var. Supraveghează coacerea. Cu asta veţi putea trăi până la întoarcerea mea. Dacă găseşti oameni poţi continua să încarci. Profită de secetă ca să scoţi creta din fundul carierei. Apele eleşteului sunt scăzute, asta înseamnă piatră câştigată.

— Fii liniştit, spuse Lise.

— Să ai grijă de Fannie şi de copil. Ştii că e şubredă. Trebuie să se menajeze, să nu-i fie foame nici ei, nici micuţului. Ne socotim după război.

Lucrară împreună la încărcatul cuptoarelor până la miezul nopţii, la lumina lămpilor cu ulei.

Jean se întoarse acasă, pe colina Herlem, pe întuneric. Fannie îl aştepta şi plângea făcându-i bagajele. I se şi citea pe faţă pustiirea adusă de necazuri şi teamă. Cum va suporta ea încercarea, dacă încă de pe acum era în starea asta?

Împărţise cu mama lui şi cu Lise banii din casă. Lui Fannie îi dădu şase sute de franci.

— Să nu cheltuieşti mai mult de douăzeci de franci pe săptămână, îi spuse. Lise te va ajuta dacă nu te descurci.

Obişnuia să o trateze ca pe un copil. El era cel care conducea totul în menajul lor. Ce se va întâmpla cu ea, în lipsa lui? Ar fi vrut să-i pregătească totul dinainte, ca ea să nu aibă altceva de făcut decât să continue să trăiască precum altădată. Între timp, el curăţa staulul în care-şi ţinea capra, şi cuşca iepurilor. Îi părea rău că lasă atâtea lucruri de făcut, sfecla de cules, tavanele de spoit, un geam de chituit în spălătorie. Făcea ce era mai grabnic, urcă din pivniţă câţiva saci cu cărbune, tăie lemne de foc, despică buştenii. Îi dădea sfaturi.

— Să nu speli cuverturile de lână, sunt prea greu de stors. Pentru că mi-am amintit, o să spăl eu cearşafurile în putină. Şi mai ales să nu ridici niciodată singură cazanul cu rufe. Supraveghează-l atent pe Pierre, să meargă la şcoală... Dacă nu ai autoritate asupra lui, te va ajuta Lise.

Munci până la două dimineaţa. La ora asta, obosit, se opri. Spetindu-se astfel, văzând din nou cât era de util, de neînlocuit, înţelegea şi mai bine cât de mult are să le lipsească.

— Va trebui totuşi să mă odihnesc o oră, spuse.

Urcară. Pierre dormea. Fannie şi Jean se culcară. Jean îşi auzi soţia plângând. N-avu nici curajul, nici dorinţa de a gusta un ultim moment de bucurie carnală înaintea plecării. S-ar fi zis că nu voia să întineze o durere atât de mare, acea suferinţă care era mai mult a unui tată, decât a unui soţ. Rămaseră treji până în zori.

Dimineaţa, devreme, Jean se sculă. Înainte de a pleca se mai duse o dată să vadă cariera scăldată într-o ceaţă blândă,

albăstruie, de octombrie. Privi îndelung această lungă gaură albă, văgăuna largă în formă de uriaşă scoică sonoră, unde iarna se amplifica vocea vânturilor. În adânc apa eleşteului scotea aburi. Şi gaze uşoare se agăţau de frunzişul aurit al sălciilor mici şi al tufişurilor.

În mare parte, cariera, această gaură largă, această brazdă adâncă, era opera lui Jean, urma trecerii lui pe pământ. Şi ea avea nevoie de el, de priceperea şi de forţa lui. Îi cunoştea fiecare colţ, fiecare vână. Îi ştia calităţile şi slăbiciunile, resursele şi pericolele. Ea nu trăia decât prin el, din el. Nimeni nu-l putea înlocui aici fără o experienţă îndelungată, o familiaritate răbdătoare. Gândul că dacă el nu se va întoarce, ea va trece în mâinile altuia şi va suferi din pricina asta, sau mai degrabă că va înceta să existe, că va rămâne aici ca o crevasă inexplicabilă şi inutilă, o scobitură de piatră sălbatică, năpădită lent de mărăcinişuri şi de apele izvoarelor şi ale ploilor, îl îndurera ca moartea unei fiinţe. Se întoarse spre casă.

La ora nouă plecă. Făcu drumul cu Marellis, perceptorul, care nu ştia dacă trebuie să-şi părăsească postul şi se ducea la Lille să capete instrucţiuni.

La gara din Lille, într-o agitaţie de neînchipuit, se întâlni pe neaşteptate cu fratele său mai mare, Marc Sennevilliers, preotul liceului din Tourcoing. Marc alergase la Lille să-şi ia adio de la fratele lui. Se-mbrăţişară. Şi cum nu se puteau hotărî să se despartă, intrară împreună în gară. Aici domnea o mare zarvă. Un singur tren sub presiune aştepta. Sute de bărbaţi invadaseră compartimentele, se îngrămădeau ca vitele. O mulţime enormă asalta trenul. Impiegaţii îi dădeau jos pe oamenii agăţaţi de barele uşilor, instalaţi pe tampoane sau cocoţaţi pe acoperişuri. De altfel, nimic din entuziasmul mobilizării nu se vedea la aceşti oameni. Totul, dimpotrivă, semăna cu panica.

Cu valiza în mână, Jean alerga alături de fratele său de-a lungul trenului, căutând zadarnic unde să se urce. Ajunse astfel până la locomotivă. Şi tocmai când voia să renunţe, o voce îl strigă:

— Jean!

Îl recunoscu, surprins, în tender, pe prietenul său Simon Donadieu, fierarul din Herlem. Donadieu petrecuse noaptea la Lille, ca mulţi alţii, dormise pe trotuar, sub cerul liber. Printr-un

miracol, îşi regăsise un prieten, care era fochistul locomotivei. Graţie lui, Jean putu să urce şi el în tender

Acest exod fu punctul de pornire al unei sinistre aventuri a patruzeci de mii de mobilizaţi pe care germanii aveau să-i masacreze sau să-i arunce în închisori. Pentru că inamicul cucerise deja ţara. Încă o dată, nevinovaţii trebuiau să plătească cu viaţa lor incuria şi neglijenţa stăpânilor.

II

De trei zile germanii bombardau oraşul Lille. Din Roubaix se vedeau în fiecare noapte flăcările incendiului. Ca mulţi alţii, Samuel Fonteroix alerga seara spre suburbii să privească de departe, în adâncul orizontului, linia jucăuşă şi sângerie decupată pe prăpastia neagră a cerului. Infernul acesta părea foarte aproape. Flăcări roşii ţâşneau într-un vacarm îndepărtat de fierărie, un zdrăngănit de metal din care părea că se înalţă un strigăt deznădăjduit.

Samuel Fonteroix se gândea la nevasta şi la fiica lui, care îndurau acolo această spaimă. Şi se-ngrozea.

Era un bărbat de vreo patruzeci de ani. Locuia la Roubaix în cartierul Epeule, unde ţinea o prăvălie de cărbuni. De doi ani se despărţise de nevastă.

Se căsătoriseră prosteşte. Samuel muncea la tatăl său. Edith era croitoreasă. O întâlnire banală îi legase. El era destul de naiv. Cât despre Edith, amesteca în mod ciudat şiretenia cu sentimentalismul. Luaseră drept cea mai frumoasă dragoste ceea ce nu era decât o pasiune a simţurilor. Samuel era vesel, optimist, poet în momentele sale bune, şi se entuziasma uşor. Femeia era prozaică şi amară. Certurile neîncetate i-ar fi făcut să se despartă mai curând, de n-ar fi fost naşterea celor doi copii, care totuşi nu aduseseră înţelegerea. Menajul continua să meargă târâş-grăpiş. Acreala şi răutatea Edithei îl exasperau pe Samuel. Acasă nu-l aştepta nicio bucurie. Făcu greşeala să o caute în afară şi avu câteva escapade. Relaţiile dintre soţ şi soţie se înveninară definitiv.

Apoi Samuel se îndrăgosti de o tânără femeie care spunea că e nefericită şi era, într-adevăr, ca şi el. Asta dură trei ani. Amanţii se ascundeau bine. Cartierul Epeule nu află nimic. Cei doi trăiau în viitor. Samuel se gândea la divorţ, la fericirea de mai târziu. Dar într-o bună zi Edith află despre aventură. Se

răzbună crud şi fără nobleţe, ducându-se să-l informeze direct pe soţul nefericitei, şi sfărâmând dintr-o singură lovitură căminul celeilalte şi pe al ei.

În acel moment soţii Fonteroix se despărţiră.

Scârbit şi cu inima zdrobită, Samuel preferă să pună capăt acestei vieţi stupide. Se despărţiră în termeni buni. Edith o luă pe fată, pe Antoinette, care avea treisprezece ani, şi deschise o băcănie la Lille. Samuel îl păstra pe băiat, pe Christophe, care avea cinci ani. Samuel se ducea s-o vadă pe fată la Lille în fiecare lună şi-i ducea şi ceva bani.

Acum Edith şi Antoinette se aflau acolo sub bombardament. Şi Samuel era uimit să discearnă în temerea sa o atât de mare parte de nelinişte pentru soţia lui. Nu se irosesc zadarnic, oricare ar fi neînţelegerile, cincisprezece ani de trai în comun.

Asediul oraşului Lille dură trei zile. Populaţia trăia în pivniţe.

În dimineaţa celei de-a patra zile, Samuel Fonteroix alergă spre Lille, reuşi să pătrundă în oraş, unde germanii îşi făcuseră intrarea printre ruine. Fu consternat.

În Lille, focul mistuitor şi nimicitor era pe sfârşite, centrul şi gara erau distruse. Populaţia reîncepea să trăiască. Oamenii ieşeau din pivniţe, alergau să vadă incendiul şi devastarea. Oraşul era plin de fum, de abur, de imensul praf roşu al dărâmăturilor. Spre gară şi spre Teatru se zărea acum un vast spaţiu viran ca un câmp de bătaie, pe care se înălţau ici şi colo, sinistre, marile schelete negre de piatră şi fier, cu ferestrele deschise spre gol şi incendiu. Nu mai erau străzi. Mormane de cărămizi, de grinzi şi de sticlă spartă. Ici şi colo mai ardea încă, se auzeau trosnetul şi sfârâitul focului. Ploi de scântei, de cenuşă şi de jar, pale de fum înăbuşitoare. Înaintai cu mâna la ochi, lăcrimând, tuşind sufocat. Pompieri improvizaţi făceau lanţ. Şi dintr-odată descopereai sub cască faţa neagră a unui prieten. Convoaie lungi de fugari plecau, încărcaţi de boccele informe, cu un aer rătăcit, oameni pe jumătate îmbrăcaţi, femei în cămaşă pe sub paltoane, copii goi sub cuverturi. De asemenea mulţi jefuitori, oameni în sandale, cu înfăţişare obraznică, cu saci în spate şi care dispăreau printre ruine. Ici şi colo erau evacuate prăvăliile ameninţate, linse de flăcări, prăvăliaşii împărţeau mărfurile, produse de băcănie, jucării, ţesături, valize, cu obligaţia de a le fi restituite când va fi trecut pericolul. O duhoare generală de lână arsă, de lemn carbonizat

umplea atmosfera. Oamenii goleau găleţile de apă peste flăcări sau peste ruinele încă fumegânde, şi se auzea acel strigăt ascuţit al apei prefăcute în aburi murdari. Case despicate, tăiate în două, dezgoleau încăperi mici mobile agăţate în gol, paturi atârnând deasupra abisurilor. Pe pământ, bucăţi de cărămidă, de sticlă, de fier, de mobile sfărâmate, de cratiţe şi vase, de moloz. Nu se mai desluşeau nici caldarâmul, nici strada. Escaladai mormane de dărâmături. În jurul unei case năruite, grupuri de oameni se opreau ici şi colo privindu-i pe salvatorii voluntari care înlăturau ruinele, încercând să ajungă la nefericiţii acoperiţi în adăpostul lor. Erau scoşi de-acolo răniţi, asfixiaţi, morţi.

Dintr-o răsuflătoare degajată astfel cu mare trudă ieşi un câine mare, alb, care fugi, dispăru printre ruine, nebun de spaimă. Nu rămăsese viu în această pivniţă decât el. Se găseau pe jos şi erau adunate puşti, uniforme de soldaţi francezi şi burnuzuri de arabi. Pentru că vânătorii maiorului de Pardieu îşi aruncaseră, ca să scape de duşmani, armele şi veşmintele, şi se refugiaseră la localnici, unde stăteau ascunşi. Gumierii, călăreţi arabi auxiliari, îşi uciseseră caii pe caldarâm.

Pe clopotniţa de la Saint-Maurice, pe turnul Noii Burse fâlfâiau încă zdrenţe albe, semn al înfrângerii şi al capitulării. Şi tocmai în vârf, începuse să spânzure drapelul Imperiului, simbol imens şi imobil.

Oamenii şi-l arătau, plângeau, se îndepărtau. Şi printre străzile astupate de ruine, printre rănile vii ale zidurilor de cărămidă, spărturile albe ale pietrei, vaporii negri şi murdari ai incendiului, colcăiala unei mulţimi împrăştiate, fuga sinistraţilor, agitaţia pompierilor şi a salvatorilor, scheletele clătinătoare ale clădirilor, grămezi de fiare răsucite, continuau să treacă fâşii largi de ceţuri arămii, enormii nori de praf ai dărâmăturilor, ca fumul unei canonade ce pluteşte deasupra unui câmp de bătaie.

La colţul străzii Saint-Sauveur, dintr-odată, Samuel se izbi în mulţime de nevasta şi de fiica sa, care rătăceau în mijlocul acestei pustiiri. Se îmbrăţişară fără să poată spune un cuvânt.

CAPITOLUL AL DOILEA

I

Fu o curioasă experienţă de socializare cea pe care o încercară la Herlem, ca şi în celelalte sate ale ţinutului invadat, autorităţile germane. Tentativă cu atât mai interesantă cu cât ea se aplica în mediul rural, considerat în mod obişnuit ca refractar prin esenţă la orice încercare de acest fel.

Abia sosit, colonelul von Glow, comandantul regiunii Herlem, îi convocă pe primarii, adjuncţii, secretarii de primărie, învăţătorii, perceptorii, doctorii şi preoţii din toate comunele. Reprezentanţii a unsprezece comune, adunaţi astfel la primăria din Herlem, primiră ordinele colonelului şi fură declaraţi responsabili de executarea acestora.

Din etapă în etapă, în două luni, întreaga viaţă rurală se află sub controlul autorităţilor germane.

În fiecare săptămână avea loc întrunirea convocată de colonel. Care ţinea astfel în mână întregul ţinut, ordona, primea plângerile şi-şi formula observaţiile. Spunea cu brutalitate „ordon”, şi toţi îl ascultau.

Începuse prin a cere o situaţie generală a pământurilor, pe care trebuiră să o întocmească primarii fiecărei comune.

Lacombe, primarul Herlemului, străbătu regiunea distribuind foi tuturor fermierilor. Erau chestionare de dimensiuni mari: câte hectare cultivate cu grâu, cu ovăz, cu trifoi etc... Câţi cai, câte vaci, câte oi aveţi. Câte maşini, utilaje, ce grâne în hambare, harnaşamente, piele, uleiuri şi benzină.

Foile odată înapoiate, colonelul fu văzut în caleaşcă, dând ocol satului împreună cu Lacombe. De aici, noi circulare: să fie puse în stare de practicare drumurile, să fie pietruite, curăţate bălţile şi şanţurile, răzuite marginile puţurilor, să fie presărată cenuşă, să se vegheze la curăţenia solului pe o rază de zece metri. Ordin oricărui bolnav de a avertiza Comandatura. Ordin tuturor de a presta zece ore de muncă pe zi pentru Comandatură. Să se arunce nisip pe drumuri în caz de îngheţ, să se usuce fructele pentru a le conserva, să se bată grâul şi să fie pus în saci, să se culeagă sfecla şi să fie pusă în silozuri, să se ţină bucătăriile mai curate, să se mânuiască o dată pe lună pompa de incendiu. Niciodată Herlemul nu a fost atât de curat.

Între timp, o echipă de chimişti analiza pământurile. Din ianuarie, fermierii primiră îngrăşăminte şi li se repartizară cu stricteţe seminţele. Mai întâi fu interzisă cultivarea sfeclei de zahăr; Germania producea destulă. Să se semene aici grâu, în altă parte lucernă, să fie terminate muncile în februarie, însămânţările în martie, să se grebleze, să se tăvălugească, să se ude fâneţele. Ordin lui Lacombe să-şi taie gardul de nuiele, lui Humfels să-şi cureţe şanţurile, lui Bozin să-şi repare secerătoarea, să se taie vegetaţia subacvatică a eleşteului. Să se ţină contabilitatea şeptelului, să se comunice Comandaturii naşterile şi decesele de animale, cantităţile zilnice de lapte, unt, ouă.

Să fie furnizate pe cap de vită atâţia litri de lapte, trei ouă de fiecare găină, pe săptămână. Autoritatea germană le plătea cinci pfeningi şi şapte pfeningi pe litrul de lapte, dar reţinea zece pfeningi pentru un litru de lapte sau pentru un ou lipsă. Interzis să tai iepuri, găini, porci. Să se arate primăriei leşul fiecărui animal mort prin accident.

La început, oamenii au râs. Amenzi, percheziţii, confiscări descurajară însă repede rezistenţa. Trebuiră să se supună, să se plece, cu o mânie din care nu lipsea o oarecare admiraţie. Erau tari, nu-ncăpea îndoială.

Într-o după-amiază din luna februarie 1915, Pascal Donadieu, fiul fierarului, porni spre ferma Lacombe.

Simon Donadieu plecase în octombrie 1914 cu Jean Sennevilliers. De atunci nu mai aveau ştiri de la el. Pascal, care avea şaptesprezece ani, locuia cu mama lui la fierărie şi trebuise să întrerupă cursurile de mecanică şi electricitate pe care le urma la Institutul din Tourcoing.

Banii se terminaseră. Pascal voia să muncească. Începu să caute o slujbă.

În ajun ninsese. Un soare palid, aproape invizibil, înălbea pâcla. Şi Pascal mergea cu pas întins peste câmpuri. Fermele se îngropau sub zăpadă. Pe necuprinsul întinderii albe nu rămâneau decât petele negre ale unor ziduri şi dantela subţire a arborilor despletiţi. Imensă pagină virgină şi parcă strălucitoare. Pascal găsea în acest cer alb, în acest pământ alb abia punctat de negru, în această uniformitate palidă şi confuză, ceva uşor şi pur, care, în ciuda tristeţii acelei ore, îl umplea de o vagă mulţumire. Respira din plin.

Ideea de a o revedea pe Judith Lacombe, fiica fermierului, îi dădea o uşoară tulburare. Cândva îi făcuse curte fetei. De două-trei ori se plimbaseră împreună pe aleile castelului Parges. Îşi făcuseră confidenţe. Simon Donadieu îi atrăsese atenţia fiului înainte de a pleca:

— Eşti încă tânăr, nu ai o situaţie, îţi cer să fii serios. Fata lui Lacombe nu-i de tine. Mai târziu o să vedem noi...

Aşa că de la plecarea tatălui său, Pascal o ocolise pe Judith. Să nu-i dea ascultare celui absent în astfel de împrejurări l-ar fi speriat, ca şi cum asta i-ar fi putut purta nenoroc tatălui său. Acum nu mai era acelaşi lucru. Era nevoit să meargă la Lacombe, unde spera să găsească de lucru. Nemţii le cereau tuturor să lucreze. Şi Pascal trebuise să muncească pentru ei, să facă potcoave pentru caii lor în fierăria părintească. Nu scăpase de munca asta decât rănindu-se de bunăvoie la mână cu un ciocan. Vindecat, încerca acum să le scape. Se gândise la Lacombe, primarul, pe care îl cunoştea bine, şi pentru care reparase de multe ori secerători şi pluguri.

În prima perioadă a războiului, Lacombe câştigase mulţi bani. La Herlem veneau grupuri de refugiaţi care fugeau de inamic, coborând spre Franţa. Oamenii aceştia, fermieri, ţărani cei mai mulţi, duceau cu ei o mulţime de vite, povară flămândă ce-i încurca. Lacombe şi câţiva mari fermieri cumpărară la preţuri de nimic aceste cirezi şi le vândură la preţuri de trei ori mai mari măcelarilor din oraşele vecine.

Când nemţii se întoarseră la Herlem, Lacombe, înspăimântat, la început se ascunse. Avea pe conştiinţă împărţirea mantalelor de la ulanii ucişi. Se vedea foarte bine închis sau împuşcat. Bolnav de spaimă, crezu că are să facă gălbinare. Din fericire, nemţii nu aflaseră nimic despre povestea asta. Ca primar al satului, fu chemat curând la Comandatură. Tremurând de frică, promise tot ce i se ceru, se arătă de o docilitate exemplară, arătă fără să se lase rugat resursele satului, dădu lista bărbaţilor valizi, merse până acolo încât chiar primăria trimise oamenilor ordinul de a munci pentru Comandatură.

Lacombe dădu exemplu de supunere, lăsând să se instaleze la el în casă un vechil german, cu trei muncitori care să-i înlocuiască pe argaţi.

Acum, din nou liniştit, începuse să vadă iarăşi partea bună a lucrurilor, îşi muncea pământurile cu vechilul bavarez, fura ce era mai bun din produsul acestora în înţelegere cu el.

Pascal îl găsi în bucătărie, în picioare în faţa ferestrei, cu spatele la uşă, fumându-şi pipa şi privind ogoarele. Era un tip voinic, tare ca un bivol. Judith, fiica lui cea mai mică, aplecată peste un ciubăr, cu braţele goale, spăla untul în apa proaspătă. În încăpere plutea un miros înţepător.

— Ei, spuse Lacombe, uite-l pe Pascal. Ce e nou?

Pascal îi spuse ce-l durea.

— Să vedeţi, domnule primar, nu-mi place să muncesc pentru duşman. Am ceva pregătire. Nu puteţi să-mi daţi de lucru la primărie?

— Păi, spuse Lacombe, adică... Tocmai mă gândeam să-i înlocuiesc cu femei pe funcţionarii care au mai rămas. Comandatura are nevoie de bărbaţi.

— Bine, foarte bine, făcu Donadieu, înmărmurit, oricum, mulţumesc.

Avea o expresie atât de ciudată, încât taica Lacombe îşi pricepu neghiobia şi vru să o dreagă.

— Bine-nţeles că nu le fac jocul. Dar vezi că ei sunt cei mai tari. Trebuie să te dai bine pe lângă ei.

— Da, da, spuse Pascal.

Îşi stăpâni mânia. Îşi repetă că are nevoie de Lacombe, că trebuie să-l menajeze. Reluă pe un ton aproape liniştit.

— Domnule primar, n-aţi putea măcar să „uitaţi” să mă treceţi pe lista bărbaţilor? Cel puţin să nu mă înscrieţi chiar acum?

Lacombe râse.

— Nu e prost, Pascal ăsta! Ne-am înţeles, băiete. O să te sărim... O să-l înscriu în locul tău pe fiul lui Larmiget. Au refuzat să-mi dea vaca lor. Asta o să-i înveţe minte. Noroc, băiete!

Şi începu să fumeze din nou în faţa ferestrei.

Afară, pe trotuar, Pascal se întâlni cu Judith. Fata trăsese ciubărul sub cişmea şi pompa acum peste untul galben un jet de apă proaspătă, ca să-l spele. Braţele ei goale ridicau şi lăsau în jos lungul braţ de fier scârţâitor.

Pascal se opri în faţa ei:

— Bună seara, Judith.

Judith avea şaptesprezece ani. Subţire şi nervoasă, cu faţa prelungă şi palidă, cu părul negru, izbea prin expresia voluntară

şi încordată a chipului ei, şi prin ceva romanesc, care lăsa să se ghicească în fata aceasta de fermieri bogaţi şi necioplţi un temperament exaltat, o natură impetuoasă şi himerică.

— Bună seara, spuse.

Şi Pascal crezu că ghiceşte la ea aceeaşi stinghereală pe care o încerca şi el.

Fata părea deopotrivă mulţumită şi încurcată de această întâlnire.

— Merge, merge?

— Da, desigur.

— E mult timp de când nu ne-am mai văzut, spuse Pascal, care regretă imediat cuvântul imprudent, evocator al trecutului.

— Da...

— Am venit să obţin un post la primărie, dar văd că nu se poate.

— Şi tatăl tău?

— N-am veşti de la el.

— E-adevărat că nemţii taie teii de pe aleea castelului?

— E-adevărat, da...

Tăcură. Fiecare cuvânt reînvia, în ciuda lor, amintirea acelei scurte legături sentimentale şi inocente, cele două sau trei plimbări scurte şi timide de îndrăgostiţi, pe aleea marelui castel.

În momentul acela în curte intră un ins voinic de treizeci-treizeci şi cinci de ani, blond, cu părul ondulat, cu obrajii trandafirii, cu ochii limpezi, îmbrăcat ca un argat de fermă. Veni direct la pompă şi spuse cu un puternic accent german:

— Bună ziua, bună ziua.

— Bună ziua, Albrecht, spuse Judith.

Şi Pascal ghici că se află în faţa vechilului german, care conducea ferma Lacombe. Fu surprins, prosteşte, că un german îmbrăcat în haine de lucrător seamănă cu un francez. Omul acesta n-avea nimic dintr-un duşman, văzut în hainele lui de lucru, cu părul ondulat, şi cu zâmbetul larg, îndatoritor.

— Murdar, spunea Albrecht. Mult murdar! Şi foame! Mult muncit.

Îşi arătă mâinile pline de pământ, le apropie familiar de faţa Judithei. Ea se dădu iute înapoi.

— Haide, Albrecht. Fii cuminte!

Părea stânjenită în faţa lui Pascal.

— *Wasser?* întrebă Albrecht, arătând braţul pompei.

Îl prinse în pumn, îl manevră cu o mână, fără efort, cu o vigoare de necrezut, făcu să ţâşnească pe bulgării galbeni un jet puternic şi continuu.

— Ajunge, ajunge, mulţumesc.

Judith începu din nou să spele untul. Îi întorsese spatele lui Pascal şi, foarte roşie, părea aproape că se ascunde. Albrecht se uita la Pascal, îi făcea cu ochiul, şi, râzând, arătându-şi dinţii pătraţi şi albi, făcea gesturi şi strâmbături, prefăcându-se că vrea să pompeze peste capul Judithei:

— La revedere, spuse Pascal.

— La revedere, răspunse Judith, stând tot aplecată peste ciubăr.

Pascal plecă. O luă spre piaţa Herlemului pe poteca ce trece prin spatele fortului şi taie de-a curmezişul ogoarele. Era aceeaşi vreme ceţoasă, cu lumină palidă şi voalată, răspândită din cerul senin pe pământul înzăpezit. Nicio umbră. O imensitate albă şi mută. O tăcere care acum lui Pascal îi strângea inima. Totul devenise de o tristeţe copleşitoare.

Băiatul se grăbea spre fierărie. Se simţea plin de amărăciune şi îmbătrânit. Se gândea la tatăl său. Descoperea în ultimele lui sfaturi o înţelepciune profundă, pe care n-ar fi bănuit-o. Simţea în el o durere confuză, pe care nu i-ar fi plăcut să o zgândăre.

*

Seara, după lucru, lucrătorii germani se întorceau cu Albrecht la fermă. Era aproape noapte. Judith le încălzea un cazan cu apă de ploaie, ca ei să se spele afară, pe micul trotuar de cărămidă, cu tot frigul.

Se dezbrăcau, lăsau pe ei numai pantalonii strânşi cu cureaua. Judith le aduse apă caldă. Oamenii începură să se scuture, să se stropească, să se frece. Judith şi sora ei Estelle îi priveau.

— Săpun?

Estelle se duse la bucătărie, aduse săpunul negru.

Era o fată înaltă, slabă ca o scândură, care semăna cu mama ei, făcea pe mironosiţa şi păstra ipocrit o ţinută ştearsă. Dar îi plăceau bărbaţii. Judith o găsise de mai multe ori în hambar cu unul sau altul dintre nemţi. O stricată care îşi ascundea focul şi al cărei soţ, Louis Babet, acum mobilizat, fusese fără să ştie ţinta batjocurii satului.

Estelle îi privea, sprijinită de uşă, pe cei trei bărbaţi spălându-se. Se lăsase întunericul. Pe zid fusese agăţat un felinar a cărui strălucire roşie decupa un cerc de lumină, mângâia şi aurea torsurile goale, carnea roză, grasă şi sănătoasă a celor trei zdrahoni pieptoşi.

— Estelle! strigă mama din bucătărie.

Estelle trebui să intre în casă. Judith rămase singură.

Nu pleca. Spectacolul continua să o amuze, vederea celor trei bărbaţi robuşti, nesimţitori la frig şi obişnuiţi parcă cu o viaţă mai neîngrădită şi mai curată decât cea a bărbaţilor din satul ei. Un astfel de curaj, o curăţenie atât de scrupuloasă o uimeau întrucâtva. Nu văzuse niciodată la argaţii de fermă decât un jeg urât mirositor, înlăturat ca vai de lume duminica.

Bărbaţii se şterseră. Intrară în bucătărie, scuturându-se şi plesnindu-se să se încălzească. Nu rămase afară decât Albrecht, care-şi săpunea capul, făcând un clăbuc enorm. Îl vedea agitându-se, o siluetă luminoasă în noapte.

— *Wasser...*

Se apropiase de pompă.

— Pompează, Judith, pompează mult, tare...

Se îndoise şi-şi oferise capul şi torsul gol în bătaia jetului de apă rece care împroşca biciuind carnea sănătoasă.

Se ridică, alergă să se adăpostească de vânt la intrarea hambarului şi începu să se frece cu un prosop vechi, cu mişcări mari, rapide. De departe, îi arăta prosopul Judithei.

— Freacă! Ca un cal! Tare, tare, ca un cal!

Judith apucă prosopul. Freca din toate puterile spatele uriaş, aproape să-l zgârie. Albrecht râdea: mai tare, mai tare! Se întoarse spre ea, cu braţele mereu încrucişate, oferindu-şi pieptul. Fiecare mişcare lăsa o urmă. Şi fără motiv, Judith se simţi tulburată în faţa acestui mare tors gol. Vru să râdă. Râsul îi sună fals. Gestul i se încetini.

Brutal, braţele lui Albrecht o înlănţuiră. Fata căzu în culcuşul gros de fân trădător. Peste ea, masa lui Albrecht o strivea. Un miros înnebunitor de fân, de iarbă uscată, de săpun, de sudoare, contactul dulce şi cald al corpului mare, gol, o îmbătau. Se simţi fără putere... Un fel de slăbiciune, de lâncezeală dulce şi perfidă o invada – îşi aminti dintr-odată de sora ei Estelle, pe care o surprinsese altfel pe paie... Simţi dorinţa laşă de a se lăsa şi ea în voia plăcerii. Fără să-şi dea seama, îl strânse pe bărbat în

braţe şi îi întinse gura într-o abandonare animală; ca şi cum i-ar fi fost sete de el...

O durere sfâşietoare o făcu să geamă. Avu o tresărire, făcu un efort instinctiv să se elibereze. Fără motiv, cu iuţeala unui fulger, amintirea lui Pascal o străbătu şi o umplu dintr-odată de oroare. Se încordă într-o apărare instinctivă, să fugă. Se simţea ţinută. Albrecht o paraliza.

Calm acum, îi vorbea, îi murmura în germană, la ureche, cuvinte dulci pe care ea nu le înţelegea şi care îi făceau rău. Îi era cald sub el. El umbla cu buzele în părul ei, îi morfolea lobul urechii, se juca precum un căţelandru. Îl înlănţui din nou, se agăţă de el într-un fel de disperare. El nu băgă de seama că ea plânge.

*

Se ataşă de Albrecht cu frenezie. Era literalmente nebună după el, cuprinsă pentru bărbatul acesta de o pasiune care, de altfel, deşi puternică, nu era exclusiv carnală, pentru că presupunea nevoia de a se devota, de a se dărui.

Revărsa asupra lui, dintr-un soi de instinct, fără ca el să fi făcut ceva pentru a merita acest dar splendid, tot devotamentul, toate posibilităţile nefolosite care dormitaseră până atunci în ea. Fata tânără nu ştie nimic despre ea. Până atunci Judith se considerase preocupată mai degrabă de ea însăşi şi destul de egoistă. Dintr-odată se simţi în stare, pentru Albrecht, de toate sacrificiile. El primi acest dar al sufletului ei fără ca măcar să-şi dea seama. Era un băiat lipsit cu desăvârşire de idealism, care nu vedea în dragoste decât un prilej de fericite şi frecvente divertismente. Se simţea copleşit cu toate hatârurile. Avu în Judith o amantă pasionată şi promptă la plăcere. O crezu destul de vicioasă. Nu înţelese niciodată că era aşa pentru el şi nu pentru ea, că, în ceea ce o privea, s-ar fi mulţumit cu simpla lui prezenţă, cu sunetul vocii lui.

I-ar fi plăcut să găsească la el tot ce întrevăzuse din dragoste în scurta ei idilă cu Pascal, lungi reverii comune, gânduri înălţătoare, o tandră şi divină înţelegere reciprocă a sufletelor. Dar Albrecht nu căuta atât de departe. Şi ea îl accepta curajos, aşa cum era. Îi siluise şi sufletul, aşa cum îi siluise trupul.

Găsea firesc să se arate în sat cu el. Inutil să-şi ascundă legătura, de vreme ce-l iubea. Ce era oare rău într-asta?

Estelle, sora mai mare, ghici numaidecât totul. Nu spuse nimic, mulţumită la drept vorbind să o aibă la mână pe mezină.

Mama văzu şi ea despre ce-i vorba. Dar păstră şi ea tăcerea. Se temea de soţ şi de scandal. Aşa că lăsă lucrurile în voia lor.

Cât despre Lacombe, nimeni nu putea şti dacă a aflat sau nu. Albrecht şi el erau buni prieteni, se înţelegeau de minune când era vorba să fure produsele fermei. Ar fi fost dezastruos să provoace o ceartă. Câtă vreme nimeni nu-l vâra pe Lacombe cu nasul în rahat...

De altfel, nimic nu dovedea că bănuieşte ceva. Mereu preocupat de el însuşi, peste măsură de tiranic şi egoist, trecea prin viaţă ca şi cum ar fi fost buricul pământului. Numai el conta. Poate că şi conştiinţa terorii pe care o inspira alor săi îl făcea să îndepărteze posibilitatea ca fiicele lui să comită cea mai mică greşeală.

II

Într-o noapte, spre sfârşitul lui martie, Judith, care dormea cu Estelle în camera de deasupra bucătăriei, fu trezită brusc de nişte gemete. Ascultă o secundă. Gemetele reîncepură. Veneau dinspre patul Estellei.

Dintr-un salt, Judith fu pe podea şi, cu picioarele goale, în cămaşă de noapte, alergă spre patul surorii sale.

— Estelle! Estelle!

Cu faţa lividă, cu ochii închişi, scăldată în sudoare, Estelle horcăia. Speriată, cu un gest violent, Judith aruncă cuverturile de pe ea. În mijlocul patului era o pată mare, întunecată, aproape neagră. Sânge!

Judith nu înţelese dintr-odată.

— Estelle, Estelle! Dumnezeule!

Striga înnebunită.

Estelle deschise ochii. Cu un efort imens, putu să vorbească. Şopti încetişor:

— Taci! Mama... Du-te şi caut-o pe mama.

Închise ochii, se lăsă din nou pe spate, articulă într-un efort suprem:

— Nu-l trezi pe tata... Ah, mor...

Judith alergă în camera părinţilor. Aceştia dormeau. Atinse braţul mamei, care se trezi:

— Estelle? Ce? Ah... da. Ah, dumnezeule!

Se ridică, îşi puse papucii, imploră:

— Fără zgomot... Tata, nu-l trezi pe tata...

O urmă pe fiica ei în întuneric, nu aprinse lumânarea decât pe coridor.

O readuse la viaţă pe Estelle cu oţet. La lumina lumânării îi văzură faţa lividă, rece, trasă, schiţând o strâmbătură... Estelle deschise ochii, le recunoscu pe mama şi pe sora ei. Mama o apucase de umeri ca să o aşeze în capul oaselor. O ridică încetişor. Estelle păru că se goleşte. Un val curse sub ea, într-un clipocit oribil.

— Oh! Ce-ai făcut, Estelle? gemu mama.

— Tu, şopti Estelle. Tu ai vrut-o...

Puse în această şoaptă o ură de nespus, ura teribilă a celei ce se simte murind şi care acuză. Apoi se lăsă să cadă pe spate, ca moartă.

Palme, oţet, apă rece o scoaseră a doua oară din sincopă. Judith coborî din nou în bucătărie, făcu focul, pregăti cafea amestecată cu rachiu de ienupăr. Estelle bău, îşi recăpătă oarecum forţele. Îi schimbară rufăria, o trecură în patul Judithei. Ea căzu îndată într-un somn copleşitor, adânc.

— Unde-i Estelle? întrebă Lacombe a doua zi dimineaţa.

— A luat doctorii, rămâne în pat, spuse mama.

— Bine.

Nu insistă. La ţară, nu mănânci şi rămâi în pat în zilele de purgaţie. Lacombe îşi luă pipa şi bastonul şi plecă să-şi facă drumul zilnic peste ogoare.

Judith şi mama rămaseră singure în bucătărie. Se simţea că mama avea ceva pe inimă. Se învârtea în jurul Judithei, căuta cu stângăcie o introducere. Ruşinea o împiedica să se explice deschis. În cele din urmă zise:

— Ai auzit ce spunea astă-noapte Estelle? Fără îndoială că aiura din cauza febrei.

Judith nu reacţionă.

— Pentru că, bineînţeles, nu eu i-am spus să facă asta. I-am spus numai că nu-l vreau. Un bastard! Ce-ar fi spus tata! Şi Babet, când se va întoarce din război!

Pentru ea, ginerele rămăsese Babet şi nu Louis. Acesta nu părea să fi intrat în familie. Reluă:

— Ce mai, nu putem înghiţi o ispravă ca asta! Poţi... Poţi să umbli cu cineva, înţeleg... Dar bărbaţii n-au decât să fie atenţi,

asta-i. În orice caz, e sigur că tata n-ar accepta niciodată una ca asta.

Cuvântul „asta” îi aminti pesemne ceva, într-un mod precis şi brutal de concret. Lăsă acolo grămada de rufe pe care o tria pentru spălat, urcă în cameră.

Estelle, cu ochii deschişi, nasul subţiat, cugeta. Îşi întoarse privirea spre mama ei, murmură:

— Cauţi ceva?

— Găleata...

— Sub patul meu...

Mama se aplecă.

— Să faci o gaură în bălegar, şopti Estelle.

— În bălegar? Ei bine, nu! Aşa ceva nu se face! O să-l închid într-o lădiţă şi aranjez eu cu groparul. O să-l înmormânteze dedesubtul altuia. Trebuie să-l punem în pământ sfinţit, aşa trebuie să facem.

Şi dispăru pe scară cu găleata. Era o femeie care ţinea la convenienţe şi care respecta rânduielile.

III

La 9 aprilie 1915 Lacombe, primarul, fu chemat la o adunare a tuturor primarilor din regiune, la convocarea C.R.B. (*Comity for relief în Belgium*[5]), care dorea să vină în ajutor populaţiei. Acesta obţinuse în cele din urmă din partea germanilor autorizaţia de a aduce în Franţa invadată alimente şi cărbune.

Fiecare comună trebuia să aibă comisia ei. La Herlem, aceasta fu alcătuită din primar, din Humfels, adjunctul, şi Premelle, secretarul primăriei, Marellis perceptorul, preotul Limard, învăţătorul Serez şi domnul Hérard, un rentier din sat numit direct de comitet ca să-l reprezinte. Această comisie va primi mărfurile de la Comitet, le va vinde locuitorilor şi va vărsa Comitetului suma totală rezultată din vânzări.

Pentru insolvabili vor fi deschise conturi speciale, pe care fiecare comună le va lichida după război. Era interzis să se facă vreun act de comerţ cu mărfurile. Toate serviciile trebuiau să fie gratuite.

*

[5] Comitetul de ajutorare din Belgia (în limba engleză în text).

De aici înainte Marellis şi Serez se ocupară de distribuirea alimentelor; Marellis era foarte mândru de asta. Funcţionar, avea orgoliul puţin naiv al funcţiei lui. Îşi îndeplinea slujba de perceptor cu solemnitate.

Spunea de obicei: „Noi, funcţionarii...” Scrupulos, aproape chiţibuşar, era cu toate acestea, prin cinstea rigidă, grija pentru echitate, prin zelul pe care-l punea în apărarea interesului statului un tip preţios pentru binele public. În momentul invaziei, îl sfătuiseră toţi să fugă, cum făcuseră mulţi dintre colegii lui. „Sunt funcţionar, răspunsese Marellis, nu pot pleca fără ordin.” Ordinul nu venise. Aşa că Marellis rămăsese.

Blocat în Nord, continuase să-şi facă datoria aici, ascunsese casa de bani şi arhivele, refuzase, după exemplul unor colegi, să strângă impozitele, în contul inamicului. Spectacolul oferit de sat îl indigna. Se plecau toţi docili în faţa germanilor. Izolaţi, fermierii nici nu se gândiseră măcar la rezistenţă, prea lacomi de câştig, prea legaţi de pământurile şi animalele lor, pentru a accepta să le piardă. Se supuseseră, se adaptaseră cu o resemnare umilitoare. Şi de când Marellis era funcţionar la aprovizionare, indignarea lui sporise şi mai mult. Lacombe, Premelle, Hérard abuzau de funcţiile lor. Marellis vedea facturi de trei sute de saci de cărbune, adică cincisprezece tone, în timp ce satul nu primea decât şapte sau opt. Îşi împărţeau resturile de la aprovizionare. Şi pentru ca acestea să fie cât mai mari, făceau părţile pentru populaţie mai mici. „Uitau” să anunţe produsele rare, laptele, şvaiţerul. Aşa încât mulţi oameni nu se gândeau să le ceară, şi ele rămâneau pentru distribuitori. Se făceau potlogării, revânzări de carnete şi de bonuri. Nevoiaşii nu trebuiau să plătească pentru aprovizionare. Lacombe profita de asta ca să împartă carnete de nevoiaş tuturor prietenilor săi. Cei mai mulţi dintre lucrătorii care munceau pentru germani şi cărora casieria comunei le plătea un salariu de şapte franci pe zi, primeau alimentele în aceleaşi condiţii cu nevoiaşii. Lacombe nu ţinea niciun registru al intrărilor de bani. Toate încasările din aprovizionare intrau în casieria comunală. Ele serveau nu pentru reglarea facturilor datorate Comitetului, ci pentru plata amenzilor şi impozitelor de război, aplicate de germani. Lacombe îi scutea astfel pe prietenii săi fermieri de impozitele din oficiu. Comandatura impunea comunelor cumpărarea de făină germană, numită K.K. pentru fabricarea pâinii. O primeau

doi brutari, în cantităţi egale. Pâinea lui Baille era comestibilă. Aceea a lui Orchon – infectă. Dar Orchon vindea pe ascuns o parte din făină şi nu cocea pâinea decât pe jumătate, ca să atârne mai greu la cântar. Pentru că era prietenul lui Lacombe, nimeni nu putea spune nimic, şi el otrăvea nepedepsit jumătate din populaţie. La fiecare aprovizionare, oamenii se băteau care să fie servit primul, pentru a primi pâine făcută de Baille.

Pentru un om meticulos şi scrupulos ca Marellis, îndrăgostit de cântare exacte, de registre ţinute la zi, de contabilităţi ordonate şi clare, o asemenea neorânduială era un subiect perpetuu de stupoare şi exasperare.

În acea sâmbătă, ca în fiecare săptămână, avea loc „adunarea la colonel”, după care membrii comisiei de aprovizionare se întruneau să discute măsurile necesare pentru săptămâna următoare. Marellis, care îşi petrecuse după-amiaza să numere sacii cu cărbune şi constatase, odată mai mult, o lipsă scandaloasă, sosi cu întârziere la adunarea de la colonel.

Se primeau, ca de obicei, ordinele pentru administrarea satului. Atmosfera era aceea a unei adunări de vasali primind instrucţiunile suzeranului lor. Colonelul sosea, îşi punea pe masă sabia scoasă din teacă şi comanda:

— Domnilor, linişte!

Tăceau cu toţii. Şi el începea:

— Ordon... Ordon... Ordon...

Poruncile cădeau ca un cuţit de ghilotină.

Îl întrebă la început pe primar despre calitatea făinii germane K.K., cea care servea la producerea faimoasei pâini „caca”. Bineînţeles, Lacombe afirmă că este excelentă.

Colonelul enumeră sumele pe care Comandatura le va plăti fermierilor pentru cotele lor de unt, ouă şi lapte. Aplică amenzi comunei pentru cotele insuficiente de produse alimentare, pentru closete murdare, pentru puţuri neacoperite. Dădu ordine pentru cultura şi pentru recoltarea urzicilor. Îl ascultau cu docilitate. Lacombe trebuia să taie un viţel. Humfels trebuia să pună proptele la meri, Bozin îşi va ţine împiedicat taurul nărăvaş. Pe urmă veniră alte directive noi, care semănară uluire în rândurile asistenţei: „Ordon:

Date fiind cazurile de contagiune care s-au produs în armata germană – de acum înainte toţi bărbaţii din sat vor fi supuşi unui examen al sănătăţii.

Femeile trecute pe prezenta listă şi suspecte de moravuri uşoare se vor prezenta de acum înainte în fiecare săptămână la vizita medicală făcută de medicul militar. Lista va fi afişată pe uşa primăriei.

Primarii tuturor comunelor sunt obligaţi să întocmească în decurs de opt zile o listă cu bolnavii, bătrânii, copiii şi în general cu gurile inutile, în vederea evacuării acestora spre Franţa...

Domnilor, ridic şedinţa şi vă convoc din nou peste opt zile. Bună seara".

Îşi luă sabia, se înclină, se duse. Se simţea stăpânul chiar în acest mod de a pleca.

*

— Deci, spunea Marellis o oră mai târziu, domnii fermieri au cont curent la Comandatură! Ei cumpără de la ea şi îi vând, primind în schimb bani! Şi iată că primăria îi va furniza şi lista de proscrişi!

Comisia de aprovizionare din Herlem se întrunea după terminarea reuniunii de la colonel. Marellis reprezenta în sânul ei opoziţia.

— Suntem aici ca să vorbim de aprovizionare, spuse Premelle, secretarul primăriei.

— Da, să vorbim, strigă Marellis. Dar mai întâi, eu continui să aştept socotelile pe care trebuie să le punem la dispoziţia Comitetului. Cum stau lucrurile? Există o situaţie a cheltuielilor, a intrărilor? Nimic! tot ce se primeşte de la populaţie intră în casieria primăriei, serveşte la plata amenzilor, a lucrătorilor care muncesc pentru inamic. Şi Comitetul? Şi conturile separate pe care el ni le cere?

— Pentru încasările care se fac, zise Lacombe, abia dacă merită să vorbim despre ţinerea registrelor!

— La naiba! Jumătate din sat nu plăteşte pentru aprovizionare! Lucrătorii angajaţi de inamic nu plătesc! Negustorii nu plătesc! Guégain, frizerul, are un carnet de nevoiaş! Baronul des Parges nu plăteşte sub pretext că nu mai primeşte arenzile! Şi puţinii bani pe care îi aduc fraierii, îi amestecaţi în fondurile comunale şi vi-i iau germanii! Şi aşa, aprovizionarea face jocul inamicului!

— Nu poţi să-i sileşti pe oameni să plătească dacă nu au bani, spuse Premelle.

— Putem măcar să reţinem din salariul lucrătorilor, de vreme ce noi îi plătim. Şi pe urmă, mai sunt atâţia care ar putea plăti...

— Domnul Premelle îşi plăteşte aprovizionarea? Şi domnul Hérard? întrerupse Serez, învăţătorul, care-l susţinea pe Marellis.

— Asta nu vă priveşte! strigă Hérard, care era rentier. Muncesc, îmi dau silinţa...

— Şi iei untul şi brânza, şi ambalajul ca să faci focul, încheie Serez.

— Şi cărbunele? reluă Marellis. Domnule primar, am numărat patru sute douăzeci de saci. Găsesc o factură de şapte sute patruzeci. Unde au dispărut cei trei sute douăzeci de saci pe care noi nu i-am primit?

Lacombe se învineţise. Nu-l văzuse pe Marellis numărând sacii. Bolborosi:

— Vagonul... pe drum... Nu ştiu...

— Şi untul, şi brânza? spuse din nou Serez.

— V-am spus că era un supliment, protestă Premelle, nu se poate cântări la miligram.

— Oricum, sunteţi iuţi de mână. Şi resturile, aţi putea să le împărţiţi bătrânilor, copiilor. Şase kilograme de unt, patru kilograme de şvaiţer rămase, găsesc că e mult...

— Şi acum, reluă Marellis, cum aţi îndrăznit, domnule primar, să declaraţi colonelului că pâinea K.K. este bună?

— Eu o găsesc bună, spuse Lacombe.

— Pentru că nu o mâncaţi! Aveţi grâul dumneavoastră!

— De altfel, am putea să-l amendăm, spuse preotul. Pâinea lui Baille este cu mult mai bună decât cea a lui Orchon.

— Nu-i de mirare! Orchon speculează, abia coace pâinea, amestecă prea multă apă, vinde făina pe ascuns...

— Atunci, spuse Premelle, preferaţi favoritismul? V-ar plăcea să fie avantajat un brutar în detrimentul celuilalt? Bine. Vom da toată făina unuia singur, dacă aşa vreţi. S-a terminat?

— Nu, spuse Serez. E ceva mai grav decât toate astea. Este problema celor de evacuat. Primăria i-a şi chemat pe lucrători la muncă în folosul inamicului. Acum o să-l ajute să ne expulzeze şi copiii, şi bătrânii, să devină din nou auxiliarul germanilor? Domnule primar, veţi da lista cu cei pasibili a fi evacuaţi?

— Doar n-aţi vrea să mă las aruncat în închisoare. Ce dracu', eu, primarul, am să sufăr, nu dumneavoastră, dacă nu mă supun. Descurcaţi-vă. Eu mă supun.

— Fiindcă veni vorba, întrerupse Hérard, mai este şi lista aceea a femeilor suspecte de contaminare...

— A, da, făcu Lacombe, bucuros să schimbe vorba. Uitasem.

Scoase lista din buzunar. Citi tare:

— Vor fi supuse în fiecare săptămână vizitei medicale: Augustine Godeaux...

— Nu-i de mirare, spuse Serez.

— Cele două surori Debraine...

— Negustoresele de mărunţişuri! Nu-i cu putinţă.

Râdeau, găseau că-i foarte nostim.

— Femeia Honez, fata Lacombe, fata Norel...

Citise mecanic. Se întrerupse, într-o tăcere consternată. Luă din nou hârtia, citi iarăşi, lăsă foaia, îi privi pe ceilalţi cu un aer rătăcit. Faţa îi era stacojie. Îşi duse mâna la guler, respiră ca un om care se sufocă. Crezură că o să moară pe loc de un atac de apoplexie. Dintr-odată se năpusti spre uşă şi-l văzură, pe fereastră, cum se repede spre Comandatură.

*

În bucătăria fermei Lacombe, cele două surori frământau aluatul pentru pâine. Ridicau şi lăsau să cadă bucăţile de cocă albă, grea, în copaie. Braţele lor goale, albe de făină, erau pline de aluat până la coate. Praful de făină acoperea dalele albastre de pe jos. În faţa sobei, mama turna laptele bătut. Nu se auzea decât zgomotul regulat al polonicului atingând fundul oalei, şi lovitura surdă a aluatului căzând în copaie. Afară era un vânt puternic. Se apropia seara, şuiera crivăţul.

Brusc, se deschise uşa. Intră Lacombe. Îşi scoase şapca, o aruncă pe pardoseală cu un gest furios.

— Dumnezeii...

Femeile tresăriră. Băuse, bineînţeles.

— Dumnezeii dumnezeilor...

Porni spre nevastă-sa, îşi apropie de faţa ei faţa lui congestionată şi furioasă.

— Ia spune! Care din cele două stricate ale tale a făcut un copil cu un neamţ?

Mama pălise.

— Ce spui, Hector? Eşti nebun? Ce tot spui acolo?

— Care dintre ele trebuie să facă vizita medicală, care a avortat? Ei? Ei? Am alergat la Comandatură. Puţin le-a păsat de scandalul meu! Mi-au spus că toţi nemţii au aflat de la gropar.

Mama nu auzise nimic. Strigătele lui Lacombe parcă nici n-o atingeau. Se gândea înnebunită să salveze totul, să găsească o scuză, imediat... Estelle era măritată. Ce-o să zică Babet, ginerele, când se va întoarce? Scandal! Dezonoare! Măcar cealaltă era fată, liberă...

— Răspunde! urlă Lacombe, ridicând o mână ameninţătoare.

Ea murmură:

— Este... Este...

O privi pe Estelle, apoi pe Judith. Se înţeleseră din priviri. Aveau acelaşi gând, toate trei. Onoarea... Această ciudată şi grotescă concepţie despre onoarea familiei.

— Care e?

— Judith...

— Judith?

Primarul se simţi lovit. Avea încredere în fata lui mai mică. Furia îi crescu.

— Judith! Ah, stricata! Ah, lepădătura!

Înaintă spre ea. Fata se apără, îşi ridică în faţa obrazului mâinile încă pline de cocă, scoase un strigăt îngrozit.

— Şi cu cine, ticăloaso? Cu cine? Cu cine? Răspunde sau te strivesc!

— Albrecht, şopti Judith.

În acel moment, pentru ea s-ar fi zis că era aproape adevărat. Încerca un fel de bucurie întunecată, de dulceaţă inexplicabilă să-şi mărturisească un păcat pe care nu-l săvârşise.

— Ai să pleci de aici, spuse Lacombe.

Judith le privi pe rând pe mamă şi pe soră. Aveau o înfăţişare în acelaşi timp consternată şi prostească. Nu spuneau niciun cuvânt.

— Haide, gata, şterge-o de-aici! spuse din nou Lacombe.

— Hector! gemu mama.

— Tu...

Se întorsese spre ea, cu mâna pregătită să o pălmuiască. Femeia se dădu înapoi, nu mai spuse nimic.

Încet, Judith îşi şterse degetele de care era lipit aluatul. Îşi desfăcu pe îndelete şorţul, cu un gest de servitoare, îl puse pe

speteaza unui scaun, ieşi din bucătărie. Nu se ştie ce-l reţinu pe Lacombe, dar nu îndrăzni s-o lovească.

*

Se duse să locuiască într-o căsuţă pe care o găsise liberă pe colina Herlem, în faţa carierei Sennevilliers, la o sută de metri de casa lui Fannie. Albrecht o ajută. Puse să i se aducă mobile furate din case nelocuite. Aproape în fiecare seară, după muncă, venea s-o vadă. Pentru că, în mod foarte firesc, el rămăsese la ferma Lacombe. Lacombe nu îndrăznise să-i spună ceva. Cu deştepţii ăştia de nemţi, nu se ştie niciodată. Mai ales, dacă Albrecht pleca, cine-l va înlocui? Se ştie ce pierzi, nu şi ce găseşti. Albrecht conducea ferma cu mână de stăpân. Lacombe şi el se înţelegeau de minune pentru împărţirea micilor profituri. De altfel, onoarea era salvată. Vinovata era alungată, ofensa spălată în ochii satului. Lacombe, primarul Herlemului, mergea din nou cu fruntea sus printre cei pe care-i administra.

În rest, era în curs de a întocmi lista infirmilor, bolnavilor şi a indezirabililor pe care Comandatura voia să-i trimită spre Franţa. Această ameninţare cu exodul, departe de familie, departe de casă, era o sabie a lui Damocles pe care el o ţinea atârnată deasupra întregului sat. Lacombe putea să lovească unde voia şi nu se dădea în lături s-o facă. De aceea, în sat i se arăta cel mai mare respect.

IV

Mizeria familiei Sennevilliers contrasta cu prosperitatea lui Lacombe, Humfels şi a celorlalţi mari fermieri.

Această familie suferea în sat ostilitatea tuturor. Sennevilliers-tatăl nu fusese decât un modest zidar. El avusese îndrăzneala şi comisese crima să ghicească şi să exploateze o sursă de îmbogăţire pe care o dispreţuiseră cu toţii.

Cariera exista de foarte mult timp. Fusese exploatată de Vauban în secolul al XVII-lea. Acesta extrăsese var de aici pentru fortificaţiile de la Menin. Apoi rămăsese în părăsire până spre Revoluţie. De atunci, abandonată, se transformase într-un eleşteu adânc, plin de peşte şi inutil, pe unde oamenii se abăteau rareori, deoarece în legătură cu el circulau istorii sumbre. Apa aceea stătută, închisă pe fundul unui fel de văgăună sălbatică, stârnea imaginaţiile.

Sennevilliers-tatăl cumpărase groapa de la baronul des Parges, ca să facă un bazin pentru peşte. Plăti un sfert cu bani gheaţă, luă ipotecă pe rest, construi cu mâinile sale un cuptor de var din cărămidă şi o căsuţă ca să locuiască în ea. În zece ani rambursase ipoteca, clădise hanul şi cumpărase în jurul carierei destul pământ pentru a-şi atrage solida duşmănie a tuturor fermierilor din ţinut. Herlemul, unde aproape tot pământul aparţinea baronului des Parges, şi restul câtorva mari fermieri, rămăsese în mijlocul extraordinarului avânt industrial al Flandrei franceze o insuliţă înapoiată, reacţionară, unde era riguros ţinut la distanţă tot ce era străin, nou, necunoscut. Baronul des Parges, posesorul unei enorme averi agricole, sporită lent prin jocul însuşi al evenimentelor, afecta orgoliul de castă al vechilor nobili de ţară, dispreţuia industria şi activitatea unui om ca Sennevilliers. Fermierii vedeau cu ură cum proprietarul cuptorului de var atrăgea mâna de lucru de la oraş, plătea salarii mari, cerea electrificare, o cale ferată, instala maşini, pompe, troliuri, decoviluri. Încercară să-l stranguleze, refuzându-i pământul, avansul de care avea nevoie în fiecare an ca să împingă mai departe exploatarea zăcământului. Dar Sennevilliers-tatăl, fără să fi urmat şcoala de drept, nu era lipsit de-o răutate vicleană, care îl ajuta să câştige prin şiretenie ce i se refuza prin bunăvoinţă. Cumpărări sub rezervă de declaraţie a numelui adevăratului cumpărător, locaţii cu promisiuni de cumpărare, opţiuni, manevre prin terţe persoane, – utiliză toate stratagemele, ajunse curând celebru la toţi notarii din ţinut, împrumută pe ipoteci, cumpără parcele în toate colţurile pentru a le schimba cu cele care îi trebuiau, duse întreaga lui viaţă un soi de război răbdător şi surd, o politică feudală de sporire şi achiziţionare, de alianţe, de schimburi, de încercuiri. Când muri, îi lăsă lui Jean, cel mai mic dintre cei doi fii ai săi, care preluă afacerea, un instrument bine pus la punct, pământuri suficiente pentru o exploatare aproape nelimitată, şi ura solidă a aproape tuturor puternicilor satului.

După plecarea lui Jean, cei din familie fuseseră vreo trei-patru zile speriaţi. Mama şi fiica ei, Lise, locuiau la han. Fannie, soţia lui Jean, ocupa împreună cu Pierre, băieţelul ei, căsuţa familiei, pe vârful muntelui Herlem, unde pe vremuri trăiseră bătrânii.

De acolo văzură oraşul Lille arzând. Şi în valul legiunilor germane ce-şi continuau iureşul spre mare, Herlemul fu înghiţit.

Hoarde de bavarezi şi de saxoni sosiră într-o seară, invadară hanul, îl prădară, arseră mesele şi scaunele, devastară pivniţa şi tejghelele, tăiară păsările, jefuiră dulapurile şi plecară mai departe spre vest, lăsând în ruină marea casă a carierei, atât de curată şi de veselă până în ajun.

Bătrâna Berthe şi fiica ei Lise tocmai terminau de curăţat locul de dărâmături, când năvăli un al doilea val. Şi jaful şi distrugerea reîncepură. De data asta, germanii nu mai plecară. Herlemul era definitiv ocupat.

Lise şi mama începură atunci să sufere cu adevărat din pricina urii marilor fermieri. Lacombe, primarul satului, Humfels, adjunctul, îi invidiau pe cei din familia Sennevilliers, a căror prosperitate o întrecea pe a lor. Starea culturilor, chiar înainte de război, era dezastruoasă. Lacombe, fermier bogat după moda de odinioară, băutor, cartofor, amator de lupte de cocoşi şi întreceri de porumbei, jucător îndârjit la curse de cai, vânător, fumător, iubitor de fuste, dusese dintotdeauna o viaţă deşănţată, de plăceri, care îl împinsese cu încetul la faliment. Marellis, perceptorul, o ştia prea bine: Lacombe îşi plătea cu greutate impozitele, îşi ipotecase mare parte din pământuri, mâncase două prese de ulei, o pădurice şi o distilerie de cicoare pe care nevasta lui i le adusese în zestre. Humfels, pierdut de însăşi pofta de câştig, îşi plasa în mod ridicol banii în valori nesigure. Pierduse cea mai mare parte a averii într-o rafinărie, şi restul într-un proces. Închiriase cu contract un teren, îl pusese în stare de exploatare, îl îmbunătăţise cu îngrăşăminte chimice cu efect îndelungat. Pe urmă cel care închiriase refuză reînnoirea contractului. Humfels pierdu procesul şi banii. Nouă fermieri din zece erau în situaţia asta. Inul rusesc, sfecla germană, grâul american, cartofii algerieni şi ouăle din Maroc, untul danez, producţiile din ţinuturile în care cultivarea ogoarelor a căpătat un caracter ştiinţific şi se înfăptuieşte la scară mare, pregăteau proprietarilor rurali un viitor sumbru. Familia Sennevilliers, „Cuptorul de var” cu coşurile sale şi şuviţele de fum alb înscrise pentru vecie pe cer întruchipau în ochii tuturor acestor oameni progresul, maşina, evoluţia din pricina cărora piereau.

Pentru ei războiul era o revanşă. Cuptoarele de var erau moarte. Pământul continua să trăiască. Fără îndoială, germanii îl luaseră, dar ei reuşeau totuşi să trăiască bine.

Această răzbunare nu-i ajunse lui Lacombe. Ca primar al satului, trebuia să desemneze locuinţele pentru trupă. Indică hanul Sennevilliers drept locuinţă pentru cincizeci de oameni. Cincizeci de soldaţi invadară hanul, le alungară pe Lise şi mama ei în bucătărie, folosind pivniţele drept closete, spărgând totul, făcând focul cu podelele camerelor, cu uşile şi lambriurile, maltratând-o pe bătrâna Berthe, năvălind noaptea în colţul unde dormea Lise, încât ea trebuia să alerge să ceară protecţia şefilor lor, jignind-o, zeflemisind-o, umilind-o în pudoarea ei de tânără fată. Soseau mereu de la Comandatură poliţişti, „diavoli verzi”, aducând ordine imperative: să predea zece cearşafuri, douăzeci de sticle cu vin, două saltele pentru răniţi. Pentru amuzamentul sau pentru confortul lor, ofiţerii aveau nevoie de o mie de lucruri. Şi-l întrebau pe Lacombe de unde să le ia. Lacombe numea înainte de orice hanul Sennevilliers. Şi dacă cele două femei refuzau, dacă le era imposibil să furnizeze ce se pretindea a fi în posesia lor, erau duse în închisoare pentru două-trei zile sau erau pălmuite de mâna enormă a unui poliţist supranumit „Praz înfuriat”, într-atât era de lung şi slab în uniforma lui verde de jandarm.

În acelaşi timp, incredibil de repede şi de metodic, cariera era devastată. Lacombe o indicase drept o sursă preţioasă de material şi, de altfel, germanii nu aveau nevoie de informaţiile sale. Motoare, şine, troliuri, vagonete, hangare, care, cai, hamuri, dinamuri, fire electrice, unelte, cabluri, bene, cricuri, cherestea, grinzi, totul fu luat.

Lise şi mama ei rezistau totuşi. Jean nu lăsase bani deloc. Varul ars îl luaseră germanii lăsând în loc de plată un bon de rechiziţie. Vedeau cum ceilalţi, în jurul lor, trecuseră la tocmeli, tranzacţii, capitulări. Lacombe şi fermierii întreţineau deschis relaţii cu inamicul. Lucrătorii care munceau pentru germani primeau un salariu de şapte franci pe zi, pe care îl plătea comuna. Fete şi femei îi primeau în patul lor. Prin intermediul germanilor, găseau de mâncare. Numai femeile din familia Sennevilliers, îndărătnice, intransigente, refuzau să capituleze, simbolizau în sat rezistenţa, ataşamentul faţă de datorie, faţă de patria absentă. „Praz înfuriat”, marele „diavol verde”, simţea această îndărătnicie sălbatică. Încât şi le alese ca victime. Făcu să plouă asupra lor amenzile şi percheziţiile. La orice oră din zi sau din noapte, venea, scotocea casa de sus până jos, lua tot

ce-i cădea în mână. Imposibil să ascundă ceva, să păstreze ceva. Nefericitele îşi primeau, ca fiecare, cota lor de alimente. „Praz înfuriat”, care cunoştea datele de distribuţie, sosea a doua zi şi înhăţa toate pachetele. Inspecta până şi cratiţele de pe foc, lua mâncarea gata pregătită sau o înghiţea în faţa lor, cu un aer batjocoritor. Odată, pentru o pâine de soldat găsită sub o saltea, le dădu o amendă de o sută de mărci. Plecând, văzu în curte şase iepuri mari, în fundul coteţului. Îi luă de urechi, punându-i într-un sac.

— Eu iau iepuri, spuse el, voi nu plătit amenda.

Aproape mulţumită, Lise acceptă. A doua zi primi totuşi ordinul să plătească amenda. Imposibil să rezişti.

Din spirit de răzbunare, Lacombe se socotise isteţ trecând-o pe Lise pe lista persoanelor apte să muncească la câmp. Într-o bună dimineaţă, „Praz înfuriat” se duse s-o caute. Pentru nimic în lume Lise n-ar fi consimţit să trădeze în felul acesta. Şi rezistă. Bătrâna Berthe veni în ajutorul fiicei sale, iar „Praz înfuriat” o pălmui cu o asemenea forţă încât o aruncă la pământ, tocmai în zid. Lise făcu trei săptămâni de închisoare la Roubaix.

Când se întoarse, îşi găsi mama în grajdul de la carieră. O sută cincizeci de oameni ocupau hanul şi o alungaseră pe Berthe. Nu putură să se întoarcă acasă decât după două săptămâni, când găsiră o casă ruinată şi goală, o pivniţă plină cu excremente, camere fără podea, ferestre fără rame, o murdărie, o păducherniţă şi o duhoare insuportabile. Abia isprăviră să pună puţină ordine în această devastare, când Lise primi ordinul să se pregătească pentru a fi evacuată. Lacombe o indicase pe Lise Sennevilliers drept femeie de moravuri uşoare şi indezirabilă pentru moralitatea trupelor germane. Şi, pe cât posibil, germanii împingeau spre Franţa aceste elemente periculoase. Fură necesare implorări disperate, nenumărate demersuri la Comandatură, sprijinul preotului satului şi mărturiile câtorva localnici de bună credinţă pentru ca Lise să nu fie îmbarcată spre Franţa şi s-o lase singură pe bătrâna Berthe, copleşită de necazuri.

*

În toată tevatura asta, Fannie, nevasta lui Jean Sennevilliers, suferea mai puţin. Casa ei era destul de departe de carieră. Nu

era ţinta răzbunării nemţilor ca restul familiei Sennevilliers. Locuia de altfel într-o veche căsuţă, a cărei lipsă de frumuseţe exterioară o servise. La ea fusese trimis pentru cazare un singur german, un băiat cumsecade de vreo treizeci de ani, care se chema Paul şi lucra la fierăria lui Donadieu, la potcovit caii şi reparat ferecăturile de la furgoane şi chesoane. Era simpatic, înalt, blond şi blajin. Se împrieteni cu micul Pierre, care se obişnuise repede cu el. Curând îşi lepădă uniforma şi începu să poarte un costum din pânză albastră şi un sorţ mare de piele, veşmintele lui de fierar pe care şi le adusese din Germania. Trăia în Franţa cum trăise şi în ţara lui, mergând cu regularitate la muncă, întorcându-se la Fannie la prânz şi seara, unde făcea treburi mărunte, creştea păsări, se ocupa de grădină, tăia lemne, într-un cuvânt, înlocuia bărbatul, fumându-şi seara pipa pe prag sau lângă foc, în timp ce Pierre călare pe genunchii lui, privindu-l cum scoate fum. Curând se obişnuiră de-a binelea cu el. Le-ar fi lipsit. Nu se gândeau să mănânce fără el, să nu-l aştepte.

De la o vreme, Lise remarcă că Fannie o evită. S-ar fi zis că îi era ruşine că nu împărtăşeşte nefericirea şi suferinţele familiei. Nu mai cobora la carieră. Îi ocolea chiar şi pe oamenii din sat. Părea că se simte vinovată că e mai puţin nefericită decât alţii. Pentru că Paul aducea multe lucruri acasă.

Pe urmă fu rândul micului Pierre. Lise nu înţelese imediat de ce nu mai venea. Până acum cariera şi eleşteul fuseseră domeniul său, universul său. Aici găsea muntele, câmpia şi oceanul, jungla şi aventura. Dintr-odată o părăsi. El, care venea la han în fiecare zi, nu mai veni să le vadă pe mătuşă şi pe bunică. Devenea uimitor de sălbatic. Într-o dimineaţă, Lise îl zări pe drumul spre sat şi-l chemă. Dar de cum o recunoscu de departe, fugi ca un iepure şi dispăru. Fata se necăji. Îi trebui câtva timp până să-şi explice această atitudine şi să-i ghicească adevăratele motive!

*

În august 1915, abatele Marc Sennevilliers, fratele mai mare al Lisei şi al lui Jean, veni la Herlem. Îl văzuse pe Pascal Donadieu. Băiatul îi dăduse o scrisoare de la Simon Donadieu, tatăl lui, venită prin intermediul unui contrabandist flamand de scrisori. Pascal o plătise cu o sută de franci. Scrisoarea dădea

veşti despre sănătatea lui Simon şi anunţa moartea lui Jean Sennevilliers, ucis în trenul evacuaţilor din Lille, în octombrie 1914. La Wavrin, convoiul fusese atacat de ulani şi cei mai mulţi dintre mobilizabili fuseseră masacraţi.

Pascal nu îndrăznise să ducă el însuşi vestea celor de la cuptorul de var.

Abatele găsi hanul într-o stare de deteriorare înspăimântătoare, fără geamuri, fără uşi, fără podele. Mormane de gunoaie, resturi de foc, de scânduri arse, o ruină, într-un cuvânt, ce-ar fi putut foarte bine simboliza invazia şi războiul.

În bucătăria baricadată cu scânduri şi cu grinzi, ca o fortăreaţă, Lise şi mama ei alegeau linte pentru masă. În timpul ăsta, Berthe mânca pâine cu lapte.

Abatele îi anunţă mamei lui nenorocirea. Se gândise să nu-i spună decât Lisei, şi să-i lase surorii lui sarcina acestei grele destăinuiri. Dar înţelesese că nu avea dreptul să se eschiveze.

Berthe Sennevilliers primi vestea nenorocirii cu resemnare. Faptul că fusese atâta vreme fără ştiri de la el o pregătise parcă. Suferise prea mult, acum se aştepta la orice. Îşi scoase batista de pânză cenuşie, îşi şterse lacrimile şi lăsă să cadă încet în sac lintea pe care începuse s-o aleagă în şorţ. Duse înapoi sacul în dulap, cu pâinea şi laptele.

— Ei bine, mamă, spuse abatele, ce faci? Trebuie să mănânci. Trebuie să-ţi vezi mai departe de treabă...

Bătrâna Berthe clătină din cap.

— Nu mai merită osteneala, puiule... Nu mai merită osteneala...

S-ar fi zis că acum, când fiul ei era mort, nu mai era nevoie să continue să meargă, să trudească, să trăiască.

Lise îşi conduse fratele până la jumătatea drumului spre munte.

— Mă duc să o anunţ şi pe Fannie, spuse abatele. Sau o să ai tu curajul...

— N-are rost, spuse Lise.

Îi explică ce ştia, ceea ce nimeni nu ajungea încă să înţeleagă. La ce putuse ceda Fannie? Nici ameţelii simţurilor, nici unei nevoi de evaziune şi de libertate, cum fusese cazul pentru multe femei, eliberate dintr-odată de tutela prea apăsătoare a unui soţ. Mai curând unei lente obişnuinţe, prezenţei continue,

liniştite şi obsedante, a unui bărbat înlocuindu-l pe altul, nevoii de sprijin în slăbiciunea ei.

La drept vorbind, era aproape mai bine că Jean Sennevilliers murise.

CAPITOLUL AL TREILEA

I

Samuel Fonteroix locuia la Epeule, la capătul unei fundături, în spatele mănăstirii. În faţa casei lui se afla un şir de căsuţe scunde, cu mansarde, bojdeuci pe jumătate îngropate, la care se cobora pe două trepte şi pe care ploile, iarna, le inundau. O bună parte din Roubaix e construit după modelul ăsta. Într-una din aceste cocioabe veniră să locuiască, la câteva luni după sosirea germanilor, o familie din Lille numită Laubigier.

Sosea din suburbia Poştelor. Erau patru. Mama, Félicie, o femeie deja bătrână, slabă şi veştedă, cu faţa obosită, Alain, fiul mai mare, care se apropia de şaptesprezece ani, Jacqueline, care avea zece ani, şi micul Camille, care avea şase. Nenorocirile îndurate la Lille, în acel cartier al Poştelor unde germanii exercitau represalii îngrozitoare, îi făcuse să se refugieze la Epeule, unde cumnata Féliciei locuia în fundătura mănăstirii.

În suburbia Poştelor sosiră primii germani care voiau să pătrundă în Lille. La începutul lui octombrie 1914, se ciocniră aici cu un corp de pompieri înarmaţi cu carabine, care traseră asupra lor. De la ferestrele cartierului porniră de asemenea câteva împuşcături. Germanii bătură în retragere, lăsând pe caldarâm câţiva morţi.

Dar a doua zi mii de oameni invadară suburbia. Începu asediul oraşului Lille şi, în chip de represalii, prinţul de Bavaria autorizase jefuirea suburbiei. O luară cu asalt ca pe un fort, traseră asupra tuturor acelor pe care îi vedeau la uşi, la ferestre. Oamenii, femeile nu înţelegeau, auzeau gloanţele sfărâmând în jurul lor ferestrele şi olanele şi se minunau, se gândeau la o ploaie cu piatră, ieşeau să vadă şi erau împuşcaţi. Nici nu se poate închipui cât de greşit îşi reprezenta această populaţie războiul.

Hoarde de soldaţi beţi năvăliră în case, îi alungară cu lovituri de puşcă pe femei şi pe copii, îi făcură prizonieri pe bărbaţi, jefuiră, devastară, stropiră cu petrol mobilele şi podelele, sloboziră prin cartier pisici stropite cu benzină şi care fugeau arzând. O bună parte din cartierul Poştelor arse în câteva minute. Şi populaţia înspăimântată, neştiutoare în mare parte de evenimentele din ajun, pleca la întâmplare de-a lungul

drumurilor, sub focurile trase de tunurile apărătorilor oraşului Lille şi în îmbulzeala de nedescris a armatelor germane care îl şi încercuiau năvălind ca o mare.

Familia Laubigier rătăcise trei zile prin câmp, din fermă în fermă, cu cei patru copii ai unei vecine ucise. Toată această liotă de copii în jurul Féliciei făcea să se închidă uşile în faţa ei. Germanii îi strigau insulte. Fermierii îşi slobozeau câinii. Dormiră două nopţi în plin câmp, găsiră a treia seară un cultivator care îi primi în hambarul lui, dar îi alungă a doua zi la ora patru dimineaţa, pentru că nu voia să aibă necazuri. Şi istoviţi, hămesiţi de foame, cu veşmintele pline de noroi şi rupte, se întoarseră sub canonadă în Lille şi în suburbia Poştelor, preferând – dacă tot era să moară – să crape de foame în casa lor.

Asediul continua. În casa lor găsiră câţiva soldaţi morţi şi un copil viu care plângea, luară ceva de mâncare şi fugiră să se refugieze în biserică, la fel ca toţi ceilalţi care rămăseseră în cartier. Pentru aceşti nefericiţi, biserica devenea instinctiv un fel de adăpost. Mai ales la necaz devine omul un animal bisericos. Trăiră aici, sub obuze, până la sfârşitul bombardamentului.

După predarea oraşului, Cartierul Poştelor fu supus la o represiune nemiloasă. Germanii voiau să facă populaţia cartierului să plătească pentru moartea soldaţilor lor. Oamenii nu mai aveau voie să circule de la trei după-amiaza, trupe de încartiruit, vexaţiuni de tot felul, n-au fost cruţaţi de nimic.

Greutăţile în care se zbătea Félicie sporiseră prin complicaţia pe care o adusese de bunăvoie existenţei sale. Mulţi soldaţi francezi care luaseră parte la asediu nu se predaseră. Locuitorii îi ascunseseră cum putuseră, procurându-le haine civile şi o nouă identitate. Preotul suburbiei Poştelor unde locuia Félicie se însărcină să-i repartizeze pe mulţi dintre ei. Şi o întrebă pe Félicie dacă nu ar accepta să-i adăpostească pe trei dintre aceştia. Félicie acceptă. Primi la etajul căsuţei ei trei soldaţi francezi.

Curioasă situaţie. Aceşti bărbaţi veniseră fără să-şi spună numele, nici vârsta, nimic despre identitatea sau trecutul lor. Ăsta era ordinul: să nu dezvăluie nimic, aşa încât în mintea celorlalţi să nu se poată face nicio confuzie între vechea personalitate a refugiatului şi starea civilă nouă şi fictivă ce i se crease pe de-a-ntregul. Militarii trebuiseră să-şi ardă uniformele,

actele, până şi livretul militar. Preotul suburbiei Poştelor le procurase cărţi de muncă, datate fals, dinainte de război. Era de altfel un lucru riscant. Mulţi patroni se temeau să nu fie descoperită înşelăciunea şi refuzau să dea aceste cărţi de muncă. Fură găsiţi totuşi câţiva care acceptară. Soldaţii fură învăţaţi cu trudă o istorioară, li se inventă o familie, o meserie, un trecut imaginar. Memorară toate astea pe dinafară. Aveau ordin să nu le spună nimic, nici să dezvăluie alte lucruri familiei Laubigier. Aşa că Félicie nu ştiu niciodată adevărata lor personalitate. Bărbaţii îşi luau alocaţia, cărbunele, trăiau în camera lor. După câteva săptămâni de îngăduinţă reciprocă, se produseră primele ciorovăieli. Oamenii aceştia nu erau prin nimic ataşaţi de familia Laubigier, pe de altă parte sufereau din cauza recluziunii lor penibile, se gândeau la ai lor, şi se enervau că erau obligaţi, atât pentru a face ceva cât şi pentru a câştiga cu ce să-şi plătească alimentele, să înveţe noi meserii, să se facă cizmari, şelari, reparatori de scaune de paie. Foarte repede, interveniră şicanele între ei şi ai casei. Se certau în legătură cu împărţirea cărbunelui şi a alimentelor. Neglijenţa, dezordinea celor trei bărbaţi o aduceau la disperare pe Félicie, bună gospodină.

Şi pe urmă, oamenii aceştia nu-şi închipuiseră niciodată că inamicul o să rămână în Nord ani întregi. Iar acum, teama de pedeapsă, de pedeapsa cu moartea, pe care germanii o aplicau soldaţilor francezi nesupuşi, îi ţinea acolo împotriva dorinţei lor. Riscau mult. Şi nu era vina celor care îi adăposteau, punându-se pe ei în pericol. Şi totuşi oamenii aceia păreau a pretinde toată consideraţia pentru curajul lor silit, ca şi faptul că ar trebui să fie serviţi, să fie cruţaţi de orice primejdie... Félicie, destul de frământată de grija de a-şi hrăni copiii, nu vedea lucrurile astfel, şi-şi lăsa chiriaşii să se descurce singuri. Nimic din acea frumoasă înţelegere, din acel eroism voios pe care l-au înfăţişat alţii ulterior. Oameni înlănţuiţi unii de alţii şi care se urau. Unul singur din trei, care zicea că se numeşte Thaunier, dovedea o anumită îndrăzneală şi se prea poate să fi refuzat să se predea din patriotism. Ceilalţi nu erau decât nişte fricoşi. În plus, îşi aveau amândoi „iubitele” în suburbia Poştelor, şi anumite complicaţii amoroase ar fi putut foarte bine să aducă într-o zi sau alta un denunţ anonim din partea unei femei geloase sau a

unui rival dat la o parte. Degeaba îi dăscălea Félicie, ei îi răspundeau că nu se află la mănăstire.

Aşa că Félicie hotărî să se mute. Spre marea ei uşurare, soldaţii găsiră locuinţă în altă parte, şi Félicie veni să locuiască în fundătura mănăstirii Epeule din Roubaix, în casa vecină cu cea a cumnatei ei, Flavie van Groede.

Flavie avea patru copii. Cel mai mare era la război, n-aveau veşti de la el. Al doilea, François, deveni Piladele vărului său Alain. Era mai mic decât el cu doi ani şi-l admira. Cei mai mici se înţelegeau de minune cu Jacqueline şi Camille.

Cam în această perioadă se puse pentru Alain problema cărţii de identitate. De la sosirea lor, germanii efectuaseră recensământul întregii populaţii. Îi fotografiaseră în grupuri de câte douăzeci. Fuseseră distribuite cărţi de identitate şi de asemenea fişe de casă, care trebuiau afişate pe culoare, cu specificarea fiecărui membru de familie. Mulţi bărbaţi nu se înscriseseră în fişele caselor, nu se prezentaseră pentru recensământ şi pentru fotografie şi nu primiseră cărţi de identitate. Unii acţionau astfel din patriotism, alţii socoteau că stăpânirea inamicului va fi de scurtă durată. Astfel de nesupuşi se găsiră mai ales printre tineri, capete înfierbântate, entuziaşti plini încă de învăţămintele şcolii. Alain, care nu avea nici şaptesprezece ani, care visa fel de fel de acte de eroism şi a cărui noţiune de datorie încă nu fusese alterată de compromisurile pe care le impun viaţa şi spectacolul oamenilor, refuză să se lase înscris. Din nefericire, nesupuşii erau condamnaţi să rămână claustraţi în propria cameră. Pe stradă, în casa lor, oriunde şi la orice oră un poliţist, un diavol verde, putea să le ceară actul de identitate şi să-i aresteze. Aşadar, pentru a duce o viaţă cât de cât suportabilă, trebuiau să aibă un act de identitate fals.

Alain, care nu avea la Roubaix niciun prieten, fu ajutat, din fericire, de vecinul lui, Isidore Duydt, un băiat de aceeaşi vârstă cu el, care venea din Belgia, unde muncise în mine, şi de unde înaintarea germană îl alungase cu întreaga familie, în timpul bătăliei de la Charleroi. Isidore, un băiat blond, drăguţ, puţin zăpăcit, puţin fanfaron, puţin naiv, gata la toate nebuniile pentru a stârni uimire şi admiraţie, devenise prietenul lui Alain şi al vărului lui, François. Nici el nu se înscrisese pe listele germanilor. Şi asta nici din patriotism, nici în virtutea unui ideal.

Căci nu fusese educat în acest fel. Aceşti Duydt alcătuiau o familie mizerabilă; se certau, se băteau, se furau unul pe altul. Tatăl bea, fiul mai mare era un traficant, fiica făcea trotuarul. Lăsat de capul lui, Isidore o luase pe un drum greşit, frecventa cabaretele, stabilise relaţii cu o lume interlopă periculoasă pentru el, la vârsta când eşti la fel de înclinat spre bine ca şi spre rău şi când o anumită fanfaronadă şi dorinţa de a epata îi îndeamnă pe băieţi şi pe adolescenţi să se poarte prosteşte. Dar cu siguranţă tocmai în aceste medii se găsesc în timpul războiului şi cei mai mulţi nesupuşi. Aceştia erau revoltaţi şi împotriva poliţiei germane, şi împotriva poliţiei franceze. Spuneau „nu” oricărui principiu de autoritate. Un anumit gust al riscului, obişnuinţa de a trăi în afara legalităţii, nepăsarea celor care nu au nimic de pierdut îi predispuneau la revoltă. Multe dintre aceste haimanale s-au purtat eroic.

Isidore Duydt – i se spunea Zidore – se descurcase. Între nesupuşi se crease foarte repede un soi de francmasonerie. Se recunoşteau, se regăseau, se ajutau. Zidore era la curent cu toate stratagemele care puteau îngădui să se treacă prin ochiurile plasei. Îl învăţă câte ceva şi pe Alain. Prin el, Alain află adresa unui tipograf din strada Artelor care făcea acte de identitate false. Alain cumpără unul şi se crezu în siguranţă. Dar o lună mai târziu, germanii, care aflaseră că circulă legitimaţii false, schimbară formatul şi hârtia şi cerură să se pună fotografia deţinătorului cu ştampila Comandaturii.

De data asta, Alain obţinu un act adevărat, graţie curajului unui funcţionar de la primărie care le sustrăgea germanilor. Acest om o făcea degeaba, nu accepta nicio centimă. Nimeni nu-i mai ştie numele. Alain îşi lipi fotografia pe această carte, imită ştampila imperială cu ajutorul unui ban german pe care se vede vulturul cu două capete. Şi mai fu liniştit câteva săptămâni.

În acel moment, se instaură un nou regulament: germanii instituiseră vizitele bilunare. Toţi bărbaţii trebuiau să se ducă în Piaţa Mare, unde se făcea apelul, şi să-şi vizeze actul de identitate. Alain găsi un al doilea tipograf şi plăti cu o sută de franci un act fals. De aici înainte, la fiecare cincisprezece zile, se ducea la un fost afacerist, care se făcuse acum copist şi contra sumei de doi franci imita pe cărţile nesupuşilor semnătura Comandaturii şi viza acesteia. Tipul câştiga din gros.

Toate astea costau scump şi cei din familia Laubigier trăiau veşnic cu spaima în sân. Un prieten fu prins, apoi un altul. Sperau cu toţii în eliberare, iar războiul nu se mai termina. Din senin, germanii operau percheziţii peste tot, căutau saltele, rufărie, alimente, obiecte de aramă. De fiecare dată Alain trebuia să fugă sau să se ascundă; să se plimbe sau să ia aer devenea o întreagă problemă. Peste tot, diavoli verzi: cereau actele, le examinau cu atenţie. Pe de altă parte, Alain nu se înscrisese în fişa casei. În consecinţă, nu avea dreptul la aprovizionare. O privaţiune teribilă. Din fericire, Jacqueline şi Camille nu mâncau mult şi Félicie ştia să se abţină. Dar Alain suferea din această cauză şi se socotea vinovat că sporeşte mizeria alor săi. Prin diverse stratageme, reuşi să iasă, să muncească, să aducă ceva bani. Găsi vin de cumpărat pe la câţiva inşi bogaţi, pe care apoi îl revându. Aducându-şi aminte de vechea lui meserie de topitor, obţinea într-un „polonic” aliaje de plumb şi cositor, făcea din ele scrumiere şi cuţite de tăiat hârtia pe care le vindea cu trei franci bucata. Pe urmă, cunoscu o firmă de ape minerale care continua să vândă datorită unei reduceri acordate germanilor. Lucră câteva săptămâni acolo. Pe urmă, prietenul lui, Isidore Duydt, îi dădu un act de negustor de piei de iepure. Germanii aveau nevoie de piei de iepure. Părul îl foloseau în industria textilă. Plăteau foarte bine blănile de iepure, şi celor care voiau să lucreze pe teren pentru ei le eliberau acte de identitate care serveau drept permis de trecere. Cu acest act de identitate, Alain se simţea aproape în siguranţă.

Prietenia lui Zidore îi era preţioasă. Félicie se nelinişstea din pricina asta. Chiar şi el simţea bine pericolul unei astfel de legături. Dar nevoia îl silea. Se văd astfel în timpul războiului mulţi tineri care se pun oarecum de bunăvoie în afara legii şi, constrânşi la o existenţă nouă, periculoasă, la relaţii nepotrivite, la şederi demoralizante în închisorile germane, se corup, ajung să se declaseze şi să se degradeze fără leac, în vreme ce punctul de pornire în aventura lor fusese un act de eroism.

Familia Duydt se refugiase din minele de la Charleroi. Câteva zile fuseseră adăpostiţi la Fonteroix. Pe urmă Duydt tatăl găsise o bojdeucă liberă în fundătură şi se instalaseră în ea. El făcea comerţ cu tot ce se putea cumpăra şi vinde, îşi stâlcea în bătaie nevasta şi pe cei doi copii mai mici, pe care îi punea să

hoinărească pe străzi, să fure şi să prade, exploatându-i ca pe un capital. Dar cei mai mari îi scăpaseră. Zidore se revolta, răspundea palmelor cu lovituri de pumn, câştiga practicând boxul prin cabarete şi-şi ţinea banii numai pentru el. Léonie, fiica, lipsea de acasă săptămâni întregi şi se întorcea cu toalete şi bijuterii fastuoase pe care şi le apăra cu înverşunare. În cele din urmă părăsi casa şi se instală la etajul unei case vecine. I se aduseseră aici camioane cu mobilă furată dintr-un castel şi ofiţerii veneau s-o vadă fără a se mai feri.

Cât despre cel mai mare dintre copii, Étienne, acesta era un ins ciudat. Avea în jur de treizeci de ani. Era cocoşat – îl numeau Ghebosul – mic, slab, cu capul strâmb între umeri, cu faţa palidă şi ascuţită ca a unui şobolan. Moştenise de la taică-său patima banilor. Fusese căsătorit. Sosise în Nord cu nevastă-sa. Dar o bătea, o închidea în casă, se dovedea de o gelozie bolnăvicioasă. Era la drept vorbind un dezechilibrat. Nefericita fugise în cele din urmă şi se ascundea acum undeva prin Roubaix. Étienne cocoşatul trăia cu dorul de a-şi regăsi nevasta.

Acest fost croitor, diform, debil, cu privirea şaşie, cu picioarele înfiorător de subţiri, cu mâinile scheletice şi imense, bolnav de inimă şi de stomac, atins de o leziune pulmonară pe care o menţinea stabilă prin nu se ştie ce miracol de voinţă – era o forţă. Se spunea că face trafic cu aur. Germanii plăteau foarte scump moneda de aur. Étienne le cumpăra de la ţărani, de la toţi cei care puneau bani la ciorap dinainte de război, şi le revindea inamicului. Din vechea lui meserie rămăsese cu ideea că haina-l face pe om. Era întotdeauna bine îmbrăcat, întotdeauna foarte curat, cu pantofi de lac, cu haine de postav fin. Îi uimea pe ai lui. Închiriase pe strada Epeule o casă mare, din care făcuse o agenţie comercială, un soi de bancă.

Pentru el, autoritatea, legea germană nu mai contau. Nu i se făceau niciodată percheziţii. Intra sau ieşea noaptea ca şi ziua, cu veşnica lui servietă de piele sub braţ, şi diavolii verzi îl salutau cu respect. Îi dispreţuia pe ai săi, nu mai păstra relaţii decât cu Zidore, pe care-l bănuia că ar cunoaşte ascunzătoarea nevestei lui. Pentru că în mijlocul unei opulenţe de care nu ştia să se bucure, Étienne rămânea nefericit, obsedat de amintirea fugarei. În dorinţa lui nebună de a o regăsi, intra la fel de mult setea de răzbunare, ca şi dorinţa de a o recuceri. Léonie şi Étienne erau marile figuri ale familiei. Tot acest aur pe care-l

aducea Ghebosul şi de care moş Duydt nu putea să profite, îl umplea pe acesta din urmă de furie. Era aşa de lacom că se ducea să-şi vadă copiii ca să-i fure, şi aducea de la ei o haină, un bibelou, o sticlă, orice altceva. Pentru că în familia Duydt se fura – şi mai ales mâncare. Abia intrau alimentele în casă, că se şi făcea împărţeala. Ca în multe alte familii, pâinea, untura, slănina, tot ce se putea împărţi se tăiau în atâtea raţii câte capete erau. Fiecare parte era riguros cântărită pe balanţa prăvăliei şi fiecare şi-o lua pe a lui, ca să trăiască toată săptămâna, într-un egoism sălbatic. Ascundeau alimentele în cotloane de neimaginat. Spre sfârşitul săptămânii, marii mâncăi nu mai aveau nimic. Şi începeau căutările, scotocirile, furturile, când dădeau de ascunzătoarea altuia. Cei mici, Marcel şi Armande, erau de o şiretenie extraordinară când era vorba să descopere pâinea tatălui. Tatăl, când îi era foame, n-o mai părăsea pe mamă, o spiona, o pândea, să-i găsească proviziile pe care ea le păstra pentru cei mici şi să i le ia. Zidore, în prăvălie, fura unelte şi boarfe, pe care se ducea să le vândă. De unde, certuri îngrozitoare care asmuţeau tot cartierul.

Totuşi, Zidore împreună cu vărul François erau singurii prieteni ai lui Alain. Toţi ceilalţi din cartier îl urau pentru că nu se supusese germanilor. Această ostilitate generală era neplăcută şi periculoasă. Bărbaţii supuşi trecerii în revistă remarcaseră repede că Alain nu se arăta pe acolo. Scăpat de jigniri, de umilinţe, de teama continuă de deportare, pe care stăpânirea germană le provoca bărbaţilor, Alain era invidiat. Nu căutau să afle dacă această linişte nu era contrabalansată de o spaimă continuă, de o stare de alarmă care dura din octombrie. Vedeau numai că el nu se ducea să-şi vizeze actul de identitate, că nu se temea că într-o zi sau alta va fi luat într-o brigadă de muncă silnică, şi că le da cu tifla germanilor. Mai mult decât bărbaţii, nevestele acestora îi purtau pică. Rânjeau când trecea pe lângă ele. Insinuau că probabil se avea bine cu nemţii dacă a scăpat astfel. În asta, ca şi în toate celelalte privinţe, civilii te făceau să suferi mai mult decât germanii. În cele din urmă Alain începu să se întrebe dacă nu fusese denunţat. Pentru că percheziţiile se ţineau lanţ la mama lui, ziua şi noaptea, la orice oră şi sub orice pretext. Germanii o interogau pe Flavie, o întrebau câţi fii avea, îi chestionau apoi pe Jacqueline şi pe Camille, îndelung, pe îndelete.

— Dar mai aveţi un fiu, spuneau ei, se ştie, i se cunoaşte numele, Alain...

— Da...

— Şi e aici, mărturisiţi!

— E la război, răspundea Félicie.

Germanii scotoceau încă o dată casa, încăpăţânându-se să descopere un perete fals, o ascunzătoare oarecare.

De atunci, Alain trebui să trăiască în mansarda lui, mereu gata să fugă, cu un impermeabil vechi sub pat şi o scară lipită de fereastră, ca să scape trecând pe acoperişurile vecine. Trebui să fugă aşa de vreo două-trei ori, să se ghemuiască între două hornuri, cu un sac vechi pe umeri, să rămână nemişcat şi speriat, în timp ce, de la ferestrele caselor din jur, germanii încercau să-l vadă pe acoperişuri. Într-o zi, pe când stătea ghemuit în colţul unei platforme, nevasta grasului Semberger, care îi purta pică pentru că nu se supunea, ca soţul ei, ordinelor germanilor, îl zări. Câţiva nemţi, mergând pe jgheabul streşinilor, încercau să-l găsească. Ea le făcu semn, le arătă cu degetul unde era Alain. Numai printr-o minune putu să se lase să alunece printr-un canal de scurgere şi să fugă fără să fie văzut. Nici vorbă nu putea fi să se răzbune pe cea care-l vânduse, ar fi însemnat să atragă direct asupra lui atenţia poliţiei germane.

Începu să-şi dea seama că-i târa pe ai lui în aceste necazuri. Emoţiile continue o epuizau pe mama lui, biata Félicie, care şi aşa era destul de şubredă. Nu ieşea niciodată fără ca ea să nu moară de frică până la întoarcerea lui. Într-o zi apăru chiar în timpul unei percheziţii, văzu ivindu-se la uşă faţa lividă a mamei lui, descompusă, cu privirea rătăcită. Ea nu-i spuse nimic îi făcu numai cu mâna, în tăcere, un gest înspăimântat: du-te, du-te. Băiatul fugi înainte ca ofiţerii care scotoceau casa să poată ajunge în prag. Altădată, urmărit, traversă calea ferată, fugi cât îl ţineau picioarele spre Créchet şi spre ogoare, se refugie într-un lan de grâu. Germanii care-l urmăriseră până aici, furioşi să-l vadă dispărând, hotărâră să păzească lanul şi să-l împuşte de îndată ce va apare din nou. Printr-o întâmplare care le depăşeşte pe cele din romane, în acelaşi lan se afla un al doilea nesupus, refugiat acolo de câteva ore ca să scape de alţi jandarmi. Acesta ieşi fără să bănuie ceva şi fu împuşcat. Triumfători, germanii făcură rost de o cotigă, îl încărcară pe

mort, îl duseră acasă la Félicie şi o anunţară: „De data asta l-am prins pe fiul dumitale, este mort...” În faţa acestui cadavru, pe care o secundă îl crezu al fiului ei, ea fu cât pe ce să moară. Asta îl hotărî pe Alain. Unii bărbaţi plecau, îşi încercau norocul, căutau să treacă frontiera olandeză ca să ajungă în Franţa. Hotărî să plece şi el. Tocmai îşi găsise un tovarăş de drum, Thaunier, unul dintre soldaţii care locuiseră la familia Laubigier la Lille, şi care, lucru destul de rar, era decis să facă totul pentru a se întoarce în Franţa. De la începutul ocupaţiei, acesta păstra aproape cu avariţie patru monede de aur, ca pe o comoară preţioasă pentru atingerea scopului. Împreună se interesară de mijloacele de a trece frontiera olandeză.

II

Invazia ruinase comerţul cu cărbune al lui Samuel Fonteroix. Îi fuseseră luaţi doi cai din trei şi întregul stoc de mărfuri. Şi cum Samuel nu avea decât puţini bani drept fond de rulment şi trebuise să-i împartă cu fratele lui Gaspard, cu care era asociat în afacere, se întreba cu nelinişte din ce-o să trăiască peste câteva săptămâni, când modestul său fond va fi epuizat.

Gaspard era mai îndestulat, dar pentru că era bolnav, cheltuia mulţi bani ca să se îngrijească. Şi de altfel, o bună parte din averea lui consta din titluri de rentă ruseşti.

Ducându-se la Lille în prima perioadă care urmase bombardamentului, Samuel fusese izbit de foametea care domnea acolo. În prăvălia Edithei nu mai era nimic, peste tot numai rafturi goale, băcănii pustii. Pe străzi, oameni care-şi instalaseră mărfurile pe o roabă, pe o cotigă, pe un cărucior de copil, vindeau foarte scump, de cinci şi şase ori valoarea lor, ouă, unt, păsări aduse de la ţară. Asta îl izbi pe Samuel. El cunoştea bine Belgia. Se hotărî să meargă pe jos în Flandra, în împrejurimile oraşului Courtrai, să facă o plimbare, să vadă dacă n-ar putea cumpăra de-acolo alimente pe care să le revândă la Lille.

Bătu ţinutul o duminică întreagă, întâlni mulţi germani de care oamenii se temeau foarte tare, dar care lui nu-i făcură niciun rău, şi se întoarse cu douăsprezece kilograme de unt. A doua zi îl înhămă pe „Sultan”, veteranul grajdului său, pe care germanii îl dispreţuiseră, şi se duse la Courtrai să caute un camion de produse alimentare.

Acum avea doi cai, un calandru mare, şi mergea la Gand să caute zahăr, unt, jambon, ouă, făină şi cafea. Revindea aceste merinde Edithei, a cărei prăvălie de la Lille nu se mai golea şi care se ducea uneori ea însăşi până la linia frontului să-şi vândă produsele.

Micul François Van Groede, vărul lui Alain, îl însoţea adesea pe Samuel. Prin el, Alain şi Thaunier obţinură de la Samuel promisiunea că o să-i treacă frontiera belgiană şi-i va depune la Gand.

*

Ajunseră la Gand într-o luni seara. Trecuseră frontiera franceză ascunşi în spatele unor lăzi mari, în fundul căruţei lui Samuel. Fonteroix folosea un vechi permis de trecere pentru Tournai, pe care-l arăta germanilor. Prea puţin pricepuţi la geografie, aceştia admiteau foarte firesc că el se ducea la Tournai prin Gand. De altfel, vameşii îl cunoşteau pe Samuel. El cumpăra de la soldaţi bonurile de oraş pe care aceştia le primeau ca soldă şi le dădea în schimb mărci, pe care să le trimită acasă la ei.

Gândul îi uimi pe Alain şi pe Thaunier. Marele oraş flamand era vesel şi animat. Aici uitai de război. Trăsura traversă oraşul, intră sub porticul unei cârciumi întinse şi vetuste. Deshămară animalele şi intrară într-o bucătărie mare, joasă şi întunecată, unde ardea cu sclipiri roşietice un foc de infern şi unde îl găsiră pe patronul Van Oostekerke şi pe cele două fiice ale sale.

Casa lui Van Oostekerke era ospitalieră. Fiecare din ei primi o pereche de papuci şi se aşeză la gura sobei. Şi aşteptară cina spunând vorbe dulci celor două fiice, care râdeau. Casa era plină de germani care păreau a se simţi ca acasă. Se duceau şi veneau, mâncau. Un german bucătărea, un altul servea la tejghea, în han. Alţii aduceau saci cu mărfuri. Van Oostekerke îşi durase de la începutul războiului o avere considerabilă şi nebănuită. Alain fu uluit să vadă abundenţa de alimente de tot felul care îi umpleau magaziile şi hambarele, pentru a fi revândute francezilor.

Despre război se vorbea puţin. Nici nu se gândeau la el. Germanii povesteau întâmplări. Cinară regeşte. Pe drept sau pe nedrept, bucătarul german pretindea că servise în bucătăriile Împăratului. Deci el era cel ce pregătea cina. Servi un peşte fiert

pe un şervet, cu capere, ceva ce Alain nu văzuse niciodată, apoi gâscă friptă cu jeleu de coacăze, şi apoi o marmeladă ciudată în care intrau dovleci, morcovi şi miere. Era delicioasă. Totul fu stropit cu o bere blondă, spumoasă şi cu un vin roşu nefalsificat. Alain uită de Roubaix, de pericol, de ziua de mâine. Simţea că înoată în aventură, într-o viaţă mai largă, mai liberă... S-ar fi zis că din dimineaţa aceea avusese revelaţia a ceea ce era adevărata existenţă, demnă de a fi trăită. Niciodată de acum înainte nu va mai voi să fie muncitor turnător, acum, după ce gustase din toate acestea, călătoria, aerul pur al zorilor şi al serilor, drumul mare, hanul, prieteniile întâmplătoare, în sfârşit aventura... Mai târziu, va avea şi el, ca domnul Fonteroix, o trăsură, un cal bun, şi va străbate în voie ţinutul să vândă şi să cumpere. Asta era adevărata viaţă.

Împreună cu Thaunier fu condus într-o cameră mică unde salteaua de puf îi înghiţi dintr-odată. Căzură până dimineaţa într-un somn adânc.

*

— O lumină, spuse Thaunier, oprindu-se în noapte.

— Santinele?

— Nu, o casă.

De la căderea nopţii mergeau printr-o regiune de şes, acest pământ al grâului, sfeclei de zahăr şi al păşunilor străbătut de rigole, de canale, de lucrări de desecare, îngrozitor de umed şi de monoton, care se întinde de la Gand până la gura râului Escaut şi care taie frontiera olandeză.

Ploua. Întunericul era compact, cei doi bărbaţi se rătăciseră, de două ori fuseseră cât pe ce să dea peste un post de pază. Cu siguranţă că frontiera nu era departe. Dar ei erau istoviţi.

— Să încercăm să ajungem la casa aia, spuse Alain.

Se strecurară printre copaci spre căsuţă. Vântul făcea să geamă crengile în jur, acoperind zgomotul mersului. Cădea o umezeală rece, un fel de ploaie măruntă, ca şi cum ceaţa serii s-ar fi resorbit în apa îngheţată. Pătrunseră într-o grădină de legume printr-o spărtură în gardul de nuiele şi ajunseră în faţa casei.

Pătrunşi de frig, se opriseră în faţa ferestrei pe care o văzuseră de departe. Priviră înăuntru. Era o încăpere mică,

sărăcăcioasă şi liniştită. Un foc de huilă, o lampă pe masă. Lângă foc o femeie care tricota. Se priviră.

— Intrăm?

— Da.

Thaunier bătu. Intrară.

— Bună seara, doamnă, spuse Thaunier, arătând o monedă de aur.

Femeia păru speriată. Bolborosi proteste în flamandă, cu semne disperate, care voiau în mod evident să le spună să plece. Părea pradă unei adevărate terori. Dintr-odată, ieşi, alergă să închidă obloanele, se-ntoarse, zăvorî uşa.

Şi rămase, acolo, gâfâind şi privindu-i.

— Coniac? spuse Thaunier, făcând gestul să golească un pahar.

— Nu, nu... bolborosi femeia, adunând frânturile de franceză pe care le ştia. Pleacă, pleacă imediat.

— De ce? spuse Alain, nemulţumit. Suntem obosiţi. Foame, sete...

— Nu, nu... Germanii împuşcă mine. Interzis... Trei kilometri frontieră... Interzis. Pleacă imediat.

— Ce tot zice cu cei trei kilometri ai ei?

— Cred că suntem în zona interzisă...

— Ja, ja, gemea femeia, care asculta.

— Bine, o să plecăm. Dar măcar să ne spună drumul. Olanda, doamnă? *Nederland?*

— *Nein, nein*, reluă femeia cu spaima. Împuşcaţi, fire electrice, santinele, voi întors în Franţa. Îşi împreunase mâinile, părea că-i imploră aproape să-şi abandoneze proiectul.

— Drace!

Cei doi se priviră, şovăind.

— Tare mi-ar plăcea să rămân aici, zise Alain. Am face mai bine să ne întoarcem, să ne pregătim mai bine trecerea. Am auzit spunându-se c-ar exista călăuze, inşi care ajută la trecerea clandestină a frontierei.

— Să dăm înapoi acum, când am ajuns atât de departe!

— Şi dacă ne-am întoarce măcar spre Gand, să ne informăm, să căutăm pe cineva care să ne treacă? Se pare că au butoaie, şasiuri de lemn pentru a trece printre firele electrice.

— Prefer să risc. Trei kilometri, un fleac.

— Şi firele electrice?

— Ne strecurăm pe dedesubt. Cu o lopată, trecem.

Şi aprinse o lanternă, ieşi, căută într-o polatră, se întoarse cu o greblă şi o cazma pe care le arătă femeii. Ea făcu semn că „Da”. Vru să-i dea o monedă de aur. Dar ea refuză, strigând *„nein, nein”* cu semnele unei adevărate terori. Ar fi împuşcată dacă germanii ar descoperi moneda. Thaunier, cu un cuţit lat, tăie cozile uneltelor la o treime din lungime, mulţumiră femeii, şi ieşiră în noapte şi ploaie. Imediat, zăvoarele zdrăngăniră în urma lor.

La marginea drumului, se opriră, ezitară, scrutând întunecimile şi simţindu-se apăsaţi împotriva voinţei lor. Pe urmă porniră din nou spre nord. Maşinal, ţineau acum uneltele ca nişte arme. Dintr-odată, foarte aproape de ei, văzură o santinelă trecând pe lângă un gard de nuiele.

Schimbară direcţia spre est, târându-se prin iarbă. Cădea acum o ploaie deasă. În mijlocul acestei întunecimi şiroinde, se rătăciră într-un câmp imens de sfeclă, ale cărei foi, incredibil de ude, îi scălda ca o baie rece. Mergeau pe genunchi şi pe coate, nu îndrăzneau să se ridice, se afundau în lut, de care se dezlipeau cu mare trudă, uzi şi îngheţaţi.

Deodată, pământul le fugi de sub picioare, fură cât pe ce să cadă într-un canal adânc, la marginea căruia ajunseseră fără să-şi dea seama. Se opriră, îşi traseră sufletul, se priviră fără să îndrăznească să-şi mărturisească teama. Alain îşi stoarse batista udă şi-şi şterse faţa. Deodată tresăriră înspăimântaţi, aruncându-se unul spre altul. Ceva se mişcase lângă ei. Rămaseră lipiţi, cu inima bătându-le nebuneşte. Apoi nimic. Nu era decât un animal de câmp. Rămaseră strânşi unul în altul, să-şi tragă răsuflarea.

— N-ar fi trebuit... murmură Alain.

— Nu, nu, e greşeala mea.

— E greşeala amândurora.

Thaunier reflectă o clipă.

— Bătrâne...

— Ce-i?

— Dacă mi se întâmplă ceva...

— Ei bine?

— Trebuie ca măcar să-mi ştii numele.

— Adevărat, zise Alain, impresionat. Nu-ţi ştiu numele.

— Nu mă cheamă Thaunier, mă cheamă Gaudebert, Paul Gaudebert. Sunt din Chalon-sur-Saône. Dacă nu mă mai întorc, să-i scrii mamei, la Chalon. N-ai să uiţi?

— Promit.

— Mulţumesc, m-am liniştit. La drum acum.

Se cocoţară din nou pe marginea canalului, consultară busola, apoi se târâră spre un pâlc de copaci pe care-i ghiceau şiroind în întuneric. Brusc, Alain îl opri pe tovarăşul său:

— Fulgere.

— Nu, e un proiector. Tipii luminează linia.

Aşteptară. În fundul orizontului se isca, la fiecare douăzeci de secunde, o stea roşietică, ce arunca pe câmpurile scăldate de ploaie, în noaptea de cerneală, o lumină tulbure, nedesluşită, dezvăluia copacii, gardurile de nuiele, imensităţi netede.

— Noroc că sunt atât de departe! şuşoti Thaunier. N-o să fim văzuţi.

Înaintară mai departe spre pâlcul de copaci. Şi dintr-odată, în faţa lor, atât de aproape că erau să intre în ea, văzură dantela subţire, udă, ca o pânză de păianjen uriaş, a unei reţele de sârmă ghimpată, detaşându-se confuz pe fondul tulbure al nopţii. Thaunier strânse braţul lui Alain, trăgându-l înapoi.

— Frontiera, bătrâne!

Avea în voce o exaltare nebună, abia reţinută. S-ar fi spus că se şi află în Olanda. Aşteptară un moment, scrutând întunericul. Apoi deodată, Thaunier luă cazmaua şi începu să sape sub sârmă; munceau cu frenezie, suflând, gemând de trudă. Thaunier săpa ca un miner, cu furie. Cu grebla, Alain trăgea pământul în spate. „Atenţie la fire”, îşi spuneau maşinal unul altuia, din când în când.

Tranşeea se lărgea, mocirloasă, umplută repede de apă. Se bălăceau în ea fără să mai fie prudenţi. În câteva minute avură amândoi pielea mâinilor jupuită, atâta îndârjire puneau în efortul lor. Dar acum se puteau strecura pe sub sârmă, ca să treacă de partea cealaltă.

Brusc, Thaunier îşi aruncă lopata, se îndreptă din şale:

— Nu mai pot...

— Te schimb eu, spuse Alain. Dă-mi...

Un imens fulger albastru îl orbi, într-un soi de trosnet sec. Crispat, arcuit, siluetă convulsionată şi înspăimântătoare, Thaunier făcu un salt teribil, se aruncă înapoi cu braţele îndoite

cu faţa spre cer, cu mâinile răsucite ca nişte gheare. Recăzu greoi. În momentul următor, se înălţară strigăte şi focuri de puşcă.

Alain rămase două secunde zăpăcit.

— Thaunier! Thaunier!

Se repezi spre el, îl trase mai aproape, fără măcar să se gândească la pericolul de a fi electrocutat şi el.

— Thaunier, Thaunier, fie-ţi milă, răspunde-mi.

Îl implora ca şi cum celălalt l-ar fi putut auzi. Prinsese între mâinile lui cele două mâini înţepenite, devora din ochi faţa aceea, căutând pe ea viaţa. Neagră, cu ochii albi, faţa rămânea înţepenită, moartă. Instantaneu, în corpul tetanizat părea să se fi instalat rigiditatea cadaverică. Cu oroare, Alain slobozi mâinile electrocutatului. În depărtare, în noapte, siluete, focuri alergau.

Alain se aruncă în neştire în beznă.

*

Îi regăsi pe Fonteroix şi pe micul François la hanul lui Van Oosterkerke. Îşi povesti aventura. Şi a doua zi, cu tristeţe, porniră din nou la drum spre Roubaix. Până la Mouscron călătoria fu liniştită. Când întâlneau germani, faimosul paşaport pentru Tournai îşi îndeplinea misiunea. Pe urmă, cu puţin înainte de Mouscron, Fonteroix scoase din buzunar trei berete germane, cum poartă soldaţii bavarezi. Şi le puseră.

— Belgienii de la frontieră nu ne vor lăsa să trecem, explică Samuel. Pretind că francezii îi înfometează venind să caute alimente la ei, şi le aşteaptă căruţele să le atace. Cu beretele astea, când se va face ziua, ne vor lua drept germani şi nu vor îndrăzni să zică nimic.

Într-adevăr, traversară Mouscronul fără greutate, cu beretele gri pe cap şi spinarea ascunsă sub cuverturi.

Pe colina ce se înălţa într-o latură a Mouscronului spre Tourcoing se opriră. Se întunecase. Samuel aprinse felinarele. Apoi se ridică.

— Lingourile, îi zise lui François.

Şi acesta trase de sub scaun trei suluri de hârtie de mătase, legate elegant. Alain apucă unul. Era uimitor de greu. Fier, explică Samuel. Nu are aspectul unei arme, nu ai niciodată necazuri. Şi o să ne servească, când oamenii din Mont-à-Leux şi de la frontieră vor încerca să ne bareze trecerea. Pentru că

trăsurica mea a fost de multe ori luată cu asalt. Vecinii de frontieră nu se iubesc de loc.

Dar străbătură cătunul Mont-à-Leux fără greutăţi.

La vama belgiană, un vameş flamand alergă. De când cu invazia, funcţionarii aceştia nu mai aveau nicio autoritate, niciun rol. Cei care rămăseseră nemaifiind plătiţi de guvernul lor, percepeau după bunul lor plac un fel de taxă ilegală, din care trăiau. Fonteroix îi dădu patruzeci de centime. Şi intrară fără incidente în Roubaix.

CAPITOLUL AL PATRULEA

I

În acea dimineaţă, Thorel, tipograful din Lille, aştepta în birourile ziarului *Farul* vizita lui Patrice Hennedyck, ţesătorul din Roubaix, şi a abatelui Sennevilliers, preot la liceul din Tourcoing.

Din octombrie 1914, abatele Sennevilliers se lansase într-o aventură periculoasă. De la începutul războiului, voise să se înroleze, să facă ceva. Ca mulţi alţii, era plin de entuziasm patriotic, nu-şi reprezenta cu claritate ce înseamnă războiul. Se dusese să ceară superiorilor săi ecleziaşti autorizaţia de a se înrola. I se amintise că dacă biserica tolerează serviciul militar, nu poate să-l încurajeze, şi că învăţătura Evangheliei „Cine ridică sabia de sabie va pieri” se impune mai mult unui preot decât oricui altcuiva. Abatele nu plecase. Totuşi, mistuit de nevoia de a fi util, de a acţiona, alergase pe la birourile militare, pe la spitale, prefectură, se lăsase repezit, trimis brutal de la un serviciu la altul, pentru a obţine în cele din urmă un post de preot în unul din spitalele pe care le organizau industriaşii în uzinele lor de la Roubaix.

Aşa intră în legătură cu abatele Sennevilliers şi Patrice Hennedyck. După exemplul multora, soţia lui Hennedyck amenajase, în depozitele fabricii din Epeule, patru săli mari, curate, albe, înveselite de flori, aproape cochete, unde o sută cincizeci de paturi îi aşteptau pe răniţii francezi. Întregul Roubaix defilase prin spital să admire sălile. Singurul neajuns fu că acolo nu fu văzut niciodată un rănit francez. Primii care primiseră îngrijiri fură soldaţii germani. Ei sosiseră în octombrie 1914, bătând în retragere după Marna şi înaintând spre mare. Încât spitalul doamnei Hennedyck fu ocupat de ei, ca toate celelalte.

De atunci, nicio veste din partea Franţei. O barieră de fier căzuse între Nordul invadat şi restul lumii. Ce se întâmplase cu trupele noastre? Pentru ce lăsau armata germană să se oprească aici? Câte zile va rămâne? Nimeni nu avea nici cea mai vagă idee despre ce fuseseră bătălia de la Marna şi fuga spre mare. Se credea că invadarea oraşelor Lille, Roubaix, Tourcoing marca numai o etapă a retragerii germane şi că în curând francezii vor fi văzuţi pe urmele lor.

Germanii ocupau liceul din Tourcoing. Invazie de oameni, de cai şi de material în clase, pe culoare, în curţi, unde domnea haosul. Camera abatelui, în spatele capelei, era ca şi asediată. Se dormea în faţa uşii sale. Biroul îi fusese rechiziţionat pentru a fi instalate în el paturi. Avea sub ochi spectacolul sosirilor şi plecărilor de trupe, mase enorme de zdrahoni solizi şi bine echipaţi, pornind spre seară şi întorcându-se după două-trei zile, sleiţi, înnoroiaţi, roşi de insecte, înfometaţi şi abrutizaţi, cu echipamentul descompletat, plin de nămol şi cu caii sfârşiţi. Îi vorbeau cu toţii despre „front”. Menţionau numele: Ypres, Dixmude, Péronne... Dar abatele nu-i credea. Era convins că la Roubaix germanii se aflau într-un soi de pungă legată într-o parte de Anvers şi în alta de Liège, şi că francezii o vor străpunge într-o zi sau alta.

Totuşi, în această incertitudine, imaginaţiile se înfierbântau. Se construiau romane, erau inventate victorii şi înfrângeri răsunătoare. Spiritul are nevoie de adevăr. Se simţea foarte bine că această lipsă de ştiri îi demoraliza şi-i tulbura pe cei cotropiţi, şi fără îndoială chiar aceasta era şi intenţia inamicului. El îşi luase propriile măsuri: porumbei, telefoane, aparate de telegrafie fără fir, tot ce putea servi comunicării cu Franţa trebuia predat sau distrus, la fel ca şi armele, bicicletele, aparatele de fotografiat. Astfel se născu în mintea abatelui Sennevilliers ideea de a fabrica un mic post de TFF, folosindu-şi cunoştinţele de radio-amator, şi de a comunica cu Franţa. Trebuie s-o spunem că la început nu fusese în acest proiect nicio pornire de eroism. Adesea mai mult împrejurările decât voinţa proprie te fac să devii erou. Înainte de orice, abatele îşi satisfăcea dorinţa personală de a şti, după cum i se părea amuzant să facă această mică scamatorie şi să-i dea cu tifla inamicului. Nu-şi imagina că o să meargă mai departe. Va ţine veştile pentru el şi pentru un mic grup de prieteni.

Îl puse să facă galena pe prietenul său Gaure, care era profesor de chimie la liceu. Într-o eprubetă, Gaure topi şi cristaliză puţin sulf şi praf de plumb. Avu astfel o excelentă sulfură. Ca antenă, abatele folosi un fir telefonic. Într-o noapte el urcă pe acoperiş şi tăie firul liniei sale. Făcu legătura celor două bucăţi ale firului tăiat, separându-le printr-un izolant în aşa fel încât la o primă privire linia părea tot intactă. Dădu peste un receptor telefonic vechi. Îşi făcu o bobină dintr-o cutie de carton

cilindrică şi un fir de aramă, pe care îl vopsi el însuşi. O vergea de perdea fu folosită drept cursor. O bornă electrică din faianţă servi pentru a susţine detectorul şi galena. Toate aceste piese, în afară de bobină şi galenă, pe care le ascundea cu grijă, puteau fi găsite de inamic. Nu erau decât piese de folosinţă curentă în instalaţiile electrice şi de care nu puteau să se mire că le găsesc la el. Acest post rudimentar îi permise foarte repede să prindă Turnul Eiffel, numeroase nave, şi mai ales marele post englez Poldhu, un post deosebit de puternic şi de rapid, care-şi transmite comunicatul la ora unu dimineaţa.

Primul comunicat inteligibil pe care-l receptă – îi trebuise oarecare timp pentru a se obişnui cu alfabetul Morse şi pentru a traduce din engleză – îl umplu de uimire. Parcă mai putea fi vorba de Anvers şi de Liège! Poldhu indica drept oraşe-repere ale frontului Nieuport, Ypres, La Bassée, Arras, Albert, Montdidier. Noyon, Reims, Verdun, Nancy. Întreaga Belgie invadată! Întregul Nord, mai puţin Dunkerque! O bună parte din Est! Soldaţii germani nu minţiseră.

Gaure, industriaşul Hennedyck fură înspăimântaţi, ca şi el. Începură să aştepte comunicatele cu patimă. Difuzau ştirile pe ascuns. Îşi dădură seama de uşurarea pe care o simţeau oamenii să ştie în sfârşit, să aibă o certitudine, bună sau rea.

Hennedyck fu acela căruia îi veni astfel a doua idee: să răspândească ştirile, să-i informeze pe invadaţi. Zvonuri fără niciun fundament semănau azi entuziasmul, mâine disperarea. Germanii nu erau ultimii care să lanseze ştiri false. În mijlocul acestei necunoaşteri, oamenii disperau. A-i lumina, a le da măcar o linie generală a adevărului, misiunea aceasta se impuse imediat spiritului lui Hennedyck. În birourile sale avea o Roneo. Se înţelese cu abatele: conveniră ca el să vină în fiecare seară să aducă la Epeule comunicatul Turnului Eiffel şi pe cel de la Poldhu. Patrice Hennedyck le copia la Roneo. Şi făcu să circule preţioasele foiţe. Vor trage circa şaizeci. Abatele le va da preoţilor din principalele parohii, Hennedyck – industriaşilor. În curând micile foi roz fură cunoscute în oraş ca mesagerii veştilor bune.

Pe urmă ambiţia lui Hennedyck crescu, antrenându-l şi pe abatele puţin speriat. Hotărî că vor face un adevărat ziar, cu presă, cu material. Prietenul lor comun Decraemer îi puse în legătură cu Thorel, tipograful din Lille.

Thorel era un bărbat de cincizeci de ani, pornit foarte de jos; se căsătorise cu fiica lui Dumesnais, proprietar al unei mari tipografii. Thorel era băiat frumos, fata se îndrăgostise de el. Trebuise să fie căsătoriţi. Şi prin dreptul rezultat din căsătorie, Thorel ajunse la conducerea tipografiei Dumesnais.

Cel mai bun client al casei era revista săptămânală *Farul* care se tipărea la Dumesnais. Această revistă veche şi conservatoare avea drept de cetate la toată clientela burgheză a regiunii. Şi paginile ei de anunţuri erau foarte urmărite. Thorel, bine plasat pentru a aprecia beneficiile, se interesă de afacere şi ajunse curând să o controleze. *Farul* deveni cotidian şi, sub impulsul lui Thorel, foaia respectabilă, tradiţionalistă şi demnă, puţin cam rigidă, se transformă într-un ziar bogat, gros, copios ilustrat, pus în valoare prin anunţuri, şi fotografii sugestive, presărat cu articole vesele, uşoare, punând în evidenţă crimele amoroase, trăind din scandal şi turpitudini, adoptând un conformism plat faţă de toate ministerele şi de toate partidele. „Guvernamental”, spunea Thorel. Unul dintre acele organe care înjosesc publicul prin laşitatea lor, prin caracterul lor facil, prin promptitudinea lor dezgustătoare în a-i flata gusturile, lenea, a-i cruţa prin imagine până şi de efortul de-a citi, a nu trata decât ce-i place acestuia, sporturile, spectacolele, actriţele şi vedetele, crimele, delictele de moravuri şi cazurile juridice... Pe de altă parte, un loialism ipocrit faţă de Republică, de armată, ca şi faţă de cler, cu care încerca să trăiască în termeni buni, pentru că biserica este o forţă. Un patriotism trâmbiţător, ura faţă de Germania, setea de revanşă... Toate lucrurile care făceau bine şi de care lui Thorel puţin îi păsa. *Farul* – sau arta de a câştiga un milion pe an abonându-se la agenţia Havas, spuneau, nu fără dreptate, confraţii. Pentru că *Farul* creştea, devenea neliniştitor pentru marile cotidiene regionale cărora nu le venea să se servească de aceleaşi arme. Gazeta avea asupra tuturor celorlalte avantajul considerabil de a fi lipsită de opinie şi de a putea fi citită de toată lumea, pentru că măgulea publicul ca să trăiască de pe urma lui.

II

De la începutul războiului, birourile *Farului* erau închise. În toate localurile cotidienelor din Lille, germanii instalaseră birouri

militare, devastau materialul, luând presele şi caracterele tipografice. Printr-o minune, *Farul* fusese aproape cruţat.

Thorel se plimba prin sala mare a redacţiei, aşteptându-i pe Hennedyck şi pe abatele Sennevilliers. De la fereastră se vedea intrarea în marele Bulevard, pe unde trecea o grupă de bavarezi plecând la instrucţie. Thorel îşi luă un trabuc, un trabuc german de calitate mediocră, pe care îl plătea excesiv de scump. Când se auzi sunând la uşă tocmai îl aprindea. Coborî scara mare, se duse să deschidă el însuşi şi-i conduse pe cei doi până în sala redacţiei. Thorel se scuză, biroul său directorial, lipsit de încălzire, era îngheţat.

— Domnule Thorel, spuse Hennedyck, prietenul nostru Decraemer v-a explicat, fără îndoială, mobilul vizitei noastre – în ce vă priveşte este vorba de a ne vinde hârtie de tipografie şi litere... Un ziar din oraşul nostru ne-a împrumutat o presă. Ne trebuie litere şi hârtie...

— Pentru tipografia dumneavoastră clandestină?

— Da, pentru ziarul nostru, spuse abatele, căruia cuvântul „clandestin” îi făcea o impresie neplăcută.

— Sunteţi nişte tipi uimitori, zise Thorel, răsturnându-se în scaun. Cu adevărat, vă admir, zău aşa.

Le surâdea, dând feţei sale rotunde ca un bulgăre o expresie de simpatie. Spelb, cu nasul scurt şi lat, cu buzele sangvine, cu ochii mici şi negri lucind în spatele ochelarilor de aur, cu craniul turtit şi rotund lipsit total de podoaba capilară, această fizionomie, dincolo de o anumită jovialitate brutală, reflecta şiretenia, neîncrederea, scepticismul unui om de afaceri uns cu toate alifiile. Thorel era spătos, burtos, cu umerii laţi, teribil de robust şi congestionat.

— Da, da, e frumos ceea ce faceţi! Curajos! Iar eu n-am altă dorinţă decât să vă ajut, pe toţi dracii. Vreţi litere, vreţi hârtie? Le veţi avea!

— Nu aşteptam mai puţin de la dumneavoastră, domnule Thorel, spuse Hennedyck, şi pot să vă asigur...

— Numai că, sunteţi pregătiţi? Mai întâi, aveţi un local? Evident, ziarul nu se poate tipări aici, germanii ar afla repede.

— Voi instala presele în uzina mea, zise Hennedyck.

— Şi transportul literelor şi al sulurilor de hârtie?

— Avem pe cineva, un vatman de la Mongy.

— Şi tipografii?

— Pentru ei ne-am gândit tot la dumneavoastră. Poate dintre vechii dumneavoastră lucrători de la *Farul*?

— Voi găsi, da. Şi acum, numele ziarului vostru?

— Asta nu are prea mare importanţă.

— Ba da, aş vrea ceva care să amintească de *Farul* meu. Pentru că e de la sine înţeles că îmi veţi lăsa un loc în redacţie!

Hennedyck şi abatele se priviră. Încă nu pricepeau.

— Înţelegeţi, reluă Thorel, că *Farul* nu poate rămâne în afara unei mişcări atât de importante ca tipărirea unui ziar clandestin. Trebuie să aibă şi el un rol. Îl va juca prin forţa împrejurărilor, pentru că vor fi folosite literele şi hârtia lui, iar lucrătorii săi îl vor culege. În aceste condiţii mi se pare legitim să vă cer să redactez, bineînţeles sub pseudonim, editorialul acestei foi.

— Editorialul! făcu abatele uluit.

— Cred, domnule Thorel, spuse Hennedyck, că vă înşelaţi asupra importanţei operei noastre. Nu este deloc vorba de un ziar. Ci de a răspândi micile noastre comunicate, de a difuza adevărul, asta-i tot. Nici profit, nici reclamă, nici glorie. Noi rămânem nişte anonimi.

— Bineînţeles, bineînţeles... Dar nu veţi putea face ca după război toată această operă să nu aibă un preţ enorm, o influenţă capitală. Guvernul francez nu va putea să-i ignore pe cei ce au făcut-o. Trebuie să vedem departe, domnule Hennedyck. Eu am nevoie să-mi leg *Farul* de această afacere.

Hennedyck se ridicase.

— Ca să fiu sincer, domnule Thorel, toate acestea nu-mi convin decât pe jumătate. Nu-mi place să aud vorbindu-se de viitor şi de interes în asemenea lucruri.

Un gest al abatelui îl potoli. Nu mai încheie ce avea de spus.

— Cum vreţi, spuse Thorel. Credeam că vreţi materialul meu.

— Chiar îl şi vrem, interveni abatele. S-a făcut, veţi redacta editorialul. Şi veţi avea în ziar partea pe care o socotiţi bună. Noi nu cerem decât să fim ajutaţi. Numai că nu vrem – şi îl privi pe Hennedyck – să se creadă că am făcut din treaba asta „o afacere”, că am vrut să atragem asupra noastră toată gloria. Furnizaţi-ne litere, hârtie, tipografi şi ajutaţi-ne atât cât voiţi.

— Să fie într-un ceas bun! spuse Thorel. Iată ce numesc eu a vorbi franţuzeşte. Materialul este al dumneavoastră.

Coborâră în atelier să aleagă cele necesare pentru a pune în funcţiune presa.

III

Pascal Donadieu fu cel ce se însărcină cu transportul. Abatele îl întâlnea adesea în tramvaiul de Mongy. Se cunoşteau pentru că se văzuseră de câteva ori la Herlem, la carieră. Pascal, care avea noţiuni de mecanică, găsise un post de vatman la Mongy. După schimb, seara, el aducea vagoanele de Mongy din Lille sau din Roubaix la depou, de unde uneori mai făcea două sau trei ture pentru ofiţerii germani. Profitând de întuneric, aşeză pe acoperişul unei remorci sulurile de hârtie şi le depuse la Roubaix, la o cafenea, de unde Hennedyck le făcu să ajungă la uzină. Instalară presa, care ajunsese cu câteva săptămâni mai devreme, într-un spaţiu ascuns în spatele birourilor.

Se întruneau aici în fiecare zi. Hennedyck, a cărui soţie avea sănătatea şubredă, nu-i spuse nimic acesteia de acţiunea pe care o întreprinsese.

De atunci, viaţa abatelui se petrecu între liceu şi uzină. Şi deşi existenţa sa la liceu era epuizantă, împărţit cum era între cursurile pe care le preda copiilor şi comunicatele pe care le capta prin telegrafia fără fir, cele câteva ore pe care le petrecea la uzina din Epeule erau pentru el cele mai grele.

Îl întâlnea aici foarte des pe Thorel, editorul. Avea pentru omul acesta o adevărată repulsie, acum, după ce-l cunoştea mai bine. Venise cu mentalitatea lui deopotrivă de parvenit şi de ziarist. Dincolo de aparenţele de sinceritate, învingea repede scepticul. Simula că-şi „naşte” articolele, cum o făceau altădată reporterii săi, în sălile redacţiei, cu gluma pe buze, amuzându-se de scrisul lor. Inconştienţa şi cinismul acesta îl revoltau pe abate, la fel de mult ca teoriile lui Thorel privitoare la religie, morală, probleme sociale. Nu era nimeni care să fie într-un dezacord mai complet asupra tuturor problemelor cu abatele. El, care visa la un creştinism regenerator al lumii, dând o soluţie generoasă problemei egoismului uman, vedea în Thorel tipul însuşi al inamicului, cel care considera că preotul e un jandarm, un auxiliar al averii, cel care, asistând la liturghie şi dând pentru operele de binefacere, punea o barieră riguroasă între religie şi afaceri, şi arbora duminica dimineaţa o conştiinţă cu totul nouă, pe care nu o folosea în timpul săptămânii. Cei doi erau în totul opuşi. Abatele visa la sacrificiu şi austeritate, Thorel la o viaţă îmbelşugată, la ţigări fine şi la femei. Abatele credea în

sinceritate, în bunătatea primordială a omului. Thorel râdea de toate acestea, îi considera ipocriţi pe oamenii cinstiţi şi-l bănuia pe preot că întreţine o legătură ascunsă cu Gilberte Pauret, mica dactilografă care lucra pentru ziar.

Abatele ar fi vrut, odată războiul terminat, ca întreaga lor operă să rămână în anonimat, ca ei să dispară pentru a nu lăsa decât o amintire simbolică – ziarul, imaginea ataşamentului la patria sa al unui popor nefericit, şi pe care îl intitulase în acest spirit *Fidelitatea*. Thorel visa la decoraţii şi la reclama de care ar profita *Farul*. De mai multe ori abatele şi el se certaseră, abatele revoltat şi furios, Thorel de asemenea ieşindu-şi din fire la gândul de a lăsa să se piardă o asemenea ocazie de publicitate. Acest mercantilism vicia în ochii preotului întreaga lor acţiune.

Regăsea acest spirit şi mai josnic, şi mai urâţit, la Clavard, tipograful. Thorel indicase doi muncitori care acceptaseră să lucreze la ziar. Gilberte Pauret, mica dactilografă, şi Clavard, tipograful. Amândoi locuiau la Roubaix. Veneau la Hennedyck, care îi plătea. Gilberte Pauret sosea acolo ca altădată la birou, în linişte, îşi făcea munca fără pretenţii, modestă, rezervată, fericită să-şi poată lua banii la sfârşit de săptămână şi plină de eroism inconştient, de curajul celor umili, discret şi ignorându-se. Abatele o admira şi o iubea pe micuţă. Uneori i-o spunea. Ea râdea. Găsea comic că putea s-o considere vitează pentru că venea aici să-şi câştige traiul, ca înainte de război. Şi atitudinea lui Clavard părea, prin contrast, cu atât mai supărătoare. Şi acesta visa la perioada de după război. Încât strângea toate hârtiile, tot ce rămânea, îşi constituia un pachet de documente, fura abatelui vechile comunicate, radiogramele, îşi făcea o colecţie completă a ziarului *Fidelitatea*. Degeaba îl avertiza Marc de riscul la care se expunea păstrând astfel de hârtii periculoase. Clavard ridica din umeri:

— Niciun pericol, domnule abate, sunt bine ascunse.

Nici el nu-şi disimula ambiţia: Legiunea de onoare după război. Venea aici conştient de curajul său şi atât de mândru, că îl înjosea. Spunea: „Eroi ca noi...” S-ar fi zis că acest băiat avea conştiinţa că scrie o pagină de istorie. Literalmente, poza deja pentru posteritate. Aşa încât deveni foarte repede ostil abatelui, care îl dezaprobase de două sau trei ori pentru ambiţiile sale. Pe ascuns, Clavard râdea de el împreună cu Thorel. Pretindea că are dovezile unui flirt între mica Gilberte şi acesta. Afecţiunea

abatelui pentru biata copilă fusese răstălmăcită şi transformată în mod ruşinos de ei...

Deşi nu ştia de toate acestea, abatele suferea într-un asemenea mediu. Aceşti oameni, o simţea bine, distrugeau sinteza morală, această certitudine a adevărului unor ţeluri superioare spre care el, ca preot, tindea. Nu poţi trăi în mijlocul urâţeniei şi al scepticismului, fără să-ţi pierzi propria certitudine într-un ideal, într-o misiune înălţătoare. Această ambianţă, aceste certuri îl secătuiau. Ieşea din ele scârbit, pătruns de ideea întristătoare a josniciei omului. Aşa încât acestor dispute cu oameni care, în fond, afişau aceeaşi credinţă cu el şi-şi spuneau catolici, el le prefera infinit mai mult bătăliile însufleţitoare cu Gaure, profesorul de chimie, un ateu convins de supremaţia materiei, dar la care totul era dominat de nobleţea inimii şi care, determinist, necredincios, pesimist, păstra totuşi, fără s-o ştie şi negându-l, un fond generos de idealism, ceea ce făcea ca acest păgân să-i fie foarte apropiat abatelui Sennevilliers.

*

Gaure era profesor de chimie la liceul din Tourcoing. Laboratorul liceului, o tebaidă retrasă într-un colţ pustiu şi tăcut al vastei clădiri, în spatele grădinilor necultivate ale infirmeriei şi capelei, servea de asemenea ca laborator municipal. Şi Gaure, care preda liceenilor legea lui Joule şi derivaţii gudronului de huilă, analiza totodată apele puţurilor şi conţinutul în calcar al terenurilor oraşului, ceea ce sporea în mod binevenit un buget adesea pus la încercare prin cumpărări necumpătate de cărţi şi de instrumente de optică şi chimie.

Gaure avea cincizeci şi cinci de ani. Era un tip mustăcios, irascibil, cu faţă de om deschis, vesel. Un păr lung şi aspru îi cădea de o parte şi alta a craniului chel. Ochii lui galbeni străluceau. Nervos, îl vedeai morfolindu-şi fără încetare mustaţa sau muşcându-şi degetele, sau mişcându-şi proteza. Neglijent, adesea murdar, îşi ţinea cursurile în cămaşă, cu pălăria pe cap, cu o mână înfiptă la spate în cureaua pantalonului şi confirmând cu cealaltă, cu mari gesturi maiestuoase, solemnitatea formulelor pe care le anunţa emfatic. Nemaipomenit de abstras, distrat şi lunatic, nepăsător faţă de sine dincolo de orice închipuire, cu mâinile arse de acid, degetele cafenii de nicotină,

mereu pe punctul de a-şi pierde batista sau creionul automat, încheiat anapoda, cu nodul de la cravată lăbărţat, cu pantofii nefăcuţi, neperiat, rar pieptănat şi întotdeauna în întârziere, el trecea prin existenţă ca un băiat mare, visător şi copilăros, cel mai adesea inconştient de ironiile ca şi de simpatiile pe care le putea stârni. Nu s-a căsătorit niciodată, oprit cu naivitate şi generozitate de grija de a nu-i provoca supărare mamei sale. Aceasta îl ţinuse literalmente sub tutelă timp de patruzeci de ani. Murind, îl lăsase singur şi îmbătrânit, într-o solitudine pe care doar prietenia abatelui Sennevilliers o umplea.

Sute de liceeni trecuseră prin mâna „unchiului" Gaure, fără ca vreunul să-şi amintească de-o singură pedeapsă dată de profesor. Numai când dezordinea era prea mare, făcea o criză de mânie înspăimântătoare şi fugea, înjura, îşi abandona laboratorul rebelilor, ca şi cum i-ar fi fost teamă că va comite o crimă. Pentru că se ştia teribil de violent şi de puternic. Dispreţuit de cei mai mulţi, iubit în taină de unii pentru devotamentul absolut pe care-l punea în munca sa, habar n-avea ce simţăminte trezeşte. Fără îndoială el nu va şti niciodată ce amintire plăcută, melancolică şi afectuoasă păstrau unii dintre aceşti băieţi, deveniţi la rândul lor bărbaţi, pentru care el asudase de-adevărat, cu creta în mână, în faţa tablei, despre magistrul de modă veche, îndrăgostit de ştiinţă şi având drept singură bucurie mulţumirea de a o transmite altora, cu toată conştiinţa sa.

Două luni după sosirea germanilor la Tourcoing, profitând de situaţia sa de director al laboratorului municipal şi de numeroasele vizite pe care le implica această funcţie, Gaure instalase un centru de spionaj. Începuse cum putuse, prin informaţii culese la întâmplare şi transmise prin intermediul belgienilor care se ofereau contra-cost să treacă frontiera olandeză. Pe urmă veniră trimişii francezi, paraşutaţi din avion în regiunile invadate şi care se însărcinară să organizeze o reţea. Astfel, Gaure a devenit şeful unui sector, centru de adunare al unui nucleu de agenţi, de la care primea mesaje şi cărora le transmitea instrucţiuni sosite din Franţa. Pe de altă parte, Marc Sennevilliers primea mesajele prin telegrafia fără fir. Curând, stabiliră legătura cu Intelligence Service. De la Poldhu, prin TFF, conform unui cod special pe care un spion îl adusese abatelui, acesta primi în mod regulat mesaje ce-i indicau ziua,

ora şi locul unde avioane engleze vor paraşuta spioni sau porumbei. Abatele îi transmitea mesajele lui Gaure. În felul acesta abatele, pe lângă ziar, intră în legătură cu cercurile de spionaj. Dintre toţi tipii extraordinari pe care îi întâlnise aici, cel mai sincer era „unchiul” Gaure, acest fanatic ce se credea sceptic. Acest scepticism al lui Gaure era obiectul unor interminabile certuri cu abatele. Bătrânul matematician nu credea în nimic, afirma neantul omului, vanitatea oricărui efort al acestuia. Materie, materie! Acesta era cuvântul său favorit, de unde conflictul cu abatele, care, tot ferindu-se să predice, nu putea accepta fără să tresară teorii atât de opuse propriei sale concepţii despre lume şi om.

— Totuşi, spunea abatele, ştiinţa voastră nu explică totul. Dragostea, caritatea, devotamentul, acestea nu se măsoară în calorii!

— S-avem iertare, obiecta Gaure. Acestea se măsoară în secreţii ale glandelor. Dacă vă scot suprarenalele, dragul meu prieten, veţi pierde această frumoasă logică de care sunteţi atât de mândru. Dacă tiroida vi se umflă sau se strânge, veţi cădea în ramolisment precoce. Şi nici nu vă închipuiţi cum această austeritate a moravurilor, această castitate care vă este impusă vouă, preoţilor, influenţează viziunea voastră despre lume, o exaltă şi o spiritualizează. Da, domnule abate...

— Fie! spunea abatele. Trăiţi, mâncaţi, satisfăceţi-vă poftele şi muriţi, pentru că acesta este idealul vostru.

— Să mănânc? Să-mi satisfac poftele? Ah! Se vede bine orgoliul catolicului, şi totuşi, virtutea nu este apanajul vostru!

— Şi pe ce sprijiniţi voi virtutea? Ce suport, ce raţiune de a fi îi daţi? O morală fără obligaţii, fără sancţiuni? Nu cred deloc în ea.

— Şi de ce nu? Chiar aşa, o morală fără sancţiuni, e mult mai frumos aşa. O morală bazată chiar pe nimic, sau mai curând pe orgoliu, pe conştiinţa demnităţii noastre de om.

— Virtutea nu se clădeşte pe viciu...

— Orgoliul – un viciu? Marele motor al activităţii umane?

— Şi de altfel, orgoliul e un sentiment cu multe feţe. Se comportă bine în faţa unui public numeros, în faţa unei mulţimi, a unui martor. Dar singur cu conştiinţa ta, ispitit să comiţi o acţiune rea de care nimeni nu va şti, târât într-o pasiune, pretindeţi că orgoliul vă va susţine încă?

— O pretind, spunea Gaure, şi pe el îşi va clădi omul de mâine noua lui biserică.

— Himere!

— Adevăruri!

Astfel de dispute ţineau ore în şir între cei doi oameni în care hazardul turnase idealismul în două tipare diferite.

Aşa cum era Gaure, galvaniza în jurul lui trupa heteroclită al cărei animator era – cel puţin naturile generoase. Pentru că printre agenţii secreţi, o bună jumătate făceau această meserie ca pe oricare alta, fără credinţă, nici devotament, din pur calcul, din interes, la fel cum ar fi făcut contrabandă sau trafic de alimente.

Fără îndoială, oameni ca Théverand, care venea din Lille în fiecare săptămână, se dăruiau misiunii lor ca nişte apostoli, cu trup şi suflet, fără a cere un ban mai mult decât era necesar, plătind adesea din buzunarul lor şi mergând fără să ţină cont de ceva. Françoise Pélegrin, o tânără fată de douăzeci de ani, Félicie Foulaud, văduva unui soldat belgian, dovedeau de asemenea un adevărat misticism al patriotismului.

Bar pe lângă ele, câţi indiferenţi, câţi interesaţi, câţi necinstiţi... Françoise Pélegrin, cu înflăcărarea celor douăzeci de ani ai săi, mergea înainte, îşi râdea de germani şi într-un fel considera toate astea ca un simplu joc amuzat, comitea imprudenţe nebune, pentru care degeaba o mustra Gaure. Şi cum ea era şefa femeilor, conducătoarea întregii mişcări, exista riscul de a antrena cu ea întreaga grupă, dacă ar fi fost prinsă. De partea ei, Félicie Foulaud îşi îndeplinea datoria ca pe o obligaţie religioasă, se încredinţa Domnului, neglijând orice precauţie, făcându-i pe toţi să tremure. Dar cel puţin ele erau sincere. Ele nu acţionau decât din dragoste de patrie. Celelalte, Pauline Bult, Jeanne Villien, Mauserel, speculau, se tocmeau, făceau să li se plătească cât mai mult fiecare călătorie. Pauline Bult trecea scrisorile. Începu prin a cere zece franci de scrisoare, apoi douăzeci, apoi treizeci, pe măsură ce pericolul creştea. Jeanne Villien, specializată în ziarele din Paris, aducea câte patruzeci înfăşurate în jurul mijlocului şi le revindea cu 25 de franci bucata. Mai erau belgieni, uneori foşti delapidatori, o întreagă scursură, în care erai nevoit să te încrezi, deoarece cunoşteau bine frontiera şi puteau să te conducă. Şi mai erau şi inşi necinstiţi, ca Mauserel, care trecea scrisori, iar într-o bună zi

„împrumută” portofelul lui Gaure cu toţi banii din casă, şi pe care nu-l mai văzură. Cupiditate, minciună, obrăznicie, lăudăroşenie, poveşti eroice ascunzând la toţi aceşti oameni spiritul mercantil şi în acelaşi timp teama, iată ce găseai alături de cei câţiva convinşi, în aceste cercuri în care ai fi crezut că întâlneşti cea mai curată, cea mai arzătoare dragoste pentru Franţa.

CAPITOLUL AL CINCILEA

I

La fiecare cinci minute Antoinette Fonteroix se ducea până la colţul străzii Saint-Sauveur să vadă dacă nu vine maşina tatălui ei. Era foarte neliniştită – Samuel trebuia să aducă mărfuri din Belgia pentru băcănia Edithei. Întârzia. În mijlocul şoselei, Antoinette scruta strada în depărtare, perspectiva şoselei largi, între clădirile cenuşii, înalte ale cartierului Saint-Sauveur. Nimic!

De la începutul războiului, Edith şi fiica ei făceau afaceri, vindeau untul, ouăle şi cafeaua aduse de Samuel. Trebuiau să trăiască – şi Edith dispreţuia învăţătura. De altfel, Antoinette era încântată. Înzestrată cu fantezie, spontană, nedisciplinată, nu se înţelegea cu profesorii, prefera mai degrabă prăvălia mamei sale, flecăreala cu furnizorii şi clienţii, manipulaţiile, discuţiile, tocmelile, tot acest negoţ viu care cel puţin aducea ceva. Samuel trebui să cedeze. De altfel, îşi dădea bine seama că de la despărţirea de soţie, fiica sa nu-i mai aparţinea.

Totuşi, Antoinette îşi iubea încă tatăl. O simţea bine în acest moment când îl aştepta. Îl vedea prins de germani, dus la închisoare. Imaginaţia ei himerică broda pe tema asta. Conştiinţa, gata să-şi facă scrupule, îşi rememora tot ce gândise rău despre el şi se învinovăţea. Brusc îi căşună pe mama ei. Nu va mai accepta niciodată astfel de calomnii. Era ingrată şi rea. Nu-i îngăduit să-ţi judeci tatăl! Sprijinită de zid, cu ochii întorşi spre strada Molinel, Antoinette îşi stăpânea lacrimile şi-şi făcea jurăminte.

De multă vreme Edith îşi lua fiica drept confidentă. Era încredinţată că soţul ei îi stricase viaţa. Uiţi uşor propriile tale greşeli. Despre legăturile, despre greşelile soţului ei, Edith avea probe, scrisori pe care le arăta fiicei. Exhiba totul fără pudoare, fără menajamente, inconştientă de urmările pe care le putea avea asupra spiritului delicat şi fraged al fetei această revelaţie brutală a laturii trist carnale a bărbatului. Gândea că-şi asigură prin asta afecţiunea fiicei sale şi că o înarmează totodată, o avertizează de pericolele existenţei. Reuşi numai să amestece în afecţiunea Antoinettei pentru tatăl ei tot felul de temeri şi de ruşini. Cât despre restul bărbaţilor, Antoinette îi dispreţuia şi îi ura. Avea faţă de ei o teamă, un dezgust care mergea până la

teroare, amestecat cu dorinţa de a-i face să sufere, de a obţine astfel un soi de răzbunare, dacă ar fi putut.

Bătu de amiază. Tot nimic. Antoinette începu să plângă în mijlocul străzii Saint-Sauveur.

Pe străduţele din Wasquehal, Samuel înainta spre Lille. Mergea pe jos, precedând cu cinci sute de metri trăsura pe care o conducea micul François. Când zărea de departe silueta suspectă a unui diavol verde, îşi scotea ostentativ batista şi-şi sufla nasul. În spatele lui, François vedea semnalul şi făcea cale întoarsă, sau îndrepta echipajul spre o fermă unde gara trăsura până când trecea alarma.

De data asta pierduseră pe drum un cui de la roată. Era aproape ora unu când trăsura intră în sfârşit pe strada Saint-Sauveur. Antoinette alergă nebună de fericire, râzând şi plângând. Se aruncă la gâtul tatălui ei, sărutându-l nebuneşte. Şi Samuel, uimit şi puţin emoţionat de această primire, o tempera.

— Ce nebună, prostuţă nebună ce eşti!

O îndepărtă de el, o privi, examinând cu surpriză şi chiar cu o anumită nemulţumire rău ascunsă înzorzonarea fiicei sale. Un şorţ imens, de un galben ţipător, cu flori roşii, papuci albaştri cu ciucuri roşii, o fundă grena în păr, un întreg ansamblu agresiv, bizar şi care reflecta bine personalitatea ciudată a Antoinettei. Nu-i zise nimic, nevoind, abia sosit, să o necăjească cu o observaţie. Şi fără întârziere, începu să descarce trăsura cu micul François. Aducea din Courtrai brânză şi căpăţâni de zahăr. Se grăbea. Germanii nu puteau vedea descărcându-se un sac fără să-l confişte.

Pe urmă le urmă pe Edith şi pe Antoinette în cârciuma vecină cu *Grande Bourloir*, unde aveau o cameră la etajul trei spre curte. Deschise imediat fereastra cămăruţei, supărat de mirosul închis, de mucegai, de resturi de mâncare pe care aceasta îl răspândea. Încă o dată, spuse:

— Nu e bine, Edith! Staţi în prea mare mizerie!

— Ei, aş! spuse Antoinette.

Ei i se părea vesel să locuiască aici, în mijlocul cancanurilor, al certurilor cumetrelor, al acestei mulţimi făcută pentru camere mobilate, care mişuna pestriţă, nevoiaşă şi caraghioasă.

— Nu va fi mereu aşa, spuse Edith.

— Din fericire!

Samuel nu mai spuse nimic, se aşează la masă, mâncă cu ele slănină rece, castraveciori muraţi şi cartofi prăjiţi, un prânz repede încropit, repede pregătit, cu care mamă şi fiică, absorbite de treburile prăvăliei şi deopotrivă „boeme” în modul lor de trai, se mulţumeau de obicei.

— Şi Christophe? zise Antoinette, care îşi iubea cu patimă frăţiorul.

— E bine, m-a însărcinat să te sărut.

O privi, o găsi obosită, dar n-o mai spuse. Îi purta pică Edithei pentru viaţa asta în care o târa pe fiica ei, pentru această muncă excesivă, pentru camera aceea mobilată în care patul, soba şi masa se atingeau, pentru îmbrăcămintea excentrică, înfăţişarea emancipată, aproape dezechilibrată în care el, bărbat aşezat, nu-şi mai recunoştea fiica. El era mai rezervat decât Edith, nu voia să spună nimic în faţa Antoinettei, grijuliu să păstreze intactă autoritatea maternă. Îşi promise totuşi să-i reproşeze cât mai repede acest lucru soţiei sale. Se interesă de detalii, o întrebă pe fată ce a făcut, ce mănâncă, dacă doarme. Şi Antoinette îşi amintea de confidenţele mamei ei şi se mira că nu găseşte la tatăl ei imaginea care să se potrivească cu ideea pe care şi-o făcuse departe de el. Nu, hotărât, cele două imagini nu se potriveau, nu se juxtapuneau. Un astfel de bărbat liniştit, serios, sever – un tată atât de preocupat de fiica lui, putea fi, pe de altă parte, pasionatul, brutalul, vânătorul de fuste pe care i-l înfăţişa Edith? Antoinette suferea din pricina acestei nesiguranţe. De fiecare dată când îl regăsea astfel, avea impresia că face o nedreptate. Dar ajungea o mustrare, un reproş din partea lui Samuel, foarte rigid la capitolul bună purtare, ca Antoinette să se răzvrătească pe dată. De ce atâta grijă pentru aparenţe, această preocupare continuă pentru o anumită respectabilitate în ochii lumii? Numai să nu facă rău, restul nu privea pe nimeni. Când un astfel de conflict izbucnea între Antoinette şi tatăl ei, el pierdea imediat terenul cucerit, fata redevenea ostilă şi străină.

II

La ora două dimineaţa, Théverand, omul lui Gaure, se trezi din aţipeală. Petrecuse noaptea pe câmp, aşteptând un avion. Trăsura Edithei îl lăsase acolo în ajun. Se ridică rebegit, sleit, mai obosit decât dacă n-ar fi dormit. Privi, nu văzu în jurul lui

decât noaptea, ogoarele, golul străbătut de un vânt sălbatic. În spatele lui moara în ruină pe pragul căreia se odihnise.

Théverand fusese atras să facă spionaj aproape împotriva voinţei lui. Era un spirit simplu. Intrarea germanilor exacerbase în el patriotismul, mânia provocată de înfrângere. Primi la el în casă optsprezece soldaţi francezi.

După câteva zile începură greutăţile. Trebuia să-i hrănească pe aceşti oameni, să-i îmbrace, să-i ascundă. Apoi bunele intenţii rărindu-se odată cu creşterea pericolului, Théverand ajunse să caute mijlocul de a-i trimite înapoi în Franţa. Cunoscu specialişti ai trecerii prin Olanda, „călăuze”. Trebui să le procure soldaţilor paşapoarte, haine, bani. Tuturor celor care plecau le încredinţa informaţii despre felul şi numărul trupelor germane staţionate în regiune, despre trecerile trenurilor cu material de război, cu răniţi. Le aduna pe toate într-un mod destul de naiv, trimitea laolaltă câteva elemente utile cu numeroase amănunte de prisos, riscând împuşcarea fără un folos prea mare. Pe urmi, primi vizita unui spion francez, vechi locotenent de vamă, sosit din Franţa cu avionul şi care cunoştea în amănunt regiunea. Erau enorm de mulţi vameşi printre oamenii aceştia. El venea să refacă o reţea întreruptă. Fiecare agent primea de la un altul informaţiile de transmis şi le transmitea unui al treilea, fără să cunoască niciodată pe altcineva în afara celor doi colegi. Se evita în felul acesta ca inamicul să poată ajunge la şeful reţelei. Théverand acceptă să joace acest rol.

El va semna Molinel 114 (se adăuga întotdeauna o cifră la numele locului). Va transmite informaţiile lui Gaure, profesor la Tourcoing. Va primi porumbei francezi când va fi înştiinţat de sosirea lor. Cu două zile înainte, Gaure aflase prin TFF că vor fi paraşutaţi porumbei la sud de Pont-à-Marcq, aproape de vechea moară. Şi îl trimisese pe Théverand să-i primească.

Théverand aştepta avionul. Până să se lumineze mai era mult. O singură soluţie: să meargă. În felul ăsta nu va mai adormi. Nu putea rămâne nemişcat în această neclintire îngheţată. Se pierdu în beznă, la întâmplare, forţându-şi picioarele amorţite să se mişte, ridicând sub tălpi straturi de argilă, târându-şi ca un somnambul corpul greoi şi spiritul febril. Uneori, în mers, închidea pentru un minut ochii.

Ciudat lucru viaţa. El, Théverand, mic funcţionar paşnic, om aşezat, tată de familie, se afla în plin câmp, în frig, la ora două

dimineaţa, în aşteptarea unui avion englez şi riscând să fie împuşcat dacă din nenorocire ar fi fost întâlnit aici. Aventuri din cele care, citite în romane, par de necrezut. Théverand frământă toate astea în minte, continuând să meargă. Era chiar el, Théverand, cel cu nevastă şi copii, care altădată îşi limita orizontul la zidurile cenuşii ale cartierului Saint-Sauveur, care considera drept o mare călătorie o excursie la Malo-les-Bains, şi drept un mare pericol întoarcerea acasă după miezul nopţii? Iată că acum se afla aici şi se expunea morţii! Nu era de crezut, nu, nu-i intra în cap, i se părea un vis neverosimil. Cum putuse el să aibă îndrăzneala să se vâre în aşa ceva?

Doar în aceste momente, în singurătate, în inactivitate, se întorsese asupra lui însuşi, mirându-se că se vede acţionând. Restul timpului era literalmente dus de acţiune. Nu avusese niciodată timpul, nici ideea de a reflecta profund asupra partidei în care se angajase. S-ar fi spus că pentru el totul nu era decât un joc, o uriaşă distracţie.

Théverand mergea. Din ce în ce mai sleit, îşi târa piciorul, şchiopăta, sărea stângaci peste şanţuri. Ar fi dat orice să găsească un loc unde să se aşeze.

Se revărsau zorii, un fir de lumină cenuşie, departe la răsărit, o semipaloare cotropitoare pe această imensitate netedă bătută de vânturi şi pustie. Semăna puţin cu răsăritul soarelui pe mare. Rezemat de un ulm, îngrămădit în el însuşi, cu gulerul ridicat, Théverand privea conturându-se treptat acest nesfârşit de pământuri înceţoşate şi întunecate, mocirloase, lucind vag sub un cer de furtună jos, spălăcit şi măturat de rafale.

Întrezărea silueta neagră a unui copac, masa sălbatică a unui tufiş singuratic. Un fel de peisaj de vis. Théverand aştepta.

Din depărtare, subţire, ajunse odată cu vântul zumzetul unei insecte. Théverand tresări, ridică capul şi privi. Nimic. O lumină palidă, spălăcită, în adâncul cerului. Murmurul creştea, se apropia. Brusc, în spatele lui, foarte aproape, Théverand îl auzi. Se întoarse. O formă aluneca spre el, o pasăre mare, cenuşie, aproape la nivelul pământului, atât de jos încât Théverand plecă capul. Avionul alerga, cobora, atingea pământul. Îl depăşi pe Théverand, cu motorul oprit, într-o alunecare lungă, armonioasă. Se distingea zgomotul elicei învârtite de vânt.

Două, trei, patru corpuri negre căzură, se rostogoliră pe pământ, la întâmplare. Într-un vâjâit triumfător motorul porni

din nou, avionul luă altitudine şi urcă, viră, se îndepărtă săgetând spre sud.

Théverand alergă, adună coşurile. Pe două dintre ele le găsi imediat, pe un al treilea într-un şanţ. Lipsea unul. Îl căută mult. Trebuia să-l găsească. Dacă coşul pica în mâinile germanilor, ar fi fost puşi în gardă. Mai multe centre de spionaj fuseseră descoperite astfel, prin porumbeii pe care-i găsise inamicul. Ziua creştea. Théverand scotocea tufişurile, şănţuleţele, se învârtea în cerc şi devenea tot mai îngrijorat. Acum era ziuă de-a binelea. Se revărsaseră zorii. Se vedea foarte departe. Ce-ar fi spus germanii dacă unul dintre ei l-ar fi zărit pe acest om căutând în plin câmp nu se ştie ce? Asudat, enervat, obosit, Théverand îşi pierdea sângele rece, nu-şi mai amintea locul exact al trecerii avionului. Se întoarse la ulm, încercă să-şi amintească, începu să caute mai departe... Şi tocmai când începea să dispere şi să se sperie, zări dintr-odată în iarbă, la doi metri de el, coşul ascuns pe jumătate de o tufă.

Cu cele patru coşuri în braţe, legate cu o sfoară, Théverand se îndepărtă. Făcu doi kilometri înainte de a se odihni. Se opri într-o pădurice, deschise primul coş. Era o colivie destul de mare, din răchită, în interiorul căreia era o colivie mai mică, legată de prima printr-un fel de arcuri de răchită care trebuiau să amortizeze şocul căderii. În această a doua colivie era un porumbel, şi puţin porumb. Théverand îl scoase, îl examină. Mica pasăre nu păţise nimic. Théverand o sărută pe cap. Examină tubul de scrisori fixat de o pană din coadă. Apoi înveli porumbelul într-o bucată de ziar şi-l puse în buzunar. Astfel ţinută pasărea putea fi transportată fără pericol. Théverand strânse şi boabele de porumb, pentru că la Lille nu se mai găsea aşa ceva. În sfârşit, sfărâmă colivia şi o aruncă într-un şanţ cotropit de ierburi. Făcu la fel cu celelalte colivii.

Vehiculul celor doi Fonteroix îl luă după două ore de-a lungul drumului unde el îi aştepta. Edith şi Antoinette fuseseră să-şi vândă produsele de băcănie într-un sat din spatele frontului. Pentru că printre ruine rămâneau încă locuitori, reţinuţi de dragostea pentru cămin sau de pofta de câştig. Soldaţilor germani li se vindea orice, aceştia fiind înşelaţi fără scrupule. Edith golise întreaga încărcătură a trăsurii ei. Antoinette şi ea dormiseră pe scaune, răbdaseră de frig, de foame toată

noaptea. Se întorceau istovite, îngheţate încă. Antoinette nu mai putea. Dar valijoara Edithei era plină de bancnote.

Plecară spre Lille. Edith cumpărase cinci sute de kilograme de grâu de la o fermă. Întoarcerea era întotdeauna mai uşoară ca plecarea. Antoinette vorbea de banii pe care îi câştigaseră, de frumoasa rochie violet-purpurie pe care şi-o dorea atât. Îşi cunoştea mama, o ştia în egală măsură foarte econoamă şi foarte mândră de fiica ei. Şi în consecinţă o manevra. În fond, era destul de şireată. Încuraja la mama ei această dragoste pentru bani, o întreţinea, o dezvolta. Dintre ele două, ea se dovedea cea mai lacomă, cea mai avară, calcula, combina, trata afacerile mai bine decât mama ei. Pe urmă, pentru a obţine ciudăţenia la care visa, o rochie, un nimic, o bijuterie-imitaţie, romane, un bibelou oarecare, făcea să vibreze alte corzi, vanitatea, gelozia, orgoliul matern. Sau, prin mici măguleli, îi trezea mamei ei buna dispoziţie. Se folosea de ea ca de un instrument pe care l-ar fi stăpânit la perfecţie. Era nebunatică şi cu totul nepăsătoare faţă de convenţii şi uzanţe. Şi capriciile ei reflectau acest dezechilibru. Era văzută lipsindu-se de ciorapi de lână pentru a-şi cumpăra o pălărie frumoasă, sau trăind două săptămâni numai cu cârnaţi şi brânză ca să-i ducă fratelui mai mic, Christophe, la Roubaix, un joc de construcţii. Crescută ea însăşi la întâmplare şi bucurându-se de o sănătate de fier, Edith nu-şi imagina că această existenţă ciudată poate avea asupra fiicei ei alt rezultat decât de a o face mai robustă. A-ţi învăţa copiii cu greul a trecut întotdeauna la oamenii din popor drept cel mai sănătos lucru. De foarte bună credinţă, Edith o lăsa pe Antoinette să-şi impună poveri excesive şi să-şi risipească forţele vitale, convinsă că în felul acesta o va căli, o va face mai rezistentă. De altfel, nu-şi satisfăcea Antoinette toate capriciile? De ce n-ar fi fost fericită?

III

Cârciuma *La Grande Bourloire* din strada Saint-Sauveur este un fost han al vechiului Lille. O sală lungă, afumată, cu tavanul scund, primind lumina din curte, prin cele şase ferestre înguste şi garnisite cu brizbizuri. Curtea e întinsă, largă, blocată în mijloc de coşcogeamitea grămada de gunoi pestilenţial. O încadrează la dreapta hanul, la stânga grajdurile şi şura. De jur-împrejur, de

foarte de sus, o domină nenumăratele lucarne murdare ale camerelor mobilate din Saint-Sauveur.

În primii ani de război, patronul de la *Grande Bourloire*, Jouvet, câştigase mulţi bani. Aici îşi dădeau întâlnire traficanţii din întreaga regiune pentru a-şi depozita mărfurile şi ca să tragă la un loc cu căruţele şi căruţaşii lor. Această mulţime cheltuia aşa cum câştiga, fără să se uite la bani.

Întorcându-se de la Pont-à-Marcq, Edith se duse la *Grande Bourloire*, să-şi vândă grâul. Se aşezase la o masă de lângă uşa de la intrare, cu doi-trei traficanţi de produse alimentare. Le ţinea piept, nu scădea preţul nici cu un ban, în vreme ce ei încercau să se tocmească. Era fum, o atmosferă înăbuşitoare. În această ceaţă, oamenii beau, râdeau, cântau şi se certau. *Grande Bourloire* era locul de întâlnire a o grămadă de aventurieri. Toţi cei care înainte de război avuseseră oarecare cunoştinţe în materie de băcănie, măcelărie sau comerţ cu grâne – negustorii de unt, de cartofi, fermieri, măcelari, hingheri, negustori de păsări, continuaseră, în mod firesc, să facă afaceri. Vremurile erau bune. În Lille nu se găsea nimic. Acestor vânzători „regulaţi” li se adăugau o liotă de aventurieri, speculanţi, jucători, pungaşi, toţi cei şi toate cele care pescuiesc în ape tulburi şi a căror îndrăzneală şi obişnuinţă de a trăi în afara legii îi făceau deosebit de apţi pentru „afacerile” din aceste vremuri nesigure. Lumea aceea brutală, vulgară, înjosită încă şi mai mult de traficul continuu de cărnuri şi crăpelniţă, furniza cârciumii *La Grande Bourloire* o clientelă zgomotoasă, trivială şi risipitoare. Veneau şi germanii aici, vindeau alimentele intendenţei, beau şi jucau cărţi. Fermierii aduceau în butoaie de îngrăşăminte, acoperite – dintr-o vagă preocupare de realism – cu saci uzi leoarcă, grâu şi cartofi. Mai erau speculanţii şi vânzătorii la a doua mână ai acestui soi de bursă a alimentelor, cei ce trăiau ca paraziţi, cumpărând pentru a vinde şi îmbogăţindu-se fără să trudească.

Edith îşi stăpânea foarte bine partea ei în acest concert. Acum discuta cu un omuleţ ciudat, cocoşat, cu faţa mototolită, cu un aer nemaipomenit de sfidător şi de şiret, şi căruia i se spunea domnul Clovis. Un speculant de produse alimentare, unul dintre cei care înfometau oraşul Lille şi-şi plasau alimentele prin intermediul unui trust în miniatură.

Mătăhălosul Leonard Jouvet, un dobitoc sadea, fiul patronului, îi asculta cu un aer prostănac. Afacerea nu se încheia. Edith voia o sută cinci franci pe hectolitru, Clovis oferea optzeci.

Atunci sosi Antoinette. Îmbrăcase frumoasa rochie violet-purpurie, pe care tocmai şi-o cumpărase, şi râdea de una singură, neputând să-şi stăpânească voioşia. Traversa triumfătoare grupurile, masele de oameni înghesuiţi în jurul tejghelei, întrerupând conversaţiile în şoaptă ale femeilor strânse în jurul sobei. Pentru că se aflau aici multe femei, fermiere, comerciante ca Edith, neveste sau amante ale acestor domni, împreună cu foste chivuţe ale pieţelor, devenite acum negustorese de vază. Mândră de succesul ei, incapabilă să-şi stăpânească vanitatea copilărească la auzul rumorii de admiraţie sau de invidie ce-o stârnea în jurul ei, Antoinette se apropie de masa mamei, se aşează pe o banchetă, înfruntând cu un aer impertinent şi extrem de satisfăcut privirile tuturora. Edith îşi întrerupsese discuţia şi o privea pe fată cu mândrie.

— Ce bine arată, nu-i aşa, Clovis?

— Da, da... şic, foarte şic, spuse micul cocoşat, cu privirea aprinsă. Sorbea din ochi decolteul tinerei fete. Nările îi fremătau şi avea în privire o lucire de dorinţă tulbure.

— Eşti grozav de mişto, Toinette, întări şi animalul acela mătăhălos de Leonard. Era strigată la fel din toate colţurile cafenelei.

— Hei! Toinette, Toinette! Hai, vino aici! Vino şi pe-aici!

Bărbaţii râdeau. Femeile, geloase, se uitau cu ochi răi şi rânjeau răutăcioase, spunându-şi una alteia:

— E împopoţonată ca o pupăză! Ce mai, ţoale! S-a gătit ca pentru carnaval!

Antoinette, insolentă, triumfătoare, îşi etala rochia violet-purpurie şi părul înălţat într-un coc monstruos. Aşa caraghioasă cum era, aproape ridicolă, rămânea totuşi nemaipomenit de încântătoare, prin întreaga ei sinceritate spontană şi curată, dincolo de împopoţănarea aceea năucitoare.

— Grăbiţi-vă, spuse ea. Hai, Clovis, nu te mai tocmi, ştii bine că-ţi datorez revanşa la jacquet[6], ţi-am promis-o de ieri. Terminaţi mai repede, mă plictisiţi cu afacerile voastre de grâne.

Mătăhălosul Leonard aducea cutia şi zarurile.

---

[6] Joc de table, variantă a trictracului. (n.t.).

— Bine, spuse Clovis cocoşatul, cumpăr la 95. Îşi scoase portofelul, îi plăti Edithei şi veni să se aşeze lângă Antoinette; luă cornetul, aruncă zarurile. Râdea, spunea glume, se enerva. I se vedeau mâinile subţiri tremurând. Antoinette îşi bătea joc de el, îi imita grimasele, rictusurile fără milă, cu inconştienţa crudă a tinereţii. În jurul lor, un întreg grup se amuza pe seama cocoşatului. Ea îl făcu să ridice ochii, să caute ceva, şi întorcând zarurile sub nasul lui, deplasă pionii pe tabla de joc. Într-un sfert de oră, Clovis pierduse. Îi impuse să dea un rând de bere pentru toată lumea. El plăti fără să clipească, mulţumit şi mândru că el, cocoşatul, fusese văzut jucând zaruri cu această fată frumoasă. Râdeau de el, fără ca el să-şi dea seama. Râdeau, de asemenea, şi de Antoinette. Mulţumită, mândră de frumoasa ei rochie, de succesul ei, nici ea nu-şi dădea seama de asta.

Începea numai să se simtă puţin obosită şi enervată. O oboseală pe care n-o înţelegea. Irosirea puterilor în călătoria din noaptea trecută începuse treptat s-o posomorască şi-i venea să plângă fără motiv. Ar fi vrut să plece, să-şi găsească liniştea şi calmul undeva, sau măcar să se ameţească, să danseze, să-şi alunge oboseala printr-o nouă surescitare. Simţea o sudoare uşoară, agasantă, năpădindu-i fruntea şi mâinile. Auzi deodată o ceartă între nătângul Leonard şi un altul.

Leonard paria că va face înconjurul cârciumii pe mâini. Ceru să i se facă loc, se dădu înapoi, se avântă, se sprijini în mâini şi începu să meargă cu picioarele în aer. Făcu cu greutate înconjurul încăperii şi se ridică stacojiu, în mijlocul aplauzelor. Imediat, Antoinette se grăbi să prindă prilejul unei noi nerozii:

— Grozav! Pariez că fac la fel!

— Tu!

— Da, da, eu!

În mijlocul exclamaţiilor şi râsetelor, Edith interveni:

— Antoinette, îţi interzic...

Dar izbucniră strigăte de protest:

— Ba da! Ba da! Pariem pe un rând! Să te strici de râs, nu alta! Are idei, fetiţa!

Li se aprindeau ochii. Se gândeau la lucruri urâte. Dar Antoinette se aruncă printr-o piruetă suplă în mâini. Fură decepţionaţi. Îşi prinsese bine rochia cu un ac. Nu i se vedeau decât genunchii nervoşi şi începutul coapselor. Făcu înconjurul sălii fără greutate, legănându-se pe mâini şi se ridică în mijlocul

aclamaţiilor, ca să întâlnească privirea tulbure şi parcă beată a lui Clovis cocoşatul. Aproape că i se făcu teamă, se smulse din mijlocul triumfului şi, nemulţumită, se întoarse lângă mama sa.

Îşi simţea capul greu şi obrajii în flăcări. O ceartă izbucnise la capătul sălii între doi bărbaţi care purtau saci albi. Erau crescători de cocoşi de luptă, pe care atmosfera cârciumii îi aprindea. Îşi scoaseră cocoşii. Imediat se formă un cerc. Se improviză o arenă – un ţarc – cu bănci răsturnate. În mijlocul oamenilor, cocoşii cârâiau şi se spionau cu ochiul rotund, sălbatic. Antoinette ura aceste spectacole violente şi barbare. Ieşi în curte, nebăgată în seamă, în zarva generală, îşi găsi calul în grajd şi-i dădu un pumn de zahăr.

Stătea acolo, cu coatele sprijinite de iesle, visând şi odihnindu-se, în timp ce-l privea pe animalul care sfărâma zahărul mişcându-şi fălcile cu un zgomot încetişor de moară, când o voce o făcu să se întoarcă:

— Ce-i, nu mai merge?

Clovis cocoşatul era acolo...

— Ba da, ba da, spuse Antoinette, ieşind din starea de visare căreia i se abandonase, fără să-şi dea seama, în oboseala ei.

— Ce ţi-a venit s-o ştergi tocmai aici?

— Nu-mi place să văd „bătaia de cocoşi”.

— Ah!

Nu mai găsea nimic să-i spună. Ea se întoarse din nou cu spatele, revenise la calul ei, care întindea nările suflând spre ea. Şi dintr-odată se simţi strânsă în braţe, apăsată la înălţimea pieptului, înşfăcată la ceafă de o gură lacomă. Era robustă. Cu o mişcare a şalelor se eliberă, şi Clovis primi în aceeaşi secundă o palmă zdravănă.

— Cocoşat nenorocit! Nu ştiu ce mă opreşte să-ţi...

Şi Clovis primi a doua palmă.

— Drace! înjură el. Dar Antoinette dispăruse.

Se refugiase în grajd, furioasă, ruşinată, scoasă din fire. S-ar fi spus că abia acum se lumina brusc întreaga zi, că abia în acest moment devenea conştientă de nebuniile pe care le făcuse. Era plină de mânie şi de umilinţă, ca şi cum ar fi primit o lecţie meritată, ca şi cum, dintr-odată, i s-ar fi dovedit lipsa de experienţă în ce priveşte lumea şi bărbaţii, ei, care se credea atotştiutoare şi cu mintea coaptă, biata micuţă...

Se liniştea, încerca să-şi spună „De ce te miri? Ştii doar, aşa sunt bărbaţii, animale murdare...?” Dar simţea bine că nu acceptase încă această filosofie amară, că în ciuda a toate, păstra încă în suflet mai multă inocenţă, mai multă încredere decât ar fi vrut, tinereţea indestructibilă a inimii. Se gândea, fără motiv, la tatăl ei. Ce-ar fi spus, dacă ar fi ştiut? Simţea urcându-i pe frunte un val de căldură şi de ruşine. În acest minut se simţea dezgustată de toţi cei ce o înconjurau, de mama ei, de ea însăşi.

Deodată, din fundul grajdului auzi un zgomot de paie călcate în picioare. Înaintă. O găsi acolo pe mica Raymonde, fetiţa lui Théverand, care se juca de-a păpuşa cu cârpe vechi, cu bucăţi de cearşafuri rupte.

— Tu eşti, micuţo?

— O, Antoinette, vii să te joci cu mine, spune?

— Vin. De-a ce te joci?

— Îmi îmbrac păpuşa. Pentru împărtăşanie.

— Bine, bine, să ne jucăm.

Ea luă funde, cârpe, îmbrăcară păpuşa, pe urmă Raymonde se găti şi ea cu un voal. Se distrau grozav.

— Dumnezeule, ce fericită sunt! Ce bine mă distrez! striga Raymonde.

— Da, da, spunea Antoinette.

Îi puse micuţei pe frunte flori de hârtie.

Pentru ea făcu o coroniţă de paie răsucite.

— Ce frumoasă eşti, Raymonde. Dar eu? Sunt frumoasă?

— Da, eşti frumoasă, zicea Raymonde.

Se înfăşurară în vălurile lor mari.

— Ce frumos! Îmi place albul! Îmi place culoarea asta mai mult decât orice altceva. Aş vrea... Aş vrea să fiu mereu îmbrăcată în alb, mă atrage... E frumos... E pur...

— Plângi? De ce plângi, Antoinette?

— Nimic... Nu-i nimic... Nu ştiu, chiar că nu ştiu. Totul e... Totul e...

Îşi şterse ochii.

— Sunt caraghioasă, nu-i aşa? Nu ştiu nici eu ce am, pesemne că sunt puţin nebună, dar acum gata... hai, să ne jucăm, să ne jucăm, Raymonde.

CAPITOLUL AL ŞASELEA

I

Nu se ştiu niciodată cine i-a trădat pe Gaure şi pe Théverand. În orice caz, într-o dimineaţă, când să se dea jos din pat, Gaure se pomeni cu cinci poliţişti germani. Aceştia declarară că-l arestează pentru furt de carne. Începură să scotocească prin casă şi dădură peste un *beefsteak* proaspăt.

Gaure nu se nelinişti. Nu era ceva grav. Într-adevăr, tocmai cumpărase zece kilograme de carne de la trei soldaţi germani care tăiaseră un bou noaptea, într-un ocol de vite. Soldaţii de pe front nu se sinchiseau de cei din spatele frontului. Gaure îi făcuse şi pe vecinii săi să profite de acest chilipir.

Fură arestaţi toţi odată cu el. Îi duseră la Comandatură. Gaure fu anchetat îndelung. Spuse că a cumpărat carnea de la soldaţi.

— Nu-i adevărat, răspunseră poliţiştii, soldaţii noştri nu sunt hoţi. Spune-ne cine a tăiat vita, dă-ne numele civilului.

— Mi-e imposibil

— Ei bine, vei fi condamnat ca hoţ de vite.

— Fie, spuse Gaure. Vreau numai să vă atrag atenţia că sunt incapabil să omor chiar şi un iepure.

Îl trimiseră la închisoare împreună cu toţi cei la care fusese găsită carne.

Curând, îşi dădu seama că ceilalţi erau eliberaţi unul după altul, în timp ce pe el continuau să-l ţină închis. Începu să se neliniştească. Îşi părăsise casa fără să poată ascunde sau lua ceva, nici măcar un veston. Se afla aici în pantaloni şi cămaşă de noapte, cu un pardesiu gri, vechi, pe care abia avusese timp să-l ia, la plecare, de pe culoar. Lăsase fluturaşi de hârtie şi cutiile pentru porumbei în soclul unui bust de gips de pe şemineu. Dacă germanii le descopereau, era pierdut. Fără îndoială, nu-l bănuiau. Dar atunci, de ce-l ţineau aici în timp ce-i eliberau pe ceilalţi?

Se făcuseră zece zile de când îl închiseseră în pivniţa primăriei, când iată că veniră din nou să-l caute. Gaure, care stătea culcat, cu pardesiul pe umeri în chip de cuvertură, îi urmă afară pe soldaţi. Observă că îl păzeau de aproape. Îi puseră cătuşe şi-l urcară într-o maşină cu prelată.

Merseră mult. De două sau de trei ori, într-o germană stricată, Gaure le puse întrebări paznicilor. Aceştia nu-i răspunseră.

Făcură vreo cincisprezece kilometri, apoi maşina se opri. Gaure coborî în curtea sinistră şi goală a unei închisori. Trebuie să fi fost Loos. Îl împinseră spre un birou. Intră într-un coridor unde îi scoaseră cătuşele. Şi de aici pătrunse într-o încăpere mică, unde la un birou erau aşezaţi doi ofiţeri şi un poliţist în civil. În spatele lor, pe un gheridon, se afla un vechi fonograf cu pâlnie de aramă. Pe o bancă, în fundul încăperii, şase jandarmi.

— Luaţi loc.

Gaure se aşeză.

— Sunteţi hotărât să ne spuneţi adevărul în legătură cu povestea cu vitele?

— Vi l-am spus din primele zile.

— Deci, vă încăpăţânaţi să susţineţi că soldaţii noştri au tăiat boul?

— Nu pot să vă spun nimic în plus.

Îl luară la întrebări timp de o oră, fără ca el să răspundă altceva.

În spatele celor doi ofiţeri, poliţistul asculta, cu ochii ţintă, la Gaure, cu un aer batjocoritor. În cele din urmă ocoli biroul, luă un scaun şi se aşeză în faţa lui Gaure. Şi calm, cu un aer ironic, jucându-se cu un baston scurt şi suplu pe care-l luase de pe masă, spuse pe un ton familiar:

— Ia zi, bătrâne, de când faci spionaj?

Gaure simţi din plin lovitura. Nu mâncase din ajun. Frigul, oboseala, epuizarea de pe urma acestui lung interogatoriu hărţuitor îl sleiseră. Nu ştiu cum să reacţioneze. Se bâlbâi:

— Spionaj? Eu?

— Da, da, chiar aşa. Nu face pe prostul, hai, spune totul, ai făcut o prostie, încearcă să-ţi vii în fire, povesteşte ce ştii, se va ţine cont. Hai, dă-i drumul...

Vorbea franceza la fel de uşor ca şi Gaure, cu un anumit accent de periferie, care mirosea a Paris de la o poştă. Între timp, Gaure se liniştise: să nu mărturisească, să nege, să nege, asta era totul. Spuse pe un ton hotărât:

— Nu vă înţeleg.

— Mă iei drept un nătărău? Ai grijă, o să-ţi pară rău! Îţi repet că ştiu totul. Primeşti porumbei cu avionul. Câţiva ofiţeri au locuit la tine acum două săptămâni, şi au găsit în casa ta fluturaşi de hârtie, cutii pentru porumbei... da, da, sub capul lui Beethoven, în salonul tău. Ţi-o cam retează asta, nu? Şi eu ştiu

încă multe alte lucruri. Hai, nu mai face pe prostul, aşază-te frumuşel la masă şi scoate din tine tot ce ştii. Îţi spun că pentru tine o să fie bine.

Debitase totul foarte repede, copleşindu-l pe Gaure, răpindu-i timpul de a reflecta:

— Haide, haide, răspunde, răspunde repede.

— N-am nimic de spus, zise Gaure.

Poliţistul continua să se joace cu cravaşa, o întindea, o arcuia. Fără să fi avut timp să prevadă lovitura, Gaure o primi drept în ochi.

Se ridică, cu mâinile pe faţă, strigând. O lovitură în pântece îl aruncă la pământ. Acesta fu semnalul unei scene teribile. Cei şase jandarmi se aruncară asupra lui, îl călcară în picioare, îl izbiră cu cizma. Ghemuit, strivit, cu mâinile pe faţă, jupuit, însângerat, zdrobit, primea în plin pântece, pe cap, în piept şi pe membre loviturile de scaun şi de tocuri cu ţinte. Liniştit în această larmă, unul dintre ofiţeri se duse să pornească fonograful, al cărui zgomot nazal acoperea ţipetele lui Gaure.

Îl ridicară în picioare. El nu mai vedea, orbit, însângerat, năuc. Un jandarm îi aruncă pe umeri vechiul său pardesiu gri, şi-i înnodă brutal mânecile în jurul gâtului. Îl împinseră spre uşă, ca pe un copil mare, şovăitor şi hohotind. Nici măcar nu se gândise să schiţeze un gest de apărare.

Pe culoar era întuneric. Doi jandarmi îl luaseră de braţ. În timp ce cobora scara, clătinându-se încă, se încrucişă cu o formă care urca, cu lanţuri la mâini. Această formă se opri o secundă:

— Domnule Gaure!

Gaure îşi deschise ochii însângeraţi.

— Théverand!

Gata, şi Théverand! Şi din vina lui Gaure. „Fluturaşii”, lădiţele... Avu o înspăimântătoare criză de disperare.

— Théverand, Théverand, iartă-mă, iartă-mă, e vina mea...

Jandarmii îl smulseră însă, îl târâră înjurând.

*

Théverand fusese arestat într-o dimineaţă când venise să-l vadă pe Gaure. De mai multe zile nu-l mai văzuse pe profesor la liceu. Théverand voise să se informeze şi căzuse în cursă.

Ca şi Gaure, fu supus la mai multe interogatorii în faţa comitetului. De fiecare dată, pornirea sinistrului fonograf dădea

semnalul unei scene de brutalităţi şi de violenţe nemaiauzite. De aici îi duceau în celulă. Erau supuşi regimului de arest sever, *Streng arrest*. Asta înseamnă că timp de trei zile stăteau închişi în beznă, neavând drept hrană decât pâine şi apă. A patra zi, regimul obişnuit al prizonierilor, cu lumină. Acest tratament te şubrezea mai mult decât s-ar fi putut închipui. Şi la fiecare două sau trei zile, spre seară, după o zi de post şi de nelinişte, la ora când spiritul obosit slăbeşte şi se simte mai deprimat la apropierea nopţii, veneau să-i caute, şi-i supuneau din nou groaznicului interogatoriu.

De două sau trei ori, pe coridoare. Théverand se încrucişă cu Gaure. Gaure părea mai înalt şi mai scofâlcit, zbârlit, cu părul lung şi albit, cu un aer rătăcit, martirizat, cu pardesiul lui mare, uzat şi murdar, fluturând în jurul lui ca o zdreanţă imensă. Théverand se înspăimântă, fără să-şi dea seama că sub lovituri şi suferinţe ajunsese şi el în aceeaşi stare de decrepitudine fizică.

Gaure suportă din partea poliţiei germane o presiune teribilă. Presimţeau că el este unul dintre şefi, voiau să-i smulgă nume. De zece ori fu adus din nou în faţa torţionarilor. În cele din urmă îl puseră în prezenţa câinilor, de parcă ar fi ştiut ce teroare inspiră unui om gol şi fără apărare nemiloasele fălci de fildeş. Théverand, cel puţin, nu ştia nimic, nu putea spune nimic. Lui Gaure îi trebui o energie supraomenească. Puse la bătaie întregul său orgoliu, acel orgoliu de care spunea altădată abatelui că poate înlocui în inima unui om o credinţă. Aceasta însemna să lupţi încă, şi lui Gaure, fără s-o ştie nici el, îi plăcea lupta. Împotriva voinţei călăilor săi, propria sa voinţă se oţelea. De prima oară îşi dăduse seama că dincolo de o anumită limită loviturile nu te mai ating sau cel puţin nu te mai fac să suferi. Când zece oameni te zdrobesc, carnea tăbăcită nu mai reacţionează. Ea nu mai este decât materie. Aşteptarea era mai dureroasă ca bătaia în sine. Lui Gaure îi era teamă numai de câini, dar germanii nu-şi dădură seama şi nu-i asmuţiră niciodată asupra lui.

Când din mâinile poliţiştilor trecu sub controlul judecătorului de instrucţie german, profesorul nu mai era decât o maşină de suferit. Nu mai raţiona, nu mai căuta motive pentru rezistenţă, pentru tăcerea sa disperată. Deveniseră instinctuale. Nimic nu rămăsese din patria sa, din prietenii săi, din ambiţiile şi visurile

lui decât o încăpăţânare neîmblânzită, o înlănţuire îndărătnică şi invincibilă cu tăcerea. Ceva ce semăna cu îndărătnicia unui animal istovit. Orgoliul, mândria, demnitatea de om pe care Gaure crezuse că se poate sprijini erau departe de el acum.

În faţa judecătorului de instrucţie, procedura deveni mai regulată. Nici lovituri, nici injurii. Interogatorii simple, aproape amabile. Gaure îşi recăpăta întrucâtva forţele şi înainte de proces redeveni stăpân pe el.

Consiliul de război îşi avea sediul la Lille, în Palatul de Justiţie, unde funcţiona cu mare pompă. Gaure şi Théverand fuseseră aduşi de la Loos în maşină. Pătrunzând în marea sală solemnă cu lambriuri de stejar, Théverand se simţi strivit. Prezida un colonel, având de o parte şi de alta patru căpitani în uniformă de gală, plini de decoraţii. Pe birou, săbiile şi căştile cu vârful aurit. La stânga, procuratura reprezentată printr-un procuror imperial.

În spatele lui Gaure şi Théverand, la un fel de tribună, se afla avocatul lor. Théverand nu-l văzuse niciodată pe acest ofiţer german. Şi totuşi, pentru că omul se agaţă de orice, el avea încredere în acest inamic care trebuia să-l apere, care acceptase această misiune. Un apărător, asta înseamnă atât de mult!

Preşedintele dădu citire actului de acuzare. Spionaj, deţinere de porumbei călători, sprijin dat mobilizabililor care au trecut frontiera olandeză. Apoi luă cuvântul procurorul imperial. Théverand asculta înspăimântat. Procurorul imperial reluă unul câte unul fiecare cap de acuzare. După fiecare, moartea. De cinci sau şase ori, în acest lung discurs în limba germană, Théverand desluşi cuvântul *moarte* ce revenea ca un laitmotiv. Aşezat pe bancă lângă Théverand, înfăşurat în pardesiul său, ascunzându-şi cămaşa de noapte murdară şi vechiul său pantalon ferfeniţit, Gaure moţăia, indiferent şi obosit. S-ar fi zis că nu era vorba de el. Nu schiţă nici măcar o mişcare când procurorul imperial se aşează, şi se ridică în schimb avocatul lor.

Spre acest avocat Théverand se întoarse pe jumătate. Îl sorbea din ochi. Îşi simţea viaţa suspendată de cuvintele pe care acesta avea să le spună. Niciodată nu înţelesese atât de deplin magnifica misiune a omului care va apăra un om. Ajunsese la momentul când te agăţi de orice. Nimic nu era pierdut, pentru că avea un avocat, pentru că i se îngăduia acest ajutor. În inima lui simţea aproape gratitudine pentru aceşti judecători teribili,

dar care respectau încă echitatea. Adunându-şi întreaga atenţie, toate puterile sale, mai mult ghici decât înţelese discursul apărătorului său.

„Domnilor, cazul este clar, nu am mare lucru de spus... Există o lege a războiului. Aceşti oameni au contravenit legii? Dacă da, ei nu pot decât să fie condamnaţi la moarte.”

Şi se aşeză.

Théverand rămăsese acolo, cu un aer prostit, privindu-l pe acest om – avocatul său. Deci, asta era apărarea? Această comedie grotescă şi sinistră? Glumeau, oare? Era ameţit, împietrit... Nu accepta gândul că un astfel de simulacru de justiţie era altceva decât o farsă. Aştepta să se reînceapă totul, să fie altceva, un proces adevărat... Îi privea cu stupoare pe judecătorii săi ridicându-se şi retrăgându-se, în timp ce în fundul sălii, într-un pocnet de metal, soldaţii, rigizi, prezentau armele. Un jandarm îi atinse umărul. El îl urmă pe Gaure, care se îndepărta încet.

Află hotărârea judecătorească după cinci zile. În continuare în regim de *Streng arrest*, tânjea în întuneric, înspăimântat, gândindu-se la ai săi, la Gaure, la viaţa pe care o lăsa aici. Un zgomot de paşi pe coridor îl făcu să tresalte de speranţă şi de spaimă. Cele cinci zile duraseră un infinit. În fine, într-o seară intrară în celula sa jandarmi, ofiţeri, printre care era şi avocatul său. Théverand, care sta aşezat pe salteaua de paie, se ridică.

— Judecătorii voştri au pronunţat sentinţa, îi spuse în franceză un ofiţer.

— Ah!

— Moartea.

Théverand se aşeză. Simţise parcă o lovitură brutală de pumn în stomac. Cu gura uscată, tâmplele jilave, îi privea pe oamenii din jurul lui. Repetă: „Moartea!... Moartea!”

— De altfel, mai aveţi o şansă, cererea de graţiere...

Cu ce avânt se aruncă spiritul omului asupra tuturor posibilităţilor de salvare! Atâta ajunsese! Théverand se simţea reînviind. Zilele întregi gândirea sa va avea o hrană, o lumină. Cererea de graţiere...

Plecară, lăsându-l liniştit, reconfortat de această veste şi de această atât de fragilă speranţă de care se agăţa acum cu frenezie.

II

Gaure se afla în închisoare în întuneric. Probabil că afară era încă lumină. Dar lucarna era astupată cu scânduri. Orbeşte, Gaure făcea înconjurul celulei, încet, mişcându-şi cu greutate picioarele lungi, slăbite. Îşi găsi salteaua de paie, se lăsă să cadă printre insecte, indiferent. Căută în buzunar o bucăţică de hârtie, o înfăşură pe îndelete, ca şi cum ar fi vrut să-şi facă o ţigară, aspiră ca şi cum ar fi fumat-o. Mirosul degetelor sale, un rest de nicotină impregnată în index, îl ameţea şi-l îmbăta de-a binelea. De când fusese închis, suferea insuportabil de lipsa tutunului.

Nici zi, nici noapte. Un timp uniform, curgând ca un fluviu de eternitate. O singură masă, compusă din pâine şi apă, pe care o făcea să dureze ore. O tristeţe înspăimântătoare, un gol cerebral de să înnebuneşti.

Trecuseră mai bine de două săptămâni de când Gaure semnase cererea de graţiere. Nu mai ştia prea bine.

Treptat, veni frigul. Fără îndoială, afară era noapte. Frigul însemna pentru Gaure noaptea. Îşi căută pe pipăite vechiul lui pardesiu, se înfăşură în el. Tuşi tare şi îndelung. În sfârşit, putu să sufle, gâfâind. Spuse cu glas tare: „Chiar graţiat, nu cred să scap.” Asta îl făcu să se gândească la Théverand. Remuşcările erau marea durere a lui Gaure. Îl înţelesese întotdeauna pe Théverand, naivitatea lui, acea inconştienţă, puştismul care-l aruncase pe acest om în plină dramă. „Ar fi trebuit să-l avertizez, să-l lămuresc, să-l feresc”, se gândea Gaure. Şi apoi, era într-un fel vina lui dacă-l arestaseră pe Théverand. Venise la Gaure, acolo îl arestaseră. Gaure n-ar fi trebuit să se lase prins prosteşte cu povestea aceea cu carnea. Îl revăzu în închipuire pe Théverand, slab, trist, febril şi înspăimântat, aşteptând sentinţa tribunalului, ascultându-l pe avocatul lui. I se părea că are în faţa ochilor faţa bună, puţin naivă, privirea de copil, de băietan care nu acceptă, care nu înţelege... Şi nevasta lui şi fiica sărmanului Théverand. De la un timp, plângea cu uşurinţă, uneori chiar din nimic. Simpla amintire a unora dintre elevii săi, a acelora pe care-i credea indiferenţi, gândul că nu-i va mai revedea, îi făcea rău, fără să ştie de ce. Totul îi devenise scump...

Se auziră paşi, o oprire în faţa uşii sale. Gaure înălţă capul. Zăvorul scrâşni. O lumină palidă invadă celula şi Gaure,

ridicându-şi ochii orbiţi şi bolnavi, recunoscu siluete umane. Jandarmi. Se apropiară de el. Îi apucară braţele lungi. Ceva rece îi înconjură încheieturile mâinilor. Cătuşe. Spuse slab: „Nu e cazul”. Dar i le puseră cu forţa, îl ridicară de subsuori, îl târâră pe coridor, afară. Aerul rece şi curat avu asupra lui efectul unei guri de alcool.

În curte se afla o maşină cu prelată. Îl împinseră înăuntru. Urcă cu greutate. Din interiorul maşinii, doi germani îl apucară de umeri, îl săltară. Se aşeză pe o scândură, între doi soldaţi. Fără să se ascundă, aceştia îşi vârâră câte un încărcător în Mausere, le armară cu un zgomot sec. Traseră prelata peste ei. Maşina demară.

Gaure se lăsa dus, somnolând, aproape indiferent Oboseala îl abrutiza. Nu se neliniştea de această schimbare a închisorii. Atât de des îl transferaseră de la o celulă la alta. Ruliul îl legăna. Prin găurile prelatei se filtra o lumină care scădea treptat. Se însera. Gaure, slăbit, clătinându-se, cădea când spre unul, când spre celălalt paznic al său. Îl împingeau la loc cu o mişcare de mână viguroasă, fără brutalitate. Când maşina se opri, după ce cotise brusc şi trecuse pe sub o boltă sonoră, nu ştiu dacă rulaseră o oră sau zece minute.

Ridicară prelata. Coborî. Se afla într-o curte largă, pavată, încadrată de clădiri înalte şi vechi, sinistre. O cazarmă. Vederea uşii de la intrare de care tocmai trecuse îi trezi o amintire precisă. Citadela din Lille... Soldaţii îl încadrau. Îi scoaseră lanţurile. Îl duseră spre un birou a cărui lampă strălucea prin fereastră ca o stea sângerie în seara cenuşie. Mergea cu încetineală, susţinut de un rest de mândrie, de grija de a nu arăta acestor oameni că se clatină. Ei îl împingeau cu blândeţe. Frigul serii îl muşca pe sub cămaşa şi pardesiul uzate. Căldura biroului unde duduia o mică sobă îi făcu bine.

Se aflau aici patru sau cinci conţopişti care scriau pe mese de lemn negru. Aceştia îl priviră plini de curiozitate. Dintr-o încăpere alăturată veni un ofiţer. Îi adresă lui Gaure un salut militar. Politicos, Gaure îşi ridică în chip de răspuns mâna slabă în faţa obrazului tras, pe care mustaţa căzută părea că devenise enormă, disproporţionată.

— Domnule, spuse ofiţerul într-o franceză curată, regret, dar cererea dumneavoastră de graţiere a fost respinsă. Veţi fi împuşcat mâine dimineaţă.

Gaure nu scoase un cuvânt. Capul i se învârtea puţin, fără să ştie dacă era din pricina slăbiciunii sau de emoţie. Mişcă buzele, dar nu vorbi. O clipă se uitară toţi la el.

— Conduceţi-l pe domnul, spuse ofiţerul.

Încadrat de patru oameni, Gaure ieşi în noapte. Urcară pe o scară de piatră. Înconjurară o clădire care semăna vag cu un grajd. Pe urmă intrară într-un coridor lung, îngheţat. La capătul acestuia era o uşă mare, cenuşie. Traseră zăvoarele. Îl împinseră în celulă. Coborî patru sau cinci trepte de piatră. Pe o masă îi lăsară două lumânări, ţigări, cerneală şi hârtie. Uşa se închise în urma lui.

Se afla într-o încăpere de trei metri pe patru, cu ziduri de piatră, cu dale pe jos. O masă, un scăunel. Într-un colţ, cele câteva trepte de piatră ce urcau spre uşă. Întreaga celulă era de o austeritate lugubră.

Gaure tuşi. Tusea stârni în acest cavou un ecou surd. Spuse cu glas tare: „Aşadar, mâine voi muri...” Vocea îi suna straniu. Toate astea nu trezeau în el niciun gând. I se părea că în minte are un gol. Făcu înconjurul celulei. Odată mai mult, îi veni acest gând veşnic, obsedant, al prizonierului: să fugă. Cu un gest care-i devenise aproape o obişnuinţă, aruncă o privire în jurul lui. Merse până la uşă, până la fereastră. Nimic. Murmură din nou: „Mă întreb ce voi face, de-acum până mâine dimineaţă...”

Se aşeză pe scăunel. Nu-i venea nicio idee. Minutele se scurgeau lent. Timpul se târa. Ce greu avea să-i fie să aştepte până mâine! Nu-şi dădea seama prin ce aventură trece. Repeta: „Ce plictiseală până mâine!” Şi deodată ideea că se putea plictisi astfel, cu câteva ore înaintea morţii, i se păru inimaginabilă şi grotescă. Îşi dădu dintr-odată seama că timpul pe care-l irosea astfel, pe care-l lăsa să se scurgă în gol reprezenta toată viaţa lui, tot ce-i mai rămăsese de trăit. Şi el se plictisea! Avu o tresărire, se ridică atât de brusc că-şi răsturnă scaunul. Timpul fugea, nu mai avea în faţă decât câteva ore. Să trăiască! Să trăiască! Să folosească aceste câteva ore, să le utilizeze ca pe o comoară, cu zgârcenie, să savureze secundele, să se bucure de ele picătură cu picătură. Dar cum? Ce să facă? Cum să le cheltuiască mai bine? Cum să le guste până la limita ultimă? Mii de idei îl asediau, mii de idei nebune, incoerente. Atâtea lucruri de făcut, atâtea amintiri de rechemat, atâtea priviri diferite asupra lumii şi asupra lui însuşi! Atâtea gânduri,

atâtea feluri de a folosi această biată rămăşiţă de viaţă, că se simţea copleşit, sufocat, incapabil să aleagă... Şi aceasta cu conştiinţa, mânia, disperarea de a simţi fugind şi scăpându-i timpul, ca un sânge preţios care se scurge... Avu un acces de delir nebunesc. Trebui să se stăpânească din răsputeri să nu se arunce asupra uşii, asupra ferestrei, să nu bată, să nu urle, să cheltuiască într-un fel sau altul această frenezie de a trăi, de a se apăra şi de a lupta. Se învârtea în temniţa aceea ca un tigru, spumegând de mânie. Apoi se calmă, se aşeză pe scăunel. Îşi auzea inima bătând în pieptul jilav. Privirea lui întâlni hârtia albă de pe masă. Întoarse cu dezgust ochii de la ea. Să scrie? De ce-ar face-o? Mâine dimineaţă va fi mort, nimicit. Ce contează ce se va întâmpla după el, pentru ceilalţi, dacă el nu va mai fi, nu va mai exista? Şi din nou oroarea se trezi în el, din nou îl apucă un acces de eroism instinctiv. Lângă lumânare se afla un pachet de ţigări. Întinse mâna, îl luă, trase o ţigară şi o aprinse la flacără. Îl dezgustă, greaţa îl cuprinse de-a binelea. Furios, aruncă pachetul la pământ, plin de repulsie la gândul acestei voluptăţi solitare, animalice, inutile, cu câteva ore înainte de moarte. Prea preţios, prea infinit de preţios era timpul ca să-l piardă fumând o ţigară! Să fumeze, să piardă într-un gest pueril astfel de secunde! El, care ar fi vrut să le folosească precum o comoară, să fie util pentru ultima dată într-un fel suprem, să-şi încheie dintr-odată sarcina sa umană, această misterioasă îndatorire pe care suntem toţi chemaţi s-o îndeplinim, pe care el avea conştiinţa că o lasă ciuntită, neterminată, şi pe care ar fi vrut să o mistuie, să o termine într-o noapte, pentru a muri cu sufletul împăcat. Şi din nou, conştiinţa neputinţei sale de a face ceva, faptul că era silit să aştepte şi să se plictisească şi să socotească prea încet secunde atât de preţioase şi solemne, îl umplu de mânie şi disperare... Câteva minute fu ca nebun. Îi era teamă să se afle fără voia lui, silit, în faţa ideii de care voia să fugă cu întreaga lui voinţă – distrugerea. Şi această idee o simţea prezentă, obsedantă, gata să ţâşnească, să se impună. O respingea cu întreaga lui putere, îşi cheltuia puţina energie care-i rămăsese mergând încoace şi încolo, strângând pumnii, blestemând cerul... Epuizat, leoarcă de sudoare, se aşeză din nou pe scăunel.

I se făcu frig. Îşi încheie peste cămaşa de noapte pardesiul de lână vechi, uzat, inform – cuvertură şi în acelaşi timp veşmânt,

şi în care avea să moară, de săptămâni tovarăş de agonie, care va fi îngropat odată cu el... Hotărât, totul îl readuce pe Gaure la această ultimă grozăvie. Se ridică brusc, alergă la uşă, bântuit de dorinţa frenetică de a striga, de a se ruga, de a implora... De cealaltă parte erau oameni, oameni ca şi el. Nu se putea să-l lase să moară. Li se va face milă de plânsul lui, de gemetele lui, de implorările lui, de această spaimă. În faţa uşii închise – un panou cenuşiu enorm acoperit cu tablă – ridică pumnii să cheme, să urle ca o fiară. O ultimă tresărire îl opri în rătăcirea lui, un rest de orgoliu...

— Gaure, Gaure, nu se face aşa ceva!

Se întoarse spre scăunel, se aşează, cu capul în mâini.

— Cum adică? Nu am curaj? Nu ştiu să privesc moartea în faţă?

Îşi aminti de părinţii săi, sfârşitul lor liniştit, seninătatea lor când le primise ultima suflare... Câtă deosebire faţă de revolta, demenţa lui ce-l arunca spre uşa asta ca să geamă şi să blesteme.

Da, dar ei credeau. Pentru ei moartea nu era decât o deşteptare luminoasă. Pentru el... Amintirea abatelui Sennevilliers, a prieteniei lor vechi şi liniştite îi reveni, îi umezi ochii. Plângând, inima i se muia. I se părea că redevine om, că scapă de demenţă. Îşi sprijini braţul pe masă, îşi ascunse în el capul slăbit, de pe care părul, acum alb, cădea lung şi aspru, peste urechi şi pe gât. Şi suspină îndelung, fără ruşine, descătuşat.

Uşurat, se ridică. Îşi scoase din buzunarul pardesiului mizerabil bucata de căptuşeală care-i servea de batistă şi-şi şterse ochii. Şi cu un gest maşinal, întinse mâna spre toc şi hârtie, pentru a adresa pentru ultima oară, de dincolo de eternitate, un salut melancolic singurului prieten pe care-l regreta...

„Domnule abate,

Mâine dimineaţă voi muri. Vă scriu. Nu pot accepta să nu rămână nimic din mine când veţi primi aceste rânduri. Sunt strivit de teamă. Dacă m-aş lăsa în voia pornirilor mele, aş fi în stare să mă prăbuşesc şi să mă umilesc jalnic la picioarele călăilor mei...

Voi avea curaj. Dar nu ştiu ce-aş face dacă o laşitate m-ar putea salva în acea oră... Să nu se facă din mine, mai târziu, un erou... Mi-e ruşine de mine, de slăbiciunea mea mizerabilă de om. Aveaţi dreptate, pe vremuri... Nu se construieşte o morală pe tine însuţi, pe conştiinţa demnităţii tale de om, pe orgoliu... Orgoliul se pliază.

Adio. Moartea mea este stupidă. Şi în adâncul conştiinţei mele ea nu răspunde la nimic, pentru că nu cred în nimic. Pentru ce am să mor? Pentru nimic. Voi muri fără să fi cunoscut ce m-a făcut să acţionez. Şi totuşi, am o inexplicabilă siguranţă că am procedat bine. Dar de ce mi-am asumat aceasta misiune? Ce m-a adus aici? Şi apoi de ce am sentimentul că sunt gata să reîncep totul, dacă ar fi să o iau de la capăt? Da, voi muri fără să mă fi înţeles...

Mă gândesc la dumneavoastră, la casa mea, la lucrările mele. Ce frumoasă este viaţa, nimic altceva decât viaţa! Ce mult aş dori să trăiesc!”

Scrise adresa. Faptul că-şi exprimase agonia morală îl uşurase parcă. Odată scrisoarea închisă şi pusă pe un colţ al mesei, regăsi în inacţiune, în această bruscă oprire a activităţii cerebrale, aceeaşi impresie de gol şi de oroare. Sfârşit, mâine totul va fi sfârşit! Această masă de cunoştinţe, de amintiri, de afecţiuni, de tandreţe, care compuseseră fiinţa sa, această conştiinţă de a trăi, această privire întoarsă asupra lui însuşi, toate acestea nu vor mai exista. Un soi de sfârşit al lumii... Şi de ce? Pentru Gaure chimistul aceste cuvinte nu reprezentau decât o lentă achiziţie atavică. El nu avea nimic, căuta în van ceva. Atunci, de ce ascultase de acest instinct profund, ilogic, pe care raţiunea singură nu-l explica?

Nimic n-ar fi trebuit să valoreze pentru el cât voluptatea de a trăi. În ora aceea supremă se înspăimânta inexplicabil că se simte incapabil să acţioneze cu mai multă logică şi că era gata, dacă lucrul ar fi fost posibil, să o ia de la capăt...

În această secundă îşi aminti brusc, straniu, de cuvântul enigmatic, de cuvântul pe care nu voise niciodată să-l înţeleagă, pe care-l respingea încă, cu toată forţa inteligenţei sale, dar care se impunea inimii şi o înmuia, şi care dintr-odată căpăta pentru el o imensă semnificaţie, îl lăsa acum speriat şi

deopotrivă invadat de o dulceaţă necunoscută, de o vagă speranţă nemăsurată...

„Consolează-te. Nu m-ai căuta dacă nu m-ai fi găsit...”

*

În celula sa, spre cinci dimineaţa Théverand văzu sosind un pluton de soldaţi. Îi deschiseră uşa. Îl scoaseră pe coridor. Se afla acolo un preot, a cărui slujbă Théverand o acceptase în ajun. Era un german. Îşi pusese sutana peste uniformă. Pe dedesubt i se vedeau cizmele de soldat.

Culoarul era întunecat, slab luminat de o lanternă. Soldaţii aşteptau. Théverand se împiedică de ceva, privi, văzu pe jos două lăzi lungi din scândură subţire de brad alb. Avu o tresărire înspăimântătoare şi deveni livid.

Ofiţerul se apropie de el:

— Vă e teamă?

— Nu, spuse Théverand, cu dinţii strânşi şi dârdâind.

— Haide, spuse ofiţerul, lăsaţi prostiile. În zece minute veţi fi acolo, înăuntru. Aveţi complici, ştim asta. Numele lor şi sunteţi graţiat... Gândiţi-vă, soţia, copilul, viaţa dumneavoastră... Iată, vă las trei minute să reflectaţi.

— Nu vreau să reflectez! strigă Théverand cu voce răguşită.

Îl împinse pe ofiţer, înaintând din proprie iniţiativă repede spre ieşire.

Afară se făcuse frig. Sufla vântul dimineţii. Nu era decât un prim început de primăvară. Fortăreaţa dormea tăcută. Clădirile lungi se înălţau ca nişte mase sinistre. O rază începea să lumineze cerul cenuşiu. Trupa trecu pe lângă una din laturile curţii imense. Ieşiră printr-o poartă boltită, trecură podul mobil. Şi imediat după asta, cotiră la stânga, coborâră o scară fără rampă, agăţată pe flancul unui zid oblic şi care ducea în adâncul şanţurilor largi ale fortăreţei. În acel moment, întorcându-se, Théverand îl văzu în spatele lui pe Gaure, care-l urma, imens şi slab, ascetic, în vechiul său pardesiu gri. Părul alb şi lung îi flutura. Théverand şi el nu schimbară niciun cuvânt.

Merseră mai departe prin şanţul larg, divizat în grădiniţe mici... pe care le cultivau soldaţii vara. În acest anotimp nu rămăseseră aici decât tulpini de varză drepte ca nişte bastoane, vreascuri, un butoi cu îngrăşăminte printre grămezi de frunze uscate. Iarna secătuise totul. În mijloc, împărţind în două aceste

şanţuri, un pârâiaş îngust de apă verde, unde creşteau trestii. Ziduri înalte, înclinate şi întunecate, închideau această văgăună sălbatică, al cărei sol umed li se lipea de tălpi.

Ajunseră la colţul unui zid lung. Doi soldaţi ieşiseră din pluton, îl apucară pe Théverand de braţ, îl duseră spre zid, cu un gest dur care masca, fără îndoială, propria lor tulburare. Restul plutonului se alinie.

Théverand stătea în picioare, lângă zid. Ofiţerul înaintă cu o legătură în mână. Théverand îl respinse, îl refuză cu un gest aproape inconştient. Îşi încheia încet vestonul, maşinal, cu un biet gest pueril şi mecanic de om care vrea să rămână într-o ţinută convenabilă. Îl privea pe Gaure... Până acum, trăise ca în vis, în irealitate. Noaptea trecută scrisese trei scrisori, trei scrisori curajoase, nevestei, fetiţei şi unui prieten – trei scrisori în care îi îndemna să aibă curaj, să nu regrete nimic, să se gândească la Franţa pentru care el murea cu inima uşoară. Acum toate acestea nu şi le mai explica, nu mai găsea niciun sens în ele. Întoarse spre Gaure o privire speriată, aproape copilăroasă, care părea să-l interogheze, să-l întrebe dacă era adevărat şi posibil să-l omoare aici şi ca totul să se sfârşească astfel...

— Théverand! Théverand! suspină Gaure, întinzând braţele spre el.

Venise şi rândul lui Gaure. Avu şi el acelaşi gest inconştient ca Théverand, îşi încheie pardesiul vechi peste cămaşă. Aruncă o privire în jurul lui, îmbrăţişă dintr-o privire această ultimă viziune terestră, acest decor sălbatic, lungile ziduri întunecate ale tunelului de legătură, dominate de un taluz ierbos, şanţul larg cu unghiuri ascuţite, împărţit în grădiniţe sărăcăcioase şi pustiite de iarnă, şi deasupra cerul, înalt, limpede, de un albastru palid, presărat de nori trandafirii, unde se înălţa dimineaţa.

III

Probabil că moartea lui Gaure îl speriase pe Thorel, tipograful. Timp de câteva săptămâni nu mai veni la uzina din Epeule. Hennedyck şi Marc se felicitau, mulţumiţi să se vadă eliberaţi de un ins atât de pretenţios şi dezagreabil. Pe urmă, Hennedyck primi prin intermediul lui Clavard, muncitorul tipograf, o scrisoare de la Thorel, stângace şi foarte încurcată. Spunea că la

Lille, în birourile *Farului*, avuseseră loc mai multe percheziţii. Germanii îşi dăduseră probabil seama de dispariţia unei părţi din material. Ca să evite pericolul de a fi închis şi judecat, Thorel se vedea silit să ceară prietenilor săi, deocamdată, utilajul pe care li-l împrumutase.

Ieşindu-şi de-a binelea din fire, Hennedyck alergă în aceeaşi zi la Lille. Îl găsi pe Thorel în vastul său birou *empire*, acoperit de velur verde. În acest cadru artistic, în mijlocul unei îngrămădeli de bibelouri şi de piese de muzeu, Thorel îşi fuma veşnicul trabuc, revizuind conturile personalului. Cum în această cameră era destul de întuneric, Hennedyck nu văzu stânjeneala editorului.

— Am primit scrisoarea, Thorel, spuse el.

— Ah, da, da...

— Vin să te întreb ce înseamnă asta...

— Nimic mai mult sau mai puţin decât ce v-am scris, Hennedyck. Germanii vor face inventarul materialului meu. Mi-e teamă că....

— Ţi-e teamă? Şi ne laşi baltă! Uiţi ce angajamente ţi-ai luat, interesul ţării, opera noastră. E inadmisibil!

— Am o situaţie, spuse Thorel. Şi sunt diabetic. Regimul de închisoare... Nu pot să mă distrez făcând glume.

— Vinde-ne caracterele şi hârtia, dacă vrei să te retragi.

— Vă repet că germanii îşi vor da seama de absenţa acestora.

— Dacă este o chestiune de preţ, cumpăr materialul la preţul care ţi-ar conveni. Voi regla contul în poliţe plătibile după război, în ţesături, în ce vei voi...

— Nu-i vorba de bani, spuse Thorel.

Hennedyck se înfurie.

— Atunci, hotărât lucru, vrei să împiedici ziarul să existe?

— Eu, eu?

— Nu admiţi ca el să continue fără dumneata, fără *Farul*? Asta-i, nu-i aşa?

— Deloc, deloc! Eu...

— Ei bine, păstrează-ţi materialul, nu-l mai vreau! Mâine vei avea literele, şi ziarul va continua să existe!

— Vorbiţi aiurea, Hennedyck! Vă pierdeţi capul! Asemenea cuvinte!

Alergă după Hennedyck, îl reţinu de braţ, înspăimântat, speriat. Industriaşul se eliberă brutal şi ieşi.

Hennedyck se întoarse la Roubaix cu tramvaiul. Era foarte îngrijorat. Fără hârtie, fără litere, cum să continue? Unde să găsească un nou material? Pentru că acum nu se mai putea gândi să întrerupă această operă, devenită aşa de necesară pentru atâţia oameni. Foile *Fidelităţii*, minunatele pagini mici pe care şi le vârau pe sub manta, care aduceau ştiri, adevărul, care semănau speranţa aproape peste tot, Hennedyck putea să-şi dea seama de importanţa lor enormă, de influenţa de necrezut pe care o aveau asupra moralului ocupanţilor. Nimeni, cu excepţia câtorva iniţiaţi, nu ştia cine tipăreşte aceste foi. Se credea că este vorba de o ediţie franceză, lansată din avioane, sau trecând frontiera olandeză pe ascuns. Hennedyck şi abatele nu erau bănuiţi de nimeni, aşa încât uneori li se vorbea de *Fidelitatea*, li se aduceau chiar pagini în mare taină:

„Iată, citiţi, vedeţi!”

Ei le primeau cu emoţie, le lansau din nou în oraş, mesageri ai speranţei. Şi faptul că vedeau la cei care le primeau sau le aduceau o asemenea bucurie, o asemenea consolare, îi încuraja şi îi recompensa. Operă necesară, da, şi de asemenea o operă pe care n-ar fi putut-o abandona, într-atât existenţa le-ar fi părut pe urmă goală şi lipsită de scop.

„Mă voi duce pe la toţi editorii din Roubaix şi Tourcoing, se gândi Hennedyck. Voi găsi hârtie, litere. Cât despre Thorel, trebuie să-i trimit utilajul chiar săptămâna asta. Nu voi mai folosi nicio literă de-a lui, fir-ar să fie!” Greul era să trimită toate astea la Lille. Thorel le-o cerea. Hennedyck ghicise adevărul. Thorel se temea, şi, pe de altă parte, nu voia să lase ziarul invadaţilor să trăiască fără el, să scape de tutela *Farului*. Thorel era devorat de o ambiţie nemăsurată. Întrevăzuse cu siguranţă mari recompense după război, ca plată pentru eroismul său. Acum scăpa ocazia şi nu trebuia ca alţii să beneficieze de pe urma ei. De fapt, poate că în spatele tuturor acestora se afla teama ca, odată războiul sfârşit, acest blestemat ziar clandestin să nu-şi continue existenţa la lumina zilei de data aceasta, şi, bine lansat, profitând de enorma popularitate de care se bucurau numele lui şi creatorii lui, să nu detroneze pur şi simplu *Farul*. Thorel vedea uimitor de departe în anumite momente. Pentru a distruge ziarul, cel mai bun mijloc era, evident, să ceară materialul. Lui Hennedyck nu i-ar fi rămas decât o presă inutilizabilă, fără caractere.

Hennedyck punea acum în joc amorul său propriu. Thorel îşi va căpăta bunul, dar ziarul va continua. Totul era să opereze restituirea. Excedat de cerinţele germanilor în legătură cu tramvaiele, Pascal Donadieu îşi abandonase postul de vatman. Coborând bulevardul Paris, spre locuinţa sa, Hennedyck avu dintr-odată o idee: ambulanţa.

Spitalul pe care-l instalase în uzinele sale din Epeule continua să funcţioneze. De câteva luni venise aici un nou medic-şef, maiorul von Mesnil, cu care Hennedyck şi soţia lui se înţelegeau mult mai bine decât cu primii. Acest von Mesnil era un bărbat încă tânăr, de o vastă cultură. În prima perioadă a ocupaţiei, Emilie Hennedyck suferise mult în spitalul din Epeule. Avusese de-a face cu medici cruzi, animaţi de ură, tiranici, şi care-i supuneau la adevărate torturi pe nefericiţii de răniţi englezi aduşi adesea la un loc cu germanii. Mergeau până la a le refuza cloroformul şi a-i opera pe viu. Îi lăsau izolaţi printre răniţi saxoni sau prusaci, şi între muribunzi se iscau încă bătăi.

Von Mesnil se arătă mult mai uman. Îşi făcuse studiile de medicină la Paris. Franceza o vorbea ca pe propria sa limbă. Prin el, Emilie obţinuse o ameliorare simţitoare a tratamentului aplicat prizonierilor englezi. Von Mesnil punea înainte de toate datoria sa de medic, tolera cadourile, pachetele, chiar o anumită corespondenţă, pentru prizonieri. Emilie putuse să le amenajeze o sală bună şi salubră, obţinuse să li se distribuie aproape masa zilnică obişnuită a răniţilor germani, să li se asigure rufărie curată, ieşiri în curte, conversaţii şi lecturi între compatrioţi. În mai multe ocazii îl scăpase pe Hennedyck de rechiziţii masive, înştiinţându-l de venirea ofiţerilor germani. Pe urmă, Emilie, o fire nervoasă, mereu încordată, epuizată de pe urma vieţii de spital, de griji, de spectacolul constant al mizeriei din jurul ei, se îmbolnăvi. Fusese întotdeauna debilă. Von Mesnil, care ocupa o cameră la familia Hennedyck, o îngriji. Era, în opinia lui Hennedyck, un medic ciudat, care, perfect echilibrat, nesocotea medicina clasică cu neputinţa ei atât de frecventă.

Nici medicamente, nici stimulente, nici înţepături. Un calcul minuţios al aporturilor alimentare, un control riguros asupra cheltuielilor de căldură, muncă, forţe musculare şi nervoase, un tratament mai mult psihologic decât fiziologic, toate acestea o restabiliră destul de repede pe Emilie. Puţin câte puţin, aceasta îşi dădu seama cu mirare că trăind, mergând, muncind,

renunţând la înţepături şi la medicamente, urmând un ritm de viaţă aproape normal, nu mai avea niciun motiv – ea, care din copilărie aştepta lovitura de graţie – să se considere o bolnavă. Îi păstră lui von Mesnil o recunoştinţă fără margini, şi medicul devenise de atunci cu adevărat prietenul soţilor Hennedyck.

Planul lui Hennedyck era simplu. Va cere medicului o ambulanţă pentru a transporta pe ascuns ţesături, şi va pune presa în ea. Cu o hârtie de o sută de mărci dată şoferului, treaba va fi făcută. Intră în casă foarte mulţumit. Pe când îşi agăţa pardesiul în vestibul, văzu mantaua gri, mare, a lui von Mesnil şi ştiu că maiorul e acolo.

Von Mesnil se afla pe verandă cu Emilie. Intrând, Hennedyck se opri în prag surprins, oarecum sedus de farmecul imaginii. Instalat în spatele unui şevalet, cu creionul între degete, von Mesnil schiţa silueta Emiliei. Aşezată pe taburetul înalt de abanos, cu faţa spre pianul deschis, cu mâinile nemişcate abia atingând clapele, cu chipul întors pe trei-sferturi spre medic, Emilie poza. Astfel văzută din spate, cambrată, subţire, gingaşă, toată în negru într-o rochie lungă a cărei trenă se întindea sub ea şi îi acoperea picioarele mici, ea părea surprinzător de alungită şi parcă dematerializată. Această siluetă neagră se topea în penumbră. Într-un fel de clar-obscur himeric, se lumina numai faţa fină, ascuţită, triunghiulară, o faţă aproape fără pometi şi fără obraji şi parcă acoperită de un păr copleşitor şi întunecat, prea greu. Întorcea spre von Mesnil nişte ochi negri, imenşi, dilataţi. Avea ochi ficşi şi vag neliniştiţi, ochi nemăsurat de mari, aşa cum se văd la portretiştii englezi, care îi devorau întreaga faţă şi-i dădeau expresia neliniştită şi speriată a unui copil bolnav.

Fără să îndrăznească să se mişte, ea şopti ca răspuns la gestul afectuos al soţului: „Bună seara, Patrice”. Şi-şi întoarse ochii din nou la von Mesnil. Vocea ei, cu timbrul voalat, tremura puţin întotdeauna ca de o vibraţie interioară, greu stăpânită. Hennedyck era îndrăgostit nebuneşte de Emilie, de această „child-wife”, soţie-copil, cum o numea în amintirea bătrânului Dickens. O cruţa de orice contrarietate, o veghea chiar ca pe un copil. Îi ascunsese totul în legătură cu *Fidelitatea*. Ea nu ştia nimic de pericolele la care se expunea el.

Von Mesnil îi promise ambulanţa. Scepticismul său acceptă bucuros această amuzantă mică complicitate cu un industriaş

francez. Medicul nu credea în nimic, nici chiar în patria pe care o servea loial, dar mai degrabă dintr-un soi de instinct profund, decât din raţiune. Se întoarse la schiţa sa.

Emilie îşi reluase poziţia, îl privea pe medic şi, puţin obosită, visând la nu se ştie ce, îi surâdea fără să-şi dea seama, cu un vag surâs pe jumătate visător...

*

După trei zile, Thorel îşi primi materialul. Îl demontară Clavard şi abatele Sennevilliers. Şi o ambulanţă a armatei germane îl transportă la sediul *Farului*. Hennedyck rămăsese cu presa pe care i-o furnizase un ziar local. Un topitor curajos îi turnă caracterele. Şi găsi să cumpere un stoc de hârtie pentru unt, pe care la nevoie se putea tipări. După două săptămâni de întrerupere, *Fidelitatea* reapăru. Hennedyck îşi permise o mică răzbunare făcând să-i parvină lui Thorel un exemplar. Era o imprudenţă. Răspunsul nu se lăsă aşteptat. Faptul că văzu ziarul continuând fără el, îl înfurie pe Thorel. Cum Clavard, tipograful, şi Gilberte Pauret, mica dactilografă, erau foştii lui salariaţi, îi rechemă. Le declară că dacă vor continua să colaboreze cu *Fidelitatea* pentru Hennedyck, nu-i va mai primi la el după război. Clavard ascultă, îşi ceru lichidarea la Hennedyck. Mica Pauret continuă. Învăţase să culeagă şi îl înlocuia de bine, de rău, pe Clavard.

— Sunteţi o eroină! îi spuse Hennedyck.

— Eu, eu? făcu uimită Gilberte Pauret. O eroină? Vreţi să râdeţi, domnule Hennedyck. Dumneavoastră mă plătiţi, eu îmi câştig existenţa, asta-i tot. Nu, nu, e caraghios să-mi spuneţi asta. Pentru că mă plătiţi, nu sunt deloc o eroină.

Fată de treabă, ea chiar o credea!

CAPITOLUL AL ŞAPTELEA

I

În vântul sălbatic de iarnă care îi muşca faţa şi-i trecea prin hainele uzate, bătrâna Berthe Sennevilliers mergea după alimente. Fiica ei, Lise, era bolnavă. Nu mâncaseră de trei zile. Din ajun bătrâna căuta zadarnic, din fermă în fermă, un ou proaspăt pentru fată. Străbătuse întreg satul, din uliţă în uliţă, din fermă în fermă, peste câmpuri, peste ogoare, pe potecile înnămolite, pe drumurile desfundate şi alunecoase, având în mână ultima hârtie de patruzeci de bani, o pătură în cap şi în picioare ghete vechi bărbăteşti. Epuizată de lipsuri, Lise avea febră, făcuse o congestie pulmonară. Pentru a o îngriji, nu erau nici medicamente, nici bani, nici măcar foc sau un ou proaspăt. Germanii luaseră totul. Berthe bătuse întregul ţinut, oferind biata ei hârtie de 40 de bănuţi. O refuzaseră. Fermierii păstrau ouăle pentru germani, iar pe cele pe care reuşeau să le ascundă le vindeau la Tourcoing, pe nişte preţuri enorme.

Ici şi colo, la Lacombe, la Humfels, Berthe văzuse o îndestulare relativă, bunăstarea, liniştea acestor oameni ai pământului care nu sufereau de foame. La familia Humfels se cocea pâinea, o pâine aurie aproape albă, al cărei miros o ameţise de poftă. La Lacombe ardea în cămin un foc viu cu jar strălucitor, pe care îl aţâţau lăzile de ambalaj ale alimentelor. Berthe făcuse anume să întârzie puţin acolo, ca să se încălzească ceva mai mult.

În cele din urmă se întorsese acasă, udă, înfrigurată, cu picioarele însângerate, cu spatele îngheţat.

În bucătăria fără foc şi fără pâine îşi găsi fiica în fundul unui pat de paie, delirând. Nu era nimic de făcut decât să aştepte până a doua zi cota, când se va duce să aducă pâine, lapte poate... Familia Sennevilliers era prea invidiată, prea urâtă în sat pentru a putea spera de la cineva un rest de milă. Ei erau dintre oamenii intransigenţi, inflexibili, care nu stau să judece şi nu discută principiile. Nu furi, dar nici nu întreţii relaţii cu inamicul. Aceste dogme erau intangibile. Nici Berthei, nici fetei ei nu le-ar fi trecut prin cap să fure de pe câmp o sfeclă de zahăr sau un snop de grâu de la moară. Ele respectau chiar şi bunurile inamicului. Germanii furau, jefuiau, devastau. Cu atât mai rău pentru ei. Exemplul prost nu trebuie urmat. În mijlocul

degradării generale, cei din familia Sennevilliers rămâneau reprezentanţii moralităţii, ai demnităţii, şi de aceea sufereau, duceau mai mult decât alţii greul războiului. Ei nu făceau niciun compromis, nici trafic, nici furt, nici schimb cu inamicul. Dezgustate, slăbite şi bolnave, îndărătnice în rigiditatea lor, în încăpăţânarea lor de franţuzoaice şi de femei cinstite, ele asistau cu scârbă la ticăloşie, la prostituţii, la capitulările altora, şi nu mai sperau, pentru a restabili echilibrul şi dreptatea, decât într-o îndepărtată şi târzie victorie finală a Franţei, pe care ele poate că nici n-o vor vedea...

În sfârşit, veni ziua binecuvântată a aprovizionării. Bătrâna Berthe, înfăşurată întruna în pătura ei, cu încălţări de căruţaş în picioare, cu nasul roşu, cu faţa lividă, cu ochii plânşi, pielea muşcată de frig, venise la şcoală odată cu toţi ceilalţi şi intrase în sala de clasă unde se împărţeau alimentele. O mulţime de lume se afla acolo, oameni care miroseau a lână muiată, a sudoare, a sărăcie. O sobă de fontă neagră încălzea mijlocul sălii, şi oamenii se băteau care să se apropie mai mult de ea. Spre fund, un perete despărţitor tăia în două încăperea, în spatele acestuia fiind distribuitorii. Erau două ghişeuri. La unul, Marellis dădea pâinea şi conservele. La celălalt Leuil, prietenul lui Lacombe, care-l înlocuise pe Serez, învăţătorul, dădea orezul, mazărea şi legumele uscate. Dar ghişeul lui era astfel pus, încât el să nu-i poată vedea pe cei cărora le dădea alimentele. Şi în spatele lui, o mare maşinărie complicată, pe care o imaginase Pascal Donadieu, distribuia automat raţiile, le cântărea şi le făcea porţii egale, cu o aproximaţie de cel mult o jumătate de gram. Înainte ca Pascal să imagineze această instalaţie, Leuil se servea, în chip de măsură, de o cutie de conserve pe fundul căreia punea rondele de lemn pentru a doza raţiile. Numai Marellis îşi dăduse seama că Leuil scotea rondelele pentru prieteni. Şi ceruse un procedeu de distribuire mecanică şi un ghişeu de la care Leuil să nu-i mai vadă pe oamenii pe care-i servea.

Marellis începuse să distribuie pâinea şi mierea. Era îmbulzeală în jurul ghişeului său. Fiecare îşi primea pâinea, nişte bulgări ca de chit negru. Mulţi muşcau din ea imediat, smulgeau o îmbucătură. Familiile şi-o împărţeau pe loc, fiecare îşi lua cu lăcomie partea lui. Se certau, îi cereau lui Marellis să repartizeze, să cântărească raţiile pentru fiecare în parte.

Foamea ucide spiritul de familie, tandreţea. E necesară o anumită cantitate de bunăstare pentru ca omul să rămână om. În pâinile rotunde găseau, sub o coajă tare, un bulgăre de aluat necopt, lipicios, desprins ca o migdală în coaja ei. Adesea, bulgărul ăsta era mucegăit, presărat cu cristale de sare roşie, cu un gust amar şi parcă putred. I-o arătau lui Marellis: „O asemenea porcărie este dezgustătoare!” Şi Marellis înălţa braţele spre cer: „Ce vreţi să fac? Vă dau ce-mi aduc”.

Nu voia să răspândească în sat răutatea şi revolta. Dar vedea bine ce mult continuase să scadă calitatea pâinii de când Orchon singur cocea pâinea pentru aprovizionare. Baille, de departe cel mai bun brutar dintre cei doi, fusese înlăturat pe motiv că existenţa a doi brutari complica serviciul de distribuire. Orchon, care cumpăra de la Lacombe vreascuri pentru cuptorul său şi accepta pentru o sută kilograme de livrări, optzeci kilograme de făină, obţinuse de la comisia municipală monopolul şi abuza de el. La făina K.K. şi aşa necomestibilă, adăuga încă praf de fasole roşie măcinată şi de cartofi prăjiţi. Şi cum pe de altă parte frământa prost şi nu urma instrucţiunile autorităţilor germane pentru coacerea aluatului, pâinea lui era infectă. Sarea lipsea. Germanii avuseseră ideea să folosească cristalele de saramură ce rămâneau în butoaiele de carne americane. În loc să le înmoaie şi să le dizolve într-o apă pe care s-o folosească apoi în aluat, Orchon arunca în aluat aşa cum se aflau cristalele compacte şi cu vinişoare de sânge, care nu se topeau. Le regăseai, intacte şi dezgustătoare, în mijlocul pâinii fade şi fără aromă. Dar Orchon era prietenul lui Lacombe.

Marellis continua distribuirea. Aduna bonurile de oraş şi dădea în schimb pâini. Mulţi cereau timid credit. Pentru că cel mai adesea nu aveau cu ce să plătească nici această săracă raţie de alimente, şi Lacombe nu dădea cartele de nevoiaş decât prietenilor săi. Unii, lipsiţi de bani dar având încă ceva aur, o bijuterie, un inel, le aduceau şi le încredinţau lui Marellis.

— Domnule perceptor, păstraţi-o până săptămâna viitoare, o să-mi plătesc datoriile.

Alţii aduceau o monedă de aur, o piesă de zece franci, amintire îndepărtată dinainte de război, păstrată ca un talisman:

— Domnule Marellis, nu o daţi imediat, dacă vreţi, păstraţi-o câteva zile... Poate voi putea s-o răscumpăr.

I se aducea astfel de zece ori un ludovic de aur şi tot de zece ori era răscumpărat, ca un zălog preţios, printr-un miracol de încăpăţânare şi ataşament. Alţii, lipsiţi cu totul de mijloace şi prea mândri pentru a o mărturisi, nu cereau decât o pâine pentru patru persoane, un cub de miere, o raţie derizorie ce n-avea să-i hrănească nici două zile. „Nu mai avem poftă de mâncare, de când nu mai muncim...” Şi din săptămână în săptămână aceştia deveneau tot mai numeroşi. Pentru că ultimul ludovic, ultimul scud de argint, sfârşeau mereu prin a se duce şi ei. Războiul dura prea mult...

Erau slabi şi palizi. Foamea şi suferinţa dematerializaseră feţele. Te-ai fi crezut în mijlocul unui popor de asceţi. O serie de indicii dezvăluiau o mizerie fiziologică înspăimântătoare: urcioare, furuncule şi coşuri, gălbinare şi pecingine, râie între degete, scorbut al gingiilor, abcese în gât şi sub urechi. Tuse, suflu scurt, un soi de zarvă gemătoare, umpleau sala. Se încălzeau cu mare desfătare şi prudenţă. Se părea că nu mai au obişnuinţa focului. Aproape de Berthe, o femeie de douăzeci de ani, cu un copilaş în braţe, se prăbuşi încet, se lăsă să cadă, făcând o sincopă din cauza căldurii. O ridicară fără emoţie. Era ceva obişnuit, în fiecare săptămână cădeau aşa două sau trei.

Venise rândul Berthei. Se apropie de ghişeul lui Marellis. El o recunoscu:

— Merge, doamnă Sennevilliers?

— Târâş-grăpiş...

Îi aşeză trei pâini pe policioară. Ea le dădu la o parte, întrebă:

— Nu e lapte? Lise e bolnavă...

— Bolnavă? Şi ea? Din păcate, doamnă, de data asta nu e lapte.

— Atunci, voi lua totuşi pâine.

Dar nu luă decât două. Explică cu jenă:

— Mi-a mai rămas de data trecută. Nu e nevoie să risipim. Nu-i aşa?

Şi plecă. Se încălzise puţin. Acum frigul i se părea mai puţin aspru. Se gândea la Lise, care nu profitase de focul ăsta. Din fericire, îi ducea pâine. Adulmecă bulgărele cenuşiu, care mirosea a secară şi a amărăciune. Îi lăsa gura apă. Ar fi vrut să alerge.

Când ajunse în colţul pieţei, un vehicul mare ţâşni, un camion cu loitre, pe care-l trăgeau doi cai uzi şi asudaţi. Un german îi

mâna, aşezat pe capră. Când camionul trecu pe lângă bătrâna Berthe, aceasta văzu sărind din spate un băietan care se rostogoli la pământ, fără să lase din mână un enorm bloc de huilă pe care-l ţinea în braţe. Băiatul se ridică şi fugi cât îl ţineau picioarele.

Cărbune! În trei secunde, Berthe Sennevilliers trăi o adevărată dramă morală.

În ea se afla un întreg trecut de cinste, o linie de conduită inflexibilă, şaizeci şi cinci de ani de principii rigide... Nu se fură. Un zid. În faţă, îndoiala... Lise bolnavă, cu febră, în fundul unui pat îngheţat, clănţănind din dinţi, fără lapte, fără pâine, fără foc. Exemplul altora, generala răsturnare a valorilor şi a conştiinţelor. Să-i furi pe Friţi, asta-i curată binecuvântare. Câte suferinţe îndurate din vina lor! Şi cariera devastată, hanul în ruină... Şi Jean, care murise... Să faci ca ceilalţi, ca toată lumea...

Avu dintr-odată un elan, ca şi cum ceva ar fi aruncat-o spre acest vehicul. Alergă în urma lui, ridică braţele, întinse spre încărcătura de huilă două mâini bătrâne, lacome, smulse un bloc...

— Hei! Hei! Frumoasă treabă, n-am ce zice!

Vocea aceasta o îngheţă. Rămase împietrită, şovăi o secundă înainte de a îndrăzni să se întoarcă spre cel care strigase. Îl recunoscu pe Hérard, delegatul cu aprovizionarea. Era roşu de furie. Striga:

— Hoaţă bătrână, nu ţi-e ruşine! Oameni bogaţi ca voi să fure cărbunele aprovizionării. A, o să vă coste scump!

Berthe Sennevilliers îl privi cu ochii ei mari şi cenuşii, speriaţi. Tremura. Lăsase blocul de huilă, care se sfărâmase la picioarele ei. Oamenii începuseră să alerge, o înconjurau. Îşi plimbă peste ei o privire aiurită. Erau acolo primarul Lacombe, Marellis, Donadieu, Guégain frizerul. Ea nu recunoştea pe nimeni. N-avea în cap decât o idee: ruşinea, dezonoarea ei. Furase, fusese prinsă furând. Şaizeci de ani de cinste şi de curaj pentru a ajunge aici...

Umflat de mânie şi de importanţă, plin de facila indignare a omului cumsecade în faţa fărădelegii, Hérard continua să-i arunce în faţă:

— Să furi cărbunele nenorociţilor! Mama unui soldat! Mama unui preot! Ce mai exemplu...

— Germanii... şopti Berthe Sennevilliers...

— Cum germanii?

Ea murmură:

— Credeam că era al germanilor. Era un german... Am crezut...

El n-o mai asculta. Striga:

— Ce? Ce tot îmi spui acolo?

Ea nu mai răspunse. La ce bun? Se sfârşise, acum era o hoaţă. În ochii tuturor era o hoaţă. Maşinal, printr-o ultimă şi jalnică grijă faţă de decenţă, îşi netezea inconştient partea din faţă a şorţului albastru, scutura praful de cărbune, în timp ce Hérard răcnea:

— O s-o plătiţi scump! Pentru o lună vă suprim alimentele. Să vă descurcaţi cum puteţi. Pleacă acum!

Bătrâna îi împinse pe oameni, plecă, cu o uşoară roşeaţă în obrajii veştezi, cu mâinile tremurânde. Avea în urechi un fel de vacarm, auzea în jurul ei un murmur confuz, fără să ştie dacă se indignau sau o plângeau, fără să îndrăznească să-şi oprească privirea pe vreo faţă. Îi era teamă că va pica moartă pe loc înainte de a ieşi dintre oamenii aceştia. În sfârşit, putu să se elibereze, să se îndepărteze pe drumul ce ducea spre muntele Herlem, cu capul zumzăindu-i, cu obrajii calzi, cu picioarele nesigure. Nu se mai gândea la frig, la foame, la pâinea pe care o ducea, la fiica ei bolnavă. Nu mai era decât un gând, o idee fixă: Hoaţă... I se părea că numai cu puţin înainte fusese nespus de fericită în mizeria ei. Şi iată că se întâmplase ceva ireparabil, de neşters acum. Şi până în ultima zi va purta în faţa lumii şi în străfundurile ei această ruşine!... Pentru un moment, ezită să se întoarcă la carieră, să-i mărturisească Lizei: „Am furat”. Trebui să se gândească la bolnavă, la pâinea, la viaţa pe care o aducea, ca să aibă curajul să se întoarcă totuşi acasă.

În piaţă, o priviseră consternaţi cum pleacă. Nu îndrăzneau să se atingă de cărbunele pe care ea îl lăsase să cadă. Priveau praful negru, bucăţile de cărbune ca pe un lucru blestemat. Cu o mătură şi o bucată de carton, Leuil îl strânse şi îl duse, în vreme ce Lacombe, Marellis şi ceilalţi intrau în sala de aprovizionare pentru a se servi după împărţirea publică. Funcţionarii erau întotdeauna serviţi ultimii.

Marellis îşi luă pâinea, primi ca toţi ceilalţi partea de fasole albă şi de mazăre uscată. Fu surprins să-l vadă pe Hérard că-i dă pe deasupra şi o cutie de lapte condensat.

— De unde ai scos-o? întrebă Marellis.

— Dar... N-o vreţi? Cum vă place. E facultativ. Doi franci şi douăzeci cutia, astăzi.

— N-am ştiut că este şi lapte, spuse Marellis. N-am oferit nimănui. Chiar i-am refuzat pe unii. De ce nu mi s-a spus?

— Or fi uitat.

— Şi de ce nu s-a pus un afiş să informeze publicul că este lapte la doi franci douăzeci cutia?

— Or fi uitat, repetă Hérard.

— Şi de altfel, nu se putea, interveni Leuil, care se întorsese să-şi ia porţia. Nu era destul pentru toată lumea, şi toţi ar fi vrut.

— Ar fi trebuit să nu se uite, spuse Marellis, trebuia mai degrabă ca laptele să fie păstrat pentru bolnavi... Nu văd pentru ce să profităm noi aşa, de toate produsele insuficiente cantitativ, sub pretextul că este imposibilă împărţirea lor.

— „Să profităm”! Cine vorbeşte de profitat? strigă Lacombe. Laptele îl plătim, doar, nu-l furăm!

— Îl plătim doi franci cutia, când face optsprezece în băcănie. Nu e cinstit.

— Sunteţi liber să-l refuzaţi, ricană Premelle, secretarul.

— Perfect, îl refuz!

Dar după ce mai reflectă, Marellis cumpără patru cutii de lapte să-l ducă femeilor Sennevilliers.

II

Berthe şi Lise Sennevilliers fură private de alimente timp de o lună. Suferiră cumplit de foame. Petrecură cea mai mare parte a timpului culcate, încălzindu-se una de la alta, înşelându-şi foamea cu o bucată de pâine înfăşurată într-o bucată de pânză, pe care o sugeau, aşa cum li se dă copiilor mici. Marellis împărţea cu ele ce putea. Între timp, când Berthe putea să smulgă câte un par sau un trunchi dintr-o îngrăditură sau de pe o pajişte, făceau focul. Puneau la copt coceni de varză verde, tijele acelea fibroase ce se mai găsesc încă în grădini după ce a trecut iarna. Cocenii de varză roşie trebuia să-i mănânce cruzi: dura prea mult să-i coacă.

Şi totuşi, fără germani cele două femei ar fi murit de foame. Ei le susţinuseră. Din nu se ştie ce zvon, aflaseră că cele două nefericite fuseseră private de aprovizionare în sat. Şi începeau ei înşişi să înţeleagă ce înseamnă foamea. Berthe, care de la scena cu cărbunele renunţase la orice orgoliu, primea de la ei, pe fundul gamelei, resturi de la cantină. Uneori, soldaţii aduceau seara la uşa lor o porţie de iahnie într-o cutie, pe care femeile o găseau dimineaţa îngheţată.

În legătură cu acest subiect avu loc o mare discuţie la comisia municipală. La ultima întrunire a acesteia, colonelul comandant îşi anunţă plecarea. Comandatura, care trebuia să-i urmeze în conducerea treburilor publice, cerea întreaga primărie. Trebuiau să găsească o casă pentru a adăposti arhivele şi pe Premelle, secretarul primăriei. Colonelul decretă de asemenea o contribuţie de război de treizeci de mii de franci – asta devenise o uzanţă periodică – şi o amendă de patru mii de franci pentru furnizări insuficiente de lapte şi de ouă din partea fermierilor.

Reuniunea comisiei municipale avu loc imediat după aceasta. Marellis se certă, protestă cu vehemenţă. Evenimentele îi dădeau dreptate.

Acel *Comity for relief in Belgium*, plictisit să nu găsească niciun ban, avertizat de jaful şi de lipsa totală de contabilitate, cerea imperativ conturi şi vărsăminte regulate, discriminarea între încasările comunale şi încasările luate cu titlu de aprovizionare. Acestea din urmă trebuiau vărsate integral Comitetului. Marellis cerea de multă vreme toate acestea. Protestă de asemenea împotriva monopolului pâinii acordat lui Orchon.

— Chiar dumneavoastră aţi cerut să nu fie decât un brutar, obiectă Lacombe.

— Dar ăsta nu era un motiv să fie ales cel mai prost. Pâinea lui Baille era cel puţin comestibilă. S-a tras măcar la sorţi înainte de a i se atribui monopolul lui Orchon? Este la fel ca în cazul pedepsei dată familiei Sennevilliers, care ne dezonorează în ochii inamicului. Cu ce drept vă autorizaţi să judecaţi şi să pedepsiţi, domnule Hérard? Cazul trebuia supus direct Comitetului. Şi acum, domnule primar, cine va plăti această amendă de patru mii de franci pe care ne-o aplică germanii?

— Amendă? Păi... Cine aţi vrea s-o plătească, dacă nu comuna?

— Deci, vă vindeţi ouăle şi laptele, untul şi brânzeturile germanilor, primiţi trei pfeningi pe ou, cinci pfeningi pe litrul de lapte, încasaţi banii. Şi când e vorba să plătiţi o amendă pentru furnizare insuficientă, comuna, adică toată lumea plăteşte. Şi consideraţi că asta e drept! E o înşelătorie!

Dar îl lăsau să tune şi fulgere. Mâniei lui, eforturilor lui, ei îi opuneau încăpăţânarea calmă a fermierului, a ţăranului, a cărui mare forţă este inerţia. Marellis protesta zadarnic împotriva acestor naturi leneşe şi viclene. Ca o perfidă răzbunare, Lacombe, care ştiuse imediat să se pună în termenii cei mai buni cu noul comandant de etapă, îi sugeră acestuia să desemneze casa lui Marellis drept localul unde să se instaleze serviciile primăriei, expulzate din casa comună. Marellis trebui să se mute şi să se ducă să locuiască cu soţia şi fiica sa într-o cocioabă la marginea satului, în vreme ce Premelle se instală în casa sa, din care Marellis nu putu nici măcar să scoată mobilele.

Obţinu totuşi o satisfacţie de principiu. Se plânsese Comitetului de pedeapsa aplicată celor două Sennevilliers. Comitetul îl înştiinţă pe delegatul său Hérard că interzice pe viitor orice pedeapsă de acest gen, şi că orice caz asemănător va trebui să-i fie supus direct, pentru a adopta el sancţiunile potrivite.

Cam în această perioadă, puţin după dezgheţul din martie, avură loc ploi mari. Mlaştina care înconjura ferma Lacombe se revărsă, inundă pivniţa fermei. Soldaţii germani care ajutaseră să o golească, povestiră în sat că se auzeau în apă plutind şi lovindu-se între ele cutiile de conserve şi de lapte condensat. Şi

câinii fermei lipăiau apa care era aruncată în rigolă, pentru că era îndulcită.

Dar oamenii nu îndrăzneau să vorbească cu glas tare despre toate acestea.

*

Cu vechea Comandatură de etapă plecă întregul efectiv de germani ocupaţi la Herlem. Albrecht, vătaful fermei Lacombe, plecă împreună cu toţi ceilalţi şi o lăsă pe Judith.

Ea află vestea cu o săptămână înainte şi trăi o adevărată agonie. Se sfârşise, totul se prăbuşea. Albrecht părăsea Herlemul şi pleca în Belgia. Nu se va mai întoarce. Poate după război... Dar cum va îndrăzni un german, odată războiul sfârşit, să se întoarcă în Franţa? Încerca totuşi să-şi imagineze această întoarcere, visa la o naturalizare imposibilă, sau la o fugă în doi, spre America, spre necunoscut. Sau se vedea trecând frontiera, întâlnindu-l pe Albrecht în Germania, sub un nume fals, devenind germană ca el. Şi pentru el. Himere, visuri imposibile, cu care îşi adormea disperarea, ca un drog.

Albrecht nu spunea nimic. Acest băiat mare şi robust, cu un echilibru insolent şi iritant, îşi continua traiul liniştit, arăturile şi semănăturile. Venea seara la Judith, nici mai vesel, nici mai trist, nu pierdea nicio îmbucătură şi nicio clipă de somn. O asemenea impasibilitate o tortura pe Judith şi uneori o liniştea. O astfel de indiferenţă monstruoasă nu era cu putinţă. Trebuie să existe în el certitudinea întoarcerii. Îl întreba. El râdea.

— Da, da, mă voi întoarce. Ştii bine că voi fi aici înainte de sfârşitul războiului. Şi nu ne vom mai despărţi.

— Şi dacă sunteţi bătuţi?

— Nu vom fi bătuţi.

El credea în destinul Kaiserului său.

— Şi dacă totuşi sunteţi bătuţi?

— Te voi lua cu mine în Germania.

În ultima seară, îi ceru să prăjească un file de porc, pe care ea îl pregăti cu varză. Făcuse rost de bere şi de patru sticle de vin înfundat. Se întoarse cu doi camarazi şi două femei din sat, pe care Judith le cunoştea şi care treceau a fi de moravuri uşoare. Cinară împreună. Judith îi servea. Ea nu mânca. La fiecare minut, ieşea şi-şi ascundea lacrimile, înăbuşindu-se. Albrecht se

distra cu ceilalţi şi cânta cântece în germană. Cei doi soldaţi şi iubitele lor părăsiră casa foarte târziu, afumaţi bine.

Albrecht plecă a doua zi dimineaţa, cu un aer liniştit de parcă pleca pentru munca de fiecare zi. O sărută pe Judith. Ea simţea că moare, se agăţa de el cu disperare.

— Ai să-mi scrii?

— Da, da...

— Te vei întoarce? Jură, jură... Am să mor dacă nu te întorci.

— Am să mă întorc, da, da...

— Trimite-mi scrisori, trimite-mi veşti prin camarazi, să ştiu că trăieşti, că te gândeşti la mine, că mă iubeşti...

Albrecht râdea, desfăcându-i braţele din jurul gâtului lui.

— Da, da, am să-ţi trimit camarazi. Haide, la revedere, la revedere, mă voi întoarce curând...

*

Timp de trei luni Judith nu avu veşti de la Albrecht. Plecase în februarie 1916. Ea îl aşteptă până în mai, zi după zi, pierzându-şi treptat speranţa de a-l revedea şi neobişnuindu-se cu durerea ei. Nu suferea din punct de vedere material. Albrecht îi adusese atâtea provizii de la fermă – mazăre, fasole, cartofi, secară şi grâu, slănină afumată, bob, napi şi varză, că la plecarea lui avea pline şi pivniţa şi podul. De altfel, era o fată care ştia să se descurce. Acum ştia destul de bine germana, putea să se facă înţeleasă şi-şi făcuse relaţii printre ofiţerii şi scribii Comandaturii. Binecunoscută ca iubita vătafului, avea toate facilităţile pe care le voia ca să meargă în oraş, la Lille, la Tourcoing. Se ducea să-şi vândă legumele, romul şi *Goldwasser*-ul pe care şi-l procura de la cantina soldaţilor şi pe care i se dădea foarte mult la oraş. *Goldwasser*-ul era un alcool foarte gustat de germani. Din oraş, Judith aducea săpun, stofe, cafea, lucruri de negăsit în sat. Şi acest dublu trafic îi permitea să câştige mulţi bani. Oamenii veneau la ea, respectuoşi, s-o întrebe dacă n-ar fi putut să aducă de la oraş un medicament pentru un bolnav, o cămaşă pentru împărtăşanie. O urau, dar se temeau de ea. Ştiau că fiind protejată de Comandatură, ea putea face mult bine şi mult rău. Îi cereau o autorizaţie pentru a se duce să-şi vadă părinţii, o reducere de amendă, permisiunea să se mute, să taie un porc. Mama Lacombe şi Estelle Babet, sora Judithei, veneau ca şi ceilalţi, şi mai des ca ei. Şi Judith le

aducea din oraş ce cereau ele, fără să le pună să plătească. Taica Lacombe nu spunea nimic, se făcea că nu ştie. Într-o zi, o trimise pe nevasta lui să ceară pentru el o pereche de ghete pe măsură. Judith devenise o putere.

Ea nu era vanitoasă. Făcea servicii tuturor, cu largheţe, fără să socotească, de parcă asta era pentru ea un fel de ispăşire, de parcă spera să obţină astfel iertarea publică. Văzuse trecând săptămâni după săptămâni. Mai spera încă o scrisoare, sau întoarcerea miraculoasă a lui Albrecht. Nu putea accepta ideea că totul trebuia să se termine astfel, în gol. De fiecare dată când soseau sau când treceau prin Herlem noi contingente, alerga să-i întrebe pe soldaţi. Poate ştiau ei ceva, poate îi spuneau măcar spre ce ţară plecase regimentul lui Albrecht. Vezi atâţia oameni în timpul războiului, viaţa fiecăruia se întretaie cu atâtea altele... Dar nimeni nu ştia nimic.

În tot acest timp Judith trăi ca în afara realului, într-o neîncetată aşteptare, departe de ceilalţi. Părea că ideea ei fixă o izola. Să meargă să muncească, să cumpere şi să vândă, asta nu era viaţa ei. Le făcea pe toate ca în vis. Se regăsea numai seara, în casa ei, singură cu gândul ei obsedant. Suferea o imensă ispăşire. Făcuse din Albrecht divinitatea ei, aproape îl recrease în ea, purificat, transfigurat. Niciodată o dragoste nu fusese mai voit oarbă. Îi respinsese defectele, tarele, îi exaltase calităţile şi virtuţile. Iubea în el o fiinţă aşa cum ar fi vrut ea să o vadă, şi nu pe băiatul solid, amator de o masă bună şi de un pat bun, profitând de viaţă, jovial şi un pic lăudăros şi vulgar, nici bun, nici rău, cum era el cu adevărat. La mulţi, această orbire este inconştientă, aproape naivă. La Judith ea era aproape voită. Această aventură la care ajunsese, această cădere, ar fi vrut cu toate forţele ei să o transforme într-o ascensiune, ca până la urmă să-şi realizeze totuşi idealul, aspiraţiile pure ale tinereţii spre nobleţe şi frumuseţe.

Într-o seară – erau aproape o sută de zile de când Albrecht plecase, Judith se afla în căsuţa ei şi-şi pregătea cina. Era la sfârşitul lui mai. Plouase, atmosfera era încărcată. Pe fereastră, Judith vedea câmpia netedă şi întinsă, monotonă, scăldată în vapori ce se târau deasupră-i, şi cerul vast, acoperit şi cenuşiu, un cer de furtună unde soarele se împotmolea şi asfinţea, printre mari reflexe aurite, mase negre de nori şi mari raze oblice ce străbăteau spaţiul.

Judith auzi paşi pe drum. Ea locuia într-un colţ pierdut al muntelui Herlem, nu departe de carieră. Puţini oameni treceau pe acolo. Ascultă. Paşii se opriră în faţa uşii. Cineva bătu. Alergă să deschidă, plină ca de fiecare dată de aceeaşi speranţă smintită. Deschise... În faţa ei erau trei germani.

— Menheir...

— Doamnă...

Aveau un aer mulţumit. Nu veneau să locuiască aici, nu aveau nici sac, nici armă. Erau curaţi, spălaţi, bărbieriţi. Unul dintre ei avea o sticlă, o pâine, un cârnat. Râdeau destul de prosteşte şi nu spuneau niciun cuvânt.

— Veniţi să locuiţi aici? întrebă Judith.

— *Ja, ja,* spuse cel ce ţinea cârnatul şi sticla, să dormim *ja, ja...!*

Şi făcu cu ochiul.

Judith îi privea pe toţi trei uluită. Trebuie să fi fost beţi. Ea nu înţelegea. Erau prea curaţi, cu siguranţă că nu veneau de pe front. Şi sticla asta! Şi mâncarea asta pe care păreau că o oferă! Şi fizionomia lor bizară! Continuau să râdă, îşi dădeau coate. Unul dintre ei scoase o hârtie din buzunar, i-o întinse. Ea recunoscu scrisul lui Albrecht.

Asta se întâmplase fără îndoială la un chef monstru. Bărbaţilor le place să se laude. Albrecht chefuise undeva cu cei trei bărbaţi, care plecau la Herlem şi pe front. Probabil că le spusese, ca să pozeze în descurcăreţ, să se laude: „Am să vă dau o locuinţă, una bună, un pat bun şi restul... Când eram la Herlem, am ştiut să mă descurc...” Eşti ameţit, pierzi măsura actelor tale, vezi lucrurile cu un alt ochi, amintirile se deformează în excitaţia alcoolului. Ca să facă o glumă, să se distreze, să pozeze în şmecher, sau pur şi simplu degeaba, el le dăduse hârtia asta. Probabil că râseseră mult timp toţi patru, bătându-se peste coapse. Era de altfel moda la germani să pună astfel de inscripţii pe bonurile de rechiziţii sau de încartiruire. Dar poate că a doua zi, trezit din beţie, Albrecht îşi amintise şi încercase ceva comparabil cu remuşcările.

„Bon pentru a dormi o noapte cu doamna...”

„Albrecht”

Nemişcată, Judith îi privea pe cei trei bărbaţi din pragul uşii. Simţea că-şi pierde mintea. Jignită, batjocorită, tratată mizerabil ca o femeie de vânzare, se vedea degradată brutal, prăbuşindu-se de pe culmile visului ei, decăzută odată cu toată decăderea bărbatului pe care îl iubise. Josnic, el o înjosea în acelaşi timp şi pe ea. Avu deodată amintirea precisă şi oribilă a tot ce făcuse pentru bărbatul acesta, a nopţilor lor, a dragostei ei nebune, a acestei adoraţii pentru un trup de dispreţuit, la care se coborâse şi se prostituase. Până unde abdicase de la pudoare şi de la demnitate, ce desfrâu nu acceptase pentru a stârni în el fiorul plăcerii, ca să merite nu cuvânt, un gest, o privire mulţumită şi sătulă, drept răsplată? Astăzi, o plătea... O plătea după faptele ei, o stricată căreia insulta i se potrivea.

Continua să ţină hârtia în mână. Cei trei bărbaţi, stângaci şi grosolani, se legănau în faţa ei şi râdeau prosteşte, încurcaţi şi stânjeniţi parcă.

Ea îi privea cu ochii ei negri, groaznic de palidă, înaltă şi slabă, statuie nemişcată, care-i înspăimânta oarecum. Ridică un braţ lung, gol, îl întinse spre interior, cu un gest care fără să înţeleagă de ce, le păru aproape tragic. Şi le şopti:

— Intraţi...

PARTEA A DOUA

CAPITOLUL ÎNTÂI

I

De la începutul războiului, numeroase fabrici ale regiunii erau închise. Câteva uzine continuau totuşi să funcţioneze sub conducerea germanilor. Se fabricau ţesături, se utilizau resturile din stocuri. Spre mijlocul lui 1915 inamicul hotărî să-i forţeze pe toţi industriaşii să lucreze pentru el. Cu multă abilitate, îi abordă pe patroni izolat, unul după altul, pentru a le învinge mai uşor împotrivirile.

Aşa se făcu că într-o după-amiază Hennedyck, care se afla la uzina sa din Epeule, fu anunţat că un ofiţer al Comandaturii îi dădea întâlnire pentru a doua zi dimineaţa la ora zece.

A doua zi dimineaţa el aştepta deci la uzină. La ora zece sosiră cu automobilul doi ofiţeri şi un sergent. Prezentările se făcură chiar în curte. Totul foarte pe scurt.

— Domnule, uzina dumneavoastră nu merge. Trebuie s-o punem în stare de funcţionare.

— Pentru ce articol?

— Pentru articolele dumneavoastră obişnuite.

— Eu fabric bumbac, fanteziuri şi ţesături grele.

— Veţi micşora numărul firelor de urzeală şi de bătătură.

— Războaiele mele nu pot produce decât o ţesătură foarte aspră.

— Să mergem să vedem.

Hennedyck porni înaintea lor spre ţesătorie. Uriaşele sale războaie englezeşti, cu două suluri de urzeală, foarte robuste, îi uimiră puţin pe ofiţerii germani.

Discutară în limba lor. Sergentul, care era probabil un tehnician, părea că vrea să-i convingă să renunţe la pretenţiile lor. Se întoarseră spre Hennedyck. Cel mai mare în grad afirmă:

— Nu face nimic, veţi munci totuşi. Peste tot la fel. Am cam început să ne săturăm.

— Foarte bine, spuse Hennedyck, stăpânindu-şi şi el mânia care-l cuprinsese. Dar nu pot să lucrez fără cărbune.

— Veţi avea.

— Fără ulei, fără tacheţi...

— Veţi avea.

— Fără bani...

— Veţi avea...

— Şi personalul?

— Îl veţi căuta, dar în opt zile trebuie să funcţionaţi.

— Exageraţi! exclamă Hennedyck. Şi, mai întâi, la ce preţ?

Îi dădură un răspuns care-l năuci.

— La preţul pe care îl veţi voi. Preţul dumneavoastră va fi şi al nostru.

— Dar maşina, strigă Hennedyck, maşina mea cu vapori nu funcţionează.

Pentru că el însuşi crestase cilindrii, cu câteva săptămâni înainte.

— Să mergem să vedem.

Coborâră în sala maşinilor. Hennedyck le arătă cilindrii. Maşina venea din Gand, explică el, cilindrii trebuiau duşi acolo iar treaba asta îi va lua luni de zile.

— Vă vom trimite mecanici. Într-o lună veţi funcţiona.

— Imposibil.

— Vom vedea.

Îl lăsară acolo, se întoarseră în curte, se urcară din nou în maşină şi plecară.

Hennedyck se afla într-o mare încurcătură. Ezita. Să lucreze pentru inamic era o trădare. Dar să refuze însemna să se desolidarizeze de cei care continuaseră să funcţioneze sub ordinele inamicului. Şi însemna de asemenea să expună populaţia muncitoare la represalii. În caz de refuz, germanii ameninţau să taie oraşului orice aprovizionare. O foamete înspăimântătoare ar izbucni. Ar fi însemnat, şi aceasta conta de asemenea, exilul pentru Hennedyck, departe de nevasta lui, Emilie, distrugerea uzinei, poate ruina.

Hennedyck cântărea elementele pro şi contra, şi cumpănea. Oamenii simpli, oamenii de rând fură cei ce îi arătară calea.

În ziua următoare, se afla în biroul lui. Tocmai revedea listele cu muncitori şi se întreba cu nelinişte ce se va alege de aceşti oameni cumsecade, lipsiţi de resurse, în cazul unui conflict cu autoritatea germană. Bătrâna lui portăreasă veni în acel moment să-l anunţe că este chemat.

— Cine?

— Muncitori, domnule.

— De aici?

— Da, domnule Patrice.

— Spune-le să urce, Césaire...

— Sunt vreo patruzeci, domnule.

— Mă duc eu la ei.

Îi găsi pe scară, aşteptând – bărbaţi, femei, copii.

— Bună ziua, prieteni. Ce se petrece?

Le văzu chipurile stânjenite şi mohorâte.

— Ce nu merge? Urcaţi în vestibul.

Ei îl urmară, se îngrămădiră în vestibul.

— Ei bine?

Atunci Lerue, un vechi contramaistru, luă cuvântul. Lucra de douăzeci de ani la Hennedyck. Spuse:

— Domnule Patrice, nu vrem să vă facem necazuri, aţi fost un patron bun şi eu am douăzeci de ani de când sunt la fabrica Hennedyck. Numai că au venit să ne ceară livretele...

— Livretele?

— Se ştie că germanii vor repune fabrica în funcţiune. Nu vrem să lucrăm pentru germani.

— Dar eu nu vreau să lucrez pentru germani! strigă Hennedyck.

— Ştim, domnule Patrice, ştim prea bine... Dar, vedeţi dumneavoastră, sunt fabrici care lucrează... Şi noi, noi nu vrem.

— Ei bine, intraţi unul după altul. O să vă dau certificatele de plecare cu data de iulie 1914. Şi, fireşte, după război vă veţi întoarce.

— Mulţumim, domnule Patrice.

Şi Hennedyck intră din nou în birou, mai emoţionat decât lăsa să se vadă. Lui Lerue îi spuse, încercând să râdă:

— Nu credeam că-ţi voi face într-o zi lichidarea, bătrânul meu Lerue.

— Nici eu, domnule Patrice, murmură contramaistrul.

În vocea lui era parcă un vag reproş.

Flavie von Groede, cumnata Féliciei Laubigier, primindu-şi certificatul, întrebă cu îndrăzneală:

— E adevărat, domnule Patrice, că veţi face mantale pentru nemţi, acuşica?

O alta, o femeie de treabă, îi arătă cu timiditate o scrisoare de la băiatul ei, ca să se scuze:

— Vedeţi, domnule Patrice, el o vrea. Iată ce-mi scrie.

Fiul era pe front. De acolo aflase vestea. Îi scria: „Se spune că la Roubaix se fac saci pentru tranşeele germane. Dacă faci asta, dacă e adevărat, nu mă mai întorc niciodată la Roubaix”.

Pe urmă indignarea crescu. Se ştia că unele uzine funcţionau pentru inamic. Situaţia industriaşilor care consimţiseră să producă trebuia judecată fără idei preconcepute. Nu mai exista camera de comerţ, nu mai era un organism conducător. Germanii loviseră la cap. Fiecare patron, luat izolat de la sosirea inamicului, se simţea dezarmat, neputincios. Se începuse prin rechiziţionări, prin ordinul, sub ameninţarea de jefuire şi de deportare, de a sfârşi activitatea în curs, de a epuiza stocul. Pe urmă le impuseseră de-a dreptul să muncească. Dar toate astea nu mergeau fără o anumită nemulţumire din partea muncitorilor. Brusc, toate zvonurile care circulau la Roubaix se precizară. Ameninţarea cu munca generalizată, zvonul că în uzinele care funcţionau încă se coseau uniforme şi raniţe pentru inamic stârniră un val de indignare. Şi iată că acum se vorbea că toată lumea va trebui să muncească aşa! Nu vor munci, şi-i vor împiedica şi pe cei care încă o mai făceau. Îi brutalizară în parohii pe muncitorii şi muncitoarele ocupate în aceste uzine. O mulţime imensă se duse să-i aştepte seara la ieşirea din schimb. Fu o încăierare pe cinste. Muncitorii trădători primiră o bătaie cumplită din partea mulţimii înfuriate. Santinelele germane de la porţile uzinelor trebuiră să fugă şi să se ascundă. Un comisar de poliţie care încerca să potolească spiritele fu şi el tratat ca un trădător şi împroşcat cu insulte pline de furie.

În altă parte, muncitori până atunci supuşi germanilor se revoltară spontan. Printre obiectele pe care le coseau recunoscuseră raniţele. Nu mai voiau să lucreze. Făcură grevă. Uzinele trebuiră să-şi înceteze activitatea. Fu un fel de explozie de revoltă în toate ţinuturile invadate, până la Lille.

Hennedyck văzu aici o sugestie. Calea? Dar i-o arătau, i-o arătau aceşti oameni de treabă, brutali şi aspri, cu conştiinţa lor rigidă şi absolută. Pentru inamic nu munceşti, asta-i tot. Să suferi, să pătimeşti, să suporţi pedepse, foamea, poate exodul? Nu-l va accepta întregul Roubaix fără să ezite? fără să stea pe gânduri?

Alcătui o scrisoare dintr-un foc, o scrisoare precisă, clară şi categorică. O încheie adresându-se colegilor săi: „Poporul din Roubaix ne dă exemplu...” În fond, regretă că iniţiativa nu venise de la ei, de la patroni. Găsea că ei nu-şi îndepliniseră rolul, datoria lor de conducători de oameni. Şi muncitorii fuseseră cei care le dăduseră o lecţie!

Scrisoarea, o prevăzuse, avu efectul unei bombe. Toţi cei ale căror uzine funcţionau se simţiră vizaţi. Chiar în ziua următoare se fixă o întrunire a industriaşilor pentru discutarea problemei şi luarea în comun a hotărârilor necesare.

*

Gayet, decanul de vârstă, ceru linişte şi se ridică

— Domnilor, aţi primit toţi scrisoarea unuia din confraţii noştri, prin care ne întreabă despre intenţiile noastre în legătură cu conflictul ivit în chestiunea muncii. Răspunsul pe care urmează să-l dăm acestei scrisori este motivul întrunirii noastre.

Se aflau la Cercul Pierre din Roubaix. Din Lille, din Tourcoing, de peste tot, industriaşii se grăbiseră să vină, să asiste la dezbateri.

Toţi ochii se întoarseră spre faţa pătrată, voluntară, energică a lui Patrice Hennedyck. Fără să clipească, el se uită la toţi cei de faţă, unul după altul, cu o privire dură şi cinstită.

Lângă el se afla prietenul său Daniel Decraemer, industriaşul din Lille, un bărbat înalt, palid şi gârbov, cu aerul unui visător, cu nasul lung, subţiat, cu ochii cenuşii şi, părul rărit, lăsând goală o frunte înaltă, înclinată. Lângă ei, câţiva industriaşi din Lille, ale căror uzine funcţionau încă, formau un nucleu ostil. Se remarca de altfel un fel de împărţire pe afinităţi, întâi între reprezentanţii fiecărui oraş, pe urmă între cei ce lucrau şi cei ce nu lucrau.

— Această scrisoare, domnilor, continuă Gayet, conţine termeni puţin cam tari...

— Just, aprobă Wendiével, prieten cu Gayet şi solidar cu el în această problemă.

— Explicaţi-vă, deci. Ne vorbiţi, Hennedyck, de crima de lèse-patrie. Este un cuvânt dur.

Se auzi un murmur aprobator.

— Noi nu furnizăm inamicului, continuă Gayet, încurajat, nici muniţii, nici mijloace de acţiune. Suportăm o lege a războiului pe care nu o putem ocoli. Inamicul este stăpân. El ne ia bunurile. Nu putem protesta. Ni se comandă să muncim, nu putem face altfel. Aţi închis poarta şi aţi luat puşca, Hennedyck, când au venit germanii să vă „rechiziţioneze” ţesăturile? Nu, nu-i aşa? A trebuit să-i lăsaţi s-o facă. Ei bine, între a da ţesăturile

dumneavoastră inamicului şi a le fabrica, nu văd unde este diferenţa.

Se auzeau murmure. Cuvinte ca „S-avem iertare! Aşa e! De fapt... Nu, oricum”.

— Să-i laşi să-ţi ia e un act pasiv, spuse Hennedyck. Să fabrici e un act activ. Iată diferenţa.

— Vă voi mai spune, continuă Gayet, că nu am muncit decât siliţi, sub ameninţarea cu arestul, cu deportarea, pentru noi şi pentru personalul nostru. I-am văzut eu însumi pe unii dintre muncitorii mei închişi patruzeci şi opt de ore pentru refuzul de a munci. Germanii m-au ameninţat că-mi vor arde uzina, că îi vor lipsi pe muncitori de alimente. Ce puteam să fac? M-am resemnat. M-am consultat cu directori de bancă şi avocaţi. Mi-au spus: „Nu trebuie să vă fie distrusă uzina. Datoria dumneavoastră de francez este de a vă păstra uzina intactă, pentru ca după război ea să poată din nou servi prosperitatea naţională”.

Toate acestea erau de altfel strict adevărate. Gayet ceruse peste tot un sfat.

— Noi avem de partea noastră dreptul, răspunse Hennedyck. Regret că par dur, că blamez implicit conduita multor prieteni de-ai mei. Dar le-ar ajunge să reflecteze cât de puţin pentru a şti că, în virtutea convenţiilor de la Haga, se interzice inamicului să ceară civililor mai mult decât strictul necesar pentru armata de ocupaţie. Asta e!

— Spuneţi cuvinte de aur, Hennedyck, dar cine vă asigură acest drept? Ce nu vrem noi să dăm, inamicul ia. Refuzăm să muncim? El va ocupa uzinele, va jefui, va sparge. Va interzice orice aprovizionare, va constrânge populaţia să muncească sub ordinele lui. De altfel, ce face aceasta? A şi început să muncească. Toată lumea munceşte. La Lille sunt orfelinate unde se cârpeşte rufăria germanilor.

— Cum? S-a ajuns până aici? strigă Hennedyck. Dar este vina noastră, a tuturor. Nu ne-am îndeplinit sarcina, n-am făcut nimic... Dar nu, asta nu-i adevărat! Şi proba este că Roubaix-ul se revoltă şi ne dă exemplul pe care ar fi trebuit să i-l dăm noi. Domnilor, veniţi-vă în fire, vă conjur. Măcar conştiinţa propriilor voastre interese materiale să vă aducă la raţiune.

— Interese materiale? întrebă Wendiével.

— Credeţi că după război, cu stocurile noastre distruse, cu ţesăturile şi materialele rechiziţionate, guvernul francez va voi să se ocupe şi să-i sprijine pe oamenii care l-au trădat? Cine vă spune că mâine avioane engleze nu vor veni să arunce bombe peste uzinele noastre, peste uzinele de unde vor ieşi ţesături pentru inamic?

— O, o! protestară Gayet şi alţii, râzând. Pare comică ideea asta a lui Patrice, cu avioane aliate bombardând Roubaix-ul.

— Hennedyck, exagerezi!

— Astea-s idei negre!

— Nu ne omorî aşa repede, bătrâne!

Villard, filatorul din Noul Roubaix, obiectă:

— Raţionaţi dintr-un punct de vedere prea îngust, Hennedyck. Uitaţi că noi trebuie să avem şi grija clasei muncitoare, a suferinţelor şi moralităţii ei. Uzinele s-au închis de multă vreme. O ştiu personal. Ei bine, nu ştiu, dacă războiul va mai dura mult, ce vor deveni muncitorii mei. Şomajul îi paralizează, îi amorţeşte. Într-un an vor fi incapabili să se întoarcă la meseria lor. Bătrânii se anchilozează, tinerii se depravează. Trebuie să avem grijă de sănătatea morală a poporului.

Un rânjet confuz, plecat din locul unde se afla Barthélémy David, se pierdu într-un vacarm aprobator. Toţi cei ale căror uzine funcţionau se agăţau bucuroşi de aceste motive, găseau în ele o scuză în propriii lor ochi. Şi asupra celorlalţi, asupra celor sinceri, argumentul avea greutatea sa. Chiar foarte aproape de Hennedyck, Daniel Decraemer, impresionat, încuviinţa din cap, recunoştea: „Toate astea sunt foarte adevărate. Nu mă gândisem...” Era o conştiinţă excesiv de scrupuloasă şi care cântărea elementele pro şi contra cu o minuţie care pe Hennedyck, om de acţiune iute şi violent, îl irita uneori.

— Nu trebuie să uităm, reluă Villard, că în Belgia industriaşii lucrează.

— Nu! Ba da!

— Nu se ştie!

— Asta nu are nimic de-a face cu noi!

Şi vocea lui Wendiével se auzi, mult prea clar într-o scurtă tăcere întâmplătoare: „În fond, am fi nişte netoţi...” Dar se opri dintr-odată, surprins că glasul său răsunase aşa de tare.

În discuţia violentă, din nou răsună vocea lui Hennedyck:

— Dacă faceţi asta, nu mai sunteţi patroni! Vă trădaţi mandatul. Doar nu numai pentru a-ţi umple buzunarele eşti patron! Ai totuşi şi nişte îndatoriri spirituale...

— Iată, domnilor, surâse Gayet ironic, rezultatul unui fel de misticism industrial care nu era de aşteptat să-l găseşti la noi. Hennedyck o să ne dea o lecţie de filosofie.

Dar alţii interveneau:

— Gayet, greşiţi. Nu se vorbeşte aşa.

Hennedyck ezita, privindu-l pe Gayet şi întrebându-se dacă să răspundă sau nu cu asprime la batjocură. Se stăpâni. Nu era momentul pentru certuri. De altfel, de peste tot i se striga: „Continuă, Hennedyck, continuă”. El reluă:

— Spun că noi, patronii, avem în schimbul avantajelor rolului nostru, obligaţia de a furniza oamenilor mai întâi muncă şi pâine, şi apoi un exemplu. Ei bine, cine dă azi exemplul? Poporul. Noi suntem pe cale de a da greş. Să nu mai vorbim de câştiguri mari. Să uităm interesul material, despre care nu se ştie niciodată cu adevărat unde se află. Vreţi să vă păstraţi uzinele pentru Franţa? Asta-i o glumă. Adevărata datorie cere aici sacrificiul. Vă e teamă că o să-i maltrateze pe muncitorii voştri? Dacă refuză să sufere, măcar să cedeze ei înşişi. Nu trebuie să-i târâm noi spre asta.

— Dar în Belgia, lucrează, strigă Gayet.

— Nu mai lucrează, ripostară voci, au oprit producţia.

— Şi ce-a făcut inamicul?

— Nimic.

— Vedeţi, dar! Iată-vă avertizaţi. Ieri cei ce lucrau puteau să nu ştie că trădează. Astăzi sunt cu toţii preveniţi.

— Vă e uşor, strigă Wendiével, să vorbiţi de oprit când nu riscaţi nimic. N-aţi început producţia, maşinile vă sunt bucăţi...

— Nu depinde decât de dumneata să faci la fel, şi încă imediat.!

Aplaudară:

— Foarte bine, Hennedyck! Trăiască Epeule! Toţi îl înconjurară pe Hennedyck, îl băteau pe umăr, râdeau:

— Un tip! Un om dintr-o bucată! Hennedyck şi principiile! E bine, bătrâne! La vot! La vot!

*

— Victorie! exclamă Decraemer plecând cu Hennedyck, Barthélémy David şi abatele Sennevilliers, care venise să-i aştepte la uşa cercului. Unanimitate! E minunat! Şi asta mulţumită ţie, Hennedyck.

— Trebuia să mă ajuţi mai mult, Decraemer. Mi-ai dăunat încurajând scrupulele unora. Moralitatea muncitorilor... Să-i scutim de lenea periculoasă... Iată argumentele cele mai perfide.

— Eram sincer...

— Ştiu prea bine. Dar nu trebuie să duci până acolo scrupulozitatea. Nu astfel se fac lucrurile mari. Conştiinţa ta este prea rafinată, Decraemer, trebuie însă să vedem mai departe, să trecem fără milă peste lucrurile mici.

— Ca tine, nu? Adevărat...

— Oricum, spuse David, lucrurile s-au hotărât. Roubaix-ul nu va mai munci.

— Chiar şi Gayet a votat pentru oprire! El, a cărui uzină funcţionează.

— E nemaipomenit! exclamă abatele Sennevilliers. Un fel de noapte de 4 august.

— Da, da, spuse gânditor Hennedyck. Numai că această faimoasă noapte de 4 august mi se pare astăzi mult mai puţin frumoasă. Probabil că nu a fost chiar ce se crede a fi fost, bătrâne Decraemer...

II

A doua zi, Comandatura primea din partea fiecărui industriaş o scrisoare în care acesta spunea că refuză să muncească pentru inamic. Cei ale căror uzine funcţionaseră înainte de acest refuz general fură arestaţi primii. Dintre ceilalţi luară vreo cincizeci de prizonieri la întâmplare, dintre cei mai bogaţi, bătrâni şi bolnavi, ca şi oameni valizi. Un biet ţesător, purtând din nefericire numele de Villard, fu înhăţat odată cu adevăratul Villard, în ciuda protestelor sale disperate. Îi expediară în Germania pentru câteva luni. Hennedyck, a cărui maşină era bucăţi, fu ca prin miracol exclus de pe listă. Nu se plânse. Lupta pe care o ducea pentru ziar cu abatele Sennevilliers îl acapara în întregime.

Daniel Decraemer fu dus în Germania cu ceilalţi industriaşi. Aici fu supus unei detenţii de câteva săptămâni. Nu era pentru prima oară. Mai făcuse şase luni de închisoare ca ostatec. Fu eliberat înaintea celorlalţi pentru că sănătatea lui, zdruncinată de prima şedere în închisoare, se şubrezise cu totul. Se întoarse acasă sleit, găsindu-şi afacerile şi căminul la voia întâmplării.

Daniel Decraemer era căsătorit şi tată a doi copii. Avea o fire deosebită, foarte călduroasă. Bărbatul acesta, care ar fi putut să se consacre unor fapte mari şi să le ducă la bun sfârşit, se măcinase într-o dragoste mediocră şi în căutarea banilor. Fără îndoială, pentru ceilalţi era un ins ajuns, realizat. Dar în ochii lui nu era decât un ratat.

Decraemer îşi iubea nevasta cu o patimă aproape înduioşătoare. Vorbea despre ea, o cita, îşi arăta deschis admiraţia şi tandreţea pentru ea. Fără îndoială, pudoarea îl împiedica să zică vreodată că o iubeşte. În această privinţă, păstrase o uimitoare tinereţe a sufletului. Dar îşi arăta atât de bine dragostea! Soţiei sale îi atribuia toate virtuţile, toată înţelepciunea. Şi, mai ales, avea mereu pentru ea purtări prevenitoare, solicitudine, o privire iubitoare, o înţelegere care dovedeau cât îl domina tovarăşa lui de viaţă, tirania şi obsesia pe care le exercita fără să vrea asupra lui. Ea însăşi se simţea înălţată şi parcă divinizată. Pentru că se simţea că acest Decraemer nu era un ins oarecare, cu capul lui lung şi slab, cu fruntea înaltă, galbenă, cu privirea limpede, mereu pierdută, cu melancolia şi nemulţumirea lui de om care se simte, oricât de departe ar fi ajuns, încă inferior idealului pe care şi l-a propus.

Aşa încât ajungeai fatal să te întrebi de ce calitate excepţională trebuie să fie sufletul aceleia care putuse să subjuge un astfel de spirit. Ea era înaltă, senină, de o plenitudine amplă a formelor, cu bustul admirabil, drept şi semeţ. Faţa lungă, palidă, nasul drept, ochii mari, negri, domoli şi calmi, fruntea netedă, sub două şuviţe de păr întunecate şi grele, ceva imperceptibil dispreţuitor în ţuguierea buzelor puţin cam groase şi senzuale, evocau irezistibil epitetul de Junonă. Se lăsa adorată cu calm, ca o femeie sigură de puterea ei. Uneori îşi recompensa soţul cu o privire, cu o jumătate de surâs. În afară de iubirea dintre suflete, se simţea la ei acea legătură ascunsă, suplă şi puternică, acel soi de gratitudine fericită, de aşteptare şi de speranţă constantă pe care o creează dragostea dintre trupuri. Exista o puternică latură carnală în această dragoste.

Chiar pe copii, se părea, Daniel îi iubea mai mult pentru ce regăsea în ei din soţia lui.

Era fericit? Fără îndoială că da. Înainte de război câştigase mulţi bani. Avea doi copii iubitori, dotaţi, afectuoşi, o soţie iubită, respectul şi consideraţia întregului Lille. Se bucura de un interior luxos, confortabil, îşi putea oferi călătorii, avea o vilă la Ostende, ducea o viaţă largă, aurită. Şi totuşi, cel care-l cunoscuse pe Decraemer în tinereţea lui, un băiat impetuos, himeric, idealist, plin de proiecte nebuneşti şi magnifice, se putea întreba dacă acest om găsise într-adevăr în materialitate fericirea adevărată şi dacă asta sperase, ceruse, aşteptase de la viaţă. Decraemer fusese un adolescent bizar şi original, înzestrat cu o minte minunat înarmată şi construită, de o inteligenţă de care profesorii se mirau, de o sensibilitate rară, sinceră, intuitivă. Un misticism nemărturisit, ascuns sub un soi de pudoare de colegian, sub gluma brutală, sub râs şi sarcasm, dar care i se citea totuşi atât de deschis, cu atâta candoare în ochi, în gesturi, în răbufniri, în generozităţi şi intransigenţe, un gust, o pasiune a devotamentului şi a eroismului, o dragoste secretă pentru revoltă, pentru luptă, pentru drapelul pe care-l înfigi pe baricadă, făceau din el un tip care nu trecea neobservat. Avea încă de pe atunci acea faţă lungă, subţiată şi în partea de sus şi în cea de jos, atât de caracteristică, capul lung, cu părul rar, de un blond palid, ochii de un verde de apă limpede, culoarea gheţii care se topeşte, acea gură piezişă, rău tăiată, cu buzele subţiri şi întinse, într-o tensiune continuă. Şi

instinctiv evocai pentru acest mare adolescent slab şi himeric, un destin deosebit, o existenţă în afară de orice banalitate...

Iar acum ce rămăsese din toate acestea? Nu mare lucru. Daniel Decraemer devenise om de afaceri, ţesător şi negustor. A cunoscut oamenii, a trebuit să se bată, să facă pe şmecherul, să înşele pentru a nu fi înşelat, să ia când putea, să mintă. Asta-i lumea afacerilor. Frecventarea acestei umanităţi brutale, avide şi inflexibile, dragostea pentru bani ce vine inevitabil la cei care-i mânuiesc, îi cheltuiesc, şi a căror forţă o cunosc puţin câte puţin, toate acestea înăbuşiseră treptat la Decraemer gândurile înalte ale tinereţii. E cu neputinţă, Daniel o încercase, să iubeşti în acelaşi timp şi banii şi oamenii.

Alături, Adrienne Decraemer avusese asupra soţului ei, pe care de altfel îl iubea total şi loial, o influenţă anihilantă, de care ea nu-şi dădea seama deloc. Sănătoasă, realistă, provenind dintr-o familie de oameni robuşti şi veseli, iubea luxul şi viaţa uşoară, bucuriile senzuale, o anumită moliciune fericită. Îşi seduse fără să vrea soţul, îl cuceri, îl înlănţui într-o dragoste carnală în care el îşi pierdu repede independenţa şi nobleţea aspiraţiilor. Nimic mai teribil ca această dominaţie a sexului pentru a toropi sufletele şi a duce la toate celelalte senzualităţi. Daniel Decraemer începu să guste cu mai multă plăcere un vin de soi, o masă bună, o mâncare aleasă şi copioasă. Se complăcu în confortul interiorului său, îl căuta – un confort facil şi într-o oarecare măsură moleşitor. Găsi o încântare calmă în melodiile legănătoare, uşoare, digestive, în lecturile uşoare, în spectacolele odihnitoare, pe care le urmăreşti fără efort dintr-un fotoliu comod. Totul se leagă. Printr-o dragoste în care carnea uzurpase prea mult din drepturile spiritului, Daniel ajunse la epicurism – căutarea bunăstării exclusiv materiale, un anumit scepticism în ce priveşte scopurile existenţei şi misiunea omului pe pământ – uitarea şi ignorarea aspiraţiilor înalte din tinereţea sa. O adevărată nedreptate faţă de idealistul şi misticul care fusese pe cale să devină.

Adesea, îşi dădea seama de asta. Ar fi vrut să redevină stăpân pe sine. Dar tresăririle lui erau scurte şi din ce în ce mai rare. Îi admira de departe pe ascet şi pe erou, pe toţi aceia ale căror grandoare şi perfecţiune trezeau în el un surd ecou, vag dureros. Dar admiraţia nu făcea să ţâşnească în el nevoia de a imita. O pasiune exclusivă, excesivă, pentru soţia lui, ca şi o

anumită indolenţă naturală la acest visător puţin înclinat spre acţiune, în sfârşit, teama de schimbare, de tulburare, îl făceau să lase lucrurile, aşa cum se aflau, să se mulţumească cu această fericire pe jumătate, impregnată toată de materialitate – aruncând peste umbre, peste punctele dureroase un văl de lene şi uitare... Într-un cuvânt, un frumos exemplu de posibilităţi magnifice, pe care uneori viaţa le sterilizează, paralizându-le.

La întoarcerea din Germania, Daniel găsi acasă o mare dezordine. Uzina era într-o stare jalnică, ruinată de furturi, rechiziţii, o distrugere stupidă, fără utilitate sau profit. Decraemer refuzase să muncească, germanii devastau metodic fabrica. Nu mai rămăsese decât contabilul, Mayet, om de vreo şaizeci de ani, infirm, şi care se opusese zadarnic descinderilor şi jafurilor germane.

Abia întors la uzină, Daniel resimţi o adevărată consternare. Cum să refacă toate astea? Cum să repare un asemenea dezastru? Amână această grijă pe mai târziu, îşi îndreptă pentru moment întregul efort spre cămin şi spre familie, şi ele ameninţate.

Adrienne, soţia sa, trecuse în timpul absenţei lui Daniel printr-o mare durere. Jacques, cel mai mare dintre copiii lor, se-mbolnăvi de scarlatină. Izolat prea târziu, transmise boala surorii mai mici, Louise. El era mai robust, împlinea curând unsprezece ani, şi moştenise temperamentul mamei sale, sanguin şi solid. Aşa încât se refăcu destul de repede. Dar Louise, care nu avea decât şapte ani, o constituţie fragilă şi moştenise de la tatăl ei o natură nervoasă şi mai curând limfatică, nu se vindeca. Avea febră seara, slăbise, crescuse prea repede. Starea ei de tristeţe, lipsa de poftă de mâncare, toate acestea o alarmau pe mamă. Decraemer o iubea cu patimă pe fetiţa cea mică. Văzând-o în ce stare este, îl cuprinse o teamă nebună pe care nu şi-o putea manifesta. Ar fi descurajat-o şi împins-o la deznădejde pe soţia sa, şi aşa lovită de absenţa lui şi care, singură la Lille, pradă atâtor griji, îşi pierdea capul, se simţea copleşită.

Decraemer chemă doctori, căută la prieteni bani pentru a trăi, se zbătu, se apără şi îi apără pe ai săi. Căuta din toate forţele să păstreze intact ce rămăsese din uzina sa, această supremă resursă pentru perioada de după război. Dar avea de-a face cu un adversar redutabil. De când, sub influenţa generoasă a lui

Hennedyck, industriaşii din Nord refuzaseră să muncească pentru inamic, acesta procedase metodic la distrugerea materialului, declarând deschis că vrea să ruineze pentru totdeauna industria textilă în Nord. Începu prin a ridica materiile prime, lâna şi bumbacul în stare brută, apoi lâna spălată, pe urmă produsele gata filate şi, în sfârşit, ţesăturile. De altfel, inamicul elibera foarte regulat recipise, pe care le semnau cele două părţi după cântărirea cinstită şi numerotarea loturilor ridicate. Cu această hârtie, te duceai la Banca Franţei, care remitea un certificat oficial definitiv, indicând greutatea, cantităţile, preţul, numerele vagoanelor încărcate şi destinaţiile.

Dar germanii nu se limitară la atât. Rând pe rând, luară din uzine tot ce era electricitate, fire şi dinamuri. Apoi tot cuprul maşinilor. Apoi maşinile înseşi. Apoi pieile, curelele, pâsla, cauciucul. Apoi, tot ce era fier şi oţel, curelele de transmisie, roţile de scripete, arborii. Şi în sfârşit, fonta brută. Încât din uzină nu mai rămăsese nimic.

Alături de filatura sa, Daniel Decraemer montase de câţiva ani o meliţă şi o ţesătorie de in. În această ramură germanii erau în întârziere faţă de Franţa. Daniel trebui să asiste cu furie la percheziţii neîncetate, la descinderile îndelungate în jurul maşinilor sale. Germani în civil, industriaşi, veneau să examineze, să studieze, să aprecieze, să noteze şi să deseneze. Îi recunoscu pe unii dintre concurenţii lui dinainte de război. În cele din urmă, pentru a-şi completa documentaţia, îi luară cu cea mai mare grijă toate maşinile şi materialele, schiţele, desenele de ţesături.

Din uzină rămâneau numai imense hale sonore, lugubre, încărcate de fiare, de resturi, de grinzi răsucite.

Decraemer tot mai rezista. El avea în pivniţele zidite, acoperite de dărâmături, un enorm stoc de lână şi bumbac. Numai el, contabilul său şi fiul acestuia ştiau de această ascunzătoare. Fără îndoială, multe dintre aceste ţesături vor fi după război stricate de molii şi de şoareci, inutilizabile. Dar germanii nu le vor avea. Pentru Decraemer, era vorba de-o chestiune de orgoliu, acea frenezie a patriotismului pe care vexaţiunile, suferinţa, opresiunea inimaginabilă a inamicului o suscitaseră la oamenii din Nord. Pentru că această strivire a spiritelor, acest regim de tiranie exaltau dragostea şi părerea de rău după Franţa. Într-un fel deveneau ceea ce fuseseră

alsacienii după 1870, mai francezi decât francezii. Se crea o adevărată mistică. O fundă tricoloră aducea în ochi lacrimi. Se săvârşeau cu sânge rece acte de eroism de care înainte de război oamenii ar fi fost incapabili. Domnea o atmosferă de febră, de exaltare, de mânie, de fervoare, pe care cu greu o pot înţelege cei ce nu au trăit-o.

La Decraemer, natură generoasă, acest sentiment de patriotism ajungea la fanatism. Omul acesta pe care spectacolul vieţii îl făcuse să lase să sece în el orice latură idealistă, îşi lua revanşa crezând măcar în patrie. Făcea din ea o religie, o credinţă. Îi jertfea cu inima uşoară averea, aşa cum i-ar fi dat şi viaţa. Nu mai raţiona, se dăruia. Şi aceasta îi crea aproape o morală. Devenea mai bun, mai nobil. Întreaga lui conduită se schimba, oarecum ca aceea a unui convertit. Fie că e vorba de religie, de artă sau de o mare dragoste purificată, o idee generoasă înalţă sufletul. Pentru a se înălţa, spiritul îşi face un piedestal din orice.

De altfel, Decraemer se simţea susţinut de mediu, de ambianţă. Până şi cei mai sceptici erau cuprinşi de înflăcărare. Devotamentele, sinceităţile abundau în acea vreme. Nimeni nu-şi mai recunoştea preaplinul inimii. Erau desigur şi renegaţi, trădători, cei care pactizau, care îşi vindeau ţesăturile inamicului, confecţionau pentru el saci şi veşminte din ţesături furate. Dar trezindu-le dezgustul, aceştia sporeau mai mult, la Decraemer şi la alţii, ura faţă de inamic, dragostea pentru bătrâna Franţă.

Astfel, scepticismul lui Decraemer se resorbea rapid, dizolvându-se. Suferise prea mult în lagărele germane. Filosofia, acceptarea, o anumită seninătate se acomodează uşor cu bunăstarea, cu o viaţă uşoară. Durerea, încercarea, suferinţa acceptă mai puţin uşor detaşarea universală. Dimpotrivă, ele creează revolta, afirmările şi rezistenţele, luptele. Decraemer simţea de altfel bine că dacă voia să reziste, avea nevoie să se agaţe de ceva, măcar pentru moment, să accepte, adevărat sau fals, un motiv pentru a lupta şi a nu pune piedici energiilor de apărare din el prin acea veşnică şi sterilizantă întrebare: „La ce bun? Cei drepţi, cei buni vor fi victimele...”

Exemplele din jurul lui, influenţa încurajatoare a întregii mulţimi care accepta suferinţa, pentru a rămâne fidelă patriei absente, îl ajutau pe Decraemer pe această cale. Şi pe de altă

parte, energia lui nu mai era acaparată de industrie, această luptă pe viaţă pe moarte, necruţătoare şi demoralizantă pe care o numim afaceri. Luptă feroce, concurenţă, pizmă, trădări, minciuni, acest spectacol zilnic îl acreşte pe om. Cine a visat vreodată să devină un sfânt în negoţ? Afacerile, tranzacţiile perpetue cu conştiinţa, alcătuiesc o lume aparte în care nu intră simţul moral. Cel mult, cei mai buni încearcă să evadeze de aici în anumite ore pentru a redeveni umani. Cine va aplica Evanghelia în afaceri va da faliment. Nicăieri nu se învaţă mai bine să confunzi beneficiul cu furtul, să dezvolţi înăuntrul tău instinctul de cupiditate, de cruzime şi de dominaţie. Eliberat din această luptă, din această bătălie înjositoare, Decraemer se simţea încetul cu încetul redevenind om.

Şi în căminul său atmosfera se schimbase. Era departe acum viaţa luxoasă, liniştită şi moleşitoare dinainte de 1914. Recepţiile, sărbătorile, grija pentru confort, o anumită senzualitate superficială, totul dispăruse în vârtejul războiului.

Nu mai aveau servitori. Trăiau în bucătărie, unde Adrienne pregătea ea însăşi mesele. Închiseseră marile săli de recepţie care, văduvite de lustrele, bronzurile şi ornamentele lor, aveau un aspect dezolant şi funebru. O sobrietate monahală în prânzuri şi distracţii, o existenţă de muncă şi de tristeţe în jurul micuţei Louise, care nu se vindeca, îi apropiau din nou pe soţi, îi învăţau să se înţeleagă şi să se stimeze mai mult.

De doi ani, Adrienne pierduse mult din mândria ei. Nu mai era Junona cu bust bogat, cu talie maiestuoasă şi pas lent de regină, primind cu o privire calmă tandreţea soţului ei. Orgoliul, mândria pentru casta, pentru bogăţia, pentru frumuseţea şi cultura ei, totul dispăruse. Nu mai rămânea decât o soţie încercată, o mamă neliniştită, surmenată. Slăbise. Tenul ei palid şi pur se vestejea. Fruntea netedă i se ridase, ochii îi deveniră şterşi, gura lăsată. Îşi strângea fără graţie splendidul ei păr negru într-un coc făcut la repezeală, purta şorţuri de bucătărie peste rochii vechi, îşi strica mâinile lungi, fragile, în apa grasă. Astfel urâţită şi îmbătrânită, devenise, în ochii lui Daniel, o alta, în acelaşi timp mai puţin ameţitoare şi mai umană, mai mult soţie şi mamă decât femeie. Şi dragostea lui Daniel pentru ea se purifica, pierdea încet acel caracter carnal şi violent, care până atunci îl lăsase mereu în faţa ei în acelaşi timp curtenitor,

aservit şi neliniştit ca un amant. S-ar fi zis că tandreţea lor reciprocă devenise mai calmă, mai raţională şi mai încrezătoare.

Pe de altă parte, un incident îl întări pe Decraemer în curajoasa lui tenacitate şi-l reconfortă. Unul după altul, industriaşii din regiune fură chemaţi la Comandatura din Lille. „Vom recunoaşte, spuneau germanii, datoria noastră de război faţă de voi. Daţi-ne acordul asupra cifrei, şi noi vă garantăm plata. Dacă nu, nu veţi primi niciodată un ban”. Dar niciun industriaş nu acceptă târgul. „Nu vrem, spuseseră ei unul după altul şi fără să se fi înţeles dinainte, să tratăm cu inamicul.”

Decraemer fu încurajat de acest refuz, fericit. Îi cunoştea pe colegii săi. Nouă din zece refuzaseră din teamă, amintindu-şi lecţia lui Hennedyck. Dar era tot una, asta dovedea măcar că puteau ceva, că un singur act curajos dinamiza o întreagă mulţime. Nu era, deci, inutil, să dai exemplu. Şi Decraemer îşi amintea cuvântul din Scriptură, acel cuvânt pe care nu-l înţelesese în copilărie, şi al cărui sens profund se dezvăluia astăzi: „Germenele lumii...”. Germene, da, germene infinit de mic, mic fir de praf care ridică masele amorfe. Înţelese că în afara oricărei idei religioase, este bine ca omul să aibă un principiu moral, şi că, pierdut, izolat, strivit în egoismul şi indiferenţa universală, el poate acţiona, poate galvaniza această indiferenţă şi să o transfigureze, să devină germenele lumii.

Aşa, viaţa avea un sens! Decraemer, care se simţise mereu până acum covârşit de pesimism, cu conştiinţa inutilităţii oricărei tentative de a face bine, putea să-şi creeze o misiune, un rol. Acţiunea, acţiunea în direcţia binelui, nu era inutilă. Obţinea de pe urma ei o uşurare, o senzaţie de exaltare şi de fericire imensă. Şi, din instinct, mergea mai departe, căuta dincolo de aceste constatări, un principiu, o cauză, un motor spiritual a cărui existenţă să poată explica şi lumina elanul, avântul generos pe care-l simţea în el. Trăi în acest timp într-un fel de confuzie. I se părea că gândirea i se dezagrega, pentru a se reconstitui, pentru a reclasa sub o altă formă tot ce dobândise, toate elementele sale noi. Tot aşa larva, în învelişul ei de chitină, se transformă într-o pastă fluidă, suportă o muncă obscură, confuză şi fantastică, în urma căreia va ieşi, înaripată, perfectă, insecta...

*

Micuţa Louise se refăcea încet, încet. Începea să iasă, să guste puţin soare şi aer. Dar rămânea gravă şi prea puţin veselă, în ciuda celor şapte ani ai ei. Într-o dimineaţă începu să tuşească. O îngrijiră fără să se alarmeze prea tare. Către seară tusea se agravă. În puterea nopţii, boala evoluă atât de brutal încât alergară la doctor. Acesta era ocupat cu o naştere, nu putu veni decât dimineaţa. Louise avea anghină diftерică. Muri peste două zile.

Decraemer o veghe pe mica moartă. Nu voia să vadă pe nimeni. Într-o dimineaţă, Mayet, contabilul lui pătrunse în ciuda poruncilor date.

— Domnule Daniel, germanii au venit la uzină...

— Ce-mi pasă, Mayet...

— Au descoperit pivniţele.

— Pivniţele?

— Ei... Eu nu vă mai sunt contabil, domnule Daniel...

— Eşti nebun, Mayet?

— Iertaţi-mă, domnule...

Bietul om plângea.

— Am avut bănuieli, n-ar fi putut găsi pivniţele singuri... De câteva zile fiul meu făcea cheltuieli. I-am găsit şapte mii de mărci în căptuşeală.

Izbucni în suspine.

Decraemer fu zdrobit, în acelaşi timp prostit de consternare, de dezgust şi de furie. Brusc, îl apucă pe Mayet de braţ:

— La uzină!

— Domnule Daniel...

— Repede, la uzină, Mayet! Nu vor avea nimic, nimic!

Privi un moment patul micii moarte, alergă să o sărute suspinând, ieşi ca un nebun. Mayet alerga în urma lui, din răsputeri...

...În acea noapte izbucni incendiul la uzinele Decraemer. Totul arse, clădiri, materiale, milioanele de kilograme de bumbac şi de lână. Incendiul dură trei zile. Întregul Lille mirosea a lână arsă.

Germanii veniră să-l aresteze pe Decraemer la căpătâiul fiicei sale moarte. Fu dus imediat în Germania, fără ca măcar s-o fi putut veghea până la capăt.

CAPITOLUL AL DOILEA

Prin foarte populatul cartier Epeule, Barthélémy David urca spre Barbieux şi spre locuinţa sa. Era mulţumit. Venea de la uzina Wendiével din Fontenoy. Cumpărase o mie de bucăţi de stofă pe 30.000 franci. Râdea de unul singur gândindu-se la teroarea bătrânului Wendiével, la şmecheriile lui, la miile de precauţii pe care le luase pentru a nu fi sâcâit după război. Pentru că toţi cei ce-i vindeau lui Barthélémy David ştiau bine că tot ce cumpăra el merge direct în Germania. Wendiével purta un vechi nume al aristocraţiei din Roubaix. Dăduse altădată un faliment onorabil, care îl lăsase cu reputaţia intactă şi cu fruntea sus. Aceasta fusese în urmă cu vreo treizeci de ani. Şapte sute de mii de franci. Wendiével rambursase, obţinuse concordatul la patruzeci la sută; procedeu ireproşabil în ochii lumii... Şi cum în marile familii există grija pentru demnitatea şi onoarea numelui, îl puseră pe linia de plutire pe Wendiével, deschizându-i o nouă ţesătorie care, de data asta, prosperase. Locuia într-o clădire mică, cochetă pe bulevardul Paris, dar această „soartă mai bună” nu-i servise să achite restul debitului.

De când cu războiul, Wendiével se considera foarte nefericit. Nu mai era posibil să lucreze. Blestematul de Hennedyck aruncase interdicţia. A lucra acum însemna să se lase pus la index. Nu mai erau bani. Trebuia să trăiască din capital: fără ţigări fine şi vinuri bune, fără supeuri fine la Lille, la Divoire, la *Rocher de Cancale*, sau la *Cathédrale* la Tournai, sau la *Châtellenie* la Ypres, sau la *Damier* la Courtrai. Obosit! Întreaga bucurie a lumii îşi luase brutal zborul. Şi pe deasupra, germanii otrăveau literalmente existenţa bietului om. Percheziţii, rechiziţii, vexaţiuni, neplăceri! Nu se opreau niciodată. Trebuise să accepte să i se ia cei doi cai de la trăsură, apoi gravurile din toată casa, lustrele de bronz, delicioasele statui, candelabrele grele din aramă, bibelourile, călimările, cupele, vazele, pendulele. Pe urmă fu rândul vinurilor. Pivniţa sa, o colecţie incomparabilă, se duse în numai o zi. Pe urmă saltelele, aşternuturile de pat, rufăria, pianul, pânzele unor maeştri. Şi pe deasupra, viaţa devenise neînchipuit de scumpă. Wendiével se apropia de ultimii bani. Pauline, bătrâna lui servitoare, venea la fiecare două zile, ruşinată şi cu lacrimi în ochi, de parcă ar fi fost vina ei, să-i spună că nu mai are bani... El îi dădea o bancnotă,

însoţită de văicăreli şi reproşuri ce nu se mai sfârşeau. Prudent, se dusese cu câteva zile înainte de mobilizare să schimbe în aur şaizeci de mii de franci hârtie. Această comoară dormea în pivniţa sa. Şi o făcea să se scurgă cu bună ştiinţă, vânzându-şi piesele câte patru sau cinci unui anume Étienne – schimbătorii nu-şi dădeau niciodată numele de familie. Micul cocoşat trăia la Epeule şi făcea trafic cu aur. Acest om îi dădea o primă de cincizeci la sută. Pretindea că livrează aurul în braserii. Indiferent ce-ar fi făcut, pretextul îi ajungea în orice caz lui Wendiével să se simtă cu conştiinţa împăcată. Or, într-o dimineaţă, germanii sosiră pe neaşteptate. Căutau nu se ştie ce... Un spion ascuns, sau un post de telegrafie fără fir, sau vreun obiect de valoare uitat. Încă o dată casa fu răsturnată cu susul în jos. Şi în pivniţă, în spatele unui butoi, un poliţist cu nasul fin descoperi sacul cu aur. Rămăseseră mai mult de cincizeci de mii franci bani gheaţă şi cincisprezece mii de bancnote emise de Banca Franţei.

— E al meu! urlă nefericitul Wendiével.

— O să vi-i dăm înapoi.

Până atunci, luară totul. În felul lor au fost cinstiţi, de o cinste care n-avea cum să-l mulţumească pe Wendiével. I-au dat înapoi foarte scrupulos şaizeci şi cinci de mii franci – dar în bonuri de oraş. Crezu că o să facă apoplexie.

Totul era foarte scump. Şaizeci de franci o sticlă de vin mediocru, o sută franci un pui slab, o sută de franci o pâine albă, optzeci de franci un litru de ulei de salată. Preţuri din cele pe care le cunoscuse Danglars în celebra închisoare a contelui de Monte Cristo. Dar aici nu era vorba de-un roman. Un singur articol suferise o scădere sensibilă: femeiuştile. Găseai fete pe nimic, literalmente pentru o îmbucătură de pâine, pentru o farfurie cu carne rece într-o tavernă, pentru o ciocolată într-o patiserie. Vârstă de aur pentru amatori, datorită foamei care îi tortura pe toţi. Dar Wendiével refuză să plătească doisprezece franci un ecler cu ciocolată sau patruzeci de franci un pahar de Cointreau pentru ochii frumoşi ai Lisettei. Între alte griji, lovitura cu ludovicii de aur îi provoca dureroase temeri pentru stocurile de ţesături pe care le ascunsese. Deoarece dosise în fundul coşului de la uzina lui o mie de bucăţi de draperii din lână dărăcită. Ar fi vrut să le schimbe, să le facă bani. Ştia că germanii – cel puţin unii germani – ofereau pe sub mână sume

mari ca să le revândă în Germania. Acolo lipseau ţesăturile, totul era confiscat pentru armată. Şi descurcăreţii, profitând de faptul că făceau războiul în Franţa ocupată, se combinaseră cu unii traficanţi şi expediau tot ce găseau în contul unor mari magazine germane. Dar, pe de altă parte, Wendiével încerca faţă de tot ce era inamic o teribilă spaimă. Mai întâi, teama de a fi înşelat de aceşti oameni care aveau puterea, care puteau în orice moment să strice târgul şi să vorbească în chip de stăpâni. Şi mai ales teama pentru perioada de după război, teama de acuzaţia înspăimântătoare de trafic cu cotropitorul, de trădare... Nu, hotărât, nu voia să audă nimic despre comerţul cu inamicul. Trebuia să găsească un mijloc pentru a lichida totul fără să poată fi atacat, fără să i se găsească nimic condamnabil. Ce naiba! Unii reuşeau foarte bine, făceau să se scurgă puţin câte puţin mari stocuri, fără să se poată spune ceva şi fără ca ei să ia legătura cu inamicul. Villard, Gayet, mulţi alţii. Se ştia bine că totul pleca în Germania, dar nu se spunea nimic deschis, nu germanii erau cei care cumpărau. În principiu, ţesăturile se scurgeau spre Olanda, aparenţele erau salvate. Wendiével îşi aminti de Barthélémy David, distrugătorul de uzine. Se spunea că acest „condottiere” cumpăra astfel enorme magazine întregi cu bani peşin. Se hotărî să se adreseze lui. Tranzacţia a fost dificilă. Wendiével se speriase văzându-l pe David intrând la el în uzină împreună cu un ofiţer german. Acesta trebui să-i explice îndelung că ofiţerul Krug acţiona cu titlu personal, ca reprezentant al unui consorţiu de mari magazine, şi nu pentru autorităţile militare.

Pe urmă discutară asupra preţului. Wendiével voia să vândă la metru. David oferea trei sute de franci pe bucată. De furie, Wendiével era să-l sugrume. Îl numea hoţ, evreu, asasin. Până la urmă trebui să cedeze, să treacă pe sub furcile caudine ale lui David. În sfârşit, fu abordată problema ridicării mărfii. Şi aici, afacerea fu cât pe ce să eşueze. David îl anunţase că vor veni camioane germane să o ridice.

— Camioane germane!

— Bineînţeles...

— Nu vreau! Nu vreau să ştiu nimic! Nu ţin să mă las împuşcat.

Trebuise să redacteze un contract de vânzare în bună formă, să arate că tot ce era legat de transport, de expediere şi de

livrare îl privea pe David şi că Wendiével nu va fi amestecat cu nimic.

David era obişnuit cu toate acestea. Se ştia foarte bine că tot ce i se vinde pleacă via Bruxelles în Germania. Dar toţi voiau să salveze aparenţele, să rămână în legalitate. Se gândea la aceste lucruri urcând bulevardul Cambrai. Pălăria lui mare arunca o umbră pe faţa lui bilioasă şi obosită de aventurier şi de om pătimaş, dându-i un vag aer romantic. Mergea, înalt şi greoi, cu un pas legănat, cu pumnii strânşi, etalând un diamant insolent la cravată şi inele enorme.

— Bună ziua, domnule David, îi spuneau oamenii.

Pentru că o generozitate facilă îl făcea iubit de oamenii simpli.

— Bună ziua, bună ziua, spunea el pe un ton familiar.

Şi fără să şi-o mărturisească, savura această popularitate de a fi cineva, un om puternic al ţinutului, după ce atât de mult trăise în afara legalităţii.

Din timpurile eroice ale tinereţii sale îi rămăsese gustul înşelăciunii, al aurului, al bijuteriilor şi al fastului. Putuse să cugete asupra importanţei pe care oamenii o dau aparenţelor. Şi mai târziu, frecventarea claselor burgheze nu-i modificase această părere.

Barthélémy David avea cincizeci şi cinci de ani. Făcuse câte puţin din toate: vânzător ambulant pe străzi, colportor, şarlatan în târguri, halterofil pe scene de bâlci. În tinereţe ţinuse o cârciumă nenorocită, practicase frauda, se alesese cu şase luni de închisoare pentru o încăierare şi-şi făcuse serviciul militar în batalioanele din Africa. Vechi obişnuiţi ai cafenelelor de lângă gară pretindeau chiar că-şi amintesc de vremurile când David cultiva femeile ca instrument de venituri. În orice caz, era un ins care putuse s-o facă. Prin multe speculaţii, devenise antreprenor de demolări. În zece ani îşi făcu o avere frumuşică. Şi cum ban la ban trage, putuse să profite de avântul industrial al Nordului, să speculeze la cumpărările şi revânzările de material vechi şi de uzine în demolare. Treptat, odată cu bogăţia îi veni pe deasupra şi respectabilitatea, fără ca el s-o fi căutat. Reprezenta o relaţie puternică ce era cultivată. Era invitat. Era rugat să intre în Cercul Pierre din Roubaix, în ciuda celor şase luni ale lui de închisoare şi a amprentelor luate pe undeva, pe la Poliţia Judiciară. Ceda fără surpriză, ascunzându-şi dispreţul. Juca pe picior mare, cu indiferenţă, îi ajuta din punga lui pe fiii familiilor

fără bani, afişa cai frumoşi, femei frumoase, bijuterii ostentative. Şi cum avea părul negru, ochii maronii şi tenul măsliniu, cu pălăria lui mare, cu favoriţii, bijuteriile şi veşnicul lui trabuc, avea puţin aerul unui spaniol sau al unui sud-american. Era mândru de vigoarea lui fizică. Chiar şi acum i se întâmpla să se ia la bătaie cu câte un muncitor zurbagiu şi să-l domolească. Primea toate provocările. S-ar fi spus că circarul, luptătorul de bâlci nu vor dispărea niciodată cu totul în el. Şi chiar celor cărora puţin le păsa, luxul, etalarea forţei lui le impuneau.

Când veni războiul, Barthélémy David angajă întregul său activ lichid în cumpărarea unei uzine enorme la Calais. Se afla la Roubaix fără resurse, dar asta nu-l sperie. Începu prin a face speculă cu orice: unt, vinuri, cărbune, alimente, stofe. Apoi o întâmplare îl puse în legătură cu un anume locotenent Krug, vechi cumpărător al unei mari case de confecţii din Hamburg. În pofida neîncetatelor percheziţii, industriaşii francezi păstrau în uzinele lor o enormă cantitate de ţesături pe care nimeni din Roubaix nu o putea cumpăra, şi pe care ei nu voiau să o lase inamicului. Or, poporul german era lipsit de toate, suferea de pe urma blocadei. Krug avu ideea să cumpere, prin prietenul său de dinainte de război, David, stocurile de ţesături pentru a le revinde în Germania. David servea astfel de intermediar pentru realizarea acestor afaceri al căror nume nu îndrăzneau să-l pronunţe. Şi invers, David cumpăra de la reprezentanţii germani produse care abundau în Germania: zahăr, cărbune şi carne, care venea din Danemarca şi din Olanda. Le revindea celor bogaţi, făcând astfel din plăcere, dar şi din calcul, să beneficieze de enormele sume pe care le realiza atât cei nevoiaşi cât şi instituţiile caritabile. Nu sosea un convoi de animale fără ca zece dintre acestea să nu fie date la aprovizionare. Dădea zahăr şi cărbune. Alimenta toate azilurile. Trebuie să spunem că mila lui era pur senzorială, superficială. Îi trebuiau şocul, impresia penibilă sau dureroasă care pune inima în stare de alarmă. Era dintre acei oameni ce-şi golesc portofelul în mâinile unui nefericit. Nu putea să vadă un băiat la vitrina unei patiserii fără să-l bage înăuntru şi să-i provoace o indigestie cu prăjituri.

Caritate oarecum greoaie, brutală ca şi personajul, dar care venea totuşi dintr-o sinceră compasiune pentru suferinţa nemeritată.

Locuinţa şi parcul său se întindeau între strada Vilelor şi Marele Bulevard. Era o construcţie ţipătoare, stârnind zeflemeaua, dar şi invidia. Omul nostru cunoştea mai bine ca oricine misterele creditului şi arta de a arunca cu praf de aur în ochi.

David nu urcă până la Barbieux. Pe bulevardul Cambrai, se opri în faţa unei case înalte, spaţioase şi mohorâte, strânsă între construcţiile vecine, şi care avea în chip de grădină numai o îngustă curte în faţă. Scoase o cheie din buzunar şi intră.

Vestibulul era solemn şi îngheţat, cu dale de marmură neagră şi albă. O servitoare cu bonetă de dantelă îi ieşi înainte:

— Doamna e sus? Bine, mă duc.

Urcă scara care ducea la primul. Etaj, împinse o uşă.

Încăperea era destul de mare, sumbră, foarte ferită de lumina zilei de enorme draperii albastre, înăbuşitoare, care acopereau fereastra. Domnea aici un puternic miros de smirnă şi de parfum oriental. Într-o dezordine voită, fotolii acoperite de huse ca nişte fantome, gheridoane, măsuţe, antichităţi, o măsuţă Ludovic al XV-lea, un birou din aceeaşi epocă, cu o foarte frumoasă linie, dar care se îndoia la mijloc, perne, un divan Récamier, ocupau tot salonul. Pe şemineul din marmură verde, antic, o foarte frumoasă pendulă de baga. Pe fereastră, într-o îngustă fâşie de lumină care răzbătea printre draperiile de mătase albastră ţesută cu fir, un Carrara, o figură de copil plângând. Marmura era de o fineţe, de o transparenţă şi un alb lăptos aproape emoţionant, în fasciculul de lumină care o scălda în contre-jour. O lustră complicată de bacara atârna din plafon. Aşezată în faţa unei mese de joc din acaju, stil Empire, o femeie cu spatele întors la uşă număra pachete de cărţi şi încheia o pasienţă.

— Tu eşti? spuse ea, fără să se întoarcă.

— Uf! răspunse David, lăsându-se să cadă într-o berjeră care trosni.

Femeia adună cărţile, le strânse într-un toc din piele, se ridică. Era o făptură de patruzeci de ani, foarte înaltă, foarte subţire, cu faţa aproape slabă, încordată, cu ochii arzători. Purta o toaletă dintre cele mai elegante, şi inelele foarte groase de pe degetele ei subţiri atrăgeau privirea.

— Puţi a tutun, spuse ea. Când ai să te laşi de obiceiul ăsta?... Uite, scrum pe covoarele mele! Nu poţi să fumezi în altă parte?

— Tocmai ca să fumez liniştit vin aici, spuse David.

De douăzeci şi doi de ani, Albertine Mailly era iubita lui David. Fiică a unui negustor de legume, ea fugise de acasă la şaptesprezece ani pentru a-l urma. Bătuseră împreună pieţele şi târgurile. Ea asistase la începuturile lui în întreprinderea de demolări, când David nu era decât muncitor la marea casă Florens. Profitase de uimitoarea lui ascensiune. Era în egală măsură o ambiţioasă şi o lacomă. Îşi strânsese pe seama lui David o avere respectabilă şi parazitară, pe care o administra foarte înţelept. Îşi cumpărase casă, bijuterii, mobile. I-ar fi plăcut să primească, să joace rolul de mare doamnă, exasperată în secret că nu poate avea acces în acel mediu riguros închis pe care îl compun „marile familii” din Roubaix. Dar David refuzase mereu să o ia în căsătorie. Orice lanţ îl apăsa pe acest om. Sub anumite aspecte, rămăsese anarhist, îndrăgostit de ilegalitate. Albertine se consola primind vechi prietene, cărora le lua ochii cu spectacolul opulenţei ei, tiranizându-şi personalul, făcându-şi, prin magazinele oraşului şi în cele din Lille, reputaţia celei mai risipitoare şi mai nesuferite cliente. Pentru că David era cel ce plătea facturile, şi Albertine îşi făcuse o garderobă regală pe care abia avea ocazia s-o utilizeze. Numai că pentru ea toate acestea erau „luate de la inamic”. În dulapurile ei tezauriza zibeline, pene de struţ şi de pasărea paradisului, mătăsuri de Japonia, piei şi stofe, monturi în argint şi în aur, garnituri pentru rochii, din jad, coral, fildeş, onyx, paie fine, dantele de Malines şi de Bruges, ca şi dantele vechi de Valenciennes, după cum în sipete păstra acţiuni ale minelor şi ale Băncii Franţei.

În mijlocul acestui fast, se plictisea. Îşi regreta tinereţea, cotiga de acasă cu mere şi portocale, alergăturile, camerele mobilate, dansurile seara la cabaret, viaţa populară. Adesea, în orele de plictiseală, cobora la bucătărie, îşi bea cafeaua cu slujnicele, le vorbea de David şi de jignirile pe care i le aducea, le dădea în cărţi şi petrecea o după-amiază plăcută. Dar a doua zi firea ei era mai tare, şi se arăta din nou mai aspră, mai categorică, mai dispreţuitoare faţă de munca celor care o slujeau, ea, fostă zarzavagioaică, decât cea mai semeaţă descendentă a feudalilor noştri industriali, crescută ca o fiică de regi.

David o păstra totuşi. Deşi ştia totul. Era dintre cei care văd mult fără să spună mare lucru şi la care o lungă stăpânire de sine se termină brusc, dintr-o singură mişcare, printr-o explozie.

Cunoştea exact calitatea afecţiunii pe care i-o purta Albertine, partea de lăcomie, de ură, de ranchiună şi de teamă care intrau în dragostea ei pentru el. În faţa lui, ea era într-un fel ca un animal îmblânzit care se răzbună cu perfidie când poate s-o facă. Ştia ce avere îşi făcuse în detrimentul lui, şterpelită, adunată pe parcurs. Ştia că uneori îl înşelase. Dar ajunsese la vârsta când începi să iubeşti fiinţele mai mult pentru tine decât pentru ele însele, pentru ce reprezintă acestea ca amintiri şi obişnuinţe.

Schimbarea îl speria. Albertine şi el se cunoşteau, îşi ştiau unul altuia trecutul. La ea îşi scotea masca, armura. Redevenea Barthélémy, veneticul, luptătorul, aventurierul, omul din popor rămas cu purtările de odinioară. Indiferent ce ar fi spus ea, în faţa ei se simţea bine. Fandoselile lumii îl apăsau ca un ham. El le dădea deoparte, fuma un tutun puturos de contrabandă, avea pipa lui de pământ, se destindea fără ca ea să îndrăznească să se supere în faţa servitorimii. Era omul care putea să-i reamintească, în prezenţa oricui, vremurile când trăgeau amândoi la cotigă.

Şi apoi, ea ştia totul despre el, despre aventurile lui, despre încurcăturile cu autorităţile, despre viaţa sa de „condottiere”, despre instinctele lui violente. Cu ea, se simţea în largul lui. Îndrăznea să vorbească. Cine târăşte astfel în urma lui un trecut greu, o lume de amintiri şi de gânduri secrete, drame, prinde obişnuinţa tăcerii, a vigilenţei continue cu sine. David vorbea puţin, îşi cântărea cuvintele, gesturile. Albertine era destinderea sa. Numai în faţa celor mici, a poporului, de unde ieşise, redevenea el însuşi. Şi tocmai asta făcea popularitatea lui în Epeule. Îi iertau castelul, echipajele şi amanta, pentru că ştia să vorbească în dialect, pentru că accepta cu plăcere o pipă cu tutun belgian şi aprecia rachiul de ienupăr din Wambrechies. Şi cu Albertine îşi permitea să fie el însuşi.

Lucru paradoxal, era un pic astfel şi pentru că ea îi era indiferentă. Nu-l mai pasiona. Cu ea nu mai existau surprize, nu mai erau drame. Ea însemna pentru acest bărbat, îndrăgostit de aventură, amator de femei şi de riscuri, angajat mereu într-o intrigă sau într-o partidă periculoasă până la oboseală şi dezgust, repaosul, răgazul, liniştea. Mulţi dintre oamenii de acest fel preferă să găsească acasă pacea simţurilor şi a spiritului.

Între ei se afla un întreg trecut de pasiune violentă, de dezgusturi, de pericole, de victorii şi înfrângeri, de lovituri şi sfâşieri reciproce, de pică şi de trădări care îi legau împotriva voinţei lor şi pe care Albertine îl făcea să le ispăşească prin vicleşug, furându-l şi exploatându-l. Pe ea, aproape că ura era cea care o ţinea legată de el, îi umplea existenţa în aşa măsură încât s-ar fi găsit uimitor de singură, de plictisită şi ca pierdută dacă n-ar fi avut, ca să-şi umple viaţa, acest ansamblu de amărăciune, de gelozie, de lupte, de triumfuri şi răzbunări surde, această bătălie necurmată pentru a câştiga şi a exploata, pe care o prezenta David pentru ea.

— Nimic nou? întrebă el, trăgând din trabuc.

— Nimic... Au venit cu o chetă pentru spital. Se organizează un comitet. Toate numele mari... Încă ceva în care ar fi trebuit să fiu.

El râse.

— Poţi să râzi! Cu toate astea, în lumea noastră...

— Să nu mai vorbim de lumea noastră, vrei? Să lăsăm fasoanele altora.

Se duse la dulap, căută printre sticlele goale.

— Ai totuşi noroc că sunt o fire bună. Alta în locul meu...

— Curios, rămăsese puţin porto...

— Da, da, schimbi vorba. Dacă aş fi fost mai puţin proastă...

— Plânge-te!

Aprinse un al doilea trabuc de la căpăţelul celui dintâi.

— Nu ştiu ce-am făcut de m-am legat de un bărbat ca tine!

— Eu ştiu ce-ai făcut.

— Ce?

— O afacere bună.

— Prostule! Şi mai întâi, te rog să stingi trabucul. Draperiile mele put a tutun, m-am săturat!...

— Excelent pentru molii.

— Aruncă trabucul!

— Nici prin gând nu-mi trece!

Veni la el, îi smulse trabucul şi-l aruncă în şemineu.

— Albertine!

Ea se dădu înapoi, înfruntându-l. Avea în mână cleştele. Li se mai întâmpla încă să se bată ca în vremurile eroice. El îi smulse arma din mână, o aşeză la loc, ridică din umeri şi ieşi liniştit din

începere, aprinzându-şi un al treilea trabuc. Căscă, se întinse, ridică din nou din umeri şi coborî la bucătărie. Îşi spuse:

— Te întrebi de ce te mai osteneşti să câştigi bani ca să fii fericit.

În bucătărie le găsi pe cele două slujnice prefăcându-se a fi ocupate, una învârtind pe plită, pe fundul unei cratiţe, o tocană inexistentă, cealaltă ştergând praful înăuntrul unui bufet. Dar David fusese calfă de măcelar şi cunoştea năravurile servitorimii.

— Munciţi? Bine, bine, foarte bine! Dar, drace, miroase a coniac aici!

Se aplecă, scoase de sub masă două mici pahare de rachiu, le mirosi.

— Staţi bine!

— O rămăşiţă, murmură bucătăreasa.

— O rămăşiţă bunicică, nu-i rău. Continuaţi, copii, profitaţi cât mai durează. Ia uite, e cineva în pivniţă!

— Spălătoreasa, domnule.

— Ce dracu' face acolo?

— Spală...

— Bine, dar în pivniţă? Ce casă!

David coborî în pivniţă. Abia se vedea. În timpul zilei nu era electricitate. Germanii economiseau cărbunele. Aproape de răsuflătoare, o femeie, cu spatele la David, clătea rufe într-o baie.

— Ce faci aici? Nu mai e alt loc pentru spălat rufe?

Femeia întoarse spre David o privire uimită. Era o fată tânără, de optsprezece, nouăsprezece ani – blondă, slabă, cu ochii încercănaţi de oboseală, cu un şal negru înfăşurat în jurul gâtului. În umezeala rece, tuşea. Un şorţ uriaş de pânză vopsită a doua oară o înfăşură strâns, lăsând să iasă două braţe goale şi slabe, uimitor de slabe şi roşii, ca două labe de insectă. Te ducea oarecum cu gândul la o furnică. Murmură:

— Nu e curte, domnule David. Şi pe urmă...

— Şi pe urmă, ce?

— Şi pe urmă, bucătăreasa nu vrea să murdărească bucătăria.

— Şi-atunci, vii în pivniţă?

— Da.

În timpul războiului erau multe case burgheze lipsite de loc pentru spălat rufe, treabă care înainte de război se făcea afară. Acum erau chemate femei care spălau în pivniţe.

— Bine, bine, e bine, continuă...

Fata începu să spele. Îi privea faţa ascuţită, subţire, fără carne, nasul fin şi înroşit, părul prost pieptănat şi braţele subţiri terminate cu două labe. Tropăia. După acest tropăit, David, care fusese cărător în fabrică, ghici că are dureri de pântece, ca atâtea fete condamnate să lucreze în picioare. Nu era frumoasă, nu era apetisantă, nu. Fără să vrea, David nu putea să vadă o femeie fără să se gândească la anumite lucruri... Dar asta, zău aşa, cu aerul ei de pisică jigărită făcea să i se strângă inima. Îşi îndulci vocea.

— Tu eşti Annie?

— Annie Mouraud, da, domnule David.

Terminase de clătit. Se oprise, se îndreptase din şale. Îşi şterse fruntea cu o mână udă care-i lăsă în păr o dâră de spumă albă, fremătătoare. Apucă manivela storcătorului. Începu să învârtă, potrivind rufele între rulouri cu o mână înroşită, albită, înmuiată şi dureroasă din pricina apei de potasiu. De fiecare dată când împingea manivela aplecându-se, David o vedea încordându-şi muşchii slabi ai braţelor, ieşindu-i în afară oasele de la şira spinării slabe, sub rochia umedă şi lipită de ea. Astfel de lucruri îi făceau rău ca o gheară în pântece. Brusc, îşi aruncă trabucul care se stinse sfârâind în băltoacele de apă cu săpun. Îşi scoase vestonul, îşi suflecă mânecile.

— Dă...

— Cum?

— Noi doi... Pregăteşte apă proaspătă, bătrânico. Tu le clăteşti şi eu le storc.

— Domnule David!

— Hai, la treabă. Hai...

Apucă manivela cu laba lui mare, o întoarse. Cu un braţ puternic, făcu să iasă din rufe o apă murdară.

— Ah, căţelele alea, de sus!

Dar nu le chemă. Un fel de orgoliu bizar îl împiedica să le comande, să se lase servit. Chiar dacă avea să le dea pe toate afară, prefera să facă treaba singur, dacă ele n-o făceau.

— Domnule David, protestă timid fata, aproape speriată...

— Clăteşte, şi n-ai grijă de rest. Pe urmă, să urci să bei şi tu ceva la bucătărie, cu cele două care sunt pe cale să se îmbete pe cheltuiala mea, acolo sus...

CAPITOLUL AL TREILEA

Într-o dimineaţă, Alain se dusese la un vecin să-i văruiască tavanul bucătăriei. Tot nu avea act de identitate şi nu ieşea decât cu mari precauţii. De obicei, când lipsea, Félicie rămânea acasă, ca el să poată intra imediat în caz de alarmă şi să se ascundă. În ziua aceea, ea ieşise din casă din cauza unei certi care izbucnise la familia Duydt, între Zidore şi tată. Mama era bolnavă, micii Rémi şi Armande strigau „ajutor”. Félicie alergă să intervină. În clipa asta se întoarse Alain. Tavanul rămânea galben. Alain voia să ia de la el de-acasă puţin albastru de rufe ca să-l amestece în laptele de var. Chiar când ajunse în faţa uşii lui, văzu la capătul fundăturii sosind un diavol verde. Omul ţinea cu o mână bicicleta, şi cu cealaltă lanţul unui prizonier pe care tocmai îl luase. Înaintă în fundătură. Alain bătu nebuneşte în uşă. Nimeni. Se întoarse să fugă. Diavolul verde se repezi la el.

— *Papieren.*

Alain se scotoci prin buzunare. Avea mai multe permise vechi, dar niciunul bun.

— *Papieren*, spuse din noii germanul.

— *Meinheir, papieren* acolo, explică Alain, arătând uşa locuinţei. Un minut...

Spera să intre, să fugă prin curte şi să dispară. Dar germanul nu era un novice. *Kome!* spuse el. Şi-şi vârî liniştit pistolul sub nasul lui Alain. Alain trebui să se lase legat cu lanţul şi să-l urmeze pe poliţist prin oraş, murdar, mânjit de var, ca un golan, alături de un infractor care ieşea din nu se ştie ce cloacă şi purta centură roşie, sandale şi cârlionţi pe frunte. Oamenii se dădeau deoparte şi îi priveau. În spatele lor merge câinele poliţistului, un lup mare de Alsacia.

Alain se frământa. Îi era teamă pentru actele lui de identitate false, ar fi vrut să scape de ele înainte de a intra în jandarmerie. Printr-o răsucire abilă, reuşi să-şi strecoare mâna în buzunar, să apuce pachetul cu documente şi să-l facă să cadă. Îl trecu un val de sudoare. Câinele se oprise, mirosea pachetul pe trotuar. Îl luă în gură, merse câţiva paşi, grav, alături de stăpân. Distrat, germanul nu-l văzu. Câinele lăsă actele. Alain l-ar fi sărutat!

De la jandarmerie, Alain fu dus la închisoarea din strada Ospiciului, cu un grup de prizonieri. Îi conduceau trei soldaţi.

Bărbaţii erau puşi în lanţuri. Alain şi câţiva alţii, mai tineri, aveau mâinile libere.

— Să nu fugiţi, le recomandă germanul. Altfel, kaput...

Îşi arăta puşca. Promiseră să fie liniştiţi. De altfel, germanii le desfăcuseră vestoanele şi le tăiaseră bretelele şi curelele de la pantaloni. Cortegiul porni la drum, cei legaţi cu lanţul înainte, ceilalţi în spate, ţinându-şi cu amândouă mâinile pantalonii. Prin strada Saint-Georges ajunseră imediat în faţa închisorii din strada Ospiciului. Acolo, brusc, vecinul lui Alain, un tânăr înalt, blond, se aruncă dintr-un salt spre strada Speranţei. Totul se petrecu cu viteza fulgerului. Un soldat înjură, puse arma la umăr. Un pocnet. Şi, ca un iepure, fugarul lovit între umeri în momentul când lua colţul străzii, se rostogoli pe trotuar şi rămase cu nasul la pământ. Alergară toţi spre el. Fu un moment de învălmăşeală. Germanii îl ridicară pe mort. Cel care trăsese arăta cadavrul şi puşca, explica camarazilor săi cum s-au petrecut lucrurile şi plângea privindu-şi victima.

*

Închisoarea era amenajată în vechile magazine ale unui negustor de ţesături. Era un şir de încăperi din care nici măcar nu fuseseră scoase rafturile. În fiecare puteau să încapă patruzeci de prizonieri. Alain era la etajul al doilea, într-o sală de zece metri pe cinci, afumată, plină de praf şi de zarvă, nemaipomenit de murdară, cu pereţii scorojiţi, acoperiţi de măzgăleli, cu tavanul negru şi podeaua mânjită de scuipături şi de gunoaie de tot felul, şi care primea lumină din strada Speranţei prin două ferăstruici pe jumătate acoperite de scânduri.

Bărbaţi, lungiţi pe saltelele de paie, dormeau sau fumau. Alţii, aşezaţi pe jos, jucau cărţi. Alţii citeau, cântau, râdeau sau se certau. Erau aproape cincizeci în această încăpere prea mică, unul peste altul, şi făceau un zgomot înfiorător. Strigăte, râsete, cântece obscene, ameninţări şi înjurături, o duhoare groaznică de menajerie, un praf gros, înecăcios, o ceaţă albăstrie deasă, izbeau de la intrare vederea, auzul şi mirosul. Totuşi, Alain avea să regăsească aici un prieten, pe Zidore Duydt. Zidore fusese arestat cu câteva zile înaintea lui şi executa o pedeapsă de patru luni. Prietenia asta nu era mare lucru. Pentru Alain ea reprezenta totuşi, în singurătatea sa morală, un sprijin de

nepreţuit. Pentru că Zidore, familiarizat de multă vreme cu drojdia societăţii şi slujit pe de altă parte de o forţă musculară apreciabilă ca şi de cunoaşterea aprofundată a boxului, se bucura de un înalt prestigiu printre deţinuţi, şi opinia lui aveau autoritate. Aici domnea canalia.

În această mocirlă se aflau şi câţiva oameni cumsecade, şi pentru ei lucrul cel mai greu în îndeplinirea pedepsei era faptul că erau într-o asemenea tovărăşie. Scursorile exercitau o dictatură de nediscutat. Cine nu avea nici supleţea să se supună acesteia, nici forţa să-i ţină piept, cum putea să o facă Zidore, îi era victimă şi jucărie. Brutali, grosolani, de o îndrăzneală de neimaginat, de o uimitoare pricepere în luptă şi în lovituri, şi pe deasupra obişnuiţi să nu le pese nici de pielea lor, nici de a altora, tipii de-acolo se aruncau în bătaie cu trup şi suflet, fără teama de a da sau a primi lovituri grele. Şi în faţa lor, omul civilizat era literalmente dezarmat. Ei nu şovăiau să-l facă să-şi golească buzunarele, să-şi dea tutunul, banii, obiectele de toaletă. Cel care nu putea da nimic, era bătut, îmbrâncit, chinuit. Câţiva dintre aceşti oameni cumsecade, năuciţi, zăpăciţi, nebuni de indignare şi de teamă, erau văzuţi ducându-se să ceară ajutor la santinela germană. Dar apaşii nu se temeau nici măcar de germani. S-ar fi zis că erau la ei acasă. În dimineaţa în care sosise aici, Alain văzu santinela intrând să potolească o încăierare. Şi banditul spre care îndreptase arma şi ochea, se întoarse, îi oferise dosul şi strigase: „Trage!” în mijlocul râsetelor şi strigătelor de bravo. Germanul înălţase din umeri şi plecase.

La fiecare două sau trei zile soseau „transporturi”, convoaie de noi prizonieri. Era o mare distracţie. Îi înconjurau, îi recunoşteau pe dată pe cei ce urmau să fie caii de bătaie ai bandei. Li se inspectau buzunarele, erau traşi de nas, li se impuneau corvezi respingătoare, erau lăsaţi să doarmă pe scândură sau, noaptea, pe când dormeau, le era aprinsă pe frunte, cu mari precauţii, o hârtie şifonată de ţigară care le provoca arsuri dureroase. Le strecurau în veşminte şoareci vii. Dacă voiau să se revolte, dădeau peste tipi obişnuiţi cu bătaia care-i izbeau la lingurică sau sub pântece, îi apucau de testicule sau le vârau degetele în ochi. Un om cinstit se găsea dezarmat în faţa acestor lepădături. Dar şi aici, ca peste tot, banii, numele, continuau să aibă putere. Se afla în sală un anume

Roblet, un industriaş din ţinut, căruia germanii socotiseră în derâdere că-i bine să-i impună o asemenea companie. Dar Roblet nu era chiar aşa de plâns, cum s-ar fi crezut. Distribuirile de ţigări şi de bani, şi mai ales prestigiul unui nume mare din industrie, unul dintre acele nume care aici capătă importanţa marilor nume feudale, îi îmblânzeau pe cei mai sălbatici. Erau printre ei şi câţiva inşi neînduplecaţi, care plănuiau să-l despoaie pe tăticul şi pe ceilalţi... Dar alţii îi luau atunci apărarea şi îi formau o gardă de corp. Nu se ştie niciodată, întotdeauna este bine să-i fi făcut un serviciu unui Roblet.

Derbedeii îi ofereau salteaua de paie sau cuvertura lor plină de ploşniţe. Îi găsiseră raftul cel mai spaţios ca să doarmă pe el. Curând, Roblet începu să primească din afară, prin prizonierii de corvoadă, lucruri bune, pui rece, vin, pâine. Le împărţea şi altora. Largheţea lui îi încânta pe toţi. Banul rămâne pretutindeni stăpân.

Cei care n-aveau norocul să poarte un nume răsunător, se supuneau cel mai adesea tiraniei numărului. Unii nenorociţi erau văzuţi comiţând laşităţi, cântând, fluierând, făcând pe bufonii, dându-se în spectacol în faţa acestei liote. Oricine poseda un talent îl scotea la mezat. Printre deţinuţi se afla chiar şi un artist, un caricaturist de talent, Sassenet, pe care un desen ireverenţios la adresa comandantului Hoffmann îl adusese aici. Acesta, înţelegând că artistul nu are încă în faţa mulţimii acelaşi renume ca industriaşul, făcuse în aşa fel încât să-şi popularizeze talentul. Oferea unuia şi altuia câte un portret asemănător, dar foarte înfrumuseţat. Ceea ce-i aduse o promptă reputaţie. Cei mai mulţi îi făcură cinstea de a-i cere să le facă profilul. Apoi alţii se distrară să-i ceară tatuaje artistice, semnate. Curând, dormitorul deveni o expoziţie de torsuri goale, păroase şi murdare, pe care artistul schiţa la alegerea pacientului cu un creion cu cerneală, muşchetari, avioane, femei goale sau embleme ale speranţei. Pe urmă, un golan solid, el însuşi atât de tatuat pe toată pielea încât nu-i mai rămânea liberă nicio bucăţică, tatua definitiv aceste desene cu ajutorul unui fascicul de trei ace, pe care le înmuia în tuş. Mergea încet, din înţepătură în înţepătură. Şi pacienţii, nemişcaţi, în mijlocul unui cerc de curioşi, îşi făceau un punct de onoare din a nu tresări niciun pic. Odată desenul terminat, operatorul mâzgălea din plin epiderma, vărsând pe ea un val de cerneală. Timp de opt zile

aveau inflamaţii şi supuraţii. În altă parte se exhibau scene hazlii. Unul purta cătuşe monstruoase tatuate la încheietura mâinilor, un altul – un poliţist cu fundul fol în semn de dispreţ, un altul o faţă largă pe pântece, pe care o făcea să râdă, să plângă, să se strâmbe sau să se răsucească într-un fel caraghios, în hohotele de râs ale unui public entuziast. Scene burleşti pe care germanii veneau să le vadă din uşă, cu puşca sub braţ.

Sassenet era acum foarte ocupat. I se plăteau în biscuiţi şi în ţigări schiţele făcute pe piele. Aici, cel puţin, arta îşi hrănea omul.

Mai era şi doctorul Dietrick. Un bătrân gras, înalt, cu faţa senzuală, cinică şi obosită de Sileniu[7]. Era foarte cunoscut în lumea interlopă. Îl citau ca pe unul care practica deschis avortul şi certificatul de complezenţă pentru cazuri de bătăi, în faţa tribunalelor. Se bucura aici de un fel de celebritate, pe care şi-o întreţinea organizând democratic partide de „mingea la vânător”, cu o cârpă făcută minge, de-a capra sau de-a ursul, jocuri gălăgioase şi de o incredibilă brutalitate.

Hrana – infectă – provoca dizenterie. Se cobora la closete pe o scară încărcată de excremente umane. Closetele nu aveau nici uşă, nici hârtie igienică. Se uşurau în văzul tuturor, în picioare, pe scaun, la întâmplare. Pereţii erau pătaţi de virgule cafenii. Jos rămăsese mai multe zile cadavrul tânărului ucis de german. Îşi făceau nevoile alături de cel mort.

Dar tipul cel mai ciudat din închisoare era Chabot. Probabil că numele lui era de fapt o poreclă. Chabot era bătrân. Avea şapte copii. Pentru asta, explica el, făcea în aşa fel încât să rămână mereu în închisoare. În timpul ăsta, ai lui luau raţia sa de la aprovizionare şi astfel mâncau ceva mai mult.

Acest nefericit nu era un ins înăcrit. Sfârşise prin a câştiga încrederea germanilor, care-l foloseau la măturat. El uşura traiul prizonierilor, încerca să-i regrupeze, aduna mâncarea ce se arunca, resturile de la soldaţi, ca să le ducă celor înfometaţi. Seara, venea să facă şi el mica lui inspecţie. Îi recunoştea dintr-o privire pe cei mai epuizaţi.

Se apropia:

— Ţi-e foame?

Ah, privirea asta!

---

[7] Sileniu, zeu frigian, tatăl satirilor care l-au crescut pe Dyonises. (n.t.).

— Ia, mănâncă!

Unii plângeau primind gamela.

Într-o celulă, găsi un soldat francez prizonier, mâncat de păduchi, înspăimântător. Chabot îi aduse de mâncare, rufărie veche, curată, o haină.

Alain îl observa şi se mira. Chabot era primul om fericit pe care-l întâlnise vreodată. Era cu siguranţă un naiv, un om simplu. Nu citea niciodată. Nu era inteligent. N-avea nicio elevare a spiritului. Dar avea o inimă uriaşă. Şi Alain începea să se întrebe dacă oamenii nu trebuiesc judecaţi cu această măsură.

*

La sfârşitul lui mai 1916, Jacqueline Laubigier, surioara lui Alain, îşi trecu examenul de catehism şi fu admisă la comuniune. Era bolnavă. Se duse totuşi, cu greu, până la închisoarea din strada Ospiciului, şi-şi văzu fratele mai mare la fereastră, unde putu să-i strige vestea cea bună. Apoi se întoarse acasă, sprijinindu-se uneori de zidurile caselor. De câteva luni tânjea din lipsă de hrană suficientă şi de aer curat.

Fu o comuniune ciudată, în acelaşi timp comică şi tristă. Această zi e importantă pentru un copil. În ciuda doliului impus de vremuri, Félicie făcuse tot ce putuse ca să dea acestei sărbători puţină solemnitate. Cusu ea însăşi veşmântul alb. Voalul lung i-l găsi doamna Hennedyck. Găsiră pantofi de pânză pe care îi dădură cu alb şi care imitau pantofii de antilopă. Nu erau lumânări. Félicie făcu una dintr-o coadă de mătură răzuită şi ascuţită, pe care o vopsi cu email alb. Toate comuniantele aveau astfel de lumânări. Un cui înfipt în vârf închipuia fitilul.

Masa fu unul din acele meniuri amestecate pe care oamenii mai reuşeau să le alcătuiască. O supă de legume din conserve, o mâncare de linte cu untură americană, un iepure cu stafide, cu cartofi prăjiţi în untură şi salată de lăptuci. Ca să le prepare, Félicie trebuise să înlocuiască uleiul cu untură topită, şi oţetul cu ce mai era pe fundul unei sticle de vin acrit, pe care o găsise printr-o minune la cumnata ei Flavie.

Masa începu trist. Félicie se gândea la Alain. Flavie la băiatul ei mai mare care era pe front. Tocmai începeau să mănânce din iepure când sosi Alain cu un soldat german. Ce surpriză frumoasă! Fusese învoit să vină, după cum le explică, doar

însoţit de o santinelă şi promisese să se întoarcă la timp. Din clipa aceea începu sărbătoarea. Iepurele dispăru. Urma tarta cu cerealină. I se făcu loc la masă germanului, care n-avea înfăţişarea unui ticălos. Acesta mâncă tot ce rămăsese din iepure, pe urmă o bucată enormă de tartă. Félicie pregătise şi bere, lăsând să se acrească ovăz fiert cu zahăr şi puţin hamei. Ce petrecere grozavă. Bravul soldat era în ceruri. La desert voi neapărat să cânte în germană. Aplaudară politicos, deşi nu înţeleseseră nimic.

După cină, trebuiau să meargă la slujba de seară. Se duseră împreună. Comunianta înainte, cu micul Camille, cu Félicie şi Flavie în spate cu copiii, şi, în sfârşit Alain cu garda lui de corp şi cu vărul François. Soldatul strângea la piept o bucată de săpun pe care i-o oferise Félicie şi de care nu voia să se despartă. Săpunul se vindea cu preţul aurului la germani. În faţa cârciumii *Puricăria*, din Epeule, soldatul se opri. Slujba de seară nu-i spunea mare lucru acestui om. Muzica din cârciumă, zgomotul dansurilor, vocile femeilor îl atrăgeau precum cântecul sirenelor.

— Vă întoarceţi imediat, îi spuse el lui Alain. Eu aştept aici. Şi intră la *Puricăria* cu bucata lui de săpun, în timp ce ceilalţi merseră la slujba de seară.

Biserica era plină. În mulţime erau mulţi germani care îi priveau pe comunianţi. Probabil că şi în Germania era perioada comuniunilor. Niciodată nu fuseseră văzuţi atâţia soldaţi în biserică. Când intră Jacqueline, neprihănită în toaleta ei candidă, un german din apropiere se aruncă în genunchi, prinse cu amândouă mâinile marginea rochiei ei lungi, albe, şi o sărută plângând.

CAPITOLUL AL PATRULEA

I

În ziua aceea, pe la ora cinci după-amiaza Isidore Duydt se grăbea spre *Puricărie*. Era în vara lui 1916. De câteva săptămâni Zidore evadase din închisoarea din strada Ospiciului, unde nu stătuse decât vreo cincisprezece zile cu Alain Laubigier.

Mergea târându-şi sandalele zdrenţuite, cu şapca pe o ureche, cu mâinile în brâu şi stomacul ghiorăind de foame. Bravând, deşi acum nu avea deloc chef de aşa ceva, mergea legănat, scuipa într-o parte şi le privea obraznic pe fete. Oamenii întorceau capul după această faţă mică, rotundă şi palidă, o faţă de băiat, încăpăţânată şi înverşunată, cu doi ochi foarte albaştri, şi presărată cu firele aurii ale unei bărbi blonde, prost rase.

La urma urmelor, băiatul începuse curajos. Nu voise să-l imite pe fratele lui, care vindea aur inamicului. Refuzase să se înscrie pe listele de apel. Prădase şi furase din taberele de soldaţi, jefuise maşini germane. Pe urmă, legăturile cu cei care treceau graniţa, cu hoţii şi golanii îl corupseseră. În fond, devenise într-un fel victima eroismului său. Şi erau mulţi ca el.

Nu mâncase nimic de două zile. În ajun jucase cărţi la birtul *Păduchele Zburător*. Îi datora lui Bostan cincizeci de franci. Se întorsese acasă beat şi bolnav, şi dormise până la trei după-amiaza. Se sculase, căutase zadarnic ceva de mâncare printre vechiturile din prăvălia lui taică-său. Pentru că taica Duydt cumpăra şi vindea de toate. De aceea, la el se găseau, una lângă alta, o sticlă de ulei de măsline, – lucru rarisim! – un ghiozdan de elev, cărţi, lămpi de ulei, un litru de Pernod, un picior articulat pentru infirm, obiecte de cauciuc pentru farmacişti, ceaiuri, cartofi, site de lampă cu gaz, hârtie de scrisori, un talmeş-balmeş de stofe, de mobile vechi, de cârpe, de cărţi şi cratiţe stricate; tot ce nu se mai producea, tot ce lipsea, tot ce descoperea taica Duydt, resturi dinainte de război, vestigii preţioase pe care se băteau acum oamenii. Taica Duydt îşi folosea copiii mai mici la contrabandă şi chiar la furat, de când cei mai mari se revoltaseră. Pentru că Étienne şi Léonie plecaseră demult, iar Zidore, înfometat, muncea pe contul lui, înţelegând şi el inimaginabila cupiditate a tatălui lor.

În ziua aceea, Zidore şi taica Duydt schimbaseră câteva cuvinte dulci-acrişoare. Tatăl ştia foarte bine că Zidore, care

scotocea astfel prin prăvălie, căuta de fapt pâinea lui ca să-şi facă o tartină. Şi se ţinuse scai de el. Pentru că în familie îşi furau mâncarea unul altuia. Zidore trebuise să renunţe la intenţiile lui şi plecase. Avea nevoie de o sută de franci, crăpa de foame. Apoi Georgina, amanta lui, avea şi ea nevoie de bani.

O cunoscuse într-o sală de box. Mic şi îndesat, nervos, el avea o remarcabilă forţă musculară, şi, cum umbla prin cârciumi deocheate şi medii în care forţa era regină, fu curând temut şi căutat. Amatori, foşti sportivi ticăloşiţi, toată această lume interlopă care gravitează în jurul sălilor de lupte şi de box îl sfătui să boxeze. Îl învăţară lucruri rudimentare ale acestui sport, îl prezentară pe ring. Era uimitor de rezistent acest omuleţ palid şi încăpăţânat, obişnuit cu munca grea din mină. Avu succes, câştigă bani, fu admirat de femei şi se ameţi de o popularitate uşor dobândită, care-i sporea şi mai mult titlul de nesupus. La optsprezece ani nu era băiat urât, cu capul lui rotund de puşti, cu ochii albaştri naivi şi cu acea barbă scurtă, aurie, prea arar rasă. Avea o voce plăcută şi cânta puţin şi la acordeon cu prietenul lui Olivier. Avu femei pe nimic. I se întâmpla chiar să accepte de la o femeie nişte bani, s-o lase să plătească un rând sau camera... Aluneca în mocirlă puţin câte puţin. Pe urmă o cunoscu pe Georgina, o femeie de treizeci şi opt de ani, versată. Şi ea îi suci capul de-a binelea. Mai ales pentru ea umblase în ziua aceea. Îi promisese o sută de franci. Căutase îndelung aceşti bani. Fratele lui, Étienne, cocoşatul, care făcea trafic de aur, refuzase să-i dea. Acesta era o putere. Locuia pe strada Epeule, într-o locuinţă mare în care îşi amenajase un birou. Pe placa de aramă se citea: „Agenţie internaţională”. Şi deasupra, un afiş scris de mână, marcat cu sigiliul imperial: „Această casă se află sub controlul Autorităţii germane”.

Un astfel de talisman făcea casa inviolabilă. Étienne îl dăduse afară până şi pe comisarul central din Roubaix, care pretindea că efectuează o percheziţie la domiciliu. Sub egida autorităţilor germane, Étienne îşi permitea să facă un întreg trafic, cumpăra aur, făcea să se scurgă valorile franceze şi le trecea germanilor pentru cumpărările lor din străinătate. Se spunea că ar câştiga sume enorme. Étienne Ghebosul era uitat. Devenise Domnul Étienne. Mic, diform, cu tenul palid, cu un bot de şobolan şi cu ochi uimitor de strălucitori şi scormonitori, era întotdeauna

foarte elegant îmbrăcat, cu cocoaşa ascunsă sub lărgimea unui raglan. Era abil, insinuant, şiret, o fire veşnic ascunsă. Avea sub braţ mereu aceeaşi servietă. Toată familia Duydt îl privea cu uluire şi orgoliu pe acest cocoşat care urcase atât de repede drumul bogăţiei şi devenise o forţă.

Zidore nu ştiuse cum să-l ia. În loc să-i vorbească de Alice, nevasta lui Étienne, care fugise, şi care îl obseda pe cocoşat, el îi spusese pur şi simplu câţi bani vrea... Avar, Étienne îl dăduse pe uşă afară.

Dar Zidore îşi găsise salvarea la sora lui, Léonie. Casa Léoniei, pe strada Dammartin, era seniorială. Era grotesc să vezi înăuntrul ei o astfel de fată. Înainte de război imobilul fusese locuit de mari negustori de lână. Aceştia plecaseră la Paris. Amantul Léoniei, un căpitan ataşat la biroul Comandaturii, acordase cu dărnicie uzufructul acestei case Léoniei, care, fată de mineri, abia ştiutoare de carte, grosolană şi simplă, trăia în mijlocul unui cadru fastuos. Şi nu era singura. Multe femei de stradă îşi făceau astfel iluzia, de când cu războiul, că-şi realizează eternul vis – de a fi întreţinute ca nişte prinţese.

O servitoare deschise. Zidore intră cu sandalele lui pe un covor persan într-un salon prerococo. Sosi imediat şi Léonie, o fată înaltă, slabă, nu prea frumoasă, cu faţa ascuţită ca a lui Étienne, luminată de doi ochi strălucitori şi febrili care o transfigurau. Devora viaţa, o risipea, pătimaşă, făcând chefuri, detracată şi în acelaşi timp fată bună. Îşi primi „frăţiorul” cu braţele deschise. Ea îl crescuse. Trudise ca toate fetele mai mari în familiile săracilor. Pentru Zidore avea o tandreţe maternă. Îi arătă mobilele, îi dădu să bea Xérès, şi împrumută pentru el o sută de franci de la servitoare. N-avea să ducă mult timp viaţa asta. O măcina tuberculoza.

Zidore se întorcea acum spre Epeule şi spre *Puricărie*. Nu mâncase. Dar era atât de mulţumit, că uitase de foame. Mergea repede. Se gândea la Georgina, la cei o sută de franci pe care i-i aducea. Îi datora cincizeci lui Bostan. Dar acesta o să-l aştepte. Stomacul lui Zidore se stârni în faţa unei patiserii. Dar trecu mai departe. Să schimbe hârtia? Nici pomeneală! Georgina va fi atât de mulţumită!

O cunoscuse la dans, după o partidă de box, la *Puricărie*, un mare local cu femei din Epeule. Avea cu douăzeci de ani mai mult decât el. Se îndrăgostise de faţa lui drăgălaşă, de tinereţea

şi forţa lui, de acea naivitate care îl făcea încă fermecător, în ciuda începutului de vanitate, de fanfaronadă şi de glorie deşartă pe care i le aduseseră succesele de boxer şi de bătăuş. Găsi amuzant să-l înveţe câte ceva pe acest băiat atât de proaspăt şi de tânăr. El, prins imediat, obsedat, beat de pasiune pentru această fiinţă perversă, se îndrăgosti nebuneşte şi deveni gelos.

Plănuia s-o întreţină, îi închiriase o cameră, o avu numai pentru el timp de trei săptămâni întregi. Pe urmă nu mai avu bani, ea plecă, se întoarse la viaţa de stradă. El o luă din nou pentru două săptămâni, reîncepu de două, de trei ori, de zece ori aceeaşi poveste, nebun, beat de gelozie şi de suferinţă, obligat să accepte totul „în glumă” în faţa altora, şi suferind în taină un adevărat martiriu pentru această făptură aproape bătrână, obosită prin câte mâini trecuse, golită, irosită, iremediabil coruptă. Curând ajunse s-o bată. O înşela, dar fără plăcere. Ea îşi bătea pe faţă joc de el, îl făcea să vadă că puţin îi păsa de bărbaţi. Hotărât, era prea puternică pentru el. Se întorcea la ea mai supus, mai pătimaş îndrăgostit, după fiecare părăsire. Toţi banii lui se duceau pe ea. Şi când nu mai avea bani, încerca s-o ţină cu forţa. Ar fi ucis ca s-o păstreze. Conştientă de dragostea lui, abuza cu ferocitate de stăpânirea pe care o avea asupra lui.

— Fă-o să muncească pentru tine! spunea Bostan.

Dar Zidore nu se pricepea la asta.

O sută de franci! O săptămână! O săptămână s-o aibă pe Georgina pentru el! Se grăbea, începu să alerge spre *Puricărie*. Crăpa de foame. Stomacul îi chiorţăia. Sugea o bucată veche de tutun amar, ca să-şi calmeze stomacul. O sută de franci! O hârtie întreagă!

Era obişnuit cu suferinţa şi cu foamea, de când o cunoştea pe Georgina. Ajunsese repede să se lipsească de hrană pentru ea, să accepte fără crâcnire să postească trei zile, pentru ca ea să-şi primească banii, să rămână a lui o săptămână. Îşi făcuse aproape un crez, un ideal, un ideal înspăimântător din această Georgina. Pentru ea accepta să sufere, să trădeze, să-şi înşele prietenii, să trişeze, să fure. Ea devenise morala lui. Ceea ce îi servea Georginei era binele, ce îi dăuna, era răul. În înjosirea lui, această mistică îi provoca încă un soi de bucurie sumbră, de orgoliu. Să crăpi pentru ceva, fie chiar şi pentru Georgina, e

totuşi înălţător! Un ideal, da. Nebunie a tinereţii, care în lipsa unei aspiraţii înălţătoare îşi creează una cu orice preţ, fie ea şi monstruoasă.

Puricăria, aflată în susul străzii Epeule, lăsa să se audă afară rumoarea dansurilor şi cântecul unui acordeon. Zidore împinse uşa cu geam şi intră.

Localul era mare, urât, cu mobilă de lemn alb, având în fund o tejghea de stejar la care trona un Gambrinus călare pe un butoi.

Căţărat pe o masă, marele Olivier, romantic, cu o şuviţă căzându-i pe frunte şi un chiştoc între buze, desfăcea şi strângea un acordeon apocaliptic. Femei, golani, germani valsau, făceau să se zguduie podeaua în ritmul muzicii. La tejghea, Mélie Nauserais, patroana localului, umplea halbe pe care Otto, neamţul ei, un tip care rămăsese la ea de la începutul războiului fără să se ştie cum, se ducea să le împartă băutorilor, în pantaloni de pânză albastră şi maiou de lână neagră. În mijlocul acestor apaşi, el avea aerul unui apaş perfect. Se susţinea că dezertase şi se ascunde de poliţia germană. În orice caz, nu pleca pe front, şi nu-şi folosea uniforma decât ca să se ducă la depozite să ia fără probleme provizii şi cărbune, pe care le aducea la Mélie. Avea o experienţă impresionantă în folosirea cheilor false.

Cu un aer indiferent, prefăcându-se că n-o vede pe Georgina, pe care o reperase foarte bine dansând cu un bavarez, Zidore trecu printre grupurile de valsatori. Bostan, un grăsan mic, cu faţa umflată şi rotundă, sub un melon vechi, verzui, semănând puţin cu curcubitaceul căruia îi datora porecla, juca cărţi cu un soldat. După aerul încordat, febril, după privirea nesigură şi gesturile scurte ale lui Bostan, Zidore văzu îndată că acesta trişa. Germanul se enerva şi se înfierbânta, se înfuria că pierde astfel fără să înţeleagă de ce. Pusese pe banchetă un coş cu carne proaspătă, pe care Morlebaix, un alt obişnuit al localului, îl pândea.

Morlebaix şi Roşcatul îl primiră cu bucurie pe Zidore. Fu măgulit. Îl ştiau generos şi băiat bun. Avea credit la Mélie. El îi comandă lui Otto câteva halbe, îl priviră cu toţii pe Bostan, care tocmai termina să-l jumulească pe germanul lui. Pe urmă, isprăvindu-şi dansul, sosi Georgina, îl numi pe Zidore „bărbatul meu”, se aşeză pe genunchii lui şi-l cuprinse cu braţele pe după gât. Pe sub masă, cu un gest abil, el îi strecură hârtia de o sută

de franci. Se simţi roşind de bucurie şi de orgoliu. Dar surprinse privirea Roşcatului, care se uita ţintă şi rânjea. I se făcu ruşine şi puse repede mâna pe masă.

Bostan termină partida de cărţi, îşi strecură în buzunar produsul înşelătoriei, în vreme ce germanul, victima, se ducea să se consoleze la tejghea. Bostan asudase. Pe acest peşte de şcoală veche îl dezgusta efortul, şi nimic nu oboseşte mai mult decât să trişezi. Înghiţi dintr-odată drogul pe care îl adusese Otto şi care imita rachiul de afine.

În acel moment izbucniră urletele. Germanul voise să-şi ia coşul cu carne şi nu-l mai găsise. Furat! Carnea pentru ofiţeri! N-o să scape de front, bietul de el! Plângea, striga, nu-şi dăduse seama de dispariţia bruscă a lui Morlebaix. Îl luă de piept pe Otto, care voia să-l arunce afară. Roşcatul se ridică, alergă în ajutor. Germanul scosese un revolver. Strigăte ascuţite, plânsete de femeie, o zarvă mare umplu deodată cârciuma. Mélie se văicărea în spatele tejghelei.

— Localul meu! Localul meu!

Zidore se ridicase. Înaintă spre german, îi dădu în lături pe Otto şi pe Roşcat, care, palizi, se trăseseră înapoi în faţa armei. În acele momente de mare pericol, băiatul simţea o exaltare stranie, aproape dorinţa de a arăta cum să te laşi ucis. Strigă:

— Ieşi afară!

— *Sacrament!* înjură germanul, repezindu-se spre el ca un bivol.

Îi arse lui Zidore o lovitură în plină gură; fu şi singura pe care o primi Zidore. Se dădu înapoi. Eschivă, aplecându-se, swingul îngrozitor al germanului, îi trase la rândul lui un uppercut sub bărbie, pe urmă o lovitură de cap în plex, pe urmă o lovitură scurtă la ficat. Germanul gemu, dădu înapoi, se îndoi, merse clătinându-se să se sprijine de un perete. Otto şi femeile îl luară de umeri şi-l împinseră spre curte, să-şi revină.

Zidore, cu gura plina de sânge, se dusese în bucătărie, unde Mélie îi dădu apă. Cu un dinte spart, cu gingia crăpată, suferea. Făcu gargară cu alcool. Când se întoarse spre sala cafenelei, îi văzu de departe pe Georgina şi pe Roşcat sărutându-se pe gură într-un colţ, pe furiş în timp ce dansau.

Resimţi un şoc mai brutal decât lovitura de pumn de mai înainte.

— Ticăloasa!

Înaintă spre Roşcat, luă o halbă, i-o aruncă în faţă. Celălalt, descompus, livid sub chica lui roşie, urât cu ochii lui cenuşii, urduroşi şi holbaţi de teamă, îl privea. Un minut se sfâşiară din ochi. Roşcatul nu îndrăznea să-şi coboare mâna spre buzunar. Văzu cum încet raţiunea revine în ochii lui Zidore şi înţelese că nu se vor bate. Liniştit, înălţă din umeri şi plecă.

Zidore se întorsese spre Georgina, care suspina zgomotos. Abia se ţinea să n-o doboare ca pe un animal. Îi strigă:

— În picioare!

Ea se ridică.

— Umblă!

Ea înaintă. Ieşi. El o urmă afară. Uşa se trânti în spatele lor. În mijlocul unei tăceri înspăimântate, se auzi vocea lui Bostan:

— Nu i-a dat nici măcar un picior în c... Ce mai molâu!

Se făcuse foarte târziu. Zidore şi Georgina se îndreptau spre cârciuma *Păduchele zburător*, unde Georgina avea o cameră cu chirie. Acesta era concurentul direct al localului lui Mélie. Georgina o luase înainte. Zidore mergea în urma ei. Ea continua să se smiorcăie. Intrară pe uşa din dos, îngălată şi unsuroasă, unde se simţea mirosul pisoarului. Camera Georginei, la mansardă, mobilată cu un pat de fier, o sobă mică şi un garderob, puţea a miroasne vulgare, a sudoare, a închis, a mâncare şi prăjeală. Domnea aici dezordinea şi acel lux fals al fetelor de stradă, numai funde şi bibelouri amestecate.

Încă speriată, Georgina – care crezuse cu adevărat că o va stâlci în bătaie – se dezbrăcă, umilă. Zidore, puţin beat, cu stomacul gol, avea capul greu şi mintea înceţoşată. Maşinal, îşi scoase sandalele, îşi desfăcu fularul care-i servea de curea. Ea văzu că se dezbracă. Se crezu iertată, veni spre el, se lipi de el cu tot trupul:

— Micul meu Zidore...

Băiatul se simţi înmuiat. Îi veniră lacrimile în ochi. Şopti, ca un băieţandru:

— De ce ai făcut asta, Georgina? De ce ai făcut asta?

Ea înălţă din umeri:

— Glumeam. Ca să râdem... Aşa se face la sfârşitul dansului...

— Nu trebuia să faci asta...

— Nu m-am gândit la nimic rău. Eşti prost dacă îţi faci sânge rău din atâta lucru. Îţi jur, nu m-am gândit, îţi jur! N-am să mai

fac niciodată, n-are decât să vină! Mai întâi că mă dezgustă, roşcatul ăsta ticălos.

Se strânse mai drăgăstos în el.

— Ştii prea bine, bărbăţelul meu, că n-aş vrea... Hai, vino, s-a sfârşit, băieţelule!...

Îl trăgea, perversă şi maternă în acelaşi timp, amestec de tandreţe protectoare şi de senzualitate, exact aşa cum o voia băiatul. Îl atrase spre pat, după ce-l cuprinse cu toate membrele.

Adormi, iertată, liniştită, triumfătoare. Ocupa întregul pat, culcată pe spate. Zidore nu dormea. Dintele spart îl durea. Lumânarea era aprinsă. Îi privea umbra dansând. O privea alături de el pe această făptură adormită, acest trup dezvelit. Îl scârbea. Îi evocă cu violenţă corpul, pielea, mirosul. Scruta faţa veştejită, ochii obosiţi de desfrâu, gura cu râsul infam, cu sărutări neobrăzate, cu cuvinte ruşinoase. Pentru ea, pentru acest trup prostituat, furase, lovise, minţise, suferise... Avu în mod confuz conştiinţa forţelor pe care le risipea, a orbirii iremediabile care-l făcea să cheltuiască pentru această creatură o comoară de energie, de curaj, de tinereţe. Întrevăzu cu spaimă tot ce-ar fi putut face bun, util, şi ceea ce, din cauza ei şi pentru ea, nu va mai realiza niciodată.

Cu picioarele înainte, alunecă din pat, îşi puse ciorapii, pantalonii. Gura îi sângera. Scuipă sânge. Fără zgomot, se îndepărtă. Mirosul animalic al acestei femei adormite îi făcea greaţă. Îşi termină noaptea pe un scaun, lângă fereastra întredeschisă, în aerul curat al nopţii.

II

— Nu vreau, spuse din nou Zidore.

Erau într-un colţ al *Puricăriei* el, Bostan şi Roşcatul. Îşi vorbeau, aplecându-se unul spre altul, pe deasupra mesei năclăite, din cauza zgomotului dansatorilor şi a vacarmului acordeonului pe care îl manevra lângă tejghea marele Olivier. Zidore, înfierbântat, nega din cap. Bostan, tot cu melonul pe creştet, nu scotea niciun cuvânt. Roşcatul, cu ochiul urduros, pielea veştedă, lăsa chiştocul să-i atârne pe buză, cu un aer dispreţuitor.

— De ce te încăpăţânezi? spuse el.

— Vă ştiu eu, răspunse Zidore. Vă ştiu eu, şi... e fratele meu, nu? Nu pot face asta.

— Eşti sentimental, spuse Roşcatul.

— Deloc!

Bostan ridică în sus mâna lui grasă şi moale, împodobită la degetul cel mic de un enorm inel cu iniţială.

— Dacă-ţi jur că n-o să-i facem buba frăţânelui tău! Nici atâtica! Nimic! Să-l uşurăm, numai să-l uşurăm...

— Nu vreau...

Se aşternu un moment de linişte. Tăcură toţi trei, se îndreptară în scaune, ca şi cum această dispută i-ar fi obosit. Roşcatul îşi goli halba. Bostan îşi scoase carnetul cu foiţe de ţigară, îi îndoi colţul cu unghia. Zidore îi privea pe dansatori şi nu-i vedea. Îşi simţea obrajii calzi pentru că discutase prea mult.

Într-o ultimă învârtitură, un zbor de fuste, valsul se isprăvi. Olivier termină cu un suflu mare al acordeonului, îşi desfăcu cureaua cu un suspin de uşurare, îşi luă o halbă şi se ridică, veni spre Bostan şi Zidore. Îi întinse lui Zidore o labă enormă.

— Merge? N-ai venit cu Georgina?

— Nu, spuse sec Zidore.

Nici nu putea s-o nimerească mai rău, marele Olivier. De zece zile, Zidore nu-şi văzuse amanta. Afacerile mergeau rău, nu reuşiseră să treacă la frontieră. Zidore era lefter, şi Georgina, adulmecând că n-are niciun franc, o ştersese, dispăruse încă o dată cu unul sau altul din clienţii ei de-o noapte. În faţa celorlalţi, Zidore încerca să facă haz, dar în fond suferea.

— Iar ţi-a fugit Georgina? reluă Olivier, care nu era dintre cei mai subtili.

— Mă plictiseşti cu Georgina! strigă Zidore.

De obicei îl lua în glumă, dar de data asta era cu adevărat la capătul nervilor.

— Bine, bine, e-n regulă, nu te înfuria pentru atâta, spuse liniştit Olivier. Şi se aşează, fără mânie, aproape de Zidore.

Bostan şi Roşcatul continuau să discute, reluau proiectul de a-i da lovitura lui Étienne Cocoşatul. Zidore îi auzea fără să-i asculte. Îşi rodea unghiile. Se gândea cu durere la Georgina. O căutase peste tot, în toate barurile, în crâşme, în hotelurile cu ora, în tavernele pentru soldaţi. Imposibil să dea de ea. Găsise cu siguranţă un imbecil care s-o întreţină vreo două săptămâni, sau mai rău, un ramolit pe care să-l exploateze. Zidore îşi rodea

unghiile până la sânge. Şi când te gândeşti că ar fi ajuns câţiva bani, o hârtie, un nimic, ca ea să se întoarcă singură, de bună voie, ca prin minune. Avea într-un fel un simţ de ghicitoare. Banii o atrăgeau ca un magnet.

— Şi nu bancnote, spunea Bostan. Monede de aur. Astea valorează dublu. Ce mai ocazie lăsăm să ne scape!

De data asta Zidore însuşi interveni din nou în discuţie. O făcu de parcă vorbele lui rezultau dintr-o lungă meditaţie interioară:

— Şi pe urmă, tipi care schimbă aur, de ăştia nu ducem lipsă! Putem să-i facem figura altuia...

— Ceilalţi sunt neîncrezători.

— Şi Étienne este. Şi e înarmat. Are două pistoale. Le-am văzut.

— Da, dar de tine nu se va teme. Nimic nu te împiedică să-l aduci unde vrei.

— Şi pe urmă, zise Bostan, la ce serveşte să dai lovitura unui tip care n-are un sfanţ asupra lui. Despre Étienne se ştie că-şi poartă aurul la brâu. Se şi laudă cu asta. Lovitura e sigură. Mură-n gură.

— Eu nu înghit asta, făcu Roşcatul. Iată un tip plin de bani căruia nu-i pasă de tine, care nu ţi-ar face cinste nici c-un pahar de poşircă, te lasă în sărăcie, şi mai şovăi? Prostii, bătrâne.

— Tu ai face asta fratelui tău? Să rişti să i se facă felul? Închipuie-ţi că o să se apere: ce o să faceţi? Ştiu eu... Nu, nu. Căutaţi pe altul!

— Îţi repet, n-o să ne atingem nici de-un fir de păr de-al lui, îl asigură Bostan. Ni-l aduci undeva, într-un colţ liniştit, ca să putem să stăm de vorbă. Punem mâna pe el, îi şterpelim punga de la brâu, o ştergem... Ţi-o jur, Zidore, nu-i facem nimic.

— Şi dacă se zbate? N-o să se lase jefuit de bună voie!

— Ce vrei să facă împotriva a patru?

— Patru?

— Tu, eu, Roşcatul, Otto dezertorul şi Olivier.

— Asta înseamnă chiar cinci, spuse Otto, germanul Méliei, care venise să asculte.

Olivier se miră.

— Ce am eu de făcut? Despre ce e vorba?

— Ţine-ţi gura, spuse Bostan. Ai să vezi când o să vină timpul.

— Bine, bine, făcu Olivier ascultător.

Şi se apucă să-şi răsucească ţigara, o lipi cu limba, fără să-i pese mai mult. Matahala era manevrată ca un copil.

— Nu vreau, repeta Zidore, încăpăţânat. Un altul, oricine, merg. Dar nu Étienne!

— Bine!

Nu mai vorbiră. Bostan ceru şi li se umple halbele. Otto germanul se dusese să servească la mese şi să tragă bere cu Mélie. Roşcatul luase de pe fereastră un pahar cu zaruri şi două cornete. Începu să joace un zanzi[8] cu Olivier mătăhălosul, şi zarurile se rostogoleau pe lemnul sonor.

— Şase şi patru, zece şi trei, treisprezece...

— Băftosul! Are noroc, tipul!

Se auzi vocea groasă a lui Bostan, visătoare:

— Treizeci de mii de monezi! Se pare că are uneori la brâu treizeci de mii de monezi...

— Fără să mai pui la socoteală şi servieta, care de multe ori are şi ea lovele înăuntru.

— Probă că o ţine legată cu un lanţ, ca un casier!

Şi din nou rostogolirea seacă şi zgomotoasă a zarurilor pe tablă.

Zidore avu o mişcare bruscă de furie. Se ridică, alungă ispita, respinse cu un cuvânt brutal ideea aceea fixă, acea lentă întunecare a conştiinţei:

— Ştiţi ce? mă scârbiţi! Zic nu şi gata! Nu mă bag!

Îşi goli halba dintr-o suflare, o trânti cu zgomot pe masă şi plecă.

*

— Mai e mult?

— Cinci minute, spuse Zidore.

Étienne şi Zidore mergeau alături sub umbrela cocoşatului. Ploua. Cădea noaptea. Pe străzi nu era ţipenie. Un vânt trist se tânguia, împroşca apa rece, biciuia feţele. În veston, cu pardesiul pe braţ, Étienne nu simţea vântul, se grăbea.

Urcară bulevardul Cambrai. Trecură prin spatele ospiciului, o luară de-a lungul unui zid de cărămidă spre Place du Travail.

— Unde e? întrebă din nou Étienne.

— La capătul străzii Ma Campagne.

---

[8] Zanzibar, sau zanzi – joc de noroc, care se joacă cu ajutorul a două sau trei zaruri şi un cornet. (n.t.).

— Hai repede.

Şi-l trase din nou pe fratele lui după el.

Zidore se dusese la Étienne Cocoşatul în dimineaţa aceea. Îi spusese:

— Am întâlnit-o pe nevasta ta, Alice vrea să te vadă. Te duc în seara asta la nişte prieteni, dacă vrei să mă însoţeşti. Ea se teme de tine, nu vrea să-şi dea adresa.

Şi Étienne Cocoşatul trăia de dimineaţă într-o aşteptare înfrigurată. Acest tip nervos concentrase în el, de la fuga şi părăsirea de către soţie, o pasiune mistuitoare.

Ajunseră pe strada Ma Campagne. Merseră pe trotuarul unei uzine imense, goale şi moarte. În faţă erau câteva case rare, tăcute şi adormite, apoi urmau câmpurile. La capătul uzinei, un local mare, gol, parcă părăsit, cu toate ferestrele închise. Mai departe, un teren viran, plin de gunoaie şi de fierăraie. Deasupra, un cer cenuşiu, întunecat, furtunos şi crepuscular, şi lucirile reci ale ploii.

Sosiră în faţa uşii localului. Grăbit, febril, Étienne nu observă nici lemnăria murdară, nici muşchiul de pe pragul uşii. De altfel, acum întregul Roubaix avea această înfăţişare dezolantă. Zidore şi el se apropiară de intrarea privată. Zidore şovăi.

— Aici e? întrebă Étienne.

— Aici.

Étienne bătu. Din interior îi răspunse o rumoare. Se auziră paşi. Un declic, şi uşa se deschise. Apăru un bărbat, foarte voinic.

— Nevasta mea e aici?

— Intră, camarade, zise Olivier.

Îi lăsă să treacă pe Étienne şi Zidore şi închise uşa în urma lor.

În întunericul coridorului lung, sumbru şi rece, Étienne înainta spre lumina roşie ce se zărea la capătul lui, printr-o uşă cu geam. Împinse uşa, intră în bucătărie. Se opri în prag, încremenit.

Nu era nicio mobilă. Doar o masă mizerabilă, părăsită în această cameră înaltă, goală, cu tapetele putrezite, mucegăite şi atârnând. Sub gaura hornului, o dâră de funingine. O atmosferă de mormânt, un miros de ciupercărie. Şi sonoritatea dogită şi răsunând sinistru a unei case goale. Pe masă, pâlpâia o lumânare în mijlocul întunericului.

Étienne înţelese probabil. Avu o mişcare de-a da înapoi, se întoarse brusc spre uşă. Dar ţâşnind din beznă, trei oameni îl înconjurară.

Nu rosti niciun cuvânt. Devenise livid. Îl privea pe Zidore cu o expresie ciudată de furie şi durere. În spatele lui, Otto îl împinse spre mijlocul încăperii. Şi rămase acolo, nemişcat, slab şi scălâmb, cu ochii întunecaţi pe faţa lui ascuţită, impasibilă şi impenetrabilă acum. Îi fixa pe Otto şi pe Roşcat. În spatele lui, aşezat pe masă, Bostan lăsa să-i atârne un picior. În colţul uşii, Zidore rămăsese cu Olivier mătăhălosul.

Încet, Roşcatul înainta spre Étienne. Infirmul avu o privire rătăcită. Cu un gest incredibil de prompt, îşi duse mâna spre buzunarul cu revolver. În aceeaşi secundă, fularul lui Bostan, din spate, îi acoperi faţa, îi strânse gura şi gâtul. Răsturnat pe spate, încordat, cu genunchiul lui Bostan în şale, cocoşatul scoase un muget înăbuşit. Picioarele lui băteau aerul cu lovituri teribile. Îl atinse pe Roşcat drept în piept.

— Fără glume, Zidore! şopti Olivier, înconjurând cu braţele lui enorme torsul lui Zidore, înnebunit.

Totul se petrecu foarte iute. Cum ai plonja, Otto se aruncase la picioarele lui Étienne, îi prinsese picioarele, i le ţinea strâns. Spre pieptul cocoşatului, cambrat, bombat, oferit, Roşcatul duse mâna, cu cuţitul de bucătărie ascuţit, pe care-l ţinea ca pe un briceag, cu vârful înainte, cu degetul mare sub lamă. Apăsă încet, cu putere.

— Nu, suspină Zidore, oh, asta nu!

Dar Olivier continua să-l ţină. Se văzu stofa vestonului lui Étienne sfâşiindu-se sub lamă, întinzându-se, cedând. Arma pătrunse dintr-odată.

Irezistibil, târându-l pe Olivier în ciuda forţei acestuia, Zidore înainta spre Étienne. Sorbea din ochi acest chip, acest bot de şobolan ascuţit, livid, luminat într-un fel tragic de flacăra roşie a lumânării, şi care se făcea treptat pământiu. Sufocat, răsturnat pe spate, cu picioarele ţinute de Otto, cu arma în piept, Étienne îl privi pe Zidore până la capăt, cu o privire stranie ce se întuneca şi căpăta o fixitate teribilă.

Otto lăsă picioarele, se ridică. Bostan desfăcu fularul, şi-l puse din nou la gât. Lungiră cadavrul moale pe masă.

— Fără glume, Zidore, fără glume, spuse din nou Olivier.

Năucit, Zidore nu mai reacţiona. Roşcatul fu acela care deschise vestonul mortului. Îi descheie vesta, bretelele, scotoci pe sub cămaşă, ridică trupul, căutând catarama centurii pe pielea caldă încă. Brusc, îşi retrase mâinile, le mirosi, le scutură, le şterse pe vestonul lui Étienne.

— A făcut pe el, ticălosul!

Vârî din nou mâinile.

Pe masă, alături de cadavru, într-un miros fetid, se împărţi aurul. Erau douăzeci şi şapte de mii de franci. Olivier puse partea lui Zidore în buzunarul băiatului.

Roşcatul ieşi, merse până la uşa dinspre stradă, se întoarse.

— Niciun zgomot. Putem s-o ştergem.

Bostan stinse lumânarea. Ieşiră. Nu rămase decât Étienne, pe masă, cu pântecele gol, cu faţa lui de şobolan întoarsă spre tavan şi cu ochii deschişi.

Cum ieşiră afară, Bostan, Otto dezertorul şi Roşcatul dispărură în fuga mare, în întuneric şi ploaie. Olivier rămase cu Zidore. Îl trăgea ca pe un copil.

— Haide, acum, haide, Zidore... E periculos să rămâi aici. Vino!

Dar Zidore se opri. Se sprijini de zid. I se făcu greaţă, se apucă să verse îngrozitor, frângându-se în două. Se părea că trebuie să dea afară tot ce avea în pântece. Horcăia. Olivier îi ţinea capul, îl ajuta.

Cu greu, Zidore se îndreptă, golit şi gâfâind, cu faţa şiroindu-i de sudoare şi de lacrimi. Se clătina. Olivier îl apucă de încheieturile mâinilor şi-l urcă în spate, se afundă cu povara sa umană în întuneric.

III

Timp de câteva săptămâni, Zidore duse o viaţă ciudată, dezaxată, o existenţă care semăna cu o veşnică fugă din faţa singurătăţii, a tăcerii şi a gândului. Avea nevoie de zgomot, de gălăgie, de mulţime. Avea nevoie de atmosfera obositoare a crâşmelor, a birturilor deocheate, a *Puricăriei*, de biciuirea alcoolului, de delirul beţiilor şi al orgiilor. Cheltui în petreceri două mii de franci de aur într-o săptămână.

Pe urmă se îmbolnăvi. Intoxicat cu alcool, organismul lui arunca, respingea otrava. Abătut, într-o stare de prostraţie, nenorocit, incapabil să bea, incapabil să alunge obsesia actului

săvârşit, Zidore trăi într-un soi de prăbuşire fizică, cu capul lucid şi trupul abrutizat. Imediat ce-şi reveni, fugi din nou de singurătate, bău şi mai mult, căzu într-un fel de nebunie furioasă, căreia îi urmă o a doua fază de prăbuşire.

În cele din urmă Georgina se sperie. Devenea feroce, înspăimântător. Se întreba dacă băiatul nu-şi pierduse minţile. O lovea, o ţinea închisă, lângă el, zile întregi, apoi o respingea cu dezgust, o alunga ca pe un animal. Îl dezgusta. Îi făcea oroare. Cum! Pentru ea, pentru această muiere fără suflet, pentru această căţea în călduri comisese el fratricidul, acest lucru îngrozitor la care gândindu-se noaptea, i se făcea părul măciucă de oroare? Cu o luciditate înspăimântătoare, o cântărea, o judeca. S-ar fi zis că această crimă îi deschisese ochii, îl lămurise asupra lui însuşi şi asupra amantei lui, că o înţelegea, o vedea aşa cum era pentru prima oară. În cele din urmă ea fugi, cu tot aurul ce-l putu fura. Dispăru astfel din existenţa lui Zidore, fără ca el să-i acorde mai multă atenţie ca unei umbre, una din acele figuri himerice şi înfiorătoare care iscau şi spulberau în el coşmarurile. Această femeie pentru care ucisese, care fusese toată viaţa lui, care îl posedase trup şi suflet, nu mai conta, înecată, înăbuşită într-o grijă infinit mai mare, mai absorbantă, mai halucinantă. Nu se mai înţelegea pe sine când se gândea la ce săvârşise.

Rătăcea la întâmplare. Nu-i rămăseseră prea mulţi bani. Se grăbea să se descotorosească, să scape de ei, ca şi cum de acest aur ar fi rămas înlănţuită, legată amintirea crimei sale. El însuşi nu profitase deloc de ei. Înaintea acestei istorii, îşi făurise de-atâtea ori vise în faţa ispitelor, a vitrinelor, a luxului! „Dacă aş avea bani!” Aceşti bani îi risipea acum într-un mod nesăbuit, pentru alţii, plătindu-le băutura, dând, aruncând, lăsând în urma lui o dâră de aur. Crezuse că-şi va împlini visele, încercă să-şi cumpere câte ceva, să-şi plătească o petrecere plăcută a timpului. Îşi luă un fular de mătase albă, un ac de cravată în formă de potcoavă, un ceas. Pe urmă, fără motiv, încercă în faţa acestor lucruri o oroare amestecată cu teamă. Le ascunse, le distruse, le aruncă într-un şanţ de scurgere pe furiş, ca şi cum ar fi fost lucruri periculoase, compromiţătoare, ca şi cum s-ar fi putut recunoaşte că ele proveneau dintr-o crimă. Degeaba îşi reproşa această nebunie, spunându-şi că-i un prost, nu reuşi niciodată să-şi impună stăpânirea de sine.

În plus, alte nelinişti mai precise îl asaltau. Ce se întâmplase cu Étienne? Se aflase de crimă? Erau căutaţi autorii? De la ucidere, casa lui Étienne rămăsese închisă. Zidore nu îndrăznea să se întoarcă la tatăl lui. Fie că era sau nu cunoscută crima, probabil că cei de-acasă erau neliniştiţi, cel puţin mama. Cum ar putea Zidore să joace în faţa ei această comedie odioasă? În decăderea sa morală, Zidore păstrase un rest de tandreţe şi de milă pentru mama lui. Ce gândea ea, oare, despre dispariţia lui Étienne?

Puţin câte puţin, faptul deveni o obsesie. Zidore şi-ar fi dat viaţa să afle dacă se ştie despre crimă, dacă fusese descoperit cadavrul. Curiozitate fără motiv, periculoasă şi inutilă, şi care era cu atât mai arzătoare. Până la urmă îi cedă. Se duse să dea târcoale pe lângă Place du Travail, de două ori, de trei ori, apropiindu-se în fiecare zi mai mult, cu o prudenţă de felină, de acea casă pustie la capătul străzii Ma Campagne. O întâlnire îl făcea să fugă şi să se ascundă. S-ar fi zis că oamenii începuseră să-l bănuiască, văzându-l învârtindu-se pe acolo.

În cele din urmă îndrăzni să treacă prin faţa cârciumii unde se petrecuse crima. Nu observă nimic. Totul rămânea închis, tăcut, mort. Numai sub uşă, în gaura cheii şi în interstiţiile obloanelor era o viermuială neagră şi vie. Zidore se opri să privească. Erau muşte, milioane de muşte. Când înţelese, îl trecură sudori reci.

Reveni a doua zi, apoi în următoarea. Devenise o obsesie. Întârzia, rătăcea pe-acolo până seara. Într-o zi, când vremea era mohorâtă şi noaptea coborâse mai devreme, nu se mai putu stăpâni, se strecură printre sârmele de fier care împrejmuiau terenul viran de lângă cârciumă. Traversă câmpul, resturile în putrefacţie, grămezile de fiare ruginite. Şi căţărându-se pe zidul bucătăriei, sări călare pe el şi se lăsă apoi să cadă în curticica localului gol. Se opri, cu inima bătându. Nimic, niciun zgomot. Tăcerea şi tristeţea serii. Curtea mică, înnămolită, duhnind de mirosul closetului deschis, plină de bidoane vechi, de gunoaie, incredibil de murdară şi de neagră, era sinistră.

În vârful picioarelor, ca şi cum ar fi putut fi auzit, Zidore înaintă spre uşa cu geam a bucătăriei, îşi lipi fruntea de sticla pătată şi afumată.

Bucătăria era în întuneric. Văzu numai, mai mult ghicind-o pe masă, o formă înspăimântătoare.

Afară sufla vântul, urca un murmur preschimbat într-o voce puternică, tristă, în noapte. Zidore avu o tresărire de spaimă şi se trase din faţa uşii, escaladă zidul dintr-un salt şi fugi. Ar fi murit de spaimă dacă ceva l-ar fi oprit.

În acea noapte îl revăzu pe Étienne, cu faţa lui veştedă, cu ochii negri, capul ascuţit între umerii înalţi, diformi. Ce fusese în adâncul acelei ultime priviri? Ce voise să spună, murind? Care fusese ultimul lui gând? Ce dezgust, ce ură epuizaseră ultimele bătăi ale acestei inimi străpunse? Ce blestem formidabil? Zidore ar fi dat totul acum să fi ales altceva, altă minciună pentru a-l atrage în cursă pe fratele lui. Să fi murit, dar nu sperând... Privirea aceea, ce blestem formidabil însemnase probabil!

Câtva timp, simţi nevoia frenetică de a mărturisi. Un rest din prima lui copilărie îi aminti prospeţimea sufletului, uşurarea, nespusa împăcare pe care o resimţea altădată, pe timpul catehismului. Să regăsească acea impresie de descătuşare, de înnoire, să se spovedească, să mărturisească cu orice preţ! Dar cui? Unui preot? Zidore nu mai credea. Georginei? Georgina fugise, începuse să trăiască cu Roşcatul. Şi pe urmă, Zidore nu mai simţea pentru ea decât repulsie şi ură. Mamei lui? Să se ducă să-i spună mamei: „L-am omorât pe fratele meu, Étienne, l-am omorât pe fiul tău”? Cu ce blesteme nu-l va acoperi ea pe paricid; Léoniei, sora lui? Nu, nici surorii lui nu va putea să-i spună: „L-am ucis pe fratele meu”. Asemenea cuvinte nu se pronunţă. Le va citi, le va ghici pe faţa lui? Dar tocmai asta ar fi fost prea groaznic, acea secundă când ea va înţelege că Zidore l-a ucis pe Étienne...

Cadavrul fu descoperit. Zidore află de la Olivier. Nu mai întrebă altceva. Nu voi să audă nimic. Se ascunse, incapabil să facă ceva, nemaiştiind dacă trebuie să se ducă la părinţii lui, să asiste la înmormântare, să se prefacă în continuare a nu şti sau să dispară. Să se ducă acolo? I s-ar citi mărturisirea pe chip. Să nu se ducă? Îl vor bănui. Orice ar face, tot se va şti că el l-a asasinat pe Étienne... Începu din nou să bea.

Curând, avu impresia stranie şi inexplicabilă că este urmărit. Se simţea filat, pândit. Niciun indiciu material, nimic. O siguranţă care venea parcă din subconştientul lui, şi care punea stăpânire pe el. Poate că nu era decât o închipuire, dar se temea de ea mai mult ca de un pericol real.

Se simţi cu adevărat uşurat când ameninţarea se preciză, când începură să-l avertizeze, prin camerele mobilate unde şedea, prin crâşme, la *Păduchele Zburător*, la *Puricărie*, că întrebau de el negrii, îi căutau numele în registrele hotelurilor. Se mută de trei, patru ori la rând, schimbă cârciuma şi locuinţa. Banii i se terminau. Cunoscu foamea, hoinări, rătăci fără adăpost, dormind la întâmplare în barăcile din grădinile de zarzavat. Ar fi vrut s-o şteargă, să treacă frontiera cu baloturi, pentru a se reface băneşte. Dar nu avea cu ce să-şi cumpere mărfuri. Vedea duşmani peste tot. Trecea printr-o spaimă nebună din pricina unei mâini ce i se punea brusc pe umăr, a unui pas în urma lui, a unei priviri insistente. Nu mai îndrăzni să iasă fără armă din mizerabila cameră pe care o găsise până la urmă pentru 30 de centime pe săptămână într-un bar sordid din cartierul Guinguette. Mergea cu mâna în buzunarul vestonului, strângând tocul revolverului, gata să-l scoată, să tragă la un singur gest. Până la urmă o să omoare pe cineva. Nu mai îndrăznea să bea. Alcoolul îi aţâţa delirul, trezea în faţa ochilor lui spectacole înfiorătoare de putreziciune.

Se îmbolnăvi, în adăpostul mizer în care locuia acum. Zăcu acolo trei zile, suferind, arzând, însetat, întorcându-se de pe o parte pe alta şi reflectând atât de intens încât timpul i se păru scurt.

Îşi revăzu întreaga existenţă, de la început, sub tutela unui tată aspru şi a unei mame resemnate. Mina, cărbunii, greaua muncă voioasă, caii, prietenii şi fetele, seara, cu care râdea cu dinţii albi după ce se întorceau din subteran, obosiţi şi negri. Viaţă sănătoasă şi parcă luminoasă, văzută din prezent. Pe urmă războiul, bătălia de la Charleroi, distrugerea minei de către germani, tonele de mitralii şi de fier aruncate în puţuri cu dinamită, agonia cailor în fundul galeriilor, fuga populaţiei, şi Roubaix, „trecătorii”, boxul, închisoarea, puşlamalele, Georgina... Cu ea se desăvârşise decăderea, foamea, frigul, mizeria suportată pentru ea, cu un stoicism stupid şi încăpăţânat. Şi toate astea pentru a ajunge în acea casă goală, într-o seară...

În ce moment intervenise greşeala? În ce moment fusese vinovat? Unde fusese cotitura? În ce moment se aflase lucid în faţa propriei sale responsabilităţi? Toate acestea veniseră încet, pe nesimţite, din afara lui.

Ce-i lipsise? Voinţa? Avusese. Curajul, perseverenţa, resemnarea? Avusese şi din acestea, cheltuise comori pentru Georgina. Ce-aş fi putut face? se gândea Zidore. Ce fiinţă aş fi fost, dacă aş fi folosit altfel acelaşi efort? Ce mi-a lipsit, deci? Ce sprijin? Ce lumină? De ce întâmplarea m-a privat de ele, şi până la ce punct sunt vinovat?

Timp de trei zile trăi într-un abis.

În a patra zi, slăbit, pustiit, dar uşurat şi cu spiritul parcă puţin mai lucid după ce meditase atât de mult la aventura lui, se sculă. Reuşi să se spele fără prea mare greutate, nu-i veni să se radă, mâncă o coajă de pâine uscată pe care o găsi, ca un înfometat. Simţea că moare de foame. Se gândi la Olivier, care locuia tot la Guinguette. Târându-şi picioarele, se duse la el. Aerul îi făcu bine. Oamenii întorceau privirile după capul lui rotund, prost ras, cu fire aurii, şi palid, marcat de suferinţă şi de încercare.

Olivier era în camera lui. Îi dădu lui Zidore o bucată zdravănă de carne, de cel puţin o livră. Cum nu era foc nici la Olivier, nici la Zidore, băiatul mâncă o bucată crudă. Restul îl înfăşură într-un ziar şi plecă spre Epeule, la *Puricărie*.

Îl primi Mélie. Îl lăsă să intre în bucătărie, cum făcea cu clienţii ei buni, îi puse la dispoziţie o sobă. Zidore încinse untura. Puse carnea la fript, o mâncă. Pentru că nu mai avea bani, nu îndrăzni să-i ceară lui Mélie pâine. Înviorat, sătul, cu capul greu, puse coatele pe masa din bucătărie şi adormi.

IV

Roche, inspectorul de la siguranţă, îşi pierduse mult din puterea lui de la începutul invaziei. Mai întâi, nu mai avea arme. I se luaseră revolverele şi vâna de bou. Prestigiul „diavolilor verzi” îl eclipsa pe al său. Cafenelele deocheate, clientela interlopă a gării nu se mai temeau de el. Cuvântul lui îşi pierduse acea siguranţă, acea autoritate pe care i-o dădea altădată conştiinţa dominaţiei lui absolute asupra pungaşilor. Trebuia să se lupte cu pumnii împotriva unor tipi care purtau în buzunarele lor revolvere încărcate. Nici nu se poate închipui cât de gol se simte un om obişnuit să fie bine înarmat şi care se pomeneşte dintr-odată lipsit de arme.

Misiunile lui Roche se limitau acum la copilării. Furturi comise de băieţandri, anchete asupra certurilor din piaţă, căutarea

mâinii de lucru pentru Comandatură. Din când în când, germanii ordonau Comisariatului central:

„Ne trebuiesc cinci zidari, trei dogari şi doi pielari”.

Îi trimiteau să caute pe Roche şi pe subinspectorii lui. Ei se întorceau cu coada între picioare. La urma urmelor, acesta era un mod curajos de a-şi dovedi patriotismul.

De altfel, Roche îşi făcuse câţiva prieteni printre jandarmii germani. Aveau aceleaşi gusturi, acelaşi cult al muşchilor, aceleaşi poveşti cu arestări şi urmăriri, cu femei, aceeaşi vanitate întrucâtva prostească a obişnuiţilor unor locuri deocheate. Şi pe urmă, robusteţea, rapiditatea, rigiditatea acestei minunate maşini de comandat care erau birourile germane şi poliţia lor îi inspirau admiraţie lui Roche. Nimic de zis în ce-i priveşte pe aceştia. Li se simţea puterea. Francezul din Roche tuna şi fulgera împotriva lor, poliţistul îi aprecia.

Lui Roche îi reveni să ancheteze asupra morţii lui Étienne. Acesta fusese găsit la o lună după crimă, datorită muştelor. Oamenii care trecuseră pe strada Ma Campagne observaseră, sub pragul uşii unei cârciumi părăsite, un lung cordon viermuitor de muşte. Fu chemat comisarul de poliţie să deschidă. Şi-l găsiră pe Étienne mâncat de insecte.

Anchetă Roche. El cunoştea familia Duydt. Află că Zidore chefuise nebuneşte în localurile din Epeule. Fusese văzut arătând bani de aur. Or, Roche ştia că Étienne fusese traficant de aur. Roche puse să fie căutată Georgina. Aceasta veni în silă la Comisariatul Central. Îl părăsise de o săptămână pe Roşcat.

— Fetiţo, îi spuse Roche, eşti cunoscută aici, şi nu în bine.

— Cred că nu pentru a-mi spune asta m-aţi adus aici!

— Nu. Ai avut o mică legătură sentimentală cu Zidore, Zidore boxerul.

— Nu mai sunt cu...

— Nu face nimic. Băiatul a cheltuit mult, în timpul ăsta. Aur...

— Da...

— Bine. În sfârşit, a dispărut aşa, deodată. Eu tocmai am nevoie de el... Dacă mă ajuţi să-l găsesc, te lăsăm în pace, dacă nu...

— Dacă nu?

— Nu eşti încă înregistrată, şi nici nu ţii să fii, am să fac în aşa fel încât să te trec în registru, frumoaso. Asta-i. Alege. Ori Zidore, ori vizita la dispensar în fiecare săptămână.

O chemă pe Georgina la fiecare două-trei zile. Treaba se lungea. Roche începea să se enerveze, când, într-o dimineaţă, pe când citea raporturile de pe birou, Guilhem, subinspectorul lui, sosi, cu un aer deopotrivă vesel şi necăjit.

— Zidore e la *Puricărie!*

— Cum?

— Cel puţin acolo era acum un sfert de oră. Am văzut-o pe Georgina.

— Repede! strigă Roche. Trebuie să-l prindem în vizuină.

— Da, dar are pistolul la el. Şi pare hotărât să-l folosească...

Roche se opri scurt.

— O să ne găurească!

— Aşa-i!

— Trebuie să-i spunem şefului. Să ne grăbim!

Coborâră patru câte patru treptele ce duceau la biroul comisarului central:

— A fost reperat Zidore Duydt!

— Arestaţi-l!

— E înarmat!

— Drace! spuse comisarul central.

— N-am putea obţine revolvere de la Comandatură?

— Încercaţi.

Comisariatul Central se afla în apropierea birourilor Comandaturii. Alergară până acolo, găsiră un ofiţer. Acesta refuză să le dea arme. Dar se oferi să le dea celor doi inspectori trei poliţişti germani să-i însoţească. Plecară toţi după un sfert de oră; cei trei poliţişti îi luau peste picior pe inspectori.

— Francezi, băieţaşi! Francezi mereu spaimă mare!

Ruprecht, un tip voinic, cu obrazul neted şi trandafiriu, care ţinea în lesă un dog enorm de Ulm, îl bătea pe umăr pe Roche:

— Ai, ai, poliţişti francezi!

Jigniţi, Roche şi Guilhem protestau:

— Vă convine să vorbiţi, vouă ăstora! Cu un pistol în buzunar, aşa am merge şi noi, fiţi siguri!

Ruprecht râdea:

— Revolver? Noi n-avem nevoie, n-avem nevoie.

Acest poliţist era cunoscut ca un tip cumsecade. Înalt de un metru nouăzeci, spătos cât o uşă, îşi făcea despre slujba lui o părere specială. Nu-i ducea niciodată pe delincvenţi în închisoare. În preajma orei stingerii, era văzut patrulând pe

străzile goale, cu enormul lui dog de Ulm alături. O siluetă întârziată, un hoinar care intra în casă în mare grabă, şi Ruprecht alerga, îl apuca pe delincvent, îl scutura cu putere şi apoi îl dobora cu o lovitură de picior în şale. În fond, oamenii erau prea mulţumiţi să scape atât de ieftin. De altfel, Ruprecht avea o anume loialitate, un fel de cinste sportivă. Alerga ca un elefant, avea nişte picioare imense. Cei care scăpau de urmărirea lui înspăimântătoare meritau cu adevărat, gândea el, să fie lăsaţi în pace.

Nici nu-şi mai număra succesele la femei. Era băiat frumos, mândru cu naivitate de prestanţa lui. Îşi lipea părul cu cosmetice şi-şi purta bereta turtită tot pe-o ureche, cu un aer fudul.

Coborâră strada Saint-Georges. Pe nesimţite, Roche şi Guilhem o luaseră înainte, nu prea mândri să fie astfel escortaţi de poliţişti germani. Pe la adăpătoare, coborâră în strada Epeule. Şi se opriră la câţiva paşi de *Puricărie*. Aici se dansa şi se auzea zgomot şi muzică.

— Cum să procedăm? întrebă Guilhem. Trebuie să blocăm intrarea din dos.

— Voi doi pe aici, le comandă Ruprecht inspectorilor, arătând culoarul. Noi pe-aici. Şi arătă intrarea în cârciumă. Repede.

Cei trei germani înaintară spre local. Inspectorii se furişară pe coridor. Inspectorii dintr-o parte, poliţiştii din cealaltă, intrară deodată în cârciumă, împreună cu câinele.

— Halt!

Dansul se întrerupse. Tropăitul greu al perechilor pe podeaua nisipoasă şi scârţâitoare se opri brusc. Încăperea era plină de fum şi praf. Abia se vedea spre fund, unde se proţăpiseră cei doi inspectori pentru a păzi uşile. Nimeni nu mai vorbea. În consternarea generală, orchestra continua să toace cu mare zgomot o polcă săltăreaţă.

— Papieren!

Îşi scoaseră cu toţii actele. Erau acolo vreo cincisprezece femei de stradă şi câţiva tipi gata să apese pe trăgaci şi mândri că-i terorizează pe oamenii cumsecade. Nu mişca unul. Brutalitatea poliţiei germane era cunoscută. Diavolii verzi îţi spărgeau capul la primul semn de rebeliune.

Ruprecht luă permisele. Bărbaţii erau trecuţi la dreapta, femeile la stânga, în fundul cafenelei.

— Frumoasă, frumoasă domnişoara! spunea Ruprecht, împingându-le în colţul lor.

Guilhem şi Roche înaintaseră spre tejghea, unde Mélie Nauserais, puţin palidă, aştepta fără să fie prea emoţionată.

— Spune, mămico, boxerul cel mic, Zidore, e aici?

— Nu, răspunse Mélie cu voce tare.

Dar pe deasupra umărului, arătătorul le indica uşa cu geam a bucătăriei.

Roche înţelese. Înaintă cu prudenţă spre uşă. Tocmai punea mâna pe clanţa de faianţă, când cu un plesnet de bici, un ochi de geam se pulverizã la două degete deasupra capului său.

— Drace! spuse Roche, sărind înapoi.

Guilhem şi el se făcură albi ca varul. În colţul lor, germanii, ţinând la respect grupul de derbedei, priveau. Ruprecht înalţă din umeri.

— Poliţie franceză!

Înaintă la rândul lui. Apucase unul din marile panouri de lemn care serveau la închiderea ferestrelor seara. Îl ridică şi, cu braţele întinse, îşi luă avânt din mijlocul localului, aruncând panoul ca pe un berbece. Scoasă din ţâţâni uşa cu geam se prăbuşi cu zgomot în mijlocul bucătăriei. Răsunară două focuri de armă. În bucătărie fu văzută răsturnată masa cu tăblie de zinc. În spatele ei, îngenuncheat, se adăpostea Zidore. Din când în când, i se vedea creştetul capului, pe care şi-l retrăgea nespus de repede.

Toată lumea se retrăsese la adăpostul peretelui, aproape de tejghea.

— Haideţi, haideţi acum, spunea Ruprecht poliţiştilor francezi.

— Măgarule! îi strigă Roche în furia lui, puţin îţi pasă de noi.

— Haideţi, repetă Ruprecht, întinzând revolverele cu un aer batjocoritor.

Roche, care văzuse moartea de atât de aproape mai adineauri, ezita. La fel şi Guilhem.

Ruprecht înălţă din umeri.

— Francezi, băieţaşi! O să vedeţi...

Îşi lăsă revolverele pe tejghea. Luase un scaun. Îl ridică la înălţimea feţei. Şi în spatele acestui scut, înaintă spre bucătărie, să-l strivească pe Zidore.

Zidore rămăsese în genunchi. Nu se mai gândea la nimic. Nu vedea decât un lucru: acest om, care înainta. Să-l ucidă sau să

moară... Fără să fi vrut, Zidore se şi afla departe de orice posibilitate de a da înapoi, de a se întoarce în urmă. Destinul se înfăptuia parcă în afară lui.

Ridică imperceptibil, pe deasupra marginii mesei, capul lui mic, osos şi palid, cu obrajii scobiţi. Barba prost rasă strălucea cu ţepii ei aurii. Îl privea înaintând pe Ruprecht cu o atenţie de animal sălbatic. I se părea că joacă un joc teribil, pasionant, în care n-ar fi fost vorba de viaţa unui om şi de a lui, ci pur şi simplu de îndemânare. Raţiunea, atenţia împinsă la limita extremă, întunecau în el revolta conştiinţei.

La doi paşi de el, Ruprecht lăsase pe nesimţite scaunul ca să vadă. Zidore trase. Ca sub o lovitură de măciucă, Ruprecht se clătină, se prăbuşi pe spate, cu o stea însângerată pe frunte. Corpul lui uriaş avu un scurt spasm.

Fu un iureş. Marele dog al lui Ruprecht, fără să-i fi comandat cineva, se repezise cu un urlet. Animalul înţelesese. Zidore se rostogoli sub el. În spate, Roche, Guilhem, cei doi germani, se aruncară spre masă. Furia şi ruşinea alungaseră teama din ei. Se traseră câteva focuri. Un glonte sparse geamul. Bucăţi de moloz căzură. Zidore era călcat în picioare ca un animal. O lovitură de cizmă îi crăpă ochii. O alta îi smulse dintr-odată întreaga mască facială. Un german îi zdrobea nasul, dinţii, faţa, izbindu-l cu un scaun. Picioare şi pumni îi crăpau pântecele. I se auzeau oasele sfărâmându-se.

Se opriră, la capătul puterilor şi al urii. Din grămada de carne umană de la picioarele lor urca un tânguit animalic. Soldaţii germani năvăleau în cârciumă.

Cadavrul lui Ruprecht fu ridicat. Îl lungiră pe o masă. Şi alături corpul lui Zidore, atât de mic pe lângă acest colos. Mai mişca. I se aruncă un sac pe faţa însângerată.

Cineva chemase un doctor. Bătrân practician flegmatic, acesta sosi. Totuşi, şi el se dădu înapoi descoperind faţa lui Zidore, o mască făcută terci, care lăsa să se vadă, sub o curgere continuă şi roşie, oasele maxilarelor, dinţii, cartilagiul zdrobit al nasului. Ochii crăpaţi îşi arătau orbitele. Doctorul acoperi din nou faţa aceasta cu sacul, ascultă torsul.

— S-a terminat! Zece minute.

Isidore Duydt nu mai suferea. Abia mai percepea voci îndepărtate. Să mori, asta însemna deci să mori... Ce uşor, ce uşurare!

Desprins de toate, contempla imaginea unei fiinţe puerile, făcută din carne suferindă şi din pasiuni, incoerentă şi mizerabilă, care fusese Isidore Duydt. O contempla cu tandreţe şi milă, ca şi cum n-ar fi fost el, rezultat derizoriu al întâmplării, al unui destin haotic. Lucrul era de altfel fără importanţă... O vedea foarte departe, de foarte sus. Nu mai simţea nici măcar dispreţ pentru ea. Numai o mare indulgenţă pentru acest biet trup dureros şi nesfârşit de slab, care irosise atâta curaj, atâta voinţă şi energie pentru nimic şi pentru care viaţa nu fusese decât tumult şi sterilitate, în lipsa unui scop, a unui ideal însufleţitor. Nu era vinovat de toate astea.

Ultimele evocări ale lumii, chipuri şterse, se apropiau de el. Sora lui, Léonie, mama lui, Georgina... Le văzu îndepărtându-se şi murind cu indiferenţă. Nu regreta nimic. Singură amintirea lui Étienne trezi în el o vagă spaimă... Dar pe faţa îngustă, ofilită, îndulcită şi parcă lipsită de amărăciune, nu mai era ură. Numai o imensă milă, o imensă îndurare.

Zidore făcu spre această umbră un efort disperat.

*

— Ce a mormăit pe când murea?

— Cred că ceva ce aducea a Étienne, parcă, spuse Roche. Ia-l de picioare, Guilhem...

CAPITOLUL AL CINCILEA

I

Acum, aproape în fiecare săptămână, Samuel Fonteroix se ducea la Roubaix să le vadă pe Edith şi Antoinette.

Plecaseră din Lille. Samuel nu mai putea să le aducă mărfuri, pentru că germanii închiseseră definitiv frontiera belgiană, şi orice comerţ devenise imposibil. Edith, care nu era lipsită de fler în materie de comerţ, închiriase la Roubaix, pe strada Lannoy, o mică prăvălie unde începuse din nou să vândă articole de băcănie.

Era o casă din vechiul Roubaix, mică, scundă, cu ferestre înguste asemănătoare unor hublouri, cu un stâlp gros în faţa uşii, cu tavane pe care le atingeai cu mâna, traversate de grinzi enorme şi care lăsau să curgă mereu firişoare de ipsos şi argilă. Era plină de şobolani, de şoareci, de purici şi de furnici. Pivniţa imensă şi boltită era înecată în apă.

Pluteau aici lucruri spumoase, vătuite, cu mucegai alb şi verde. Antoinette, aşa cum îi era firea, adora această casă tocmai pentru bizareria şi pitorescul ei.

Comerţul Edithei semăna destul de mult cu cel al lui taica Duydt şi cu toate acele traficuri din timp de război, când nimic nu era asigurat nici regulat, când se vindea ce se găsea fără nicio şansă de reaprovizionare, în care lipsa făcea să urce preţul lucrurilor într-un mod de necrezut. O pereche nouă de pantofi costa şapte sute de franci, una de ocazie o sută cincizeci. Un kilogram de sfeclă se vindea cu zece franci, cafeaua cu nouăzeci de franci, o prăjitură de făină albă cu trei sute de franci. O curea de transmisie de la o maşină valora o mică avere, pentru că din ea se tăiau tălpi de pantofi. Lipsea totul şi nu se mai fabrica nimic. Se făcea troc cu ce mai rămăsese pe piaţă, până când nu avea să mai rămână nimic. Aşa că Edith cumpăra de toate şi făcuse din întreaga casă un fel de magazin gen Muntele-de-Pietate, plin de ţesături, veşminte, saci cu orez, cutii de conserve, obiecte farmaceutice, piei vechi, cărţi şi instrumente muzicale.

Prăvălia ei era frecventată de mulţi oameni. Şi chiar de mulţi germani. Aceştia veneau să cumpere de la ea ceea ce nu mai găseau în Germania, pentru familiile lor. Plecând în permisie, duceau acolo un cupon de stofă, puţină piele, o bucată de

pânză. Soldaţii erau cei care alimentau spatele frontului. Edith le vindea ce voia ea, feţe de masă vechi şi cearşafuri, să-şi facă din ele cămăşi, şervete pentru batiste şi cuverturi revopsite grosolan, din care femeile germane vor face copiilor pantaloni şi hăinuţe. Bieţii de ei, plecau încântaţi de aceste lucruri preţioase. Sfârşeau prin a se înţelege, vorbeau o păsărească pe jumătate germană, pe jumătate franceză. Ei îi explicau Antoinettei cât de bucuroşi erau ai lor, acolo departe, primind aceste daruri princiare, sărăcia lucie a poporului german, cămăşile din pânză de urzici, rufăria din celofibră, cartonul-piele, lâna chimică, o suferinţă mai mare decât chiar a celor cotropiţi. Printre aceşti soldaţi germani se găseau şi cei resemnaţi, firile bune, care se lăsau exploataţi până la capăt fără să opună rezistenţă. Totuşi unii furau, şi furau cu neruşinare, îi aduceau Edithei alcool de la cantina lor, zahăr, grâu, ovăz luat din grajduri, lăzi cu biscuiţi şi dulceaţă. Aveau o îndrăzneală de necrezut. Soldaţi de gardă, în înţelegere cu subofiţerii lor, aduseră într-o zi un camion de o mie de kilograme de zahăr nerafinat ascuns sub fire telefonice. Pentru că lipseau caii, se înhămară doisprezece dintre ei şi traseră astfel camionul pe străzi, de parcă ar fi plecat să execute vreo lucrare. Făcură figura asta de mai multe ori. Printre ei se aflau şarlatani sadea. Aceştia se înţelegeau cât se poate de bine cu contrabandiştii, cu cei care treceau mărfuri şi oameni la graniţă, cu golanii care veneau şi ei uneori la Edith să-i vândă marfă.

Aceşti oameni trebuiau să fie toleraţi. Numai ei aveau îndrăzneala să-şi rişte pielea ducându-se să caute grâu şi carne în Belgia. Mai erau femeile uşoare, prietenele ofiţerilor, „femeile nemţilor”, care veneau să-şi comercializeze cadourile în natură sau roadele furtişagurilor lor. Un mediu brutal, cinic, lacom, în care Edith manevra cu îndrăzneală şi fineţe. Antoinette însă, atât de tânără, încă naivă în multe privinţe, se alegea din toate astea cu o spaimă, o uimire, un dezgust peste care trecea cu greu. Mai ales primindu-i în casă pe germani, ajunseseră să capete o reputaţie de trădători, de vânduţi, de oameni care pactizează cu inamicul, care dau dovadă de amoralitate.

Inteligentă, Antoinette înţelese repede privirile, aluziile, felul jignitor în care oamenii se uitau la ea şi o ocoleau. Din pricina asta simţea o anumită ruşine şi, ca o reacţie, un dispreţ faţă de ceilalţi, o nepăsare completă faţă de „ce vor zice alţii”, chiar

afectând îndrăzneala şi dezinvoltura, un mod de a merge pe calea ei, de a se îmbrăca, de a acţiona şi a gândi care friza insolenţa. Reacţie destul de firească a tinereţii, dar care dădea şi mai mult ocazie răutăţii să se manifeste.

Se simţea cu atât mai revoltată şi indignată de răutatea publică cu cât îi vedea în jurul ei pe cei mai mulţi mulţumindu-se într-un fel cu caritatea oficială, trăind din alocaţiile pe care le distribuia comuna, din aprovizionare, din distribuţiile de produse alimentare şi cărbune, şi nefăcând nimic. Ele măcar munceau, se speteau să câştige bani. Şi ce li se putea reproşa? Nu cădeau în greşeală. Erau utile altora, făceau rost de mâncare unor oameni care n-ar fi găsit nimic ei înşişi, de rufărie pentru nişte bieţi soldaţi germani, la fel de resemnaţi, de slabi şi de nenorociţi ca şi ai noştri. Stăteau în picioare în prăvălie de dimineaţa până seara, cărau saci, mutau lăzi, băteau haine, le periau, le curăţau, alergau, se zbăteau până la epuizare.

Robustă, Edith îndura toată această trudă enormă fără oboseală. Dar Antoinette slăbea. Samuel era îngrijorat uneori din cauza fiicei lui. O găsea obosită şi palidă. Ea protesta. Nu se simţea rău. Singura repercusiune pe care o aveau totuşi asupra ei excesul de oboseală şi de privaţiuni erau o oarecare posomorealã, neliniştea şi nervozitatea.

Îngrijorarea tatălui o cuprinse în cele din urmă şi pe ea. Presimţea că viaţa pe care o duce era din toate punctele de vedere imprudentă. Începea să-şi dea seama de înţelepciunea tatălui, care ar fi vrut să o lase mai mult timp la colegiu, să o cruţe de loviturile existenţei. Vedea bine că Samuel îl creştea pe Christophe altfel de cum fusese crescută ea. Şi asta o arunca într-o mare nesiguranţă. Începu să se îndoiască de mama ei, să se întrebe dacă dreptatea era cu adevărat de partea ei.

Oricum, frăţiorul ei era mai fericit decât ea.

Cum ar fi arătat ea dacă ar fi fost crescută de tatăl ei, precum Christophe? Cu totul altfel faţă de ce era. Una peste alta, după ani de viaţă liberă, sub tutela uşoară a mamei ei, se vedea dezamăgită, scârbită de cunoaşterea prea timpurie a unui mediu depravat, a adevărurilor urâte ale existenţei, speriată în faţa hidoşeniei lumii. La şaisprezece ani nu-i rămâneau prea multe iluzii asupra bărbaţilor şi a dragostei. Nu mai avea speranţă, nu mai avea visuri. O şiretenie precoce, a cărei urâţenie o exagera, o abilitate femeiască în a-şi manevra mama,

a o măguli, a-i stârni gelozia, în a obţine de la ea bani, toalete, fleacurile pe care şi le dorea. O neştiinţă aproape totală, lecturi incoerente, un fond de educaţie şi de instrucţie inexistent. Şi o reputaţie deplorabilă şi nemeritată. Ar fi vrut să redevină stăpână pe ea, să-şi regăsească echilibrul, şi dispera neştiind cum să facă.

Se întorcea, cuprinsă de teamă, din ce în ce mai mult spre tatăl ei. Poate aici era salvarea. Începu să-l studieze, să observe modul în care îl creştea şi-l orienta pe Christophe. În cele din urmă începu să-i fie ruşine de ea însăşi în faţa lui.

A fost unul din momentele existenţei ei când spiritul îi lucră cel mai intens. Cufundată în acest soi de noapte a minţii, înconjurată din toate părţile de urâţenii, de vulgarităţi, făcu un efort disperat şi nebănuit pentru a evada, pentru a scăpa, pentru a ajunge prin propriile şi slabele ei forţe până la un plan intelectual şi moral superior.

Cum să procedeze? Şi ca să ajungă unde? Nu ştia. Simţea numai, şi în primul rând, că trebuia să se instruiască, fără să discearnă prea clar cu ce să înceapă. Se încredinţă soartei, gusturilor ei. Pudoarea o împiedica să ceară sfatul tatălui. Începu să înveţe simultan spaniola şi vioara, potolindu-şi la întâmplare această foame de cunoaştere proprie tinereţii. Citea de toate, adunând din lăzile aflate în prăvălie ce-i cădea în mână, se punea pe treabă cu curaj, întorcându-se la ce nu înţelegea, convinsă că face un lucru bun, că-şi sporeşte zestrea.

Edith, prietenii, toţi aceşti tipi cumsecade şi naivi, soldaţi sau golani care formau clientela prăvăliei, erau cu totul nedumeriţi. Edith se umfla în pene. În faţa lor, Antoinette se arăta şi ea destul de mândră. Dar când era numai cu ea, simţea cât de incomplet, incoerent şi nesigur e totul. Îşi dădea seama că nu asta era învăţătura şi că despre cunoaştere nu avea decât vederi fragmentare, tulburi şi ridicol de limitate. Nu ştia deloc istorie, geografie. Ortografia, compunerea erau pentru ea pline de capcane. Ar fi trebuit să reia totul, să reînceapă totul. Dar imensitatea unei astfel de munci o speria. Şi pe deasupra trebuia să muncească şi cu braţele. Nu putea conta pe posibilitatea de a se întoarce la şcoală, era prea mare, prea înaintată în vârstă. Şi singură, fără ajutorul unui profesor, se simţea strivită. Şi mai ales, cunoştea viaţa. Îşi câştigase pâinea, se luptase, înşelase, cunoscuse amărăciunile şi bucuriile

bătăliei. Şi acestea te stingheresc când înveţi. Nu mai eşti în stare să te apuci de fracţii, de conjugări, când ai muncit pe brânci ca să trăieşti, când ai văzut cât de uşor te lipseşti de toate astea, care nu au decât raporturi îndepărtate cu lumea, cu realitatea, cu banul. Astfel că încă o dată se întoarse spre tatăl ei, a cărui înţelepciune o admira şi o regreta, amintindu-şi că el voise, altădată, să o lase la şcoală ca să-şi continue studiile şi să se instruiască.

Şi excentricitatea în care se complăcuse până atunci i se păru copilăroasă şi nepotrivită. Încerca acum din toate puterile ei să revină la normal, la o ţinută, gesturi, o toaletă, cuvinte serioase şi rezonabile. Uneori însă se enerva pentru că totul era aşa de greu şi dădea naibii totul cu vehemenţă, se arunca nebuneşte în noi excentricităţi, şi îngrozea strada Lannoy împopoţonându-se cu o veche pălărie de fetru bărbătească având în vârf o pasăre a paradisului – încântătoare şi ridicolă, şi sfidând deschis uluirea şi dezaprobarea oamenilor.

S-ar fi întors bucuroasă spre o religie, o speranţă, un ideal. Avea presentimentul nedesluşit şi confuz că viaţa nu se putea mărgini la ce ştia despre ea, la această bătălie stearpă şi stupidă pentru unica grijă de a perpetua o existenţă fără ţel. Dar nu la şaptesprezece ani şi fără niciun ajutor îţi poţi clădi o dogmă, poţi merge dincolo de rânduieli, pentru a ajunge la înălţarea spiritului. Fu cuprinsă de o fervoare bruscă, se duse la biserica Sf. Elisabeta, din faţa prăvăliei Edithei. Dar asta nu dură mult. Cunoştea prea bine viaţa, biata Antoinette. Văzuse prea mult lumea, realitatea. Nu mai putea accepta. Ceva era pângărit în ea, mort. Nu mai vedea utilitatea rugăciunii. Nu mai vedea până la ce punct era răspunzătoare de greşelile ei. Se socotea când nevinovată, când ticăloasă. Abandonă o biserică atât de complicată. Se duse la templul reformat de două ori, cucerită de contrastul de austeritate şi simplitate, şi se plictisi şi aici curând, ajunse apoi şi la adepţii St. Anton, dar nu se mai întoarse să-i vadă din nou.

Şi totuşi exista „ceva”, presimţea, bănuia. Viaţa nu se putea mărgini la orizonturile pe care le cunoştea. Trebuiau să fie altele spre care să se îndrepte, dacă nu o religie, cel puţin o morală, un ideal care le înnobila. Întrevedea vag, nedesluşit întreaga problemă a conştiinţei şi a grandorii morale, aşa cum întrevedea ştiinţa şi cunoaşterea, de foarte departe, şi ca în ceaţă...

II

Samuel continua să locuiască la Epeule, în casa sa mare, la capătul fundăturii mănăstirii. Banii începeau să-i lipsească. Pentru a trăi, el şi micul Christophe, trebui să găsească tot felul de expediente. Vându treptat tot ce-i mai rămăsese din piei, din unsoare, din vechile unelte. Se vindea orice, toate căpătaseră o valoare exagerată. Harnaşamentele serveau la făcut ghete. Unsoarea de căruţă era arsă în lămpi. De la o lună la alta, Samuel Fonteroix şi fratele lui, Gaspard, îşi secătuiau averea şi îşi procurau abia strictul necesar ca să supravieţuiască. Ce nu vindeau, le luau germanii puţin câte puţin. Căruţe, cai, material, saci, bascule, tot ce era metal, lemn, combustibil se ducea. Samuel se înfuria chiar văzând lucrători francezi, oameni ca Decooster măcelarul, venind ei înşişi cu camioane şi cu soldaţi germani să-i ia ultimii saci pe care îi vârâse într-un hangar – şi a căror ascunzătoare fusese denunţată de invidioşi. În sfârşit, ca să profite el însuşi de propria lui ruină, mai curând decât să-l lase pe inamic să beneficieze de ea, începu distrugerea totală a magazinului. Petrecu aici luni întregi, cu securea şi fierăstrăul în mână, ca un tăietor de lemne, doborând grinzi, tăindu-le în bucăţi, cioplind, după prăbuşirea întregii schelării. Puţin câte puţin, îşi arse toate hangarele, mulţumit încă, în nenorocirea sa, să se poată cel puţin încălzi.

Împreună cu celelalte: mâncarea de făcut pentru el şi pentru micul Christophe, spălatul, curăţenia casei, mersul de câteva ori să le vadă pe Edith şi Antoinette, treburile îi luau tot timpul, în aşteptarea neobosită, răbdătoare şi dureroasă a sfârşitului, a victoriei... Victoria! Vorbea despre ea cu fratele lui, Gaspard, cu domnul Feuillebois, învăţătorul. Găsea la unul pesimismul şi descurajarea, la celălalt optimismul şi încrederea.

Se întâlneau cu regularitate, aproape în fiecare seară, pentru comunicat. Samuel primea un ziar inspirat de guvernul german şi tipărit sub controlul acestuia – de către francezii din altă parte. Era numită *Gazeta Ardenilor*. Foarte abil, ziarul predica o pace imediată, înţelegerea franco-germană, şi arunca toată răspunderea războiului asupra Angliei. Comunicatele franceze erau reproduse aici cu o lună întârziere şi cu oarecari retuşuri. Dar acest adevăr alterat, aceste ştiri răcite pasionau încă. Cu Feuillebois învăţătorul şi Gaspard, fratele lui, Samuel nota în

fiecare seară cu creionul, pe hărţi, înaintarea sau retragerea aliaţilor. Măsurau, calculau, sperau sau disperau. Uneori, Feuillebois primea şi ziarul invadaţilor, *Fidelitatea*. Preţioasă foiţă! Ştiri proaspete, adevăruri sigure! Sau şi mai bine, dintr-un avion cădeau o mână de ziare franceze. Culegeau câte unul, câteodată de pe acoperiş, sfidând primejdia, îl citeau pe furiş, şi timp de două săptămâni le cânta bucuria în inimi.

Şedinţa de cartografie de seara, de la Samuel, era respectată cu religiozitate. Asistau la ea Alain Laubigier, ieşit din închisoare, vărul lui, François, grasul Semberger, şi de asemenea multe femei, care nu pricepeau mare lucru din hărţi, dar care veneau totuşi să găsească în această atmosferă puţin curaj şi încredere. Şi pe urmă, *Gazeta Ardenilor*, ca să-şi atragă publicul, dădea în fiecare zi lista soldaţilor francezi originari din Nord pe care germanii îi luaseră prizonieri. Oamenii sperau mereu să dea de numele unui frate, al unui prieten, al unui fiu.

Aici, la Samuel, se înfruntau caracterele opuse al lui Gaspard Fonteroix şi al domnului Feuillebois.

Gaspard Fonteroix, fratele lui Samuel, era atins de o afecţiune destul de puţin cunoscută a măduvei spinării. Până atunci putuse cât de cât să se îngrijească. Acum întrevedea, ca şi Samuel, apropiindu-se sărăcia lucie, mizeria. Se epuizau şi resursele terapeutice ale Nordului invadat. Nemaiexistând medicamente, nu mai era posibil tratamentul. Treptat, boala îi răpea lui Gaspard vederea. Simţea că orbeşte. Până acum se putuse amăgi, încercând injecţii, leacuri, tratamente cu electricitate, tot felul de procedee care îl uşurau câteva săptămâni sau câteva zile şi-l hrăneau cel puţin cu speranţe. Acum îi era interzisă şi această ultimă consolare. Nu mai putea găsi medicamente nici plătite cu aur. De altfel, banii îi lipseau. Înainte de război fusese destul de avut. Cedarea unei mari băcănii, înainte de a se asocia cu fratele lui, îi adusese patruzeci de mii de franci plasaţi în acţiuni ruseşti la un notar belgian. Toate astea nu mai valorau mare lucru şi nici nu mai erau la dispoziţia lui Gaspard. Locuia la sora lui, Josephine Mouraud. Îşi plătea întreţinerea. Altădată el juca rolul rudei bogate, al unchiului de moştenit. Familia Mouraud era de condiţie modestă şi se lipsea de multe pentru a-i asigura educaţia celui mai mic dintre copii. Speraseră că unchiul Gaspard va lăsa copiilor o parte din averea lui. Acum lucrurile se schimbau. Gaspard îşi

mâncase cea mai mare parte a averii, îşi plătea neregulat întreţinerea. Nu se ştia deloc ce putea să mai aibă la notarul lui din Belgia. Devenea ruda săracă.

Şi fără bani, unde să se ducă? Aici era încă în familie, nu vor îndrăzni să-l dea pe uşă afară. Ducea o viaţă nenorocită, o viaţă de om care decade lent. Se-mbrăca bine, avea o ţinută îngrijită. Reprezentase altădată tipul omului îndestulat, prosper şi fericit. Acum, nu vedea şi punea pe el ce se nimerea. Şi-apoi, nu mai avea nici rufărie, nici haine. Henri Mouraud, cumnatul lui, îi fura cămăşile şi lucrurile, fără ca bolnavul să le poată recunoaşte. El însuşi vindea când un costum, când o bijuterie, un inel, un ac de cravată, ca să-şi cumpere fiole de ser de patruzeci de franci, medicamente care-l otrăveau şi îi desăvârşeau prăbuşirea fizică. Totuşi, în mod ciudat, rămânea naiv de încăpăţânat şi de încrezător. Obsesia lui, dorinţa nemăsurată de a se vindeca, de a scăpa de întuneric, îl făcea să accepte toate poveştile, să colecţioneze reclame şi anunţuri, să noteze toate adresele de tămăduitori, de specialişti, de chirurgi şi electricieni, care îi uşuraseră, îi vindecaseră pe nenorociţii atinşi de boala lui. Numai că nu avea bani, trebuia să aştepte. Dacă războiul s-ar sfârşi odată, fără îndoială că ar putea să se refacă. Ştiinţa face minuni! Până atunci, pierdut în visul său irealizabil, simţea zi de zi întunericul asaltându-l de mai aproape.

Deznodământul final, orbirea totală, devenea o chestiune de luni. Ochii i se voalau, abia mai putea să se orienteze, nu mai recunoştea feţele. Venea la Samuel să mănânce puţin, să se încălzească, să vorbească. Pentru că alde Mouraud îl hărţuiau şi-l făceau nefericit. Ştia că Samuel nu mai are bani, nu mai îndrăznea să ceară pentru el. Samuel însuşi suferea, nu mai reuşea să-l liniştească, ajungea să se îndoiască, ca şi el, de sfârşitul războiului, de victorie, de tot.

Din fericire, vizita regulată a domnului Feuillebois, la ora comunicatului, le aducea un val de optimism şi parcă un flux de încredere.

Domnul Feuillebois era un tip voinic, coleric, cu tenul măsliniu, cu o înfăţişare impozantă, îmbrăcat mereu cu o jachetă largă. Mergea legănându-şi mâinile, cu pălăria moale pusă trufaş pe-o ureche, cu braţele îndepărtate de corp, ca un atlet care intră în arenă. Şi, indiferent de vreme, îl vedeai înarmat cu o umbrelă, o imensă umbrelă de mătase verzuie, în

stare să adăpostească o jumătate de duzină de muritori de dimensiuni normale.

Domnul Feuillebois era învăţător. Dintotdeauna existenţa fusese pentru el un drum neted şi uşor. În ochii tuturor şi chiar în ochii lui, el întruchipa omul fericit. Moştenise de la părinţii lui nişte rente modeste. Îşi câştiga binişor existenţa în acest sacerdoţiu de învăţător, pe care îl iubea. Pe la vârsta de treizeci de ani se căsătorise cu o tânără cu o educaţie excelentă, înzestrată cu o mutrişoară frumoasă, cu un caracter agreabil şi cu o dotă apreciabilă. Avusese un băiat, un singur băiat zdravăn, care tocmai termina studii strălucite de inginerie la Ecole Centrale din Paris. Întreaga viaţă a domnului Feuillebois nu fusese decât o înlănţuire de circumstanţe propice şi evenimente fericite. Şi dotat pe deasupra cu o sănătate înfloritoare şi cu un stomac de fier, mulţumit de sine însuşi şi de ceilalţi, mulţumit de tot ce i se întâmpla şi de tot ce nu i se întâmpla, domnul Feuillebois avea sufletul plămădit din cel mai surâzător optimism.

Totuşi, de când cu războiul, domnul Feuillebois, descendent din generaţia de la 1870[9], învăţător, însufleţit de cultul patriei, suferea cea mai teribilă umilire. Să fie nevoit să-i suporte pe germani, să-i vadă impunându-şi legea până şi în şcoli, alungându-l din clasă, interzicându-i să predea, constrângându-l la simplul rol de paznic de copii, toate acestea erau pentru el intolerabile. De treizeci de ani, el plămădise sute şi sute de creiere de copii, le predase cu religiozitate propria lui Evanghelie: Patria, Revanşa. Aceste lucruri deveniseră parte din el însuşi. Superioritatea Franţei, destinul ei de popor ales, le predicase atât de mult timp, le inoculase elevilor săi, copiilor săi, acest bătrân institutor de modă veche, încât ajunsese să creadă el însuşi orbeşte în ele, ca într-o dogmă. Aceasta îi intrase în minte, făcea parte din felul lui de a gândi, nu mai judeca asupra ei. În ochii lui, Victoria era înscrisă în cartea destinului.

Pe deasupra, neştirbit de fericit până acum, favorizat în averea lui, în pacea lui familială şi în descendenţă de o şansă mereu propice, domnul Feuillebois, ca mulţi oameni fericiţi, ajunsese să considere această şansă ca făcând parte din el însuşi, ca inalienabilă. I se părea imposibil, irealizabil, s-o vadă

[9] Generaţia care a luat parte la războiul franco-prusac (n.t.).

lipsindu-i într-o zi, aşa cum ar fi fost să vadă pământul fugindu-i de sub picioare. Or, înfrângerea Franţei adusese în mod evident acestei prosperităţi continue cea mai aspră dezminţire. Deci, era imposibil ca Franţa să fie învinsă. Asta nu era în ordine, nici nu trebuia avut în vedere. Acelaşi optimism imperturbabil îl liniştise pe Feuillebois şi la plecarea fiului său, chemat printre primii la mobilizare. Acest om fericit nu se putea îndoi de norocul lui.

Credinţa sa primise totuşi lovituri aspre. De la băiat nu mai avea veşti. În afară de o carte poştală de la Crucea Roşie, sosită în 1915 cu şase luni întârziere şi care spunea numai „Paul Feuillebois sănătos”, domnul Feuillebois era în cea mai groaznică nesiguranţă. Şi pe de altă parte războiul se prelungea, germanii se instalau în chip de stăpânitori, se afla când de victorii, când de înfrângeri, fără ca ceva să înainteze, să se mişte. Oamenii oboseau, vorbeau de o pace şchioapă chiar de înfrângere. Primeau, zi după zi, ştirile cele mai copleşitoare, cele mai descurajatoare.

Şi totuşi, domnul Feuillebois nu se lăsa abătut. El era cel care, la ora comunicatului, liniştea temerile lui Samuel şi Gaspard. Fiul lui se va întoarce. Franţa va învinge. Căci nu disocia cele două lucruri, cele două condiţii necesare fericirii sale. Aduna toate zvonurile false favorabile, îi aducea măcar o dată pe săptămână lui Samuel vestea unei victorii franceze, a unei derute germane, cita cifre de tunuri şi prizonieri. Dezminţirile nu-l descurajau.

Nu era văzut niciodată îndoindu-se. Chiar în orele cele mai întunecate, la aflarea ştirilor celor mai întristătoare, nu lăsa să transpară nici cea mai uşoară temere. Avea figura mai trasă, chipul mai galben, dar după ce Samuel, Gaspard şi el discutaseră evenimentele şi luaseră în considerare probabilităţile, Feuillebois trăgea concluzia:

— Da, da, toate astea s-ar putea să fie aşa... Dar să aşteptăm sfârşitul!

Acest optimism fu odată cât pe ce să provoace o ceartă între Fonteroix şi el. Ca de obicei, anunţase o oarecare fabuloasă victorie. Peste o săptămână, sosi descumpănit, cu faţa răvăşită, cu pălăria pe ochi, cu umbrela la picior, anunţând un dezastru în peninsula Gallipoli.

Iritat, Samuel îi mărturisi imediat, pe şleau, toate îndoielile sale.

— În mod hotărât, s-au răspândit prea multe zvonuri! Nu mai vreau să cred nimic. Dacă trebuie să aflăm despre victorie, o vom vedea când va fi aici. Dar aşa cum merge, am impresia că a luat-o pe cel mai lung drum.

Şi dintr-odată:

— Ia să vedem, domnule Feuillebois, mai credeţi încă în victorie?

Atunci, în faţa lui Samuel şi a lui Gaspard, omul se transfigură. Statura lui înaltă se îndreptă. Ochii îi străluciră. Pălăria păru să i se aşeze singură în poziţie de luptă. Şi umbrela îndreptată spre cer, la capătul unui pumn formidabil, părea spada invincibilă a îngerului exterminator. Se bâlbâia:

— Dacă mai cred? Dacă mai cred în ea? Ca în mine însumi. Ca în soarele care ne luminează! Nu cumva voi vă îndoiţi?

— Domnule Feuillebois, spuse Samuel, am împărtăşit credinţa dumitale, convingerea dumitale. Dar când îmi amintesc decepţiile încercate, când văd evenimentele, situaţia privilegiată a puterilor centrale, îndelunga lor pregătire, unitatea lor de direcţie, mă întreb dacă nu asistăm la un măcel inutil din care fiecare se va retrage cu rănile şi cucuiele lui în loc de orice alt profit. La urma urmelor, şi rămâne între noi, de ce ar fi Franţa în mod neîndoielnic victorioasă?

Îşi regretă aproape îndrăzneala. Crezu că Feuillebois o să-l stâlcească în bătaie. Feuillebois uită orice cumpătare. Mâna liberă i se abătu pe umărul lui Samuel, care se clătină. Îi strigă:

— Cum? Victorioasă? De ce-ar fi victorioasă? Ei, Dumnezeule, pentru că... pentru că este Franţa!

Poate era absurd, poate nu avea niciun sens acest strigăt pueril, această exclamaţie pătrunsă de fanatism. Totuşi, denota atâta forţă irezistibilă de convingere, o asemenea credinţă absolută şi oarbă, o asemenea dragoste, un asemenea ideal de o viaţă întreagă la acest bătrân învăţător, încât cei doi Fonteroix nu mai găsiră nimic de zis.

În acea seară Gaspard se întoarse la Mouraud. Se lăsa noaptea. Gaspard răsucea totul în minte, victoria, sfârşitul războiului şi boala lui de ochi. Visa la un nou tratament, un fel de maşină electrică cu bobine. Dar costa scump. Nu îndrăznise să-i ceară bani lui Samuel. Mai era şi medicamentul acela cu bromura, despre care îi vorbea un farmacist din comuna Croix. Cu mult mai puţin scump, evident... Numai de s-ar sfârşi

războiul ăsta! Dacă ar putea să se îngrijească! Mergea la întâmplare, se clătina şi se împiedica, nesigur, cu mâinile întinse puţin înainte, de-a lungul trotuarelor inegale. Încă nu se obişnuise cu întunericul ochilor lui.

Toate astea se abătuseră asupră-i într-un mod stupid. Înainte de a se asocia cu fratele său, Gaspard era patronul unei mari băcănii. Coborând un butoi în pivniţă, căzuse de pe scară pe spate. De atunci, suferea de coloana vertebrală şi devenea orb, fără ca cineva să priceapă ceva din asta. Gaspard se simţea trist. Acum, când nu mai avea în jurul lui spectacolul continuu şi captivant al lumii, când se înfunda din ce în ce mai mult într-o ceaţă nedesluşită, cădea şi mai rău pradă gândurilor, se abandona cu totul obsesiei lui. Mergea cu paşi şovăitori de om beat, şi vorbea singur, absorbit şi gesticulând. Auzi în spate oameni care râdeau. Se nelinişti, se pipăi cu mâinile. Fratele lui l-ar fi avertizat dacă ceva caraghios... Dar era aşa de întuneric la Samuel... Nu, nu-şi uitase nici vreo ghetră, nici cravata... Şi nu-i atârna nimic în spate. În mod sigur nu de el râdeau. Îşi reluă mersul într-un univers de pâclă şi de umbre nedesluşite, meditând cu glas tare asupra eficacităţii bromurii şi oprindu-se uneori ca să-şi întărească cu un gest gândul.

Familia Mouraud stătea pe strada Thionville. O casă veche, mare şi umedă, mobilată modest şi care mirosea a leşie. Josephine Mouraud, sora lui Gaspard, era spălătoreasă. Henri Mouraud, soţul ei, era mecanic. Înainte de război, Gaspard ocupa la ei camera din faţă, unde îşi avea biroul şi care era cea mai frumoasă din cele trei. Era ruda bogată. Acum, când nu mai putea să plătească, îl deposedaseră treptat şi dormea în pod. Josephine îi lăsase mână liberă soţului ei, care-l invidiase întotdeauna pe cumnatul lui, cu o invidie prostească de lucrător. Ea avea, desigur, o anumită afecţiune pentru fratele ei. Dar cea mai importantă parte a disponibilităţilor sale de iubire o consacrase fiului ei mezin, micul Georges. Îi dorea un viitor strălucit. Se spetea, ca el să-şi poată termina studiile de chimie. O constrângea la aceeaşi abnegaţie pe fiica ei, Annie, care spăla rufe împreună cu ea. Dragostea ei maternă avea ceva monstruos. Se adresa înainte de toate băieţilor, şi cel mai mult lui Georges. Pentru el, Josephine o sacrifica fără nicio remuşcare, şi fără măcar să bănuie asta, pe Annie. Se părea că

o amintire a ideilor antice supravieţuise în mod ciudat în această femeie, pentru care femeia nu conta.

Gaspard ajunse acasă. Intră în bucătărie, ghici formele micului Georges aşezat la masă să-şi facă temele, şi pe cele ale tatălui, lângă foc. În fundul bucătăriei, mama călca. Le spuse bună seara. Henri Mouraud resimţea faţă de cumnatul său o ură iraţională, abuza acum de puterea lui în faţa acestui nenorocit distrus de război şi inspira fiului său acelaşi sentiment faţă de unchi.

Gaspard înaintă spre sobă. Îi era foame. Mirosul cafelei îl îmbia. Se împiedică de picioarele întinse ale cumnatului său.

— Ah, iartă-mă...

Henri Mouraud bombăni. Şi micul Georges, care cerea din partea întregii familii, când îşi făcea temele, cea mai perfectă linişte, plescăi agasat. Gaspard renunţă la cafea. Se întoarse spre dulap. Deschise uşa, forţându-se, pentru Georges, s-o oprească să scârţâie. Şi începu să scotocească pe pipăite printre farfurii, căutând pâinea şi untura, şi tremurând de teamă că va face zgomot. Era ceva dureros să-l vezi pe acest bătrân înalt mişcându-se astfel cu infinită prudenţă, din teroarea ce-o resimţea în faţa unui copil.

Găsi pâinea. Mai rămânea untura. O descoperi fără să vrea, băgând pe bâjbâite degetele în ea.

— Untura mea! strigă tatăl. Ah, dar asta-i dezgustător! Nu-ţi bagi labele în felul ăsta în mâncarea altuia!

Se ridicase de la locul lui. Luă oala cu untură din mâinile lui Gaspard. Orbul puse pâinea la loc în dulap şi se duse să se aşeze într-un colţ, renunţând să mai mănânce.

Îşi scoase ghetele. Învăţase să facă asta foarte bine, fără să vadă. Se ridică să-şi caute papucii. Mergea în ciorapi, simţind pe alocuri umezeala unei dâre de apă pe pardoseală. Pipăi pe sub bufet, pe sub sobă, sub masă, îl deranjă din nou pe Georges, care se dădu înapoi, evitând atingerea unchiului său cu o repulsie făţişă. Gaspard se resemnă şi, în ciorapi, se întoarse să se aşeze pe un scaun lângă uşă. În jurul lui, tatăl, mama, se duceau şi veneau fără să le pese de el mai mult ca de-un obiect oarecare.

Se auzi poarta. Orbul avu parcă senzaţia unei lumini, a unei lumini a sufletului. Intră Annie Mouraud, Annie, sora mai vârstnică a micului Georges, cea care înlocuia literalmente

pentru bătrânul Gaspard lumina stinsă a ochilor lui. Venea să mănânce. Între două rânduri de rufe de spălat.

Fata îşi şterse braţele, nişte braţe slabe şi nervoase, şi veni să se aşeze lângă unchiul ei:

— Cum e, unchiule? Merge?

— Da, da, micuţo.

Se şi simţea împăcat. Îşi uitase necazurile.

— Şi papucii tăi?

Îi căută, îi găsi sub scaunul tatălui ei, i-i dădu lui Gaspard. Îi pipăi labele picioarelor:

— Eşti ud, trebuie să-ţi schimbi ciorapii.

Luă unii curaţi din sertar, i-i dădu. Pe urmă se duse la bufet să taie pâine. Observă amprente pe ceşti, urme de untură, urma unui deget mare. Ştia ce înseamnă asta.

— Ai mâncat, unchiule Gaspard?

— Nu încă.

Îi tăie pâine, îi dădu cafea. Şi în timp ce el mânca, şterse pe furiş vasele murdare şi le puse la loc.

Gaspard mânca. Mânca destul de neîngrijit, lăsând să cadă firimituri, obligat să-şi ia pâinea din ceaşcă cu degetele. Georges se enerva. În cele din urmă se duse cu caiete cu tot în cealaltă încăpere, cu un aer dezgustat. Gaspard se obişnuise de mult timp cu aceste strâmbături jignitoare, şi nu se mai supăra.

Isprăvise. Se ridică, luă de pe dulap cutia cu cremă de ghete. Începu să-şi facă cu stângăcie încălţămintea. Annie, care mânca, se întoarse. Continua să-l supravegheze. Făcea atâtea prostii! Strigă:

— Ce faci, unchiule?

Şi-i luă încălţămintea din mână. El dădea cu cremă neagră pe pielea galbenă.

— Cu ăştia ai ieşit?

— Da.

— Ei bine, ai pus un pantof galben şi unul negru.

Şi nu se putu opri să nu râdă.

— Din cauza asta râdeau nişte oameni în spatele meu, spuse Gaspard consternat.

Suferea. Mai era încă orgolios. Umilinţa îi aduse lacrimi în ochi. Annie îşi reproşă că râsese.

Termină ea să-i facă pantofii. Acum trebuie să se întoarcă la rufe. Ştiind că el se necăjeşte în mijlocul ostilităţii familiei, îi spuse:

— Vino să mă ajuţi, unchiule.

— Să te ajut?

— Da. Am o grămadă de treabă pentru tine.

Se ridică imediat, o urmă. Fata îi dădu o pereche de saboţi şi îi arătă în spălătorie căzile de spălat şi găleţile de golit, de clătit, de umplut cu apă curată. Puse în muncă tot sufletul. Era un tip vânjos, acest om voinic şi orb, şi avea încă o forţă musculară uimitoare. Fata ştia că-i face plăcere lăsându-i ceva greu de făcut, dându-i impresia că încă mai e bun la ceva. Şi păstra pentru el butucii de tăiat, cărbunele de cărat, căzile de golit. Annie era singura fată în familia Mouraud. Josephine îşi iubea înainte de toate băieţii, fiii, masculii.

Henri, tatăl, era aspru şi fără nicio sensibilitate. Annie fusese folosită pentru realizarea ambiţiilor familiei, pentru ca băieţii să poată merge mai departe cu învăţătura. Întâi muncise pentru cel mare, Gaston, care era plecat la război. Acum o făcea pentru cel mai mic. Se supusese. Căpătase obişnuinţa sacrificiului. Trebuise să renunţe la şcoală, care-i plăcea, ca să spele rufe cu mama, să facă menajul, să gătească, să-l servească pe Georges. Dobândise astfel spiritul de abnegaţie, obişnuinţa de a nu se gândi la sine şi de-a se speti fără să spere la recunoştinţă sau la afecţiune. Tatăl o iubea poate mai mult decât mama. În copilărie, când Annie fusese bolnavă de epilepsie, el o îngrijise, o îmbăiase, o spălase. Josephine Mouraud era la drept vorbind destul de inumană.

În acest mediu aspru, tandreţea unchiului Gaspard, mai afectuos şi mai clarvăzător, o surprinsese mai întâi, apoi îi adusese mângâierea. Annie îi păstrase o tainică şi profundă recunoştinţă. El fusese figura cea mai dragă a adolescenţei sale.

Pe urmă Gaspard îşi pierduse vederea. Încet, atât de încet încât nici Annie, ca nimeni altcineva, nu-i înţelese drama în toată grozăvia ei. O suferinţă atât de progresivă nu izbeşte deloc imaginaţia. Mai ales că faptul se prezentă la început într-o lumină mai degrabă comică. Neatenţii, stângăcii, tendinţa de a vorbi singur, o latură aproape copilăroasă în această speranţă mereu dezamăgită, mereu reînnoită de vindecare, cu fiece nou medicament, cu fiece nouă încercare. Annie pricepea de ce

Georges râde de toate astea. Nu era beznă. Numai pe jumătate noapte. Gaspard pleca, venea, trăia încă precum toţi ceilalţi. Când ajunse să se orienteze pe pipăite, să nu mai vadă decât forme tulburi, să nu mai recunoască decât voci, erau obişnuiţi, nu şi-au dat seama, pentru că şocul nu se produsese.

Annie înţelese printr-o întâmplare. Îl zări într-o zi pe un băieţel din vecini care-l ajuta pe unchiul Gaspard să-şi înnoade şiretul, amintindu-şi fără îndoială lecţia de morală a învăţătorului lui. Annie fu izbită. Acest ajutor dat unchiului Gaspard de către un străin fu pentru ea ca o revelaţie. Îşi dădu seama că alături de ea şi fără s-o observe, se afla o mare nenorocire, o suferinţă asemănătoare celor pe care le întâlneşti în romane, în cărţi, că ea trăise în mod ciudat în apropierea acesteia fără să bage de seamă. Se pare că viaţa zilnică răpeşte oricărei drame, oricărei dureri partea tragică capabilă să trezească mila. Annie avu remuşcări, se făcu protectoarea unchiului Gaspard. Ai casei au râs de ea, dar ea s-a încăpăţânat în a-şi îndeplini această misiune.

Gaspard isprăvi de golit căzile. Coborî în pivniţă, aduse cărbune, se strădui cât putu. Annie termină de clătit şi de stors. O dureau braţele obosite, mâinile înmuiate de atâta apă. Spălase toată ziua prin pivniţe: dimineaţa la vecini, după-amiaza la doamna Albertine, prietena lui Barthélémy David. Munca era grea acolo, dar era bine plătită. Barthélémy David cobora uneori să o vadă în pivniţă. Astăzi se răstise la doamna Albertine, care-i poruncea prea aspru lui Annie. O apăra adesea astfel, fără ca ea să priceapă motivul acestei simpatii.

— Am terminat, spuse Gaspard.

— Să urcăm.

Se întoarseră în bucătăria caldă din cauza aburilor de la călcat. Henri Mouraud se dusese să se culce. Georges se întorsese cu caietele lui la masă, şi mama făcea zgomot cu fierul de călcat în cealaltă cameră. Acum mâncă şi Annie. Unchiul Gaspard îşi ştersese mâinile şi umbla de colo-colo, dintr-o cameră în alta. Era în cămaşă. Bretelele îi atârnau în spate, ca o coadă lungă. Pantalonii îi cădeau pe călcâie şi cămaşa umflată îi ieşea de sub curei. Văzut astfel, părea deopotrivă caraghios şi nefericit. Îşi târa papucii vechi, cu un mic zgomot regulat şi agasant, intra în întuneric, revenea în lumină, cu mâinile la spate, cu capul plecat, cu ochii în pământ, murmurând,

exclamând, dând din cap, inconştient de cei care-l înconjurau. Calcula, cântărea. Douăsprezece şedinţe de câte o sută de franci, şi ca rezultat, la sfârşit, vindecarea poate. Bromura, medicamentele acelea nu făceau cât şedinţele de masaj electric. Doar dacă cele două tratamente împreună... O ameliorare în trei şedinţe! O ameliorare! Să vadă puţin, să iasă din neant! Simţi o izbitură în piept gândindu-se la lucrurile astea. Se opri, spuse cu glas tare, aşa cum era cufundat în gânduri:

— Îmi trebuiesc aceste douăsprezece şedinţe...

Îi răspunse o îngânare fornăitoare. Reveni la realitate, îşi dădu seama că micul Georges îşi bătea joc de el. Se simţea deopotrivă umilit şi furios că-şi dăduse gândurile în vileag, că se trădase, că-şi dezvăluise suferinţele, neliniştile, speranţele, în faţa acestui copil insuportabil. Avu un gest de mânie şi de durere.

— Băiat rău ce eşti!

Şi plecă, urcă scara, târându-şi papucii, îndreptându-se spre podul în care îşi avea patul.

— Ce poate să mă calce pe nervi! spuse Georges, care folosea argoul liceenilor. E murdar, îi curg balele când mănâncă, clămpăne din proteză când mestecă, îşi bagă degetele în unt ca în crema de ghete.

— Ai să fii pedepsit într-o zi, Georges, spuse Annie, care nu putea crede că actele de cruzime şi de nedreptate nu sunt pedepsite.

— Bine, bine, interveni Josephine, mama, care încălzea fiarele de călcat şi pe care acest blestem o impresiona cumva.

— Ei, tu, glumi Georges, doar se ştie că unchiul Gaspard este iubitul tău...

— Iubitul meu?

— Îţi plăteşte rochii, bijuterii, pantofi...

— Ce vorbeşti! Aş vrea să mi le arăţi, rochiile şi pantofii ăştia!

— Pentru că nu mai are bani! Dar altădată...

— În orice caz, eu nu i-am cerut niciodată nimic. Dacă a făcut-o, a fost pentru că aşa a vrut.

Se simţea supărată şi în acelaşi timp stânjenită. Era adevărat. Câtă vreme putuse, unchiul Gaspard o ajutase şi o sprijinise pe Annie, îi plătea rochiţele, cupoane de stofă, bijuterii mărunte, restabilind astfel echilibrul, compensând nedreptatea Josephinei

şi inegalitatea de tratament de care beneficiau băieţii. Da, el era bătrânul ei iubit...

— Dacă eşti cuminte şi drăguţă, poate că o să te ia de nevastă după război, reluă Georges, zeflemitor.

— Mai vorbeşte tu mult şi-o să-ţi dau o palmă, măgarule!

— Haide, gata, interveni mama, simţind că schimbul de cuvinte se transformă în ceartă; fă-ţi lecţiile, Georges, şi tu, Annie, ia fierul de călcat. Avem de călcat până la miezul nopţii.

Gaspard urcase în pod. De când nu-şi mai plătea întreţinerea, îi luaseră camera. Se culcă. Patul lui era sub lucarnă. Gaspard avea cerul chiar deasupra capului. Dar de mult timp cerul nu mai era pentru ochii lui slăbiţi decât un dreptunghi vag luminos sub uniformitatea neagră a penumbrelor. Gaspard nu dormea, se răsucea în aşternut. De departe îi ajungea zgomotul etern, monoton şi surd, al canonadei, al acelei bătălii care dura de doi ani. Ceea ce impunea în orice moment ideea războiului, a oprimării, a martiriului suportate aici. Cât timp, câţi ani încă vor mai auzi acest bubuit trist şi lugubru? Eliberarea... nu, ar fi prea frumos. Se ştia doar că germanii erau aici pentru totdeauna. Construiau, făceau drumuri, căi ferate. De doi ani, ce calvar, ce experienţă dură! El, care credea înainte a cunoaşte oamenii, învăţase abia acum să-i cunoască. Trebuise să sărăcească pentru a fi supus tuturor răutăţilor lor. Se gândea la bani. Îi ceruse iar lui Samuel. Samuel nu mai avea. O umilinţă care se adăuga tuturor celorlalte. Nu mai erau bani. Cum o să se mai trateze? Se simţea descurajat. Îi veni să plângă, îşi şterse ochii cu mâneca. Haide! nu trebuie să te laşi doborât. Trebuia să spere, să spere totuşi, şi mai ales să aibă încredere în acea muncă de mineri, necunoscută, continuă şi bubuitoare, care se desfăşura de ani de zile acolo departe, cu lovituri de tun, care înainta încet, atât de încet, şi care distrugea, rodea, fărâmiţa puţin câte puţin, la nesfârşit, zidul de fier... Până când va dura această muncă gigantică şi atât de îndelungată? Până la eliberare? Sau până la ultima zi, până la întunericul absolut, până la orbire, până la moarte? Să aştepte... Nu-i rămânea decât să aştepte cu disperare, până la capăt.

III

Totuşi, din zi în zi, o umbră se întindea deasupra domnului Feuillebois, învăţătorul: gândul la fiul lui. Îşi investise în băiat

întreaga lui dragoste, toată ambiţia, toată speranţa. Dorinţa sa de a crede, dezamăgită de dogme, se îndrepta spre acest fiu din care îşi făcuse un adevărat cult.

Or, de când cu războiul, fiul mult-iubit dispăruse din existenţa sa imediată. Imaginea lui scumpă devenea din ce în ce mai îndepărtată şi mai insesizabilă, se topea în zare, într-o pâclă de sânge, în mulţimea victimelor. O singură carte poştală de la Crucea Roşie şi pe urmă nici o altă veste. Nicio adresă, nicio informaţie. Fie pe cale oficială, fie pe cale particulară, domnul Feuillebois încercase să intre în legătură cu fiul lui, şi nu izbutise.

Câtva timp mai speră. O vecină obţinuse permisiunea din partea autorităţilor germane să plece în sudul Franţei. Femeia promisese să încerce imposibilul, ca să-l găsească pe fiul domnului Feuillebois şi să-l anunţe pe tată. Trecuseră însă zilele, apoi lunile, fără nicio veste. Şi umbra insesizabilă se îndesea în jurul inimii acestui tată, umbra de nealungat a suferinţei umane în care acest fericit nu crezuse până acum. Treptat, începea să se clatine încrederea lui robustă în sine însuşi, în norocul neştirbit al destinului său. Acest fatalist inveterat se îndoia acum de şansa lui. Şi suferinţa gândului i se citea pe faţă, în felul cum mergea şi în cuvinte. Samuel şi Gaspard încercau uneori să-l liniştească, fără să fie mai încrezători. Nu reuşeau. Degeaba îşi dădeau silinţa, el clătina din cap, nu răspundea, nu voia să contrazică o opinie care, în ciuda a toate, corespundea încă atât de bine cu speranţa din adâncul inimii lui. Totuşi, după doi ani, domnul Feuillebois ajunse la disperare. Încercase totul, pusese în mişcare toate forţele. Dar zadarnic. Şi acum, bătrânul prieten al lui Samuel, uzat de această veşnică aşteptare, obosit să mai numere orele una câte una, strivit de această povară morală ce devenea cu fiecare zi mai grea, nu mai era decât umbra lui însuşi. Părul îi albise. Obrajii i se brăzdaseră. Statura lui înaltă, gârbovită acum, mersul şovăitor îi dădeau înfăţişarea unui bătrân. Colosul inspira milă.

În prezent îl stăpânea o idee fixă. După ce confundase mult timp destinul său cu cel al ţării, după ce le învăluise pe amândouă în aceeaşi perspectivă luminoasă a fericirii, trebuise, numai Dumnezeu ştie cu ce sfâşiere a inimii, să le disocieze. Şi pentru că nu putea admite niciun moment înfrângerea Franţei, şi pentru că vedea, dimpotrivă, prăbuşirea propriilor sale

speranţe, acest fetişist considera că fericirea lui era preţul de răscumpărare al victoriei ţării sale, se pătrundea de credinţa că există o desăvârşire a bucuriei la care omul nu poate ajunge, că nici el nu putea cumula şansele, mai mult ca ceilalţi, a sa cu aceea a patriei, căderea uneia compensând ascensiunea celeilalte. Samuel nu putu să-l facă să-şi schimbe aceste idei ciudate.

Evenimentele aveau să dea imaginaţiei şi himerelor sale o umbră de raţiune. Câtva timp, Samuel şi Gaspard Fonteroix nu-l mai văzură pe domnul Feuillebois. Începuseră să fie neliniştiţi, când, într-o seară, sosi la ora comunicatului. Numai văzând faţa bătrânului lor prieten, Samuel înţelese. Feuillebois primise cu siguranţă lovitura de graţie. Acest bărbat de şaizeci de ani părea de optzeci. Muşchii slăbiţi ai feţei săpau brazde de suferinţă şi de decepţie. Ochii îşi pierduseră strălucirea. Părul lung, fluturând îi dădea o înfăţişare de neglijenţă şi delăsare. Şi jacheta lui mare, devenită prea largă pentru acest corp descărnat, atârna în cute dizgraţioase. Le strânse îndelung mâna, cu privirea pierdută în cine ştie ce obsesie îndepărtată. Apoi vorbi simplu, ca despre un lucru firesc, aşteptat, necesar:

— Fiul meu a murit.

Ei rămaseră tăcuţi, consternaţi.

— Sunteţi... sunteţi sigur? murmură în cele din urmă Gaspard.

— Am aflat de la Crucea Roşie. A căzut la sfârşitul lui 1914 pe frontul din Champagne...

Adăugă cu voce scăzută:

— Mă întreb de ce le-au trebuit doi ani ca să mă anunţe... Atâtea suferinţe...

— Feuillebois, spuse Samuel, dumneata eşti om în toată firea. Ştii cât valorează viaţa. Ceva mai devreme, ceva mai târziu...

— Da, zise Feuillebois, răspunzându-şi mai degrabă sieşi decât lui Samuel. Da, era în firea lucrurilor. Trebuia să se întâmple...

Privea hârţile răspândite pe birou, fixate pe pereţi, gazetele, comunicatele, tot ce-l pasionase atât de mult, tot ce-i hrănise dureroasa aşteptare. Murmură:

— Victoria... Victoria... acesta era preţul, nu-i aşa? Trebuia să fie aşa, eu am acceptat. Acum... acum...

Îşi şterse ochii, ridică spre Samuel şi Gaspard o frunte de martir:

— Sacrificiul meu s-a înfăptuit...

Timp de câteva săptămâni, îşi revăzu prietenii destul de regulat, dar vorbea puţin, nu manifesta interes pentru nimic, şi părea să aibă mintea rătăcită, gândurile pierdute într-o contemplare dureroasă. Samuel îşi spunea cu tristeţe:

— Bietul Feuillebois, e un om sfârşit.

Nu se înşela. Timp de-o săptămână nu-l mai întâlniră. Se pregătea să se ducă la el să vadă ce se întâmpla, când primi un ferpar. În formulele obişnuite, acesta îi anunţa moartea lui Jean-Louis Feuillebois, învăţător.

Samuel se duse să-l vadă pe patul de moarte. Demnul Feuillebois odihnea acolo, lung, imens, în jacheta lui, jacheta austeră, neagră, de bătrân învăţător de altădată. Samuel îi atinse mâna, o mână de marmură grea, pe care rămăseseră petele de cerneală neagră şi roşie ale magistrului. Se gândea la închipuirea stranie a lui Feuillebois, la acel sacrificiu al fericirii lui, aruncată himeric în balanţa destinului pentru salvarea Franţei. Totul se petrecuse; se realizase în mod ciudat, de parcă cineva, de cealaltă parte, acceptase răscumpărarea. Şi contemplând la lumina lumânărilor severa faţă liniştită, Samuel simţi dorinţa să-i spună încet:

— Mulţumesc, Feuillebois...

Ca şi cum ar fi fost adevărat că jertfa de tată a lui Feuillebois ar fi slujit la ceva.

Moartea lui Feuillebois îl afectă profund pe Gaspard Fonteroix. Şi-l simţea prieten pe acest om. De aceea avu presentimente sinistre pentru el însuşi şi se lăsă pradă unei descurajări care o nelinişti pe Annie. Ţinu discursuri din ce în ce mai vehemente unor fiinţe imaginare, se posomorî, îşi exageră şi mai mult obiceiurile taciturne. Suferi de intoxicaţii, de dalac, de dureri de rinichi. Annie trebui să-l îngrijească, să-l fricţioneze, să-i încălzească cataplasme, care nu-l uşurau decât pe moment. Dormea la mansardă, lângă podul în care îşi avea el patul. Îl auzea în fiecare noapte vorbind în somn, continuându-şi solilocviile, vorbind de bani, de medicamente şi de doctori, chemându-l pe Samuel, implorându-l, blestemându-l, pentru că nu-i mai dădea bani... Grija asta îl rodea vădit. Curând, nu-şi mai putu plăti partea de alimente. Nu îndrăzneau totuşi să-l lase să moară de foame. Continuau să-i îngăduie să se ducă la bufet, să-şi taie pâine, să mănânce la masă puţin orez şi puţină

mazăre. Josephine nu zicea mai nimic. Dar Henri, tatăl, protesta şi bombănea. Gaspard trebui să suporte ocări şi jigniri. Îi reproşau că e trântor, că mănâncă pâinea altora. El îşi dădu seama că e furat. Georges îi luă aparatele electrice ca să facă experienţe cu ele. Henri, tatăl, îi scotocea buzunarele noaptea, când el dormea, şi-i lua restul de tutun, cravatele, butonii de guler şi de manşete. Profita de faptul că nu mai vede, ca să-i schimbe ghetele. Viaţa lui Gaspard deveni un soi de coşmar, în care Georges şi Henri Mouraud erau călăii. Nu mai îndrăznea să iasă, îşi petrecea viaţa controlându-se, pipăindu-şi buzunarele. Îi era ruşine să mănânce în faţa familiei, aştepta să fie singur ca să fure o picătură de cafea, puţină supă, bâjbâia grăbit, încurca cratiţele, le dobora şi provoca strigătele celorlalţi. Începeau să-l insulte, să-i spună că devenise hoţ şi murdar, că dăduse în mintea copiilor, că era vicios şi viclean. Şi era întrucâtva adevărat. Crăpa de foame. Îşi petrecea zilele lângă soba din bucătărie, adulmecând, umplându-şi nările cu mirosul slab de iahnie, sperând să-i cadă şi lui o fărâmiţă. Îl serveau ei, îi interziceau să se atingă de cratiţe, şi-i puneau în farfurie, lui, care era mare mâncău, bucăţele caraghios de mici. Într-o zi, profitând de neatenţia cumnatului, şi mort de foame, îi fură acestuia un cartof din farfurie. Henri Mouraud îl pălmui. Orbul avu o tresărire disperată de orgoliu, rămase trei zile în podul lui fără să mănânce, fără să coboare. Pe urmă capitulă, se întoarse să-şi reia locul de sărman căruia-i îngădui să stea la colţul sobei. Era atât de înfometat încât atunci când Josephine prăjea untură şi perpelea slănina pentru masă, îl vedeai tremurând de poftă şi dârdâind, cu nările fremătând şi gura plină de apă. Avea o înfiorare, un suspin adânc, aruncându-se asupra farfuriei lui. Trăia înconjurat de ură. Ranchiunele din familie ajungeau uneori la o adevărată ferocitate. Annie făcea ce putea pentru el, dar nu prea putea mare lucru. Îi aducea câte ceva de mâncare din ce căpăta prin casele mai avute unde se ducea să spele rufe. Încerca să-i mai uşureze durerea, spălându-l sâmbăta, masându-i spatele, şalele. Gaspard devenea într-un fel copilul ei. Şi se lăsa pe mâna ei, i se abandona ruşinat, nefericit, nenorocit, şi obligat adesea să-şi uite pudoarea. Fata îl îngrijea ca o mamă, fără repulsie, fără dezgust, cu naturaleţe. N-o supăra nimic. Nu mai simţea niciun fel de stânjeneală. Georges rânjea. Părinţii se indignau, găseau că Annie şi unchiul Gaspard

nu aveau ţinută, că nu era potrivit ca acest bărbat bătrân să se lase îngrijit şi văzut de o fată tânără. El recunoştea că aşa e, se scuza cu umilinţă şi timp de o zi refuza asistenţa nepoatei sale. Pe urmă, îl săgeta o durere sau alta şi trebuia să recurgă iar la ajutorul ei. Până la capăt, speră să se vindece. Îşi îngriji ochii, nădăjduind mereu că va reanima restul lor de lumină, care se stingea din ce în ce. Îi spăla cu apă caldă, cu apă sărată, cu apă şi acid boric. Răzuia ce mai găsea pe fundurile cutiilor şi sticluţelor de medicamente, făcea nişte amestecuri imposibile. În ultima perioadă vederea i se întunecă de tot. Nu mai vedea din lume decât o paloare tulbure. Se duse încă o dată la fratele lui, Samuel, ca să mănânce. Îi era ruşine de decrepitudinea lui. Se îmbrăcă atât cât putu de îngrijit. Fu o masă bună, mâncă pe săturate, atât de emoţionat, atât de răscolit, încât plânse. Se servise varză roşie cu mere.

În ziua aceea, când se întoarse, urcă misterios în podul lui, cu un pachet mare în mâini. Georges, care-l pândea prin gaura cheii, auzi trepidaţiile unei maşini electrice. Familia Mouraud se umplu de indignare:

— Mai are încă bani să-şi cumpere asemenea fleacuri!

Trei zile mai târziu, primiră factura. În obsesia lui, în dorinţa arzătoare de a se vindeca, de a-şi recâştiga cu orice preţ vederea, unchiul Gaspard cumpărase aparatul în contul lor. Furia lui Henri Mouraud fu nemăsurată. Răscoli întreg podul, găsi maşina, o făcu fărâme, călcând-o în picioare în faţa orbului înnebunit. După ce coborî, unchiul Gaspard adună bucăţile, aşa cum face un băieţel cu jucăria sfărâmată...

Continuă să se îngrijească în mod ciudat. Ajunsese la infuzii, la leacuri extravagante, pe care şi le prepara singur. Strânsese resturile maşinii lui într-o cutie. Încerca s-o repare, fură o pilă de lampă de la Georges, se încăpăţâna, pipăia, înşuruba şi deşuruba, potrivea piesele cu neîndemânare şi lipsă de experienţă. Pe urmă voi să branşeze maşinăria pe instalaţia de gaz.

— A înnebunit! rânji Georges, care, mândru de proaspetele lui cunoştinţe în materie de fizică, urmărea cu indulgenţă şi dispreţ aceste încercări.

Gaspard renunţă la tot, lăsă să se vadă din ce în ce mai mult durerea care-l cuprinsese. Spatele îl tortura. Din şira spinării iradiau junghiuri în tot corpul. Acum aproape că nu mai mânca,

rămânea să moţăie pe scaunul lui, nu ieşea din veşnicul lui vis decât pentru Annie, pe care o recunoştea, orb cum era, fără măcar să trebuiască să deschidă ochii.

Într-o noapte Annie fu trezită pe la ora unsprezece de un zgomot în pod. Ascultă. Cineva vorbea, se zbătea, se agita. Fata se ridică, aprinse lampa cu ulei, trecu în pod. Lângă pat, în picioare, pe jumătate gol, în cămaşă, unchiul Gaspard încerca să se îmbrace cu mari eforturi, îşi punea vesta în locul pantalonilor. Se grăbea, se enerva, murmura cuvinte fără şir.

— Nu... da... Doare prea tare! Un medicament de cincisprezece franci! Imediat, dar da...

— Unchiule!

Îşi întoarse spre ea faţa de apoplectic, şiroind de sudoare.

— Unchiule, ţi-e rău?

— Ba nu, mi-e bine, foarte bine! Numai că mi-e cald... Doamne, ce cald mi-e! Aşa că mă dezbrac, vezi...

Aruncă departe de el vesta. Îşi smulse nasturii de la cămaşă, o sfâşie.

— Mi-e cald, mi-e prea cald! Şi capul! Oh, capul meu!

Îşi scoase proteza dentară, o aruncă în mijlocul încăperii. Gol, înspăimântător, îşi trecea mâinile prin părul cărunt, sufla, asuda, cu ochi de nebun, cu un aer rătăcit.

— Ah, iată-te, Samuel! Şi banii? O sută de franci! Un frate, îl refuzi pe fratele tău? Ah, mulţumesc. Samuel, mulţumesc! Ştiam eu... Nu, nu, nu-ţi fie teamă, îi ascund, îi ascund...

Îşi vâra mâna într-un buzunar imaginar, ascundea bani, bani, bani...

— O să-i ia Georges... Sau poate Henri... Am nevoie de ei pentru aparatul meu... Aparatul meu... Ah, asta mă linişteşte, mă linişteşte. Ai să vezi, Annie, bijuterii, diamante adevărate, da, da, când ochii mei... Dar mai întâi banii, trebuie să găsesc mai întâi banii aceia...

Se scotocea, întorcea salteaua, îşi sfâşia vestonul, se năpustea spre perete cu un strigăt groaznic.

— Ah! Hoţul! Hoţul! Mi i-a luat! Mouraud mi i-a luat!

Şi aşa toată noaptea.

Dimineaţa, Henri Mouraud alergă la Comandatură să ceară o maşină germană pentru a-l duce pe nebun la Lille.

Îl îmbrăcară pe unchiul Gaspard. Josephine îi căută cele mai vechi haine, pentru că aveau să rămână la spital. Îi lăsă cămaşa

sfâşiată, nu îndrăzniră să-i pună o cravată. Avea înfăţişarea unui bătrân vagabond. Mouraud îi scotoci buzunarele. Găsi în ele portmoneul lui Gaspard cu lanţul lui gros de argint şi trei franci. Josephine i le dădu lui Annie, pentru că ea îşi petrecuse noaptea lângă bolnav. Annie încercase să-i pună din nou unchiului Gaspard proteza. Tatăl se opuse. Fusese întotdeauna invidios pe el din cauza acestui instrument. N-avusese niciodată bani să-şi plătească dinţi falşi, şi dintr-ai lui nu mai avea niciunul în gură. Şi proteza cumnatului său îl exaspera.

— Nu putem să o lăsăm la azil. E de aur!

Smulse proteza unchiului Gaspard şi o puse în buzunarul lui. Gaspard se lăsa manevrat cu un aer prostit. Îl duseră în maşina germanilor, fără ca el să protesteze, fără ca măcar să fie nevoiţi să folosească tradiţionala minciună, pretextul plimbării sau al vizitei la doctor.

Annie se duse să-l vadă pe unchiul Gaspard la Esquermes. El îi vorbi. Ar fi vrut să plece. Plângea, murea de foame, îşi cerea dinţii, pentru că fără ei nu putea să mănânce. Spunea că avea o nepoată, da, Annie, fată bună. Dar n-o recunoscu.

Ea se întoarse din nou. Dar nu putu să-şi vadă unchiul. Delira, i se spuse. Şi când veni pentru a treia oară, fu primită foarte rău.

— A murit, unchiul dumitale! E şi îngropat! i se spuse. Da, da, am mai văzut noi de-alde astea! N-aţi vrut să-i plătiţi sicriul! Acum e în groapa comună.

Fata nu putu să afle dacă tatăl ei fusese anunţat sau nu, dacă tăinuise vestea pentru a economisi banii de înmormântare.

Întorcându-se acasă în seara aceea, îşi dădu seama că tatăl vorbea ciudat şi părea stânjenit. Avea în gură dinţi, dinţi care nu erau făcuţi pentru el... Proteza unchiului Gaspard. Annie avu o impresie stranie să vadă în această gură dinţii celui mort...

CAPITOLUL AL ŞASELEA

I

Într-o noapte din iunie 1916, spre zori, foarte devreme, garda imperială năvăli în Epeule, îi trezi pe toţi şi-i înhăţă pe cei tineri.

Doi soldaţi veniră să o ia pe Annie, ca şi pe ceilalţi, şi o puseră să coboare în stradă, cu pachetul de rufărie şi de alimente pregătit de multă vreme.

Era încă noapte. O întreagă mulţime înţesa şoseaua, oameni de toate vârstele, de toate condiţiile, mai ales tineri, pe care germanii îi împingeau, îi trăgeau, îi smulgeau din căminul lor, îi despărţeau cu brutalitate de familie. Din fiecare casă deschisă se vedeau ieşind în continuare oameni. Aveau loc scene dureroase: ici şi colo câte un băiat pe care părinţii lui voiau să-l ţină cu forţa, mame care se aruncau asupra germanilor, pe care aceştia le respingeau lovindu-le cu patul puştii, taţi care arătau pumnul, plângeau, răcneau înjurături, un tânăr înalt pe care-l duceau cu mâinile legate, în timp ce, în spatele lui, jandarmii îi izbeau cu pumnii pe părinţii care încercau să-l apere. Femeile se pregăteau, plecau cu fetele lor, refuzau să le părăsească. Unele parcă înnebuniseră şi blestemau în gura mare. Altele se aruncau înlăcrimate la picioarele soldaţilor, îi trăgeau de vestoane, se agăţau de ei, le sărutau mâinile, gemeau, implorau.

— Fiul meu, fiica mea, aveţi milă, lăsaţi-mi copilul...

Soldaţii rămâneau impasibili. Garda imperială fusese chemată special pentru a-i lua pe tineri.

Alături, se desfăşurau comedii burleşti. Cineva, pe care-l văzuseră în ajun pe picioare, bine-sănătos, venea în cârje. Alţii se târau de-a lungul zidurilor, se făceau că scuipă, că tuşesc, că leşină... Unul mai şmecher îşi lipise pe casă un afiş roşu, furat de undeva: TIFOS. Şi soldaţii se fereau ca de ciumă de casa asta contaminată. Furie, mânii, dureri, lacrimi, strigăte, violenţe şi blesteme. Ordine scurte, pocnetul metalic al armelor, o mulţime cu veşmintele desperecheate, încărcată de boccele informe legate în şervete, în mantale vechi, în şorţuri albastre, purtând saboţi în picioare sau papuci vechi, cei mai mulţi cu capul descoperit, cu aerul unei turme pe care o mâni din urmă... În jurul lor, soldaţii din gardă, rigizi, atletici, înarmaţi, cu căştile pe cap, impasibili. Se mai aruncau traiste celor ce plecau, femei, mame se mai strecurau pentru un ultim cuvânt, pentru o ultimă

îmbrăţişare. Uşi deschise arătând interioarele caselor în care germanii intrau, ieşeau, comandau şi maltratau. O impresie de furt, de viol, de oraş lăsat pradă jafului şi forţei, printre plânsete, gemete, implorări şi blesteme... Şi deasupra, lumina temă şi cenuşie a zorilor...

Convoiul porni la drum, un exod încet de oameni palizi, traşi, cu ochii umflaţi, tremurând de emoţie şi de frigul dimineţii. Totuşi, în aceşti tineri se şi trezea curajul. Se regăseau. Se recunoşteau. Îşi dădeau seama că la urma urmelor nu erau singuri în nenorocire. Creştea şi mânia împotriva soldaţilor, se transforma în insolenţă, în sfidare. În cele din urmă, râseră anume, îşi bătură joc de ei. În frunte câţiva au început să cânte, să le arată nemţoilor că nu se tem.

Ajunseră în strada Avelghem. Aici se afla o mare uzină din care germanii scoseseră războaiele. Îi vârâră pe oameni în săli, bărbaţii de o parte, femeile de alta, despărţiţi cu frânghii. Aşteptaseră toată dimineaţa, toată după-amiaza, până seara. Circulau zvonuri înspăimântătoare. Germanii îi duceau pe toţi pe front... Voiau să atace, să treacă la ofensivă, împingându-i în faţa lor pe aceşti nevinovaţi, ca pe nişte scuturi... Sau vor pleca în Germania, ca ostatici, pentru că francezii bombardau oraşele germane. O mie de absurdităţi. La bărbaţi, unii jucau cărţi, aşezaţi pe jos. La femei, femeile de stradă, târfe din cartierul Gării, din strada Longues-Haies, râdeau, se amuzau de noutatea situaţiei, aruncau germanilor cuvinte obscene sau îi pofteau să petreacă împreună. Speriată, obosită de atâta stat în picioare, Annie asculta cu uimire şi se simţea epuizată, scârbită şi îndobitocită. Luase cu ea o lădiţă, cât o cutie de efecte a unui soldat, în care-şi ţinea rufele şi pesmeţii. O avea pregătită de luni întregi. În toate casele oamenii trăiseră mereu în aşteptarea acestei lovituri brutale. Acum se aşează pe lădiţa ei, privind obosită în jur.

*

Vreo cincizeci de persoane dăduseră fuga la Barthélémy David. Acesta era cunoscut de sărăcime. Se ştia bine că face trafic cu nemţii, dar era un om atât de cumsecade şi făcea atâta bine, că i se ierta acest lucru. În nenorocire, fiecare se gândise la el. Alergau:

— Domnule David, fiul meu... Domnule David, fiica mea... Fie-vă milă!

David se duse la Comandatură. Îl găsi aici pe locotenentul Krug.

— Asta-i o porcărie, îi spuse David.

— E şi părerea mea şi a tuturor celor de la Comandatură, răspunse Krug, n-am ascuns-o. Dar suntem soldaţi, ne supunem, domnule David.

— Oricum, eu am câţiva nenorociţi pe care vreau să-i scot din povestea asta. Haideţi, Krug, veniţi cu mine, vă cer cincizeci de oameni.

— E mult!

— Aş! Gândiţi-vă la ai voştri. Trebuie totuşi să-i înţelegem pe cei nenorociţi, Krug. Din casele burgheze nu a fost luat nimeni, asta-i. Haide, să mergem.

Îl duse în strada Avelghem. În sălile filaturii găsi multe cunoştinţe, patroni din Roubaix care veniseră aici să-şi caute protejaţii. Se rugau, discutau, reclamau. În cele din urmă germanii cedau. Încă un fericit scăpa din ghearele lor, o ştergea încântat, cu bocceaua pe umăr.

David înainta pe alei, îndrăzneţ, sigur de el, pe lângă frânghii, strigându-i lui Krug că era dezgustător! În toate „parcurile” regăsea chipuri familiare, foşti muncitori, contrabandişti, apaşi, cunoştinţe vechi din timpurile eroice, şi feţe din Epeule, mulţime de feţe pe care n-ar fi putut niciodată să pună un nume, dar care îl vedeau sosind ca pe Mesia, care îl strigau, îl rugau, îl implorau.

— Domnule David, domnule David...

Era copleşit, depăşit. Mâini întinse, priviri neliniştite, gemete, rugăminţi, acest apel imens îl răscolea. Nu ştia la care să răspundă mai întâi.

— Cincizeci, spunea Krug, care-l cunoştea pe prietenul său David.

Şi David se blinda cu impasibilitate, îşi reducea la tăcere mila, încerca să regăsească pe aceste feţe imploratoare reflexul nefericirilor celor mai dureroase, celor mai urgente, pentru a le uşura: bolnavi, bătrâni, debili, şi cei a căror nelinişte interioară, care-i rodea, le făcea trăsăturile mai aspre şi mai încordate. Pe aceştia îi scotea din rând:

— Tu, tu...

Tinere pe care le bănuia curate, cu ochii lui de om al plăcerilor, plin de experienţă, băieţi timizi şi nefericiţi, deprimaţi de vexaţiuni, toţi cei slabi, toţi cei în care îi ghicea dinainte pe învinşi. Femeile îi sărutau mâinile. El le repezea, morocănos, răscolit, ascunzându-şi tulburarea sub o prefăcută proastă dispoziţie.

— Bine, bine, în regulă, ştergeţi-o repede.

Cu o siguranţă uimitoare, cu privirea bărbatului care trăise el însuşi multe, care suferise mult, ghicea feţele palide, durerile secrete. Punea în asta tot sufletul. Ar fi vrut să-şi uite prieteniile, pentru a uşura numai suferinţa adevărată, pe cât mai mulţi nefericiţi... În jurul lui urca o singură implorare:

— Domnule David... Domnule David...

Aşa o descoperi dintr-odată pe Annie, aşezată pe lădiţa ei. Ea aproape se ascundea, ruşinându-se să se ducă să-l implore, ca ceilalţi, şi poate prea mândră pentru asemenea lucru. Nu spunea nimic, privea în jurul ei cu o înfăţişare obosită şi resemnată. Văzu brusc în faţa ei silueta înaltă, atletică, faţa greoaie, ursuză, brutală şi puternică.

— Şi tu? Şi tu, micuţo! Ia te uită!

Fata se ridicase, stângace...

— Şi nu veneai, nu mă chemai...

Annie roşi, îşi încleşta degetele de marginea corsajului.

— Nu vrei s-o ştergi de-aici? Nu ţii s-o faci, nu-i aşa?

Fata murmură cu o voce înăbuşită:

— Domnule David...

Şi începu să plângă, doborâtă de câte văzuse în aceste puţine ore, de cât suferise, de cât îşi irosise forţele, de insultele îndurate, de râsete, de contactul cu femeile uşoare, cu drojdia umană, de brutalităţile soldăţimii. Ar fi vrut să spună da, să implore, să ceară să fugă şi ea din infern. Dar plângea prea mult, şi reuşea numai să îngâne ca şi ceilalţi:

— Domnule David... Domnule David!

— Haide, şi ea, spuse David, întorcându-se spre Krug.

— Încă una!

— Bineînţeles! Doar nu credeai că o să las să-mi fie luată spălătoreasa. Haide, micuţo, pleacă, întoarce-te la tine acasă, repede...

Fata fugi fără să spună nimic, pierdută, plângând, suspinând de bucurie, târându-şi lădiţa, nebună de fericire. Inima bătea să-

i spargă pieptul. Îşi striga sieşi numele David, David, cum strigi o rugăciune de recunoştinţă, o binecuvântare...

Întorcându-se cu locotenentul Krug, David ieşi în curtea uzinei. Krug râdea:

— Fetiţele or să vă joace festa, domnule David...

— Ce vreţi, nu pot rezista! răspunse David.

Dar nu duse gluma mai departe.

*

În aceeaşi zi, Alain Laubigier fusese şi el luat de garda imperială şi dus în strada Avelghem. Se afla aici laolaltă cu François van Groede, fiul grăsanei Flavie, şi cu o mulţime de tineri şi de bărbaţi. Mai mic decât el cu un an, François se speriase. Alain, care suferise mult în închisoare şi se aflase în vecinătatea lumii interlope, se speriase mai puţin, şi-şi liniştea vărul.

Se adunaseră laolaltă un grup de tineri, şi se ţineau deoparte de ceilalţi. La ora nouă li se alăturară vreo patruzeci de nouveniţi, băieţi de cincisprezece-şaisprezece ani, care purtau şepci de liceeni. Erau elevi de la Institutul Turgot, pe care germanii, după ce le promiseseră că îi vor lăsa în libertate, îi ridicaseră ca şi pe ceilalţi, chiar de la şcoală. Puştii aceştia păreau îngroziţi.

În imensa uzină fu toată ziua o agitaţie incredibilă. Freamăt de mulţime, râsete şi plânsete, certuri, lamentaţii. Unul mânca, altul râdea, un altul cânta, un al patrulea le făcea semne femeilor, o bandă se luă la harţă cu paznicii, alţii plănuiau să fugă. Mulţi îi implorau pe soldaţi, invocau pretexte, un copil bolnav, o mamă neputincioasă. Unii ofereau bani.

Germanii rămâneau incoruptibili.

Curând, din afară sosi pentru mulţi salvarea. Se văzu şi aici acţionând odată mai mult protecţia, favoarea, „pila”. Cineva avea un prieten, o cunoştinţă în stare să intervină pe lângă Comandatură, îşi aducea aminte de el, punea pe cineva să-i scrie, trimitea o chemare de ajutor. Familiile la rândul lor se descurcau cum puteau. Ofiţeri, femei de moravuri uşoare, comercianţi care aveau legături cu inamicul, traficanţi, cei care schimbau aur, se duceau să-i implore, se umileau în faţa acestor puternici. Rezultatul fu că în strada Avelghem, de dimineaţa până seara, avu loc o defilare de inşi care soseau de pe urma neîncetatelor apeluri. Se strigau nume. Cel ales ieşea din

grămadă, pleca, înnebunit, neîndrăznind să creadă în norocul lui, sub privirea invidioasă a celorlalţi. Sfârşeau prin a spera văzând atâţia care scăpau. „De ce nu şi eu, la urma urmelor? Cine ştie?”

François îşi petrecu toată ziua cu ochii spre uşa de unde veneau veşti din afară...

— Mama trebuie să facă ea ceva, îşi spunea. Ai să vezi, Alain. Ai să vezi, n-o să mă lase ea aici.

Spera cu atâta tărie încât zdruncina indiferenţa voită a lui Alain.

— Cine ştie? Poate...

Şi fără voia lui, Alain începea să spere că poate şi mama sa... Poate chiar acum, în mijlocul zgomotului, îşi va auzi numele strigat. Să iasă, să vină înapoi acasă, să scape de coşmar. Dar ce putea o biată femeie ca Félicie Laubigier, care nu avea bani şi nu avea de-a face cu nemţii?

Mişunau pe-acolo mulţi oameni bogaţi, patroni, domni, doamne bine situate. Veneau pentru o slujnică, un servitor, un protejat, fiul unui contramaistru, al unui muncitor, al unui nefericit, care alergase să-i implore. Insistenţele lor pe lângă autorităţi aveau totuşi ceva greutate. Veneau însufleţiţi de o intenţie lăudabilă, caritabilă. Şi totuşi oamenii îi judecau amarnic. Germanii nu-i luaseră şi pe tinerii din familiile burgheze, observaseră asta când îi ridicaseră pe ei, dimineaţa. În plus, aceşti oameni, bogaţii şi ofiţerii, erau văzuţi abordându-se altfel decât soldaţii şi „vulgul”. Se salutau politicos. În faţa doamnelor ofiţerii germani se înclinau, cu o bună-cuviinţă puţin ţeapănă, dar desăvârşită a germanului bine crescut.

— Domnule căpitan...

— Doamnă...

Se simţea la ei o politeţe, o curtoazie de bun gust, care uimea şi indigna. Poporul închis aici nu înţelegea, nu admitea aşa ceva. Cum? Să le dai astfel mâna, să le zâmbeşti, să le vorbeşti politicos nemţoilor? Îşi dădeau seama cu uimire cum între oamenii bogaţi, între reprezentanţii claselor dominante, războiul păstrase ceva curtenitor, convenţional, ţinând de ceea ce însemna a fi „bine crescut”. Nimic din purtările mojice ale soldaţilor, fără lovituri, fără grosolănii, fără insulte reciproce. Nu mai existau ura făţişă, revolta, refuzul vehement al oricărei concesii, o urbanitate de oameni cu lustru, ceva ce mai amintea

încă de vechea stare de lucruri, războiul în dantele, parada, loialitatea reciprocă. Era normal, era logic, între oameni de aceeaşi cultură şi educaţie. Dar asta avea totuşi ceva dureros. Aveau prea clar impresia că războiul, ura, ca şi munca, foamea, suferinţa, erau făcute mai ales pentru cei umili, pentru popor...

Între timp, Alain şi François mâncară ceva din proviziile lor, ascultară istorisirile tovarăşilor din jur. Un apaş se neliniştea de soarta iubitei, arestată odată cu el, şi o căuta. Un bărbat furibund povestea cui voia să-l asculte că dacă se afla acolo era numai din vina nevestei lui. Aceasta avea un amant, un ofiţer german. Şi găsise astfel mijlocul de a scăpa de un soţ care o încurca. Un băiat plângea. Îl smulseseră de la căpătâiul tatălui său, aflat pe moarte. Când sosi ordinul de a-i elibera pe elevii Institutului Turgot, avură loc incidente burleşti. Tipi de toate vârstele şi înfăţişările se strecuraseră printre liceeni, sperând să iasă cu ei. François, care nu avea decât şaptesprezece ani, se furişă şi el în rândurile acestora. Dar germanii îi privită mâinile care erau aspre şi bătătorite, şi-l aruncară îndărăt în sală cu o lovitură în spate. Puţin câte puţin, soldaţii operară o triere în toată acea mulţime, aleseră, nereţinându-i decât pe cei valizi. Erau cercetate actele de identitate. Îi lăsau să plece pe taţii cu patru copii şi pe cei cu părul cărunt. Examinau capetele şi oamenii se certau, afirmau că şi ei avea părul alb şi se luau la harţă cu soldaţii.

Petrecură astfel ziua în zăpăceala aceea generală. Spre seară, germanii aduseră saltele de paie. Se bătură pe ele. Cei mai puternici le înhăţară. Dormi fiecare cum putu. A doua zi dimineaţa, li se dădu o cafea tulbure, cu miros de camfor. În vederea unei călătorii în care femei şi bărbaţi aveau să fie îndesaţi claie peste grămadă, germanii impuneau astfel acestei turme un antiafrodiziac. Pe urmă atârnară de gâtul fiecărui prizonier o etichetă cu un număr, ca la vite, şi scoaseră mulţimea pe peronul de lângă uzină. Se aflau acolo rame de vagoane de marfă. Îi urcară pe toţi în ele. Alain se afla într-un furgon cu alţi şase tineri şi cu douăzeci şi opt de femei, toţi năuciţi, gata istoviţi, plini de spaimă. Lovituri de tampoane, şocurile ataşării vagoanelor, o dezordine de nedescris pe peroane. Peste un sfert de oră, trenul se urni încet, îndreptându-se spre Lille.

Erau abrutizaţi şi în acelaşi timp surescitaţi. Aşteptau aventura. În toate vagoanele, lumea stătea grămadă la uşi. Priveau, strigau, mulţi cântau, în chip de sfidare la adresa germanilor. Trenul înainta foarte încet prin câmpia bogată, netedă şi populată pe care oamenii o priveau de sus de la înălţimea rambleului. În furgonul lui Alain erau şapte sau opt femei uşoare, nişte muncitoare tinere şi două-trei fete care păreau ceva mai bine crescute şi totodată mult mai speriate. Într-un colţ, o femeie de cincizeci de ani, cu cele două fiice ale ei, de care nu voise să se despartă. Prezenţa acestei femei vârstnice, cu o înfăţişare respectabilă, menţinea în vagon o atmosferă de decenţă. Totuşi, oamenii se simţeau enervaţi. Strigau insulte santinelelor germane care păzeau calea ferată. Intonau cântece patriotice. Nimeni n-ar fi acceptat să-şi arate neliniştea şi tristeţea. Jucau comedia nepăsării. De-a lungul drumurilor, oamenii îşi fluturau batistele, strigau cuvinte de rămas bun şi de încurajare. Străbătură oraşul Lille. Peste tot, la trecerea trenului, oameni la ferestre, semne de adio cu mâna, strigăte. Şi în fundul unei curticele din cartierul Fives, un bărbat, în picioare, cu faţa spre linia ferată, flutura eroic un imens drapel tricolor, cu amândouă mâinile! Nu le venea să-şi creadă ochilor. Plânseră, strigară...

Ore întregi, această exaltare a plecării înfierbântă spiritele. Atârnând ciorchine în jurul uşilor, salutau fiecare sat cu strigăte, îi fluierau pe germani, cântau Marsilieza. Fiecare avea în sacul lui de băut şi de mâncat, coniac falsificat, apă, pesmeţi, slănină, lapte condensat, miere. Băură, mureau de sete. Exaltarea urca la cap, îmbăta ca un alcool. Pometii obrajilor ardeau, vocile răguşeau, se simţeau foarte aproape de lacrimi, de râs şi de exasperare toate laolaltă. Asta dură mult, în timp ce cu un mers monoton, încet, regulat, între aceste întinderi netede, împădurite, întrerupte de sate de cărămidă şi de ardezie, trenul înainta cine ştie încotro.

Spre seară, sfârşiţi, epuizaţi, la capătul nervilor, cei mai porniţi se opriră. Tăcerea se înstăpâni pe rând în toate vagoanele. Mâncară cum putură, încercară să adoarmă, dar curând nevoile îi chinuiră pe toţi. Băuseră prea mult... Acum sufereau. Nu reuşeau să adoarmă. Sperau că trenul se va opri undeva, că vor avea timp să alerge la toalete. Acesta îşi continua inexorabil drumul. Curând, bărbaţii urinară la uşi, pe

calea ferată... O fată întinse un ziar, se uşură pe el. Strigară, doar nu erau animale, ce naiba! Ţi se făcea greaţă! Femeile începură să plângă de disperare, simţeau că se îmbolnăvesc. În cele din urmă trebui ca bărbaţii să le ţină de mâini, una după alta, ca ele să se poată uşura, atârnând deasupra liniei, în exteriorul vagonului. O umilire groaznică, din cauza căreia multe plângeau.

În seara următoare, la căderea nopţii, ajunseră într-un sat din fundul Ardenilor. Se aflau în adâncitura unei văi. O ghiceau înconjurată de coaste împădurite, întunecate sub bolta albastră. Fâşii de lumină, focurile proiectoarelor care se roteau, se încrucişau. Ulanii îi cazară într-un hambar. Nu mai erau decât şaizeci. Lăsaseră în fiecare gară prin care treceau câte un vagon, care era desprins de garnitură şi rămânea în urmă cu toată încărcătura sa umană. Dar, din alte direcţii, soseau noi grupuri. Curând fură mai mulţi de o sută cincizeci, băieţi, bărbaţi şi femei.

Hambarul era imens, întunecat, abia luminat de câteva felinare. Pe jos, talaş şi pe sus grinzi pe care umbre agile, rotunde, făceau echilibristică: şobolani. În jurul acestui hambar deschis într-o parte spre piaţa satului, ţăranii se îngrămădeau şi căscau gura. Îi auzeai discutând şi îngrijorându-se. Îi luau pe oamenii aceia drept o echipă de ocnaşi francezi aduşi aici de germani la muncă silnică!

Le era foame şi frig. Bărbaţii adunară găteje, făcură în afara hambarului un foc imens în jurul căruia se încălziră. Alain, care avea ceva bani, ceru unui ţăran pâine şi bere. Acesta aduse o pâine, cidru. Alain împărţi cu François şi cu femeile din vagon. Curând, şi alţii făcură la fel. Mulţi alergară la ţărani. Aceştia aduseră litri de cidru. Băură fără să mai ţină socoteală. Cidrul făcea băşici, îi încălzea şi-i înviora. Alain îl găsi o băutură aleasă. Mai cumpără o dată. François de asemenea. Curând, se simţiră foarte înfierbântaţi. Băutura dulce şi trădătoare acţiona asupra creierului obosit al tuturor acestor oameni. Careva, cu un acordeon, începu un dans. Curând se alcătui o întreagă orchestră de flaute, armonici şi acordeoane, care masacrau valsurile populare. Oamenii dansau, beau, cântau. Începea să semene a bacanală. O bună jumătate din femei proveneau din localuri deocheate. Bărbaţii nu făceau nici ei mai multe parale. Aceştia îi antrenară pe ceilalţi. Nu mai simţeau nici oboseala

ultimelor două zile, nici durerile, nici neliniştea. Dansau în vacarmul muzicii şi al loviturilor de pumn în podea, în lumina roşietică pe care o arunca focul pe talaş. Fiecare îşi risipea micile economii, plătea cidru pentru oameni pe care nu-i cunoştea, se îmbăta de zgomot, de alcool şi de dans. Curând, totul luă aspectul unei orgii. François van Groede, tânărul văr al lui Alain, entuziasmat, liber, pe jumătate nebun de băutură, de excitare, de beţia simţurilor, îl târa pe Alain, striga, urla, şiroia de sudoare, săruta fetele.

— Suntem bărbaţi! striga el. Suntem bărbaţi! Haide!

Şi Alain se lăsa dus, dansa, cânta şi bea ca toţi ceilalţi, şi găsea că totul e foarte bine. Numai într-un colţ al hambarului se afla un grup de tinere fete speriate şi îngrozite, de care îşi băteau joc. „Colţul Fecioarelor”, spuneau. Toţi ceilalţi, femei şi bărbaţi, valsau, se îmbătau, îşi făceau de cap. Din când în când unii se îndepărtau ca să vomite sau ca să-şi facă nevoile, pentru că acest teribil cidru nou răscolea intestinele şi stomacul. Ceea ce desăvârşea pitorescul brutal al sărbătorii.

Obosit, Alain se opri. Se simţea roşu, înfierbântat. Scos din fire. Îl privea fără uimire pe François arzând, beat, scotocind în corsajul unei fete care se apăra râzând. Femeile dezgolite, cuvintele obscene, avântul frenetic al întregii scene, de ce nu-l şoca, de ce nu-l jignea mai mult? Îşi dădu seama că era beat, gata de toate prostiile. Îşi interzise să golească halba de cidru pe care o luase în mână, mort de sete. Şi se îndepărtă, părăsi piaţa, dând la o parte perechile, se duse să-şi răcorească fruntea într-un şanţ plin cu apă. Simţea un început de migrenă şi o nemulţumire de sine însuşi pe care nu şi-o explica.

Rămase o jumătate de oră să-şi înmoaie batista în apă şi să-şi tamponeze faţa cu ea. Se îndreptă apoi spre roşeaţa care lumina grajdul şi spre marele foc de surcele. Îl scârbea să se întoarcă în această mocirlă. Înconjură hambarul să găsească un tufiş în care să se culce. Se împiedică de un trup de beţiv adormit, deranjă nişte femei care stăteau pe vine, pradă unei pântecării înspăimântătoare, nişte bărbaţi sprijiniţi de zid, care vomitau. Se îndreptă spre un tufiş, când auzi pe cineva gemând. Se izbi în întuneric de François, vărul lui, care restituia cu greutate cidrul băut.

— Nu ţi-e bine, François?

— Ba da, ceva mai bine, gemu acesta.

Ridică spre Alain o faţă roşie, îndobitocită, năucă. De departe ajungeau până la ei zgomotul petrecerii şi lucirile roşietice ale focului. Alain îl trase pe vărul lui spre un tufiş. François se lungi la pământ, cu capul pe mâini, să doarmă.

Alain mai rămase un moment în picioare, cu capul greu. Gândul la mama şi la sora lui, Jacqueline, îl obseda. Roşea de unul singur din pricina asta. Acum ar fi dat totul ca să nu se fi lăsat pradă acestei dementţe. Un val de râsete ajunse până la el, îi spori remuşcările şi dezgustul. Dintr-odată auzi un plâns. Se aplecă. Era François.

— Eşti bolnav?

— Nu, spuse François, nu.

— Atunci?

— Mă gândesc la cei de-acasă... la mama, ah, ah!

Nu se mai gândea să facă pe bărbatul, bietul François. Se simţea în mod nedesluşit în primejdie, în mijlocul unui pericol care nu-i va atinge nici trupul, nici sănătatea, fără îndoială, dar pe care nu-l bănuia mai puţin îngrozitor, deşi nu-l înţelegea. Începu să plângă ca un băieţel, băieţelul de care se crezuse atât de departe adineauri. Şi Alain, care încerca să-l liniştească, nu era departe de-a face la fel. Niciodată nu se simţise atât de mic, atât de slab, atât de dezarmat. Se simţea umilit. O astfel de nebunie pentru o zi de libertate! A, nu, nu erau încă bărbaţi!

II

Valea era adâncă, verde, întunecată şi plină de ape repezi. Coline înalte, împădurite şi de un verde închis, păduri de brazi negri, de stejari, de fagi şi de mesteceni cu trunchiuri argintate, o dominau. Deasupra, cerul, o boltă înaltă, albastră şi uşoară, căzând de o parte şi de alta, dincolo de coline. Nici pic de vânt, un timp mai uscat şi mai cald ca în Flandra, un aer curat care mirosea a sevă şi a răşină. În această vale pierdută a Ardenilor aveai impresia că eşti la mii de leghe de război şi de lume.

Satul, pe fundul văii, se subţia de-a lungul râului. Râu fără adâncime, incredibil de limpede şi de iute, şi care cânta rostogolindu-şi pietricelele de silex pe un nisip auriu. Sat de piatră cenuşie şi albă, cu acoperişuri de ardezie, din care lipsea, pentru Alain şi aceşti oameni din Nord, cărămida, urâta cărămidă roşie, devenită necesară ochiului lor, ca monotonia plată a câmpiei.

După câteva săptămâni de încântare, Alain, ca mulţi alţii, se plictisise de aceste coline, de această mărginire a privirii, de acest zid înălţat mereu la orizont, ca un obstacol. Le lipsea câmpia, aşa cum marinarilor le lipseşte marea.

Alain locuia mai departe de sat, împreună cu trupa de bărbaţi şi femei, într-un mare adăpost pentru animale. Erau mai aspru trataţi decât copiii, pe care îi cazaseră chiar în sat, într-o casă mare, într-un fel de conac părăsit. Locuinţa fusese lăsată pe seama acestora. Alain se ducea adesea pe-acolo, pentru că vărul François, mai mic decât el, rămăsese cu copiii. Alain se ducea să-l vadă, să-l ajute, să-i ducă de mâncare. Spectacolul acelei clădiri şi al cetei de băieţi şi fete între paisprezece şi şaptesprezece ani era pitoresc. Bineînţeles, germanii nu puteau să facă nimic. Prea slabi şi prea nedisciplinaţi, trebuiseră să-i lase în voia lor. Le dădeau numai în fiecare săptămână sacul de mazăre, pâinea, slănina şi cartofii. Trăiau ca nişte sălbatici, într-o dezordine nebună, îngrămădiţi toţi cincizeci în camere, în saloane, în bucătărie, jefuind, spărgând, distrugând, furându-se unul pe altul şi bătându-se. Distrugeau podelele şi mobila ca să-şi pregătească prânzul, gătind fiecare pentru sine, unul în grădină, altul în mijlocul vestibulului, altul în pod... De zeci de ori au izbucnit incendii. Era de mirare cum de n-au ars cu toţii.

În fiecare săptămână, la numai două zile de la distribuirea alimentelor, înghiţiseră totul, risipiseră, stricaseră alimentele în încercările lor pretenţioase de a le găti, sau le schimbaseră pe bile ori pe sfârleze în prăvăliile din sat. Atunci îşi lichidau activul, bani, bagaje, rufărie de corp, veşminte, fie între ei, fie dându-le la săteni. Curând, o bună jumătate din ei trăiră aproape goi, fără încălţăminte, nici haine, şi adesea fără rochii şi chiloţi. Nu se mai spălau, înfăşuraţi într-o bucată de pânză, se duceau să jefuiască fermele, să devasteze, să şterpelească. Un adevărat trib de sălbatici. Se băteau între ei pentru mâncare, începeau idile, se corupseseră unii pe alţii, cu o incredibilă repeziciune, se contaminau, colcăiau de paraziţi, făcând din câţiva băieţi, mai ales din cei însemnaţi de o tară fizică sau morală, ţapi ispăşitori, chinuindu-i fără milă.

Banda aceasta devenise spaima ţăranilor din împrejurimi. Găini, grâu, fructe, legume, totul era bun. Dacă Roubaix şi Tourcoing ar fi fost distruse, aşa cum se spunea uneori, şi germanii victorioşi ar fi lăsat într-o anarhie totală regiunea,

copilandrii aceştia, întorşi la sălbăticie, ar fi trăit literalmente ca o hoardă de lupi.

Alain se ocupa de vărul său François, amestecat în ceata aceea. François se bătea, primea lovituri perfide, îşi risipea proviziile şi suferea de foame ca şi ceilalţi. Alain reuşi să obţină de la germani să-i fie încredinţat vărul său. Îi găsi un loc la ferma Bricart, unde François fu însărcinat să păzească vacile. Alain devenise prietenul familiei Bricart. Prin câteva mici atenţii, îi câştigase. Mulţumită prieteniei lor preţioase, nu mai era nefericit. Locuia la ei. Primea provizii, pâine, carne, şi chiar rufărie. Maica Bricart spăla rufăria băiatului odată cu cea a familiei. În ciuda războiului, aici domnea o oarecare abundenţă. Aveau pâine de grâu cârnău, lapte, unt, ouă, cartofi. Fiecare la rândul lui, fermierii tăiau câte un viţel, pe urmă un porc, pe urmă o oaie. Nu lipsea astfel nici carnea. Pentru Alain, asta însemna opulenţă în comparaţie cu existenţa de la Roubaix.

Ziua se ducea, împreună cu bărbaţii, să taie copaci pentru germani. Muncă aspră, sănătoasă, aproape veselă, în mijlocul pădurii. Erau bine hrăniţi. Se descurca fiecare cum putea ca să-şi adauge mici suplimente. Unii, ca Alain, câştigaseră prietenia sătenilor mai înstăriţi. Alţii îţi făcuseră pe undeva un menaj întâmplător, găsiseră la vreo frumoasă singură masa, aşternutul şi restul. În sfârşit, alţii, care vorbeau germana sau aveau vreun talent deosebit, să cânte din gură sau la acordeon, să joace cărţi, îşi puneau în valoare talentul pe lângă ofiţeri şi subofiţeri, şi primeau ce rămânea de la cantină. Era chiar unul, un anume Morlebaix, vechi client al *Puricăriei*, pe care Alain îl cunoştea puţin, care se bucura de favoarea specială a comandantului, Hauptmann von Reinach, graţie unui repertoriu de o infinită varietate de anecdote evreieşti, marsilieze sau gascone. Von Reinach era un uriaş burtos, tipul germanului din caricaturi, ras în cap, cu ceafa revărsată, de culoare cărămizie, cu ochii bulbucaţi. Nu înţelegea niciun cuvânt în franceză. Dar anecdotele lui Morlebaix îi erau traduse. Şi îi plăcuse sarea galică din ele. Acum, când îşi făcea rondul prin pădure, cerea să fie însoţit de Morlebaix şi de un interpret care-i traducea scrupulos în germană spusele şi istorioarele lui Morlebaix. Un „filon” ca oricare altul, care-i aducea lui Morlebaix tot felul de favoruri. Cum era şiret, profita chiar de relaţiile sale cu ştabii pentru a trimite la Roubaix pachete, carne, pâine, unt. Îşi

procura astfel nu puţini bani. Graţie lui, Alain trimise şi el de mai multe ori provizii mamei sale.

La drept vorbind, nu aveau de ce se plânge. Vătafii făceau uneori pe zeloşii, se arătau exigenţi, dar era mai ales o aparenţă. Printre ei erau reformaţi, răniţi în convalescenţă. Consemnul pentru aceşti gardieni era de a-şi face cu asprime serviciul pentru a nu fi trimişi din nou pe front. Dar nu-l făceau cu ferocitate.

Seara, se întâlneau după lucru; erau liberi până la ora stingerii, în hambarul imens din lemn şi ardezie unde locuiau toţi laolaltă. Aprindeau focul pentru masă şi pentru cafea. Mâncau în iarbă, pe ici, pe colo, de-a lungul unui gard viu, într-un şanţ, pe un buştean. Pe urmă începea balul. Acestea aveau loc regulat în fiecare seară.

Alain se îndepărta. Urca spre păduri, spre culmea colinelor care închideau şi întristau privirea lui de om al câmpiilor, şi contempla, dincolo de marea nemişcată a coastelor şi a văilor, desfăşurarea nesfârşită a pădurii verzi şi întunecate, până spre orizonturile cenuşii. Departe în spatele acestei pâcle, unde cerul se cununa cu pământul, se afla Roubaix, mama, casa. Visa acolo sus ore întregi, trist şi fericit. Până la urmă ajunsese la un soi de fatalism. Muncea, trăia, făcea tot ce putea. În rest, trebuia să aştepte... Obosise să mai vibreze la orice. Primise prea multe şocuri, veşti exaltante sau zdrobitoare. Roubaix eliberat, Roubaix în flăcări... Germania prăbuşită, Germania triumfătoare... Alain îşi interzicea să mai creadă în ceva.

În timpul acestor reverii rătăcitoare, o întâlni pe Juliette Sancey. O cunoştea dinainte. O văzuse de câteva ori la Epeule. Era fiica doamnei Sancey, marea negustorească de perdele. Comercianţi, oameni bogaţi. Doamna Sancey era o văduvă cu principii rigide, cunoscută pentru austeritatea şi milostivenia ei. Ea avea mai mulţi copii, binecrescuţi, instruiţi, ascultători. Juliette era fata cea mai mare. I-o luaseră. Ajunsese în acelaşi vagon cu Alain. Simţeau unul pentru altul acea simpatie misterioasă graţie căreia tinereţea şi sinceritatea supravieţuiesc în lume în ciuda a orice.

Juliette Sancey suferea în mediul josnic şi grosolan în care fusese aruncată.

Ajunsese aici destul de prosteşte, afişându-şi fără să-şi dea seama naivitatea şi simplitatea. Spaima, uimirea, suferinţa ei,

umilinţele şi răutăţile la care fusese supusă, îl mişcaseră pe Alain, care nu era un copil de burghez, dar care înţelesese totuşi suferinţa acestei fete smulsă brutal dintr-un mediu pur, rigid, pentru a se pomeni printre prostituate, proxeneţi, contrabandişti şi chiar smintiţi. Se aflau printre ei câţiva ale căror leşinuri şi crize făceau bucuria amatorilor de spectacole tari. Galanterii ale germanilor, bărbaţi, paturi care se atingeau, saltele de paie pline de insecte, scene scârboase surprinse la prânz în timpul siestei sau noaptea, spălări ostentative, baia generală săptămânală în comun, în râu, printre râsetele, glumele deocheate, mărturisirile de admiraţie înflăcărată ale spectatorilor masculi, – şi decăderile, fetele însărcinate cu francezi sau cu germani, care erau trimise acasă în fiecare săptămână – toate acestea o speriaseră pe Juliette. Ca şi Alain, fugise, se baricadase în singurătate, atât cât putea. Dar putea mai puţin decât el, pentru că ea nu avea forţă, iar celelalte o bruftuluiau şi o făceau mironosiţă. Îl găsise cu bucurie pe acest tânăr care s-o protejeze, să-i vorbească, să-i înţeleagă părerile de rău, spaimei, tristeţea, dorinţa de evadare şi de izolare. Acceptase, ca să nu piardă acest sprijin, ironiile, aluziile, precizările tovarăşelor ei: „Micuţa Sancey, se culcă cu Alain...”. Îşi reproşa uneori, gândindu-se la Roubaix, la mama ei, la viaţa normală pe care o va relua totuşi într-o bună zi, această familiaritate cu cineva pe care abia îl cunoştea, cu care risca să-şi compromită reputaţia de fată cuminte. Dar pe de altă parte, să cadă din nou sub dominaţia altora i-ar fi fost de nesuportat. În cele din urmă, Alain îi cedă locul lui la familia Bricart. El se întorsese să doarmă în adăpostul comun. Acum, Juliette avea măcar patul ei, locşorul unde să se regăsească singură şi liberă.

Alain nu vedea prea limpede în el. Evident, pentru mulţi din jurul lui, lucrul era admis şi înfăptuit. Juliette era iubita lui. Nu se făceau de altfel decât aluzii cam libere, fără cea mai mică mirare sau cel mai mic blam. Chiar la alde Bricart, oameni puţin cam din topor, prietenia Juliettei cu Alain făcea obiectul unor glume indulgente, ai casei profesând o morală destul de largă şi îngăduitoare, mai ales în ce-i priveşte pe copiii altora.

Toate acestea îl influenţau pe Alain. Un lucru acceptat astfel ca normal nu trebuia să fie de mare importanţă. Se întreba dacă nu era în cele din urmă ridicol prelungind această situaţie. Tinereţea ar comite nebunii, numai ca să nu pară ridicolă. Femei

desfrânate, mai bătrâne decât el, înţelegând mai bine decât el ce se petrece în adâncul sufletului lui, nu ezitau să-i biciuiască orgoliul de tânăr bărbat.

— Te ia drept un nătăfleţ. Te duce cu zăhărelul, puţin îi pasă de tine. Ce mai aştepţi ca să-i faci felul...? Nu vezi că eşti un prost, mititelule?

Vorbeau în ele gelozia, ura stricatei împotriva celei care rămăsese curată, dorinţa, invidia urâtă şi surdă de a o face pe fată să decadă la rândul ei.

Totuşi, Alain ezita. De fapt, simţea bine unde erau înţelepciunea şi dreptatea. Nu avea nicio dovadă că Juliette îşi bate joc de el şi-l ia drept un nătâng. Poate că ea era, dimpotrivă, aşa cum şi-o închipuia, cu adevărat inocentă, neştiutoare şi plină de încredere. Ce decepţie, ce trezire brutală pentru ea, dacă i-ar apare dintr-odată într-o nouă lumină! Acest gând îl făcea să dea înapoi. Cu atât mai mult cu cât treaba nu-l ispitea deloc. Îşi simţea spiritul calm, nu era nicidecum obsedat de aceste gânduri tulburi. Din contră, asemenea lucruri îl scârbeau un pic. Se ferise s-o mărturisească altora, dar trupul nu-l tenta. Mai mult decât se spune, adolescentul, tânărul, are o pudoare faţă de el însuşi când e vorba să se apropie de fată. Presimţea că prietenia între Juliette şi el e ceva frumos, delicat şi preţios. S-o piardă, numai pentru a se conforma felului de a vedea al altora, i se părea prostesc şi trist. Şi totuşi, se părea că e necesar, ca un ritual. La drept vorbind, regreta că trebuia, după părerea generală, să meargă mai departe. Până la urmă se resemnă totuşi să-şi încerce norocul.

Dar cumsecadele Alain n-avea nimic dintr-un seducător. Primele sale manevre de apropiere avură un rezultat neaşteptat. Juliette nu se apără, părea să consimtă, dar parcă sacrificându-se. Începu să plângă cu lacrimi adevărate, puţin simpluţe, lacrimi de tânără fată care nu ştie, care nu se poate apăra şi care-şi dă seama că se dă, se încătuşează... Cel mai adesea, aceste lacrimi nu contează deloc pentru un bărbat. Cine se opreşte la astfel de lucruri?

Alain s-a oprit. Cei optsprezece ani ai lui, o anumită candoare naturală, amintirea mamei, a surorii sale, lipsa viciului şi un fel de teamă inexplicabilă îl împiedicară să meargă mai departe. Se revoltă împotriva lui însuşi şi a celorlalţi, se consideră un stricat, un băiat fără inimă, fără nobleţe, se gândi la surioara lui

Jacqueline. Îi purta pică acestei bande care putuse să-l sfătuiască un lucru atât de urât. N-au decât! Va trece drept un prost, dar va face ce va voi, ce simte el că-i mai bine, mai drept. Luând această hotărâre, încercă o adevărată bucurie, o uşurare nespusă.

Îşi terminară astfel anotimpul lor, cast îndrăgostiţi, descoperind în doi, copii ai oraşului, nesfârşita splendoare a pădurii Ardenilor, a apei, a cerului liber, şi trăind o continuă încântare. Li se părea o minune să găsească de mâncare în pădure, mure, fragi şi alune, să vadă ţâşnind iepurii, zburând fazanii şi potârnichile, un mistreţ îndesat traversând în depărtare o potecă în adâncul hăţişurilor, – să descopere în mijlocul unei întinderi sterpe un petic de iarbă verde şi moale, un fir de răcoare în jurul unui izvor, ca o urmă a unei hore a zânelor... Pentru copilul de la oraş fiecare minut petrecut pe câmp este o revelaţie. Totul îl uimeşte. Recunoaşte lucruri pe care nu le-a văzut, ci le-a cunoscut numai din imagini şi din scris, bancurile de muşchi, savoarea fructelor sălbatice, furnicile transportându-şi larvele, broaştele, seara, pe malul bălţilor, umflându-şi guşa şi aruncându-şi „Oac! Oac!”-ul lor, într-un zgomot de băşică mare ce pocneşte. O viaţă mai neîngrădită, mai sănătoasă, pe care le-o impunea o nenorocire şi care, în ciuda mizeriilor ce-o însoţeau, le va lăsa mai târziu o vagă nostalgie – regretul acestor prime ore de tandreţe în mijlocul unui frumos ţinut de coline, stânci şi păduri.

*

După seceriş şi strânsul sfeclei, germanii îi trimiseră înapoi în Nord pe o parte din tinerii pe care îi ridicaseră la începutul anului. Prin intermediul lui Morlebaix, bufonul comandantului, Alain, ca şi Juliette, reuşiră să se înscrie printre cei ce urmau să fie repatriaţi.

Părăsiră Ardenii la începutul lui noiembrie 1916. Recoltarea sfeclei fusese grăbită de un timp excepţional.

Lucru ciudat, întoarcerea fu mai tristă decât plecarea. Se grupaseră după afinităţi, oameni cu aceleaşi gusturi, cu acelaşi fel de a fi, dar erau prea abătuţi să se mai gândească să râdă. Reflectau, se întrebau ce vor găsi la Roubaix – casă, familie, cămin. O nelinişte, nelinştea care urmează lungilor absenţe, le răpea dorinţa de a se bucura.

Alain era într-un vagon cu Juliette Sancey. Nu vorbeau mult. Pe măsură ce se apropiau de Roubaix se simţeau redevenind doi străini. Viaţa normală îi şi lua în stăpânire, cu convenţiile, diferenţele sociale şi obstacolele ei de tot felul. S-ar fi zis că ieşeau dintr-un vis ca să se întoarcă din nou la realitate. Ardenii, pe care nu-i părăsiseră decât de câteva ore, le păreau incredibil de îndepărtaţi, înceţoşaţi, ca amintirea unei viziuni. Alain simţea toate astea, la Juliette ca şi la el. Fata redevenea stăpână pe sine, îşi revenea. Nu-i mai vorbi deloc şi ea îi fu recunoscătoare.

Făcură o zi întreagă pe drum. Ajunseră la Lille pe la ora şase seara, recunoscură vag în întuneric oraşul şi ţinutul. Şi de atunci, cu emoţie, masaţi la uşile vagoanelor, urmăriră din ochi câmpia cufundată în întuneric, strigând, exclamând. — Leul de aur! Fives! Marele Bulevard! Gara din Croix! Podul Artelor! Atunci mulţi începură să plângă, pentru că se aflau la mai puţin de cinci sute de metri de gara din Roubaix.

Năvăliră pe peroane, ieşiră. În Piaţa Gării, oameni, familii întregi, aşteptau, preveniţi nu se ştie cum. Juliette Sancey îşi regăsise mama, se aruncase în braţele ei. Alain se îndepărtă, căutându-le din ochi pe mama lui sau pe Jacqueline, şi nevăzând pe nimeni în întuneric.

Dintr-odată se auzi strigat. În spatele lui, Juliette îl trăgea de mânecă:

— Domnule, spunea doamna Sancey, vă datorez mult... Juliette mi-a spus... Vă mulţumesc...

— Doamnă, bolborosea Alain. Doamnă...

— Da, da, spunea Juliette. A fost bun cu mine, mamă, şi curajos. Fără el aş fi fost tare nefericită.

Fata ar fi vrut să-i spună, să-i explice tot ce făcuse, sprijinul pe care îl găsise la el, dar aceste lucruri nu se zic aşa, dintr-odată. Cuvintele sunt prea sărace, nu găsea decât fraze banale, repetări a căror goliciune o simţea ea însăşi şi care o încurcau şi mai mult. Nu, toate astea nu spuneau nimic despre devotamentul, energia, tandreţea cu care o înconjurase Alain. Ghicea că aceste cuvinte, atât de simple şi seci, nu spuneau prea mult în faţa mamei ei. Oricum, pentru doamna Sancey băiatul rămânea un străin, un necunoscut. Îi era profund recunoscătoare, fără îndoială, dar nu încerca, nu putea resimţi pentru el acel elan de caldă afecţiune pe care îl sperase Juliette. Mama Juliettei îşi exprima mulţumirile, vorbea de veşnică

recunoştinţă... Dar era ceva prea politicos, prea rece. Nicio emoţie a inimii nu putea încă veni să dea căldură şi sinceritate acestor cuvinte. În fond, biata femeie abia aştepta să plece cu fiica ei, să ajungă împreună acasă, să alunge din gândul ei aceste amintiri odioase şi să se întoarcă înapoi în timp, să fie ca în vremea dinaintea acestei plecări.

— O să veniţi la noi, domnule, spunea ea. Voi fi fericită să vă primesc, să vă mulţumesc din nou...

Alain promise şi plecă. Se străduia, coborând spre Epeule, să-şi alunge din minte toate astea, să nu se gândească decât la mama lui, la Jacqueline şi la frăţiorul lui, la bucuria lor, la fericirea de a-i regăsi, de a trăi împreună, dar degeaba: fără să înţeleagă limpede de ce, jumătate din bucuria lui pentru această reîntoarcere se risipise.

*

Prima lui grijă, după câteva zile de readaptare, fu să le scape definitiv germanilor şi muncilor agricole pentru ei. În Ardeni învăţase să manevreze şi să se descurce. Vărul său mai mic, François, abia sosit, se angajase ca ecluzier la canalul din Roubaix, pentru a scăpa de muncile câmpului. Era un ecluzier ciudat, mereu acasă la el, părăsind canalul zile întregi şi lăsându-i pe marinarii germani să manevreze ei înşişi ecluzele. Diavolii verzi veneau mereu să-l caute. Nu era la post decât în zilele când urmau să treacă şalupele cu cărbune, pe care le jefuia fără ruşine. Curând, prin intermediul unui prieten din Ardeni al cărui tată era funcţionar la primăria din Roubaix, Alain obţinu şi el un post. I se încredinţă ceea ce se numea „C.S.” şi recensământul paturilor pentru cazul venirii unor noi evacuaţi.

„C.S.”, cazurile speciale, erau numite astfel de municipalitate pentru a-i înşela pe germani. Era vorba în realitate de refractari, de cei care, aşa cum o făcuse şi Alain un timp, refuzau să se supună chemărilor la apel şi să se lase înmatriculaţi. Neavând în ochii autorităţilor inamice nicio existenţă legală, aceşti oameni nu puteau nici să iasă, nici să-şi ia raţia. Alain era însărcinat să-i recenseze, pentru a-şi putea primi şi ei alimentele. Sarcină ingrată. N-aveau încredere în el. Oamenii, poporul, nu făceau prea bine deosebirea între autoritatea municipală şi Comandatură. Cel mai adesea, Alain era luat drept spion şi primit foarte rece. Pe de altă parte, trebuia să numere în fiecare

casă paturile şi camerele disponibile pentru cazul unui aflux brusc de evacuaţi.

Nu văzuse niciodată atâta mizerie. Cunoscu nesupuşi ascunşi în pivniţe, zidiţi literalmente în ascunzători sub acoperişuri, interioare ruinate, case de înfometaţi din care suferinţa alungase orice urmă de umanitate şi unde se băteau pentru pâine şi mâncare. Cunoscu încercări disperate de a supravieţui, de a rezista, de a se hrăni – coteţe în mansarde, iepuri în cuşti în mijlocul bucătăriilor, acolo unde nu existau curţi, capre şi gâşte pe care le creşteau în fundul pivniţelor –, şi o întreagă industrie clandestină uluitoare, lucruri în faţa cărora Alain rămânea cu gura căscată: o casă în care se fabrica bere în pivniţă, în butoaie şi tocitoare, din orz fiert şi hamei. O altă pivniţă care devenise ţesătorie, o adevărată ţesătorie cu războaie de mână şi jacarde vechi, ale căror suveici erau puse în mişcare cu ajutorul unei pedale late. De asemenea, o măcelărie, un fel de uzină de cârnaţi unde se ciopârţeau animale greu de recunoscut, care puteau fi oi sau câini mari. Erau dezosate, malaxate, zdrobite într-un fel de presă. Ce rezulta ieşea prin partea de jos, curgea în nişte maţe translucide ca o băşică. O murdărie respingătoare, mirosul de putrefacţie, spectacolul celor trei măcelari ocupaţi în această pivniţă cu frământatul unei cărni moarte, totul îl îngreţoşă pe Alain. În altă parte descoperi o ciupercărie, o fabrică de lumânări, o cofetărie, o întreagă viaţă subterană, neştiută, secretă, care continua fără ştirea germanilor şi fără ştirea celor invadaţi. La început Alain intrase aici însoţit de multe ameninţări şi bănuieli.

— Păzeşte-te! Dacă ne vinzi, te-am jugănit!

În cele din urmă se obişnuiră cu el.

Nu mai avea veşti de la Juliette Sancey. Avusese de câteva ori gândul, dorinţa de a se duce la ea, aşa cum fusese invitat, să vadă ce mai face. Nu îndrăznise. Se simţea redevenit un străin, aproape un necunoscut. Ar fi trezit, fără îndoială, în Juliette, o sumedenie de amintiri dureroase. Şi de altfel, pentru ea, ca şi pentru el, aceste lucruri trebuiau să fie acum atât de îndepărtate – aproape ireale. La aceasta se adăugau orgoliul, amorul propriu. Fusese folositor, servise. Dar nu-i stătea în fire să se ducă să cerşească în vreun fel o recompensă. Era de datoria lor să vină la el.

Va fi măcar fericit s-o revadă? Întreaga diferenţă care îi despărţea, educaţia, familia, banii, totul se refăcuse dintr-odată după o perioadă de ştergere a barierelor, când se-ntorseseră la Roubaix. Ce suferinţă pentru fată şi pentru el să constate brusc evidenţa acestei distanţe sociale, necesitatea acestei despărţiri. Cât de fericit fusese fără să o ştie, trăind în Ardeni, în plină natură, în plin soare, fără să se gândească la sărăcie sau la bogăţie, într-un fel de egalitate radioasă şi uşoară. Ajunsese să regrete existenţa de acolo, alcătuită din luptă, francheţe şi simplitate – ca un petic de verdeaţă pe câmpia întinsă, liniştită şi luminoasă, o fereastră deschisă spre viaţa adevărată, spre ceea ce ar fi trebuit să fie lumea... Gândind astfel, tristeţea îi sporea. Începea să vadă limpede în el. O iubise totuşi pe Juliette. Visase, fără să fi vrut să creadă în ele, mult mai multe lucruri decât îşi mărturisea. Începea să amâne, să caute motive, să se mintă pe sine însuşi. O întâlnire măcar, o simplă întâlnire neaşteptată, putea totuşi să spere la asta... N-ar fi fost nevoie decât de-o întâmplare, o întâmplare fericită, numai atât. Asta ar fi evitat orice idee de recompensă căutată, de o parte, – de recunoştinţă obligată, de altă parte.

Începu, aproape fără voia lui, să încerce să ajute hazardul. Trecu de câteva ori prin faţa casei Sancey. Mare, mereu închisă, cu obloanele trase peste vitrinele uriaşe ale magazinului, aceasta avea în ochii lui Alain o înfăţişare ostilă. I-ar fi întrebat cu dragă inimă pe vecini, dar nu îndrăznea... Timp de două săptămâni, se încăpăţână astfel să spere într-o întâlnire. Dar nu văzu niciodată pe nimeni. În cele din urmă, într-o zi, se înarmă cu curaj şi sub pretextul unei informaţii cerute pentru primărie, îi întrebă pe vecini:

— Familia Sancey?

— Nu mai sunt aici, spuse crâşmarul. Au plecat.

— Au plecat?

— Da, în Franţa, de mai bine de o lună. Doamnei Sancey îi era prea teamă că or să i-o ia din nou pe fata cea mare, care s-a aflat în Ardeni un timp. Atunci a aranjat să se evacueze. Au avut noroc, nu-i aşa, domnule?

— Sigur, spuse Alain.

Era dezorientat. Le mulţumi acestor oameni serviabili, plecă doborât. Plecată! Plecată în Franţa! Nu se mai putea gândi s-o revadă vreodată pe Juliette.

Nu putea accepta acest gând. În ciuda lui, renăştea speranţa: după război, poate... O respinse cu mânie. După război! Ca şi cum Juliette îşi va mai aminti de el, se va mai gândi încă la el! Şi pe urmă, războiul se va sfârşi oare vreodată? Cei de aici ajunseseră să se gândească la un război etern. Se stabiliza astfel o lume scindată în două grupuri ostile. Şi chiar dacă s-ar sfârşi, oricum germanii se aflau în Nord pentru totdeauna. Prea puternici, prea bine ancoraţi, nu-i vor alunga niciodată.

Să plece şi el? El, un bărbat? Inamicul nu-l va lăsa. Şi de altfel, unde să găsească familia Sancey, unde să-i caute în toată Franţa?

Din acea zi, Alain deveni mai sumbru şi mai trist. Când era acasă, nu scotea un cuvânt. Tăcea îndelung, avea o melancolie involuntară care mergea până la sălbăticie. Uneori avea remuşcări, simţea că o îngrijorează pe mama lui. Dar nu reuşea să se stăpânească. Atât de tânăr, şi se simţea marcat, împovărat de necazuri, asemenea tuturor celor pe care acest lung război îi sleise de puteri. Félicie îl vedea fără să îndrăznească să zică ceva, punea totul pe seama suferinţelor îndurate de fiul ei în Ardeni şi constata, resemnându-se cu tristeţe: „Mi l-au schimbat pe băiatul meu”.

De fapt, el devenise mai dur, mai aspru. Îşi pierduse acea splendidă răbdare, acea veselie plăcută şi constantă, acea serviabilitate, blândeţea de altădată care făceau din el un băiat atât de încântător. Intra repede la bănuieli, se îndoia, punea în raporturile lui cu ceilalţi un soi de neîncredere şi de îndărătnicie. Literalmente, îmbătrânise. Necazul altuia îl mişca mai puţin. Îşi interzicea simpatiile. S-ar fi zis că încerca să înăbuşe în el o pornire magnifică şi periculoasă de altruism, această înflorire a caritătţii şi devotamentului pe care o stârnise în el spectacolul închisorii din strada Ospiciului. Atât de tânăr, şi avea cuvinte amare şi pesimiste care îi mirau pe cei ce-l cunoscuseră altădată.

Îşi continua recensământul pentru municipalitate. Dinspre partea asta, cel puţin, norocul îi surâdea. Atâţia tineri din cartier erau duşi în fiecare săptămână în Ardeni sau chiar pe front! Într-o dimineaţă, când se pregătea să plece spre primărie, un diavol verde sosi la el în fundătură. Alain deschise. Diavolul verde îi ceru actul de identitate şi-l ridică pe loc, legat cu lanţul în spatele bicicletei lui.

Îl duse la biroul ofiţerului.

— Dumneata eşti Alain Laubigier?

— Da, domnule locotenent.

— Ai optsprezece ani, locul dumitale nu este la Roubaix.

— Muncesc pentru municipalitate...

— Trebuia să fii ocupat pentru noi, în Ardeni sau în altă parte. Vei pleca diseară.

— Dar eu muncesc, sunt folositor aici, o am pe mama, o soră, un frate mai mic, au nevoie de mine... Domnule ofiţer, vă rog...

Ofiţerul ridică din umeri.

— Nu pot să fac nimic. Ţine, uite a cui e vina.

Îi întinse o hârtie, o scrisoare anonimă, urâtă şi jalnică:

„Domnule Comandant,

Am onoarea să vă informez că numitul Alain Laubigier, care trebuia să fie folosit de germani, dată fiind vârsta lui, a rămas la Roubaix...”

Un vecin invidios îl denunţase pe Alain.

Băiatul avu un gest de revoltă şi de dezgust, întoarse scrisoarea, căută semnătura absentă, strânse pumnii de mânie. Dar ce era de făcut? Trebuia să fie rezonabil, să facă apel la proaspătul lui scepticism, la noua şi amara lui filosofie: „Cunoşti oamenii, Alain, de ce te mai miri?”

Ofiţerul îl privea. Îl bătu cu familiaritate pe umăr.

— Vezi, nu-i vina noastră... Ah, francezii, patrioţii...

La Comandatură erau bine plasaţi ca să facă aprecieri. Primeau în fiecare zi scrisori anonime, cu zecile. Nemţii le afişară pe toate la uşa primăriei din Roubaix, pe un nesfârşit panou bătut în cuie, sub intrarea din strada Nouă şi care purta sus inscripţia:

CUM ÎI TRATEAZĂ FRANCEZII PE COMPATRIOŢI!

Jalnică etalare de ură, gelozie şi trădare. Totul se denunţa în acele rânduri. Despre unul se scria că ascunde vin, altul lână, un altul – păsări... Un altul face spionaj, sau aduce mărfuri din Belgia... Mulţimea venea să citească asemenea fiţuici cum citeşti faptele diverse din ziar, un ziar hazliu, amuzant, şi în

acelaşi timp plin de fiere şi venin, sub privirile batjocoritoare ale germanilor.

În după-amiaza aceleiaşi zile, Alain era dus din nou spre o destinaţie necunoscută.

CAPITOLUL AL ŞAPTELEA

I

Spre mijlocul anului 1916 la biroul de informaţii interaliat din Olanda, care reprezenta marele centru de spionaj şi de legătură cu Nordul invadat, agenţii germani făcură cu dibăcie o spargere. Aceasta fu cauza a numeroase arestări în Belgia şi în Franţa ocupată. Şi germanii îi cunoscură în cele din urmă pe iniţiatorii ziarului *Fidelitatea* pe care îi căutau de mult timp.

Abatele fu arestat într-o dimineaţă, brutal. N-avu decât timpul să-i scrie două cuvinte surorii sale Lise, pe care le încredinţă portăresei liceului. Fu dus la Loos, într-o celulă.

Suferi o serie de interogatorii epuizante, care îl lăsară extenuat. Toţi inculpaţii cunosc această impresie de vid, de abrutizare, de epuizare, pe care o lasă o lungă bătălie cu poliţiştii sau cu judecătorul de instrucţie.

Îl liniştea un lucru. Din aparatele sale, germanii nu găsiseră decât câteva porţelanuri, câteva capete de fir şi o veche pompă de bicicletă din care făcuse un condensator variabil. Prudenţa îi era recompensată. Aceste lucruri erau insuficiente pentru a se putea crede că primise mesaje. Dar germanii erau informaţi. Într-o zi, în timpul unui interogatoriu, un poliţist, enervat de negările lui, îi declară că era stupid să se încăpăţâneze astfel, pentru că se ştia totul şi pentru că Hennedyck era arestat.

Aceasta însemna prăbuşirea. Hennedyck, ziarul, povestea cu presa! Abatele târa toată lumea în catastrofă, şi putea să se considere responsabil, pentru că pe el îl arestaseră primul, la el găsiseră acele piese de TFF! Intră în închisoare zdrobit.

Instrucţia dură o lună şi jumătate. Abatele fu transferat din Loos la Roubaix, pentru judecată. Fu închis în băile oraşului. În ziua aceea, în ciuda suferinţelor impuse de celula de dimensiuni foarte reduse şi de insectele foşgăitoare, avu o mare bucurie. Un prizonier umbla din celulă în celulă să ducă gamela cu supa de prânz. Când deschise şi uşa abatelui, acesta îl recunoscu pe Clavard, tipograful. Omul nu-i fusese niciodată simpatic. Îl regăsi totuşi cu emoţie, ca pe un salvator. Clavard ispăşea aici o pedeapsă de două luni, pe care urma s-o sfârşească peste o săptămână, pentru că ascunsese obiecte de aramă. Îl înştiinţă că şi Hennedyck era în închisoare şi că îl vede adesea. Abatele îi încredinţă o scrisoare pentru Hennedyck. Îi scria: „Nu ştiu,

dragul meu Patrice, dacă din vina mea eşti, ca şi mine, încarcerat... Dacă sunt vinovat, îţi cer iertare din toată inima... E o imprudenţă pe care n-o voi ispăşi niciodată în destul...”

Această mărturisire îl uşură enorm.

Nu-l mai revăzu pe Clavard. Află de la prizonierul care îi urmă acestuia la distribuirea gamelelor că tipograful era liber. Dar nu putu afla dacă scrisoarea lui ajunsese la Hennedyck.

*

În sfârşit, într-o dimineaţă veniră să-l ia la judecată. Pe coridor, primul pe care-l văzu fu Patrice Hennedyck. Căzură unul în braţele celuilalt.

— M-ai iertat?

— Să te iert? De ce?

— Clavard nu ţi-a dat scrisoarea mea?

— Nu l-am mai văzut pe Clavard de când l-au eliberat... Dar ce voiai de la mine?

— Au găsit la mine un condensator, piese din postul meu. Am crezut că eram răspunzător de arestarea ta...

— Sărmanul meu prieten, spuse Hennedyck, am fost arestat în aceeaşi zi cu tine. Ei ştiau totul dinainte, nu era nevoie să le spui nimic. Au spart biroul de informaţii interaliat din Olanda. Şi pe urmă, nu ne-am asumat împreună riscurile?

— Şi pe cine târâm în catastrofa asta?

— Slavă Domnului, pe nimeni...

— Şi mica Pauret?

— Gilberte? Nu.

— Şi ceilalţi? Félicie Foulaud, Françoise Pélegrin?

— Nu ştii nimic? Totul e dislocat. Centrul de spionaj e distrus, dezmembrat. Jeanne Villien şi Pauline Bult, le ştii, cele care vindeau scrisori şi ziare, au avut norocul să rămână în Olanda. Nu se vor mai întoarce. Félicie Foulaud se ascunde nu se ştie unde. Mica Pélegrin a fost prinsă, cu opt zile înaintea noastră, între Bruxelles şi frontieră... Am văzut-o aici cu două zile înainte de-a...

— De-a...?

— Au împuşcat-o, biata micuţă...

Îi povesti aventura lui Françoise Pélegrin. Plecase, împreună cu Félicie Foulaud, încă o dată spre Olanda, într-o seară, cu căptuşeala plină de note. Era întuneric, şi ei i s-a părut

caraghios, amuzant, curajos, să oprească o maşină germană care trecea, ca să le ia şi pe ele şi să câştige astfel câţiva kilometri. Maşina oprise şi ele urcaseră. Dar se afla un ofiţer la volan. Accentul lor franţuzesc prea curat îl uimi. Le ceru actele, văzu că vin din Franţa, dispuse să fie controlate. Nu se ştie cum, Félicie, sărind din camion, putu să fugă în noapte, să dispară, să scape de urmările acelei nebunii. Micuţa Pélegrin, şefă, la douăzeci de ani, a unui centru de spionaj, rămase singură să suporte enorma povară a răspunderilor unei asemenea nebunii. Luă cunoştinţă, cu spaimă, de enormitatea aventurii în care se lansase. Până atunci nu-şi dăduse seama. Toată această mare partidă i se părea doar amuzantă şi pasionantă unei puştoaice care avea la începutul războiului abia şaptesprezece ani... Pentru ea, totul era un fel de joc.

La Loos, la Lille, fu torturată. Suferi o înspăimântătoare umilire, nimic nu-i fu cruţat. Fu supusă la o groaznică presiune morală şi fizică. Abuzară odios de tinereţea ei, de slăbiciunea ei. Merseră până la a o interoga goală, lipsită de orice veşmânt, ca pe o martiră a primelor timpuri creştine, în faţa soldăţimii. Proferaseră la adresa ei ameninţări murdare. Ea era prea tânără, prea slabă. Nu avea forţa să lupte cu poliţia germană, cedase, se supusese, aşa cum s-a supus Ioana d’Arc. Sfârşise prin a plânge, a se umili, a implora iertare ori a semna recursuri, mărturisiri, tot ce au vrut, ca să trăiască, să scape de spaima acelei morţi oribile, pe care i-o puneau în fiece clipă în faţa ochilor, ca pe o obsesie. Murise cu curaj, spuneau soldaţii care o executaseră, ca şi cum în ultimul minut ar fi redevenit stăpână pe sine.

Hennedyck şi abatele putură să vorbească aproape o jumătate de oră pe coridor. I-au lăsat liniştiţi. Când au venit să-i ia, s-au încrucişat pe drum cu o ceată de soldaţi care se întorceau, cu puşca pe umăr. Ultimii doi duceau în mână nişte zdrenţe însângerate, un veston nenorocit, o şapcă de muncitor din postav negru, rămăşiţe ale unui biet osândit executat în zori. La ora aceea, imaginea le provocă celor doi prieteni un şoc.

Asistară la o parodie de judecată, escamotată cum fusese şi cea a lui Gaure şi Théverand, o pledoarie de să-ţi stea mintea în loc, care nu era decât un fel de confirmare de rechizitoriu, o apărare schiţată de Hennedyck şi pe care n-o ascultă nimeni. Şi

judecătorii se retraseră pentru a delibera. Moartea, spuse Hennedyck. Preotul nu putu spune niciun cuvânt.

Judecătorii se întoarseră. Asistară în picioare la citirea sentinţei. Hennedyck şi Sennevilliers erau condamnaţi fiecare la câte zece ani de închisoare. Rămaseră năuciţi. Se aşteptau să fie condamnaţi la moarte. Dar titlurile lui Hennedyck şi importanţa situaţiei sale industriale, nenumăratele intervenţii, între care şi cea a lui David, îi influenţaseră pe judecători.

Îi duseră spre uşă, între două rânduri de soldaţi, cu baioneta la armă. Mergeau ca-n vis, fără să-şi dea încă prea bine seama ce se întâmplase cu ei, dacă trebuiau să se bucure sau să dispere. Nu puteau să-şi imagineze ce reprezenta acest verdict. Un singur lucru conta: nu era moartea.

La intrarea primăriei, o mulţime enormă se îmbulzea, pe care soldaţii o respingeau. Voiau să-i vadă pe cei doi, uitau de prezenţa inamicului. Oraşul Roubaix le aducea lui Hennedyck şi Sennevilliers, în ciuda germanilor, în ciuda a tot ce se-ntâmpla, mărturia admiraţiei şi gratitudinii sale. Oamenii întindeau mâinile spre ei, strigau: „Bravo! Trăiască *Fidelitatea!* Trăiască Hennedyck! Trăiască Roubaix!” Îl trăgeau pe abate de sutană. Unii îşi tăiau bucăţi din ea. Arătau pumnul soldaţilor. O rumoare urca în piaţă. Agitaţia începea să se transforme în răzmeriţă. Soldaţii, copleşiţi, îşi strângeau rândurile, îndreptau zadarnic baioneta împotriva mulţimii, împotriva piepturilor care îi asediau, îi sufocau. Femeile aduceau flori, ramuri. Acestea cădeau la picioarele prizonierilor ca în ziua de Florii. Le întindeau mâncare, cărţi, amintiri. Amestecate, feţe de prieteni, de necunoscuţi, de bărbaţi şi femei, de copii îi înconjurau, le strigau lucruri de neînţeles. Ei înaintau, încuviinţau din cap, plângând, de-a lungul acestei căi triumfale. La poarta închisorii fu nevoie să fie barată calea mulţimii. Mult timp, zgomotul ei de maree se rostogoli spre faţadă, aducând celor doi prizonieri ultimul rămas bun al ţinutului natal şi al oamenilor Franţei.

Fură închişi în celule. În tulburarea lui, Hennedyck se simţi cuprins de o nelinişte surdă, ce acoperea toate celelalte frământări. În mulţime nu recunoscuse dulcea faţă îndurerată a Emiliei.

II

Patrice Hennedyck fusese arestat într-o dimineaţă la Uzina din Epeule. Imediat, portăreasa se grăbi s-o anunţe pe doamna Hennedyck. Emilie alergă. Ştia ce acţiune periculoasă întreprinsese Patrice. El sperase să i-o poată ascunde, dar destul de repede Emilie află despre ce era vorba. De mult timp se aştepta la catastrofa aceea, ca la ceva ce ţi-e scris, sortit. O anume doză de fatalism reprezenta una din dominantele acestui caracter bolnăvicios şi pesimist.

Cea mai mare parte a uzinei era în ruină. Numai clădirile de la intrare, unde Emilie îşi instalase în 1914 spitalul, erau ocupate de inamic, care îşi îngrijea aici răniţii. Emilie pătrunse în biroul medicului-şef şi rugă să fie chemat.

Von Mesnil tocmai isprăvea de făcut pansamentele. Sosi fără să mai apuce să-şi scoată bluza albă, mare, pătată.

— Emilie!

Înaintă spre ea. Ea îl respinse cu violenţă.

— Vezi, vezi, ce ţi-am zis? S-a terminat! Totul s-a terminat! L-au arestat pe Patrice...

— Nu mai spune!

Şi înaintă spre ea. Emilie îl respinse din nou, cu sălbăticie.

— Ah! Du-te! Du-te! Nu mă atinge!

— Te rog, dă-mi o explicaţie.

— Patrice a fost arestat, aici, acum câteva ore.

Izbucni în plâns.

— Trebuia să se întâmple aşa, într-o zi sau alta. Era fatal, murmură von Mesnil.

— Asta-i tot ce găseşti de spus?

— Ce vrei să...

— Dar nu pricepi că e vina noastră, vina ta, pedeapsa noastră, a amândurora? Cerul ne pedepseşte, da, ne pedepseşte! Dumnezeule, Dumnezeule, ce-am făcut! ce infamie! ce ruşine!

— Ce trebuie să fac? spuse von Mesnil...

— Trebuie să mergi, să alergi, să acţionezi... Trebuie ca Patrice să se întoarcă, Rudolf. Trebuie să-l eliberezi...

— Ce pot să fac, Emilie?

— Ştiu şi eu? Du-te, aleargă, caută, fă ceva... Redă-mi-l pe Patrice! El trebuie să se întoarcă, trebuie să trăiască... E soţul meu. Rudolf, e Patrice! Îl iubesc, e soţul meu... Du-te, du-te repede!

Era înspăimântătoare, cu ochii căscaţi, palidă ca moartea, cu un aer rătăcit... Aproape cu forţa, von Mesnil îi luă mâinile şi o sili să-şi vină în fire!

— Emilie, te rog, linişteşte-te, calmează-te! Ne pot auzi. Soţul tău a fost arestat. Eu sunt pregătit. Voi face ce îmi vei cere... Dar ce vrei tu să fac pentru el? Nu am ce, nu am ce.

— Cum? Soţul meu a fost arestat de ai tăi, soţul meu o să moară, şi tu nu poţi face nimic? Refuzi să te zbaţi pentru el? Îl părăseşti? Deci tu n-ai ştiut decât să înşeli şi să minţi? N-ai avut în suflet nimic altceva decât...

— Emilie!

— Nu, nu! Du-te! Te urăsc! Du-te! Adio! Adio! N-ai să mă mai vezi niciodată!

Îl împinse, ieşi şi fugi.

Aşa trebuiau să se petreacă lucrurile. Ea prevăzuse, presimţise din primele zile când se lăsase cucerită. Slabă, influenţabilă, bolnavă, se supusese impresiei puternice pe care i-o făcuse von Mesnil. El o îngrijise, o vindecase... Lungi ore de familiaritate îi legase... Absorbit de ziar şi de lupta împotriva inamicului care ruina uzina, Hennedyck o lăsa pe Emilie într-o singurătate morală periculoasă pentru acest spirit slab. Ei îi lipsea viclenia. Cucerirea acestui copil bolnav fusese un joc pentru von Mesnil, unul dintre acei bărbaţi pe jumătate sinceri care seduc cu atât mai multă abilitate cu cât nu sunt departe de a crede, când vorbeşte dorinţa, în adevărul pasiunii lor, în promisiunile lor. Ea căzuse în păcat cu naivitate, ca o puştoaică de cincisprezece ani, în timpul unei şederi de două luni la ţară, unde o dusese von Mesnil pentru a-i consolida sănătatea. De atunci, rămăsese prinsă, incapabilă să trădeze liniştită, dar totodată incapabilă să se elibereze de ascendentul tiranic al unui bărbat ca von Mesnil, a cărui personalitate dominatoare o subjuga. Acesta se aruncase în aventură cu scepticism, fără să-şi facă iluzii asupra urmărilor probabile sau asupra duratei acesteia. Dragoste de război, care se va sfârşi odată cu războiul... Şi totuşi, trebuia să-şi facă mărturisirea că ruptura, odată venită ziua, ar fi fost mai dureroasă decât îşi închipuise. Inima lui nu putea să nu se emoţioneze de o tandreţe cum era aceea pe care i-o purta Emilie. Dar avea faţă de ea imensul avantaj de-a fi iubit mult şi de a şti că întotdeauna sfârşeşti prin a te consola de disperarea despărţirii. Pe scurt, o dragoste în

care, ca mulţi bărbaţi, el primise de zece ori mai mult decât dăduse. Natură sceptică, von Mesnil nu credea mai mult în femei decât în ideea de patrie.

*

Emilie se trezi dintr-odată părăsită de toţi. Sperase să acţioneze, să facă să intre în joc relaţiile lui Hennedyck, să intervină marea industrie a regiunii. Dar totul se închidea în faţa ei. Fără s-o ştie, greşeala ei era cunoscută de mulţi. După căderea lui Hennedyck, ceea ce nu era decât o rumoare deveni o explozie. Fu respinsă de peste tot. O alungau. Lumea burgheză o lovi excomunicând-o. Suferi şi mânia poporului. Oameni din Epeule o recunoscură pe stradă şi o insultară. Se inventară cântece despre ea – refrene de soiul acelora care răsar spontan din imaginaţia populară. Îi sparseră ferestrele locuinţei. Derbedeii săriră zidul grădinii, să vină să-i arunce pietre până pe verandă şi să fure. Personalul, servitorii, revoltaţi sau speriaţi, o părăsiră. Nu mai îndrăznea să plece de acasă. Comandatura trebui să-i asigure protecţia, cum o făcea pentru multe dintre amantele ofiţerilor germani. Emilie avu două santinele la uşa ei. Trăi astfel zece zile fără să îndrăznească să se mişte, înfometată, hrănindu-se cu resturi, singură, speriată şi disperată ca o excomunicată.

Când după zece zile îl revăzu în sfârşit pe von Mesnil, care până atunci nu îndrăznise să se întoarcă, alergă spre el, i se dărui din nou trup şi suflet, întreagă, ca singurului ei sprijin, singurei salvări în singurătatea totală în care se afla.

Părăsi imensa casă Hennedyck, fugi noaptea, pentru a nu fi recunoscută. Von Mesnil îi găsise un mic apartament într-una din acele străzi burgheze, mohorâte şi moarte, care dau unor colţuri ale oraşului industrial Roubaix fizionomia unei aşezări provinciale, bătrânicioase. Emilie locuia acolo sub un nume nou, solitară şi puţin cunoscută, ocolită şi temută, ca orice femeie despre care se ştia că era prietena unui ofiţer german.

CAPITOLUL AL OPTULEA

I

Într-o dimineaţă, Lise se duse la Tourcoing să-şi vadă fratele. Ştia că este arestat, că va fi curând judecat şi fără îndoială împuşcat. Portăreasa voise să-i ducă abatelui puţină rufărie. Dar germanii răspunseseră: „Nu e cazul, curând n-o să mai aibă nevoie”.

Lise se întoarse la Herlem sfârşită. Străbătu piaţa ca o somnambulă. Nu răspundea oamenilor care îi dădeau bineţe. Ar fi vrut să fie mai repede acasă, să reflecteze, să-şi adune ideile în dezordine, să găsească un sprijin, o salvare pentru Marc. Întâlni câţiva germani. Trebui să se stăpânească, să nu le strige cât îi urăşte. Nu nutrise niciodată faţă de ei o dorinţă de răzbunare atât de puternică. Niciodată ca în acea zi aceştia nu întruchipaseră în ochii ei neamul inamic, neamul blestemat.

Trecu prin sat, părăsi aglomeraţia, o luă peste câmpuri spre colina Herlem şi spre carieră. Şi pe când ajungea la jumătatea coastei, în dreptul casei fratelui ei Jean, o zări pe Fannie, cumnata ei, cu nepotul ei, micul Pierre, care ieşeau. Fannie îşi ţinea băieţelul de mână.

Lise şi Fannie, de la trădarea acesteia, nu se mai văzuseră. Se ocoleau. Furia şi revolta la Lise, ruşinea la Fannie, le despărţise iremediabil. Pentru un timp, micul Pierre continuase să se ducă la mătuşa şi bunica lui, apoi probabil înţelese. Le ocolise la rândul său, părăsind cariera mare, pietroasă şi pitorească ce fusese paradisul copilăriei lui. Un orgoliu subtil, o intuiţie a sentimentelor celuilalt îl făcuseră să se încăpăţâneze, să se închidă în sine. Fugea când o vedea pe Lise, şi aceasta nu era mâhnirea cea mai mică a fetei. De altfel, îl înţelegea bine pe nepot. Îi respecta această sălbăticie, această mândrie de copil, şi nu făcea nimic pentru a-l readuce la ea cu forţa. Simţea bine şi ea că pentru Fannie, ca şi pentru ea, era mai bine să se ţină departe una de alta. Lise n-ar fi putut să-şi stăpânească mânia.

Dar de data asta n-o mai evită pe cumnată. Dimpotrivă, merse spre ea ca spre un inamic. Disperarea şi furia o făceau să uite totul. Parcă speriată, Fannie se oprise şi, cu mâna micului Pierre în mâna ei, o privea venind.

— Lise... murmură Fannie cu o voce sugrumată.

Lise se oprise în faţa ei şi o privea, aspră şi întunecată.

— Lise, e adevărat... e adevărat că...?

— Că ce?

— Că Marc... Că fratele tău...

— Dacă-i arestat? Da, e adevărat! Jean e mort şi Marc e arestat. Şi asta din vina ta!

Se apropiase de ea şi-i striga dispreţul în faţă:

— Oameni ca tine ne-au trădat, ne-au vândut! Iuda, renegaţi! L-aţi acceptat pe inamic, l-aţi sprijinit, e vina voastră dacă nu vom obţine victoria, voi îi ucideţi pe ai noştri. Femeie pentru nemţi! Spioană! Te-ai vândut! Da, ne-ai trădat, tu l-ai ucis pe soţul tău, pe amândoi fraţii mei! Şi te blestem, te blestem, te blestem!

Chipul tras, înmărmurit, galben al lui Fannie se descompusese. Primise insulta în plină faţă, ca pe un scuipat. Se făcu lividă, avea privirea rătăcită. Ridică spre Lise mâinile împreunate, imploră:

— Nu spune una ca asta... Nu spune una ca asta... Lise, dacă ai şti...

Dar Lise o împinse, o alungă cu un gest nemilos:

— Pleacă! Pleacă! Nenorocirea să cadă asupra ta! Pleacă!

Fannie se dădu înapoi. Fată simplă, acest blestem o copleşea, o strivea. Mişcă buzele, vru să vorbească, să se roage, nu putu. O privi o clipă pe Lise cu teroare şi se urni cu greutate, târându-l pe micul Pierre speriat, care plângea.

*

La câteva zile după asta, Paul, germanul care locuia la Fannie, începu să fie posomorât şi să vorbească despre front. Era un om cumsecade, destul de în vârstă, de aproape patruzeci de ani, şi care nu avea nimic dintr-un războinic. Până acum putuse să trăiască liniştit, muncind la forja Donadieu, unde repara uneltele agricole. Dar germanii nu mai aveau oameni. Acum se făcea o vânătoare nemiloasă a celor ascunşi în spatele frontului. Paul se simţea vizat şi ameninţat. Vorbea despre asta în fiecare seară, şi începu cu durere să-şi pregătească puşca şi armele, pachetele de pansamente, sacul, rufăria. Făcea toate astea fără ardoare, gata să plângă, la fel ca Fannie. Acest om voinic şi paşnic era lipsit cu desăvârşire de amor-propriu şi de spirit belicos.

Trebui să plece. Se duse plângând, ca un băieţandru, conştient de slăbiciunea lui, de inexperienţa lui de om

cumsecade, bun pentru a face pluguri şi nu pentru a-i ucide pe semenii săi. Abia ştia să ţină puşca. După doi ani de izolare, se simţea infinit de departe de ceilalţi, de camarazii care săpaseră tranşee şi văzuseră focul. Pentru el, aceasta era o lume necunoscută, pe care o aborda ca un novice. Ghicea că e hărăzit hecatombei.

*

Cu puţin înainte de Paştele anului 1917 micul Pierre fusese bolnav. Nu se putuse întoarce la şcoală la domnul Serez decât la sfârşitul lunii iulie. Erau patru luni de când nu-şi văzuse prietenii. Şi Paul plecase pe front de opt zile.

Ajunse în curtea şcolii în dimineaţa redeschiderii acesteia. Curtea era mare, acoperită cu un strat de zgură, avea castani falnici ale căror fructe sălbatice erau pândite, căutate, pentru a face din ele pipe sau coliere indiene. Un gard de scânduri vopsite în verde despărţea curtea de ograda cu păsări a domnului Serez. Această ogradă uzurpa o parte din curte, forma în spate un adăpost care servea în jocurile copiilor drept închisoare, drept fortăreaţă, drept gară sau grajd, după imaginaţia actorilor. Pierre înaintase spre ea pentru a se uita la iepurii domnului Serez, căci învăţătorul nu mai creştea găini de când germanii rechiziţionau ouăle. Fu ajuns din urmă de o întreagă bandă căreia întoarcerea lui, după o atât de lungă absenţă, îi stimula curiozitatea. Erau Antoine şi Fernand Guégain, fiii frizerului, Jules Humfels, fiul ajutorului de primar, şi Léon Hérard, fiul delegatului cu aprovizionarea. Aceştia doi aveau întotdeauna buzunarele pline cu pesmeţi de la aprovizionare şi îşi făceau din această opulenţă un mare prestigiu. Erau de asemenea Robert şi Arthur Mietz, copiii prostituatei Mietz, care rămâneau pentru o oră la o mătuşă, pentru că mama lor, obligată la vizita medicală de către Comandatură, fusese ridicată şi-şi trata la Tourcoing, la „Prinţese” un sifilis contractat în serviciul armat. O totală indiferenţă de caracter, o mare sprinteneală în lovituri de pumn şi la bătăi, îi cruţaseră de batjocura şi jignirile tovarăşilor de joacă. Cât despre „Prinţese” – aşa erau numite femeile sifilitice –, autoritatea germană le aduna la Tourcoing, într-o mare uzină, unde erau îngrijite şi de unde le trimiteau în satele lor,

vindecate, gătite cu eticheta ruşinoasă „întoarsă din Tourcoing”. Aceasta le condamna la o vizită periodică la medicul german.

Ceata de ştrengari îl înconjură deci îndată pe Pierre, cu semnele celui mai viu interes.

— Şi mama ta?

— Şi iubitul ei? E adevărat că a plecat?

— Ce? spuse Pierre... Ce vreţi de la mine?

Până acum îl lăsaseră în pace. Lucrul era puţin cunoscut în sat. Unii, ca micii Mietz, trebuiseră să se bată, alţii, martirizaţi, părăsiseră şcoala şi nu mai îndrăzniseră să se întoarcă aici, unde suferiseră prea mult. Pierre nu fusese supus acestor chinuri.

Acum se făcu roşu ca focul. Înţelese totul, numaidecât. Uimirea lui ascundea mai degrabă o încurcătură, o tulburare de neexprimat, teama unui animal hăituit care caută o ieşire pentru a fugi. De mult timp se temea de chinurile acestei întrebări. Rămase cu gâtul uscat şi inima strânsă.

— Da, reluă Humfels, iubitul mamei tale, Paul, germanul, a plecat, nu-i aşa? A plecat pe front...

Pierre devenise stacojiu.

— Mama mea n-are un iubit, spuse.

— Nu e iubitul mamei tale?

— Mama mea n-are iubit...

— Păi ăsta, rânji cel mai mare dintre fraţii Mietz, ăsta care-l înlocuieşte pe tatăl tău, neamţul ăla, ce-i? Mai întâi, unde doarme? În patul lui? Cu mama ta?

— Nu ştiu...

— Nu îndrăzneşti s-o spui, dar ştii prea bine!

— Ei, şi! Ce legătură are?

Izbucniră toţi în râs.

— Ce mai „papă-lapte”! Nu zău, că-i prost de-a binelea! N-a văzut niciodată ce se-ntâmplă!

— Şi zici, reluă Humfels, care ţinea să clarifice chestiunea, se culcă cu mama ta, dar nu-i iubitul ei?

— Îţi spun că mama nu are niciun iubit! strigă Piere, roşu de mânie şi ruşine, simţind cum îi ţâşneau de sub pleoape lacrimi de ciudă.

— Şi-atunci, cine i-a făcut copilul?

— Ce copil?

Dintr-odată izbucni un strigăt de bucurie:

— Nu ştie că mama lui o să aibă un copil!

— Aţi înnebunit cu toţii! strigă Pierre, furios. Mai bine lăsaţi-mă în pace! Plec!

Îi îmbrânci, îi împinse ca să se poată îndepărta, dar cei doi Mietz îl ţinură de braţe cu de-a sila.

— Deci, reluă Humfels, mândru de ştiinţa lui, nu ştii nimic, nu vezi nimic? Încă nu ştii cum se face un copil? Ai văzut vreodată o capră dusă la ţap? Sau un iepure la iepuroaică?

— Şi ce-i cu asta?

— E la fel, prostănacule! La oameni, e acelaşi lucru.

— Sunteţi nebuni, murmură din nou Pierre, aiurit, neînţelegând încă.

— Tu eşti nebun. De ce se culcă mama ta cu neamţul ăsta? De ce se îngraşă? Pe unde o să iasă, copilul ăsta? De ce...

— Neruşinatule! urlă Pierre, trântind cu toată forţa un pumn brutal între ochii lui Humfels.

Se rostogoliră amândoi la pământ. Deasupra lor, ceilalţi, cărându-le pumni şi picioare, căzură în spatele lui Pierre, fără ca el să simtă ceva. Devenise sălbatic ca o mică fiară. Muşca, zgâria, sfâşia faţa adversarului său... Cu degetele ca nişte gheare căuta ochii celuilalt...

Domnul Serez, învăţătorul, dădu fuga. Puse capăt încăierării, îi trase pe cei doi combatanţi, îi despărţi, îl ţinu pe Pierre, care voia să-l apuce din nou pe Humfels.

— Sennevilliers! Nu vrei să te opreşti odată? Sennevilliers! Linişteşte-te! Aveţi o mie de rânduri de scris amândoi! Ce se petrece aici? Cine m-a potcovit cu doi nebuni ca ăştia? Tu ai început, Sennevilliers? Răspunde! Ce-ai făcut? Pentru ce v-aţi bătut?

Pierre nu scotea niciun cuvânt, tremurând tot. Nebun de mânie şi de ruşine.

— Hai, răspunde... Humfels? Sennevilliers? Vorbeşte, catârule!

— Au insultat-o pe mama, şopti Pierre, izbucnind în lacrimi.

Serez înţelese. Ştia demult cum stau lucrurile. Avu o mişcare dureroasă de neputinţă şi compasiune, alungă cu un gest spre şcoală gaşca răutăcioasă.

— Plecaţi de-aici! În clasă cu toţii. Cinci sute de rânduri celui care în următoarea jumătate de minut va mai fi în curte! Şi tu, Sennevilliers, du-te să te speli, micuţule! Pe urmă, întoarce-te

acasă. Nu poţi rămâne în clasă astăzi... Urechea ţi-e toată smulsă. Du-te, micuţule.

Pierre se întoarse acasă întunecat. Nu spuse niciun cuvânt, se duse să se aşeze pe scăunelul lui, la colţul focului.

— De unde vii? spuse Fannie, surprinsă. Şi şcoala? Să-ţi văd urechea. Sângerezi.

— Am căzut, zise Pierre.

— Te-ai rănit? Vino să văd... Am să-ţi spăl rana cu apă de plumb... S-a umflat...

— Nu, zise Pierre. Nu-i nevoie.

— Nu vrei?

— Mai bine nu...

— Nu te doare?

— Nu.

El ieşi din nou, o luă pe drum să hoinărească... Ar fi vrut să fie departe de mama lui. Nu ştia nici el de ce, dar simţea nevoia să fie singur, să cugete, să pună puţină ordine în imensa descumpănire din sufletul lui.

*

Mult timp Pierre nu putu să-şi recapete echilibrul. Primise o lovitură cumplită. O astfel de revelaţie brutală, hidoasă şi revoltătoare îl aruncase în tulburare, incertitudine şi dezgust. Era cu adevărat prea urât, prea groaznic, prea murdar, animalic. Simţea în el, când se gândea la asta, când încerca să aprofundeze această revelaţie, să ducă până la capăt concluziile, o silă, o repulsie care mergea până la greaţă, o adevărată oroare. O astfel de infamie, o astfel de întinare a fiinţelor scumpe, sacre, venerate, până la a le scoborî la nivelul animalului, îl lăsa speriat şi revoltat ca spectacolul unei odioase degradări impusă idolilor săi. Şi totuşi, nu, astfel de lucruri nu erau cu putinţă, nu erau acceptabile, imaginabile. Erau nebuni, Humfels, Mietz şi ceilalţi! Şi el era nebun să dea măcar o secundă atenţie şi crezare unor astfel de invenţii de coşmar.

Şi cu toate astea, totul părea a fi logic în monstruozitatea sa, în oroarea sa. În adâncul acestor lucruri era o oarecare groaznică aparenţă de adevăr, de evidenţă. Animalele, da, animalele... Crescut ca un ţărănuş, printre animale, printre păsări de curte, în simplitatea frustă a câmpurilor, Pierre stabilea, în ciuda lui, o paralelă... El i-a văzut născându-se pe

căţeluşi. Ştia cum se reproduc animalele... Şi de unde ar proveni copiii? Mergea până la capăt, isprăvea apropierea, şi se dădea înapoi cu un soi de spaimă şi durere. Mama lui, mama lui, coborâtă până la asta, înjosită într-atâta! Nu, nu, asta nu era cu putinţă. Curăţenia lui respingea un adevăr atât de tragic şi de hidos.

Trăi o tortură. Ar fi dat totul ca să ştie. Presimţea acest adevăr şi în acelaşi timp îl respingea. Simţea dezgust pentru tot, şi pentru el însuşi. N-o mai vedea pe mama lui fără să se gândească la asta... Într-o zi îşi dădu seama, revelaţie teribilă, că ea se îngreuna, că prietenii lui avuseseră dreptate. Prinse cuvinte scăpate, observă pregătiri, ca şi cum mama lui ar fi aşteptat cu adevărat o nouă fiinţă...

Caracterul i se schimbă. Deveni sumbru, tăcut, căuta singurătatea, se arăta acasă gânditor şi preocupat. Nu mai vru să se întoarcă la şcoală. Când Fannie îl trimitea cu forţa, chiulea în ascuns. Îl obsedau mereu aceleaşi idei, îl bântuiau. Îl tortura întruna acelaşi gând urât prea împovărător pentru el, această revelaţie pe care adolescenţa, deja tulburată şi pregătită prin secrete impulsuri interioare, o acceptă cu destulă greutate, dar pe care un copil de nouă ani o găseşte prea apăsătoare, prea dezamăgitoare, şi ar fi vrut s-o respingă cu toată puterea lui. Pierre îşi petrecu tot acel timp căutând, scotocind, revăzând detaliile, evocându-i pe Paul şi pe mama sa, strângând pumnii şi plângând în singurătate de furie şi de disperare. Aşa ceva! Să fi consimţit la aşa ceva mama lui! Imposibil! Imposibil, era o halucinaţie respingătoare şi grotescă. Şi totuşi, faptele aveau o oarecare aparenţă de adevăr... Şi-apoi copilul pe care îl aştepta. Deci, era ceva... Şi Pierre recădea în cercul infernal.

Ajunse la un fel de ură faţă de mama sa. O simţea vinovată. La urma urmelor, era vina ei dacă băieţii de la şcoală îl asaltaseră ca să-i impună cu forţa această revelaţie. N-ar fi trebuit să-l expună la o asemenea suferinţă. Nu-i mai vorbi. Evoca întruna paralel cu mama sa, amintirea tatălui său, pe care-l cunoscuse puţin, dar pe care îl îndrăgea acum din tot sufletul, printr-un soi de reacţie. Înţelegea dintr-odată imensitatea greşelii mamei. Ar fi vrut să-i strige dezgustul şi ura lui. Se simţi uşurat şi parcă răzbunat când află că Paul, germanul, fusese ucis pe front, de un glonţ în cap, şi că nu se va mai întoarce.

*

Fannie acceptă lovitura cu fatalism, docilă, ca pe o pedeapsă aşteptată, prevăzută de mult timp. Trăi de atunci în mizerie, lipsită de toate, de foc ca şi de mâncare, de bani şi de veşminte. Paul îi lăsase vreo sută de mărci, care ţinură două săptămâni. Altădată Paul aducea alimente de la cantină şi cartofi din prăvăliile germane. Acum, nu mai avea nimic, şi Fannie nu îndrăznise niciodată, de teamă de a nu fi huiduită de sat, să se ducă să se înscrie pe lista de aprovizionare.

Era în septembrie. Mai rămăseseră legume în grădină, câţiva cartofi. Fură repede consumaţi. Fannie se înspăimânta gândindu-se la fiinţa pe care urma s-o aducă pe lume într-o asemenea sărăcie, şi care, înfometată înainte de a se naşte, nu va avea măcar un capăt de pânză să se acopere. Trebui să-i facă scutece din cearşafuri.

Cât despre Pierre, acesta rătăcea ca un mic vagabond. Nu se mai arăta pe nicăieri. Uneori mergea să se plimbe spre carieră, marea carieră sălbatică şi himerică a copilăriei lui, şi se apropia de casa Lisei şi a bunicii Berthe. Ar fi vrut să intre, să ceară de mâncare celor două femei care-l iubeau, ştia el bine. Dar îi era teamă şi ruşine. Fugea îndată ce apăreau. Găsea ici, colo sfecle de mâncat, mere şi pere, pe care le şterpelea riscându-şi pielea, pentru că germanii vegheau asupra livezilor.

Într-o după-amiază de la sfârşitul lui septembrie, Fannie se întoarse acasă lovită, cu faţa umflată şi obrazul sfâşiat. Nemaiputând să rabde de foame, îndrăznise să se înscrie pe listele de aprovizionare. Se apropiase timid de locul de distribuire, sosind puţin mai târziu. O coadă lungă asedia şcoala, unde se făcea repartiţia alimentelor, într-o fostă sală de clasă. Se aşeză tocmai la capăt, printre femei şi bătrâni. Repede fu observată, recunoscută.

— E Fannie, Fannie Bauduez, nevasta lui Jean de la cuptorul de var, nevasta lui Sennevilliers, aia care se are cu nemţii.

Femeile începură să vorbească mai tare, să strige cuvinte cu două înţelesuri. Bărbaţii o priveau pe Fannie, îşi dădeau coate şi făceau haz. Oameni care pierduseră un fiu, un soţ, se enervau de această prezenţă. Alţii se bucurau. Spuneau:

— Ha, ha! Până la urmă n-a avut încotro şi-a venit. Nu mai face pe mironosiţa.

Fannie, roşie de ruşine, stătea lipită de perete şi primea toate insultele în faţă. Nu îndrăznea să spună nimic. Ar fi vrut să poată pleca. Dar îşi simţea picioarele tremurându-i de foame şi slăbiciune. Trebuia să rămână, pentru ea şi pentru micul Pierre, care nu mai mâncase ceva cald de două zile. Se făcea că nu aude, se lăsa împinsă şi lovită fără să zică nimic, ca şi cum resemnarea şi pasivitatea ei ar fi putut să înduioşeze mulţimea.

— Carevasăzică, îi zise un bărbat, vârându-i pumnul sub bărbie, neamţul tău te-a părăsit, sau a murit? Răspunde, hai, răspunde, târâtură!

— A reuşit totuşi să te lase grea înainte de-a pleca, nu-i aşa? spuse un altul.

— Puteţi pipăi, prieteni, e de-adevăratelea, nu e fals... zise un al treilea, întinzându-şi mâinile spre talia ei, în vreme ce Fannie se dădea înapoi, cu spaimă.

Şi o bătrână, întinzând spre faţa ei o gheară deschisă, mai înspăimântătoare în acest gest de ură reţinută decât dacă ar fi lovit-o, rosti pe un ton liniştit, un ton de o mânie nespus de rece:

— Aşteaptă, aşteaptă, tu, netrebnico, după război!

Strigau:

— Da, da... Aşteaptă să plece ăştia, or să ţi-l caute în pântece pe micul tău neamţ, or să ţi-l mănânce...

— Eu n-am să aştept până după război! strigă o femeie, repezindu-se spre ea.

Aceasta tocmai aflase că fiul ei a murit pe front. Era însetată de răzbunare. O apucă cu putere pe Fannie de încheieturile mâinilor.

— Putoarea nemţilor! Tu mi l-ai omorât!

Moartă de teamă, Fannie stătea nemişcată acolo, ca femeia adulteră aşteptând să fie lapidată. N-avea decât un gând: blestemul, blestemul Lisei, pe care oamenii i-l strigau din nou astăzi, acelaşi cuvânt ce părea să-l înfiereze dinainte pe copilul ce-l purta în ea.

— E vina ta! striga femeia. Vina ta! Dar ai să mi-o plăteşti!

Zadarnic încerca Fannie să se strecoare de-a lungul zidului, să fugă. Cealaltă apucase o piatră şi, slujindu-se de ea ca de o armă, lovea cu partea ascuţită faţa Fanniei. Fannie gemea, se ferea cu amândouă mâinile, cu spatele încovoiat, în vreme ce cealaltă îi sfâşia pielea capului lovind-o cu piatra. Trebui să se vâre printre oameni, să găsească un refugiu împotriva furiei, să

se îndepărteze străbătând mulţimea, aplecată cu mâinile deasupra capului, printre batjocuri, insulte, picioare şi pumni. O loveau chiar şi din spate, îi ţinteau faţa, pe care o acoperea cu amândouă mâinile. Reuşi în sfârşit să iasă din mulţime, cu faţa în mâinile roşii, o întreagă mască însângerată. Un lichid cald îi curgea în mâneci. O piatră o atinse în ceafă şi o aruncă înainte ca o lovitură de pumn. Rămase o secundă ameţită, apoi se ridică şi plecă. O huiduitură urcă în urma ei. O grindină se abătu în jurul ei, pe pavaj. La fiecare pas, primea zece pietre în spate şi pe cap. S-ar fi zis că i se face ţăndări creierul.

Fu astfel urmărită, escortată până acasă de către copii. Reuşi să închidă poarta sub o ultimă rafală de cărămizi. Pietrele sparseră geamurile şi căzură pe masă şi pe pat. Ea se adăpostise într-un colţ, privea rostogolindu-se pietrele, asculta înălţându-se urletele, şi nu se gândea decât la un lucru: ca toate astea să se termine, ca ei să plece măcar înainte de întoarcerea lui Pierre...

Răzmeriţa mai dură încă o bună jumătate de oră. Şi când nu mai fu niciun ochi de geam de spart, băieţii renunţară şi plecară unul câte unul.

Fannie rămase acolo, îndobitocită. Nu mai plângea. Abia dacă îi era rău. Îşi simţea capul cât o baniţă. Îşi trecu încetişor mâna de la creştet spre ceafă, gemu, mai puţin de durere cât de teamă simţind pe craniu o rană mare, vie, ca o gaură sângerândă. Obrazul îi sângera şi el. Se gândea la Jean, soţul ei. Era mort. El avusese noroc, ar fi vrut să fie şi ea moartă, dar avea copilul în ea... Două vieţi zdrobite, dintr-o singură lovitură. Putea să o facă? Cu siguranţă că da... De ce să lase să vină pe lume o fiinţă hărăzită dinainte unei astfel de nenorociri? Numai că exista şi Pierre, Pierre, care nu meritase să sufere, el, care nu ştia încă nimic, şi care va cunoaşte curând păcatul mamei lui. Rămase aşa într-o stare de îndobitocire, atât de copleşită încât simţea inutilitatea a tot, chiar şi a lacrimilor.

În acel moment, auzi paşi afară. Pierre se întorcea. Se grăbea. Văzuse multe pietricele şi pietre pe drum, şi geamurile sparte. Intră brusc, o căută din ochi pe mama lui, o văzu într-un colţ, aşezată, despletită, cu veşmintele murdare şi faţa sângerândă, cu o înfăţişare nespus de jalnică. Rămase prostit.

— Ce-i, mamă, ce s-a întâmplat...

Nu găsea nimic altceva de zis.

Ea se ridică cu greutate şi murmură:

— Nimic, nimic... nu-i nimic.

Voi să meargă, să iasă. Îşi târa cu greutate un picior învineţit, pântecele greu, se sprijinea de masă, fără putere.

Pierre o privea în tăcere şi înţelegea. Recunoştea într-asta propria lui păţanie. Probabil că se dusese şi ea în sat... Cât de mult suferise, fără îndoială. Îşi amintea de propria lui durere, de propria sa umilire. Continua să-şi privească mama. Ea redevenea mama lui... Treptat, îşi uita ura. Nu mai putea s-o urască. Nu mai simţea decât mila, o milă nemăsurată în el însuşi, şi ea o undă nouă de dragoste renăscută, impetuoasă, care cuprindea totul, îl răscolea, îi strângea pieptul.

Fannie se dusese până la fereastră, privea afară, ascunzându-şi ruşinea, neîndrăznind să-l privească pe Pierre. Faţa ei era a unei femei bătrâne. Pentru prima oară Pierre vedea că e pe cale să albească. Şi ochii ei albaştri, cu privirea pierdută, aveau ceva şters şi nesigur. Aşa bătrână, cum părea, păstrase în mod ciudat pe trăsături şi în privire ceva copilăresc, ca o uimire dureroasă în faţa lumii, care o apropia de Pierre.

Băiatul continua s-o privească. Ce i-au făcut în sat? A îndurat şi ea, a suferit ce-a suferit el? Simţea crescând în el remuşcarea. Ura îl părăsise cu totul. O milă nesfârşită, care alunga din el toată mânia, toată gelozia, toată această obsesie odioasă, ideile sale de coşmar. Murmură:

— Mamă...

Fannie ridică spre el o privire ştearsă.

— Te-au lovit?

Maşinal, îşi duse mâna la obraz, la obrazul ei sfâşiat. Era prea sfârşită ca să se gândească să mintă. Spuse cu o voce tristă şi fără timbru:

— M-au lovit...

Şi începu să plângă, de mizerie şi de durere.

Pierre se apropiase de ea. Îndrăzni să spună:

— Nu mai plânge, mamă... Sunt aici, o să ne descurcăm noi...

Fannie ridică încetişor din umeri, clătină capul:

— Dragul meu Pierre, tu nu poţi să ştii...

— Ştiu...

Tresări. Glasul scăzut, ferm al lui Pierre o făcu atentă. Îl privi, izbită, aproape speriată. Îi era teamă să înţeleagă, să i se îndreptăţească bănuiala. Devenise livid.

— Ce spui, Pierre? Ce tot spui...

Băiatul rosti din nou, încet, cu gravitate:

— Lasă, am înţeles demult. Nu mai trebuie să te necăjeşti, ştiu, da, îmi dau seama... Nu mai plânge, mamă, la urma urmei, nu e vina ta...

Fannie se lăsă pe spate, în scaun. Pierre crezu că o să moară de remuşcări şi de ruşine, alergă la ea.

— Mamă, mamă!

Îl luă în braţe, cu frenezie. Nu putea să-şi dea seama până la ce punct trebuise el să se înfrângă pe sine, să se înalţe pentru a se întoarce la ea. Se vedea numai iertată de singura fiinţă de unde putea să-i vină iertarea. Îl îmbrăţişă, îl înăbuşi, pierdută în lacrimi, plină de gratitudine şi de disperare. Gemea, îl evoca pe soţul mort:

— Jean, Jean, iartă-mă, iertare!...

Ca şi cum prin vocea fiului lor, cel uitat i-ar fi acordat el însuşi îndurarea.

*

Fannie născu la 2 octombrie 1917, noaptea. Se serba aniversarea a şaptezeci de ani ai feldmareşalului Hindenburg. În magazie, lângă bucătărie, se aflau vreo cincizeci de germani care făcuseră un foc mare şi beau, mâncau şi cântau.

Fannie rezistă până la ora unsprezece. Pe urmă nu se mai putu împiedica să geamă şi Pierre se trezi.

— Du-te şi cheamă ajutor, micuţule, i se plânse ea. Du-te repede... Sunt prea bolnavă... Nu mai pot.

Pierre, îmbrăcându-se în grabă, ieşi, ezită un minut. Nu cunoştea pe nimeni la Herlem căruia să-i ceară ajutor.

Se hotărî dintr-odată, alergă în întuneric spre carieră. Totul dormea în casa bunicii. Bătu în oblon şi Lise veni să-i deschidă.

Înţelese îndată. Îl lăsă pe Pierre în patul ei, şi punându-şi rochia şi paltonul ieşi, apucând-o pe drumul care ducea spre vârful colinei. Nu luase lanterna, ca să nu fie văzută de germani, pentru că ora stingerii trecuse. Mergea cu urechea la pândă, gata să se arunce în şanţ la primul zgomot pe care l-ar fi auzit, la prima siluetă de german pe care ar fi zărit-o pe drum. Dar era linişte. Nu era nimeni pe câmp. Se linişti repede şi merse mai cu îndrăzneală, sub cerul presărat cu stele şi de un negru albăstrui, de nepătruns. Nu era vânt, nu era lună, nu erau nori. Prin nu se

ştie ce minune, tăcuse şi tunul. O pace de taină scălda lumea, sub recea lumină stelară. O noapte solemnă, o adevărată noapte a naşterii.

În această pace imensă, mergea grăbită. Ajunse în vârful colinei. Acoperişul casei lui Fannie, un acoperiş înalt de paie, apăru, ascuţit şi negru, sub infinitul cerului presărat cu stele, aidoma nestematelor. Lise mai înaintă puţin. O rumoare îi ajunse, crescând, la urechi, vacarmul oamenilor strigând, râzând şi cântând. Zgomotul venea din magazie. Erau acolo vreo cincizeci, în paie şi fân, bând şi mâncând, lălăind, certându-se, râzând şi abrutizându-se, uitând într-o orgie brutală grozăvia pe care o trăiau. Lise îşi aminti că sărbătoreau în acel 2 octombrie a şaptezecea aniversare a lui Hindenburg. Mută, umbră neagră grăbită, furişată, se strecură ca un spectru în zona de lumină roşie a porţii deschise şi înaintă spre casă. Înăuntru domnea tăcerea. Se zărea prin fereastră o lucire tremurătoare dansând, o pată de lumină roşietică în mijlocul întunericului, ca aceea care-i călăuzea pe păstori spre staul. Ceea ce făcea un contrast aproape tragic, umila luminiţă palpitând în linişte şi, în spate, lumina puternică din magazie, glasurile încleiate de vin, răguşite şi discordante ale bărbaţilor beţi, intonând *„Gloria”* în onoarea bătrânului Hindenburg.

Gloria, victoria,
cu inima, cu mâna,
Pentru Patrie.
Păsările, în pădurile noastre,
Cu cântecul lor atât de dulce...
Patria noastră, patria noastră,
o vom revedea într-o zi.
Da, o vom revedea.

În întuneric, Lise împinse uşa şi intră în căsuţă.

Înăuntru era aproape beznă. Pe masă se afla un vas de lut în care ardea o feştilă, ca o torţă din vremurile barbare. Într-un colţ, patul. Deasupra, o formă nedesluşită şi albă, în chinuri. Se auzea un horcăit.

În jurul patului, doi bărbaţi se învârteau, doi tineri soldaţi germani de optsprezece ani, în cămaşă, în şosete groase, tropăind în sânge, cu mânecile suflecate, cu mâinile îmbibate şi

roşii până la cot, ca nişte măcelari. Asudau, înjurau, făceau tot ce puteau, bieţii băieţi. Descompuşi şi palizi, speriaţi, descumpăniţi, însufleţiţi de dorinţa de a fi utili, alergaseră şi asistau, într-un elan generos de milă umană şi de ajutorare, pentru prima oară, la venirea pe lume a unei fiinţe...

*

Fu o fetiţă. O numiră Jeannette. Lise veni în fiecare zi să vadă de ea şi s-o îngrijească. Avea remuşcări că fusese prea aspră. Nu-i spunea nimic lui Fannie, dar făcea curat şi-i aducea de mâncare. Acum Pierre se întorcea la carieră. Bunica lui, bătrâna Berthe, îl vedea sosind în fiecare dimineaţă. Băiatul intra, se aşeza lângă foc, nu ştia cum să înceapă.

— Ce-i în cratiţa asta mare, bunico?

— Orez.

— Ah! orez...

O tăcere.

— Şi-i pentru prânzul tău, orezul ăsta?

— Da.

— Ah!...

— Şi la tine acasă, Pierre?

— La noi? A, astăzi n-avem mare lucru...

— Atunci, iei masa cu noi? spunea în cele din urmă Berthe.

El se înroşea de plăcere, nu se putea să nu se simtă în largul lui.

— Dacă îţi face plăcere, bunico, vreau...

Fannie nu-şi mai reveni. Veni iarna şi frigul. Fannie îşi petrecea zilele în pat, învelită într-o cuvertură, cu genunchii la gură. Lise făcea totul acasă la ea. Fannie rămânea indiferentă, cu gândurile duse. Abia mânca, se interesa puţin de micuţă, pe care nu putea s-o alăpteze. Ai fi zis că nici nu se mai află pe lumea asta. Dormea puţin, vorbea singură nopţi întregi şi-l speria pe Pierre. Curând deveni limpede că-şi pierdea minţile. Pierre ar fi vrut s-o ducă la carieră, dar Fannie refuza să-şi părăsească patul, fie şi pentru o oră. Lise începu să se teamă pentru Pierre şi pentru pruncă. Parcă ştii la ce grozăvii să te-aştepţi din partea unei minţi smintite?

Dispăru într-o dimineaţă de ianuarie. O căutară peste tot. N-o mai găsiră. Trebuiră să accepte ideea că plecase la întâmplare, în căutarea a cine ştie ce, – a morţilor ei, poate, – sau că pierise

pe undeva, într-o văgăună. Se resemnară cu această dispariţie când o întâmplare le destăinui destinul Fanniei. Era în februarie 1918, pe un îngheţ înspăimântător. Eleşteul carierei nu mai era decât un bloc de piatră. Băieţii veneau să patineze aici şi făcuseră un alunecuş pe malurile lui. Unul dintre ei, ca să taie ramuri dintr-o salcie crescută pe coasta carierei, aproape de creasta zidului de piatră, încercă să-l escaladeze... Ajunse la salcie. Se aplecă să-i vadă de acolo de sus pe prieteni şi eleşteul. Şi aşa se făcu că prin masa de cristal translucid şi îngheţat, zări, sau mai degrabă ghici o formă lungă, prinsă sub gheaţă, cu faţa spre cer, cu părul lung, blond, despletit pe spate. Pietrificându-l, gerul respectase supla ondulare a pletelor. Sicriu regesc, asemenea unui diamant enorm, în fundul carierei albe şi sălbatice, unde Fannie găsise în sfârşit liniştea din urmă.

Voiră să o scoată de-acolo. Încercară să spargă gheaţa. Nu reuşiră decât să rupă două degete ale moartei. Ca să o scoată, trebuiau să aştepte dezgheţul.

Lise îi înfie pe cei doi orfani.

PARTEA A TREIA

CAPITOLUL ÎNTÂI

I

Închisoarea din Reinbach era construită în stea, conform planului obişnuit. Patru etaje de celule suprapuse erau dispuse în raze în jurul unui ax central, de unde plecau coridoarele. De aici, un singur gardian supraveghea toată închisoarea.

Daniel Decraemer ocupa celula 381, sector D, etajul 4, în fundul culoarului. Poziţie privilegiată, mai aproape de lumină şi mai departe de gardian. Celula era mică, înaltă, zugrăvită în galben, pardosită cu dale albastre, luminată printr-o ferestruică înaltă şi, una peste alta, destul de veselă. Se vedea acolo o masă care noaptea se deplia pentru a deveni pat, un scaun prins cu lanţ, un mic dulap, şi un closet din faianţă, cu instalaţie de apă.

Decraemer se afla aici de la începutul lui 1916. Judecat, condamnat la cinci ani de detenţie după incendierea uzinei, făcuse drumul cu trenul până la Aix-la-Chapelle, traversase oraşul pe jos în huiduielile germanilor, care-l numeau „spion” şi-l scuipau în faţă, stătuse câteva zile în închisoare şi plecase din nou cu trenul spre Reinbach. Suportase aici umilinţa antropometriei, a fotografiilor, a măsurătorilor, a amprentelor digitale. Pe urmă, fusese despuiat de veşminte şi de nume.

La Reinbach se afla de un an şi două luni. Reinbach este un sat situat într-o vale, între dealuri împădurite. Trece pe aici o cale ferată. Închisoarea e aproape de gară.

Detenţia îl marcase pe Decraemer. O suporta prin toate simţurile. Îl obseda, îi asedia gândirea, vederea, auzul şi chiar mirosul. Nu era nimic care să nu-i aducă aminte la orice oră că se afla în captivitate. Chiar mirosul fetid de spital şi de menajerie care bântuia aceste culoare, nu-l întâlneai în altă parte. De patru sute de zile trăia cu apăsarea, cu obsesia singurătăţii şi a foamei. Petrecea ore întregi încercând să potolească o cumplită dorinţă de libertate, o frenezie de evaziune şi de spaţiu precum şi tortura unui organism devorat de foame. O bucată de pâine lipicioasă, subţire, aproape cât un carnet de buzunar, o farfurie de cotoare de varză, mai degrabă un fel de napi mari, trebuiau să ajungă pentru o zi întreagă. Decraemer mânca pâinea ca desert, o făcea să dureze ore în şir.

Uneori, pentru a varia meniul, primeau sardele crude, vechi, sau frunzele de la varză în locul cotoarelor.

Alteori, spre prânz, se răspândea pe coridoare un miros îngrozitor, un miros de acetilenă care provoca în celule strigăte de protest. Acest miros anunţa „supa cu carbură”, o supă urât mirositoare, fetidă, negricioasă, care duhnea ciudat a acetilenă. Prin „Înşală-moartea”, gardianul său, Decraemer primi explicaţia reţetei. În oraşele germane, locuitorii aveau ordinul de a face din resturile lor menajere două părţi: mai întâi resturi minerale, apoi resturi animale şi vegetale, pe care le strângeau separat. Acestea din urmă erau deshidratate şi transformate în praf în cuptoare speciale. Apoi, diluate în apă caldă, ele compuneau ciorba prizonierilor. Dar desecarea provoca reacţii chimice complicate, ce erau cauza acestui extraordinar miros de acetilenă. O asemenea zeamă distrugea iremediabil intestinele. De când aflase reţeta, Decraemer nu mai reuşea s-o înghită şi se mulţumea numai cu pâinea.

Alte dăţi aveau o fiertură de ierburi, un lichid verzui, acoperit literalmente cu o pânză de insecte fierte, în întregime negre. Trebuia s-o „smântâneşti”. Ţi se întorcea stomacul pe dos. Nici în acele zile Decraemer nu mânca. Era fericit când sosirea unui colet din Lille, plin cu pesmeţi, ciocolată şi conserve, îi permitea să-şi facă o masă acceptabilă. Dar cel mai adesea coletele ajungeau străpunse de o gaură, o gaură mare cât mâna, pe unde se dusese cea mai mare parte a conţinutului. Uneori ele erau chiar în întregime goale, având ca lest, în bătaie de joc, pietricele. Şi foamea îl chinuia pe Decraemer.

La acest regim stomacul se strânge, organismul se contractează, adoptă cu de la sine putere o viaţă vegetativă, o existenţă de avară economie a forţelor. Instinctiv, Decraemer rămânea aşezat pe vine într-un colţ al celulei, cu cuvertura înfăşurată în jurul lui, ghemuit, strâns, ţinându-şi respiraţia, adunându-şi căldura în cuvertură, ca pe un preţios fluid, cu spiritul pierdut într-un gol înspăimântător. Şi dacă era surprins astfel, mai risca să fie şi pedepsit. În orice moment, rondul sau un gardian puteau să treacă, să-şi arunce o privire prin vizor şi să-l ducă pe Decraemer în celula neagră.

Vizorul, spion vigilent, ochi mereu deschis asupra ta, era pentru Decraemer una din cele mai mari suferinţe. O asemenea inchiziţie continuă e un supliciu. Nu te mai simţi om. Nu mai ai

niciun gest firesc. Te ştii, te simţi supravegheat. Devii, în ciuda ta, un om neliniştit, prudent, tăinuitor. Minciuna pătrunde fără voie în tine. Ai impresia clară a unei diminuări a demnităţii tale de om, adopţi obişnuinţa falsităţii.

Singura destindere fizică era plimbarea, care se făcea în comun, într-o curte largă, nepavată, înconjurată de un drum supraînălţat. Se repezeau spre ea cu zgomot, ca o ceată de câini scoşi din lanţ, de nebuni, de oameni fără raţiune, cu strigăte, gesticulări, exclamaţii pe care gardienii nu le puteau reprima. Calmul odată restabilit, o porneau, mergeau unul în spatele celuilalt, la cinci metri distanţă, făcând ocolul curţii imense la nesfârşit, sub ochii gardienilor. Ciudată defilare de ocnaşi, înveşmântaţi în haine de aba cenuşie, raşi şi tunşi, civili cu şapcă sau în vestoane, cu pălărie de paie, bărbaţi în bluze gri, kaki sau negre, preoţi în sutane, muncitori în salopete. Mergeau, se apropiau pe nesimţite unul de altul pentru a schimba două cuvinte, pentru a-şi da puţin curaj. Şi strigătul, un fel de lătrat al gardienilor care te făcea să sari înapoi:

— *Abstand!*

În mijlocul curţii creşteau verzele. Le priveau, încercau să se apropie de ele. Cu o lovitură iute de picior, clătinau una din stratul ei de argilă. La turul următor, o smulgeau din rădăcină. Încă un tur, şi cu un gest de o promptitudine de necrezut, se aplecau şi o luau. O ascundeau în sân, lipită de piele, ca pe o bucată din ei înşişi.

Se aflau acolo, amestecaţi cu deţinuţii politici, condamnaţi de drept comun, feţe abrutizate pe care era întipărită crima şi al căror râs, voce, privire numai, provocau oroare. Era un paracliser care-şi omorâse tatăl, un uşier care-l spânzurase pe binefăcătorul său pentru a-l moşteni, bandiţi, hoţi. Trăiau alături, împreună, şi gardienii îi confundau. Puţin câte puţin simţeai cum îţi pierzi întreaga demnitate de om. „Înşală-moartea”, un gardian supranumit astfel pentru că îl luaseră ca mort de pe un câmp de luptă, şi care păstrase din păţania asta o mască lividă şi înspăimântătoare, venea de-o sută de ori pe zi să-l pândească pe Daniel prin vizor. Seara, la ora patru, deschidea celula, cerea veşmintele prizonierului, îl lăsa în cămaşă, îngheţat şi dârdâind până a doua zi dimineaţa. Avusese loc o bătaie între un prizonier şi un gardian. Li se luaseră furculiţele şi lingurile, pentru a nu lăsa vreo armă deţinuţilor. Decraemer trebuia să-şi

mănânce fiertura de napi cu degetele şi să leorpăie lichidul ca un câine. Trăind astfel, omul se degradează şi devine asemenea animalului.

Dar ceea ce era mai greu ca orice era singurătatea. Încet, Decraemer simţea cum i se lichefiază creierul. La începutul întemniţării ai o întreagă masă de amintiri de folosit, emoţii de clasat, de pus ordine în tine însuţi, să-ţi impui o adaptare nouă. Toate astea se fac destul de repede. Curând vine plictiseala. Cauţi să trăieşti din experienţa ta. Ţi-i aduci aminte pe ai tăi, munca, cunoştinţele, lecturile, pe toţi cei pe care i-ai iubit, urât, întâlnit. Pe urmă îţi dai seama că treptat toate acestea devin îndepărtate şi lipsite de interes, şi aproape străine. Te detaşezi, vezi estompându-se, voalându-se, devenind neclară toată masa aceea de amintiri. Nu-ţi mai aparţine. Nu mai ajungi s-o evoci cu claritate. Nu ai nici fotografii, nici scrisori, nici hârtii, nimic material de care să-ţi prinzi amintirile. Îţi dai seama într-o bună zi că nu mai ştii feţele alor tăi, că le vezi mai puţin limpede, că nu mai poţi să le evoci după bunul plac. Şi pentru a înlocui această masă de memorie care cade încetişor într-o ceaţă nemişcată, nu ai nimic. Spiritul nu mai primeşte, nu mai înmagazinează, noi straturi de amintiri nu se mai suprapun peste cele ce se înmormântează şi se întunecă într-o noapte oribilă. Te temi, eşti exasperat, te cramponezi de tine însuţi, te agăţi de acel ceva pe care-l credeai atât de ferm şi pe care-l simţi dintr-odată fugar şi evanescent ca o fantomă, personalitatea, eul. Faci în gol un efort enorm, cobori în conştiinţa ta, te scotoceşti şi te biciui, te chinuieşti pentru a-ţi trezi spiritul chinuit, pe moarte. Şi nu strângi în braţe decât golul. Nu mai este nimic, şi te întrebi cu teroare dacă mintea, sufletul, personalitatea există, pentru că ele nu par decât rezultatul înregistrărilor făcute de simţuri. În închisoare nu mai înregistrezi. Fiecare zi identică aduce aceleaşi emoţii, aceleaşi senzaţii. Şi spiritul devine o apă leneşă, un eleşteu stătător şi mort, unde căderea regulată şi eternă a unei picături de apă, la intervale lungi, trezeşte un clipocit mohorât şi scurt.

Decraemer se gândea cu oroare că nu era aici decât de un an. I se părea că trăise o viaţă. Prima iarnă, cu nopţile ei de cincisprezece şi şaisprezece ore, abia întrerupte de un scurt interval de lumină, această viaţă veşnic în întuneric, în singurătate, cu picioarele goale şi în cămaşă, fără veşminte şi

fără hrană, i se păruse că se lungise o întreagă eternitate. Venise vara, lumina, zilele lungi, o rază a soarelui la asfinţit, numai un sfert de oră, ca un sărut de viaţă dat prizonierului, printre gratii. Acum se întorcea iarna. Cocoţat pe masă, agăţat de marginile ferestrei, Decraemer privea prin ferestruică toamna cum cocea cu fiecare zi pe laturile dealurilor recolta de aur a pădurilor. Încă o iarnă, încă o noapte de aproape două sute de zile. Niciodată frumuseţea efemeră a lucrurilor nu i se mai păruse atât de vie şi de dorit. Sub el, în mijlocul curţii, foarte jos şi foarte departe, se afla un copac, un copac frumos, solitar şi falnic, cu coroana fremătătoare, de un minunat verde-arămiu. Decraemer ar fi dat zece ani din viaţă să se poată duce să se culce sub acest copac, cu mâinile împreunate sub ceafă, să-i respire vigoarea proaspătă şi să-şi piardă privirea în el. Un punct alb, minuscul şi plutitor, un fluture purtat de vânt, îi umplea inima de tulburare, de o aspiraţie dureroasă spre viaţă, spre libertate. Şi când uneori, foarte rar, venea o pasăre pe marginea ferestrei, nici nu mai mişca, o contempla cu fervoare, îi adresa încetişor o rugă, un fel de invocaţie patetică. Se gândea la sfântul Francisc din Assissi, care vrăjea păsările, şi îi venea să plângă ca unui copil. Nu se mai recunoştea. S-ar fi zis că întreaga lui inimă se înmuiase ca cea a unui prunc.

Cel mai dureros era să se gândească la ai săi, la fiul şi soţia lui. O să-i mai vadă? Ce se va alege de Jacques, fără el? Şi Adrienne? O revedea atât de atrăgătoare, de ispititoare, ca un frumos fruct carnal. Amintiri de foc se trezeau în el şi-l ardeau. Evoca pasiunea lor, suporta, în acest deşert al sufletului care este închisoarea, halucinaţia dureroasă a trupului. Ea îi lipsea ca un aliment, ca o hrană fizică. Memoria spiritului său o chema din toate forţele, şi la fel memoria trupului. Şi suferea o dublă sfâşiere, o dublă smulgere. În acele ore, se arunca asupra unei munci, voia să aibă ceva de făcut, indiferent ce. Curăţa dalele, ceruia dedesubtul patului, începea să-şi spele rufele, o batistă, o cămaşă, şi o lua de la cap de două ori, de trei ori, de zece ori, se încăpăţâna într-o treabă stupidă, inutilă, pentru a se epuiza, a-şi face de lucru, pentru a da acelui straniu animal care locuia în craniul său şi care se numeşte gândire, un aliment, ceva de mistuit.

Se slujea de orice. Număra una câte una, prosteşte, mecanic, dalele din pardoseală. Diseca muşte, mirat să poată vedea atât

de bine cu ochii lui lucruri pe care nu le mai examinase niciodată, jocul minunat al trompei, nervurile aripii, părul de pe abdomen şi tars, munca inteligentă, logică, labele care desfăceau aripile şi frecau capul, când lăsa pe masă insecta ameţită. Inventa jocuri, încerca să joace pe dinafară partide de dame, să efectueze calcule, înmulţiri complicate, imagina nuvele, subiecte de roman, de piese de teatru. Le lăsa pe toate baltă repede, fără să poată merge prea departe. Nu înainta. Se rătăcea, în lipsa unei peniţe, a unei bucăţi de hârtie, îşi pierdea curajul. Simţea că mintea lui nu era decât un instrument, o maşină de înghiţit realitatea, ca s-o mestece, şi s-o înmagazineze pentru a o restitui sub formă de amintiri. Fără alimente, fără impresii exterioare, creierul devenea inutil ca o moară fără grâu. Şi Decraemer avea impresia că vede, că simte în el creierul ruginind şi dereglându-se fără leac. Devenea pentru el o durere fizică să aibă mereu sub ochi aceeaşi celulă, acelaşi cadru. Ochiul, se spune, are nevoie de un anumit număr de imagini. Acestea îi lipseau lui Decraemer, şi el o simţea din plin. Vederea îi slăbea. Şi spiritul lui suferea de o aceeaşi lipsă, slăbea.

Singurul moment când simţea în jurul lui viaţa era spre seară, după ultimul control al gardianului. Cunoştea orarul. Prin miile de zgomote regulate ale lumii care continuă în jurul lui, prizonierul cunoaşte fuga timpului la fel de bine ca datorită orologiului. La această oră îşi treceau cu greu capul afară prin ferestruică şi vorbeau unul cu altul. Discuţii mohorâte, bârfe de închisoare, ştiri absurde despre război, eliberarea apropiată, unicul subiect al tuturor convorbirilor. Decraemer avea ca vecin în dreapta pe Arthur, un jandarm belgian solid, care îl tutuia, îi spunea Daniel, şi se arăta pe cât de prosteşte optimist, pe atât de preocupat de stomacul şi de digestiile sale. Îl învăţă pe Daniel cum să amelioreze masa obişnuită, cum să facă o supă cu pesmeţi, s-o lungească cu ulei din cutiile de sardele, să-şi asigure scaune bune. Decraemer se simţea îngreţoşat. La stânga lui era Vlaems, un avocat, un intelectual de data asta, dar descurajat ca aproape toţi intelectualii şi ca toţi bogaţii, aflaţi în încercare, jalnic de pesimist, plin de teamă, gemând pentru ai săi şi pentru el însuşi. Vorbele lui îi răpeau lui Decraemer bruma de curaj ce-i rămăsese. Mai departe, conversaţiile celorlalţi prizonieri nu erau decât bârfe fără

însemnătate şi stupidităţi. Aşa încât destul de repede Decraemer ajunse să dispreţuiască acest lamentabil derivativ al singurătăţii sale şi să-i lase pe alţii să flecărească seara prin ferăstruică, fără să se mai amestece în discuţii. Îi lipseau oamenii. Nu se simţea, evident, făcut pentru această recluziune. Şi pe de altă parte, oamenii i se păreau în această încercare încă şi mai josnici decât în existenţa obişnuită. Părea că suferinţa îi degrada, îi apropia de animale. Deveneau cu toţii sălbatici. Foamea îi făcea inumani. Stratul de civilizaţie se dezlipea, făcea loc instinctelor. Uneori administraţia primea pesmeţi din America pentru a-i distribui prizonierilor. Hausefater, şeful închisorii, ordona să le fie distribuiţi în curte, în timpul orei de plimbare. Şi pentru aceste biete bucăţele de alimente, pentru un pesmet sfărâmat, o fărâmiţă acordată unuia mai degrabă decât altuia, se stârneau proteste amare, certuri sălbatice. Se insultau, s-ar fi bătut pentru o bucăţică lipsă, pentru o părticică pe nedrept ridicată de jos, şi asta sub ochii germanilor. Un bancher, un notar, un avocat se insultau ca nişte hamali, pentru că unul primise o bucată în plus faţă de altul. Se băteau de-a binelea cine să fie servit ultimul, pentru firimituri... Lăsând deoparte în sfârşit o întreagă lume de tentaţii, de infamii, de bestialitate, o sexualitate exacerbată în singurătate şi abstinenţă, de confidenţe dezgustătoare de la prizonier la prizonier, ecoul perversiunilor unor imaginaţii depravate în celulele în care erau închişi bărbaţi tineri, doi câte doi, din lipsă de spaţiu, totul sfârşea prin a-l îndepărta pe Decraemer de aceşti oameni, făcându-l să se închidă în sine. Conform cu temperamentul şi instinctele lor, cei închişi clădeau pe o siluetă feminină, zărită în fugă, ghicită la capătul unui coridor sau al unei curţi, romane imposibile, intrigi himerice, idile sau visuri brutale de satisfacere... La mulţi dintre ei, aceasta devenise aproape nebunie, o obsesie.

Încât în general, puţinele relaţii pe care Decraemer le putea întreţine cu semenii săi nu făceau decât să-i sporească descumpănirea şi sila, dezgustul faţă de o umanitate prea urâtă. Din toate puterile sale tindea spre altceva, refuza să accepte toate astea. Nu mai voia să admită că pentru o astfel de umanitate se sacrificase, rezistase inamicului, îşi incendiase uzina. Trebuia să fie altceva, sau atunci ar fi cu adevărat înspăimântător să fi venit aici să moară pentru nimic. Altădată,

ar fi acceptat un asemenea neant al lumii, o filosofie atât de neagră, atât de lipsită de speranţă. Acum, nu mai putea să o facă. Primul său sacrificiu îl ridicase deasupra lui însuşi. Refuza acum să-l fi făcut degeaba. Şi fără să găsească soluţia, fără să găsească ieşirea din întunericul în care se zbătea, se revolta din toate puterile împotriva acestei zidiri de viu. Mai mult decât corpului său, spiritului îi lipsea oxigenul şi se simţea ameninţat să se înăbuşe.

II

În acest moment sosiră la Reinbach abatele Sennevilliers şi Hennedyck.

Decraemer îi recunoscu din întâmplare, de foarte departe, în timpul plimbării. Nu putu să le spună nimic. Intră răscolit în celula lui, aşteptând ziua următoare cu nervozitate nebună.

A doua zi, la plimbare, în timp ce ieşeau prizonierii, făcu în aşa fel încât să-i lase să treacă, prefăcându-se că se opreşte să-şi scoată un fir de praf din ochi. Astfel, îi văzu trecând pe abate, apoi pe Hennedyck. Îi strigă, ei se întoarseră, ezitară o secundă să-l recunoască, neputând să-şi ascundă în întregime spaima în faţa acestui chip. Toţi trei avură timp să se îmbrăţişeze pe furiş.

Curând, printr-unul dintre prizonierii care aduceau dimineaţa şi seara tainul, Decraemer află că abatele câştigase favoarea administraţiei. Foarte repede, obţinuse o anumită libertate, mici privilegii. Lucra într-un birou de repartizare a cotelor trimise prizonierilor de către familii.

Primul lucru pe care abatele i-l trimise lui Decraemer fu o carte. Prizonierul de corvoadă (li se spunea calafaţi) i-o aduse pe ascuns şi-i spuse că i-o va lua peste trei zile. Decraemer o ascunse sub salteaua de paie, trăi o dimineaţă febrilă, aşteptă cu o nerăbdare teribilă să treacă rondul şi ora de masă. În sfârşit, după o ultimă privire aruncată prin vizoare, gardienii se îndepărtară pentru câteva ore. Şi Decraemer putu să alerge la cartea lui, să o deschidă, să o înghită ca pe o pâine. Era istorisirea călătoriei unui misionar în Thibet, o poveste destul de plicticoasă, dar pe care Decraemer o găsea patetică, plină de forţă, şi care făcu asupra lui o impresie violentă. Indiferent ce ar fi fost, el ar fi devorat-o cu aceeaşi patimă. Spiritul său înfometat avea nevoie de o hrană. Citea avid şi cu avariţie, rând după rând, savurând, gustând, puricând, fără să piardă nicio

literă, adunând într-un fel firimiturile acestei hrane spirituale şi simţind viaţa reintrând în el, creierul lui asimilând noi elemente constructive, noi substanţe.

Înapoie cartea, primi o alta, îşi dădu seama că acum circula prin închisoare un fel de bibliotecă ascunsă. Şi odată cu cărţile, un adevărat val de viaţă mergea din celulă în celulă. Se afla aici câte ceva din toate. Câteva romane, câteva cărţi de ştiinţă, o colecţie din *Corespondent*, povestioare pentru copii. Citea orice cu aceeaşi ardoare. Aceste lecturi i se întipăreau în minte cu o intensitate extraordinară. Nimic nu se impregnează mai puternic, nimic nu rămâne mai mult ca aceste lecturi făcute în fundul unei celule.

Venea iarna. Începeau din nou să sufere de frig şi din cauza nopţii fără sfârşit. De la ora trei, ziua murea în celula lui Decraemer, şi întunericul îl copleşea, îl asedia până a doua zi dimineaţa, pe la ora şapte. Într-o zi pe la prânz, în acelaşi timp cu supa, prizonierul de serviciu îi aduse şi o cutie. Înăuntru Decraemer găsi un tub de sticlă, o meşă de bumbac, câteva beţe de chibrit, o sticlă de cerneală plină cu gaz. Mai era şi un bilet scurt de la abate: „Ai grijă să astupi fereastra. Curaj, Sennevilliers”.

O lampă! Decraemer, care de obicei vedea venind seara ca pe o agonie, aşteptă acum noaptea cu febrilitate. În sfârşit, gardianul îşi făcu ultimul rond. Decraemer acoperi ferăstruica cu o cuvertură, puse cutia pe masă, cu fundul întors spre uşă, şi aşeză tubul şi meşa înmuiată în gaz, o aprinse. Cutia forma un ecran. Prin vizor, gardienii nu puteau să vadă nimic. Şi în nişa ei, minusculă şi pâlpâitoare, flacăra ardea ca o stea. Decraemer o contempla, o adora. Era atât de frumoasă, încât nu se mai gândea să citească, îi ajungeau flacăra, focul, încă puţină viaţă furată inamicului, miraculos regăsită. O invoca, îi adresa un soi de rugă mută, ca unei fiinţe vii. Îşi simţea sufletul ca al unui primitiv în faţa căruia reînvia magia focului. Nu înţelegea cum putuse abatele să-şi procure tubul, sticla, chibriturile. Era aproape o minune. Şi Decraemer se simţea mai puţin singur, nemaipomenit de încurajat acum că-l avea lângă el pe acest prieten pe care nu putea să-l vadă şi care găsea totuşi mijlocul, într-o singurătate şi o nefericire asemănătoare cu ale lui, să îmbunătăţească soarta altora din jurul său.

Câtva timp, abatele suferise o criză de disperare, de nostalgie şi de apatie, la fel ca Decraemer. Inactivitatea îl omora, îşi dădu curând seama de asta. Ca şi ceilalţi, căutase repede să scape de această moarte lentă. Cultivat, obişnuit cu activităţile spiritului, se bucura de resurse şi de o ingeniozitate excepţionale. Găsise un derivativ. Se apucase să studieze germana. Pe rafturile micului dulăpior se aflau bucăţi de ziare germane, ca să le ferească de murdărie. Germanii aveau grijă să nu lase decât paginile cu anunţuri, pentru ca prizonierii să nu aibă nicio veste despre front. Dar era exact ce-i trebuia abatelui. Pentru că găsea în ele schiţe, reproduceri de obiecte, cu un vocabular variat şi întins. Faptul că ştia englezeşte, că era obişnuit cu pronunţia germană pe care o auzise atât de des în Nord, îl ajuta de asemenea. Învăţă câteva cuvinte. Se aventură să le spună gardianului, arătând obiectul pe care îl numea. Celălalt fu uimit, zâmbi... Abatele îi arătă anunţurile decupate, un fel de lexic primitiv pe care şi-l forma cu răbdare. Omul fu mişcat. Câteva zile mai târziu, îi aduse abatelui un mic dicţionar, apoi o gramatică.

Abatele era salvat. Începu să studieze germana. Gardianul îi corecta accentul încă nesigur. Abatele nu mai suferea de singurătate.

Uneori, primea câte o scrisoare de la Lise. Plicurile erau adresate lui „Herr Doktor Sennevilliers”. Titlul îi izbea pe germani. Obermeisterul închisorii, destul de măgulit să aibă printre deţinuţi un om de o astfel de importanţă, şi avertizat de către gardian de eforturile abatelui, venea din când în când să-l viziteze. Cum abatele progresa în studiul germanei, Obermeisterul îi propuse să-l folosească în munca de birou şi pentru a-i sluji drept intermediar între administraţie şi prizonierii francezi. Avea să fie omul de încredere, *Verstrauenmann*, al directorului.

Abatele se pomeni astfel în faţa unei munci imense, a unei mizerii imense, care-i interzicea să se gândească la a lui. Exista un prim element, un stoc mic de cărţi pe care câţiva prizonieri mai fericiţi şi le împărţeau. Abatele strânse toţi banii de care dispunea, cumpără şi alte cărţi, tot ce găsi, organiză un fel de bibliotecă secretă şi ambulantă. Banii veneau de la gardieni. Îi obţineau vânzându-le ciocolată şi conserve pe care le primeau în colete. Abatele dezvoltă acest sistem de troc. Cerea celor mai

bogaţi o dijmă pe coletele lor, făcu chete pentru sărmani, le dădu puţină bunăstare. Obţinu alcool de aprins de la tâmplarii care lucrau în închisoare, fabrică reşouri din cutii de conserve şi le făcu să ajungă la Hennedyck, Decraemer şi la alţii. Găsi la farmacie eprubete pentru a face din ele lămpi mici, le făcu fitile din firele hainelor lui, scoase gaz din lămpile de pe coridoare servindu-se de un fitil ca de un sifon. În felul acesta Decraemer avu lumină şi gaz în mod regulat.

În plus, abatele aducea aproape peste tot puţin sprijin moral. Îl susţinea pe Hennedyck, care nu primea din Roubaix decât colete neînsoţite de vreo scrisoare şi se neliniştea, îşi credea soţia plecată în Franţa şi plănuia să evadeze, să ajungă la ea prin Olanda. Găsea bolnavi, oameni slabi, laşi, egoişti până şi în această singurătate, tineri care fuseseră puşi împreună cu alţii din lipsă de spaţiu şi pe care îi chinuiau odioase dereglări fiziologice... Le aducea acestora singurul remediu, munca, le propunea să înceapă să studieze latina sau ştiinţele, obţinea să li se dea hârtie şi cerneală şi înlocuia pentru ei cărţile. Numai munca îi scăpa de ispită şi îi salva. Şi văzând aceste rezultate, abatele se întreba ce va deveni omul când maşinile îl vor condamna la lene, şi întrevedea, dincolo de problema bunăstării, o a doua problemă, în altfel gravă, şi la care atât de puţini se gândesc.

Daniel afla despre întreagă această operă de la „calafaţi” şi beneficia de ea. Auzi curând că abatele se ocupa să aranjeze o întâlnire între ei. Ceruse să-i poată vedea în celula sa, o oră sau două pe săptămână. Se aştepta acordul de la Berlin. Fură autorizaţi să se vadă de două ori pe săptămână, o oră.

Aceasta însemnă pentru Decraemer o adevărată resurecţie. Viaţa redevenea posibilă pentru el. Puţină mâncare, o carte, lumină, – şi din când în când această vizită, erau pentru el o uşurare de nedescris. De atunci putu să-l urmărească de departe pe abate în opera lui, să-l vadă muncind, să-l vadă fericit chiar în această închisoare, pentru că abatele suferea infinit mai puţin decât alţii, găsea până şi bucurii aici, se interesa de orice, păstra gustul de a trăi, gândirea, prevederea viitorului, poate tocmai pentru că pusese acest viitor în mâinile altuia. Chiar şi acolo, unde cei mai mulţi cădeau în inactivitate, el găsise un câmp de acţiune nesfârşit, ajunsese să găsească timpul prea scurt! Daniel îl invidia, îl simţea nemaipomenit de

bogat, bogat prin religie, printr-un sprijin, printr-o credinţă, fericit pentru că nu căuta fericirea în el însuşi, ci în fericirea altora, căci numai acolo o poţi găsi. Decraemer contempla minunându-se grandoarea, demnitatea unui om mare prin el însuşi, şi pe care-l înălţau încă un ideal şi o credinţă, care se călea din nou cu fiecare zi, se exalta din nou, regăsea posibilităţi de înnobilare în rugăciune, în examenul sever pe care şi-l făcea sieşi. De aici voinţa, mândria de a rămâne om, de a nu abdica cu nimic de la demnitatea sa umană, în lucrurile mari, ca şi în cele mici. Chiar în faţa gardienilor, a şefilor, a Oberului, a *Hausefaterului*, abatele rămânea el însuşi şi superior lor fără efort. Cea mai mare nedreptate, o insultă, un afront, nu-l umpleau nici de mânie, nici nu-l făceau să plângă, ca pe mulţi alţii. Pe când ei se plângeau, aruncau pe ferăstruică gamela cu mâncare, se revoltau împotriva unei hrane infecte, el o accepta, o mânca, îndeplinea toate astea ca pe o datorie, începea prin ce era mai rău ca să termine cu ce era mai bun. Era răsplătit printr-o stare fizică mai satisfăcătoare. Îşi trata corpul cum îşi trata şi spiritul, cu înţelepciune, ca pe un bun instrument folositor, şi nu ca pe un ţel, ca pe un scop în sine, un obiect de cult şi adoraţie. Şi cum pentru el trupul nu era decât un mijloc, suferinţele îl acreau mai puţin, îi provocau o răscolire morală mai mică.

În acelaşi timp, rămânea uman, accesibil. Chiar dacă atingea virtuţile cerului, rămânea terestru, sincer, preocupat de smerenie, nevoind mai ales deloc să apară mai bun decât ştia el că este. În faţa lui Decraemer ca şi a altora, avea francheţea slăbiciunilor lui. Îşi mărturisea lupta continuă cu animalul din el. Se simţea că la el sfinţenia nu era o stare, ci o luptă. Toată această virtute nu era înnăscută, supraterestră. Abatele rămânea om, şi voind să se umilească, apărea cu atât mai măreţ. Şi lui îi era foame, şi el era egoist, suferea din cauza privaţiunilor şi a murdăriei alimentelor. Îşi mărturisea ispitele, această dorinţă de a păstra totul, de a înghiţi totul, când îi venea câte un colet cu lucruri bune. Avea orele lui de oboseală, când simţea că-i este peste puteri să-şi mai asume şi grija altora, să ia asupra lui povara acestora, şi când trebuia să facă eforturi pentru a învinge descurajarea sau anumite antipatii. Îşi recunoştea un orgoliu subtil. Îşi declara suferinţa de a fi privat de sutana lui, veşmântul amplu, şi de a fi trebuit să îmbrace uniforma de dimie a închisorii. Trebuise să-şi amintească de

mantia regească dată în batjocură lui Christos, pentru a accepta umilirea. Şi acum îşi reproşa acest lucru ca pe-o greşeală. Luptă, luptă, toată viaţa lui nu fusese decât o luptă, un efort constant spre mai bine. Aşa lipsit cum era de lectură, refuza anumite cărţi, periculoase pentru sinteza sa morală. Respingea *Gazeta Ardenilor*, singurul ziar tolerat de germani în închisoare şi care era o ţesătură de minciuni. Dădea mai întâi altuia obiectul la care ţinea cel mai mult. Toţi prietenii lui aveau mica lor lampă, în vreme ce el nu avea încă lumină. Se constrângea să-i ajute pe cei pe care îi iubea cel mai puţin. Într-un cuvânt, acest bărbat care nu avea dreptul să iubească femeia, părea să fi revărsat asupra întregii umanităţi posibilităţile sale de devotament, de dragoste şi de sacrificiu. Şi asistând la această bătălie, la această adevărată luptă pentru sfinţenie, Decraemer ajungea să se întrebe dacă nu cumva celibatul preotului este cu adevărat un lucru bun, dacă nu tocmai acest suprem sacrificiu este cel ce îngăduie să fie dedicată tuturor oamenilor o nevoie de tandreţe nefolosită.

Cuvântul descurajează, exemplul seduce. În această ambianţă, Decraemer se simţea subjugat. Ar fi dat orice acum să fie un Sennevilliers. Şi iată că îşi dădea seama cu uimire că acest om, pentru el un exemplu inaccesibil, îl admira la rândul lui.

— Faci mai mult decât mine, Decraemer, spunea Sennevilliers. Ai făcut mai mult decât mine. Eu n-am nimic pe pământ, nici situaţie, nici familie. Eu n-am riscat nimic, încă nu risc nimic. Dumneata ai avere, soţie, copil. Ai sacrificat totul. Eu sunt cel care te admiră... Pesemne că cineva a avut gânduri mari cu dumneata, de ţi-a impus atâta suferinţă.

Decraemer fu izbit de aceste cuvinte.

— Adevărat, mărturisea el, adevărat...

Recunoştea el însuşi că gestul lui era inexplicabil, că totul i-ar fi recomandat mai degrabă capitularea în faţa germanilor, livrarea stocurilor, chiar munca pentru inamic. De ce o făcuse? Ce forţă îl împinsese? Putea să iasă din astea un bine? Totul se schimba în ochii lui. Întrevedea acum un ţel întâmplărilor prin care trecuse, o posibilă utilitate, ca el să devină mai bun. Se cercetă, îşi dădu seama cu uimire că abatele avea dreptate, că se înălţase, crescuse de când fusese încarcerat. Se detaşase de bani, de bunuri. Ce ar putea să-i facă, mâine, sărăcia? Libertatea

în sărăcie ar fi un rai, în comparaţie cu închisoarea din Reinbach. Acum îşi cunoştea puterile, slăbiciunile, se cunoştea pe sine. Învăţase să savureze bucuriile şi frumuseţile lumii ca un înţelept, ca un umil, să se exalte în faţa flăcării slabe a lămpii lui sau în faţa unei margarete sălbatice furate în trecere din curtea de plimbare şi vârâtă într-o veche călimară de cerneală. Da, exista în această încercare o utilitate imensă, ţelul invizibil al unei mari înţelepciuni.

Este un gând căruia omul i se abandonează cu dragă inimă, acela că Providenţa ar fi vegheat în mod special asupra lui, că şi-ar fi făcut în legătură cu el proiecte mari. Decraemer era sedus de acest gând. Confuz încă, simţea că se îndreaptă spre o doctrină a speranţei.

*

Cât despre Hennedyck, el rămânea şi în închisoare om de acţiune. Pregătea evadarea generală.

Se afla în acelaşi corp de clădire cu abatele şi Decraemer, la etajul patru. Seara, comunica pe fereastră cu vecinii lui, stabilise un întreg sistem de corespondenţă din celulă în celulă. Cu ajutorul unor frânghii întinse de-a lungul faţadei, reuşeau să schimbe alimente şi bucăţi de hârtie, pe care mâzgăleau mesaje folosind mici bucăţi de plumb împărţite de un prizonier care muncea ca instalator. Aceste mici bucăţi de plumb lăsau pe hârtie o dâră neagră şi erau folosite drept creion. Verscleven, un mare industriaş din Anvers, un producător de in pe care Hennedyck îl cunoscuse înainte de război, şi pe care germanii îl puneau să spele rufele, fura frânghiile pentru uscatul rufelor şi le trecea celorlalţi.

Hennedyck, Verscleven, Deraedt instalatorul şi un alt tânăr, vecinul lui de celulă, se înţeleseseră să fugă. Şi vor lua şi pe abate şi pe Decraemer, vor încerca să ajungă în Olanda. Verscleven vorbea curent germana şi va fi nespus de preţios micii trupe.

Închisoarea era împrejmuită cu un zid înalt. Între acest zid şi un al doilea zid, încă mai înalt, se afla drumul rondului. Zidul interior era străpuns de o poartă ce dădea spre spălătorie. Trebuiau să-şi procure cheia acestei porţi. Zidul exterior era foarte înalt. Era necesar un cârlig şi o scară de frânghie.

Cârligul îl procură Hennedyck tăind cu fierăstrăul o bară de la somiera patului lui. Somierele erau prinse sub tăblia mesei. Lama de fierăstrău pentru metal îi fusese furnizată de Deraedt. Verscleven fură un colac de frânghie tare. În zilele de distribuire a pesmeţilor americani luară de fiecare dată câte o stinghie de la lăzi. Le-au găurit la cele două capete, au trecut frânghia prin ele şi îşi făcură astfel o scară la capătul căreia prinseră cârligul. Deraedt instalatorul era folosit de germani la verificarea instalaţiilor de apă şi de gaz ale închisorii. Într-o zi, Verscleven, profitând de neatenţia *werkmeisterului* care conducea munca la spălătorie, îi luă cheile de pe masă, o imprimă pe cea care deschidea poarta ce da spre drumul rondului într-o bucată de miez de pâine, tăie această bucată în două urmând axul cheii şi obţinu astfel tiparul pe care i-l dădu lui Deraedt. Instalatorul turnă în tipar un aliaj de cositor cu plumb. Obţinură astfel cheia. Totul dura mult, era greu de înfăptuit. Dar aveau această forţă unică, ce înlocuieşte totul: timpul.

Hennedyck primea des pachete. Vându conservele gardienilor, cumpără câteva acte de identitate, haine civile. Totul era pregătit. Hotărâră că vor pleca duminica, la ora supei, când bucătăriile vor fi deschise şi când vor putea profita de aglomeraţia de pe coridoare. Duminica, gardienii erau cu mult mai puţin numeroşi. Fuga va fi astfel mai uşoară.

În acest moment, Decraemer se îmbolnăvi. De mult timp începuse să slăbească. Avu o sincopă în celula lui, un acces de febră şi de delir. Abatele crezu că o să moară, aşa că refuză să plece.

Duminică la prânz, în vreme ce prizonierii ieşeau pe coridoare, Hennedyck şi ceilalţi trei se strecurară spre intrarea bucătăriei, o luară la fugă, alergară cât îi ţineau picioarele spre spălătorie. Ascunşi în pivniţă, văzură prin răsuflătoare santinela trecând să-şi facă rondul. Imediat după asta, urcară şi ei, deschiseră poarta cu cheia falsă şi ajunseră pe drumul rondului. Aruncară frânghia. La a treia încercare, cârligul se agăţă de marginea zidului. Fixară scara de frânghie, urcară. Şi fără să mai piardă timpul să strângă scara, să o tragă de cealaltă parte a zidului, alergară cât putură de repede spre pădurea care împodobea îndepărtatele coline. Hennedyck, care îşi scrântise glezna, era ultimul. Rămânea în urmă. Ceilalţi încercară să-l tragă după ei. El refuză, nevoind să-i vadă prinşi din cauza lui.

Se dăduse alarma, clopotul închisorii suna, zgomotul strigătelor şi al ordinelor răcnite se auzea tot mai clar. În cinci minute vor avea în spate o haită de câini şi de oameni. Hennedyck află mai târziu că un prizonier german, rămas din întâmplare în spălătorie, îi văzuse escaladând zidul şi dăduse alarma.

Parcurseră alergând câţiva kilometri. Se apropiau de pădure. Din depărtare se vedeau sosind în fugă vreo treizeci de gardieni cu puşti. Hennedyck simţi că nu va ajunge la pădure. Încetă să mai alerge, se aşeză, îi aşteptă pe gardieni, în timp ce tovarăşii săi se pierdeau printre primele desişuri ale pădurii.

El fu adus din nou în închisoare şi aruncat într-o carceră. Îl lăsară acolo două săptămâni. Pe urmă, pe jumătate mort de epuizare şi de foame, fu îmbarcat într-un tren şi trimis spre interiorul Germaniei.

III

După o săptămână de delir, Decraemer îşi reveni, foarte slăbit. Abatele obţinuse favoarea de a-l vedea în fiecare zi şi îl alimenta cu lapte condensat, cu linguriţa, ca pe un copil. Decraemer nu deveni conştient decât mai târziu de pericolul în care se aflase.

Când putu să înţeleagă că abatele îşi sacrificase libertatea şi-i salvase astfel viaţa, avu o pornire de recunoştinţă pătimaşă. Pentru că ar fi murit în celulă. Deţinuţii erau lăsaţi să moară fără urmă de omenie. Decraemer îşi amintea că auzise o noapte întreagă un tânăr de douăzeci de ani horcăind în celula de deasupra lui, fără ca cineva să se poată duce să-i dea ajutor. În celulele lor, sute de oameni asistaseră astfel neputincioşi la această agonie, urlaseră, strigaseră, zgâlţâiseră zadarnic uşile crezând că vor înnebuni.

Decraemer îi datora abatelui viaţa. Acesta fu şocul care declanşă în el impulsul definitiv. Avu un avânt de recunoştinţă, în el se cristaliză voinţa. Voia, cu toate forţele sale, să facă parte din acea elită, să-l urmeze pe abate, să facă parte din acea categorie de oameni, din acea umanitate mai bună pe care o reprezenta pentru el preotul şi a cărui caritate îi învinsese orice reticenţă. Fără să o fi vrut, fără să se fi gândit la asta măcar un moment, abatele Sennevilliers ajunsese astfel să realizeze ciudata lui convertire – cu atât mai convingător evanghelică cu cât el nu se gândise niciodată să predice Evanghelia.

*

De atunci începu uimitoarea ascensiune a lui Daniel Decraemer. Detaşarea de lume se înfăptuise. Ultimele fibre se rupseseră. Carnea excesiv mortificată nu mai reacţiona. Şi în ciuda lui, spiritul se acomodase cu această idee a incertitudinii viitorului. Nu ştia nimeni spre ce se îndreptau, cum se va sfârşi totul. Război, victorie, moarte, libertate reprezentau tot atâtea enigme. Detaşat cu forţa de lucrurile terestre, spiritul se întorcea spre Dumnezeu. Şi vederea oamenilor, în egoismul lor, în josniciile lor, în pasiunile lor care izbucneau şi se ciocneau până şi în această gheenă, îndepărtându-i şi mai mult de dumnezeire, favorizau această elevaţie tot atât de mult ca şi regimul alimentar şi disciplina. Dacă filosofii impun moduri de viaţă, modul de viaţă în schimb impune o filosofie. Maurice Maeterlinck este cel care a formulat undeva această părere izbitoare potrivit căreia orice încercare a omului de a se înălţa începe întotdeauna prin adoptarea unei discipline alimentare bogate în produse vegetale. De la budism la pitagorism, de la creştinism la antonismul de astăzi, religiile recunosc această reacţie a fizicului asupra minţii şi uşurarea spiritului pe care o aduce uşurarea umorilor. În rest, se pare că omul încearcă o oarecare mândrie să-şi chinuiască învelişul terestru. Un Pascal cu o sănătate fizică perfectă n-ar fi scris probabil *Cugetările*. În plus, atmosfera închisorii este în fond aceea a unei mănăstiri. Şi, lucru unic, o disciplină, voită sau impusă, ajunge totuşi să aibă rezultate aproape identice asupra sufletului uman. În viaţa obişnuită, Decraemer n-ar fi avut niciodată energia să-şi comande o recluziune atât de severă, în afara lumii. Impusă de o voinţă exterioară, aceasta acţiona totuşi asupra lui. Şi înţelegea. Ajunsese să vadă în această încercare, în această claustrare, intenţia şi voinţa lui Dumnezeu. Se părea că Cineva, cum spunea abatele, ar fi avut în legătură cu el intenţii extraordinare, proiecte ieşite din comun, şi că El îl punea astfel la încercare, şi l-ar fi urmărit special cu aspra lui solicitudine. În *Imitaţie*, Decraemer găsise fraza care simboliza pentru el această gândire mistică. O scrisese în fruntea unui mic carnet de notiţe pe care-l avea de la abate: „Aici, sunt încercate inimile ca aurul în foc...”

Da, Dumnezeu o voia, Dumnezeu alesese anume pentru Decraemer această încercare, pentru ca el să iasă de aici călit. Războiul era cu adevărat focul. Metalul prost n-ar fi rezistat. Aurul, inimile nobile, încercate în creuzetul suferinţei, îşi vor căpăta aici întreaga lor valoare, vor ieşi din el purificate. O mare misiune îl aştepta poate pe Decraemer. El era alesul. Din suferinţa lui, scotea o mare mângâiere şi-o mare mândrie. Rolul acesta enorm îl copleşea şi în acelaşi timp îl exalta. Era chemat să fie un exemplu viu, precum Christos altă dată, precum abatele Sennevilliers astăzi. Încât spectacolul imensei lui suferinţe acceptate cu curaj în resemnare să-i ajute în jurul lui pe ceilalţi, iar el să le amintească de acea parte divină din sufletul omenesc pe care fiecare o poartă în sine, şi ei să-şi poată spune mai târziu, în faţa urâciunilor lumii: „Totuşi, nu e numai asta, mai e şi un Decraemer!”, aşa cum şi el îşi spusese: „Există un Sennevilliers...!” şi ca amintirea lui să-l împace cu oamenii. Îi revenea această veche idee, că el putea acţiona, putea fi Plămada Lumii, – această infimă proporţie de ferment viu care face masele să fiarbă. Îl vedem în preajma lui pe abatele Sennevilliers şi influenţa lui enormă. Şi aceasta îl întărea în credinţa că se poate face ceva, că oamenii pot fi aduşi spre ce e bine. Nu-şi dădea seama că atmosfera închisorii acţiona asupra tuturor ca şi asupra lui şi că favoriza misticismul şi convertirile, care n-ar fi fost niciodată atât de rapide, atât de uşoare, într-o lume normală. Chiar dacă ar fi întrevăzut această idee, el ar fi alungat-o. Respingea îndoiala cu toată voinţa lui. Se simţea un om nou, în mijlocul unui univers transfigurat. În ochii săi, lucrurile căpătaseră un sens nou. Lecturi ca *Imitaţia*, pe care nu le-ar fi înţeles altădată, îl înflăcărau. Odinioară, o astfel de doctrină a ascetismului şi a umilinţei l-ar fi făcut să ridice din umeri, pe el, cel care, orb faţă de el însuşi, faţă de soţia lui şi faţă de ai săi, îşi făcuse un ideal din câştigarea banilor, iubise la Adrienne ceea ce conta mai puţin, trupul, frumuseţea, găteala, bucuria simţurilor, el care-şi crescuse fiul ca pe un materialist, preocupat în mod stupid să-i asigure acestui fiu facilităţile, luxul, bogăţia, să-l pregătească pentru o existenţă de cuceriri inutile, de bucurii fără nobleţe, de tristeţi şi remuşcări. Şi toate acestea, în fond, din egoism. Pentru că îi iubise pe ai săi pentru el însuşi. Prin ei îşi satisfăcuse tot orgoliul lui, dorinţa lui de dominaţie,

„această natură plină de artificii, avidă, curioasă, care raportează totul la ea însăşi...”

Dar acum totul se schimbase. Îi va iubi pe ceilalţi pentru ei înşişi şi nu pentru el. Dragostea lui pentru soţie, purificată magnific de absenţa oricărui element carnal – de tot ce aduce un element de corupţie în afecţiunea umană – se înălţa dincolo de preocupările de frumuseţe, de graţie şi lux. O va iubi acum pentru cât suferise ea, pentru calvarul pe care-l îndurase împreună cu el când a murit micuţa Louise, o va iubi până şi în durerile, slăbiciunile şi păcatele ei. Iar pe fiul lui îl va înarma mai presus de toate cu încredere, cu o credinţă, îi va căuta o carieră şi-l va îndrepta spre o viaţă în care banul va fi o preocupare secundară şi din care Jacques să obţină mai ales imensele satisfacţii morale ale devotamentului, ale unei sarcini utile... Îi vedea cu alţi ochi chiar şi pe duşmanii lui. Lor şi încercărilor la care fusese supus din pricina lor, le datora elevaţia lui. Îşi interzicea să-i urască. Le datora recunoştinţă pentru că îi îngăduiseră să se cunoască pe el însuşi. Ajungea să nu mai resimtă ură faţă de germani, să se ridice până la un fel de internaţionalism. Să se înţeleagă cu toţii, să se iubească, să sfârşească războiul cât mai curând, fără revendicări teritoriale, băneşti sau de prestigiu, şi să înceapă o eră nouă, pacea veşnică. Mergea până la limita extremă, nega dreptul la rezistenţă, afirma că n-ar fi trebuit să se apere, că ar fi fost mai bine să-l lase pe inamic să invadeze ţara şi să-l domine pe acest inamic prin resemnare. Abatele, aproape înspăimântat de acest misticism, speriat de înălţimile la care ajunsese astfel prietenul său, îl contrazicea timid:

— Dar nu ne putem lăsa sfâşiaţi, ca nişte oi.

Şi Decraemer avea un răspuns definitiv, îl bătea cu propriile sale arme:

— Aveţi credinţă puţină, vă îndoiţi. Şi chiar dacă va trebui să fim sfâşiaţi, exemplul nostru va servi mai mult cauza păcii decât rezistenţa noastră. Există idei-forţă...

Îşi aplica doctrinele. Învingea cu pasivitatea lui cruzimea prostească a lui „Înşală-Moartea”, gardianul său. Obţinu chiar un soi de triumf care-i închise gura abatelui. „Înşală-Moartea” avea un fiu pe front. Acesta fu ucis. Decraemer află. La plimbare, trecând prin faţa lui „Înşală-Moartea”, se opri foarte aproape de el, şi îi spuse într-o germană stâlcită:

— Te plâng, sărmane...

Când, după un moment de uimire, „Înşală-Moartea” înţelese, gestul îi smulse brutei un plâns de disperare. Se părea că din acea zi Decraemer îi învinsese ferocitatea. „Înşală-Moartea” deveni mai bun, manifesta un fel de milă, şi poate chiar căinţă...

Toate acestea îl scăldau pe Decraemer într-o imensă seninătate. Ajungea la o elevaţie, la o exaltare care îl ameţea pe abate şi-l neliniştea. Chema durerea, o invoca ca pe o hrană a vieţii. Carnetul în care-şi nota gândurile zilnice îi reflecta misticismul, lua din *Imitaţie* aceste invocaţii care-l depăşesc pe om: „Îţi mulţumesc, Doamne, că nu m-ai cruţat de rău şi că, dimpotrivă, m-ai lovit cu asprime, încărcându-mă cu durere şi copleşindu-mă de temeri înăuntru şi în afară. Loveşte-mă, mai loveşte-mă încă...” Pentru el, dilema lui Pascal nu mai exista. Scria: „Mizând pe eternitate, eu oricum câştig, pentru că în renunţare îmi asigur singura fericire terestră posibilă...” Îi citise şi îi dăduse abatelui Sennevilliers testamentul lui. Pentru că îşi pierdea forţele şi credea că n-o va mai revedea pe Adrienne, şi ar fi vrut, de dincolo de moarte, s-o lumineze, s-o convertească la înţelepciunea cea nouă. Spunea: „Această întâmplare a fost fericirea vieţii mele. Voi aştepta în linişte suferinţele, gata să le primesc ca pe o favoare, semn cu totul special al solicitudinii lui Dumnezeu faţă de mine, nevrednicul. Strigătele mele de durere sunt cel mai frumos imn, cel mai frumos cântec de glorie către Dumnezeu. Dacă soţia mea mult iubită va şti, ca mine, să extragă din fructul amar al suferinţei esenţa preţioasă a adevărului, calvarul şi moartea mea vor fi pentru ea, ca şi pentru mine, o imensă binecuvântare. Am încredere în această solidaritate a sufletelor pe care prea mult am respins-o ca pe o nedreptate, şi suferinţa mea va cădea din nou asupra oamenilor ca o ploaie salvatoare... Voi muri aici nespus de fericit...”

Era cu adevărat fericit. Cuprins de o fericire totală. Mizeria fizică nu-l mai atingea. Îşi însuşise cuvintele sfântului Toma: „Cella continuata dulcescit...” Găsea în această celulă o pace monahală. În tăcerea singurătăţii, totul căpăta o forţă, o sonoritate emoţionantă. Şi epuizarea fizică a lui Decraemer sporea şi mai mult intensitatea rarelor impresii pe care le putea primi din afară. O cărticică, o poveste copilăroasă îl făceau să plângă. I se întâmpla să contemple, agăţat de fereastră, zăpada, albeaţa hibernală acoperind câmpia, colinele şi pădurea,

imensitatea virginală. Şi toată această puritate albă îl făcea să plângă, fără să ştie de ce. Savura cea mai mică bucurie. Un cuvânt de afecţiune de-al abatelui, cel mai mic cuvânt blând, răsuna în el îndelung, îi ajungea zile întregi ca hrană spirituală. Îi era teamă de o emoţie prea puternică, ca de o străfulgerare de lumină printre tenebre care l-ar orbi... Şi ura este o boală a sufletului, care îl otrăveşte. Acestor fermenţi nesănătoşi le urmase certitudinea supravieţuirii, o infinită perspectivă luminoasă la capătul vieţii, ca o aurora, posibilitatea de a regăsi spiritul morţilor, al părinţilor săi, al micuţei Louise, în sfârşit o soluţie a problemei sociale, a haosului civilizaţiei noastre, o soluţie infinit de simplă, aceea a dragostei şi a caritătii. Pentru că Decraemer fusese mult timp dintre acei bogătaşi care se îndoiesc de legitimitatea bogăţiei lor şi a căror pâine are un gust de cenuşă. El căutase până şi în socialism o posibilitate de organizare a lumii pe o bază mai echitabilă. Nimic nu-l mulţumise. Acum vedea în creştinism această posibilitate. Ce contează sistemele politice? Toţi devin la fel de buni din ziua când oamenii se iubesc, sau când fiecare adoptă această linie de conduită atât de simplă: „Mie strictul necesar, aproapelui meu, restul”. Şi Decraemer făcea proiecte de viitor, un viitor pe care-l aştepta fără pasiune, cu o mare detaşare: un fel de oraş al Domnului în miniatură, la porţile oraşului Lille... O uzină aerisită, curată, case ieftine cu grădini, cu lumină şi aer, şi fără să ceară în schimb muncitorului să abdice de la libertatea lui. O muncă de mai scurtă durată şi mai uşoară. Eliberarea femeii printr-o alocaţie acordată oricărei femei măritate care să-i aparţină ei cu adevărat şi să o dispenseze de uzină. O cotizaţie bilaterală a patronului şi a muncitorului prin care acesta să-şi plătească în douăzeci de ani casa, şi să devină proprietarul ei imediat. Cu garanţia industriaşilor, o bancă funcţionând după acest principiu va găsi cu uşurinţă capitaluri pe termen lung. Să piară legenda muncitorului legat de hala unde lucrează, de camera lui sărăcăcioasă, de cocioaba lui. Instrucţie nu numai gratuită, dar cu adevărat obligatorie, în sensul că un Consiliu al Învăţătorilor să judece de oportunitatea pentru fiecare copil de a-şi continua studiile, fără ca graba părinţilor de a-şi vedea copilul aducându-şi cât mai repede leafa să fie un obstacol. Şcolarizarea, prelungită mai mult, va începe mai puţin devreme. Inutil să pierzi doi ani învăţându-l pe un copilaş ceea ce un băiat

de doisprezece ani învaţă în trei săptămâni. Inutil să-l faci pe un tânăr de şaisprezece ani să filosofeze, să i-l comentezi pe Pascal sau Racine.

Ar fi vrut mai degrabă să mlădieze mai întâi trupurile, de la şase la zece ani, pentru a începe pe urmă ştiinţele umaniste, care se vor putea prelungi până când spiritul va fi destul de copt pentru a asimila seva acestora.

Un patronat care să fie cu adevărat patronat în sens antic, în care industriaşul să nu aibă avantaje materiale decât în schimbul responsabilităţii sale, a obligaţiei de a le asigura tuturor munca, o viaţă sănătoasă, şi un exemplu de devotament faţă de toţi şi de caritate pentru toţi.

Când se privea, când îl compara pe omul dinaintea încercării cu cel care devenise, Decraemer avea impresia unei îmbogăţiri enorme. Se simţea mai om. Era în stare să înţeleagă lucruri pe care nu le-ar fi înţeles de fel altădată, să înţeleagă mizeria altora. Şi realiza acum din plin acest gând al filosofului: „Omul care a suferit mult este asemeni celui care cunoaşte multe limbi, şi va fi în stare să-i înţeleagă pe toţi oamenii”.

CAPITOLUL AL DOILEA

I

În ziua aceea, Annie spălase până la ora patru, frecase pe pumnul înfăşurat cu o fâşie de pânză toată rufăria albă. În pivniţă era frig. Afară geruia. Aburul de la spălat îngheţa pe pereţi. Cu picioarele în apă, cu pântecele săgetat de dureri, pentru că stătuse toată ziua în picioare, în umezeala de jos, cu braţele înţepenite şi mâinile roase până la sânge, Annie era la capătul puterilor. Urcase la bucătărie să se odihnească puţin înainte de a se apuca de rufele colorate. Îşi scosese tartinele din hârtie şi mânca, mestecând încet şi frecându-şi, ca să le maseze, încheieturile dureroase ale degetelor şi ale mâinilor.

În acest moment îl văzu coborând pe Barthélémy David. Acesta intrase în casă de câteva minute şi-o căutase peste tot pe Albertine, dar nu găsise pe nimeni. Albertine Mailly era plecată şi slujnicele profitaseră ca s-o şteargă şi ele. David era nemulţumit. Bărbatul acesta se temea de singurătate, se temea de momentele de răgaz, când ar fi reflectat asupra lui însuşi şi a zădărniciei enormului efort pe care-l punea în lupta sa pentru putere şi bogăţie. Înjură. Fu surprins s-o găsească pe Annie singură în bucătărie. N-o mai văzuse decât de două sau trei ori de când îi înlesnise eliberarea cu prilejul plecării tinerilor în Ardeni. De fiecare dată sporovăiau, el o întreba despre viaţa ei, despre părinţi, despre unchiul Gaspard, care murise. Ea îi răspundea cu o simplitate naivă, arătându-i o încredere aproape prietenească.

— Ia te uită! Unde sunt slujnicele?

— Nu ştiu, domnule David... Doamna Albertine e plecată până diseară...

— Şleahtă de femeiuşti! Iată-mă singur! Şi mi-e foame!

Deschise dulapurile, găsi pâine, puse ibricul de cafea la încălzit pe reşou.

— Drace, o să facem cafea, nu-i aşa? Asta o să ne amintească de vremurile bune, de tinereţe... Tu ce mai faci, Annie, merge?

— Da, domnule David. Totuşi, e prea frig...

— Vrei cafea? Cafea adevărată, cu pâine adevărată, de grâu, şi cu unt adevărat? Ba da, ba da...

Îi turnă cafea, îi aduse pâine şi unt, o privea mâncând. Annie nu îndrăznise să refuze, mânca stânjenită, ruşinată, sub privirea

lui. David se gândea la o altă zi, când, pe strada Avelghem, speriată, fata nu îndrăznea să vină spre el. Nu îndrăznea să creadă în eliberarea ei, şi pe urmă fugind, fără ca măcar să se gândească a-i mulţumi, ca o nebună. Râdea singur amintindu-şi de asta. Micuţa asta îl amuza. Simţea o anumită simpatie pentru ea, compătimire şi, într-un fel, curiozitate. Ce gândea ea despre el? Cum îl vedea? Era cinstită? Nu speculase oare niciodată pe seama acestei prietenii pe care i-o purta el? David ştia că avea reputaţia de a fi generos cu femeile. Şi cinstea îl lăsase întotdeauna sceptic. Toate astea, timiditatea, ruşinea, teama, puteau foarte bine să nu fie decât o comedie. Ce aştepta la drept vorbind de la el? Poate cocheta numai, poate juca numai o piesă mai abilă decât celelalte? Poate îl lua drept un tip şovăitor, un nerod? Nu-i plăcea să treacă drept nerod. Oricum, cazul ăsta îl interesa. Îşi dădu seama că îndelunga tăcere dintre ei avea ceva nefiresc.

— Şi acasă la tine, micuţo, e în regulă?

— Oarecum. Unchiul Gaspard îmi lipseşte mult... Nu mă pot obişnui cu ideea că nu se va mai întoarce niciodată. E caraghios... Dar era cel mai bun prieten al meu. Vedeţi, domnule David, el îmi dădea puteri... Întrucâtva, era o fiinţă pe care eu trebuia s-o apăr, pentru care trebuia să lupt. Un copil...

— Aş, eşti tânără, ai viitorul în faţă...

Fata avu o umbră de surâs, puţin melancolică.

— Viitorul?

— Bineînţeles, o să te măriţi, o să ai copii...

— O să fie destul de greu să mă mărit.

— O fată frumoasă...

Dar ea nu-l auzise. Continuă:

— Nu sunt bogată, nu-i aşa? Sunt spălătoreasă, nu sunt ceea ce se cheamă o fată frumoasă. Cineva binecrescut, instruit, nu va veni să mă ia, vă daţi seama! Iar un altul, sunt prea pretenţioasă...

Râse de propria ei mărturisire, sincer, din toată inima. Repetă, redevenind serioasă:

— Prea pretenţioasă, da... N-am să vreau niciodată să mă mărit ca altele, să trăiesc ca toată lumea, ca... vitele în staul, cum mi se pare c-o fac ceilalţi. A trăi, trebuie să însemne altceva, nu-i aşa, domnule David?

— Da, da, spunea David.

În sinea lui, gândea: „Micuţa joacă teatru cu mine... A trăi... Altceva... Da, da...”

Fata începuse să-l intereseze enorm, îi inspira o curiozitate nouă şi cu totul diferită de cea de la început. Se trezea în el amatorul, regăsea în sfârşit adversarul, mereu acelaşi... Şi asta parcă îl liniştea. Excepţia aceea, la drept vorbind îl neliniştise. Aşadar, şi ea era la fel ca toate celelalte, dar mai bine aşa. Nu-i plăcut să te trezeşti dintr-odată în faţa unui fenomen, a unui miracol. Fata tot mai vorbea. N-o mai asculta. Din instinct, visa la o cucerire. Făcea un plan, socotea până unde putea să-l ducă această aventură, în cazul când lucrurile ar fi luat cea mai rea întorsătură. Întrebă dintr-odată:

— Ai terminat de mâncat?

— Da.

— Aşteaptă, atunci.

Plecă, se întoarse cu o sticlă, cu două pahare de cristal colorat.

— Coniac Napoleon, anunţă el. Nu prea mai e mult la Roubaix, micuţa mea... O să-l gustăm noi doi.

Fără să o asculte, umplu paharele.

— Hai, soarbe. Şi spune-mi dacă te încălzeşte.

Annie bău o înghiţitură, se strâmbă, se înecă.

— Ce mai arde, domnule David.

Şi râse. Dintr-odată, cu un strigăt, lăsă paharul, care căzu jos şi se făcu ţăndări. Din spate, David o îmbrăţişase, sărutând-o pe gât.

Fata îl împinse cu sălbăticie. În picioare, rămăsese în faţa lui sufocată, înnebunită, de parcă n-ar fi înţeles. Şoptea:

— Oh, domnule David! Domnule David!

Izbucni în hohote de plâns, fugi pe coridor, dispăru.

— Hei, Annie, Annie! A naibii nesimţită! A naibii putorişcă!

Rămase acolo aiurit, privind sticla, paharul spart, băltoaca de alcool de pe jos, de la care urca un iz puternic. Îşi dădea seama – şi orgoliul lui suferea din pricina asta – că în minutul acesta avea o înfăţişare ridicolă. Dacă s-ar întoarce acum Albertine şi l-ar surprinde astfel... Acest gând îl readuse la realitate. Ce-ar spune? Era neplăcut totuşi, fuga asta şi alcoolul pe jos, paharul spart, spălatul întrerupt...

— Afurisita! Şi şi-a uitat paltonul!

Îl luă, se duse şi-l aruncă furios într-un dulap, pe urmă strânse cioburile paharului, le aruncă la gunoi, dădu cu cârpa, râzând singur de situaţia grotescă în care se afla.

— Nu ştiu cum o să ies din chestia asta! Doar n-o să termin eu rufele de spălat.

Se ridică, ezită o secundă. La drept vorbind, se simţea nemulţumit şi nu prea mândru. Ridică din umeri:

— Pe cinstea mea, ducă-se la dracu'! Să creadă fiecare ce-o să vrea!

Lăsă totul baltă şi plecă.

*

În zilele următoare în el se dădu o adevărată luptă. La început luă lucrurile cu nepăsare. Nesimţita de fetişcană îi făcuse figura, voise să-l ducă, asta-i tot! Mai şireată ca altele... Îşi recomanda înţelepciune:

— Atenţie, bătrânul meu David... Sunt periculoase puştoaicele astea.

Dar nu râdea cu inima uşoară. Simţise la Annie sinceritatea, revolta, o tresărire de cinste indignată. Nu se înşelase. Ajunse să recunoască că a comis o greşeală grosolană, chibzui mai adânc, mai sincer. Îşi aducea aminte de discuţiile cu Annie, de nefericirea şi suferinţele ei, povestite cu sobrietate – acele mărturisiri atât de simple, gândul căsătoriei pe care ea îl exprimase atât de naiv, cu un aer totodată amuzat şi puţin decepţionat. Îi vedea faţa, în acel moment, micul ei surâs uşor mâhnit, chipul ridicat spre el, tânăr, obosit, înduioşător... Fata se încrezuse, da, se încrezuse în el. Sperase în prietenia lui, în sprijinul lui, crezuse că poate găsi protecţie la el. Îşi aminti de rolul lui, în strada Avelghem. Îşi aduse aminte fericit şi ruşinat în acelaşi timp. Acolo, acţionase corect, răspunsese părerii pe care fata şi-o făcuse despre el. Aici se purtase ca un tip murdar. Ce deziluzie, ce sfâşiere pentru fata asta!

David începea să nu se mai simtă în largul lui, ruşinat de el însuşi. Ar fi vrut să alunge acest gând. Dar revenea în ciuda lui, îl obseda. Îl urmărea o imagine, amintirea unei Annie ude, înmuiate, obosite, frecând cu mâna ei rufele pe pumnul celălalt, ros, aşa cum o văzuse de atâtea ori în pivniţă. O nefericită! Şi iată că el sporise, fără îndoială, nefericirea ei. Compătimirea lui David era instinctivă. Foamea, frigul, mizeria îl răscoleau. Căci

nu se prefăcea a fi bun. Îi zdrobea brutal în calea lui pe adversarii care îi puneau beţe în roate, dar vederea sărăciei îi făcea rău la stomac, îl făcea cu adevărat să sufere fiziologic. În această fiinţă sceptică şi brutală era o întreagă viaţă secretă nebănuită. Nimeni nu simţea mai multe remuşcări, scrupule, lupte interioare ca acest om care-şi urma atât de drept drumul, fără ezitări, fără tergiversări. Trecea peste ele, cel mai adesea, acordând conştiinţei drept compensaţie, largi caritäţi, distribuiri de veşminte, daruri princiare la biroul de binefacere. În cazul de faţă, nimic din toate astea nu era posibil. Annie va refuza banii. Singurul mijloc de a repara, de a o împiedica să sufere era să se ducă la ea şi să-şi ceară scuze, ca ea să se întoarcă la muncă şi să-şi poată câştiga traiul. Acest gând îl agasa. Avu o revoltă, reacţia fiinţei în faţa unei corvezi dezagreabile. Se forţă să nu se mai gândească la asta, dar începea să devină o obsesie, o obsesie sâcâitoare, stricându-i buna dispoziţie şi împiedicându-l să găsească vreo plăcere în orice ar fi făcut. Era stupid şi agasant. Şi simţea prea bine că nu se va elibera decât ducându-se acasă la Annie, ca să aranjeze lucrurile.

Se hotărî s-o facă. Într-o dimineaţă plecă spre locuinţa tinerei fete. Într-o hârtie ducea faimosul palton pe care se dusese să-l ia din dulap.

Ajunse la Annie. Stătea pe strada Thionville, o stradă murdară pe care sufla un vânt pustiitor. Bătu la uşa scorojită a casei mari, negre şi triste. Veni să deschidă Josephine Mouraud, mama. Îl recunoscu îndată pe David, a cărui fizionomie era populară în Epeule. Şi primirea ei îl linişti.

— Domnule David... A, ce bine!

Se dădu în lături, îl lăsă să intre în coridorul întunecat, cu pereţii mucegăiţi, impregnaţi de un miros de leşie şi de călcat.

— Nu îndrăznesc să vă poftesc înăuntru, casa e plină de rufe... Spălăm.

— Nu vă deranjaţi, am trecut pur şi simplu să aduc paltonul lui Annie...

— Sunteţi prea bun.

— Şi să vă întreb dacă nu va putea din nou să vină să spele la doamna Albertine.

Faţa mamei exprimă regretul:

— Ne pare rău, domnule David, dar micuţa, hotărât lucru, nu mai vrea.

— Nu-i plătită destul de bine?

— E foarte bine plătită, domnule David, dar nu ştiu de ce, ultima oară, s-a întors mai înainte, spunând că-i bolnavă, că i-a fost prea frig. Şi de atunci nu vrea să mai audă de asta. Credeţi-mă, îmi pare rău...

— Vreţi s-o chemaţi? E aici?

— Da, o chem...

Dispăru în fundul bucătăriei. Se întoarse în minutul următor, singură.

— Nu vrea să vină, domnule David, e ruşinoasă, spune că-i prea murdară. E adevărat că tocmai spală... Spune că nu merită să vă osteniţi, că nu-i mai place să muncească la doamna Albertine. Ştiţi că e încăpăţânată.

— Bine, spuse David.

Plecă bombănind.

— Neghioaba de ea. Ia uite ce scorpie! Văd eu unde ţinteşte domnişoara, vrea să mă învârtească pe degete, să mă pună pe jăratec. Să încerce domnişoara, să-i şantajeze pe alţii! Nu se prinde, îşi pierde timpul degeaba!

Dar de fapt, îşi dădea seama că-şi căuta scuze. Nimic nu era adevărat, încerca numai să-şi mascheze în faţa propriilor lui ochi scârba, dezgustul de el însuşi pe care-l resimţea şi care nu înceta să-l uimească.

II

Ingelby făcea anticameră în salonul lui David. Încăperea era somptuoasă. Dar Ingelby, care avea în cabinetul său de lucru o măsuţă de Boulle, covoare persane aspre, cu părul scurt şi tare, vechi de un secol, şi pânze afumate şi pătate de Ruysdaël şi de Memling, privea cu indiferenţă luxul acesta puţin brutal în care se complăcea David. Simfoniei strălucitoare de nuanţe de la grena la roşu şi auriu din salon, el le prefera pâcla albăstruie a întinderilor parcului, roşeaţa tufişurilor, dantela subţire şi deasă a ramurilor negre pe fondul cenuşiu al cerului, verdele îngălbenit, veşted, al peluzelor îngheţate pe care zăbovea ca o spumă albeaţa zăpezii îngheţate ici şi colo. Un soare livid şi bolnav, de un galben nesigur, jos, la orizont, în spatele vârfurilor dezgolite şi uscate ale copacilor înalţi îşi răspândea pieziş razele în acest văzduh voalat, sub cerul palid, în marea tăcere a iernii.

Ingelby avea cincizeci şi cinci de ani. Nimeni nu se putea lăuda că-l cunoaşte bine pe acest personaj flegmatic, auster şi taciturn. De origine modestă, foarte instruit, foarte citit, fără să se ştie cum, se impusese pentru prima oară atenţiei publice prin căsătoria cu domnişoara Bargerel, singura fiică a marelui negustor de ţesături. El nu aducea nimic. Fata primea ca dotă şapte sute de mii de franci. El îi folosi nu aşa cum s-ar fi putut crede, în vreun negoţ de lână, mai mult sau mai puţin în legătură cu cel al socrilor săi, ci pentru a construi o fabrică de limonadă. Se află mai târziu că fusese un timp, la Bruxelles, funcţionar într-o uzină asemănătoare. Reţinuse cu grijă procedeele şi metodele. Începu să fabrice un lichid galben, limpede, de culoarea şampaniei, cu un gust dulce, care amintea destul de bine de savoarea mandarinei şi care fâsâia în pahare, producând o efervescenţă abundentă. O publicitate largă, un ambalaj original, gustul dezastruos al publicului pentru aceste băuturi nefaste, gazoase şi artificiale, un nume fericit găsit, toate acestea lansară rapid „Bula de aur cu suc de mandarine”, cum spuneau reclamele. Certificate medicale veneau în sprijin, lăudau proprietăţile tonice, diuretice şi stomacale ale „Bulei de aur”. În câţiva ani, Ingelby contribui la ruinarea iremediabilă a mii de tuburi digestive şi strânse trei milioane.

Cumpără un teren întins, între canal şi calea ferată, în cartierul Guinguette. Îl ipotecă la maximum, găsi un asociat, şi un comanditar. Şi începu construirea marii fabrici de băuturi la care visa. Fusese cât pe ce să-şi frângă gâtul. Terenul era spongios şi nesigur. Fuseseră necesari o mie două sute de stâlpi de beton. Asta dublă devizul construcţiei. Ingelby lăsă să se termine munca, apoi refuză să plătească, incriminând responsabilitatea antreprenorului, care ar fi trebuit să prevadă acest surplus de cheltuieli. Afacerea se tărăgănă ani întregi. Expertize, contraexpertize, arbitraje care nu arbitrau nimic, toate manevrele judiciare susceptibile să întârzie evoluţia afacerii fură folosite cu subtilitate. La capătul a patru ani, antreprenorul dădu faliment. Ingelby poseda arta de a-şi atrage prietenia municipalităţii. Căzu la învoială cu masa creditorilor pentru o încheiere a socotelilor la 60%.

Pe urmă începu lupta cu asociatul. Lui Ingelby nu-i plăcea să împartă. Pusese să fie trecută în actul de asociere o clauză stipulând că orice lipsă de cinste în stare să dăuneze

prosperităţii asociaţiei antrena dreptul deplin de excludere din asociaţie, cu sarcina pentru co-asociat de a rambursa celui în pierdere partea sa în afacere. Cumpărau zaharină de la contrabandiştii olandezi pentru fabricarea siropului de rodii şi de lămâi. Într-o bună dimineaţă, Ingelby se declară avertizat pentru prima oară, manifestă o indignare pe măsură şi ceru aplicarea clauzei de excludere. Izbucni un mare scandal. Asociatul lui Ingelby trase în el două focuri de revolver, dar nu-l nimeri şi fu condamnat la doi ani de închisoare cu amânarea pedepsei.

Ingelby era liber. Începu lupta pentru cucerirea cârciumilor. În Nord, braseriile nu vând bere decât dacă sunt proprietarele fondurilor localurilor unde desfac marfa. Efortul marilor fabrici de băuturi se îndreaptă astfel spre acapararea celei mai mari părţi a fondurilor de comerţ, unde îşi impun berea lor, siropurile, lichiorurile şi vinurile, fără să le verse beneficiul la sfârşitul anului. Războiul în acest domeniu este atât de înverşunat, încât un local „independent de fabrică” este astăzi un lucru rarisim.

Ingelby puse în treaba asta o răbdare de miner care sapă o galerie. Omul acesta simţea încotro bate vântul, ghicea unde va fi, mâine, viitorul. Oferea gratuit instalaţia de pompe cu presiune pentru obţinerea berii gazoase. Răspândi primul berea zisă nemţească, cea cu presiune scăzută, berea neagră, colorată cu suc caramelizat şi îmbogăţită cu un adaos de alcool. Se gândi imediat să monopolizeze bufetele de răcoritoare ale cinematografelor. Celui care îi ceda fondurile sale, el îi subînchiria mai puţin scump decât ar fi plătit el singur proprietarului. Oricui începea o construcţie, el îi oferea acţiuni ale fabricii de băuturi în schimbul unui contract de închiriere. Înfiinţă o filială pentru cumpărarea terenurilor de colţ şi construcţia cafenelelor. Abuză de dreptul care se practică de a otrăvi oamenii încorporând în berea fabricată de el doze nemăsurate de acid carbonic, care o făceau foarte plăcută şi dăunătoare. Din an în an fabrica se întindea mai mult de-a lungul cheiurilor, ca şi suzeranitatea lui Ingelby asupra ţinutului. Când izbucni războiul, el dispunea de o mare avere.

Războiul nu opri această ascensiune. Ingelby nu mai producea bere, dar continua cu limonadele şi siropurile. Nu mai era nimic de băut, aşa că se înghiţea orice. Ingelby mărea preţurile scăzând calitatea. Concurenţii nu mai lucrau. El avusese norocul să posede în avans zahăr, produse chimice şi cărbune.

Descoperirea de stocuri, ici şi colo, pe la rafinăriile din regiune, îi permise să funcţioneze un an. Totuşi, vedea apropiindu-se ora când va trebui să se oprească. Lipsea totul. Şi nu mai găseai oameni ca David, care îşi vârâ de-a dreptul capul în primejdie. Ingelby avea drept armă prudenţa. Ştia bine că dacă Franţa învinge, negocierile sale s-ar fi putut să-l coste scump. Din fericire pentru el, în primele luni ale anului 1915 începu să funcţioneze aprovizionarea franco-americană. Aici, Ingelby era în elementul său. Cunoştea multă lume, primari, adjuncţi. Imediat avu zahăr şi cărbune. Se înţeleseseră să facă să sosească, pe numele comunei, suplimente care intrau în posesia lui Ingelby. Obţinu de asemenea licenţe pentru a importa din Belgia cartofi şi sfeclă pe care le distila. I se livra şi plătea mereu cu acte în regulă, cerea chitanţe, ţinea registre de contabilitate. Dacă mai târziu i s-ar fi căutat harţă, ar fi antrenat cu el în încăierare destule nume răsunătoare.

Reîncepu să fabrice bere, sau cel puţin un amestec tulbure pe care îl numea bere. Continua cu limonada. Vindea sub numele de ţuică alcooluri colorate de lemn. Făcu vin lăsând stafidele să se umfle şi apoi strivindu-le. Fabrică până şi şampanie sintetică.

Câştigă o grămadă de bani. Ingelby era omul cel mai discret, cel mai politicos, cel mai auster care se poate închipui. Nu fuma, nu bea, nu avea amantă şi nici cai. Trăia cu apă minerală şi cu lapte, cu pesmeţi şi legume fierte, îşi spunea vegetarian. Urmărea recitalurile de muzică clasică ale Societăţii industriale din Lille şi colecţiona mobile vechi. Un tip ca Barthélémy David, brutal, cinic, risipitor, amator de femei şi de mâncăruri fine, iubitor de jocuri de noroc şi pătimaş în toate, îi displăcea şi-l ofensa. La club, se întâlneau prea puţin. Exista între ei acel soi de rivalitate proprie parveniţilor. Dacă Ingelby se hotărâse să vină să-l vadă pe David, însemna că fusese silit de o nevoie imperioasă.

Într-adevăr, Ingelby nu mai avea zahăr. Se aştepta zahăr de la aprovizionarea pentru un sat vecin. Ingelby îşi rezervase partea lui. Dar îngheţul blocase canalele. Şlepurile aşteptau prinse de gheaţă, între Selsaete şi Gand, sfârşitul frigului pe care nimic nu-l anunţa. Ingelby sperase să obţină de la Lacombe, primarul Herlemului, cât îi lipsea ca să mai lucreze câteva săptămâni. Dar, de la o poveste recentă, când Marellis îl interpelase pe Lacombe în faţa întregului consiliu municipal, primarul se simţea

îndemnat la prudenţă. Ingelby se resemnase să vină să-l vadă pe David.

Continuă să privească pe fereastră. Îl auzi în spatele lui pe Barthélémy David, care intrase. Atunci se întoarse încet.

— Îmi pare rău, spunea David.

— Nu-i nimic, nu-i nimic...

Opoziţia lor în ce priveşte temperamentul şi caracterul era marcată şi fizic. David era mare, spătos, vorbea tare, îşi sublinia gândul cu gestul. Ingelby, mic, subţire şi drept, cu faţa foarte palidă, cu ochi morţi în spatele pince-nezului sever, avea aerul unui profesor de gramatică, dar gestul scurt şi sec al mâinii îl indica pe omul autoritar. Fruntea încordată arăta voinţă. Iar nervozitatea degetelor subţiri, o anumită mobilitate a nărilor, în ciuda unei impasibilităţi impuse, dezvăluiau emotivitatea, orgoliul, reacţiile interioare profunde. Avea un fel al lui de a-şi închide pleoapele, de a masca privirea ternă a ochilor cenuşii, ca pentru a-şi ascunde gândurile şi a nu lăsa să se ghicească decât atât cât voia el.

— Uite despre ce-i vorba, spuse, am nevoie de zahăr.

— Eram sigur, surâse David.

— Şi m-am gândit că ai putea... Trebuie să-ţi spun imediat că nu vreau pentru nimic în lume să apelez la mijlocirea inamicului... E de la sine înţeles că nu voi trata decât cu dumneata.

— În regulă, spuse David. Vei avea zahărul. Numai că îmi cunoşti condiţiile. Trebuie să plătesc în mărfuri. Germanii nu au nevoie de bonurile noastre de oraş. Lor le trebuiesc ţesături.

— M-am gândit la asta...

— Perfect.

— Da, Villard, fabricantul de confecţii, are în pivniţele sale un stoc de stofă de lână dărăcită. Am cont la el.

— Ei bine, vom face un schimb. Zahărul meu pentru ţesăturile dumitale. Mă voi duce să le văd la Villard. Pui să se deschidă câteva pachete.

— Sunt în lăzi. Le-a îngropat.

— Bine, bine, făcu David, trebuie să-ţi mai spun că socotesc optsprezece franci kilogramul de zahăr.

— E mult! făcu Ingelby.

— Deloc! Ştiu cât te costă în altă parte...

Râdea. Ingelby rămânea impasibil.

— Bine, spuse el. Cât despre ţesături, vei vedea la faţa locului cât poţi oferi. Ridicarea mărfii, te priveşte, bineînţeles.

Arunca mereu, flegmatic, câte o săgeată a parţilor[10], despre care nu se ştia dacă era voită sau nu:

— Ştiu că ai facilităţi speciale pentru asta...

David nu răspunse la provocare.

— S-a făcut.

*

Cerul de februarie apăsa deasupra pământului, un cer jos, cenuşiu, greu de zăpadă, măturat de un vânt puternic de nord-est. Sub acest văzduh nesfârşit, furtunos, cu nori care se rostogoleau, canalul îngheţat, mort, se alungea, cobora ca un banc de gheaţă spre podul Morel, spre bojdeucile cartierului Viei şi al Cocioabei de Jos, spre cimitir. Cheiurile imense, pustii, cu şinele ruginite şi pavajul cimentat de zăpada îngheţată, se deschideau larg crivăţului. Spirale de praf gros se învârteau în trâmbe. De-a lungul celor două coaste se aliniau zidurile prăfuite ale antrepozitelor, crâşmele docherilor, casele înghesuite, părăginite şi nezugrăvite ale muncitorilor. Totul era cenuşiu, sărac, trist. Atârnând peste această mizerie, peste acest oraş mort şi parcă îngheţat, macaralele înalte, negre şi scheletice, podurile rulante, săgeţile de oţel, în formă de cruce, cablurile, grinzile în formă de X, alcătuiau o învălmăşeală ciclopică de maşini monstruoase şi ruginite, jalnic de inutile. Puţin după podul Morel, ecluza astupă perspectiva fugară şi alburie a canalului îngheţat, îşi înalţă fortăreaţa netedă de piatră şi oţel a zidurilor şi a porţilor sale cu buloane. Mai departe podul de cale ferată, un pod metalic, cu chesoanele vopsite în gri, încălecând cheiurile, arunca peste ele o umbră negară. Totul pătat, subliniat de urme de zăpadă îngheţată, scăldat într-o lumină difuză, de funingine, lua un aspect lugubru şi neplăcut, acea aparenţă inumană a unei naturi artificiale, create de om pentru bunăstarea lui, dar copleşindu-l numai cu o nesfârşită urâţenie, încarcerându-l implacabil în piatră, fier, într-o muncă fără speranţă.

---

[10] În bătălia cu perşii, care încorporează regatul Parţilor, cavalerii parţi fug trimiţând peste umăr o săgeată în pieptul năvălitorului. De unde expresia „săgeată a parţilor”, caracterizând o lovitură, o împunsătură neaşteptată. (n.t.)

Spre mijlocul cheiurilor, pe dreapta, un pod rulant lucra solitar, viu, în acest ansamblu de maşini moarte. Fixat pe patru membre înalte şi scheletice, acesta se deplasa cu încetineală, ducându-se şi întorcându-se, lăsând să cadă de sus, în adâncul canalului, printr-o largă spărtură în gheaţă, o benă cu fălcile deschise. Nu se vedea omul închis în cabină, care-l conducea. Şi din pricina asta el avea înfăţişarea unui animal uriaş, ocupat cu o lucrare răbdătoare şi colosală. Aducea din fundul canalului un nămol negru, şiroind, şi-l deversa într-un antrepozit. Prin poarta deschisă a acestui antrepozit se zărea o curte largă, în care o mulţime de nenorociţi, tropăind în apa rece şi în mâlul negru, umpleau saci şi roabe.

Era o idee a lui Barthélémy David. Antrepozitul şi podul rulant îi aparţineau. Cunoştea sărăcia populaţiei în acest frig siberian din iarna lui 1917. Distribuise din plin bani, carne, grâu. De la autorităţile germane obţinuse zece vagoane de huilă. Pe urmă, amintindu-şi că altădată îi văzuse pe micuţii sărmani căutând cărbune în noroiul de dragaj, se gândise să răzuie fundul canalului cu bena podului său rulant. Acum, în fiecare zi, o întreagă mulţime venea să caute ce era mai consistent din acest noroi combustibil, acumulat lent din praful şi bucăţile de huilă ce căzuseră de-a lungul timpului de pe şlepuri.

Din biroul său, David privea această mulţime pitorească. Bărbaţi erau puţini. Femei, bătrâni şi mai ales copii, băieţi cu picioarele pierdute în ghete uriaşe, legate la glezne cu sfoară şi bălăbănindu-se ca nişte lucruri informe. Unii în papuci fără talpă, alţii cu picioarele goale, tăindu-şi pielea în bucăţile de gheaţă. Femei îmbrăcate în paltoane vechi, în impermeabile, în pânze de ambalaj, cu picioarele înfăşurate în hârtie, cu mâinile şi mânecile vârâte în ciorapi vechi, tăiaţi. Băieţi în fuste, ca fetele. Bătrâni înfofoliţi în perdele, în catifele de la fotolii, cu capul înfăşurat în piei de pisică sau de iepure, ca nişte eschimoşi. Îşi strângeau sfoara în jurul încheieturilor mâinilor. Nu se mai spălau. Economiseau cu avariţie această biată căldură animală pe care abia le-o mai furnizau organismele subalimentate. Pe aceste feţe, David regăsea semnele cunoscute, pecetea foamei şi a frigului, ochi care curgeau, gingii scorbutice, coşuri, antraxuri, polipi. La mâini umflături, degerături învineţite pe care gerul le făcea să se spargă şi să sângereze. O întreagă suferinţă nemeritată. Puştii mai râdeau încă, îşi păstrau bucuria

copilăroasă chiar în munca asta grea, în tropăitul prin apă, noroi şi gheaţă. Bătrânii, femeile, nu mai râdeau. Trei ani de aşteptare, privaţiunile împinse la limita extremă a forţelor umane, absenţa soţilor şi a fiilor, morţii, opresiunea învingătorului, uciseseră în ei bucuria de a trăi. Nu mai luptau decât pentru copii, pentru cei pe care îi aveau în grijă şi pe care nu puteau totuşi să-i abandoneze.

Din când în când, bena îşi aducea încărcătura de mâl negru. Îl lăsa să cadă de sus. Apa şiroia, se scurgea, repede îngheţată, pe pavajul cenuşiu. Cu lopeţi pentru cărbune, cu greble, cu orice putea servi drept unealtă, se repezeau cu toţii, adunau în găleţi, în cratiţe, în saci, acest noroi pe jumătate îngheţat. Se vârau până la genunchi, până la coate, şi ieşeau cu picioarele şi braţele înnegrite. Încărcau sacii, găleţile, pe roabe, pe căruţe ciudat alcătuite dintr-o ladă şi două roţi găsite întâmplător, sau pe cărucioare de copii, sau plecau cu încărcătura pe umeri şi spatele ud de un lichid de culoarea huilei, care îngheţa pe haine. Deasupra acestei agitaţii, cerul nemilos, greu încă de o zăpadă stând să cadă. Şi foarte departe glasul tunului, etern, bubuitor.

— Într-una din zilele astea, se gândea David, va trebui totuşi să mă hotărăsc să-mi tai copacii cei mari din parc.

Ieşi, trecu prin mulţime, intrând în magazia acoperită. Aştepta maşinile armatei germane, care urmau să-i aducă ţesăturile de la Villard. Acestea soseau una după alta, intrau prin partea din spate a magaziilor, până la întâlnirea cu calea ferată, unde se încărcau lăzile cu ţesături direct în vagoane. Pe când îşi croia drum, cu gesturi familiare, printre băieţi şi femei, ca să străbată locurile pline de mâl şi turbă, se pomeni dintr-odată faţă în faţă cu Annie Mouraud. Ea venise cu un cărucior mic de copil să ia un sac de noroi.

La el emoţia nu se trăda altfel decât printr-o imperceptibilă alterare a vocii şi ceva mai puţină siguranţă în privire. Se stăpânea, îşi impunea de minune un surâs, o atitudine, o glumă. Aşa că doar cu vocea puţin răguşită întrebă cu calm:

— Ia te uită, Annie! Ce faci aici?

Ea îşi ascunsese la spate mâinile înmănuşate de noroi. Părea speriată. Bolborosi:

— Nimic, nimic, domnule David. Eu...

Făcu un gest vag şi nu mai ştiu ce să spună. El o privea. În clipa aceea era în el o remuşcare, o suferinţă necunoscută, o

durere izvorâtă din altceva şi din ceva mai mult decât simpla milă pentru această nefericită cu mâinile îngheţate şi cu faţa învineţită.

— Şi ce faci aici? zise el iarăşi.

Ea arătă grămada de huilă, şiroindă.

— Vino, spuse el.

— Să vin?

— Da, la birou. O să-ţi dau să-ţi umpli căruciorul... Un sac de bulgări, sau antracit... Hai, grăbeşte-te.

Fata îl privea, nemişcată.

— Ei bine, ce mai aştepţi? Ia-ţi căruciorul.

David puse mâna pe hulube.

— Nu vreau, domnule David, murmură Annie, cu o voce şoptită, dar fermă.

El se opri, o privi uimit, fără să înţeleagă.

— Nu vrei? Ce nu vrei?

— Cărbune.

— Ia uite! Şi de ce? Poate ţi-e prea cald!

— Nu vreau, spuse din nou Annie, foarte încet.

— Dar de ce? Pentru prostia de mai ieri? O glumă, un gest fără urmări? Ia uite, ce mai mofturi!

Se enerva, ridica vocea.

— E stupid, la urma urmei: Nu s-a mai văzut niciodată aşa ceva! Devii ridicolă, mititico! Nu-ţi cer nimic, n-am pretenţia să... Ce naiba, n-am mâncat niciodată pe nimeni! Ţi-e frig, îţi ofer un ajutor, mai nimic, ţie ca oricui altcuiva. Cred că-i dreptul meu, nu? De ce să nu pot să-ţi fac o plăcere, ca oricui altcuiva? Răspunde, hai, răspunde, prostuţo!

Ea clătina din cap, fără să zică nimic, încăpăţânată.

— Deci, nu vrei?

Nu-i spuse nimic.

— Ei bine, strigă David, atunci du-te şi te plimbă! Eşti o prostuţă cu nasul pe sus! La urma urmelor, nu te-aş fi mâncat. Du-te la dracu' cu cărbunele tău, du-te să-ţi uzi picioarele şi mâinile cât îţi va plăcea. Nu obişnuiesc să-i rog pe oameni să-mi primească darurile. Bună seara!

Îşi înfundă mâinile în buzunare, îi întoarse spatele, cu o răsucire brutală şi plecă. Se îndreptă spre fundul antrepozitelor, în locul unde cheiul acoperit mergea de-a lungul căii ferate. Aici, germani în haine de lucru de un albastru spălăcit încărcau în

vagoane lăzile cu ţesături ale uzinei Villard. David privea, încă furios, neatent, rumegându-şi mânia. Totuşi, la un moment dat, observă căderea unui fel de rumeguş la transbordarea unei lăzi.

— Halt!

Se apropie, adună praful gălbui.

— Molii! Deschideţi lada asta.

O sparseră cu lovituri de ciocan. Desfăcură bucăţile. Erau mâncate de molii.

— Deschideţi şi celelalte lăzi, spuse David.

Nouă lăzi din zece erau atacate. David înjura şi blestema. Puse să se golească vagoanele, scoase tot ce se încărcase până atunci. Se întoarse spre biroul lui, pradă unei furii cumplite, în care se amestecau fără să se deosebească limpede unul de altul, cele două eşecuri ale acestei după-amiezi.

III

Sosind seara, pe la ora şase, la cerc, îi găsi la masă pe Ingelby şi pe Villard, împreună cu bătrânul Wendiével. Jucau pocher. În salon era foarte puţină lume. David se duse drept la Ingelby şi Villard. Şi bătându-l pe umăr pe primul dintre ei, zise:

— Ia spune-mi...

— Un moment, rosti Ingelby, arătându-i pachetul de cărţi. Sunt al dumitale. Spun cincizeci, să văd...

Şi isprăvi partida. Pe urmă, ridicându-se, îl înfruntă pe David:

— Ei bine?

— Lâna dumitale e mâncată de molii. Ia-ţi-o, şi plăteşte-mi zahărul.

— Molii?

— Nu face pe neştiutorul, ştiaţi ce faceţi, Villard şi dumneata, vânzându-mi pe eşantion şi născocind povestea cu lăzile. De altfel, era cât pe ce să meargă... Cine s-ar fi ars în chestia asta? David, pe toţi dracii, licheaua asta de David... E necinstit! Îţi înapoiez lâna, plăteşte-mi zahărul!

— N-am nimic de-a face cu povestea asta, zise Ingelby. Ţesăturile erau ale lui Villard. Le-ai examinat, le-ai acceptat... Nu văd deloc...

— Ai să pretinzi că am acceptat ca plată ţesături mâncate de molii?

— Nu pretind nimic. Zic numai că târgul a fost încheiat, semnat în regulă, că ai acceptat mărfurile în starea lor actuală...

— „Şi ţinând cont de deteriorările rezultate dintr-o şedere prelungită în umiditate...”, încheie Villard, care se ridicase de asemenea. Totul este stipulat.

— E puţin cam tare! exclamă David. Să vedem, Villard, dumneata ştiai mai bine ca oricine că înţelegeam prin asta decolorarea, îngălbenirea bumbacurilor, lucruri de felul ăsta. Dar în niciun caz molii!

Villard ridică din sprâncene, avu o expresie de regret politicos.

— Convenţiile fac legea între părţi. Regret.

— Ei bine, asta nu va fi şi legea mea!

— Nu sper, cred, că tribunalele... strecură Ingelby, cu un surâs uşor zeflemitor.

David se întoarse brusc spre el.

— Puţin îmi pasă de tribunale şi de multe alte lucruri. Sunt destul de puternic să-mi fac dreptate singur. Şi cu sau fără tribunale, îţi vei lua ţesăturile, Villard, şi tu, Ingelby, îmi vei plăti zahărul, sau vă jur că vă trimit pe amândoi în închisoare...

— În închisoare, râse Villard.

— Sunt judecători în Franţa, David, strecură Ingelby, cu vocea lui rece şi la fel de calmă. Nu eşti încă Cezar.

— După cum sunt şi închisori în Germania, Ingelby, ripostă David.

Se făcu tăcere. Villard pălise. O consternare generală îi lovise pe toţi cei ce asistau la această dispută. Numai Ingelby rămăsese rece.

— Aşadar, reluă David, şi-au zis: „O să-l păcălim pe David, îi dăm molii pentru zahărul lui... Or să se descurce cu astea în Germania, şi dacă iese cu supărare, el o să fie cel care o s-o ia pe coajă. Şi oricum, cu acte în regulă, noi vom avea de partea noastră şi legea, şi pe profeţi...” Ei bine, cu sau fără contract, şi chiar dacă s-ar vârî şi dracul, îmi veţi da ce-mi datoraţi sau veţi pleca în Germania.

În furia lui, strigase cu voce tare. Se priveau toţi cu nelinişte.

— Nu aşa tare, şopti bătrânul Wendiével.

— Puţin îmi pasă! Ai înţeles, Ingelby?

— Am înţeles mai ales, spuse Ingelby cu vocea lui rece, că dumneata mărturiseşti aici, în faţa unor oameni onorabili, legături neobişnuite cu inamicul şi protecţii mai mult decât suspecte...

— Legături? Şi voi, ăştia? Voi n-aveţi de-a face cu germanii, tu şi cei din banda ta? Doar ştiai foarte bine unde se duc ţesăturile voastre când ai venit să mi le vinzi. Şi plângeai ca să mi le vinzi. Nu vindeai germanilor, ci lui David... El să înfrunte riscul, el să primească lovitura...

— Cum? Bănuieşti...

— Villard, nu mă face să râd. Ţi-ai ars stocurile, ca Decraemer? N-ai instalat la tine un „Service Bruxelles" cu funcţionari care cunosc flamanda? Înţeleg, trebuie să trăieşti, n-am nimic de zis. Dar mi-ar plăcea mai multă francheţe, şi nu atâtea nazuri. Voi sunteţi bogaţii cei răi. Impuneţi bietului popor principii şi uri pe care voi nu le aveţi. Pentru voi sunt două războaie, cel al sărmanilor şi cel al bogaţilor, şi predicaţi morala fără s-o respectaţi.

În jurul lui domneau uluirea şi mânia la unii, mulţumirea la alţii, la cei care îşi păstraseră mâinile curate şi pe care această apostrofare îi răzbuna. „Iată ce înseamnă, îşi spuneau ei, să fi consimţit să faci trafic."

Furios, ghicind reprobarea celor sinceri, Villard strigă:

— Asta-i prea de tot, un om ca mine, care am refuzat să muncesc pentru inamic...

— Pentru că ai fost împiedicat. Pentru că Hennedyck...

— Şi dumneata ai tupeul să-mi faci reproşuri, dumneata care întreţii deschis relaţii cu inamicul, care pleci în Germania în fiecare săptămână, care îi ajuţi populaţia să trăiască, care prelungeşti războiul...

— Şi mai ce?

— A, mărturiseşti, deci!

O rumoare de triumf şi de indignare îl înconjură pe David.

— Se ştie bine ce face!

— Nu-l vezi decât cu ofiţerii!

— Maşinile germane îi cară mărfurile...

— Era în uniformă de ofiţer neamţ la gara din Lille...

— Să se lase insultat de ăsta!

Dominând tumultul, cu părul lui sur vâlvoi, David urlă:

— Da, mă duc în Germania, da, vând ţesături acolo! Şi nu mă ascund, eu muncesc, fac comerţ, am curajul să mă situez deasupra micilor voastre decrete şi a micilor voastre morale! Şi-i ajut să trăiască pe cei de acolo, ca şi pe cei de aici. Unde-i crima? Şi ei strâng cureaua, ca şi cei de-aici. Eu le vând lână, şi

fac bine! Nemţii! Nemţii! Sunteţi caraghioşi, voi ăştia, cu nemţii voştri, cu gazele lor asfixiante, cu submarinele lor, cu atrocităţile lor... Parcă noi, cei de-aici, suntem mai breji. Şi blocada? Nu facem şi noi războiul femeilor, războiul copiilor? Nu ştiţi că mii de oameni crapă de foame şi de frig în fiecare zi, acolo? E mai cinstit, poate, decât să răstorni un pachebot? Îmi vine să râd! Nu, nu există morală, nu există conştiinţă când faci război. Fiecare se descurcă. Şi nu eşti un trădător pentru că faci comerţ cu oameni de la care vei mai cumpăra şi mâine. Un contrabandist nu e un hoţ. Statul nu e conştiinţa mea! Daţi-mi pace!

Şi pe urmă, vreţi să vă spun eu care sunt adevăratele canalii? Tipii ca tine, Ingelby. Eu fac trafic, cumpăr, vând. Sunt folositor. Prin mine, oamenii respiră. Cei din banda ta îi înfometează. De unde vine zahărul? Cărbunele? Orezul? Secara? De ce mai poţi tu încă să faci bere? Unde găseşti tu toate astea? Nu în Germania, nu, e prea periculos. Prin aprovizionare. Pentru că ştii să te combini cu cei care sunt bine instalaţi. Tu nu ai legături cu nemţii, dar mi-ar plăcea de o sută de ori mai mult s-o faci, şi să nu ai pe inimă murdăriile pe care le-ai adunat!

Suflă, livid de furie. O uimitoare expresie de energie şi de violenţă atrăgea atenţia asupra feţei lui greoaie, pătrate şi grase, o faţă cu riduri, deschisă şi masivă, à la Wallenstein. Cu adevărat, în acest moment îi lipsea numai cuirasa de fier şi sabia cu cochilie. În faţa lui, impasibil, palid, Ingelby îl fixa cu privirea lui îngheţată şi nu scotea niciun cuvânt.

— Asta-i, reluă David. Acum, aştept. Banii mei în trei zile, sau Germania. Bună seara.

Plecă în mijlocul larmei.

*

Îşi căpătă banii în săptămână următoare, dar prietenii lui nu-i ascunseseră că Ingelby îşi propunea să-l facă să plătească scump acest succes, după război.

CAPITOLUL AL TREILEA

I

Spre sfârşitul lui 1917, Félicie Laubigier se îmbolnăvi. Privaţiunile, foamea, gerul teribil al acelei ierni, grija războiului care nu se mai sfârşea, îngrijorarea de a o vedea pe mica Jacqueline anemiindu-se încetul cu încetul, şi pe Camille, fiul mai mic, bătând străzile în lipsa şcolii şi vagabondând cu copiii din cartier, toate acestea o şubrezeau pe Félicie. Pe deasupra, nu avea nicio veste de la Alain. Plecat pe front cu echipele de muncă forţată, cu brasardele roşii, nu se mai întorsese şi nu dădea niciun semn de viaţă. Poate că era mort, fără ca mama s-o ştie, fără ca cineva să-şi dea silinţa s-o anunţe. Această nesiguranţă o ucidea.

Iarna lui 1917 fu îngrozitoare. Se anunţase de la început aspră, cu atât mai mult cu cât erau cu burta goală. La Roubaix, la Epeule, mizeria era de neimaginat. Oraşul părea o cetate a muribunzilor. Nu se vedeau decât chipuri palide, feţe livide, ochi traşi, slăbiciuni înspăimântătoare. Bătrânii mureau, tuberculoza făcea ravagii printre copii şi adolescenţi. La cimitir priveai cu stupoare nenumăratele morminte de tineri între optsprezece şi douăzeci de ani. Oamenii care nu se mai văzuseră timp de câteva săptămâni se regăseau, se recunoşteau cu spaimă. Înainte de război, în Nord erau mulţi băutori de bere, oameni cu pântece mari, cu înfăţişare înfloritoare. În lipsa berii generoase, împlinirea trupului li se topise şi acest dezastru îi lăsase goi, fleşcăiţi, incredibil de îmbătrâniţi. Grasul Semberger care locuia în spatele locuinţei Féliciei îţi făcea milă. Obrajii căzuţi fâlfâiau şi se surpau sub bărbie. Era în pielea lui ca într-un veşmânt prea larg şi spânzurând.

Această prăbuşire o caracteriza el însuşi într-un stil figurat.

— Poţi să te speli cu pielea de pe pântece, spunea.

Se descurca fiecare cum putea. Primeau de la aprovizionare legume uscate, morcovi, ghiveci, cartofi deshidrataţi, pe care îi lăsau să se umfle în apă. Totul era de nemâncat. Untura americană era râncedă. Laptele şi biscuiţii lipseau. Înlocuiau cafeaua cu orzul râşnit, despre unt nu se mai vorbea. Solzişorii de porumb – care erau numiţi „cerealină”, serveau la făcutul terciurilor, supelor, iahniilor. Pâinea era împărţită cu stricteţe. O întreagă familie mergea împreună să cântărească porţia

fiecăruia pe balanţa lui taica Duydt. Împrumutau unul de la altul, frate de la frate, cu camătă, o tartină, untură cât o nucă. În tot cartierul domnea trocul. O ceaşcă de cafea râşnită se schimba pe un pachet de sare, un cub de miere artificială pe un kilogram de orez. Fierul de plisat al Féliciei făcea turul Epeule-ului, împreună cu prăjitoarea de cafea a cumnatei sale, Flavie. Se refăceau instalaţiile de creştere a animalelor şi păsărilor de casă. Fiecare avea coteţul lui de iepuri de casă, coteţul de găini. Oamenii îşi petreceau zile întregi în căutarea ierbii de-a lungul canalului sau în şanţuri, pentru iepuri. Era scos pavajul din curţi pentru a planta acolo trei-patru fire de cartof. Se instalau cutii cu mraniţă în jgheaburile de streaşină. În oale, în cutii, în cratiţe vechi cultivau mazăre, salată. Niciun colţ de pământ neocupat, orice maidan era transformat în teren lucrat. Oamenii se organizau în comun pentru apărare, pentru paza de noapte. Pentru că aceste careuri de varză trebuiau vegheate ca o comoară. Aşa că oamenii îşi făcuseră barăci unde dormea un paznic înarmat cu o bâtă. Grădinarii amatori ajungeau la adevărate miracole de răbdare pentru a economisi pământul, sămânţa. Fiecare avea timp pentru el însuşi. Erau desţelenite, erau ameliorate terenuri pline de pietre, erau numărate seminţele una câte una. Unii semănau grâul în oale, bob cu bob, practicau răsăditul apoi muşuroirea după moda chinezească, care constă în înconjurarea fiecărei tulpini cu o moviliţă de pământ pentru a favoriza multiplicarea tulpinilor secundare. Se ajungea astfel, după şapte sau opt răsădiri şi muşuroiri succesive, la un randament extraordinar. Germanii încurajau aceste metode, îi învăţau şi pe alţii, le difuzau. Ei răspândiră procedeul răsădirii germenilor de cartofi. Pentru aceasta se lasă cartoful să germineze în aer, se taie apoi în lung germenii albi şi se răsădesc în locul tuberculului. Un cartof poate da astfel până la patruzeci de răsaduri. O ingeniozitate fără limite, favorizată de nevoie, de lipsa de activitate ajungea la miracole. Se întorceau la un fel de sălbăticie, de civilizaţie primitivă, în care fiecare, după gustul, cunoştinţele, resursele sale, fabrica, schimba, consuma ce putea. Câte unul, ca taica Duydt, făcea cidru din mere putrezite. Alţii fierbeau orz cu zahăr ca să obţină ceva ce semăna cu berea. Decooster, fostul măcelar, îşi folosea maşinile de mezeluri ca să toace grăsimile şi să fabrice o pastă unsuroasă pe care o numea săpun şi o vindea foarte scump.

Félicie încorpora funingine şi zahăr ars în untură şi făcea vacs. Untura, cerealina, laptele condensat şi un gălbenuş de ou amestecate laolaltă alcătuiau o pastă galbenă şi grasă care, întinsă pe pâine, dădea, cu multă bunăvoinţa, iluzia untului. Erau practicate toate surogatele, toate invenţiile, toate imitaţiile. Problema încălţămintei era de nerezolvat, ca şi cea a combustibilului. Pe frigul siberian care domnea, se dădeau câte zece kilograme de cărbuni pe săptămână.

Toate aceste griji cădeau în seama mamei, răspunzătoare de mersul gospodăriei. Mâncare, încălzire, lumină, haine, mici deserturi în zile de sărbătoare, tot ce alcătuieşte existenţa, viaţa familială, îi revenea ei, adevărată victimă.

— Când mama se predă, spunea Félicie, toată casa e tristă, nu-i aşa?... Nu se poate...

Şi ca toate celelalte, alerga, se zbătea, se epuiza fără să ţină seama de ea, pentru a păstra alor săi gustul de viaţă, impresia unui cămin, a unei existenţe încă acceptabile.

În afara acestor griji materiale, în afară de temerile în legătură cu Alain, o neliniştea micul Camille. Bolnavă, trebuind să stea adesea culcată, ea îl supraveghea mai puţin, incapabilă să-i controleze jocurile şi plecările. Jacqueline, care nu avea decât treisprezece ani, nu avea încă autoritate asupra lui. Şi Camille, care fără îndoială nu era rău, se lăsa cucerit de exemplul tovarăşilor lui de joacă din cartier, devenea hoţ, vagabond, nepoliticos. Şcoli nu mai erau. Germanii le rechiziţionaseră pentru a face în ele spitale. Se ţineau două ore de clasă pe zi într-o cârciumioară mobilată de bine de rău cu tablă şi bănci. Nici foc, nici cărţi, nici caiete. Mâzgăleau pe registre vechi şi, dacă era prea frig, învăţătorul le dădea drumul acasă. Pentru că lipsea cărbunele şi cerneala îngheţa. Camille se ducea la micii Duydt, pleca să fure din maşinile şi taberele germane, jefuia casele părăsite. Viaţă amuzantă, veselă, care nu avea alt inconvenient decât că le răpea prea de timpuriu orice simţ moral. Félicie ghicea furturile, găsea în buzunarele lui Camille tutun, pfeningi, cartuşe, praf de puşcă, şi se alarma.

Pe de altă parte exemplul „şmecherilor”, al celor care se descurcau şi se îmbogăţeau, îi descuraja pe cei mai rezistenţi; femei uşoare, traficanţi de aur, muncitori voluntari erau văzuţi întreţinând relaţii cu germanii, câştigând bani mulţi, aducând mâncare acasă. Unul care lucra ca grădinar pentru inamic se

întorcea în fiecare seară acasă cu o plasă plină cu legume. Altul confecţiona saci de tranşee într-una sau două uzine care funcţionau încă, fura ţesături, le vindea şi scotea câştiguri frumoase. Un al treilea conducea automobilele care operau rechiziţionările din fabrici. Alţii, ca Decooster măcelarul, cumpărau de la germani vite, carne şi zahăr sau obţineau licenţe de import din Olanda. Acest Decooster făcea avere. Nevasta lui era de doi ani prietena unui căpitan ataşat la birourile Comandaturii şi prin acest canal Decooster obţinea tot ce dorea. În sfârşit, altele, femei precum Clara Broeckx, tinzând spre alte scopuri pe aceleaşi căi, profitau de relaţiile lor cu personajele influente pentru a-şi aduce acasă mobile frumoase, covoare, bibelouri, tablouri furate din castelele goale de pe bulevardul Parisului. Astfel, în absenţa soţului ei, Clara Broeckx îşi mobilă princiar casa, fără să cheltuiască ceva. La declararea războiului, această Clara Broeckx locuia împreună cu mama ei într-o căsuţă din fundătură. Se măritase în sâmbăta mobilizării şi cum soţul trebuia să plece, nici mama, nici fiica nu vrură să audă de noaptea nunţii. Doar nu era să rămână văduvă cu un copil, nu-i aşa? Soţul trebui să plece astfel – nici prea mulţumit, nici prea glorios. De atunci, Clara Broeckx se descurca. Fusese prietenă cu un ataşat pe lângă Comandatură. Începuse prin a se servi de această autoritate pentru a se muta din oficiu într-o frumoasă casă goală din cartier. Pe urmă ceruse prin intermediul prietenului ei instalarea unei popote de ofiţeri la ea, un aşa numit Kursaal. Germanii tocmai căutau un local pentru Kursaal-ul lor la Epeule. Ea îşi oferi casa. De aici Clara scotea avantaje considerabile, o bucătărie abundentă şi fină, vinuri acceptabile, şi cadourile mărunte pe care i le lăsau plecând cei pe care ea îi fericea cu favorurile ei.

Aceste exemple demoralizau poporul.

Totuşi, în ciuda a toate, cei mai mulţi rămâneau credincioşi principiilor lor, alianţelor anterioare, amintirii celor absenţi şi ţării. Oameni ca Flavie, cumnata Féliciei, se arătau în continuare duşmani neîmpăcaţi ai germanilor. Un fiu pe front, un altul ridicat mereu de inamic, fără bani, fără bunuri de pierdut, nimic care să stăvilească ura ei împotriva inamicului: femeia era fără milă. Nici nu admitea că germanii fac parte din umanitate.

Niciun fel de tranzacţie, niciun fel de contact cu ei. Fusese şi în închisoare; suferise dar ieşise mai neîmblânzită, mai

neînduplecată. Mergea până la nedreptate, până la cruzime. Numai o mamă care suferea ca ea putea ajunge la o asemenea dorinţă de răzbunare. Ar fi ucis dacă nu i-ar fi avut pe cei mai mici, pe care nu putea să-i lase în voia soartei. Şi totuşi, germanii nu mai erau invadatorii orgolioşi şi duri de la început. Sufereau, începea să se simtă şi la ei mizeria, o mizerie teribilă. Nu mai erau băieţii frumoşi, sănătoşi şi robuşti, în strălucitoarele lor uniforme noi. Bătrâni, infirmi, chiori, şchiopi, miopi, oameni cenuşii, cocârjaţi, obosiţi, sau – lucrul cel mai dureros în acest război – băieţandri, adolescenţi de şaisprezece, şaptesprezece, optsprezece ani, imberbi, plăpânzi, bolnăvicioşi, palizi încă din cauza atmosferei închise a studiului şi a şcolii şi speriaţi de oroarea infernului în care se lăsaseră aruncaţi orbeşte cu capul plecat. Se întorceau de pe front, abrutizaţi, acoperiţi de noroi, pe jumătate nebuni, negri, târându-şi paşii, incapabili de a-şi păstra locul în rând şi oprindu-se jalnic de-a lungul trotuarelor pentru a-şi recăpăta suflul, în ciuda bruftuluielilor caporalilor. Defilarea lor dura astfel ore întregi, uneori zile întregi, tăind în două cartierul printr-un fluviu de bărbaţi, tunuri, furgoane, maşini de ambulanţă, chesoane, şi din nou bărbaţi, bărbaţi... Şi toate într-o rostogolire confuză, surdă, un zgomot de fier, de cizme, de cai, de artilerie în mers, uneori dominată de muzica slabă a fluierelor... Şefii îi încurajau, îi puneau să cânte *Gloria*, ordonau pas de paradă, pentru a nu lăsa ca popoarele invadate să vadă deznădejdea armatei germane. Ei cântau refrenul un minut, ritmau pasul, băteau din călcâie... Pe urmă îi cuprindea din nou istovirea, începeau din nou să întârzie, încetau să cânte, unul după altul. Unii ajunseseră la un atare grad de epuizare încât uitau orice ruşine. Se opreau, se sprijineau de un zid, cereau femeilor o gură de apă.

— Du-te de te spânzură, spuneau cele neînduplecate, ca Flavie.

Dar altele aduceau o strachină de apă proaspătă fără să le pese de reprobarea publică. Într-o zi fusese văzut unul murind în stradă, căruia femeile refuzaseră să-i dea de băut. Ceea ce făcu o puternică impresie asupra mulţimii.

*

Într-o seară, Félicie le dădea să cineze Jacquelinei şi lui Camille, când sosi un diavol mare german, murdar şi sfârşit de

oboseală. Fusese încartiruit la familia Laubigier. Se aşează aproape de foc, modest, ca un om ce se ştie intrus, în vreme ce copiii şi Félicie mâncau. Ea făcuse din cerealină şi untură topită un fel de clătite groase şi greoaie, pe care le mâncau cu puţin zahăr nerafinat, care le umplea stomacul fără să coste mult. Mirosea frumos. Germanul simţea chiar sub nasul lui mirosul acestei grăsimi calde şi nu spunea nimic.

Puţin stânjenită că mânca fără să-i ofere şi lui, Félicie, în cele din urmă, după ce ezitase mult, îi arătă farfuria cu clătite de pe masă.

— Mâncaţi, domnule... Da, da... El înţelese îndată. Se aşeză la masă, trase spre el farfuria cu clătite. Mânca cu amândouă mâinile, cu o rapiditate uluitoare, abia mestecând, înghiţind. Pesemne că era mort de foame, bietul. Clătitele dispăreau, se prăvăleau în gura lui una după alta, sub privirea consternată a lui Camille şi a Jacquelinei. Asuda de bine ce-i era. Adună în vârful degetelor restul de pastă prăjită şi de zahăr, de pe fundul farfuriei, îl aruncă în gură, întoarse spre Félicie o faţă congestionată, muiată de sudoare, liniştită.

— Oh, e bun, doamnă!

Avea o înfăţişare atât de fericită încât Félicie nu regretă prea mult că se duce la culcare fără să fi cinat.

Îi arătă camera lui, o chiţimie tristă, mobilată cu un pat-cuşcă. Locuinţa era mizeră şi peste tot germanilor li se rezerva ce era mai puţin bun. Dar omul, ca toţi cei sosiţi de pe front, nu era mofturos. Îi era numai teamă să nu deranjeze, să nu aducă murdăria şi păduchii lui în această casă curată.

Dormi la familia Laubigier, plecă a doua zi dimineaţa, dar se întoarse pe la ora unsprezece cu un sac de cărbuni în spate şi în mâini cu o cratiţă enormă cu cartofi.

— Eu, bucătar, doamnă. Eu fierb aici cartofi pentru ofiţeri.

Aprinse plita Féliciei, puse cartofii, îi lăsă să fiarbă abia zece minute, îi luă, îi dădu vreo zece Féliciei şi fugi cu cratiţa.

— Dar nu sunt încă fierţi, strigă Félicie.

— Ba da, ba da, bine fierţi. Nu s-au spart.

Dispăru. Félicie îşi puse cartofii din nou la fiert. El reapăru pentru masa de prânz. Aducea într-o gamelă un rest de varză acră, cârnaţi, linte şi marmeladă. Puse totul pe masă.

— Bun, bun, mâncaţi...

Nu se lăsară rugaţi. Mâncară cu el acele lucruri rare şi delicioase. Omul părea încântat. Explică în păsăreasca lui jumătate franceză, jumătate germană, că se numea Krems, că era bavarez, că făcea războiul de la început. Găsise un post bun la bucătărie, se ocupa în special de mesele ofiţerilor pentru Kursaal-ul stabilit la Broeckx. Avea trei copii, o nevastă pe care o iubea nespus, care se necăjea mult fără el. Arătă tuturor fotografii. Félicie o arătă şi ea pe cea a fiului ei Alain. Se jeluiră împreună. Jacqueline îl întrebă de ce nu fierbea mai mult cartofii. El explică că ofiţerii îi cereau întregi şi că ar fi trimis în tranşee dacă i-ar aduce sfărâmaţi.

Domnii aceia erau cu adevărat mofturoşi. Erau instalaţi luxos la Broeckx, puseseră să se aducă covoare şi fotolii, căutau vinuri bune, fumau trabucuri speciale, din care uneori Krems lua discret. Trăiau ca nişte funcţionari, mergând la birou, întorcându-se pentru dejun şi cină, jucând cărţi, fumând şi tăifăsuind, sau făcând seara muzică. Cereau o bucătărie aleasă şi fină, instalaseră în grădina casei un coteţ mare de păsări ca să aibă ouă proaspete. Puseseră chiar să fie amenajată o bibliotecă şi agăţaseră tablouri. Uneori, de pe front se întorceau alţi ofiţeri cărora acest confort, această viaţă regulată şi liniştită le stârneau revolta şi mânia. Şi de două sau trei ori, la Kursaal, izbucniră certuri violente între cei din spatele frontului şi cei din tranşee.

Krems vorbea despre astea fără uimire sau indignare. În toate acestea, el nu cerea decât un lucru: să fiarbă cum trebuie cartofii lui. Ca să nu se întoarcă pe front, să-şi regăsească după război, dacă acesta se va sfârşi, nevasta şi copiii.

Se întoarse astfel în fiecare zi, la ora meselor. Aducea resturile de la ofiţeri, le împărţea cu familia Laubigier. Era bine. Ei căpătară obişnuinţa acestor suplimente plăcute. Curând, Camille şi Jacqueline începură să-l aştepte pe Krems ca să mănânce. Sfârşiră prin a nu mai cina fără el, aşteptau până la întoarcerea lui şi se aşezau la masă odată cu el. Tacâmul lui era pregătit. Treptat se integra în familie, făcea acum parte din existenţa comună. Se ataşară de el. Era un om cumsecade, avea un cap frumos, cu obrajii slabi, cu părul încărunţit, cu ochii de un albastru-deschis, puţin naivi.

Trăind laolaltă, se năştea între ei o familiaritate crescândă. Nu-l mai vedeau ca pe un german, ca pe un inamic, Devenea un om ca toţi ceilalţi, cu simpatii, râsete, bucurii, devotamente. Nu mai era soldatul pe care îl găzduiau. Acum el era Krems. Se ocupa de lucruri mărunte, îşi avea locul în casă, spărgea lemne, aducea cărbuni. Le-ar fi lipsit seara dacă nu l-ar fi văzut sugându-şi pipa la colţul sobei.

Bolnavă de mult timp, la o lună după sosirea lui, Félicie căzu la pat. Într-o dimineaţă, nu putu să se scoale şi Krems urcă să o vadă în camera ei. Ea plângea, avea atâtea de făcut, atâtea griji. El o linişti. Coborî să spele vasele, să spele pardoseala, să aprindă locul. Îi trezi pe Camille şi pe Jacqueline, îi pregăti pentru şcoală, se ocupă de masa lor.

După-amiază se întoarse mai devreme. Nu era liniştit. Urcă să o vadă pe Félicie. Îi duse un ceai, o cărămidă caldă, îi propuse să mănânce un ou pe care urma să-l aducă de la Kursaal. Se oferi chiar să facă lucruri ridicole, bunăoară s-o ajute să se spele sau să se pieptene, cu un aer atât de sincer şi de devotat, că ea nu putu decât să surâdă. Le dădu să mănânce copiilor şi-i culcă, se trezi de patru-cinci ori noaptea să vadă dacă Félicie nu voia ceva.

Ea zăcu săptămâni întregi. O îngriji ca o infirmieră, purtând-o de pe pat pe un scaun, întorcându-i salteaua, încălzindu-i ceaiurile.

Se ocupa mai ales de Camille. Ştia că micuţul avea lecţii de făcut şi că le uita voit. Jacqueline nu era nici ea prea mare ca să aibă destulă autoritate asupra fratelui mai mic.

Krems intervenea. Învăţa cu greutate să descifreze caietul cu teme al lui Camille. Supraveghea făcutul acestora, controla repetarea lecţiilor şi ţinuta caietelor. Se ocupa de purtarea lui Camille; îl oprea să iasă şi să vagabondeze, îl certa când îl vedea hoinărind şi fumând cu lichelele. Îi făcea morală.

— Mai ales, niciodată fumat... Tutun e rău... Germani, mari, puternici, solizi, niciodată copiii mici nu fumează în Germania! Francezi mici, bolnavi, mult bea, mult fumează!

Pentru că punea încă în asta un fel de şovinism, acel orgoliu al rasei, acea mândrie de a aparţine sângelui germanic care li se inocula de atâta timp. O spunea de altfel atât de naiv, atât de sincer, acţiona cu atâta dorinţă francă de a-i face pe ceilalţi să

profite, să beneficieze de experienţa sa, – pe bieţii francezi care nu ştiau să trăiască sănătos – încât nu devenea supărător.

Curând, Camille începu să se teamă de el şi să-l asculte. Îi era frică mai mult de el decât de mama sa. Fu mai puţin văzut pe trotuarele din Epeule. O anumită îndreptare se văzu în lecţiile sale şi în limbajul lui. Félicie şi Jacqueline se bucurau. Iar Krems îşi continua de bună-credinţă rolul său de infirmier şi de pedagog.

Uneori, Krems se întorcea trist. Îi spunea Féliciei:

— E rău, multă carne...

Pentru că germanii nu mai erau de multă vreme în perioadele de abundenţă ale primului an. Varză, sfeclă, pâine de tărâţe, supe de urzici, alcătuiau mâncarea obişnuită mai ales a soldaţilor. Când Krems vedea apărând carnea în meniuri, deducea de aici prevestiri sinistre. Plecarea, frontul nu erau departe. Atunci blestema de unul singur la nesfârşit, seri întregi, sau suspina recitind scrisori. Pe urmă, într-o seară, dispăru, ca să reapară după patru-cinci zile, murdar, plin de păduchi, istovit, buimac. Îşi petrecu noaptea spălându-se, curăţindu-se, puricându-se. Câtva timp încă trăi într-un fel de abrutizare, ca şi cum tranşeele l-ar fi năucit, l-ar fi golit de suflet. Apoi, treptat, reapăru acel Krems naiv şi amuzant, omul cumsecade.

Ceea ce-i făcea şi mai mult rău erau scrisorile, scrisorile de acasă. Primea câte una la fiecare două săptămâni. Ele îi dădeau ştiri din spatele frontului, din Germania, unde se suferea la fel de mult, dacă nu mai mult ca în ţara invadată. Foame, frig, boală, lipsa de veşminte, el ghicea totul în spatele explicaţiilor resemnate, a jumătăţilor de minciună cu care ai lui îşi ascundeau încă de el disperarea. Citea aceste scrisori de zeci de ori. Etala din nou vechile fotografii care dormeau în portofelul lui, le privea, le sorbea din ochi, plângea şi se descuraja. Mai mult decât tranşeele, suferinţele, înfrângerile şi privaţiunile, acestea îl demoralizau pe soldatul german: veştile proaste din spatele frontului. Atât cât spatele rezistă, soldatul se ţine bine. El se frânge în ziua când află de mizeria celor pe care îi apără.

Şi totuşi Krems rămânea neamţ, german. Germania era marea ţară, deasupra celorlalte, ţara martiră, strivită de nedreptatea universală. Kaiserul rămânea marele om, intangibilul. La capătul calvarului era victoria. Şi rasa germană merita să domine. Aceste lucruri nu le vedea prin el însuşi.

Bineînţeles, nu voia să se dea de exemplu pe el, nici pe camarazii lui, nici pe vreunul din cei pe care îi cunoştea în jurul lui. Toţi aceşti oameni erau oameni ca şi ceilalţi, aidoma cu francezii. Dar probabil că deasupra tuturor acestora se aflau oameni de elită, reprezentând acest ideal. Simţea faţă de Anglia o ură de necrezut, ca şi cum aceasta i-ar fi provocat lui personal cele mai grave prejudicii. Şi adesea, seara, Flavie Van Groede şi el, cele două opoziţii vii, acele două încarnări ale spiritului patriotic popular, angajate fără să priceapă ceva într-o aventură ale cărei prime şi cele mai triste victime erau ei înşişi, se certau, ataşaţi eroic cauzelor lor, în legătură cu cei vinovaţi de război – Poincaré, Anglia sau Wilhelm al II-lea...

În ianuarie Krems obţinu o permisie. Deveni pisălog la culme. Vorbi despre asta cu opt zile înainte. Făcu cumpărături ruinătoare, săpun de la Decooster, pânză, ciocolată, o bucată de piele pentru ghete de damă. Félicie îi dădu două borcane cu dulceaţă de revent pentru copiii lui. Plecă strălucind de bucurie.

Se întoarse după douăsprezece zile cu o înfăţişare tristă. Întinse pe masă câteva pacheţele modeste. O minusculă prăjitură cu ou, un pateu de iepure, lucruri sărmane pregătite cu zgârcenie pentru el. Nu le atinse, le dădu să le mănânce lui Camille şi Jacquelinei.

— Nu merge, Krems? întrebă Félicie.

— Nu, nu, nu merge...

— Familia?

— Doamna a mea, a slăbit mult, bolnavă mult.

Nu explică mai mult, se refugie în colţul lui, aproape de sobă şi uită să fumeze.

În zilele următoare fu gânditor, trist şi distrat. Lăsă de mai multe ori cartofii să se sfărâme şi se expuse bruftuluielilor ofiţerilor.

Pe urmă primi o scrisoare. O citi de mai multe ori, seara, la gura sobei. Plângea. Nu se ştie de ce, nu spuse nimic nimănui. Se duse la culcare fără să cineze. Înainte de a urca, îl sărută pe micul Camille.

Noaptea, din patul ei, Félicie îl auzi umblând încoace şi încolo, coborând scara, căutând ceva. Neliniştită, strigă:

— Krems, eşti bolnav?

— *Nein, nein*, nu bolnav.

Nu mai auzi nimic, dar dimineaţa îl găsi spânzurat în faţa ferestrei, cu faţa de culoarea pielii tăbăcite, rece. Se spânzurase discret, cu frânghia de rufe a Féliciei. Ezitase. Avea lângă el puşca încărcată. Dar probabil că se temuse că face zgomot, că-i trezeşte, că deranjează. Alesese o moarte mai modestă.

Doi ofiţeri veniră să constate decesul. Mulţimea înconjura casa, se află că un german se spânzurase, aceasta se întâmpla adesea de la un timp: era un semn bun! Erau mulţumiţi. Ofiţerii, de la fereastra camerei, văzură mulţimea. Discutară amândoi cu mânie. Şi unul dintre ei îi arăta mortului pumnul şi-l înjură în germană.

*

Odată Krems mort, mizeria deveni îngrozitoare la Félicie. Niciun ajutor acum, nici mâncare, nici cărbuni. Bolnavă, Félicie trebui să se smulgă din pat, să alerge, să tragă, ca să găsească pentru copii puţin foc şi pâine.

Domnea foamea, o foame disperată, resemnată, fără mânie, furie sau revoltă. Se simţeau în mâinile unui inamic prea puternic. Mai ales, îl simţeau înfometat, hăituit, la strâmtoare, ca ei înşişi. Nu era nicio casă, niciun cămin unde să nu domnească această foamete, acest gol abrutizant al pântecelor şi al creierelor, o suferinţă tristă, prelungită la nesfârşit, fără speranţă.

Aprovizionarea se făcea greu. Canalele erau îngheţate. Şi prea numeroşii traficanţi distrugeau pe drum un sfert din alimentele cele mai bune. Ce rămânea, abia dacă putea fi mâncat, şi cum trebuiau să le şi plătească, cel mai adesea se lipseau. Nu mai aveau bani. Luau două raţii în loc de patru.

Ici şi colo, germanii aveau cantinele lor în uzine. La porţi, şiruri de fiinţe jalnice, femei, bătrâni, băieţi jigăriţi şi înfometaţi aşteptau împărţirea resturilor, pomana de pe un fund de gamelă.

Fiecare făcea acasă nenumărate mâncăruri proaste, amestecuri de te miri ce, tocană de sfeclă şi de peşte uscat, fierturi de făină cu apă şi untură, stive întregi de clătite care ţineau opt zile, umpleau stomacul şi înlocuiau foamea printr-o indigestie, prăjituri cu făină de orz, de secară, de hrişcă sau de porumb. Un fier de gofrat valora o avere, un kilogram de sfeclă

opt franci de aur, patruzeci de franci de azi. Cine putea să-l cumpere sau să-l fure, mânca sfecla crudă. Dacă din întâmplare dispuneau de puţin foc, o puneau să fiarbă şi o mâncau în chip de salată, cu untură topită în loc de ulei şi lămâie în loc de oţet. Sau dacă aveau din belşug untură, îşi ofereau un ospăţ: sfeclă prăjită. Ceva zaharat, fad şi gras.

Taica Duydt vindea cu şase franci kilogramul de coji de cartofi şi făcea acum o băutură cu gust de vitriol lăsând să fermenteze sucul de coji de cartofi cu lămâie. Decooster vindea pe piaţă pe faţă, fără să se ascundă, cotlete de câine, câini mari cumpăraţi de ici de colo şi pe care-i dobora el singur în curte, cu lovituri de ciocan. Oamenii scormoneau grămezile de gunoi, în stradă. Fură văzuţi unii care adunau iepurii morţi, maţele de păsări, făina de in din cataplasme, pentru a le mânca.

Începând din februarie, frigul deveni teribil. Iarna din 1917–1918, în sine o calamitate înspăimântătoare, se adăuga daunelor provocate de oameni. Erau douăzeci de grade sub zero. Canalele de scurgere care nu se mai curăţau, se înfundaseră în multe locuri. Şi străzile, la început inundate, se transformaseră în banchize. Băieţii patinau pe pavaj, coborau în sănii pantele străzii Alouette şi bulevardului Montesquieu. Cerneala, vinul, berea îngheţau. Pragurile caselor se spărgeau. Curând, copacii începură să pârâie şi să se despice şi fură găsiţi oameni morţi în patul lor.

Nu mai erau cărbuni, nici ţesături. Germanii făcuseră inventarul tuturor veşmintelor şi rechiziţionaseră ce era utilizabil. Aşa încât ajunseseră să-şi facă veşminte din pături şi oamenii mergeau pe străzi drapaţi ca arabii. Alţii petrecură luni întregi în pat. Dimineaţa, în fiecare dimineaţă, pentru Félicie se punea problema neliniştitoare a focului. Se trezea devreme, pe la cinci-şase, şi pornea prin noapte, prin vânt şi prin gerul teribil să caute cu ce să aprindă soba. Rătăcea prin oraş ca un primitiv prin junglă, la întâmplare. Îi lăsa pe copii, pe Camille şi Jacqueline, în pat, până la întoarcerea ei. Acolo, cel puţin, nu le era prea frig. Ea, rebegită, îngheţată, plângând de suferinţă, căuta pe străzi, adesea până spre seară, vreascuri, hârtie, un praf de combustibil. Se ardea orice. Copacii erau curăţaţi de crăci şi, ca şi alţii, Félicie mergea să adune ramurile şi frunzele uscate. Apoi fură doborâţi un arbore din doi, de-a lungul străzilor şi bulevardelor. Oamenii cumpărau gudron, stropeau cu el hârtii

vechi, făceau grămezi şi acestea ardeau, răspândind un miros insuportabil.

Munţii de deşeuri care blocau străzile uneori până la etajul întâi, fuseseră scotocite şi răs-scotocite de sute de ori. Şi în continuare, oamenii înfofoliţi în saci, cu capul înfăşurat în fulare, cu înfăţişarea unor eschimoşi, le scotoceau încă, munceau acolo. Erau distruse casele goale, asediau locuinţele abandonate de emigranţi. Luară tot, sparseră tot. Nu lăsară din ele decât cărămizile. Tot ce era lemn, până la schelet, fu smuls. În toate străzile se găseau astfel de schelete sinistre. Oamenii smulgeau zăplazurile, stâlpii de lemn care mărgineau căile ferate. Erau văzuţi, noaptea, unii care deşurubau buloanele căilor ferate, pentru a lua traversele de stejar. Santinelele trăgeau în aceşti nenorociţi. Mai mulţi fură ucişi. Félicie se ducea spre seară cu o toporişcă să spargă uşa unui hangar, pentru a smulge câteva scânduri. Asta însemnau două ore de foc, cât să fiarbă orezul sau cerealina. Se grăbeau să înghită fiertura dârdâind, cu picioarele pe oala caldă încă, pentru a recupera restul de căldură pe care-l păstra aceasta. Apoi se întorceau să se culce, şi restul timpului îl petreceau astfel în pat, toţi laolaltă, grămadă, vârâţi sub o grămadă de boarfe. Sau copiii se duceau în strada Epeule, la uzina Hennedyck. Zidul uzinei dădea spre sud. Aici se mai simţea puţin soarele. Şi cum de cealaltă parte erau bucătăriile spitalului, căldura lor încălzea puţin zidul. Unii oameni îşi petreceau aici ziua, teşiţi, lipiţi de aceste cărămizi, pentru a le absorbi căldura. Pe o lungime de douăzeci de metri îşi disputau locurile.

Curând începură să demoleze acasă la ei. Sacrificau un scaun, un scăunel de bucătărie, o masă veche, un cufăr, o ladă de rufărie. Apoi fu rândul paturilor. Vor dormi toţi împreună, le va fi mai cald. Se fragmentau paturile în scânduri subţiri, pentru bucătărie. Bufete, garderoburi, dulapuri, rame, fotolii fură trecute şi ele prin secure. Apoi trecură la case. Acestea fuseseră respectate până la capăt. Le era încă teamă de proprietar. Casa era intangibilă. Dar le era prea frig. Se simţea că dincolo de un anumit grad de mizerie nu se mai putea cere omului să aibă simţul dreptăţii şi că prima datorie este aceea de a trăi. Începură timid prin demontarea balustradelor de scară, a trapelor de la poduri, a lucrurilor inutile, a accesoriilor. Scândurile de la dulapuri, scândurile de la pivniţă, unde se

puneau alimentele la rece. Apoi uşile de la încăperea de toaletă, scândurile, scaunul, acoperişul. De astea te poţi lipsi. Obloanele de la ferestre, coteţele de iepuri, barăcile cu ustensile, lăzile de cărbune... Câteva săptămâni încă, apoi trebuiră să umble la uşile de la camere şi la podeaua podului, la jgheaburile de streaşină şi la burlane. Ajunseseră să trăiască în case ciudate, care nu se mai închideau, care nu mai erau decât nişte ziduri goale, cu o saltea de paie pe jos, cu un foc într-un colţ. Unii oameni, ca Flavie, demolau până şi scara, doborau întreaga casă a scării şi urcau să se culce pe o scară portabilă. Cu fiecare fragment de casă plecau şi amintirile. Această scândură din pivniţă, o bătuse tata în cuie. Acest fotoliu, era un cadou al fiului pentru mamă, ca să se odihnească aici în tihnă când va fi bătrână. Se ardea lemnul şi se păstra cu pioşenie stofa. Mai târziu poate vor putea să refacă un fotoliu asemănător.

Toate acestea anunţau sfârşitul. Nu va mai dura mult timp aşa, nu se mai putea, sau altfel întregul Roubaix va muri. Nu mai aveau forţa să se mişte. Dârdâiau, îngrozitor de slabi, sub grămezi de zdrenţe rufoase. Îşi treceau zilele înşelând foamea şi frigul, aşteptând, rozând hârtie şi sufocându-se sub cuverturi ora scurtă şi delicioasă când vor face foc, sau când vor mânca. Fierbeau orezul şi sfecla seara, să le fie mai puţin foame şi mai cald, şi să poată adormi având la picioare, într-o sticlă, apa caldă de la legume. Erau atât de slăbiţi, atât de goliţi, că după ce mâncau simţeau o căldură în pântece, o impresie de arsură, ca şi cum imediat stomacul reîncărcat ar fi început să răspândească în organism o căldură întăritoare. Profitau de asta şi mergeau să se culce imediat pentru a adormi fără suferinţă. Şi ce să facă altceva? Cei ce nu dormeau n-aveau chef de nimic. Cum să citeşti, să vorbeşti, să te distrezi când ţi-e foame şi frig? Nu mai era tutun, nu mai puteau să fumeze. Nu mai era foc. Nu mai era lumină. Nu mai puteau îngădui să consume ulei pentru a avea lumină, preferau să stea în întuneric. Nu mai erau cărţi, ziare, lecturi. Şi de altfel vederea le slăbea, deveneau miopi, ochii se îmbolnăveau. Nu mai erau saltele, cuverturi, veşminte. Se adunau grămadă pe o saltea de iarbă de mare, trupurile se încălzeau laolaltă pe întuneric, în timp ce afară bubuia eternul tun, această luptă uriaşă care de mai mult de o mie de nopţi umplea adâncul cerului, fără să înainteze în vreun fel.

Veneau adesea şi avioane. Proiectoarele măturau ceru! negru, tunurile slobozeau grindine de şrapnele. Plumb şi fier se prăbuşeau peste acoperişuri, spărgeau olanele şi geamurile. Nu mai coborau în pivniţe, căpătaseră un fel de indiferenţă, de fatalism sălbatic.

Sau în tăcere, în mijlocul unei trecătoare linişti nocturne, se auzea o rostogolire surdă, mai tragică încă decât tot restul, zgomotul tramvaielor, camioanelor, trenurilor înaintând spre front, purtându-şi încărcăturile de oameni sau aducând răniţi şi morţi, în vreme ce oraşul dormea. Germanii ascundeau populaţiei mişcările de trupe. Acestea erau ascultate cu nelinişte. Când se vor sfârşi? Vor fi eliberaţi oare într-o bună zi? Şi dacă francezii vor intra printr-o minune în Roubaix, vor mai rămâne oare oameni vii să povestească prin câte au trecut?

II

Printr-un drum îngust, încastrat între două banchize de argilă, peste câmpuri, Annie Mouraud şi verişoara ei Antoinette Fonteroix veneau de la Mont-à-Leux spre frontieră, pentru a o trece.

Annie acţiona pe cont propriu. De mult timp, în familia Mouraud, ca la mulţi alţii, mizeria ucisese spiritul de familie. Trăia fiecare pentru sine, despre existenţă îşi făcuseră o concepţie sălbatic de solitară şi egoistă. Spălatul rufelor nu mai aducea aproape nimic. Georges Mouraud, fratele mai mic al Anniei, continua să meargă la şcoală, împins ambiţios de mama lui, care se omora pentru el. Şi Annie, silită să se descurce singură, o scotea la capăt cum putea, făcea puţină croitorie, şi trecea mărfuri pe care le revindea.

Antoinette aducea mărfuri pentru prăvălie. Edith nu mai găsea nimic, nici să vândă, nici să cumpere. Or, un kilogram de cartofi, vândut cu doisprezece franci la Roubaix, era plătit cu douăzeci de bani în Belgia. Antoinette, ispitită de câştig, şi mai ales de pericol şi de atracţia unei aventuri încă noi pentru ea, o rugase atâta pe Edith, încât mama o lăsase până la urmă să meargă. Pentru Antoinette era o adevărată excursie, această contrabandă sub puşca santinelelor. Trăia o pagină de roman.

Voiau să se înapoieze în Franţa trecând între Mont-à-Leux şi Wattrelos, în locul unde un curs de apă noroios (asta în Nord se cheamă riez) formează frontiera. Era în februarie, venise în

sfârşit dezgheţul, un dezgheţ diluvian, după acel groaznic îngheţ din iarna lui 1917. Ploua de patru zile. Un vânt vijelios sufla fără încetare dinspre nord-vest, compact ca o masă materială. În faţa celor două mărşăluitoare peisajul se întindea cenuşiu, posomorât. Se zăreau cătune, o cale ferată şerpuită, o cărămidărie, o uzină în depărtare, şi din nou începea câmpia, o câmpie umedă, argiloasă, brună şi verde, tăiată de rigole şiroind, îmbibată, înecată de apă.

Un clipocit neîntrerupt urca din pământ, zgomotul apei căzând, curgând, întinzându-se, inundând lumea. Şi deasupra – cerul, un cer de cataclism, astupat, invadat de o îngrămădire de nori învolburaţi, turtiţi, sfărâmaţi, rostogolindu-şi în dezordine batalioanele de fum la asaltul orizonturilor răscolite, sub suflarea furtunii, crăpând, topindu-se, slobozind ici şi colo sub ei jeturi torenţiale, care se vedeau de departe abătându-se peste privelişte ca nişte trombe negre, compacte. Din înălţime, se răspândea o lumină tulbure, lumină lividă a cerului Flandrei în februarie. Şi zgomotul veşnic al canonadei îndepărtate se armoniza cu acest cadru de apocalips, acest cer epic în stare să-l facă să viseze şi să se exalte pe un Ruysdaël[11] şi sub care, indiferente, obişnuite, oarbe, Antoinette şi Annie mergeau, minuscule siluete singuratice, de-a lungul unui drum de pământ negru, al cărui dublu făgaş paralel – cele două brazde pline de apă fremătătoare, cu reflexe moarte de staniu – urca spre infinit.

Umblau de o jumătate de oră în plin câmp, când, în depărtare, la linia orizontului care alcătuiau un vag traiect rectiliniu între două imensităţi cenuşii, apăru masa unui cătun. Un horn slobozea un fir de fum negru, subţire, răsucit, atât de repede lărgindu-se, risipit şi purtat de vânt, încât părea că aleargă să îngroaşe şi să întărească hoardele întunecate, sinistra cavalcadă a escadroanelor cerului. Acolo era frontiera.

Ajunseră la cătun prin spate, intrară în grădinile micilor case. La uşa bucătăriei uneia din aceste cocioabe, o femeie le ceru douăzeci de centime şi le lăsă să intre. Locuitorii de la frontieră îşi câştigau astfel viaţa, percepând o dijmă celor ce se adăposteau la ei, în aşteptarea momentului favorabil pentru a trece dincolo.

---

[11] Ruysdaël (Jacob van), peisagist olandez (1629–1682). (n.t.).

În bucătărie se şi strânsese lume, câteva bătrâne, trei golani tineri care fumau ţigări şi graseiau într-un dialect grosolan, câţiva băieţi între zece şi doisprezece ani, un tip înalt, atletic, adevărat Hercule cu păr roşu, prost bărbierit, cu înfăţişare bestială, care privea pe fereastră şi o supraveghea de departe pe santinela germană, şi o femeie de vreo treizeci de ani cu băieţelul ei.

Antoinette şi Annie îşi aruncară sacii la pământ, alături de ceilalţi. Întreaga pardosea a bucătăriei era acoperită de baloturi. Antoinette voise să ia prea mult. Sacul ei cântărea peste patruzeci de kilograme. Susţinea că nu e greu, că ar putea să alerge cu această povară. De fapt fusese mulţumită că poate să-l lase jos. Apropiindu-se de cocioabă, începuse să simtă un fel de tremurat în picioare, care anunţa oboseala. Aşteptară un nesfârşit sfert de oră. Cei trei vagabonzi, cu câte un cuvânt scurt, rupeau din când în când tăcerea:

— Ai luat cartoafe?

— Plină desaga, da...

— Eu, unt...

— Eu, făină de soia...

Între timp ploaia cădea, cu murmurul ei monoton. Şi uneori vântul plângea. Seara se lăsa cu repeziciune. Femeia îşi luase băieţelul pe genunchi şi suspina chinuită.

— Cum o să trecem? şopti Antoinette.

— Prin riez.

— Îmi scot ghetele?

— Nu, ai să te răneşti, sunt cioburi, şi pe urmă va trebui să putem alerga...

— O să ne udăm?

— Ne uscăm alergând...

Uriaşul roşcat, care privea pe fereastră, lăsă dintr-odată să cadă perdeluţa.

— Acum!

Apucă un sac enorm, un balot de grâu de cel puţin optzeci de kilograme, îl luă în spate săltându-l cu o mişcare din şale, şi-l puse pe umeri cu un icnet. Îşi căută echilibrul, asigură încărcătura cu o săltare mlădioasă, ezită o secundă şi se repezi afară, cu capul plecat.

În spatele lui ceilalţi se precipitară în dezordine, prin ploaie.

Drumul cobora în pantă destul de abrupt. Jos curgea riezul, umflat, milos şi iute. Un abur urât mirositor urca în amurg şi-i desena cursul. În depărtare, un mic pod. Deocamdată nu era nicio santinelă. Se rostogoliră spre depresiune. Din toate casele cătunului ieşeau grupuri de bărbaţi, femei, băieţi, îndoindu-se sub greutăţile lor şi alergând spre riez. Antoinette, surescitată, i-o luase înainte lui Annie, se simţea uşoară, iute, alerga sprintenă în ciuda greutăţii din spate, ca şi cum nervii ei încordaţi i-ar fi dublat energia. În faţa ei, în frunte, se afla omul roşcat uşor de recunoscut prin vigoarea lui de bivol, cu sacul cel uriaş ca un munte, pe umeri. Chiar în spatele lui, femeia cu băieţelul, alergând şi trăgând copilul de mână.

Ajunseră la riez. Acesta este un canal de scurgere descoperit, care serveşte la deversarea noroaielor din Roubaix – Tourcoing şi care curge prin Espierre să întâlnească apele râului Escaut. Torent negru la nivelul solului, grăbit, iute, noroios, putregăit, şfichiuit de picăturile mari ale ploii, împestriţat de bule, cu reflexe de petrol şi ulei, atât de puturos, unsuros şi fetid, că ploaia părea a se chinui zadarnic să-l spele. Se precipitară în această cloacă. Se bălăceau în ea cu împroşcări mari. În faţa Antoinettei, femeia îşi luase băieţelul în braţe ca acesta să nu se ude la picioare şi înainta în apă cu dubla ei încărcătură. Antoinette o urmă. Sub picioarele ei colcăia nămolul. Se împotmolea în el. Parcursese abia o treime din riez şi apa îi ajungea până la pântece. Continua să înainteze, simţea apa grasă, puturoasă, urcând şi încercuind-o cu o strângere de gheaţă. Îi era teamă că nu va mai simţi fundul apei, că nu se va mai putea ţine-n picioare. Curentul o împingea, o făcea să se abată de la direcţia de mers, o silea să se aplece, să reziste, să-i opună întreaga ei greutate. Acum avea apă până la subsuori. Şi solul urca încă.

Un strigăt izbucni lângă ea, dintr-odată. Un strigăt puternic din care ea nu înţelese nimic. Simţi numai o mână care-i apăsa capul, recunoscu vocea Anniei.

— Apleacă-te!

Ascultă mecanic, se lăsă pe vine mai degrabă decât se aplecă, îşi apropie faţa până la a atinge cu nasul apa al cărei fund, mişcat de picioarele ei, făcea să urce bule pestilenţiale. Ceva plescăi în dreapta ei, de două ori. Înălţă capul, o văzu în faţa ei pe femeie poticnindu-se, auzi un strigăt: „Mamă!” Şi

toată lumea porni mai departe, într-un avânt nebun. Ajunseră pe malul francez, ieşiră din apă. În faţa Antoinettei, femeia mai făcu vreo douăzeci de metri, căzu în genunchi, înălţă braţele:

— Domnule! Doamnă! Fie-vă milă.

Îl apucase pe omul roşcat din faţa ei de pulpana bluzonului.

— Mă încurci! gâfâi el. Se eliberă dintr-o smucitură, plecă mai departe cu capul aplecat, ca un bivol.

— Domnule, doamnă, fie-vă milă...

În jurul femeii curgea valul celor ce treceau graniţa, fugind în plină panică. Ea întindea zadarnic braţele, încercând să se agaţe. Băieţelul alerga şi el de la unul la altul, strigând:

— Domnule! Domnule! Fie-vă milă.

Antoinette se oprise. Ezită o fracţiune de secundă, primi o lovitură în spate:

— Nu se poate! Repede, repede.

Annie o împingea de umăr, o târa după ea. O luară înainte, păstrând în urechi acel strigăt disperat care se îndepărta repede, slăbea. Ajunseseră la adăpostul unui gard de mărăcini. Antoinette se oprise, cu respiraţia tăiată.

— Repede! Repede! strigă Annie. Şi o târî din nou după ea.

Dar pentru Antoinette cursa devenea prea grea. Solul urca pe măsură ce se îndepărtau de riez. Se cufundau în argilă până la glezne. Piciorul se smulgea cu un plescăit la fiecare călcătură. Antoinette era sfârşită. Lucru ciudat, nu umerii o dureau, unde se afla întreaga greutate. Ci mai degrabă rinichii, pântecele, în care simţea o durere necunoscută, nouă, înţepături, o deşelare. Muşchii cefei îi obosiseră şi ei. Avea impresia unei tasări, unei zdrobiri progresive a întregii ei fiinţe. Respiraţia îi devenea scurtă, grea, dureroasă. O menghină îi strângea coastele. Vederea i se înceţoşa, inima i se zbătea, totul dansa în jurul ei. Mai alergă vreo câţiva metri, aplecată înainte, cu picioarele împleticite. Sacul o trăgea greu în jos. Căzu de parcă ar fi plonjat.

I se păru că intră în pământ. Argila o atrăgea, o înlănţuia. O mască de noroi moale îi cuprinse faţa şi pieptul. Numai picioarele îi rămâneau libere. Greutatea unui munte îi strivea umerii.

Rămase acolo două secunde, înăbuşită, ţinută, copleşită, să-şi dea seama de ce i se întâmplă, să înţeleagă puterea acelei

strânsori de argilă, a acelei mase pe ceafă, şi deodată nu mai avu aer.

Un instinct o opri să deschidă gura să respire. Braţele îi erau prinse sub ea, capul îngropat sub sac. Făcu un efort teribil să se elibereze, să-şi degajeze braţele, să se sprijine pe mâini, să înalţe capul pentru a avea aer.

Reuşi să-şi salte pe jumătate greutatea, să-şi dezlipească faţa din clisă, rămase câteva secunde încovoiată, crispată, frenetic de încordată. Şi dintr-odată slăbi, căzu din nou, de parcă ar fi avut pe umeri greutatea întregii lumi. Îngropată de vie, se sufoca. O furtună izbucni în ea. Inima îi bătea cu lovituri formidabile. Inconştient, într-un spasm, deschise gura, aspiră. Un val de pământ şi de moloz îi pătrunse în nări, în gură, în laringe, o sfâşia, o înăbuşea. Avu câteva convulsii îngrozitoare. Şi tumultul descrescu în ea.

Annie continua să alerge. Era în faţă, singură. Toţi cei ce trecuseră graniţa se împrăştiaseră, nu mai era decât o mare tăcere, pe care o umplea zgomotul ploii. Erau în afară de pericol. Se opri.

— Asta e, suntem salvate, Antoinette.

Se întoarse şi nu văzu pe nimeni.

Îşi închipui îndată ce era mai rău, Antoinette prinsă, ucisă. Era vina Anniei, ea era răspunzătoare. Cercetă orizontul acoperit cu o privire neliniştită. Nimic. Atunci lăsă să-i cadă sacul la tulpina unei sălcii şi se întoarse spre frontieră.

După o lungă căutare o descoperi pe Antoinette, căzută la pământ, lungită pe burtă, cu sacul pe cap. Nu mai mişca. Annie apucă sacul şi-l aruncă. Antoinette, cu faţa în argilă, nemişcată, zăcea acolo mai departe, Annie întoarse corpul, îngenunche alături, şterse acea mască imprimată în pământ şi care păstra, o humă lipicioasă, ca faţa unui mort. Curăţi nasul, gura, ochii, apăsă pieptul pentru a face să iasă suflarea, pălmui obrajii, plângea, chema...

Ceva nedesluşit făcu să tresară lungul corp imobil în braţele ei – un suflu, viaţa care revenea. Antoinette redeschise ochii şi Annie simţi că reînvie şi ea.

— Poţi să mergi? Poţi să te ridici?

Antoinette nu răspunse, încerca cu greutate să se ridice, se agăţa de verişoara ei. Şopti:

— Nu-i spune mamei...

Îi trebui mult timp până să se poată ţine pe picioare. Se clătina. Întrebă cu o voce slabă:

— Sacul meu?

— Lasă-l. Îl vom împărţi pe al meu.

Porniră încet, din nou la drum. Antoinette se rezema de Annie. Făcură astfel câteva sute de metri.

— Ne-au prins! spuse Annie.

Prin ceaţa se apropia silueta unui german, un diavol verde voinic, escortat de un câine mare. Foarte aproape se văzu lucind arama de la gulerul lui, în formă de semilună.

— *Papieren!*

Îşi întinseră actele.

— *Kome.*

Făcu împreună cu ele patru sau cinci curse, de la un cătun la altul. Pentru că era în rond. Antoinette era la capătul puterilor. Se făcuse unsprezece seara când ajunseră în sfârşit pe strada Fosse-aux-Chênes, la Roubaix, unde intrară într-o clădire imensă, o veche uzină.

Le duse la primul etaj, le împinse spre capătul unui coridor întunecat, într-o sală cufundată în întregime în întuneric şi care mirosea a grajd. Un soldat le dădu o saltea de paie. Se culcară una lângă alta, în această beznă pe care o ghiceau plină de oameni adormiţi, care sforăiau şi bolboroseau.

Îşi păstraseră pe ele hainele, încălţămintea. Curând, Antoinette începu să tuşească. Udă, înmuiată până la şira spinării, se simţea prinsă ca într-o giulgiu de gheaţă. Se lipi de Annie, fără să se poată încălzi. Rămaseră treze până târziu, ciupite de ploşniţe şi dârdâind. Annie adormi tocmai spre dimineaţă, în zgomotul înăbuşit al tusei interminabile a Antoinettei.

*

Era o fostă sală de injectare, înaltă şi murdară, plină de saltele de paie, de haine vechi, de hârtii şi gunoaie. Patruzeci şi cinci de femei trăiau aici prizoniere. Câteva cumetre cumsecade, luate de acasă pentru că ascunseseră o cratiţă de aramă sau un ghem de lână, şapte sau opt care treceau clandestin frontiera. Aveau un limbaj brutal, dar moravuri cinstite în asprimea lor, alcătuind elementul sănătos dintre deţinute. Restul era alcătuit din beţive strânse de poliţie, două

femei uşoare şi două sau trei „prinţese” evadate din Lazaret înainte de a-şi fi sfârşit cura, şi pe care nemţii le pedepsiseră cu trei luni de închisoare pentru fugă. Toate aceste femei se plimbau dezbrăcate, se spălau împreună fără ruşine – nu era decât un cazan pentru toată lumea, îşi petreceau ziua în chiloţi, cu cămaşa atârnându-le pe deasupra şi se culcau împreună noaptea. Una dintre „prinţese” avea un vechi fonograf pe care îl adusese înăuntru cu complicitatea unei santinele. Puneau în funcţiune maşinăria infamă şi aceasta masacra dansuri demodate: *Ciorapii negri*, *Piciorul de lemn* şi alte refrene. Şi dansau în cupluri. Ferestrele aveau grilaje şi erau bătute în cuie. Dar reuşiseră să deschidă una. Pe aici, femeile făceau semne şi aruncau bilete unor golani cu şepci care îşi făceau veacul pe strada Fosse-aux-Chênes, în jurul închisorii. Directoarea acesteia era o fostă femeie de stradă, devenită amanta unui şef. Îşi vizita deţinutele şi, cum era de-acelaşi soi cu ele, le lăsa să iasă pe cele care-i plăceau, sub pretext că le pune la treabă la ea acasă sau le dă de cusut. Unele primeau şi vizite din afară. Cele trei „prinţese”, fete murdare, urât mirositoare, gălăgioase şi rele, îmbrăcate în zdrenţe luxoase şi jegoase, şi al căror păr ras trăda trecerea lor recentă prin Lazaret, o vedeau sosind, de două ori pe săptămână, pe patroana cabaretului unde oficiaseră ele înainte de „accidentul” de muncă. Patroana era în cei mai buni termeni cu autorităţile şi cu directoarea închisorii. Le aducea fetelor ei vin şi ciocolată şi le lua ochii tuturor nenorocitelor închise în gheena aceea cu toaletele ei ţipătoare, cu blănurile şi inelele ei. Traficanţii de carne umană îşi câştigau existenţa şi în acele vremuri.

Aceste vizite erau singurele admise. Din fericire, Antoinette putu curând s-o zărească de la fereastră, în fiecare dimineaţă, pe mama ei, care venea s-o vadă de departe.

Santinelele erau stăpânii. Prin ele primeai un colet de afară, cearşafuri, o scrisoare. Femeile încercau să-i cucerească arătându-le sânii goi.

În mijlocul acestor turpitudini, strigăte, cântece, înjurături şi batjocuri, Annie şi Antoinette o descoperiră pe mica Yvette. Era un copil, nu avea nici paisprezece ani. Locuia în curtea unei biserici în cartierul Fontenoy. Fusese arestată într-o seară când alerga în cămaşă de noapte, două minute după ora de stingere, la o prietenă, chiar alături de casa ei. Poliţistul, încântat de

şotie, n-o lăsase să se întoarcă acasă, ducând-o aşa, în cămaşă de noapte, până la închisoare. Fetiţa asista cu spaimă la scenele ce se petreceau în jur. Era bătaia de joc a celorlalte, pentru că era în ţinută de noapte şi nu îndrăznea să-şi părăsească salteaua de paie, pentru că îi era ruşine să-şi facă nevoile în hârdăul comun, pentru că plângea şi nu voia să mănânce. Se afla acolo de şase zile şi nu înghiţise decât puţină apă, disperată că nu-şi vede mama, nevoind să primească nimic. Se apropiase instinctiv de Annie şi Antoinette. Trăia în umbra lor, nu le părăsea, mic spectru în lunga ei cămaşă cenuşie de noapte, neîngrijită, nepieptănată, urâtă, cu trăsăturile descompuse de durere, nelinişte şi mizerie. Se adăpostea în spatele lor, plângea, cerea necontenit santinelelor s-o lase mai repede să se întoarcă la mama ei. Unele femei râdeau de ea şi o îmbrânceau. Altele, înduioşate în cele din urmă, îi luau apărarea. Se iscară bătăi din pricina ei, de care îi era teamă. Ar fi trebuit să poată plăti amenda de 100 mărci care i se aplicase, ca să fie eliberată imediat. Dar mama ei era prea săracă. Yvette trebuia să facă treizeci de zile de închisoare.

Mama ei venea în fiecare dimineaţă pe strada Fosse-aux-Chênes. Yvette o vedea de sus, îi făcea semne şi plângea. Slăbise groaznic. Unele femei îi dădeau ciocolată, biscuiţi din pachetele lor. Ea nu voia nimic, voia să se ducă la mama ei. Până la urmă le impresionă pe toate, se speriară că o să moară de foame. Antoinette propuse să se facă o chetă pentru a strânge cele o sută de mărci. Nu găsiră decât cincizeci şi patru. Căutară, scotociră fundurile buzunarelor. Mai lipseau treizeci de mărci. Yvette muri înainte de-a strânge ele nouăzeci de mărci.

Santinela veni s-o ridice, o duse ca pe o păpuşă mare, uşoară, în cămaşa ei de noapte. Pândiră la fereastră venirea mamei. O văzură de la colţul străzii. Ea înălţase capul, arăta cu degetele ridicate: „Patru! Patru!” Mai primise i patru mărci. Nu îndrăzniră să-i spună, închiseră fereastra. Va afla vestea după-amiază, era oricum destul de devreme.

Din acea zi, Antoinette începu s-o nelinişteasc pe Annie. De la început, scârbită de zeama de nemâncat ce era dată prizonierelor, ea refuzase să mănânce. De altfel, nici nu-i era foame. Răcise rămânând udă o noapte întreagă, când fusese arestată. Nu-i trecuse febra, tremura tot timpul, nu reuşea să-şi încălzească veşmintele. De afară, Edith trimisese câteva

pachete. Acestea sosiseră pe trei sferturi goale, jefuite de santinele. Mai aveau douăzeci de zile de stat acolo.

Moartea Yvettei le lovise pe cele două verişoare. Antoinette tuşea, scuipa. Plângea. În cele din urmă îi mărturisi lui Annie teama ei. În scuipat erau firişoare roşii. Celelalte începuseră s-o privească pieziş. Cele mai inteligente, cele mai înţelegătoare, încercau s-o liniştească.

— Nu-i nimic, nu e grav, şi eu am scuipat cheaguri de sânge.

Pentru că băgaseră de seamă ce scuipa ea. Oamenii simpli sunt terorizaţi de tuberculoză. Iar altele, dezgustate, speriate, cu acea tresărire de egoism animal care te face să te temei de o contagiune posibilă, îi spuneau lui Annie:

— Ia zi, prietena ta are oftică? Să nu vină în colţul nostru. Nu vrem să luăm şi noi.

Sau i-o spuneau brutal direct Antoinettei.

Ea se sperie. Să nu dormi, să nu mănânci, să plângi, să tuşeşti, să tremuri cu febră, toate astea n-aveau cum să se sfârşească bine. Neliniştea pe care o ghicea la Annie îi sporea temerile. Număra orele, ar fi dat orice să iasă din închisoarea aceea, unde se simţea sortită să moară ca Yvette. Dar nu era nimic de făcut, nimic de sperat, degeaba oferea bani, implora, îşi etala mizeria. Germanii erau fără milă cu cele care încercau să treacă frontiera, şi le lăsau în închisoare.

Şi aşa în mintea Anniei se înfiripă cu încetul gândul de a-l chema în ajutor pe Barthélémy David. Pentru ea n-ar fi vrut şi nici n-ar fi îndrăznit s-o facă. Dar era vorba de Antoinette, şi domnul David făcea atâta bine tuturor în Epeule.

Ezită două zile. Îşi reîmpărţiră banii din cheta pentru Yvette. Annie recăpătase astfel câteva mărci. Le dădu unei santinele, cu o scrisoare pentru Barthélémy David.

*

David aştepta în vestibulul mare de la intrare, sub bolta uşii cu două canaturi. Primise biletul şi dăduse fuga. O sută de mărci la biroul închisorii, o cutie cu trabuce pentru subofiţeri, şi-şi atinsese ţinta. Numele lui David, semnătura anumitor ofiţeri de la Comandatură deschideau la Roubaix toate uşile.

Aştepta curios şi mulţumit, fericit s-o revadă pe Annie, satisfăcut de întâmplarea aceea şi în acelaşi timp stânjenit. Îşi

freca cu nelinişte mâinile groase îngreunate de inele şi nici măcar nu simţea frigul.

O uşă se trânti. Auzi pe scară paşi repeziţi: apăru Antoinette, speriată, nepieptănată, palidă şi radioasă, trăgând-o după ea pe Annie.

— Duceţi-vă repede la birou! le strigă David. Semnaţi-vă foaia şi plecaţi.

— Mulţumesc, domnule, mulţumesc! strigă Antoinette.

Şi o trăgea pe verişoara ei după sine.

Annie se oprise. Îi spuse Antoinettei:

— Du-te la birou, te ajung din urmă.

Şi ea rămase pe culoar în faţa lui David, în timp ce Antoinette fugea ca o pasăre ce scapă din colivie.

Annie era foarte palidă şi simţea un nod în gât. Trebuia să-i mulţumească lui David, o simţea ca pe-o îndatorire. Dar îi venea greu. Înaintă spre el.

— Domnule David, şopti ea cu o voce abia auzită, sunt fericită... Aţi venit atât de repede... Sunteţi bun, da, vă cer iertare, n-am înţeles întotdeauna...

Lui i se făcu milă de tulburarea ei.

— Te-a costat scump, nu-i aşa? să te umileşti.

— Nu m-a costat, pentru că era pentru altcineva.

— Tot încăpăţânată, tot orgolioasă ai rămas?

— Nu sunt orgolioasă...

— Nu, dar refuzi să-mi fii datoare cu ceva, să ai vreo obligaţie faţă de mine, mă întreb chiar dacă mă vei ierta într-o bună zi că-mi datorezi libertatea.

— Nu m-am gândit că o să vă datorez şi libertatea mea...

— Nu? Aş paria că ţi-ai pus în cap s-o faci să iasă pe verişoara ta şi tu să rămâi aici. Nu-i aşa? Mărturiseşte!

Fata râse, neîndrăznind să mărturisească.

— Haide, Annie, reluă David. Ce ţi-am făcut? Te-ai încăpăţânat prosteşte, da! Refuzi totul de la mine, respingi, orice datorie faţă de mine, ca şi cum asta ar trebui să te împovăreze peste poate. Îmi porţi pică? Ţi-e teamă de mine? Nu-ţi cer nimic, ce fac e pentru mine, e din prietenia pe care ţi-o port. Sunt plătit dinainte. Nu vreau să-ţi spun că-mi place să fac bine, aş avea aerul că fac pe generosul, şi asta-mi displace. Şi aş avea de asemenea impresia că mi-e milă de tine. Nu. Pur şi simplu îmi face plăcere, mă umple de bucurie să dărui puţină

bunăstare, numai pentru că eşti curajoasă, pentru că o meriţi. Pentru că te-am văzut muncind din greu. Aşa sunt eu. Pentru ce refuzi? Fac bine peste tot, atâtor altora! Nu ţin seama, dau bani unor oameni pe care abia îi cunosc, dau zece franci pentru prăjituri primului băieţandru pe care-l văd poftind la vitrina unui cofetar, şi tu... tu...

— Eu nu pot, domnule David, spuse Annie. Nu pot, închipuiţi-vă, mi-e imposibil.

— Dar de ce?

— Sunteţi bogat. Eu n-am nimic. Singura mea avere este că sunt cinstită, că se ştie că sunt cinstită. E singura şansă pe care o am ca să fiu fericită mai târziu. Asta e dota mea, cinstea. Ce-ar spune oamenii, ce-ar gândi despre mine – iertaţi-mă dacă vă jignesc, domnule David, – în ziua când ar afla că mă ajutaţi, că sunteţi binevoitor faţă de mine? Pentru a trece peste asta, nu-i aşa, trebuie... trebuie să iubeşti... atunci...

Nu mai ştia ce să spună. Repetă puţin stângace:

— Atunci, asta-i...

Îl privea. El îi ocolea privirea. Avea sprâncenele încruntate, ochii aţintiţi în pământ, înfăţişarea sumbră. Ridică încet capul. Îi luă mâna. O undă de stinghereală, aproape de teamă, se ghicea pe faţa lui greoaie, masivă, de aventurier amator de plăceri şi de lupte. Ochii i se injectaseră şi ardeau, dilataţi de un aflux de sânge. Zise cu o voce ciudată, răguşită şi groasă, plină de ruşine, care voia să păstreze un ton de glumă şi nu reuşea, şi în care se simţea ceva, ca o vagă speranţă nemărturisită.

— Şi... bineînţeles, eu sunt prea bogat, nu-i aşa, prea bătrân ca să fiu iubit...

— Lucrurile astea nu se comandă...

— Dar, în sfârşit, care e obstacolul?

— Nimic. Nu ştiu. Oricum, desigur, nu un bărbat ca dumneavoastră, domnule David. În sfârşit...

— Prea bătrân? Prea bogat?

— Nu sunteţi prea bogat. Sunteţi...

Cugetă o secundă, ezită, căută cuvântul:

— Sunteţi prea fericit...

— Prea fericit!

Cuvântul îl lăsă uluit, pe el, nemulţumitul, nesatisfăcutul, permanent în căutarea noului, a schimbării, fugind fără încetare de singurătatea morală, de plictisul, de vidul unei existenţe

fastuoase şi inutile. Văzu aici o ironie pe care fata n-o pusese în vorbele ei.

— Prea fericit! Aşa-i bună! Şi-apoi, nu văd de ce...

— Da. Toată această fericire m-ar opri, m-ar împiedica să vă iubesc. Aş crede că vă aduc mult, şi de fapt nu v-aş aduce nimic, iar asta m-ar răni, mi-ar face rău. Pentru că totuşi am impresia că i-aş putea da celui pe care l-aş iubi devotament, curaj, forţele mele... Sunt lucruri de preţ. Dar un bărbat ca dumneavoastră nu şi-ar da seama niciodată de asta. Mă înţelegeţi? Am avut un unchi, domnule David, poate v-am vorbit de el. Era orb. A murit. Lui i-am făcut puţin bine, l-am ajutat cum am putut. Ei bine, m-aş simţi mai aproape de un nenorocit ca el, decât de dumneavoastră. E o prostie, nu-i aşa? Îmi dau seama... Dar cineva pentru care aş fi totul, care m-ar vedea cum mă vedea unchiul meu, căruia eu i-aş aduce uşurarea, sprijinul, fericirea, care n-ar putea să se lipsească de mine, care ar fi aproape ca un copil al meu, pe acela, cred, aş fi în stare să-l iubesc, din mândrie, de bucurie. Şi n-aş putea niciodată să iubesc pe cineva căruia nu i-aş da nimic. Asta nu se comandă. Nu, nu mi-ar trece niciodată prin cap să mă ataşez de cineva ca dumneavoastră... La urma urmelor, domnule David, de ce aţi vrea să iubesc un bărbat ca dumneavoastră? Aş putea face orice, şi tot aş avea impresia că am primit totul. Şi chiar aşa aţi şi gândi.

El făcu o mutră atât de ciudată, că fetei îi veni să surâdă.

— Ei bine, pe toţi dracii, e pentru prima oară când faptul că sunt bogat îmi face deservicii pe lângă femei. Ce chestie! Ai fi în stare să arunci oamenii în apă pentru plăcerea de a-i pescui!

— Ah, nu vă doresc răul...

— Prea mulţumesc! În sfârşit, în orice caz rămânem prieteni, nu-i aşa?

— Ah, asta aşa-i, domnule David.

— M-ai iertat pentru chestia aia – prostească, pentru povestea aceea veche... ştii tu?

Ea surâse, puţin stânjenită:

— Da, da, să nu mai vorbim. Nu-mi voi aminti decât de ziua de azi.

*

David se întorcea spre piaţă. Mergea cu capul plecat, deopotrivă necăjit şi mulţumit. Prea fericit! Cuvântul îl uimise, îl

rănise, pe el, nesatisfăcutul dintotdeauna, el pe care existenţa îl copleşise fără să-i potolească setea de altceva. Se întâlni cu oameni în spatele bisericii Sf. Martin. Îl salutau, îi dădeau bineţe. Era celebru la Roubaix, masca aceea morocănoasă, greoaie şi spână ca un bronz imperial, privirea aceea dură, îndrăzneaţă cu insolenţă, mersul legănat şi liniştit, ruliul umerilor care-şi aminteau că purtaseră povara docherului, desaga contrabandistului. David răspundea saluturilor cu un gest şi un mormăit. Rumega cuvintele Anniei. Nu putea totuşi să regrete că e bogat, tare, puternic. Nu-i plăcea lui, mai mult ca orice pe lume, să domine? Şi totuşi, era posibil ca această putere să-i interzică să cunoască totul, să-l priveze de o întreagă parte din existenţă, de un câmp imens de sentimente, de pasiune, de viaţă uluitor de nouă şi atrăgătoare? Nu tocmai asta îi lipsise, o tandreţe adevărată, posedarea unui devotament, a unei sinceităţi? Ce uşurare să întâlnească în sfârşit această sinceritate, să-şi schimbe judecata sumbră şi amară pe care o avea de atâta timp faţă de lumea întreagă. Oare nu găsise acum acea alinare, acea satisfacţie, adevărata bucurie pentru cucerirea căreia se cheltuise dintotdeauna într-o gigantică şi inutilă căutare?

Ar fi fost pasionant, tulburător să refacă o viaţă în acest fel.

III

La sfârşitul iernii, Félicie Laubigier crezu că în curând va muri: Era la capătul puterilor, nu se mai dădea jos din pat. Fetiţa ei, Jacqueline, o îngrijea. În fiecare noapte aiura, lovea, voia s-o urmărească pe micuţă, care trebuia să fugă în curte, şi s-o cheme în ajutor pe mătuşa Flavie. În casa aceea nu mai mânca nimeni, nu mai trăia nimeni. Camille rătăcea pe străzi, îi fura pe germani, petrecuse odată trei nopţi într-o închisoare, unde diavolii verzi îl puseseră să smulgă iarbă din curţi. De la Alain, dispărut, nu mai avea nicio veste. Curând, dacă lucrurile mai ţineau aşa, Camille şi Jacqueline vor fi la vârsta de a munci la rândul lor pentru inamic şi va trebui să plece şi ei, şi Félicie avea să moară, să-i lase singuri. Şi războiul nu se va mai sfârşi niciodată.

Trebuiau să se hotărască şi să se îndrepte spre interiorul Franţei. Mulţi oameni se evacuau astfel, părăseau Nordul, abandonau totul pentru a se întoarce în „Franţa”. Pentru că aici

nu se mai credeau în Franţa. Félicie se resemnă să-i lase să plece pe Camille şi Jacqueline. Jacqueline avea treisprezece ani. Félicie i-l încredinţă pe frăţiorul mai mic.

Plecară într-o dimineaţă de martie, la ora cinci, după un rămas bun dureros. Nu mai sperau să se revadă vreodată. Jacqueline şi Camille urcară spre gară, unde intrară prin strada Vestului. Dădură peste lume multă, o mulţime de emigranţi încărcaţi cu saci şi valize. Era răcoare. Fură duşi cu toţii sub un hangar mare. Se vorbea puţin. Gara, imensă şi moartă, era sinistră.

Suportară o percheziţie minuţioasă. Trebuiră să se dezbrace din creştet până în tălpi, să depună toate hârtiile tipărite, toate scrisorile, toate obiectele de aur. „Vă vor fi înapoiate după război”, promiteau germanii.

De aici, putură pătrunde în sala gării, unde fiecare primi câte o pâine mare. Un german trecea prin faţa lor şi agăţa la gâtul fiecărui emigrant o sforicică cu un carton numerotat. Ajunseră astfel înapoi spre peron, unde aşteptau un şir de vagoane cu portierele deschise. Soseau germani care însoţeau franţuzoaice şi-şi luau la revedere de la ele. Era printre ele una, în mod vădit însărcinată, care se agăţa de iubitul ei, un tânăr bavarez voinic. Femeia suspina, plângea, nu voia să plece. El trebui să o împingă spre vagon, să se desprindă cu forţa de ea, şi plecă plângând. O alta glumea cu doi soldaţi şi le spunea pe un ton vesel: „După război, da, da...” Se spunea că aceasta se întorcea în Franţa să-şi reîntâlnească soţul. Restul mulţimii, o ciurdă de femei slabe şi îndurerate, copii debili, o cohortă de fiinţe famelice purtând mizeria şi suferinţa întipărită pe faţă, priveau aceste scene în tăcere.

Numai soldaţii germani aveau acces în gară. Familiile emigranţilor, îngrămădite pe pasarelă, se mulţumeau să facă semne largi din depărtare.

Urcară în tren. Micul Camille era fermecat. Pentru prima oară în viaţa lui urca într-un tren. Vagoanele erau confortabile, pentru că în ultimul an al războiului germanii, mai puţin siguri de victorie, îi tratau cu mult mai bine ca la început pe evacuaţi. Nu le mai rezervau vagoane de vite, ci vagoane de clasa a doua şi a treia. Până să-şi caute locuri, să se elibereze de pachete, trenul se puse încet în mişcare. Mergeau spre Tourcoing. De-a lungul căii ferate, agăţată de palisade, strivindu-se de parapeţii podului

Alma, o mare mulţime flutura de departe braţele, striga celor ce plecau: „Adio! Adio...” Trenul se pierdu în marea tranşee a străzii Cassel şi asta fu totul.

Primele ore fură scurte. Aveau o grămadă de lucruri de pus la punct, pachete de aşezat în ordine, aranjamente de făcut pentru călătorie. Camille alerga de la o fereastră la alta şi se minuna. Jacqueline îl recunoscuse într-un colţ al vagonului pe vecinul ei, grasul Semberger, care reuşise să se evacueze ca bolnav. Îl priveau pieziş. Erau siguri că dăduse germanilor o sumă serioasă ca să poată pleca. Pentru că ei nu-i lăsau prea uşor să plece pe oamenii valizi. Nu puteai să-i îndupleci decât cu aur. Aşa că-l bănuiau şi pe Semberger. Spuneau:

— Un bărbat aşa de puternic! Or să-l prindă când va ajunge în Franţa.

Şi el simţea acest lucru. Făcea tot ce putea, nu mai ştia cum să le fie de folos, aşeza valizele în plase, împărţea bucăţi de cârnaţi nemţeşti ca să le obţină iertarea. Curând începu să cânte întregul lui repertoriu. Ceilalţi reluară în cor. Când s-a spart gheaţa şi după ce s-a cântat mult, se stârni chiar veselia. După-amiaza trecu astfel, în timp ce trenul alerga, desfăşura enorme dâre de fum negru peste întinsele câmpii mănoase şi pustii, unde începeau să iasă primele mlădiţe de ovăz şi de grâu.

Spre seară, unul după altul tăcură. Tristeţea nopţii invada câmpia şi sufletele. Erau obosiţi. Jacqueline şi Camille, deprimaţi fără să ştie de ce, priveau prin portieră. Camille urmărea din ochi un nor mare, alb pe care soarele îl înroşea. I-l arătă Jacquelinei. Spuse:

— Priveşte, poate norul ăsta este deasupra Roubaix-ului...

Şi izbucni în lacrimi. Disperarea lui contagioasă îi cuprinse pe toţi. Păreau că numai acum îşi dădeau seama de strania aventură în care se vârâseră, de acest exod, de acest exil departe de ţinutul natal, pe care fără îndoială nu-l vor mai revedea vreodată. Peste tot lacrimi. Trebui ca grasul Semberger să se jertfească din nou şi să intoneze cu putere cele mai sonore dintre refrenele sale, pentru a risipi disperarea generală. Veselia reveni. Se aprinseseră luminile. Cântau mai mult din bunăvoinţă decât cu voioşie adevărată, când intrară în compartiment soldaţii care păzeau trenul. Explicară:

— Trebuie să stingem! Trenul trece aproape de front. Este interzis să vorbiţi, să aprindeţi lumina.

În momentul următor, erau cufundaţi în beznă. Cu viteză foarte redusă, trenul înainta în întuneric. Nu mai auzeau zgomotul canonadei, se vedea numai în stânga, foarte aproape, o linie roşie de unde ţâşneau fulgere, luminile mari, multicolore ale rachetelor. Şopteau:

— Frontul, frontul...

Priveau, cu inima strânsă, acest orizont atât le aproape, infernul atâtor oameni.

Asta dură numai o jumătate de oră şi trenul se îndepărtă, se pierdu în noapte. Luminile se aprinseră din nou. Se pregăteau să doarmă. Copiii fură culcaţi în plase. Bolnavilor li se lăsară banchetele pentru a sta lungiţi. Mereu plin de zel, Semberger se mulţumi cu scaunul cabinei de toaletă.

A doua zi după-amiaza ajunseră într-un sat din Ardeni. Belgieni de treabă îi aşteptau cu entuziasm pe evacuaţii francezi. Cine poate spune cum au aflat aceşti locuitori dintr-un colţ pierdut că în convoi se află doi copii singuri? Aflaseră totuşi. Toată lumea la gară îi cerea pe „cei doi mici orfani”. Jacqueline nu înţelese dintr-odată că era vorba de ea şi de Camille. Fură primiţi odată cu ceilalţi la primărie. Li se dădu să mănânce cartofi, carne şi alte lucruri extraordinare. În mijlocul prânzului, Camille se gândi din nou la casă şi la mama lui, avu din nou o criză cu lacrimi şi-i făcu să plângă pe toţi.

Stătură o lună în sat. Germanii impuneau tuturor evacuaţilor această aşteptare pentru a-i împiedica să dea vreo informaţie la sosirea lor în Franţa. Primeau hrană. Jacqueline se ducea să o ia ca femeile şi vindea apoi untura, ca să facă rost de bani. Erau găzduiţi la locuitori. Ciudat: oamenii se şi obişnuiseră cu situaţia aceea stranie, legau prietenii şi iubiri. Femeia care se ducea să-şi întâlnească soţul şi pe care cei doi germani o însoţiseră la gară, locuia la un bătrân fermier. Îl cucerise imediat. Îl îngrijise, îl spălase, îl scosese din mizerie. Îi lua o grămadă de bani, folosind acest scurt interval cu un zel remarcabil. Altele cochetau cu germanii. Jacqueline şi Camille locuiau la primul etaj al unei cârciumioare, unde duminica se dansa. În podeaua camerei era o gaură care servea la aruncatul inelelor de porumbei în zilele concursurilor. Pe aici Camille îi privea dansând pe femei şi pe germani. Până şi tânărul bavarez voinic

dăduse o fugă de la Roubaix pentru a mai petrece câteva zile alături de femeia însărcinată care în gară îşi luase cu atâta disperare rămas bun de la el. Şi venea s-o vadă în fiecare seară.

Odată luna trecută, plecară cu inima uşoară, şi totuşi, mai mult sau mai puţin, aceasta fu pentru toţi o nouă smulgere. Omul se înrădăcinează repede.

Nu călătoriră decât noaptea. Ziua erau îngrămădiţi în vreo gară de sat şi aşteptau din nou noaptea. Germanii nu voiau ca ei să vadă Germania.

Traversară Luxemburgul, unde înghiţiră o supă. În zori recunoscură Strasbourgul. Trecând peste un viaduct, Jacqueline întrezări o imensă stradă fără sfârşit la capătul căreia se afla catedrala înaltă şi severă. Pe urmă, pe un mare pod trenul trecu Rhinul.

Se opriră ceva mai departe pentru că se făcea ziuă. Fură asaltaţi de o grămadă de prizonieri ruşi. Le aruncară resturi de mâncare şi-i văzură pe germani bătându-se cu ei şi lovindu-i cu bastoanele ca să strângă mâncarea aceea.

Nu zăriră mare lucru din Germania străbătută aşa, în întuneric. Moţăiau. Se treziră abia spre două dimineaţa, când trenul se oprea la Offenburg. Se împrăştie zvonul „Elveţia, în curând Elveţia...” Trebuiră să coboare, să suporte un ultim control. Pe urmă primiră cafea caldă. Îi serveau femeile germane, care se arătau amabile. La urma urmelor, de la plecare n-aveau a se plânge de germani. S-ar fi zis că aceştia voiau să fie regretaţi. Trenul plecă din nou în zori.

Traversau peisaje splendide, văi largi între lanţuri îndepărtate de munţi ascuţiţi şi albi de zăpadă, păduri, torente fără fund, defileuri sălbatice, lucruri pe care oamenii din Flandra nu şi le pot imagina. Sub un soare strălucitor de primăvară, ajunseră la Basel, intrară în sala unei gări imense, nemaipomenit de curată, pavoazată cu culori franceze şi unde aştepta o mulţime imensă care agita steguleţe. Trenul se opri în strigăte de bucurie şi de bun venit. Coborâră, primiţi cu entuziasm. Cât despre soldaţii germani, aceştia rămaseră în tren, ale cărui uşi erau închise una câte una. Un şef de gară sigila clanţa portierelor, o plumbuia. Acum aveai impresia că germanii erau cei închişi înăuntru. Acestora li se arăta pumnul, li se strigau zeflemele, injurii, se răzbunau astfel pentru patru ani de tiranie înspăimântătoare.

Elveţienii îi primiră somptuos pe evacuaţii francezi. Băi calde, mese copioase şi fine. Bieţii oameni plângeau înghiţind asemenea mâncăruri. Urcară din nou într-un tren luxos, un soi de salon pe roţi în care se tolăneau, în timp ce începură iar să defileze munţii, văile, trecătorile, lacurile. În tren infirmierele elveţiene dădeau explicaţii. Ele îi arătară pe soldaţii francezi prizonieri. Spuseră:

— Păroşii! [12]

Expresia îi şocă. Nu cunoşteau termenul. Bariera era strictă. Cuvântul nu avea să ajungă în Nord decât după eliberare.

Ospitalitatea francezilor faţă de compatrioţii lor nu egală primirea făcută de elveţieni. Îşi dădură seama de asta încă de la sosirea la Evian. Serviciile administrative însărcinate cu primirea evacuaţilor erau depăşite. Văzuseră prea multă mizerie, erau blazaţi. Emoţia, entuziasmul de la început slăbeau. Evacuaţii nu mai erau nişte raritäţi. Primiră convoiul ca pe toate celelalte, rece, fără să-i dea prea multă atenţie. Îi despărţiră pe bărbaţi de femei, pe băieţi de fete. Trebuiau să o facă. Dar pentru Jacqueline şi pentru toţi ceilalţi era dureros. Germanii, elveţienii fuseseră mai puţin aspri.

Evacuaţii trebuiră să suporte examene medicale umilitoare, jignitoare. Era normal. Din Nord sosiseră atâţia tuberculoşi, râioşi, sifilitici chiar. Toate acestea trebuiau filtrate. Dar pentru nenorociţii care erau obiectul acestor mici necazuri intrând în patria mumă, cea pe care o iubiseră atât, pe care o regretaseră atât, încercarea era grea. Jacquelinei îi luară toţi banii. De fapt erau bonuri de oraş cu care n-ar fi putut face nimic. Cu toate asta, rămase nemulţumită. Mama îi spusese de atâtea ori să nu-i dea cu niciun preţ. Pe urmă, la hotel, se pierdură din bagaje. Se crease dezordine, pachete şi valize dispărură. Îşi aduceau aminte de germani, de administraţia lor fără pereche, de organizarea lor de fier. Indiferent cum se purtau, n-ar fi rătăcit valizele. Începeau sincer să recunoască marile lor virtuţi. În aceste împrejurări uitară cu desăvârşire să-l denunţe pe grasul Semberger.

După câteva săptămâni de şedere la Evian, apoi la Lyon, în parcul Tête d’Or, micii Laubigier fură ceruţi de o bătrână din Belleville-sur-Saône, care se numea doamna Andive.

---

[12] În original: *Les poilus* – denumire dată soldaţilor francezi în primul război mondial. (n.t.)

Jacqueline, care scria frumos, era simpatizată de directorul biroului de repatriaţi. Graţie acestuia, obţinuse o mică slujbă în birou. El o proteja şi o îndrăgea. În fiecare zi, micul Camille, nefericit în Parcul Tête D'Or, venea să-şi vadă sora, cu fularul la brâu, cu părul vâlvoi, înfierbântat de o încăierare cu un lionez sau altul. Jacqueline dispera că nu-şi poate îndeplini misiunea, că nu poate veghea asupra lui.

Într-o zi află că e bolnav şi nu poate veni. La Lyon bântuia gripa neagră. Directorul spunea că nu e ceva grav, dar e contagioasă şi că de aceea Camille nu poate veni. Jacqueline se simţea chinuită de teamă.

Într-o zi, la prânz, la biroul repatriaţilor veni o doamnă bătrână cu lornion, cu înfăţişare foarte modestă, dar foarte îngrijită. Se anunţă cu o voce subţirică:

— Sunt doamna „Ondive."

Directorul se sculă s-o întâmpine şi Jacqueline, puţin stingherită, se ridică stângaci.

— Vin s-o caut pe domnişoara Laubigier şi pe fratele ei.

— Ei bine, doamnă, spuse directorul surâzând, iat-o pe mica dumneavoastră protejată.

Jacqueline înaintă cu timiditate. Bătrâna o privi înfricoşată, cu uimire.

— O fetiţă! Dar e o fetiţă! Ce să fac cu mititica asta? Eu cerusem o tânără! Sunt prea bătrână, nu pot... Şi pe deasupra, frăţiorul ei?

Directorul îi vorbi în şoaptă. Ce spuse o impresionă pe doamna Andive. Plecă declarând că se întoarce s-o ia pe Jacqueline de îndată ce directorul, după ce-i va examina dosarul, îi va permite. Pentru că se întreprindea o anchetă foarte serioasă înainte de a încredinţa cuiva copii.

*

Micul Camille era culcat şi delira. Ţinuse piept până la capăt, rezistase cât putuse de mult şi continuase să meargă să-şi vadă sora la birou. Acum, nu mai putea. Se credea că va muri. Doamna Andive veni să-l vadă. În afara acestui mic defect care o făcea să se prezinte doamna Ondive, ca să scape de ridicolul acelui nume de salată, era o persoană cumsecade. Inima ei fu mişcată de micuţul pe care nu-l cunoştea şi care avea să moară. Rămase la căpătâiul lui toată după-amiaza. Din când în când,

atunci când infirmierele se îndepărtau, scotea de sub fustă o sticluţă plată şi-i dădea lui Camille să bea o duşcă zdravănă. Mirosea a coniac şi ardea teribil.

Camille susţinu întotdeauna că acest coniac l-a salvat.

*

Trăiau la Belleville-sur-Saône, la bătrână doamnă Ondive. Camille mergea la şcoală, se bătea cu indigenii care-l numeau „neamţ din Nord”. Rupea nenumăraţi pantaloni scurţi şi doamna Andive se minuna de instinctele sale destructive. Dimpotrivă, se ataşase de Jacqueline. Ar fi vrut s-o vadă rămânând lângă ea. Nu avea copii. Bătrâneţea i-ar fi fost dulce cu această micuţă, care era bună şi curajoasă. Dar Jacqueline şi Camille n-o uitau pe mama lor şi pe Alain, de care nu mai ştiau nimic şi care poate muriseră. Seara, se ascundeau într-un colţ de grădină să vorbească în doi despre Roubaix şi să plângă în voie.

În fiecare săptămână, Jacqueline trebui să se prezinte ea însăşi, în calitate de „cap de familie”, să ia alocaţia şi raţia de alimente pentru frăţior şi pentru ea. Cum era atât de tânără atât de mică, şi perceptorul prinsese drag de ea şi o ironiza cu blândeţe numind-o „capul familiei”!

CAPITOLUL AL PATRULEA

I

Era undeva spre Prémesques, un munte mic, altădată împădurit, înălţându-se peste Armentières şi câmpie. Pe creastă, un castel în ruină. La poalele lui, o mlaştină. Pe coastă ceea ce rămăsese dintr-o mare pădure, cioturi de arbori înalte de un metru, moarte, găurite de mii de gloanţe. Găuri, cratere, unele foarte noi, foarte proaspete, de un galben strălucitor de argilă, celelalte învechite şi pline de iarbă. În mijlocul acestor vestigii era un lagăr de muncă forţată. De aici dominai ţinutul plat, ierbos, clisos, un fel de smârc perfid, unde apa lucea între vegetaţii sălbatice, unde mici eleştee informe marcau locul exploziei obuzelor. Mărăcinişurile creşteau la întâmplare, ierburile, florile strălucitoare ale pământurilor părăsite. Se întorseseră fluturii enormi şi splendizi, fluturi pe care nu-i mai vezi în epocile civilizate. Barajele de sârmă ghimpată, mari schelete de cai morţi, cadavrul unui tanc, brazde pe jumătate pline care fuseseră tranşee, completau această aspră dezolare de stepă. La mai puţin de patru kilometri era frontul. Barăcile condamnaţilor la muncă forţată, ale „brasardelor roşii”, erau pe coasta muntelui. Urcau din nou aici după muncă, o coloană lungă de bărbaţi înnegriţi de soare şi slabi, asemănători unui cârd de ocnaşi. Boarfele pe care le purtau pe ei le dezvăluia mizeria. Impermeabile decolorate, bluzoane de catifea, vechi jiletci de vânătoare, pantaloni ai armatei germane cărora le scoseseră găitanele şi pe care îi revopsiseră într-un suc de frunze ca să-i facă de nerecunoscut, bucăţi de ţesături de mobilă, mantale tăiate din covoare vechi. Câţiva purtau încă uniforma „brasardelor roşii”, un veston şi un pantalon tăiate în spate şi de-a lungul gambelor şi împreunate cu o fâşie lată de bumbac, galben, pentru ca omul să poată fi peste tot uşor de recunoscut şi să nu-i treacă prin cap să evadeze.

Alain muncea alături de ceilalţi. Slăbise. Faţa palidă i se bronzase şi se înăsprise. Purta o flanelă de lână neagră decolorată, găurită şi deşirată, pantaloni trei-sferturi, de culoarea pielii, moletiere de pânză cafenie şi espadrile. Pe cap, o batistă înnodată la cele patru colţuri. Cei mai mulţi purtau ca şi el batiste înnodate, bucăţi vechi de mătase gri, roşie şi albastră care le făceau nişte capete de piraţi. Prost raşi, barba îi

îmbătrânea. Şi Alain purta pe obraji această vegetaţie aspră şi murdară, iar oboseala îi dădea un rictus ce-i deforma gura şi trăsăturile feţei. Citeai pe el, ca de altfel şi pe ceilalţi, mai ales ranchiuna şi acea înfăţişare rea şi dură a celor copleşiţi de prea multă mizerie.

Erau foarte aproape de front. Ajungea până aici un duruit puternic şi continuu, vacarmul îndepărtat al unei forje gigantice. Munciseră pe brânci toată ziua, îndepliniseră o muncă teribilă; săpau de-a latul câmpiei o tranşee, ca să îngroape în ea un cablu de curent electric pe care germanii voiau să-l ascundă. Era un soare infernal, mergeau cu picioarele în apă, pe care o atinseseră imediat sub un metru de argilă şi, pe măsură ce şanţul înainta, doi oameni desfăşurau o bobină mare, vârau cablul şi-l îngropau. Soarele făcea literalmente să le fiarbă creierii în cap. Se bălăceau într-o apă putregăită, plină de stârvuri, de nebăut. Şi în mijlocul acestei ape crăpai de sete. Sudoarea curgea pe faţă ca o ploaie. Braţele se umflau. Hârleţul devenea de plumb, când îl smulgeai de la pământ, epuizant când îl ridicai în aer. Nu mai înaintau, chinuindu-se de zece ori mai mult. Îşi simţeau umflându-se venele braţelor, gata să se spargă. Dacă te ridicai, dacă respirai un minut, dacă pierdeai timpul să-ţi ştergi fruntea, neamţul dădea fuga:

— Repede! Repede!

Atunci te răzvrăteai, aveai un moment de revoltă.

— Să te ia naiba!

Şi imediat bastonul ridicat, pistolul în coaste. Tăceau, ridicau unealta, o luau de la capăt. Apa şiroia pe pântece. Fumegau ca nişte cai istoviţi. Se uitau cum se formau cârcei, gheme de muşchi crispaţi sub pielea subţire şi slabă. Ajungea să îndoi antebraţul, piciorul, ca să apară pe pulpă, în spatele genunchiului, pe biceps, cârcelul, tortura acelui fel de nod al muşchiului pe care-l aduce surmenajul. N-avea nici măcar voie să iasă din şanţ ca să urineze. Făceau în picioare, un lichid acid, de un roşu întunecat, urina grea, tulbure şi fierbinte a unui animal ce se devoră, care trăieşte din propria sa carne.

— Repede! Repede!

Apucau din nou cazmaua, hârleţul. Coada acestora le frigea carnea palmelor. Un lichid gras curgea din băşicile sparte, de pe care pielea se lua fâşii. Saliva rarefiată se lipea de cerul gurii şi de buze ca un clei, şi uneori de pe front venea un obuz cu un

zgomot asurzitor. Trebuiau să lase totul, să fugă şi să se adăpostească sub un vagon gudron, să aştepte explozia şi s-o ia de la capăt.

După opt ore de martiraj, se întorceau la barăci. Treceau pe la cantină să-şi ia gamela cu supă. Pe urmă se duceau la culcare.

Baraca ce servea de cantină era plină. Îşi întindea fiecare gamela, primea un polonic de apă grasă în care pluteau rondele de sfeclă şi o bucăţică de carne fiartă. Fugeau, fiecare se ducea să mănânce singur, ca un animal, pentru că se fura şi mâncarea, şi gamela; mică sau mare, gamela era întotdeauna umplută. O gamelă mare valora aici greutatea ei în aur.

În timp ce pescuia cu degetele bucăţile de sfeclă din gamelă, Alain se întorcea spre baraca lui. Erau vreo douăsprezece barăci, construcţii lungi din lemn şi carton bitumat, care se clătinau putrezite, pe jumătate înecate de ploi, pe jumătate doborâte de furtuni şi de suflul exploziilor, mase negre, sordide şi nesigure. La ferestrele zăbrelite atârna câte o pânză unsuroasă. De-a lungul pereţilor, grămezi de gunoaie, cutii de conserve, bucăţi de stofă în descompunere, hoituri şi sticlă spartă. Ici şi colo, o lucire tulbure în spatele hârtiilor unsuroase, indicau în asfinţit o lumină sau un foc.

Baraca echipei lui Alain era a treia. Intră. Un coridor lung cu pământ pe jos, cu tavanul în formă de A, traversat de grinzi. Două rânduri de paturi de fier, grămezi de saci, de veşminte, de boarfe, cutii de unelte, lemne vechi de-a lungul pereţilor. În mijloc, în penumbră, un foc fumegând, negru cu roşu, sinistru, urcând în trâmbe şi cu limbi purpurii spre acoperiş, şi evadând spre cer printr-o gaură informă. Câţiva oameni stăteau în jurul lui aţâţându-l cu bucăţi de carton bitumat împuţit. Un miros de gudron ars umplea aerul, amestecat cu efluviile puternice ale unei umanităţi murdare şi dense şi cu mirosul sălbatic al unei ciozvârte de cal pe care tocmai o frigeau la o flacără tulbure. Şi-o împărţiseră. Devorau în jurul focului fâşii de carne.

Alain se culcă imediat, ca să mănânce ce mai rămăsese în gamelă pe stratul lui de talaş. Nu aveau nici măcar saltelele de paie. Dormeau pe scânduri supraetajate, pe care le aşterneau cu iarbă sau cu talaş. Patul lui Alain era foarte sus, chiar sub tavan. Se bătuse de multe ori până să obţină acest loc invidiat, chiar în vârf. Erai deasupra celorlalţi, nu-ţi cădeau în cap nici talaş, nici gunoaie. Îşi amintea mereu cu dezgust de primul pat,

pe care-l împărţea cu Jules, zis Putrezitul, care suferea de o iritaţie a bărbii, o eczemă supurantă. Plecase din acel pat într-un altul, chiar dedesubtul unui tip din nefericire cunoscut ca urinând în pat. În cele din urmă, cu forţa pumnilor, cucerise locul de acum. Vecinul lui de pat era Blaton. Blaton murise în dimineaţa aceea pentru că mâncase prea multă sare de bucătărie. Voise să se întoarcă acasă. Îi spusese lui Alain:

— Ai să vezi, o să mă îndop cu sare, o să am pandalii, o să vezi, o să fac pe leşinatul şi or să mă lase să plec.

Dimineaţa, îl văzuseră fără emoţie căzând pe o grămadă de gudron. Numai că atunci când l-au ridicat, el era mort de-a binelea, mâncase prea multă sare. Îi duseseră cadavrul la baracă. Dar, în timpul zilei, şobolanii îi roseseră picioarele până la jumătatea gambei. Aveau să-l îngroape a doua zi dimineaţă. Era al doilea în săptămâna aceea. În ajun, Alain îi săpase groapa prietenului său Vlietz, împuşcat de germani pentru că încercase să evadeze.

Alain se gândea la toate acestea, golindu-şi gamela pe care o ţinea între picioare. Pe picioarele lui goale urcau păduchi. Se scărpina cu o mână, mecanic, fără să înceteze să mănânce. Erau nişte păduchi enormi, gri, marcaţi pe spate cu o pată albă. Cum aceasta avea într-un fel foarte vag forma unei cruci, ei spuneau că Împăratul îi decorase, le dăduse crucea de fier...

În jurul lui Alain domnea obişnuitul vacarm al barăcilor, într-o atmosferă acră şi înţepătoare, care mirosea a animalitate, a tutun şi a fum de gudron. Jules putrezitul, în picioare sub Alain, cu capul la înălţimea patului acestuia, îşi tăia barba cu o lamă de ras pe care o ţinea goală între degete, răzuind un şorici aspru şi inflamat. Bidart, zis Căluşelul, juca Pot cu Netje şi alţii trei. „Scoica” un turquenez, care vindea peşte şi datora acestei ocupaţii porecla de moluscă, stătea turceşte în mijlocul barăcii, cu spatele la foc, şi sufla într-o muzicuţă, în timp ce un cerc de spectatori băteau ritmul, înconjurând două cupluri de apaşi, dansând dansuri ciudate cu o mulţime de contorsiuni şi grimase, valsând ţinându-se de gât, de umeri, de păr, sărind într-un picior, întorcându-şi spatele sau în genunchi. „Scoica” ritma din cap muzica, sufla întruna, mişca cu gesturi iuţi muzicuţa pe buze, trecând de la o melodie la alta. *Valsul pentru Totote, Vai, puicuţa mea, Fătuca cu ulcele* şi alte eşantioane dintr-un repertoriu foarte larg. Donghe, de moravuri dubioase, lungit pe

patul lui, cu un sfredel fin de burghiu între degete, perfora zaruri de jucat, pe care voia să le plombeze. Babin, aşezat pe vine în faţa lumânării, deschidea spre ea, de parcă ar fi vrut s-o înghită, o gură fetidă din care curgea un fir de salivă – o gură semănând cu o cavernă purpurie a cărei intrare era apărată de o baricadă de credincioşi negri. Şi chiar în faţă, cu un ochi îndrăzneţ, prietenul său Foubert explora acest hău, avansa un deget, clătina delicat un incisiv. Babin bolborosea cuvinte de neînţeles şi saliva abundent. Avea o burtă enormă, lăsată de o hernie scrotală, care se ghicea prin pantaloni. Îi spuneau deci „marele c...”, aşa cum pe Donghe îl numeau eunucul, căci îi plăceau bărbaţii, aşa se spunea, şi vorbind despre o soră de-a lui gata să nască zicea: „sorela mea o să fete curând”. Cei de-aici foloseau un dialect amestecat cu un argou pe care soldăţimea nu-l înţelege.

Care dintre aceşti oameni îl denunţase pe Vlietz? Pentru că fusese denunţat, lucrul era obişnuit. Oamenii aceştia, care împărţeau aceeaşi mizerie, dintre care cei mai mulţi se aflau aici, ca şi Alain, din cauza unei trădări, a unei scrisori anonime, se trădau în continuare unul pe altul, neadmiţând ca un camarad să aibă mai multă îndrăzneală sau mai mult noroc decât ei. Vlietz îşi pregătise bine fuga. Economisise biscuiţi. Cumpărase ghetele lui Alain pentru o sută de ţigări şi trei săpunuri. Putuse să-şi facă rost de o busolă, singura busolă care exista în lagăr. Îl costase o pernă pneumatică, un acordeon şi alte bunuri rare. Toate aceste tranzacţii stârniseră probabil bănuiala vreunui invidios. Vândut, Vlietz fusese prins îndată. Fugise în noaptea de duminică. Tăiase cu o foarfecă ochiurile grilajului care mai închidea lagărul în câteva locuri şi unde nu vegheau santinelele. Şi cum ieşi în întuneric, căzu chiar în braţele a patru germani care îl aşteptau. Fu dus la birou. Din barăci se auzeau urlete, implorări, strigăte de agonie. Pe urmă îl duseră în celula neagră, unde stătu două zile. Când treceau foarte aproape, îl auzeau horcăind. A treia zi muri.

Alain îl îngropase cu ajutorul a doi germani. Răscumpărase ghetele de la ei. Busola dispăruse.

Alain hotărâse să evadeze şi el. Fapt neobişnuit, aventura lui Vlietz îl hotărâse. Nu spunea nimănui nimic dar se pregătea în secret. Pe ce îi rămăsese din tutun şi săpun cumpărase pesmeţi.

Dintr-un cui mare, căruia îi tăiase capul, şi pe care îl vârâse într-o bucată de lemn, îşi făcuse un fel de armă.

Îi ascuţise vârful şi-l tocise pe o piatră, până îi dăduse forma unei pile. Când se gândea la casă, la mama lui, se simţea tremurând din cap până-n picioare. Nu îndrăznea să cugete prea mult la asta. Încercarea şi moartea lui Vlietz cristalizaseră parcă propria lui hotărâre. Se va termina totul dintr-odată. Va fugi şi el, va muri sau se va întoarce acasă. Casa lui... să trăiască acolo chiar izolat, în pod sau în pivniţă, ascuns de ochii tuturor, dar încă în mijlocul alor săi, să regăsească existenţa de la începutul războiului – ce vis frumos!...

Alungă viziunea – pe care o dorea până la durere, – se forţă să revină la realitate. Sub el, doi jucători pe care nu-i vedea se înjurau pentru un atu dispărut. Un altul se despăduchea, altul îşi număra câştigul realizat într-o partidă de Pot, bancnote de o sută de mărci. Pentru că în această sărăcie lucie, îngrozitoare, oamenii aveau mulţi bani şi jucau sume mari, câştigau şi pierdeau sute de mărci cu soldaţii de pe front.

Aproape de focul care stătea să se stingă, Moule, pe vine, nostalgic în mijlocul unui grup de ascultători, continua să sufle în muzicuţă, scoţând sunete subţiri de acordeon, deforma cântecul favorit al derbedeilor din Roubaix, pe care corul din jurul lui îl relua în surdină, ca o răzbunare faţă de germani:

Desfă-ţi mantaua MENHEIR
O să te aranjeze!
Pumnul pe gura ta
Cât o să vrei...

Unul din acele nenumărate cântece, un fel de geste – de poeme despre faptele de arme născute spontan, homeric, din mintea poporului, fără să li se poată cunoaşte autorul, fără să fi fost vreodată tipărite şi poate nici scrise, şi care s-au răspândit oral, din gură în gură. Câteva teme mari: Femeile nemţilor, Germanii, Prizonierii civili, Brasardele roşii... inspirau aceste cântece epice care dispărură la sfârşitul războiului şi nu mai fură reconstituite.

Şi dintr-odată, slab, uşor şi sinistru în mijlociii hărmălaiei din baracă, un zumzet, un zumzet îndepărtat care venea din cer,

care se impuse, înăbuşi o clipă zgomotele şi, în tăcerea bruscă, deveni enorm:

— Drace! Iar au venit!

— Netje, lumânarea, mii de draci!

Lumânarea stinsă brusc, coborî noaptea. Nu mai rămaseră decât sclipirile roşietice ale focului care murea şi fumega. Tăcură toţi, speriaţi. Zumzetul creştea, se apropia, erau cel puţin zece, zece avioane franceze. Deodată, cu suflu puternic, o explozie care făcu să se clatine baraca, precum o navă care se apleacă. Un zgomot de tingiri care sună, de scânduri care trosnesc. Se agăţară de lemnul paturilor. Simţeau lemnăria gemând şi înclinându-se în jurul lor.

Două, trei, patru bombe. Lătrăturile furioase ale tunului antiaerian, luminile mari prin pânzele unsuroase şi scândurile desfăcute. Francezii vizau depozitul de muniţii, de la poalele muntelui.

Un răgaz. Îşi veniră în fire. Vocea groasă a lui Bidard:

— Târâturile! Măcar de şi-ar frânge gâtul de turnul castelului.

— Dumnezeule, atunci să-i vezi!

Era dorinţa unanimă. Se săturaseră până-n gât. În fiecare noapte, avioanele aliate veneau astfel, având ca ţintă pulberăria. Într-o zi sau alta îi vor arunca cu picioarele în sus. Nu, destul, le-ar fi plăcut mai mult să fie omorâţi pe dată, decât să suporte această teamă de sute de nopţi. Uitau orice patriotism. Uneori dădeau târcoale pe aici nişte tipi, nişte civili, spioni francezi. Căutau, puneau întrebări, dar ei erau neîncrezători.

— Muniţii, aici, o baterie? Nu, nu, nimic de felul ăsta!

Să se descurce împreună, francezi şi germani, cei care făceau războiul. Celor de-aici le ajungea, se săturaseră de războiul lor, voiau să trăiască.

II

Lucrau la obuze. Sosise un vagon, pe care îl descărcau. Duceau câte doi, spre adăposturi, lungile cilindre sinistre, de forma unor torpile, pe care le aşezau cu băgare de seamă în stive. Se obişnuiseră să umble cu obuzele, acestea nu-i mai impresionau. Îi supraveghea un soldat, un bătrân care făcea parte din *Genesung Abteilung*. Rănit, se găsea aici în convalescenţă. Ţinea puşca sub braţ şi se plimba în sus şi în jos,

lăsându-i în pace pe oameni. Nu era obişnuit cu meseria asta de paznic de ocnaşi.

Alain se opri din muncă. Se ţinea cu mâna de pântece. Făcu un gest spre german, care înţelese şi încuviinţă. Alain se îndepărtă, se vârî într-o groapă de obuz.

Ceva mai târziu, soldatul îşi reaminti brusc de omul care nu se mai întorcea. Atent, căută din ochi. Foarte departe văzu, devenită minusculă, o siluetă care fugea, dispărea. Avu două sau trei gânduri rapide, brutale: Evadare... Întoarcere pe front... din nou tranşeele... Ah, dobitocul!

Puse arma la umăr, trase, apoi o aruncă disperat la pământ şi începu să plângă.

Alain făcu drumul în trei etape, numai noaptea, peste câmpuri. Mergea la întâmplare, ghidat de un fel de simţ de orientare pe care îl căpătase ducând atât de mult timp o viaţă de sălbatic. Mânca ovăz, mestecând boabele amare după ce scuipa pleava. Sosi la Roubaix epuizat, clătinându-se, sfârşit de foame şi de oboseală, tremurând cu un soi de teamă de fericire, gândindu-se că a scăpat din infernul de la Prémesques.

Găsi cartierul Epeule cufundat în întuneric. La el, nimeni. Presimţi o nenorocire, bătu la uşa mătuşii Flavie şi află de la ea şi de la vărul său, François, că mama lui era la ei, bolnavă, muribundă, şi că Jacqueline şi Camille plecaseră singuri în Franţa. Nu putea rămâne să se ascundă aici. Mama lui ar muri deîndată de teamă. Trebuia să se întoarcă la Prémesques.

Alain se lăsă să cadă pe scaun şi plânse. Nu mai putea. Atâtea eforturi, atâta trudă degeaba. Nu-şi va mai vedea mama. Ea nici nu va şti măcar că a venit. Nu putu nici să mănânce, nici să bea. Porni ca un disperat, fără să înţeleagă ceva, fără să vrea să primească ceva, să se predea la Comandatură.

*

Erau şapte la corpul de gardă, şapte gardieni germani, când Alain se întoarse la Prémesques, sub escorta a doi diavoli verzi.

La prima lovitură de baston crezu că i se face ţăndări creierul.

Nu-i de înţeles cum poate suferi un ansamblu fragil ca pântecele unui om, o ploaie de lovituri de cizmă cu ţinte, fără să fie făcut terci. Călcate în picioare de doi sau trei tipi de optzeci de kilograme fiecare, intestinele ar trebui să se rupă, coastele să se frângă, o lovitură de bară de fier în plină faţă ar trebui să

facă să sară ochii, dinţii. Cu adevărat nu se ştie cum poate rezista la astfel de şocuri o maşină atât de delicată, cum poate ea să se refacă şi să mai funcţioneze încă...

Asta se întreba Alain în timpul celor patru zile când, lăsat ca mort, rămase întins în baraca ce servea de celulă şi unde înaintea lui murise Vlietz. Întregul său spirit nu era decât noapte, corpul său nu era decât durere. Nu-şi mai recunoştea, când o atingea, faţa umflată şi tumefiată. Vomită cheaguri de sânge, urină sânge, suferi obscura muncă martirizantă a cărnii care se reorganiza, îşi restabilea conexiunile celulă cu celulă, racorda vasele, drena scurgerile, expulza părţile moarte, regăsea lent ritmul schimburilor.

A cincea zi, trezindu-se, simţi cu uimire că îi era foame.

III

Sosirea lui François van Groede îl salvă pe Alain.

François, fiul mătuşii Flavia, devenise ecluzier. Se dovedea un funcţionar atât de ciudat, mereu absent, mereu plecat, prezent numai când treceau şlepurile cu cărbuni, încât germanii se săturară de el, oferindu-i o şedere de câtva timp în închisoarea de La Băile din Roubaix şi de aici îl trimiseră să se refacă la Prémesques.

Mai tânăr decât Alain, mai puţin robust, mai puţin iute la minte, mai puţin prompt în reacţiile de apărare, François fu redus în câteva săptămâni la o condiţie jalnică. Zăpăcit de spectacolul înspăimântător al barăcilor, al lagărului şi al muncii, furat, tras pe sfoară, maltratat, oprimat în toate felurile, incapabil să se descurce, să se apere, obiect de batjocură pentru camarazi şi de brutalităţi pentru gardieni, fu curând total epuizat şi îndobitocit. Se îmbolnăvi, voi să-l vadă pe medicul-şef care-l trimise la plimbare, trebui să reia munca şi se gândi că n-o să mai vadă niciodată Roubaix-ul.

Alain de-abia dacă-l întâlnise de două-trei ori. Află de la el veşti despre mama lui, despre casă, şi asta fu tot. Nu locuiau în aceeaşi baracă, nu făceau parte din aceeaşi echipă.

De altfel, de când se-ntorsese aici se schimbase profund. Suferise prea mult. Era ursuz, amar. Nu vorbea deloc, nu avea niciun prieten, nu ajuta pe nimeni şi nu cerea ajutorul nimănui, se-ntâlnea numai cu câţiva germani veniţi de pe front cu care fuma un tutun puturos şi bea rom şi ţuică. Respingea cu un soi

de furie tot ce crezuse mai înainte. Ajunsese la o disperare calmă şi mută. Văzuse prea mult realitatea existenţei, pe cei puternici oprimându-i pe cei slabi, pe cei nedrepţi triumfând, o ferocitate universali la francezi ca şi la inamic, invidia, ura, egoismele unei turme de nenorociţi care nu mai ajungeau să se iubească, să se ajute unul pe altul. Nu-i mai avea ca prieteni decât pe soldaţii aceia de pe front, asemănători lui, îndobitociţi de viaţa în tranşee, impregnaţi de acelaşi spirit de totală indiferenţă. Se înţelegea între ei. Flecăreau împreună îndelung, hoinăreau – în singurul loc unde aveau întrucâtva pace. La capătul lagărului erau un fel de latrine, un şanţ de-a lungul căruia se afla o bârnă groasă. Se aşezau acolo, cu pantalonii lăsaţi, vorbeau, visau ore întregi, fraternizau. Germanii întorşi de pe front se înţelegeau mai bine cu prizonierii decât cu gardienii din spatele frontului. În legătură cu aceste latrine fusese într-un fel o luptă. Rămâneau aici prea mult timp. Gardienii tăiară bârna în unghiuri ascuţite. Dar cu cuţitul prizonierii le rotunjiseră vârfurile. Atunci gardienii puseră un vinciu de fier, a cărui muchie intra în fese. Dar acum prizonierii aduceau cu ei un sul de paie confortabil.

Odată, la prânz, Alain ajunse cu întârziere la muncă. Băuse în ajun. Cum devenise rău şi lovea, gardienii îl legaseră la „stâlpul de tortură” unde rămăsese prins, atârnat de funii, cu carnea tăiată. Sosiseră soldaţii de pe front, se bătuseră cu gardienii şi-l dezlegaseră. Asta se întâmpla adesea.

Alain se pomeni pe salteaua sa de paie, cu mintea înceţoşată, dezgustat de el şi de ceilalţi, aşa cum poţi fi la douăzeci de ani. Pe braţe şi pe faţă observă urme de lovituri de care nu-şi amintea. Când se alătură din nou echipei îi spuseră că vărul său François e bolnav şi că voia să-l vadă. Bidart, care se pricepea, adăugă că n-o mai duce mult, că era alb ca varul şi că va fi în curând bun de îngeraş.

După lucru, Alain alergă la baracă. Toată după-amiaza avusese remuşcări, pe care i le sporea amintirea beţiei din ajun. François zăcea într-un stelaj, slab, alb ca varul. Pe pământ, lângă el, se afla o gamelă cu apă în care pluteau bucăţi de sfeclă.

— Nu ţi-e bine?

François deschise ochii, îşi recunoscu vărul fără să se mire. Îl şi cuprinsese un fel de indiferenţă nelinişţitoare.

Şopti:
— Nu prea...
— Unde te doare?
— Nu mai diger nimic.
— Te simţi slăbit?
— Picioarele, capul... Nu mai pot să merg.
— Ţi-e foame?
— Da, dar sfecla o vărs.
Alain se gândi un minut.
— Aşteaptă-mă în noaptea asta. O să-ţi aduc carne.
— Carne?
— Ai să vezi.

*

— Caii sunt acolo, şopti Bidart.

Se aflau sub frunzişul unui copac, într-o vale, la marginea unui luminiş. Veniseră patru, Alain, Bidart şi doi germani, să omoare un cal la trei kilometri de lagăr. Luminişul se întindea în faţa lor, larg, înconjurat de umbrele negre ale arborilor şi scăldat în clarul de lună. Ici şi colo, în iarba înaltă, forme întunecate culcate spre mijloc, ghizdul unui puţ cu scripete. Nici pic de vânt. Foşnetul uşor şi etern al frunzelor în arbori şi pacea magică a nopţii.

— Mergem, şopti Bidart. *Kome too.*

Se strecură de-a lungul hăţişului, trecu aplecându-se împrejmuirea de sârmă, pătrunse în luminiş. Îl urmară, înaintau toţi patru, siluete verticale şi negre, nedesluşite în această lumină strălucitoare de argint care îi scălda. Ezitau. Se răspândiră în linie, într-o vagă încercare de încercuire.

N-aveau nici puşcă, nici secure. Nimic altceva decât două baionete şi două cuţite. Era puţin pentru un vânat atât de mare. Simţeau dificultatea. Înaintau cu un soi de nesiguranţă. De mult timp omul a uitat agresiunea corp la corp, atacul de aproape. Din toţi patru, cel mai îndrăzneţ era Bidart, care era un apaş şi ştia să lovească.

Erau în mijlocul luminişului, când caii se arătară neliniştiţi. Îi văzură ridicându-se, adulmecând aerul. Animalele îşi păstraseră sufletul ancestral, neîncrederea ierbivorului. Se grupară, mirosiră în direcţia vântului, se îndepărtară în ceaţă spre fundul

luminişului, într-un uşor galop suplu care nu atingea iarba, care părea fantastic ca şi clarul de lună, decorul, întreaga scenă.

— *Kome*, chemă Bidard.

Oamenii îşi lărgiră încercuirea. Suplă, plasa vie cuprindea animalele, le împingea într-un colţ. Trebuia să alerge şi să sară, cu braţele deschise, pentru a-i împiedica pe cai să treacă. Se poticneau, cădeau, porneau din nou, şi până la urmă izbutiră să ţină caii adunaţi într-un colţ. Şi înaintau, încet, să nu-i sperie. Îngrămădite, neliniştite, animalele ciuleau urechile, se vârau unul în altul, alergau într-un galop scurt. Unul necheza. În mod vădit, începeau să se teamă în faţa acestui pericol necunoscut. Se opriră. Numai Bidart continua să înainteze, pentru că odinioară condusese căruţe cu cărbuni şi se pricepea la cai. Strigă:

— Di! Di!

Animalele se opriră, ascultară.

— Ho! Ptrr!

Continua să înainteze. Vocea omului, cuvintele familiare liniştiră animalele, le calmară. Îşi regăseau sufletul ascultător, supunerea faţă de stăpân, faţă de om. Îl lăsară să se apropie. Văzură umbra lui Bidart topindu-se în umbra lor. Acesta se întoarse spre camarazii săi ţinând de coamă şi de nări un cal mare, alezan. Se îndepărtară toţi patru cu animalul. Evitau din instinct mijlocul poienii, această întindere goală, luminată de razele virginale. Se înapoiară spre liziera pădurii, mergând unul după altul, fără să spună nimic. Calul dădea din coadă, legăna capul şi-i urma ascultător, crezând că merge la muncă.

În unghiul luminişului se opriră.

— Aici, spuse un german, arătând umbra.

— *Nein*, spuse Bidart. Trebuie să vedem bine. *Here*, aici.

— Cine o să-l omoare?

Se priviră. Priviră animalul. Era prea mare, un animal ca ăsta. Unde să loveşti, unde să atingi un organism atât de puternic? În inimă? La cap? Uşor de zis. Un cal e puternic. Trebuie să-l dobori dintr-o singură lovitură. Liniştit, calul aştepta, mirosea iarba şi sufla. Poate că şi o anume milă de neînvins reţinea sufletul celor patru măcelari de ocazie. Alcătuiau în jurul acestui animal înalt, în lumina albastră a nopţii, un grup straniu.

— Baioneta ta, *too*, spuse Bidart.

Un soldat îi dădu baioneta lui.

— Alain, apleacă-i capul şi ţine-i nările.

Bidart se apropie pe latură şi pipăi tăişul baionetei.

Alain aplecă capul calului. Calul întinse gâtul. Şi Bidart trecu arma din metal lucitor pe sub gât, trase spre el, tăie gâtul cu un mare gest antic de sacrificator.

Din instinct, Alain dădu drumul animalului. Surprins, acesta se redresa, sărise. Se îndepărtă într-un salt mare, azvârli din picioare, făcu câteva fuleuri lungi.

— Să aşteptăm, şopti Bidart.

De departe, calul îi urmărea, nemişcat. Începea să simtă durerea. Pe pielea brună a picioarelor lui, sângele nu se vedea curgând.

— Să aşteptăm, spuse din nou Bidart.

Se apropiară pe nesimţite. Calul lungea gâtul, apleca încet capul. De mai aproape se văzu că tremură. Dar rămânea pe cele patru picioare, înfipte în pământ ca nişte ţăruşi. Un fior îl străbătu, care creştea din clipă în clipă. Căzu în genunchi. Capul se clătina, se legăna într-o mişcare încetinită. Uşurel, se lăsă să cadă, se culcă pe-o parte. Ridică încă o dată capul...

— Luăm pulpele! spuse Bidart.

Înconjurară animalul. Bidart, culcat între coapsele enorme, vârî o baionetă în vintre, apăsă cu toată greutatea lui, deschise pântecul rotund, umflat de iarbă. Un val de viscere albăstrui curse cu un şuierat. Scotoceau înăuntru, călcau în grăsimi, crestau cărnurile vii care alunecau sub lamă ca un cauciuc. Bidart, cu braţele goale vârâte până la umeri în burta calului, căuta şi secţiona tendoanele articulaţiei femurale, în timp ce ceilalţi trei, apucând porţiunea de carne cu toată mâna, o întorceau, o răsuceau, o zdruncinau ca pe un arbore şi-o smulgeau.

Se întoarseră prin pădure. Duceau câte doi o pulpă, pe umeri, un but lung, păros, din care curgea sângele. Lăsaseră în luminiş cadavrul secţionat, tăiat în două pe mijlocul burţii.

Cu puţin înainte de lagăr se opriră. Se apropiau paşi. Lăsară să cadă carnea, rămaseră nemişcaţi. Deodată Alain, care se afla în frunte, se pomeni nas în nas cu două siluete. Ghici gulerele verzi depăşind mantăile. Diavolii verzi! Se dădu înapoi, îşi căută cu un gest instinctiv cuţitul. Germanii înaintau.

— Şi tu să furi găini? întrebă unul dintre ei.

— Da... da... spuse Alain, încă transpirat de emoţie. Voi nu poliţişti?

Ei arătară gulerul verde. Îşi desfăcură mantaua. Erau doi mitraliori de infanterie, a căror uniformă avea un guler verde, ca cea a poliţiştilor.

Le arătară unde era restul din animal. Dispărură în pădure, şi ei se întoarseră în lagăr fără necazuri. De mult timp sârma ruginită, tăiată, sfâşiată de bombe, nu mai exista.

Făcură foc în mijlocul barăcii. Buturile curăţate de păr atârnau din tavan la capătul unor lungi sârme îndoite, şi se coceau. O flacără cu fum lingea carnea întunecată, o aurea, o bronza, o împodobea cu tonuri calde şi splendide. Grăsimile galbene se topeau, deveneau translucide, curgeau sfârâind în flacără şi o făceau să se înalţe mai sus. Osul înnegrit fumega. O măduvă grasă ieşea din el şi dădea pe dinafară, fierbând. Aburul aromitor al cărnii fripte şi al grăsimii prăjite umplea nările şi pântecele. Stăteau toţi în jurul focului roşu şi negru, contemplând somptuoasele hălci zemoase aurite, uleioase, atinse de flăcări scurte şi vii, a căror coajă se spărgea şi crăpa pe alocuri, lăsa să curgă un sânge închegat, sucuri preţioase. O purpură jucăuşă lumina feţele încordate, un cerc avid într-o comuniune desăvârşită, în aşteptarea festinului. Şi toate celelalte, corpurile, veşmintele şi ascunzişurile îndepărtate şi întunecate ale barăcii, rămâneau în umbră.

Fu un festin de carne, fără pâine, nici vin, nici sare. Alain luase o bucată pentru François. Traversă baraca II, mirosul acestei cărni îi trezi pe oameni la trecerea lui şi-i făcu să adulmece.

François aştepta. Numai mirosul şi îi reda suflarea. Apucase cu amândouă mâinile muşchiul fraged şi muşca. Un suc abundent, cald, puternic, îi împroşcă gura, i-o năpădea. El îl bea, îl aspira, apăsa şi muşca această carne ca pe o mamelă. Şi viaţa curgea în venele sale.

*

Cinci zile mâncă François carne. Forţele îi reveniră.

Alain se făcu protectorul său. Devenise abil şi puternic, un lup printre lupi. Puse această experienţă în serviciul lui François, o purifică într-un fel folosind-o spre binele altuia. Furtul, bătaia şi

jaful folosite pentru salvarea altuia se justificară odată mai mult prin scopul lor.

François află multe lucruri de la Alain. El nu ştia nimic despre viaţa dusă în sălbăticie. Alain îl învăţă să stăpânească focul, să-şi facă un amnar dintr-un cartuş gol, o iască cu o rufă arsă, să cerşească benzină tractoriştilor care îşi lăsau să picure pentru tine carburatoarele.

Când lipsea benzina, păstrau aprins, incandescent, un capăt lung de sfoară de bumbac. Aceasta se consuma încet. Şi acest mic punct de fir roşu, în contact cu o pătrăţică de pulbere neagră, ajungea să dea o flacără. François învăţă să fure carton bituminat şi să facă focul, să aprindă lemn ud sub un strat de pulbere. Ştiu să practice trocul, să opereze în acest soi de bursă care se ţinea în fiecare seară şi în care săpunul, ţigara şi pesmeţii formau unităţile monetare. Se schimba ovăz pe ghete, nutreţul cailor pentru un veston, tutun pentru o mandolină. Germanii de aici cumpărau săpun pentru a-l trimite în Germania, fâşii de cearşaf tăiate în formă de moletiere. Ofereau în schimb tutunul, pesmeţii, alcoolul lor.

Învăţă mai ales să găsească de mâncare, să se înţeleagă cu acei germani veniţi de pe front, să fure cu ei. Lor le era milă de prizonieri, îşi împărţeau bietele tartine, făceau două bucăţi dintr-o bucată anemică de carne, pentru camarazii francezi. Mergeau împreună noaptea să prade ieslele cailor. Aduceau de acolo troscotul, teribilul troscot care balona pântecele şi pe care îl mâncau totuşi, adevărată hrană pentru cai. Sau ovăzul. Aprindeau focul, încălzeau o tablă, frigeau deasupra boabele de ovăz şi le mâncau. Foamea devenea cumplită. Nu mai aveau încredere în nimeni, mergeau la lucru cu pâinea în jurul gâtului, trecută pe o sfoară, de frica hoţilor şi a şobolanilor. Făceau capcane de şobolani din sârmă. Dar François nu putea să-i mănânce decât dacă nu-i văzuse în pielea lor. Alain îi jupuia; melcii îi dezgustau întotdeauna mai mult decât şobolanii. Odată găsiră o broască pe drum. O omorâră dând-o de pământ, o tăiară în două şi o mâncară. După câtva timp, François putu să se întoarcă la fiecare două săptămâni la Roubaix. Alain nu avea voie să o facă. Era notat ca element rău de când cu evadarea lui, îi rupseseră colţul actului de identitate. Asta îl semnala atenţiei gardienilor. François se întorcea duminica seara cu mâncare, cu o gamelă cu orez, cu mazăre. Împărţeau, făceau să

le ajungă opt zile, numărau boabele de mazăre una câte una, mâncau câte douăzeci pe zi. Odată trecură printr-o emoţie, printr-o mare emoţie. În fundul gamelei cu mazăre, spre sfârşitul săptămânii, găsiră o pulpă mare de iepure. Începură amândoi să plângă, răscoliţi. O bucată de iepure!

François se refăcea, redevenea el însuşi. Un sprijin, un apărător, nu fusese nevoie de mai mult pentru a-l menţine şi a-l salva. Se simţea reconfortat, liniştit. Suferea, dar rezista. Va apuca să vadă sfârşitul războiului, simţea că acesta se apropie. Şi Alain, în focul durerii sale, chiar dacă viitorul continua să-i pară închis şi trist, se simţea de asemenea mai puţin copleşit, mai puţin sumbru. Şi începea să-şi dea seama cu uimire că oricât ai fi de disperat, de nefericit, poţi încă să fii fericit dacă uiţi de tine pentru a te ocupa de nenorocirea altuia.

CAPITOLUL AL CINCILEA

I

La Herlem, Judith Lacombe intrase în conflict cu Brook, paznicul de câmp.

Judith decăzuse definitiv. Germanii se duceau pe faţă să se distreze la ea. Era urâtă, dispreţuită, dar se temeau încă de ea. Se cunoştea influenţa acestor femei pe lângă germani. Şi când aveau nevoie de ceva, se duceau chiar cu umilinţă să o caute, să cerşească o favoare la Comandatură. Ea îndatorase astfel aproape întreg satul. Nimeni la Herlem nu făcuse atâta bine ca această prostituată. O făcea de altfel cu un soi de indiferenţă, fără sa ceară recompensă sau mulţumire. Fată ciudată, ea rămăsese trufaşă chiar în decăderea ei. Oamenii se duceau s-o vadă şi s-o roage ca pe o putere. Intervenea pentru o amendă, pentru un bolnav, pentru o rechiziţie. Tot satul apelase la ea. Însuşi Lacombe, tatăl ei, o trimise pe mamă într-o zi s-o roage să intervină pentru anularea unei amenzi de 1.000 mărci care i se aplicase pentru că ascunsese în cuptorul de pâine un porc pus la sărat.

Brook era paznic de câmp de şase luni. Fostul paznic murise. Odată mai mult, Lacombe profitase pentru a numi în post pe unul din oamenii săi, fără ca măcar să consulte consiliul municipal. Războiul autoriza astfel de licenţe, împotriva cărora Marellis protestase încă o dată zadarnic. Brook, în vârstă de cincizeci şi cinci de ani, bărbat frumos, înalt şi puternic, cu părul încă negru şi mustaţa ţanţoşă, plesnea de mândrie de când putea să arboreze centironul şi chipiul. Visul acestui ins mărginit, încăpăţânat şi de o răutate vicleană fusese întotdeauna acela de a deţine o fărâmiţă din puterea publică. Acum se folosea de ea în mod tiranic. Îngâmfat, domn al muntelui şi al câmpiei, exercita asupra oamenilor simpli o dictatură tiranică, îi teroriza pe cei umili şi lingea tălpile celor puternici. Marii fermieri şi baronul de Parges vedeau în el un fel de slugă la toate, iar bieţii oameni, care se temeau de ameninţările lui cu procesul-verbal, pentru un fir de apă nemăturată, pentru o găină fugită din curte sau pentru un câine nedeclarat, îşi strângeau cureaua ca să poată să-l ungă. Ce era mai interesant, era că de toate contravenţiile profitau direct Comandatura, care percepea amenzile, şi germanii, cărora

Brook li se făcuse slujitor supus. Îi saluta milităreşte pe ofiţeri, le ducea valiza, supraveghea sobele în birouri şi le făcea comisioane. Astfel înălţat în propriii săi ochi, împodobit cu inegalabilul prestigiu al uniformei, Brook îşi imaginase că Judith, pentru care simţea de mult timp o slăbiciune, se va socoti foarte onorată să-i accepte omagiile. Dar bizara fată, aşa înjosită şi prostituată cum era, păstra mândrii curioase, o dragoste aprigă pentru independenţa ei. Brook se văzu respins cu dispreţ. Judith îl repezise cu asprime pe reprezentantul autoritar al puterii publice. De pe urma acestui fapt, Brook păstra o uimire şi o furie cumplite. Îşi promitea ca după război s-o facă să aibă cărţulie. Până atunci, se răzbuna în mod josnic. Judith nu se ducea niciodată la vizita medicală. Brook o semnală Comandaturii. De atunci, fu văzută în fiecare săptămână amestecată printre femeile de moravuri uşoare pe care Comandatura dispunea să fie înregistrate şi examinate cu regularitate.

Pascal Donadieu suferea pentru ea din cauza acestei ruşini. Îi făcea rău să asiste la decăderea acestei fiinţe pe care o iubise. Şi suferea cu atât mai mult cu cât el însuşi nu se simţea cu cugetul curat. De când tramvaiele nu mai circulau, lucra la aprovizionare. Mişeliile celorlalţi, foamea, sărăcia mamei sale îl împinseseră la câteva mici matrapazlâcuri care îi lăsaseră o surdă remuşcare. Trebuise, mai ales, ca să păstreze acest post modest, să treacă pe sub furcile caudine ale lui Lacombe, primarul.

Lacombe era foarte nemulţumit. Primise o groază de plângeri pentru gestiunea deplorabilă a alimentelor de la aprovizionare. Lacombe le păstra cu grijă în buzunar. În cele din urmă, oamenii renunţaseră şi, trecând peste capul lui, se adresaseră direct Comitetului. Alarmat, Comitetul trimisese o scrisoare imperioasă cerând conturile şi situaţia detaliată a distribuţiilor.

Lacombe se simţea în culpă. Era mai ales afacerea cu zahărul livrat lui Ingelby, o duzină de vagoane din care oamenii din Herlem nu văzuseră un strop... Lacombe, care ţinea cu greutate tocul în mână, contase pe Donadieu.

Îl puse pe Pascal să completeze două sute de cartele de alimente în numele oamenilor care se evacuaseră de mult timp din Herlem sau care doar trecuseră pe aici. Aceste cartele îl acoperiseră pe Lacombe în faţa Comitetului. Dar Pascal

Donadieu păstra de pe urma lor îndoiala, acea neîncredere în sine, nesiguranţa şi dezgustul pe care le lasă o primă capitulare.

Singurul care rămăsese infailibil era Marellis perceptorul. Venea la aprovizionare, îi servea pasiv pe oameni, ca un automat. De multă vreme renunţase la a face să domnească puţină dreptate în neorânduiala asta. Se ferea să mai ia poziţie. Suferise prea mult din cauza sincerităţii lui, din cauza revoltelor sale generoase. Îi luaseră până şi casa. Premelle domnea în ea ca stăpân, exploata grădina, se servea de mobile, în timp ce Marellis trăia într-o cămăruţă, deasupra cafenelei din piaţă.

Un ultim scandal îl făcuse să intervină şi să-şi atragă odată mai mult ura întregii comisii municipale. Germanii îi foloseau ca muncitori pe locuitorii comunei, pe care-i plătea casieria municipală. Aceşti oameni primeau şapte franci pe zi. Germanii se gândiseră să le mărească salariile cu trei franci şi să reţină din aceştia doi franci cu titlu de contribuţie benevolă la război! Mijloc indirect de a face casieria municipală să plătească doi franci de om pe zi Comandaturii. Mulţumiţi, muncitorii nu protestaseră, pentru că ei câştigau un franc în plus. Şi Lacombe şi Premelle plătiseră fără să discute. Ei ştiau că dacă refuză, germanii sunt în stare să-şi scoată pârleala pe seama bunurilor fermierilor şi ale bogaţilor.

Marellis se revoltă, făcu scandal, ameninţă că va avertiza Comitetul. Puţin le păsa de el, vorbeau de excluderea lui de la deliberările comisiei. Niciun recurs, nicio cale de apel împotriva arbitrariului lui Lacombe. Sătul, la capătul curajului, Marellis lăsa lucrurile să meargă, nu mai spera decât într-o victorie nesigură, dar în care trebuia să creadă în ciuda a tot, aşa cum unii cred în Dumnezeu – pentru că altfel ar fi cu adevărat prea groaznic, prea cumplit. Asista, mut, la şedinţele comisiei, îşi îndeplinea mecanic sarcinile de distribuitor al alimentelor şi îndura pasiv insultele, batjocurile, ironiile abia disimulate ale lui Loeuil, prietenul lui Lacombe, căruia îi făcea plăcere să-l ridiculizeze pe Marellis, pe care-l ura fără motiv, aşa cum licheaua îl urăşte pe omul cinstit. Donadieu era martorul neputincios al acestor scene, pe care Premelle le încuraja cu rânjetele lui.

II

De când îi adoptaseră pe cei doi copii ai moartei, Lise şi mama ei abdicaseră de la orice orgoliu, de la orice voinţă de

rezistenţă şi independenţă faţă de inamic. Se resemnaseră acum, pentru cei doi micuţi, la tot ce nu consimţiseră niciodată să facă pentru ele însele: să muncească pentru germani, să pactizeze cu ei, să cumpere de la ei şi să le vândă, să accepte ajutorul lor, să fure din căruţele lor sau chiar de pe ogoarele fermierilor.

Un moment speraseră să plece, să ajungă în Franţa. Jean mort, abatele prizonier în Germania, nu mai aveau aici nimic care să le reţină. Dimpotrivă, din Franţa ar mai fi putut să-l ajute pe abate trimiţându-i colete şi ajutoare. Făcuseră cererea către primărie pentru evacuare. Cererea lor se rătăci, dispăru, nu mai avură niciun răspuns la ea. Lacombe continua să le urmărească cu ranchiuna lui, o răzbunare solidă, ţărănească, care nu lasă să-i scape prea uşor victimele. El avusese grijă să dispară dosarele. Lise o află prin Pascal Donadieu şi nu putu face nimic.

Cele două Sennevilliers sufereau de altfel oprobriul general al satului. Dezonoarea lui Fannie se răsfrângea asupra lor, care acceptaseră copilul. De altfel, nu se ştia prea bine ce se întâmplase. Colina Herlem e departe de centru şi formează un cătun izolat. Mulţi credeau că micuţa Jeannette este chiar copilul Lisei. O ură aprigă le înconjura pe cele două Sennevilliers, le izola, şi ele sufereau cu atât mai mult cu cât această intransigenţă a sătenilor se alia foarte bine cu cea mai ruşinoasă laşitate faţă de inamic.

Oamenii se duceau cu copiii lor să culeagă fragi, mure, bace sălbatice în pădurile castelului din Herlem, pentru a le oferi domnilor ofiţeri. Prinţul moştenitor trecu într-o zi prin sat mergând spre linia frontului. Oamenii fură văzuţi aliniindu-se şi descoperindu-se respectuos. Părea că mulţi dintre ei pierduseră adevărata noţiune a lucrurilor şi acceptaseră ideea că germanii erau aici pentru totdeauna. Spre iunie, începură pregătirile pentru o mare ofensivă. Se vedeau trecând întruna trupe, tunuri, material de război, convoaie nesfârşite de automobile şi camioane, o asemenea invazie încât ai fi crezut că asişti la migraţia unui întreg popor. Şi existau la Herlem oameni care se bucurau şi spuneau deschis:

— Cu atât mai bine! Să înainteze, să câştige teren. Noi ceilalţi, vom fi mai în largul nostru, vom fi puţin mai în spate...

Lise ar fi vrut grâu. Nu găsea nicăieri. Fermierii îl păstrau pentru germani, care îl rechiziţionaseră dinainte, sau îl vindeau

la Tourcoing la preţuri nebuneşti. Şi Lise nu avea bani. Pentru a căpăta tărâţe, trebui să lucreze prin ferme, să frământe pâine, o frumoasă pâine de grâu, galbenă, compactă, bine crescută, aurie, atât de frumoasă încât după ce o cocea n-o mai recunoştea. Când o vedea pe masa fermierilor, nu putea să-şi imagineze că frământase, copsese, reuşise cu mâinile ei asemenea bunătate.

Era plătită în pleavă şi făină de calitate proastă. Şi când putea, lua în trecere câte un ou din cuibar, unt din pivniţă. Se afla în acel punct unde asigurarea vieţii ajunsese prima datorie, care venea înaintea celorlalte. Şi pe urmă, ca şi Donadieu, ca mulţi alţii, exemplul lamentabil al celor care profitau sfârşi prin a slăbi în ea rezistenţa cinstei.

Berthe Sennevilliers, mama, capitulă şi ea. Începuse să se înţeleagă cu ei, să-i accepte pe aceşti germani care îi uciseseră un fiu şi i-l luaseră pe celălalt, care o ruinaseră, o jefuiseră din pricina cărora suferise în toate felurile. Începea să înţeleagă că cei mai mulţi dintre ei, cei mai umili, erau, ca şi ea, nişte victime. Şi era fatal ca, de pe urma unei suferinţe comune, germani şi invadaţi să fraternizeze, să se solidarizeze.

Herlem se afla la cincisprezece kilometri de Ypres. Acest spate al frontului a asistat la mizeria înspăimântătoare a armatei germane, la agonia Vulturului. Primea toate trupele, le cartiruia. Bertie şi fiica ei îşi amintiră mult timp de un grup de cincizeci de bărbaţi care pătrunseseră astfel la ele în plină noapte. Cincizeci de bărbaţi – nu, cincizeci de băieţandri, adolescenţi abia formaţi, fragili, slabi şi palizi, pe trăsăturile cărora se ghicea încă, în spatele oboselii şi zăpăcelii iscate de faptul că erau începători în ale războiului, un rest din entuziasmul şi idealismul care îi aruncaseră în vâltoare. Veneau Dumnezeu ştie de unde, aşteptând să se întoarcă pe front. Ajunseră toţi odată, se revărsară prin casă, o invadară, petrecură noaptea să-şi scoată noroiul de pe haine, să se despăducheze, să-şi cureţe lucrurile şi să se spele. Se mai scuzau. Se vedea că nu aveau încă obişnuinţa grosolăniei, bieţii de ei.

— Noi mult murdari, doamnă, dar noi băieţi buni.

Trezite, Lise şi Berthe se aşezaseră pe lângă foc, nemaiputând să se gândească la somn şi privindu-i cum umblă de colo-colo, trebăluind. Era prima oară când Berthe vedea

băieţi atât de tineri, atât de fragili sub uniforma greoaie. Rămase uimită, speriată. Ea, neîmblânzita, îi propuse Lisei:

— Le-ar face bine o picătură de cicoare.

Când văzură această apă caldă, neagră, pregătită pentru ei, fără să fi cerut ceva, când se credeau intruşi şi blestemaţi aici, fură răscoliţi, emoţionaţi până la lacrimi. Bând cu recunoştinţă apa fadă, spuneau:

— Ah, doamnă, doamnă, dacă am putea să ne întoarcem acasă şi să venim după război să vă mulţumim... Dac-aţi şti că mergem să ucidem oameni, iar noi nu-ndrăznim să omorâm un iepure.

A doua zi dimineaţa, pentru că primiseră cartofi, îl chemară pe Pierre, care-i privea mâncând, şi-i puseră şi lui în farfurie. Pierre duse cartofii la Lise şi Berthe şi de atunci încolo împărţiră totul, cât timp se aflară la Herlem. Berthe îi îndrăgise pe aceşti băieţi. Regăsea la ei aceeaşi deziluzie, aceeaşi impresie că ei erau, ca toţi cei sinceri, nişte naivi şi nişte înşelaţi. Vedea la ei ura împotriva celor puternici, împotriva şefilor, suferinţa nesfârşită produsă de lipsuri, de absenţa fiinţelor iubite, de foame, şi de asemenea ura împotriva jandarmului, a jandarmului german, diavolul verde. Un lucru pe care nu putea să-l înţeleagă, era că ei îi purtau o pică de necrezut lui „Praz Înfuriat”. Îl dispreţuiau, îl trimiteau la plimbare, ţineau cu localnicul împotriva lui. O avertizau pe Berthe când aflau că urmează să se facă o percheziţie. Ascundeau bietele ei provizii în pachetele lor, apoi îl priveau cu un aer zeflemitor pe Praz Înfuriat, care scotocea prin toate colţurile hanului. Faţă de fermieri şi de cei bogaţi ei arătau acelaşi dispreţ, aceeaşi dorinţă de răzbunare. Se duceau noaptea să jefuiască morile şi coteţele, se întorceau încărcaţi cu merinde, tăiau uneori o oaie sau o vacă pe pajişte, noaptea, şi împărţeau carnea cu Berthe. Pentru cei mai tineri, Berthe simţea o adevărată duioşie. Ei îi vorbeau de familia lor. O simţeau ca pe o mamă, îi făceau mici confidenţe, îi explicau că părăsiseră şcoala, că erau încă liceeni, că o aveau pe mama acolo, îi simţeau lipsa. Simţeai la ei obişnuinţa de a fi urâţi, de a fi trataţi ca duşmani de aceste popoare invadate şi, în acelaşi timp, o invincibilă tinereţe a sufletului, care reapărea la prima dovadă de încredere şi de prietenie, care-i făcea să se dezvăluie şi să se destăinuie aproape prea repede. Un cuvânt amabil, o vorbă miloasă, şi îşi deschideau inima înduioşaţi,

emoţionaţi până la lacrimi, ca nişte copii pe care-i atragi spre tine din clipa când le arăţi puţin interes şi puţină milă.

Nişte copii. Era printre ei Karl, bravul Karl, copilul unor oameni sărmani din Bavaria. Fusese în permisie acasă înainte de a pleca pe front. Se întorsese cu un ceas, un ceas de mână, de nichel. Cifrele şi acele erau fosforescente.

— Aşa ai să vezi bine noaptea, în tranşee, îi spusese mama lui dându-i acest cadou regesc.

Acest ceas luminos! Ce mândrie pe Karl! De zece ori, în prima zi când se întorsese, bătrână Berthe trebui să-l urmeze în pivniţă, să admire cadranul luminos, să se extazieze împreună cu el. Râdea de unul singur de admiraţie.

Mai era Reynold, a cărui mamă lucra la Essen, în uzinele de obuze. El era liniştit, palid, se pregătea să devină contabil. Războiul întrerupsese acest vis. Se împrietenise cu iepurele alb domesticit al micului Pierre. Pe iepure îl chema Arthur. Toată ziua îl vedeau pe Reynold lângă foc sau pe pragul bucătăriei cu Arthur în braţe. Îi scărpina fruntea, îl mângâia ca pe o pisică, se juca cu el, îl săruta pe bot, râdea cu hohote. Şi Arthur îşi încreţea nasul mobil şi-şi mişca urechile lungi. Exista o adevărată prietenie între băiat şi animal.

Wilhelm era un ţărănuş, solid, voinic, muncea de dimineaţa până seara. Grebla, ara, semăna şi îngrijea grădina bătrânei Berthe. Tăia mărăcinii, curăţa perii de omizi. Îşi dădea mare osteneală, manevra grebla, hârleţul, foarfecele, căra cu roaba, curăţa, se întorcea seara radios şi zdrobit de oboseală. Şi se vedea că în tot acest timp uitase de război. Nu puteai să-ţi imaginezi că aceşti copii vor merge pe front, că se vor expune morţii. Le era teamă pentru ei. Cum ai fi putut urî această biată şi naivă tinereţe? Îi aminteau bătrânei Berthe de cei doi fii ai ei. Nu-şi mai spunea că erau germani. Se ocupa de ei, le spăla şi le cârpea rufele, îi certa şi-i iubea. Îi mărturisea Lisei cu un fel de ruşine:

— Nu mai pot să mă gândesc că nu sunt băieţii mei.

Alţii o ajutau pe Lise în traficul ei, furau pentru ea baloturi de ţesături din camioanele care treceau, mergând spre Roulers. Un balot conţinea doisprezece saci, legaţi într-un pachet. Croiţi din ţesăturile calde de lână de Roubaix, ajungeau să putrezească pe front sub formă de saci de pământ. Goleau pachetele, îşi împărţeau conţinutul lor. Lise făcea din ele hăinuţe de copii şi le

vindea în sat. Soldaţii descoseau sacii, trimiteau stofa alor lor, în Germania. Adesea o însoţeau pe Lise la Roubaix, unde nu se mai putea merge fără permis de trecere. Îi ofereau protecţia lor. Putea astfel să ducă legume la oraş şi să aducă produse de băcănie. Schumann, agent de legătură, mergea în fiecare săptămână cu motocicleta la Bruxelles. Aducea zahăr, pe care Lise îl vindea. Familia trăia din acest trafic.

Vindea totodată mulţi cartofi. Venea în fiecare zi o maşină cu cartofi pentru soldaţi. Lise se înţelesese cu însoţitorii convoiului. Aceştia făceau în aşa fel încât îi distrăgeau atenţia conducătorului de vehicul. În timp ce unul pălăvrăgea cu el, celălalt, pe furiş, arunca în şanţ un sac cu cartofi pe care veneau să-l ia mai târziu. Furau de asemenea mult grâu de la fermieri. Se strecurau pe burtă în lanuri şi tăiau spicele cu foarfecele.

Germanii aceştia duceau o viaţă aspră. Aveau instrucţie în fiecare dimineaţă, ore întregi. Trebuiau să alerge, echipaţi în întregime, peste câmpuri. Mulţi nu mai puteau, cădeau epuizaţi. În mantăile lor uriaşe, cu cizmele şi echipamentul lor masiv, se vădeau a nu fi decât nişte copii, cu membre fragile şi feţe tinere, abia umbrite de puf.

Într-o dimineaţă aflară că vor pleca în aceeaşi seară. Se speriară. Pe înserat plecară spre Ypres. Defilară pe drumul colinei, trecură prin faţa cuptoarelor de var. Cântau *Gloria:*

Gloria, victoria!
Cu inima, cu mâna
Pentru Patrie...

Mulţi le făceau cu mâna celor două Sennevilliers. „Adio, adio...” Şi Berthe le răspundea fluturându-şi şi ea mâna şi plângea.

— Soldaţii noştri! Bieţii noştri soldaţi!

Deveniseră soldaţii „noştri”. Îşi uitase ura.

III

În carieră munceau acum prizonieri italieni. Germanii puseseră din nou cuptoarele în funcţiune. Aici erau incineraţi morţii de pe front. Iar dinspre front spre Tourcoing se construia o cale ferată, adăposturi betonate, *block-haus*-uri, platforme

pentru tunuri. Puţin câte puţin se simţea că germanii se retrag sub presiunea învingătorilor. Linia de fier se apropia de Herlem.

Prizonierii erau într-o stare de mizerie înfricoşătoare. Evadau seara, săreau peste palisadele lagărului lor, veneau să bată la uşa familiei Sennevilliers şi rămâneau aici ore întregi să se încălzească. Nu vorbeau aceeaşi limbă, n-aveau nimic să-şi spună, riscau şi unii şi alţii să fie supuşi la sancţiuni teribile, şi totuşi cele două Sennevilliers îi primeau, incapabile să le închidă uşa, să le refuze acestor nenorociţi puţin foc, puţină apă caldă şi lumină. Şi apoi se obişnuiseră atât de mult să nu mai fie ca acasă, să vadă mereu figuri străine, siluete noi umblând încolo şi încoace prin locuinţă; aceasta devenise viaţa normală.

Dintre micii soldaţi germani, dintre bieţii lor băieţi trimişi în foc pentru a susţine efortul ultim, încercarea disperată a Imperiului, nu se mai întorsese niciunul. Prea tineri, prea neexperimentaţi... Aflară de la alţii, de la bătrâni, de la veteranii războiului care se întorceau de pe front, că regimentul lor fusese masacrat.

Noii veniţi erau nişte fiinţe sălbatice. La patru zile după sosirea lor, Praz Înfuriat fu găsit pe drum, strangulat cu un lanţ de oţel în jurul gâtului. Comandatura, ca întotdeauna, îi acuză pe civili, şi satul fu pedepsit cu stingerea la ora unu timp de două săptămâni.

Erau aidoma unor sălbatici. Sosiseră mâncaţi de păduchi, înspăimântător de murdari, nepurtând pe sub haine decât jalnice fâşii de rufărie, mistuiţi de-o dizenterie de nevindecat. Abrutizaţi, îndobitociţi, jucau cărţi la nesfârşit, la soare, beau *Goldwasser* şi nu cereau decât un lucru, să trăiască liniştiţi aici, să nu se mai întoarcă pe front, să nu mai vadă focul luptei. Le era de ajuns. Nu mai voiau să se ducă nicăieri. Erau adesea chemaţi noaptea pentru gărzi sau pentru a merge în prima linie să ducă supa, muniţiile, alimentele. Sau li se cerea să întreprindă de urgenţă o lovitură grea pe undeva. Ei refuzau. Rămâneau în paturi, înjurau, le spuneau cuvinte grele Lisei şi Berthei care veneau să-i cheme, îi implorau, le strigau că vor fi împuşcaţi. Şi trebuiau să-i smulgă din pat să-i împingă afară... Nu puteau totuşi să-i lase cu sânge rece pe oamenii aceştia să se expună împuşcării pentru nesupunere. Şi plecau turbaţi, furioşi, sau plângând ca nişte băieţandri.

Chiar şi pentru aceştia aveau un sentiment de prietenie. Unul dintre ei avea un nume atât de complicat că i-l uitau întotdeauna. Atunci îi spuneau pe numele meseriei lui, Dogarul. Făcea putineie pentru Berthe şi Lise, le repara maşina de spălat rufe. Trebuia literalmente să se bată cu el noaptea când îl chemau în trupa de schimb. Plecă aşa într-o seară să ducă un sac cu muniţii şi fu ucis.

Max avea scorbut. Un băiat înalt, blond şi palid, frumos ca un sfânt. Îşi spăla cu lămâie şi ulei sărmanele gingii sângerânde, care supurau. Urla de durere. Spunea că va dezerta, că va trece într-o zi sau alta liniile să se predea. Avea în buzunare manifeste semnate de Lenin şi hârtii tipărite în care se vorbea de Republică. Se duse de trei ori în foc, apoi nu se mai întoarse.

Julius, tovarăşul său, avea febra tranşeelor, una din acele boli noi care nu erau decât o formă de epuizare. Când îl apuca, aiura toată noaptea. Fără să îndrăznească s-o spună, nutrea, se vede, o vagă tandreţe secretă pentru Lise. Sădi în grădină un pom, un butaş de castan pe care i-l dedică, drept amintire de la el. A fost ucis în prima noapte când a plecat în trupa de schimb.

Şi tot aşa, şi tot aşa... Trecură astfel sute şi sute prin hanul Sennevilliers. Plecau într-o seară sau alta şi se ştia că nu se vor mai întoarce. Se adunau în piaţă, luau drumul colinei, treceau prin faţa hanului. Mai aveau încă orgoliul german. Aveau curajul, până nu treceau de ultimul cătun, să-şi cânte imnul de război, acel *Gloria* al lor, grav şi greoi, şi parcă funebru, lipsit de veselie şi de strălucire, pronunţat răspicat, potrivit pentru cadenţa legiunilor în marş, pentru oameni care se duc să moară.

Gloria, victoria
Cu inima, cu mâna,
Pentru Patrie...
Păsările în pădure,
Cât de dulce le era cântul...
Patria noastră, o vom revedea într-o zi,
Da, o vom revedea!
Patria noastră, Patria noastră,
O vom revedea într-o zi...

Cei care l-au auzit în acele ore tragice, în tropăitul cizmelor, în zdrăngănitul furgoanelor, în uruitul tunurilor rulând pe pavaj,

cântat în surdină de mii de oameni care plecau pe front la căderea nopţii, nu vor uita niciodată teribila lui măreţie. Era ceva patetic în acest sacrificiu disperat al unui întreg popor.

Mizeria la ei era îngrozitoare. Trăiau cu varză, furau de la francezi, care mureau şi ei de foame. Din splendida armată de la început rămăsese o ruină, o caricatură, batalioane de bătrâni epuizaţi sau băieţandri, ori acei rari supravieţuitori care făcuseră patru ani de război şi care erau asemenea unor nebuni. Se vedeau mulţi nebuni. Exista un lagăr imens care le era rezervat, lângă cel al prizonierilor italieni. Aceşti soldaţi nebuni erau supuşi încă la muncă. Puneau în funcţiune cuptoarele, incinerau morţii sau reparau calea ferată sub conducerea răniţilor şi a amputaţilor. Îi vedeai, preocupaţi de munca lor, oprindu-se dintr-odată, făcând în gol saluturi mari, sau smulgându-şi părul şi văitându-se. Îi aleseseră pe cei mai docili. Jandarmii îi alungau pe oamenii care veneau să-i privească.

La fel ca oamenii, şi materialul era uzat. Nu rămăseseră decât tunurile şi căruţele deteriorate şi reparate de mântuială, hurducăite. Bune de aruncat pe foc, fierărie ruginită şi deformată zdrăngănind pe pavaj cu un zgomot de cratiţe, uniforme ieşite la spălat, decolorate, de culoarea argilei, de zeci de ori găurite în spinarea morţilor, reluate de zeci ori pentru a servi din nou pe spinarea celor vii. Pentru că uniformele morţilor erau păstrate. La cuptoare veneau lungi cortegii de camioane pline cu morţi goi, legaţi patru câte patru, unul cu capul la picioarele celuilalt şi prinşi cu benzi de fier răsucite mecanic, aşa cum erau cele ce leagă baloturile de lână. Erau incineraţi în cuptoare. Cei de pe front soseau îmbrăcaţi, cu ceea ce se chema trenul mic, un decovil a cărui cale ferată lega oraşul Tourcoing şi spitalele lui de liniile de foc, trecând prin Herlem. Morţii aceştia erau dezbrăcaţi, apoi incineraţi, şi veşmintele plecau din nou spre Tourcoing.

Şefii nu erau arşi. Le era rezervat un mic cimitir, pe vârful colinei. Soseau în sicrie de brad, o ladă dreptunghiulară ca acelea ale spitalelor, foarte uşoare. De altfel, spre sfârşit era luat şi sicriul, care servea pentru alţii, şi ei erau îngropaţi aşa cum se găseau. Oameni, oameni din Germania, au venit uneori la acest cimitir. Lise îşi amintea de vizita unui bătrân şi a soţiei lui în mare doliu. Li se dăduse la Tourcoing o cabrioletă trasă de un cal bătrân, cu un soldat ca vizitiu, pentru a-i aduce până aici.

Erau probabil oameni foarte bogaţi. Puseră flori la un mormânt şi plecaseră din nou cu cabrioleta şi soldatul. Bătrâna plângea. Din ce colţ al Germaniei veniseră astfel, traversând îngrozitorul spectacol oferit de ţara lor şi de Franţa invadată, ca să plângă pe acel mormânt?

*

Sfârşitul, sfârşitul... Se apropia cu fiecare zi. Era toamnă. Nu vor mai apuca iarna, nu va mai rămâne nimic. Germanii dăduseră cailor lor grâul verde să-l mănânce înainte de ofensiva din iulie. Animale şi oameni crăpau de foame. Caii nu mai erau decât nişte caricaturi de mârţoage neputincioase, de o slăbiciune de necrezut. Oamenii refuzau să meargă, coloane întregi se culcau pe drum, spuneau nu. Jandarmii îi duceau pe o mare pajişte umedă, la poalele colinei, îi lăsau aici o zi întreagă cu picioarele în apă. Pe capi îi urcau pe două cărămizi, îi legau de un stâlp. Pe urmă luau cărămizile şi omul rămânea atârnat de funii. Şefii veneau, le vorbeau, încercau să-i convingă. Uneori le aduceau bere. Nu era zi în care să nu fie văzuţi jandarmi târâindu-i astfel pe cei refractari, care se aşezau pe jos, le râdeau în nas, nu mai voiau să înainteze. Erau prea mulţi, nu puteau să-i împuşte pe toţi. Excesul de mizerie ucidea patriotismul. Le era prea frig, prea foame. Primeau pe zi o gamelă de napi abia prăjiţi, puţină grăsime sintetică, puţină prăjitură din glucoză. Soldaţilor le era ruşine să-şi arate gamela francezilor şi se ascundeau ca să mănânce. Nu mai aveau haine, nu mai aveau rufărie. Sub uniforma grea, această cuirasă care ascunsese până la sfârşit toate mizeriile, nu purtau cămăşi, sau aveau rufărie de femeie furată de ici, de colo. Nu mai aveau tutun, nu mai aveau bani, nici măcar verighete pe deget, inelul de aur al căsătoriei. Le dăduseră pentru Germania. Purtau un inel din oţel nichelat care îi uimea pe oamenii de aici.

Sfârşitul, da, sfârşitul. Pe măsură ce acesta se apropia, ritmul existenţei devenea frenetic pentru nenorociţii aceştia. Să mergi mereu, să te duci neîncetat la corvezi, la schimburi de trupă, într-un ritm accelerat fără încetare, fără odihnă, fără răgaz. Se întorceau din foc istoviţi, sângerând, plini de noroi până la pântece. Se spălau, se pansau, începeau să spele rufele. Şi trebuiau să pornească imediat din nou la drum, venise un ordin, porneau înjurând, plângând. Cu picioarele însângerate îşi

încălţau iar cizmele, trăgeau pe ei hainele înmuiate, pe care sudoarea murdară le usca din nou. Plecau aşa cu disperarea în suflet, şi cu toate acestea trebuiau să cânte *Gloria*.

Nu se mai vedea decât asta, o defilare, o curgere continuă de oameni care treceau, plecau şi nu se mai întorceau. Armatele se dizolvau. Erau cu toţii înfricoşaţi.

Ajunseseră la capătul puterilor, îşi aruncau greşelile unul în spinarea altuia. Saxonul îl ura pe prusac, care îl ura pe bavarez. Se compromiteau. În prăbuşirea Imperiului, naţionalităţile se reconstituiau. Bavarezii îl acuzau pe Împărat, prusacii îl acuzau pe regele Bavariei. Când un regiment saxon instalat la cuptoare trebuia să plece şi ştia că va fi înlocuit de prusaci, devasta campamentul înainte de a-l părăsi, sfărâma furnalele de cărămidă, smulgea palisadele, îngropa, ardea, devasta ce nu putea să ducă. Preferau să dea civililor, francezilor, mai degrabă decât compatrioţilor lor.

De asemenea, începuse să se vorbească de Republică. În armată circulau manifeste, mici cartoane tipărite semnate Lenin şi Troţki şi care glăsuiau:

„Soldaţilor, fraţilor, exemplul luminos al fratelui vostru Liebknecht, evenimentele revoluţionare din flota germană, ne dovedesc că sunteţi pregătiţi. Ajutaţi-ne, urmaţi ca şi noi drapelul păcii... Trăiască pacea, trăiască revoluţia socială!”

LENIN – TROŢKI

Erau de asemenea broşuri barate cu o dungă neagră, roşie şi galbenă, care proclamau REPUBLICA:

„Ordinul următor a fost distribuit armatelor franceze: Cine se dă prizonier francezilor şi pronunţă cuvântul de ordine Republică, nu va fi tratat de ei ca prizonier de război... Toţi cei care vor, pot lupta alături de noi pentru eliberarea Germaniei. Acest război nu se va sfârşi decât când va fi învins spiritul prusac al militarilor şi al junkerilor...”

Spre sfârşit, mulţi dezertară. Când unul, când altul, vindeau civililor bietele lor lucruri, plecau într-o seară, ascunzându-se, spre Menin şi Ypres, şi nu se mai întorceau. Uneori, plecau în grup, câte zece, câte douăzeci. Odată, spre sfârşitul lui

septembrie, sosiră dintr-odată vreo cincizeci la casa familiei Sennevilliers. Împingeau o căruţă plină cu mâncare şi saci şi trăgeau un cal bătrân, alb, uriaş şi de o slăbiciune de piesă anatomică. Râdeau de el, îşi agăţau beretele de cele două oase ieşite în afară ale coapselor lui. Se spălară, fierseră cafea, mâncară şi-i dădură să mănânce şi calului.

— Terminat războiul, doamnă, noi plecat, noi prizonieri... Nu mai e război, nu mai e, *kaput!*

Pe la zece seara îşi încărcară din nou căruţa, îi spuseră la revedere Lisei şi plecară spre front cu calul lor cel alb.

Începea să se spună că francezii se apropie de Menin. Oamenii din Menin îşi strângeau lucrurile, se evacuau. Îi vedeai defilând la Herlem. Treceau pe aici în fiecare zi, un cortegiu lamentabil şi comic, trăgând după ei roabe, ori cărucioare de copii pline cu catrafuse, porci, pisici şi canari în colivii. Bătrâna Berthe nu se putea opri să nu râdă. Oamenii aceştia erau nebuni de cărau asemenea lucruri, atâtea „fleacuri", atâtea nimicuri... În sens invers treceau alte cortegii, bandele neruşinate, îndrăzneţe, rapace ale borfaşilor din Roubaix şi Tourcoing, care se duceau să prade în Halluin. Derbedei, băieţi şi fete, ştiau că oraşul e evacuat. Se duceau să prade casele, se întorceau cu vrafuri de cearşafuri, de rufe, de perdele, covoare şi cuverturi, cratiţe şi veselă. Oraşe ca Halluin au fost mult mai mult victimele civililor decât ale inamicului.

Începuse să se vorbească de evacuare şi la primăria din Herlem. Frontul înainta. Toată lumea pleca, Lise şi Berthe îşi pregăteau boccelele. Berthe îngrămădea rufărie, amintiri, făcea nişte saci enormi, îşi dădea seama cu disperare că nu mai putea să le ridice, căuta, tria. Se plângea că nu poate să ia tot şi nu-şi dădea seama că făcea la fel ca şi cei de care râsese cu câteva zile mai înainte.

Începuseră să cadă obuze peste sat. În toate nopţile avioanele se luptau. Se vedea acum cu claritate roşeaţa liniei de foc, stelele căzătoare ale rachetelor şi parcă imense aurore boreale sângerânde. Se puseră din nou serios pe împachetat. Îngropau tot ce nu puteau lua. Făceau gropi în grădină. Gropi! De câte ori nu se îndeletniciseră cu astea în cursul războiului. Să ascundă, să îngroape, să dosească. Ce caraghios o să fie după război, dacă acesta se va sfârşi odată, să nu mai aibă de ascuns, de făcut găuri şi să nu se mai exprime prin semne, să nu mai

gesticuleze... Erau atât de deformaţi! Aveau atât de mult obişnuinţa de a gesticula, de a mişca braţele ca surdo-muţii!

Şi spre sfârşit, Lise fu prinsă împreună cu un soldat, pe când treceau mărfurile spre Tourcoing. Berthe alergă la Judith. Mulţumită ei, Lise nu ajunse în închisoare, dar trebui să muncească pentru germani, să scoată cartofi şi sfeclă. Se aflau acolo vreo cincisprezece femei, pe coasta colinei Herlem. Deasupra capului lor era o baterie de obuziere care trăgeau asupra localităţilor Geluwelt şi Ypres. Şi tunurile engleze răspundeau, bombardau Herlemul. Când trecea un obuz, se adăposteau. Seara, Lise se întorcea acasă cu sânul şi buzunarele pline de cartofi furaţi.

Toate legumele acelea se îndreptau spre spatele frontului, cântărite, numărate, controlate de Comandatură. Până la capăt Comandatura rămase un rigid şi incomparabil instrument de guvernare şi opresiune. Armata se dezagrega, se simţea, ruina foarte apropiată, linia focului se apropia cu fiecare noapte, revoluţia clocotea. Dar Comandaturile rămâneau distincte, îndepărtate de această lume a frontului şi a focului. Între ele şi front fusese mereu un abis. Se urau, chiar se certau. Comandantul unui loc ca Roubaix, un mare bancher din Franckfurt, plătise foarte scump dreptul de a rămâne în spatele frontului. Asta se ştia. Şi acest conflict fu pricina pentru care, în timp ce armata era în plină derută, Comandaturile îşi jucau imperturbabile rolul, recoltând, organizând, emiţând ordine, lipind afişe până în ultima secundă, clădind localuri, deschizând drumuri, pregătind semănăturile.

În ajunul plecării lor, puneau încă anunţuri: „Ordon...”

Aşa încât nici nu mai ştiai ce să crezi. Unii spuneau:

— Pleacă.

Şi alţii:

— Rămân, construiesc, plantează...

Nehotărârea persistă chiar după plecarea lor.

Herlemul suferea de pe urma bombardamentelor. Se prevedea evacuarea generală. Mulţi oameni plecau dinainte. În sat nu mai rămăsese niciun sfert din populaţie. Cele două Sennevilliers nu voiau să plece.

— Ce să faci, se gândea Lise, cu o bătrână, un băiat, şi-un bebeluş de un an?

Se închideau în casa lor, ascultau căzând obuzele şi bombele.

— Curând se va isprăvi, spunea Lise, e sfârşitul, sfârşitul...

— Nu va fi niciodată sfârşitul, spunea Berthe, de vreme ce fiul meu este mort. Pentru mine nu se va sfârşi niciodată...

CAPITOLUL AL ŞASELEA

I

Întoarsă acasă la mama ei, după şederea în închisoarea de la Fosse-aux-Chênes, Antoinette căzu bolnavă. Edith o duse s-o vadă un maior german care îi îngrijea benevol pe invadaţi. Se întoarse tulburată, nu-i spuse nimic Antoinettei. Dar fu hotărât între ea şi Samuel că Antoinette se va întoarce la Epeule, pentru a încerca să-şi refacă acolo forţele. Un plămân îi era atins.

Antoinette sosi la tatăl ei într-o stare de epuizare şi surescitare lamentabilă. Bolnavă, exasperată şi obosită, nu mai simţea în ea decât o jalnică tulburare, suferinţă, revoltă, sila de nespus faţă de tot ceea ce alcătuise până atunci existenţa ei, o ranchiună nemărturisită împotriva mamei ei, care o lăsase să ajungă în starea aceea, împotriva tatălui ei care nu făcuse nimic pentru a o împiedica, în sfârşit împotriva ei înseşi. O răscolire totală.

Casa veche îi plăcea. Aici îşi petrecuse copilăria. Şi prima perioadă fu plăcută. Nimic care s-o plictisească, s-o sâcâie. Un regim blând, multă odihnă, nicio muncă, puţine medicamente, vizita zilnică a doctorului, asta era tot. O răsfăţau. Samuel şi Edith aveau pentru fiica lor o atitudine prevenitoare, solicitudini nesfârşite. Dorinţa ei era lege.

Copila păstra un rest de vitalitate, nu suferea, mergea prin casă, rătăcea prin grădină, citea, pălăvrăgea, îşi gusta bunăstarea. În afara meselor, care erau pentru ea un chin, viaţa i se desfăşura uşoară şi parcă îndulcită, petrecută într-o lenevie odihnitoare, în mijlocul distracţiilor încă cu totul noi: cărţi, vioara pe care şi-o reluase, frumoasa ei grădină, natura.

Grădina lui Samuel era mare. Samuel întreţinea o bună jumătate din ea, lăsând restul să fie năpădit de ierburi. Tufişuri înalte de zmeură necultivată ascundea zidul din fund. Prin frunzişul lor des, de un verde-deschis se ascundea cabana pentru unelte, din care Antoinette îşi făcuse un refugiu. Domn şi stăpân acolo, micul Christophe îşi poftea prietenii la jocuri aventuroase. Antoinette începu curând să participe la ele, să le îmbogăţească cu toate resursele unei imaginaţii bogate.

Copila îşi făcuse prieteni: Abel, Cécile Van Groede, cei doi micuţi ai grăsanei Flavie, şi mai ales Marcel şi Armade, cei mici din familia Duydt. Doi puştani fără iluzii, murdari, plini de

păduchi şi alţi paraziţi, mereu înfometaţi, sceptici şi filosofi ca doi bătrânei ciudaţi şi hazlii.

În cinci, cu fratele ei mai mic, Christophe, ei formau universul Antoinettei. Fata îi spăla, îi curăţa, îi despăduchea fără dezgust pe micii Duydt, îi pieptăna. Aceştia se lăsau manevraţi cu uimire. Ea se amuza să-i gătească cu pânzeturi, cu funde şi flori. Le dădea să mănânce gustările pregătite pentru ea, pe care nu le putea mânca. Foarte repede, băieţandrii deveniră fanaticii Antoinettei, nu mai locuiră la ei. De la şapte dimineaţa asediau poarta lui Fonteroix. Antoinette improviza gustările, jocuri noi, care o amuzau la fel ca pe ei, organiza în jurul marii grădini procesiuni cântate, cu ghirlande de frunze, funde şi mănunchiuri de ramuri verzi şi flori sălbatice. În spatele acestor amuzamente, ghiceai nedesluşita speranţă a fetei, gândul că această implorare, această rugă a copiilor la cer pentru ca ea să-şi recapete sănătatea nu va rămâne neascultată.

Nu suferea încă de pe urma bolii. Distracţiile, absenţa grijilor, necunoaşterea stării ei reale o făceau aproape fericită. Aştepta sfârşitul războiului. Va pleca spre sud, Nisa, soarele, şi acolo se va vindeca. Începu să-şi pregătească valizele în vederea acestei călătorii. Era în primăvara lui 1918. Curând, ca în fiecare an, francezii vor declanşa marea ofensivă, şi vor fi învingători. Antoinette voia să fie gata, ca să plece imediat după aceea. Adusese din Lille şi Roubaix cupoane de mătase, de stofă, toalete, tot ce-i plăcea, tot ce era lucios, strălucitor, plăcut ochiului. Tria lucrurile, se vedea îmbrăcată în alb, în roz, sub un cer de vis, printre palmieri şi măslini. Îşi combina toalete, ansambluri, eşarfe, rochii şi pălării, o întreagă bucurie, o întreagă lumină, armonizate dinainte cu aceasta ţară a luminii. Nu mai spunea decât:

— Când vom fi în ţara soarelui, în ţara luminii.

Îşi umplea valizele, mişca din loc cuferele, golea sertarele cu bucurie şi cântând.

Pe fondul acesta interveni accidentul, primul avertisment. Pentru că se obosise puţin mai mult, într-o seară nu mai dormi, tuşi toată noaptea, se trezi sleită de puteri, neliniştită şi umilită. Două zile mai târziu, răul nu trecuse deloc. Nu fusese niciodată atât de mult timp suferindă. Voi să se revolte, se ridică singură, se duse în grădină şi se prăbuşi.

De data asta fu îngrozită. Acceptă şezlongul. Se resemnă să bea siropul, să facă injecţiile cu arsenic, să ia uleiul din ficat de morun. Înghiţi ouă crude bătute cu vin, sfârşi prin a îmbolnăvi un stomac pe care siropul îl şubrezise. Şi toate astea nu serveau la nimic, continua să slăbească şi să nu mai aibă putere. Se sperie pentru că simţea cum oboseşte repede la cel mai mic efort. Începu să se întrebe dacă nu era serios atinsă, nu-şi mai vedea starea ca pe a cuiva care se joacă cu boala. Avea momente de revoltă, refuza să creadă, să accepte. Nu, toate astea nu erau adevărate, doctorul o îmbolnăvea, ea avea să se ridice, să se distreze, să citească, să mănânce. Încerca, făcea efort un sfert de oră, se simţea la capătul puterilor. S-ar fi zis că-şi irosise prea curând întreaga tinereţe.

Ce putea să aibă? Îi ascunseseră faptele, cuvântul teribil. Spuseseră: congestia plămânului. Încerca să afle mai mult, îl întrebă pe Samuel:

— De fapt, ce am, tată? Nu-i grav, spune! N-am să mor, nu-i aşa?

Samuel o liniştea. Ea nu cerea decât să creadă. Şi avu capricii, pentru a grăbi vindecarea. Ceru şampanie pe care Samuel putu să o cumpere de la prieteni, stridii pe care un german cumsecade se duse cu motocicleta de dragul Edithei, să le caute la Ostende, alte lucruri care nu se găseau, care cereau curse şi căutări de necrezut. Îi epuiza pe părinţii ei, risipea fără folos lucruri neînchipuit de scumpe la acea vreme. Şi totul fără niciun rezultat.

Puterile continuau să-i scadă. Curând trebui să abandoneze siropul, care îi provoca vomă, injecţiile, care îi oboseau rinichii şi ficatul, şi asta fără să-şi recapete somnul şi pofta de mâncare. Nu suferea, dar trebuia să nu-i ceri să mănânce. Cu acest preţ era fericită şi calmă, dar slăbea treptat, tuşea puţin, scuipa puţin puroi. Curând nu mai merse deloc şi nu mai voi să-şi părăsească şezlongul sau patul. Pe urmă Fonteroix trebui să o ducă din cameră în grădină şi din grădină în cameră. Nu se mai ţinea pe picioare.

La capătul câtorva luni, îşi dădu seama, reconstituind etapele acestui declin, că viaţa îi scapă, că se scurge din ea ca o apă, că se stinge fără leac. Şi într-o zi, în urma unei crize de tuse, avu, pentru prima oară, o revoltă teribilă, strigă, se zbătu. Voia să trăiască! Să trăiască. Nouăsprezece ani! Ce-a făcut ca să merite

o astfel de soartă! De ce ea, şi nu ceilalţi? Ea muncise, trudise mai mult decât alţii, şi asta îi era recompensa! Ce nedreptate! Ce nebunie, să se irosească aşa, fără să ia seama! Cum de n-a prevăzut asta mama în locul ei? Era vina ei, a acestei mame care nu i-a înţeles tinereţea, n-a ştiut s-o apere împotriva ei însăşi. Avea despre toate astea mai mult o intuiţie decât o percepţie clară, dar din zi în zi această idee se afirma în ea, pe măsură ce o familiaritate silită o apropia mai mult de tatăl ei.

Pentru că Edith rămânea la Roubaix să păzească magazinul şi să câştige banii care-i trebuiau pentru Antoinette, Samuel nu se mai ocupa decât de bolnavă.

La început, lucrurile nu se petrecură fără oarecare stânjeneală. Dar dispăru curând. Samuel îşi îngrijea fiica atât de simplu, atât de patern, cu o dragoste şi un devotament atât de total, atât de evident, încât foarte repede Antoinette se simţi în largul ei. Curând el fu cel care o spăla, o pieptăna, o ajuta să-şi schimbe rufăria, o ducea de pe scaun pe pat. Era de o răbdare, de o solicitudine care o mişcau. Ai fi zis că a se dărui, a se cheltui pentru altul era chiar viaţa lui. Asta o mişca pe Antoinette. Începea să vadă ce-i lipsise. Cu ce tandreţe vigilentă îl înconjura el pe micul Christophe, în ce atmosferă liniştită şi reconfortantă creştea fratele ei. Ducea aici o viaţă regulată până la a fi monotonă. Dar Antoinette începea să înţeleagă importanţa acestei regularităţi în acţiuni, în aparenţe, profunda repercusiune pe care o are asupra echilibrului spiritului, economia de forţe pe care o aduce obişnuinţa şi respectabilitatea pe care o creează în jurul tău grija pentru o anumită demnitate în felul de a fi. Din punct de vedere moral, Samuel nu avea faţă de Christophe nicio reţinere, nimic de ascuns. Aşa încât nu stârnea curiozităţi periculoase. Tatăl se adresa mereu raţiunii. Niciodată o lovitură, nici măcar o ameninţare. Edith nu se-mpiedica de atâtea forme, chema cu plăcere în ajutor fulgerele cereşti şi avea mâna iute. Samuel nu voia să acţioneze decât asupra inimii şi a inteligenţei. Şi această blândeţe dădea rezultate extraordinare.

— De ce n-am fost şi eu crescută aşa? îşi spunea Antoinette.

Şi, prin contrast, se întorcea la propria-i viaţă, la viaţa ei prostească. Atâtea oboseli, mese la întâmplare, un somn pe furate, distracţii violente şi epuizante, ascunzişuri, minciuni de

femeie care nu ştie cum să-şi lămurească tânăra fiică, sau mărturisiri brutale, zdrobitoare pentru un suflet curat şi tandru.

Dar atunci, însemna că mama era vinovată! Era vina ei dacă Antoinette, la nouăsprezece ani, ajunsese la o asemenea şubrezire a corpului şi a sufletului. Avu o tresărire de revoltă. Începu s-o urască de-a binelea pe Edith. Ar fi vrut să-i strige: „Eşti vinovată pentru tot ce îndur eu, e vina ta”. Şi, prin reacţie, respinse cu violenţă toate greşelile pe care Edith le aruncase în spinarea tatălui ei.

Trecu dintr-o extremă într-alta. Nimic nu mai era adevărat. Victima, nefericitul, era tatăl ei. Avu pentru el un elan de tandreţe, de căinţă. Îi acceptă îngrijirile cu o gratitudine mai accentuată, căpătă o încredere totală în el. Simţea uşurare să-l aibă lângă ea, uitase orice sfială, orice ruşine şi, ca o dovadă a tandreţei şi remuşcării, îi lăsa în grijă bietul ei trup bolnav fără spaimă, ca şi cum din partea lui nu avea a se mai teme de nicio suferinţă. El reprezenta unicul ei sprijin, singura ei speranţă. Îl chema în fiecare clipă:

— Tată, vino. Tată, mi-e rău...

Şi Samuel alerga, căuta, îşi dădea silinţa, găsea un remediu, o uşurare. Simpla lui prezenţă îi ajungea:

— Mi-e mai puţin rău când eşti aici, spunea Antoinette.

Edith vedea toate astea şi se întrista. Duritatea Antoinettei, lipsa de afecţiune pe care i-o arăta o îndurerau pe biata femeie, fără ca să poată spune ceva, fără să îndrăznească măcar să se supere pe cea care în curând n-avea să mai fie. Accepta fără revoltă cruzimea inconştientă a Antoinettei, răutăţile, nedreptăţile ei, această ranchiună a cărei cauză n-o înţelegea. „E bolnavă” se gândea Edith. Şi se resemna, suporta nerăbdarea, tăcerile, refuzurile brutale ale scumpei ei fiice. Se întorcea seara, obosită de cât muncise şi plânsese, neliniştită şi în acelaşi timp mulţumită să-şi regăsească fiica. Şi se vedea primită cu muţenie şi proastă dispoziţie. Ar fi vrut să cunoască amănuntele zilei, să ştie dacă Antoinette suferise sau fusese puţin mai bine. Antoinette abia răspundea, abuza de dreptul pe care îl au bolnavii, cei condamnaţi, de a fi tiranici şi cruzi. Edith nu se plângea, trudea cu răbdare, îşi îneca amarul în muncă, plângea în timp ce lucra, pentru a regăsi seara această nouă durere, acest chin nou. Aducea tot ce dibăcea, tot ce era bun, interesant, amuzant, vin, şampanie, o prăjitură de o sută

cincizeci de franci, panglici, o carte... Antoinette dispreţuia aceste daruri, abia de arunca o privire asupra lor, şi Edith, tristă, resemnată, rămânea astfel lângă ea toată seara în tăcere, fericită încă în durerea ei pentru aceste firave clipe de bucurie. Lui Samuel i se făcea milă de ea. O chema în bucătărie:

— Nu te nelinişti. E obosită. Dar totul merge bine. Astăzi e puţin mai bine...

— Oh, o înţeleg, biata micuţă, spunea Edith scăldată în lacrimi şi consolată.

De altfel, Samuel simţea ce se petrece în fiica lui şi se nelinişţea din pricina asta. În cele din urmă îi vorbi cu blândeţe. Antoinette fu profund uimită. Tocmai el îi lua apărarea lui Edith? Nu se putu împiedica să i-o zică:

— Dar tu, tată, nu eşti supărat pe ea? Ea te-a făcut şi pe tine să suferi...

— Ce vrei! spunea Samuel. N-o judeca. A avut o copilărie nefericită. E obişnuită să vadă lumea ca pe o junglă, ca pe o haită de animale sălbatice. Asta e! Întotdeauna a trebuit să se lupte ca să trăiască. Şi asta te aspreşte. Şi pe urmă, şi eu am fost vinovat. Ar fi trebuit să înţeleg că ea şi cu mine nu eram făcuţi unul pentru altul. Am luat toate astea prea uşor, ca pe un amuzament, am crezut că mă pot juca cu viaţa. Ar fi trebuit să o abordez cu mai multă seriozitate. Am fost pedepsit pentru asta, şi mama ta odată cu mine. Aş fi putut de asemenea să încerc s-o îndrept. Dar eu m-am revoltat imediat... Amândoi am greşit. Dar mama a păcătuit din neştiinţă, nu din lipsă de dragoste pentru tine. Şi eu, care eram mai instruit decât ea, şi eu am partea mea de responsabilitate în nenorocirea care te-a lovit.

Simţea cu claritate că trebuie să împiedice acest val de ură la fiica lui, deoarece avea nevoie în încercarea prin care va trece de toată seninătatea. O readucea astfel pe nesimţite spre mama ei. Şi Antoinette îl admira şi îl iubea mai mult pentru asta.

II

Iulie fu călduros. Antoinettei îi trecu prin cap să facă băi de soare. Ceru să fie dusă în mijlocul grădinii şi rămase o zi întreagă în plin soare, înconjurată de mica ei trupă de copii. Seara avu febră şi nu putu să adoarmă. Spre miezul nopţii o apucă un brusc acces de tuse. Şi fără efort, din adâncul pieptului, îi urcă un val gros. Găsi că are un gust şi o consistenţă

dezgustătoare, se aşează, aprinse lampa, îşi privi batista. Sânge. Fu atât de şocată încât făcu o sincopă.

Se creă panică. În plină noapte Samuel alergă la Clara Broeckx. Un ofiţer îi dădu un soldat cu o lanternă şi un permis de liberă trecere pentru un medic. Plecară şi se întoarseră cu un doctor spre fundătură. Soldatul mergea înainte cu lanterna, în noapte, pentru eventualitatea unei întâlniri cu diavolii verzi. Felinarul, mersul în întuneric îi aminteau lui Samuel ultima împărtăşanie care li se duce celor în agonie.

Antoinette nu-i recunoscu pe ai săi decât dimineaţa. Crezură că o să moară atunci, noaptea.

După această criză nu-şi mai reveni. Rămase sfârşită. Şi mai ales înţelese că avea să moară, că orele pe care le mai trăia nu erau decât un răgaz.

Îşi petrecea zilele la capătul grădinii, în partea plantată cu zmeuriş, la umbra colibei. Sub ochii ei, copiii se jucau pe pajişte. Ea îi privea şi reflecta. Fusese serios zdruncinată. Gândul morţii n-o mai părăsea, o cufundă într-o nesfârşită melancolie. Din nou, dar mai intens, mai violent ca odinioară, se întorcea spre această problemă, această enigmă a sfârşitului nostru, a lumii de apoi. Boala, detaşarea de tot ce fusese existenţa ei favorizau această reculegere, această elevaţie. Dispăruseră veselia, cochetăriile, vanităţile, copilăriile tinerei fete. Singurătatea, suferinţa. Retrasă astfel, judeca cu detaşare şi de mai sus creatura nebună, incoerentă şi pradă întâmplării care fusese. Şi când te gândeşti că putuse atâta vreme să se mulţumească cu o astfel de viaţă. Totuşi, probabil că mai era şi altceva în viaţa unui om. Îşi aminti de lecturile ei, de îndepărtatele şi confuzele ei aspiraţii spre un ideal, spre o lume ceva mai bună. Reveni la ele, ispitită, tulburată, atrasă în secret de acele lucruri pe care nu le înţelesese, dar în adâncul cărora ea presimţise o tainică grandoare. Viaţa trebuie să aibă un sens, un scop, o utilitate. Nu puteai să o accepţi atât de urâtă, inutilă, înfiorător de goală.

Din toate puterile ei, Antoinette îi căuta acest sens, această utilitate, acest scop. Un scop, da, să găsească un scop acestei sinistre aventuri care o aruncase pe lume într-un cămin dezbinat, a cărui discordie o ispăşea ea, aflată în voia hazardului unei existenţe nesigure, şi care o făcea acum să moară înainte de a fi trăit, prosteşte, groaznic. Străduindu-se să caute, să se cerceteze, în misticismul şi exaltarea unui spirit pradă

singurătăţii, meditaţiei şi suferinţei, crezu că a găsit acest scop, această îndatorire, o îndatorire măreaţă. Îşi va avea şi ea misiunea ei. Moartea ei, împotriva căreia se îndârjise, pe care o crezuse inutilă, prostească, crudă, putea să aibă un sens: să-i reunească pe părinţii ei, să pecetluiască cu suferinţa ei împăcarea lor.

Pentru că îşi dădea seama de nefericirea lor. Acum nu mai simţea faţă de ei nici mânie, nici amărăciune. Nu era greşeala lor dacă murea, fuseseră mai mult orbi decât vinovaţi. Îi plângea pe ei, cei obligaţi să se lupte, să se bată pentru ea, fără să se poată resemna, ca ea. O întrista mai ales mama ei, biată femeie cufundată în întuneric, atât de ataşată materiei, incapabilă să vadă orice altceva, legată de fiica ei cu o dragoste ce era fizică aproape, carnală. Oare Antoinette nu trebuia să încerce a le pregăti viitorul celor doi, să le îndulcească dinainte sfâşierea despărţirii? Făcu logic şi lucid bilanţul a ceea ce se va petrece după moartea ei. Samuel îl avea pe micul Christophe. Mama nu va mai avea nimic. Nu trebuia ca această unire forţată, impusă de boala ei, să se rupă din nou după ce va muri. Lua în consideraţie totul, cu răceală şi luciditate, îşi interzicea să mai sufere: dacă putea să reziste până la sfârşitul războiului, moartea ei va conta mai puţin. Va fi probabil un flux de viaţă nouă, un val de activitate îndârjită, care va lua repede cu sine acuitatea amintirii ei. Exista de asemenea Christophe, care îi va lega. El va fi consolarea şi speranţa lor. Îi şi vedea mai preocupaţi de el, mai grijulii faţă de el, acum când avea să devină unicul. Ea însăşi îl iubea pe băiat cu o altă tandreţe, presimţea rolul imens pe care copilul îl va avea în viitor.

Înainte de toate însă, Antoinette conta, pentru a-i lega, mai ales pe sine, pe amintirea ei. Trebuiau să se iubească în memoria ei. Vie, nu fusese o legătură suficientă pentru a-i uni. Va fi, poate, moartă. Aceasta era soarta ei, misiunea ei. Poate pentru aceasta trebuia să moară. Şi în orice caz, putea face ca moartea ei să servească acestui scop.

Voi să le pregătească dinainte acest lanţ, această legătură. Se strădui să le creeze amintiri comune. Îi voi lângă ea cât mai mult posibil, la căpătâiul ei, unul lângă altul, presimţind că astfel de ore, astfel de suferinţe trăite în comun nu vor putea fi uitate. Trebuia ca amintirea acestui pat al suferinţei, momentele petrecute aici, pentru a o privi în tăcere, să-i ţină de acum

înainte înlănţuiţi unul de altul, ca ei să poată să se iubească în memoria ei, precum discipolii lui Isus în memoria acestuia.

Ideea, comparaţia aceasta i se impunea din ce în ce mai mult. Îşi îndura suferinţa, răscumpăra. Îi domina cu toată renunţarea ei. Se înălţase până a nu se mai recunoaşte. Mai veneau încă să o vadă vechi prieteni, îi aduceau aminte de existenţa ei anterioară şi o lăsau uimită că ea putuse fi aceea. Îi plângea. Îi era milă de ei, în această seninătate în care se scălda acum, şi pe care o favoriza o alimentaţie redusă la câteva fructe şi puţină apă, şi mai ales o izolare totală, un univers redus la grădina, şezlongul şi camera ei, o detaşare de tot ce se afla în afară.

Uneori, în ciuda a toate, avea o tresărire de revoltă, de oroare. Voinţa îi slăbea. Trecea printr-o criză de teamă. Să trăiască astfel, gândindu-se zi şi noapte, uzându-se la nesfârşit în aşteptarea morţii, era totuşi prea greu. La nouăsprezece ani, atunci când viaţa o chema, o aştepta. Să trăiască! Să umble, să alerge, să mănânce, să cânte, să călătorească, să se joace, să soarbă viaţa! Şi mai ales îi era teamă. Maturizată, îmbătrânită de încercare, presimţea imensa fragilitate a unei amintiri. Va învinge memoria ei timpul? Sacrificiul ei nu va fi inutil? Discordia, ura, nu vor fi mai tari decât ea, nu vor distruge biata legătură fragilă pe care o va constitui între părinţi amintirea moartei? Mai ales această idee, gândul că sacrificiul ei nu va servi la nimic, că va muri degeaba, o umplea de disperare.

Dar aceste revolte erau din ce în ce mai rare. În mod ciudat, ele descreşteau ca număr şi violenţă pe măsură ce-şi pierdea forţele. În oroarea lor, lucrurile sunt totuşi bine alcătuite, şi omul, în acelaşi timp cu energia sa, pierde progresiv şi ataşamentul la existenţă. Moartea îi este întotdeauna mai puţin dureroasă decât ar fi crezut. Încetul cu încetul, Antoinette căpăta această pace, această seninătate.

Viaţa i se scurgea astfel în marea grădină biblică, plină de frunziş, de soare şi umbră, în mijlocul micii ei cete de copii, a discipolilor ei. Răsfrângea asupra acestor copii din jurul ei o dragoste pură. Începuse prin a-i iubi pentru ea însăşi, puţin cam egoist, pentru amuzamentul ce i-l provocau. Se servise de ei ca de un mijloc de presiune asupra cerului, făcându-i să se roage şi să cânte în procesiune, în jurul marii grădini. Acum se înălţa până la a-i iubi pentru ei înşişi. Ar fi vrut să le fie utilă, să fi fost în sufletul lor reflectarea grandorii umane. Ca aducându-şi

aminte că au văzut-o bună şi resemnată, să poată mai târziu şi ei să trăiască în chip mai nobil. Să rămână în ei ca o lumină, o apariţie de legendă în mijlocul acestei frumoase grădini sălbatice...

De pe patul ei, le îndruma încă jocurile. Îi conducea ca pe mica ei ceată, le dădea să mănânce acestor veşnic flămânzi, le cârpea hainele, îi spăla şi îi îngrijea când simţea că are oarecare forţă. Părea că, deşi atât de tânără, printr-o misterioasă preştiinţă, ar fi ghicit în mod miraculos singurul mijloc de a dura în inimile oamenilor: făcându-se iubită.

Micuţii îi purtau o dragoste fanatică. Nu mai erau fericiţi decât lângă ea. Marcel şi Armande, micii Duydt, îşi petreceau ziua la Samuel, fără ca părinţii să se neliniştească din pricina asta. Flavie van Groede, mai discretă, îi ţinea uneori pe Abel şi Cécile. Dar ei evadau, fugeau la Antoinette, nu se întorceau decât la prânz pentru a-şi lua tainul şi a pleca din nou. De două sau trei ori fură găsiţi, seara, ascunşi în grădina Antoinettei, unde plănuiseră să-şi petreacă noaptea.

Aveau pentru ea atenţii, gingăşii naive. În patru, răscoleau grădinile şi gardurile de nuiele pentru a-i aduce florile care îi plăceau. Căutau până şi în lăzile de gunoi şi-i aduceau mândri buchetele pe jumătate vestejite pe care ea pusese să le arunce şi pe care acum le recunoştea fără să o poată spune. Uneori izbucneau între ei conflicte, rivalităţi, ranchiune, pentru o favoare, pentru o aşa-zisă preferinţă arătată unuia mai mult decât altuia. Ea trebuia să restabilească pacea. Ei deveneau delicaţi şi intuitivi. Băieţi ca Armande şi Marcel Duydt dovedeau faţă de ea o grijă de a plăcea, un spirit de devoţiune inexplicabile la nişte fiinţe crescute atât de dur într-un mediu fără tandreţe. Ar fi plâns dacă ea le-ar fi refuzat ofranda jucăriilor lor vechi. Îi ghiceau oboseala şi încetau să strige şi să danseze prin ierburi şi pe alei, ca să vină să se aşeze lângă ea, curte puerilă, ceată încântătoare de discipoli-copii, în jurul micii lor regine fragile, de nouăsprezece ani, aflată pe moarte.

Veni toamna. Încet, marea grădină biblică îşi pierdu găteala şi muri. Iarna se apropia. Antoinette simţea cuprinzând-o şi pe ea acest mare frig, această mare tăcere a naturii. Îşi părăsi universul de soare, de ierburi înalte şi flori sălbatice, şi se stabili definitiv în salonul casei.

Aici era o atmosferă aspră. În cămin erau arse ierburi uscate şi frunze moarte. Războiul nu se sfârşea. Antoinette suferea şi aştepta. Pentru părinţii ei trebuia să reziste până la sfârşitul acestui război. În resurecţia generală, în imensa reînnoire a vieţii, moartea ei le-ar fi fost mai puţin crudă. Dar războiul dura. Era în septembrie 1918. De atâta timp se spunea că germanii sunt bătuţi! Şi totuşi, nu plecau. N-aveau oare să rămână pentru totdeauna? Nimeni nu îndrăznea s-o nege. Antoinette măsura ce-i mai rămăsese din forţe. Ar fi vrut să vadă francezi sau englezi înainte de a dispărea... Singurul lucru de care se temea era că va ţine până în ultimul moment şi va muri în pragul eliberării.

Se simţea totuşi că era sfârşitul. Tunul se apropia din zi în zi. Mereu alte trupe plecau pe front. Soseau germani pentru a fi încartiruiţi, oameni istoviţi, neliniştiţi din pricina familiilor lor şi care se ascundeau pentru a spune: „Curând sfârşitul!” „Noi nimic de mâncare!”

Dar, până atunci, continuau frigul, foamea şi groaznica oprimare a unui stat major draconic, desfăşurând o muncă metodică, construcţii, căi ferate, adăposturi din beton, ca pentru a afirma în faţa invadaţilor: Rămânem.

Antoinette refuza să se gândească la asta. Avea nevoie de toate forţele, de tot curajul. Şi le cruţa, ghemuită în patul ei sub lâneturi. O durea spatele, în locul unde simţea un fel de gaură mare, sub omoplat. Îi spunea lui Samuel:

— Pune mâna pe spatele meu, tată...

Şi adormea aşa, cu mâna tatălui între umerii ei, încălzită, puţin uşurată. Şi Samuel nu mai îndrăznea să se mişte, rămânea s-o contemple ore întregi, cu braţul amorţit şi dureros, fără să vrea să şi-l elibereze.

Pe la începutul lui octombrie, în acelaşi timp cu stingerea Antoinettei, germanii începură să-şi ia tălpăşiţa. Făceau în stâlpii podurilor găuri pentru mine. Decretau exodul general al bărbaţilor. Samuel trebuia să plece, ca şi ceilalţi. El refuză. Antoinette era pe moarte. Îşi pregătise un ciocan de patru livre în spatele uşii, hotărât să-l omoare pe poliţistul care ar veni să-l ia. Trăiau în această atmosferă dramatică. Dar ultima zi sosi fără ca nimeni să-i vadă pe diavolii verzi.

Aflară într-o după-amiază că podurile vor sări în aer. Oraşul va fi probabil bombardat. Casa lui Fonteroix avea o mare pivniţă.

Coborârâ acolo patul Antoinettei. Şi spre seară Samuel o duse şi pe ea în încăperea boltită. Câţiva vecini le cerură ospitalitate. Soseau în tăcere în această pivniţă întunecată, afumată, luminată sinistru de pâlpâirile roşietice, fumegoase, ale unui fitil înmuiat în osânză topită. Se duceau s-o vadă pe Antoinette, culcată pe salteaua ei, aproape de răsuflătoare, sub o adiere slabă de aer curat. Apoi se instalau într-un colţ.

Astfel petrecură noaptea. Femeile îşi spuneau rugăciunea. Bărbaţii dormeau. Antoinette nu se ruga şi nu dormea. Samuel rămăsese afară, în grădină, riscând să fie ucis. Dar voia să poată da ajutor imediat, dacă s-ar fi prăbuşit casa.

Spre trei dimineaţa, după ce-i dusese puţină apă proaspătă fetei lui, urcă din pivniţă, ieşi în noapte. Germanii probabil că plecaseră. Şi-apoi, avea ciocanul în buzunar. Se sprijini de un zid gros pe care o explozie nu l-ar fi zdruncinat. Domnea o pace deplină. Tunul tăcuse. În jurul lui era o tăcere imensă. Din cerul negru nu venea nicio lumină. Învăluit de întuneric, oraşul aştepta

Samuel rămăsese acolo, nemişcat. Solemnitatea acestei ore aşteptate de o mie cinci sute de zile, de o mie cinci sute de nopţi îl umplea de o vie emoţie. Ce avea să se întâmple? Distrugerea finală? Eliberarea? Se simţea mişcat, neliniştit. Pe urmă, dintr-odată, îşi aminti de fiica lui care avea să moară...

Ei bine, toate astea nu mai contau. Eliberarea venea prea târziu... Se lăsă în voia lacrimilor.

Din pivniţă se vedeau venind zorii. Neliniştea creştea pe măsură ce se apropia ziua. Resemnată, Antoinette aştepta, cu tot sufletul dus de o viziune supremă şi senină a calvarului ei, o meditaţie atât de înaltă că era aproape o rugăciune. În jurul ei, în aerul plin de fum şi greu al pivniţei, fascicolul de lumină albă care intra prin răsuflătoare crea o strălucire magică, precum un drum pur de lumină spre lumea de dincolo.

Atunci începură exploziile. Acestea durară mult. O bubuitură cumplită la sfârşit, foarte aproape, făcu să se înalţe un strigăt de spaimă. Podul Artelor şi calea ferată săreau în aer. Un abur roşu pătrunse prin răsuflătoare. Micul Christophe plângea:

— Tată, tată...

Căci nu ştiau unde e Samuel. O rafală de pietre şi dărâmături sparse ţiglele. Pe urmă fu o tăcere prelungă. Se terminase? Sau va începe bombardamentul? Începură cu timiditate să

şuşotească. Se întrebau cu voce şoptită. Ce avea să se întâmple? Trecu astfel mai mult de o jumătate de oră. Afară era plină zi.

Pe salteaua ei, Antoinette stătea aşezată, sprijinită de perne. Îşi întorcea spre răsuflătoare faţa slăbită. Deodată făcu un semn:

— Tăcere...

Şi de afară se auzi vocea lui Samuel, care striga prin răsuflătoare:

— S-a sfârşit! S-a sfârşit!

III

Félicie şi Flavie îi urmaseră pe cei doi Duydt, care se duceau să fure. La gară rămăsese cărbune, se spunea. Podurile săreau, dar puteau să-şi rişte viaţa pentru cărbune. Nu-şi dădeau seama deloc că războiţii era pe sfârşite.

Intrară în gară prin strada Vestului. O invadaseră jefuitorii, această scursoare pe care o vezi apărând în zilele de răzmeriţă, de incendiu sau de catastrofe. Băieţi, fete, derbedei, pungaşi de tot soiul, plecau, veneau, forţau uşile magazinelor, birourilor, vagoanelor. Pasarela se prăbuşise, tăiată în două de dinamită. Holul gării, deteriorat, fără nicio dală pe jos, plin de gunoaie, de paie şi de sticlă spartă, era sinistru şi vrednic de milă. Marchizele care acopereau peroanele se prăbuşiseră. Şi în mijlocul acestei devastări, oamenii rătăceau, târau roabe şi cotigi, umpleau saci, cărau brichete de lignit, scânduri, tăblii vechi de pat, puşti, fiare vechi, de toate. Mai erau şi destui germani care prădau laolaltă cu civilii, de-a valma. Se băteau, îşi cărau pumni, îşi smulgeau resturile. Germanii nu mai îndrăzneau să se servească de arme. Oamenii simţeau asta, nu le mai era teamă, îi ameninţau că le dau peste bot. Din când în când, explozia îndepărtată a unui pod arunca spre cer o trâmbă de fum negru.

Pe la nouă dimineaţa, dinspre Lille se arătă o formaţie de avioane. Zburau pe jos şi cu viteză. Veneau drept spre gară. De dedesubtul pântecelor lor se văzură înşirându-se puncte negre.

Germani şi civili amestecaţi fugiră, se ascunseră pe sub vagoane, prin unghere, clădiri, oriunde. Bombele făcură mari ravagii. Când au ieşit, au văzut şine răsucite şi iţite ca nişte rădăcini smulse. Alergară din nou să jefuiască, în vreme ce germanii părăseau locul, îndreptându-se de-a lungul căii ferate spre Podul Alma şi Tourcoing.

Félicie şi Flavie se întorseseră cu sacul lor de cocs şi lignit. Străzile erau încă pustii. Cei mai mulţi dintre oameni se ascundeau în pivniţe. Avioane survolau oraşul. Când ajunseră la Epeule, văzură că ici şi colo începuseră să se deschidă ferestrele.

Cele două trecătoare erau întrebate:

— Unde sunt? Mai sunt încă acolo? S-a terminat?

Ele răspundeau cu un gest larg:

— Au plecat... Au plecat...

Şi asta fără bucurie, cu acea indiferenţă pe care le-o dădea oboseala. Şi oamenii se aventurau afară, deschideau obloanele, făceau să iasă un capăt de drapel, îl retrăgeau repede, nu îndrăzneau să meargă mai departe. Chiar plecaţi, nemţii cei groaznici lăsau în inimile oamenilor teama şi supunerea.

După-amiază cele două femei se aflau din nou la gară, când în mulţimea jefuitorilor care-şi continuau devastarea se născu o mare agitaţie. Strigau: Englezi! Englezi! Uite-i! Şi toată lumea alerga spre strada Gării. Îi urmară şi ele pe ceilalţi, alergând împreună cu mulţimea spre Piaţa Mare. Departe, în frunte, o fanfară militară cânta ceva ce abia se înţelegea în zarva generală. În mijlocul gloatei, ajunseră în piaţă.

Piaţa Mare era o mare de oameni. Întregul Roubaix se afla pesemne acolo. Se zărea unduind o mare de capete, vuind şi rostogolindu-se până la marginea navei grele de piatră a Primăriei. În mijloc, englezii, un şarpe subţire, kaki, îşi croiau drum cu greutate. Oamenii îi înconjurau, îi asaltau, îi copleşeau. Femeile le aruncau flori, îi îmbrăţişau. Toţi voiau să-i vadă, să-i atingă, să-i poarte în triumf. Ţipete, plânsete, urlete, o gălăgie formidabilă se înălţa spre cer. Un talaz clocotitor se rostogolea spre uşile Primăriei.

O haită delirantă apucase imensele pancarte pe care germanii îşi lipeau afişele, pe care se mai putea încă citi acele „Ordon...” simbol al oprimării. Se repezeau la ele, le smulgeau, le sfâşiau, le călcau în picioare. Scândurile zburau în ţăndări, bucăţile erau făcute fărâmiţe, sfărâmate, ciopârţite. Se căuta ceva de distrus, de devastat. Mulţimea era cuprinsă de un soi de furie. Spre Strada Nouă un convoi de soldaţi germani, care se ascunseseră în pivniţe pentru a se preda de bunăvoie, ieşeau şi se îndreptau spre Jandarmerie, duşi de englezi sub huiduielile, injuriile, proiectilele de tot felul şi loviturile mulţimii. O pădure de braţe ridicate, de pumni strânşi le ameninţa capetele. Ei mergeau livizi, ferindu-şi obrazul cu cotul. La colţul străzii Saint-Georges, înconjurară o femeie care trăise cu nemţii. Oamenii din cartierul ei o aduceau, o târau, o trăgeau de păr, o izbeau în trecere cu piciorul şi cu pumnul, o copleşeau cu insulte şi o pălmuiau. Se împingeau ca să o ajungă, să o atingă, să o ciupească, să-i smulgă pielea, părul, să o facă să ţipe, să urle, să sufere ceva mai mult. Ea nu mai era decât o zdreanţă care gemea şi sângera. Un bărbat, mândru, deschise palma, arătând mulţimii o

mână de păr însângerat agăţat de degetele lui. Spre Primărie, o mulţime încrâncenată, avidă, urmărea cu sufletul la gură ascensiunea unui îndrăzneţ, care, din exterior, agăţat de piatră ca un liliac, apucându-se de interstiţii, se căţăra spre orologiu, apuca acele, le întorcea cu o oră, le punea iar la ora franceză. Un soi de vuiet salută gestul simbolic. Fiecare striga ce-i venea. Nu se mai înţelegea nimic. Ajuns la acest punct, vacarmul depăşea auzul şi-l ucidea. Cu gura deschisă, urlând cât îi ţineau puterile, nu-şi mai auzeau nici propria voce. Strigătele izbucneau, se întretăiau, se amestecau. Pe peron, chiar dedesubtul arcadei intrării centrale, o ceată de frenetici se îngrămădeau, urcau unii pe umerii celorlalţi, se înălţau, piramidă gata să se prăbuşească, munte uman, căzând mereu şi refăcându-se fără încetare, până când să ajungă, în sfârşit, încoronată de un băiat înalt, subţire, cu braţele ridicate şi întinse, la imensul drapel german atârnând sub boltă. Prăjina steagului se auzi trosnind şi rupându-se. Aruncată în mulţime, zdreanţa uriaşă fu înhăţată, înşfăcată, smulsă, sfâşiată ca o carne, în mijlocul unei furtuni de râsete, de plânsete şi de urlete, de injurii şi de huiduieli. Şi deodată, spontan, pe neaşteptate, urcând dintr-un colţ al pieţei, crescând din ce în ce, un cântec tumultuos, sălbatic, o Marsilieză încă indistinctă şi confuză, se umflă, răsună, se preciză şi triumfă, acoperind totul, dominând totul, reluată de zeci de mii de voci, în mijlocul lacrimilor şi al delirului, în vacarmul ultimelor bătăi de clopot de la Sfântul Martin, ale căror formidabile sunete de bronz vibrau în piepturi, se revărsau deasupra mulţimii în rafale sonore şi amestecau în această frenezie a bucuriei ceva tragic ca un clopot de alarmă...

Flavie şi Félicie nu se întoarseră acasă decât seara. Cartierul Epeule se bucura. Englezii luau în stăpânire oraşul. Aproape peste tot erau văzute trupe de germani care se ascunseseră şi se predau acum la trecerea soldaţilor. Când cele două femei ajunseră în faţa cârciumii *Puricăria*, îl văzură ieşind pe Otto dezertorul, care se preda acum englezilor, după ce stătuse ascuns patru ani.

*

La Herlem, germanii plecară în aceeaşi dimineaţă. Trupele engleze îi urmăreau de aproape. Avioanele zburau deasupra lor şi-i bombardau. Ultimii locuitori ai satului se refugiaseră în

pivniţe. Cei doi diavoli verzi ai Comandaturii plecară ultimii. Îi văzură prin gurile pivniţelor plecând pe biciclete, cu câinii lor mari. Le-ar fi plăcut să alerge după ei, să se răfuiască, dar nu îndrăzniră. Nu puteau încă să creadă că pleacă de-adevărat.

Spre prânz canonada descrescu, încetă. Ieşiră. În piaţă găsiră un german ucis pe afetul unei piese grele de artilerie, al cărui tun scurt, cu gura largă, purta, în goticul trufaş deviza casei Hohenzollern: *Ultima ratio regis*[13].

Englezii sosiră după două ore. Municipalitatea, cu Lacombe în frunte, îi primi solemn. Scârbit, Marellis se abţinuse.

Şi în timp ce unii, în Piaţă, se lăsau pradă entuziasmului, alţii, însetaţi de răzbunare, alergau în cete prin sat. Aveau să plătească o mare poliţă de ură. Brook, pândarul satului, satisfăcându-şi vechea ranchiună, aruncase între altele numele Judithei Lacombe. Vreo cincizeci de furioşi alergară spre colină. Dar nu găsiră pe nimeni.

Judith fusese prevenită. Însufleţit de un rest de milă, Pascal o avertizase de dorinţa de răzbunare a pândarului. O aşteptau închisoarea, înregistrarea oficială. Încât îşi părăsise casa pentru a urma o coloană de germani care urcau spre Belgia.

Nu era singura. Multe femei făceau ca ea. Nemaiputând trăi în Franţa, încercau să se ducă să-şi refacă viaţa în Germania. Astfel, din Herlem erau şapte sau opt care urmau trupa. Germanii se distrau pe seama lor. Femeile se opreau şi plecau din nou cu regimentul, le cereau bărbaţilor de mâncare. Ajunseră în felul acesta la Courtrai, în urma unei bande în care indisciplina devenea tot mai mare.

Dar la Courtrai regăsiră formaţii încă intacte. Comandatura, administraţia se menţinea, rigidă. Şi luă în mână hăţurile, făcu ordine în rândul cetelor, organiză trenuri, evacuă totul în grabă. Femeile fură alungate. Degeaba se rugară, se aruncară la picioarele ofiţerilor, plânseră şi explicară că vor fi ucise dacă se vor întoarce în Franţa.

— Nu avem nevoie de c... în Germania, li se răspundea.

Fură expulzate. Judith hoinări zile întregi şi, la capătul puterilor, se întoarse la Herlem.

În ziua următoare, Brook o arestă. Fu dusă la Fort, în huiduielile unei mulţimi în care îi recunoştea pe cei care îi ajutase şi îi servise în timpul războiului.

---

[13] Ultimul argument al regilor (lat.).

La fort, fu aruncată într-o cazemată. Aici dădu de alte femei, vreo cincisprezece, vinovate şi nevinovate, de-a valma. Pentru că toate urile aleseseră acest moment pentru a-şi înfăptui răzbunarea. Printre aceste femei se afla şi Lise Sennevilliers cu copilaşul lui Fannie. Oamenii ştiau că mica Jeannette era copilul unui german. Veniseră să o ia pe Lise de acasă, pentru că mulţi pretindeau că micuţa era a ei. Nu ştiau prea bine cum a fost.

Lumea venea să le insulte, să le arunce gunoaie şi găleţi cu apă prin răsuflători şi ferăstruicile pentru proiectile.

IV

Antoinette nu ştiu nimic de toată această dezlănţuire de pasiuni, entuziasme, uri şi răzbunări.

Se retrăsese la ora aceea din lume, izolată şi reculeasă în refugiul ei, în fundul salonului vechi, sumbru şi trist al casei Fonteroix. Îşi încheia aici existenţa ei terestră, nemaiavând din lucrurile exterioare decât perspectiva îngustă a marii sale grădini desfrunzite zărită prin ferestrele înalte. Nu mai vorbea deloc, se gândea la lucruri vagi şi secrete ore întregi, cu părinţii la căpătâi şi mica sa curte de adoratori-copii din jur.

Îşi realiză totuşi unul din visele pe care le mai avea. Într-o dimineaţă, Edith îi aduse un englez, un soldat pe care-l întâlnise pe stradă şi pe care reuşise să-l tragă după ea vorbindu-i într-un amestec de franceză şi germană. Pentru că fără să-şi dea seama, continuau să folosească faţă de englezi acest idiom compozit cu care se obişnuiseră prea mult. Omul intră fără să înţeleagă. Rămase încremenit văzând-o pe Antoinette. Ea îl privi multă vreme. Era mulţumită şi tristă în acelaşi timp. Soldatul îi vestea ceea ce aşteptase atâta timp: eliberarea şi sfârşitul... Ridică braţul spre el, îi atinse uniforma, nasturii de aramă de la tunică. Apoi închise ochii şi plânse.

Mai trăi încă şase zile. N-o mai părăseau. Samuel o îngrijea ca pe un copilaş. Antoinette nu mai citea, nu mai vorbea, trăia într-o visare lăuntrică. Oamenii veneau s-o vadă ca pe o sfântă. O găseau stând lungită şi liniştită, în mijlocul micilor săi discipoli, iluminată toată de o imensă strălucire interioară şi parcă absorbită în contemplarea sacrificiului şi misiunii ei. O fericită şi mistică orbire o cruţă până la capăt de îndoială. Nu avu decât rar intuiţia inutilităţii probabile a jertfei sale.

Pentru că se gândea mai ales la ai săi. Pentru ei, mai mult decât pentru ea, îi era teamă de despărţire. Simţea cât de mult îi preocupa, cum le acapara întreaga viaţă, toate minutele, cu îngrijirile, necazurile şi neliniştile pe care li le pricinuia fără încetare. Ce gol avea să se ivească, odată cu plecarea ei! Îi spunea lui Samuel:

— Bietul meu tată, cum îţi va lipsi toată suferinţa asta...

Ar fi vrut ca şi în privinţa micului frate, moartea ei să fie o învăţătură, ca părinţii să ştie să evite pentru el greşelile care o duseseră pe ea până aici. La drept vorbind, moartea ei avea să-i fie şi lui folositoare. Îl iubea mai mult pentru că murea puţin şi pentru el.

Voia să lase cât mai puţine amintiri materiale, din acelea care, găsite după aceea, redeschid rănile. Încercarea îi dădea o miraculoasă cunoaştere a viitorului. O puse pe Edith să-i deschidă cuferele, valizele pe care le pregătise ea însăşi pentru plecarea spre Nisa, spre Sud. Regăsea stofe luminoase, pălării de pai, flori de catifea şi de mătase, albituri însorite, toate acele lucruri vesele pe care sperase să le folosească acolo, când va fi în ţara de lumină... Îşi aminti cuvântul. Şi acesta căpătă în ochii ei o valoare nouă, un sens simbolic şi sfâşietor. Şi se simţi sfârşită, plânse încă o dată pentru ea, pentru tinereţea ei, pentru toată acea viaţă în floare care se sfârşea.

Fu ultima ei slăbiciune. Apoi trăi în pace până la sfârşit.

Duminică dimineaţă, avu mai multe sincope. Ieşi din ele cu greutate, apoi căzu într-un somn aproape vecin cu moartea. De zeci de ori Edith veni să culeagă pe o oglindă aburul răsuflării ei.

Se trezi spre seară, îşi regăsi pe jumătate luciditatea. Avea un soi de zăpăceală, un fel de nelinişte fiziologică. I se părea că se întoarce de foarte departe, că iese dintr-o eternitate de somn şi de noapte. Şi lumea i se părea încă neclară, abia reală. Se simţea alunecând iar spre o prăpastie de întuneric. Ochii i se închiseră din nou. Avu percepţia netă că va muri.

Scoase un strigăt disperat, chemare instinctivă spre cei care o aduseseră pe lume, o protejaseră, o apăraseră.

— Tată...

— Antoinette, Antoinette, suntem aici, suntem lângă tine!

Simţi că îi ţineau mâinile.

Redeschise ochii. Se uită la mama, la tatăl ei, cu o privire care nu mai aparţinea acestei lumi. Se citea în ea o gândire intensă,

o nelinişte supremă, o implorare sfâşietoare pe care fata n-o mai putea exprima. Ar fi vrut să le reamintească încă o dată dorinţa ei, voinţa ei supremă, să le spună şi ea:

— În amintirea mea... Iubiţi-vă în amintirea mea.

Dar nu putu decât să mişte buzele fără să vorbească.

Atunci, cu un ultim efort, le atinse mâinile, le uni, le luă în ale ei, într-o strângere patetică şi mută, îşi cheltui cele din urmă forţe ca să le ţină astfel. Şi se văzu cum, cu încetul, gândirea i se năruia, aluneca pe nesimţite în noapte.

Nu-şi mai recăpătă cunoştinţa. Horcăi două zile. Făcea un zgomot oribil, de parcă în adâncul acestui piept pur de nouăsprezece ani s-ar fi rostogolit lucruri imunde. Faţa îi devenise străină. Părea îmbătrânită, nu mai era de recunoscut. Maxilarul încleştat, ieşit în afară, ochii adânciţi în orbite, profunzi, duri, întreaga mască osoasă şi scobită, de s-ar fi zis că-şi pregătea chipul pentru eternitate.

Edith şi Samuel o vegheau. Agonia era încoronarea operei Antoinettei, ea îi lega. Unul lângă altul, ţintuiţi lângă acest trup, carne din carnea lor, îi pândeau orice mişcare. Nimic nu mai conta pentru ei decât aceste secunde a căror amintire le va umple mai târziu viaţa. Se simţeau murind odată cu ea când o sufocare o înăbuşea pe Antoinette, frângea ritmul regulat al horcăitului. Îi mai dădeau să bea, îi deschideau cu forţa dinţii strânşi. Şi această fiinţă deşirată, slăbită şi înspăimântătoare care fusese Antoinette încleşta fălcile şi muşca lingura, şi părea a lupta încă. Fu pentru ei o nesfârşită tortură.

Micii discipoli trăiră în aceste zile în casă. A treia zi, la prânz, se aflau împreună cu Christophe în căsuţa din fundul grădinii când fură strigaţi:

— Christophe, Abel, Armand! Repede!

Alergară înnebuniţi. Îi văzură pe Edith şi Samuel deznădăjduiţi, sprijinind bustul descărnat al unei fiinţe de nerecunoscut, un fel de Christ cu ochii morţi, cu părul lung fluturând luminos, cu braţele în cruce şi cu gura deschisă, ca şi când în clipa când îşi dădea sufletul, ar fi scos un ţipăt.

V

Jertfa Antoinettei nu servi la nimic. Cei a căror inconştienţă, discordie şi nesocotinţă provocaseră în parte pierderea ei, şi pentru care ea acceptase să moară, nu rămaseră uniţi. Câteva

luni mai târziu, Edith şi Samuel se despărţiră din nou. Un lung trecut de ură conjugală, pe care faţa pură a martirei nu reuşi să-l şteargă, stârni, trezi din nou în ei ranchiunele, intoleranţele, egoismele, voinţele violent opuse şi rebele. De la primele certuri, Samuel înţelese că prăpastia continua să existe, că ea se căsca din nou. Se despărţiră fără să mai aştepte, ca să nu exacerbeze şi mai mult, prin contactul unuia cu celălalt, suferinţa şi nenorocirea lor.

Biata Antoinette murise degeaba. Ce poate face împotriva urilor, ranchiunelor, egoismelor, împotriva întregii vieţi cu toată aspra ei realitate, sacrificiul unei micuţe victime de nouăsprezece ani?

CAPITOLUL AL ŞAPTELEA

I

Din octombrie, Emilie Hennedyck se afla la Bruxelles, unde urmase retragerea armatei germane. Îşi părăsise micul apartament, unde trăia izolată, nevăzând pe nimeni, decât pe Rudolph, dispreţuită şi temută de vecini. Nu avusese niciodată veşti de la Patrice Hennedyck. Ştia că el petrecuse câteva luni la Reinbach, apoi într-un spital. Îi trimitea în fiecare săptămână un pachet cu lucruri de lână, cu rufărie şi mâncare. Niciodată vreo scrisoare. Îşi interzicea să se gândească la o posibilă întoarcere a soţului ei. Viitorul îi era închis: nu voia să se mai gândească la asta. Trăia cum trăiesc mai mulţi oameni decât se crede, cantonaţi de bunăvoie în prezent, resemnându-se să lase fatalitatea să le traseze calea de mâine, în imposibilitatea pe care o simt de a face ceva, de a discerne ce ar putea să le dăuneze, ori să le folosească. Viaţa ei era prostească, inutilă şi înceată, obsedată veşnic de aceleaşi gânduri, de aceleaşi remuşcări, otrăvită de insomnii, de slăbiciuni, de suferinţe de tot felul. Îşi dădea seama cu spaimă de supunerea făpturii fizice faţă de cea morală, de urmările unei conştiinţe agitate asupra echilibrului corporal. O constata de asemenea, cu uimire, şi von Mesnil, şi se vedea silit să-şi răstoarne teoriile şi să admită că dacă trupul guvernează sănătatea sufletului, acesta o înapoiază din plin. Se angajase în această aventură fără să se gândească mai departe, amuzat de cucerirea aceea, antrenat de automatismul amatorului de femei, care caută să seducă şi să placă din instinct, fără măcar să-şi dea seama de asta. Se prinsese în joc el însuşi. Acum această sinceritate era departe, venise repede oboseala, aproape ura, pe măsură ce războiul se prelungea şi-şi dădea seama de apropiatul dezastru. Înfrângerea Germaniei îl făcea să sufere pe scepticul von Mesnil cu o durere aproape inconştientă pe care o suporta fără să şi-o mărturisească. De aici, o ură surdă faţă de tot ce era francez, chiar şi faţă de Emilie. Şi apoi, pentru el această legătură fusese de la început sortită precarităţii. Chiar când se crezuse sincer, în adâncul lui existase întotdeauna o îndoială, o rezervă, scepticismul acelora care au cunoscut bine femeile şi ştiu, pentru că au simţit-o ei înşişi, că te vindeci de pasiunea cea mai atotcuprinzătoare şi că la un anumit grad de experienţă nu se

moare niciodată din dragoste. Medic, el se observa, se dedubla, simţea din plin că entuziasmul pur al inimii şi al spiritului pot să nu fie, în fond, decât surdul impuls senzual al trupului.

Nici înţelepciunea lui nu-şi pierdea drepturile. Războiul odată încheiat – şi sfârşitul se apropia – între Franţa şi Germania se va crea fatalmente o schismă de durată – orice alianţă, orice contact va deveni pentru mult timp imposibil. Ruptura era fatală, necesară. Nu o mărturisea Emiliei, dar o înţelegea ca şi ea. Şi asta îl împiedica odată mai mult să se dăruie total, îl silea, dimpotrivă, să se reţină cu fiecare zi mai mult, pe măsură ce sfârşitul se apropia.

În principiu, nu-i vorbea niciodată Emiliei de aceste lucruri. Ea nu ştia spre ce o duce. Tăcerea, un fel de înţelegere tacită, le mai lăsa o fericire înjumătăţită, fără ca Emilie să îndrăznească să ceară mai mult.

Emilie sosise la Bruxelles la începutul lui octombrie cu trenul femeilor. Venise înaintea lui von Mesnil cu câteva zile. Îl aşteptă două săptămâni, rătăcind ca o epavă în mijlocul oraşului şi al acelei populaţii străine.

Îi scrisese lui von Mesnil. El nu-i răspunse, dar după două săptămâni se întâlniră. Emilie închiriase o cameră mică pe o stradă modestă lângă Palatul de Justiţie, într-un cartier foarte populat. Din când în când von Mesnil venea aici seara. Muncea enorm. Spitalele erau pline de răniţi. Retragerea germană se transforma în debandadă. Şi fără să şi-o mărturisească, von Mesnil suferea în orgoliul său germanic şi trecea asupra Emiliei o parte din ura lui împotriva neamului victorios.

Îl înţelegea. Era atât de fericită, atât de recunoscătoare că venise lângă ea, încât îi ierta totul, nu îndrăznea să se plângă. Trăi la Bruxelles o viaţă tristă, plictisită, fără speranţă, în agitaţia oraşului unde apropierea eliberării surescita spiritele. Oamenii de aici nu erau înfrânţi, copleşiţi ca cei din Nordul Franţei. Germanii îi menajaseră pe belgieni, pe care i-ar fi înglobat în Imperiu dacă ar fi fost victorioşi. Se găseau alimente şi îmbrăcăminte. Impresia de sufocare ce se simţea în Nord nu exista aici, şi spiritele se arătau rebele, acel *Swanze* se exercita cu îndrăzneală. Pe ziduri se vedeau caricaturi ale comandantului german von Arnheim. Se spunea că Nordul era eliberat, că germanii vor fi alungaţi în curând. Spiritele se-nfierbântau chiar înaintea plecării inamicului.

La începutul lui noiembrie, într-o dimineaţă, Emilie se dusese ca de obicei să-şi plimbe plictiseala în furnicarul străzilor din centru. Coborând dinspre Palatul de Justiţie spre Palatul Regal şi Camera Reprezentanţilor, observă pe strada Louvain, în faţa Palatului Naţiunii, absenţa santinelelor. Înaintă pe stradă. Poarta Palatului era deschisă. În curte, o mulţime de germani şi de civili, de-a valma, asediau marele balcon de deasupra intrării de onoare. În balcon, trei bărbaţi în uniformă strigau pe rând ceva. Şi mulţimea urla, aplauda. Din stradă, trecători, soldaţi, alergau să îngroaşe această adunare tumultuoasă.

Emilie înaintă. Cei trei oratori, pe rând, repetau acelaşi discurs în germană, în franceză şi în flamandă. Strigau: „Moarte Kaiserului! Capitaliştii au vrut războiul! Trăiască Revoluţia! Moarte şefilor, moarte ofiţerilor!” Li se răspundea cu urlet de încuviinţare.

Mulţimea creştea din minut în minut. Erau mai mulţi civili decât soldaţi. Se căţărau pe ferestre, pe grilajul gardului. Câteva care deveniseră tribune. Oamenii se instalaseră pe tunuri ca să vadă şi să audă.

Dintr-odată, în învălmăşeală se produse o mare mişcare, plecau. Toată lumea urmă cortegiul ca să vadă. Soldaţi, civili, femei şi copii, claie peste grămadă, vociferau. Se înălţa un cântec nedesluşit. Două sau trei mii de oameni coborau strada Louvain. Luau cu ei căruţele. Împingeau cu braţele tunurile cu oameni stând mai departe călare pe ţevile lor. După piaţa Louvain, fluviul se îngustă, se gâtui, năvalnic, grăbit ca o vâltoare, pătrunzând în strada strâmtă a Comedianţilor. Antrena totul, mătura totul, lua cu sine, în trecere, toată mulţimea. Torentul se umfla, vuia, cânta, cobora la întâmplare şi fără ca cineva să ştie de ce, spre bulevarde. Oamenii strigau, zbierau, râdeau. Deasupra capetelor fluturau drapele roşii. Prăvăliaşii se grăbeau să închidă. Băieţandrii alergau să se alăture mulţimii! Şi huruitul tunurilor înaintând pe caldarâm umplea micile străzi de un vacarm de răzmeriţă.

Ajunseră astfel la Marile Bulevarde. Emilie, pe trotuar, se lăsă târâtă, captivată, vrând să vadă. Curând, în mijlocul şoselei, se zări fântâna monumentală din Piaţa Brouckère. Marile clădiri unde locuiau ofiţerii erau închise. Emilie, aproape în frunte acum, privea. Cortegiul se oprise. Două tunuri ocupau mijlocul străzii. Soldaţii le orientau spre hoteluri, manevrau bare de fier,

împiedicau roţile. În jur, civili, femei priveau curioşi manevra. Pe tunuri rămâneau încă aşezaţi câţiva bărbaţi. O formidabilă inconştienţă păstra nemişcată această mulţime netemătoare.

Maşinal, Emilie întorsese privirea spre faţada albă a unuia din marile hoteluri. Chiar în acea secundă văzu înfăşurându-se, ridicându-se cu vreo douăzeci de centimetri una din jaluzelele de la primul etaj. Ceva negru se strecură pe-acolo. Fu ca fulgerul. Pârâitul mitralierei semănă panică în jurul ei. Se auzi un strigăt, strigătul formidabil al unei panici nebune. Se abandona totul. Un bărbat care stătea călare pe un tun, ridică braţele, urlă, se prăbuşi ca o paiaţă, zănatic. Oamenii fugeau, se izbeau, se agăţau, se împingeau. Era o debandadă nemaipomenită. În zece secunde strada fu goală. Două sau trei trupuri se zvârcoleau în jurul tunurilor. O a doua grindină, cu un trosnet sec, şfichiui caldarâmul, fără să mai atingă pe cineva. Ici şi colo, pe la porţi, se adăposteau soldaţi, trăgeau focuri de armă spre piaţa Brouckère. Mitraliera tăcuse.

Emilie fugise odată cu ceilalţi. Oamenii se îmbrânceau în jurul ei care să treacă primul. Fu lovită, izbită, dată înapoi de două-trei ori, împinsă brutal într-un zid. Căzu în genunchi, se ridică, se repezi înainte. Şi într-o larmă de nedescris, în înghesuiala, strigătele, brutalităţile mulţimii pradă unei terori sălbatice şi inumane, ajunse la colţul unei străzi şi o luă la fugă pe-acolo, salvată, gâfâind.

Îşi trase câteva minute sufletul. Se simţea demoralizată. În jurul ei nu mai era aproape nimeni. Coborî încet spre Strada Nouă, regăsi o mulţime liniştită, o extraordinară şi liniştitoare senzaţie de siguranţă, de calm, la doi paşi de acel groaznic bulevard. Se mai auzeau încă focuri de armă, iar aici oamenii abia le băgau în seamă. Aproape că nici nu le ascultau. Emilie plecă, urcă spre strada Telalilor, în mijlocul unei mulţimi de oameni care treceau, umblau fără rost, vorbeau şi râdeau. Grupuri de curioşi, de gură-cască, puneau întrebări. Se ştia că se petrecuse ceva, dar niciunul n-avea habar că se trăgea atât de aproape. Ascultau cu uimire pocnetele îndepărtate care se auzeau acum dinspre Gara de Nord, dar nu se alarmau deloc. Acest schimb de focuri, această revoluţie într-un colţ al Bruxelles-ului nu înspăimânta mai mult ca anunţarea unui mare incendiu.

Erau mulţi germani pe Strada Nouă, în post, o santinelă continua să păzească intrarea, imperturbabilă. Dar alături, de jur-împrejur, de-a lungul trotuarelor, soldaţii îşi înşiruiau pe jos efectele, arme, saci, măşti de gaz, pachete de pansament, baionete, puşti, curele, cartuşe. Vindeau totul, chemau mulţimea, ofereau lucruri de neînchipuit. Erau înconjuraţi, se cotrobăia, se cumpăra câte ceva ca amintire. Târgul grotesc se continua de-a lungul întregii străzi a Telalilor şi străzii Ierburilor. Se vedeau de departe germani fluturând obiectele de vânzare şi îmbiindu-i pe civili. Treceau ofiţeri, în mod voit cu o ţinută neglijentă şi familiară, râzând cu soldaţii lor, încurajând această dezordine pe care nu mai îndrăzneau s-o reprime. Totuşi, la colţul unei străzi, Emilie văzu pe unul dintre ei bătându-se cu trei vlăjgani. Aceştia voiau să-i smulgă crucea de fier şi epoleţii. O femeie încerca să-l scoată din mâinile lor, îl trăgea, îl chema plângând: *Kome, Karl, Kome...* Nu se ştie unde, foarte aproape izbucniră focuri de armă. Erau călcate în picioare uniforme, epoleţi, nasturi, insigne. Un automobil îşi croia drum prin mulţime, încărcat de ofiţeri care agitau un steag roşu. Soldaţi alergau, îi înconjurau, le strigau:

— Revoluţie! Revoluţie!

Mai departe era aproape imposibil să răzbaţi. Un întreg regiment în trecere se descotorosea de echipaje, de cai, vehicole, hamuri, făină. Vedeai oameni plecând cu o puşcă pe umăr, pe alţii examinând baionete, căşti. Un soldat îi oferi Emiliei o sabie mare de ofiţer pentru zece mărci, un altul o mitralieră pentru douăzeci şi cinci de franci.

— Funcţionează bine, foarte bine, insista omul.

Lucrurile pe care oamenii nu le voiau, soldaţii le rupeau, le sfărâmau, lovind paturile puştilor de caldarâm, rupând lamele, călcând în picioare pachetele de pansament. Erau ca nebuni. Fraternizau cu civilii. I-ar fi îmbrăţişat pe toţi.

— Terminat războiul... Revoluţie...

Erau unii care plângeau, pe jumătate nebuni, care dansau împreună. La ferestrele etajelor, marionete de paie, îmbrăcate în uniforme şi spânzurate îl reprezentau pe Kaiser. Oamenii ieşeau, arborau la ferestre cratiţe de aramă, obiecte de bronz salvate la percheziţii, ca pe nişte trofee. Şi în acest delir şi această învălmăşeală, un lung convoi de camioane conduse de soldaţi beţi, trecea cu viteză mare şi urca spre oraşul de sus,

pline de oameni ameţiţi, stând în picioare, clătinându-se la viraje ca o mare de spice pe care le culcă vântul, ţinând în mâna ridicată sticle, arme şi zdrenţe roşii, şi strigând mulţimii:

— Revoluţie! Revoluţie!

Emilie îşi croia drum, se strecura cu greutate prin învălmăşeală. Ajunse în sfârşit pe străzi mai liniştite şi merse mai puţin repede, răsuflând uşurată, păstrând din această aventură impresia de a fi fost dusă fără voie în vâltoarea unui cataclism. Înţelegea acum că poţi participa aproape împotrivindu-te la o răzmeriţă şi să fii zdrobit în cursul ei. Scăpând de acolo, i se păru că îşi recăpătase libertatea, posibilitatea de a dispune după plac de ea însăşi, pe care o clipă o pierduse.

Îşi regăsi casa, cele două mici camere mobilate în care locuia în spatele Palatului de Justiţie. Erau la etajul trei, într-un imobil mai mult decât modest, aproape sărac. Fereastra înaltă şi strâmtă dădea spre imensa scară în zigzag care mergea de-a lungul laturii estice a imensului monument.

Se întorsese de o jumătate de oră, când se auzi soneria. Venise Rudolph. Era în manta gri, cu casca pe cap, cu o valiză de piele în mână.

— Ai venit?

— Da, spuse el, aşezându-se.

— Ce-i cu valiza asta? Pleci? Te duci? Răspunde!

— Da, plec.

— Unde?

— Mă întorc în Germania.

— În Germania?

— E timpul. Cred că peste patru zile... Şi, de altfel, am ordin.

— Deci, pleci? Unde am să te văd? Unde să vin la tine?

El nu răspunse imediat. Îşi scosese portofelul.

— Nu trebuie să rămâi aici fără resurse, spuse. Am să-ţi las câteva sute de mărci...

— Da.

Puse banii pe masă. Rămase acolo, ezitând.

— Asta e, spuse, asta e...

Emilie repetă:

— Unde am să te văd, Rudolph?

Îşi dădu seama că ea nu înţelege. Murmură:

— Să mă vezi?

— Da.

— Păi... Nu ştiu... Unde ai vrea tu să mă vezi, Emilie?

— Cum?

— Cum sperи să mă poţi vedea?

Emilie pălise. Spuse:

— Păi... nu ştiu... n-ai decât să-mi spui... În Germania, oriunde... Ştii bine că voi veni oriunde, numai să-mi spui...

El clătină din cap:

— Emilie, nu-ţi dai seama! Noi suntem bătuţi, războiul se va sfârşi. Orice legătură între francezi şi germani este ruptă, pentru mult timp. Vor trece zeci de ani înainte de-a se restabili relaţiile, schimburile. Vom continua să ne urâm câtă vreme rănile noastre nu vor înceta să sângereze. Un german în Franţa, un francez în Germania, nu vor putea trăi. Nu văd cum, într-adevăr nu văd cum.

Îl întrerupse cu brutalitate:

— Ei bine, ce înseamnă asta? Unde vrei să ajungi?

— Ce vrei, Emilie... Am venit să-mi iau rămas bun. Trebuie să ne luăm rămas bun, asta e.

— Să ne spunem adio? Să ne despărţim? Eşti nebun! Aiurezi! Dar nu vreau, eu te iubesc, rămân cu tine! Te urmez, plec cu tine, nu vreau să rămân aici fără să ştiu unde am să te revăd şi când... Ia-mă cu tine, spune-mi unde să mă duc! În Elveţia? În Olanda? Mi-ai vorbit de America de Sud... Vorbeşte, răspunde, spune-mi ceva!

Îl apucase de manta, îl scutura, se agăţa de el.

O respinse încetişor.

— Ştii bine că toate astea sunt imposibile.

— Imposibile? Şi-atunci?

— Atunci, îţi repet, e mai bine să ne luăm rămas bun.

— Eşti nebun!

El nu spuse nimic.

— Dar tot ce mi-ai promis, jurat, toată dragostea, tandreţea, tot viitorul nostru! N-ai putut să minţi până într-atât. Dar mi-ai spus, mi-ai jurat!

Rudolph clătină din cap. Îşi traduse în cuvinte scepticismul:

— Juri atâtea...

— Cum?

— Nu m-am gândit niciodată că tu le poţi crede...

Ea îl privea uluită. Ai fi zis că în faţă i se dezvăluia un alt om, un chip necunoscut, de pe care căzuse dintr-odată masca. Şopti:

— Tu îmi zici astea? Tu... ah! nu se poate...

— Totuşi, Emilie, nu puteai spera, nu-i aşa, că o poveste atât de ieşită din comun s-ar putea isprăvi altfel? La urma urmelor, erai măritată. N-aveai decât să te gândeşti, să nu alergi după himere. Nu sunt numai eu răspunzător. Ah! imaginaţia femeilor! Nu, nu!

Emilie continua să-l privească îngrozită. Strigă dintr-odată:

— Deci, m-ai minţit, m-ai trădat, ţi-ai bătut joc de mine?

El înălţă din umeri.

— Cum puteam să-mi închipui că le iei pe toate în serios! Cuvinte, promisiuni vagi, toată această mascaradă, din care se face un fundal pentru fericire! Doar ştim bine că sunt un artificiu. Te mulţumeşti cu ele, asta-i tot. Şi pe urmă, poate chiar am fost sincer. M-am lăsat prins. Am făcut atâtea nebunii! Numai că mă opresc întotdeauna în rostogolire... Asta-i.

Se opri o secundă. Apoi reluă:

— Credeam că m-ai înţeles. Credeam că m-am lăsat destul de bine cunoscut, m-am dezvăluit destul în faţa ta, ca să n-aştepţi nimic de la mine...

Emilie îl privea mereu cu dezgust, ură şi furie. Dintr-odată spuse cu brutalitate:

— Eşti cu adevărat german, du-te!

Rudolph tresări:

— Ce spui?

— Faci cu adevărat parte din neamul blestemat, care şi-a atras osânda deasupra capului şi care va fi pedepsit!

El se făcu alb de mânie şi de ruşine. O prinse de încheietura mâinii, îi strigă:

— Taci!

Ea se desprinse, violent:

— Ah! Te-am ghicit, Rudolf! Orice ai face, orice ai spune! Dacă iubeai totuşi ceva, asta era Germania ta! Şi prin ea vei fi pedepsit! În orgoliul tău! Da, ea te va face să suferi! Învingător, m-ai fi păstrat, poate. Învins, mă arunci, orgoliul tău mă respinge, îţi aminteşti că sunt franţuzoaică şi că ai mei te-au învins! Nu-i aşa că te-am înţeles?

— Taci odată!

— Ba nu! Şi vei fi lovit în orgoliul tău. Pleacă, întoarce-te în Germania! Treaba ta murdară ţi-ai făcut-o bine, ca toţi ai tăi! Ai făcut în felul tău războiul, ai adus ruina, jignirea, exilul. Mi-ai luat fericirea, viaţa, m-ai acoperit de ruşine, m-ai mânjit până în străfundurile fiinţei mele. Dar îţi vei plăti crimele, tu şi tot neamul tău! Veţi îndura şi voi, la rândul vostru, toate ruşinile. Veţi cunoaşte foamea şi ruina, cizma învingătorilor pe oraşele voastre, pe bogăţiile voastre, săruturile soldaţilor noştri pe fiicele voastre. Ah! De-aş putea să-i văd într-o zi pe ai voştri cerând îndurare la picioarele noastre, ucigându-se între ei şi distrugându-se, şi umplând toate drumurile lumii cu victime şi cu proscrişi. Şi ţie, Rudolf, bărbat lipsit de ideal şi de credinţă, profitor, distrugător de suflete, nu-ţi doresc decât un lucru, un singur lucru: să-ţi vezi ţara ta blestemată în foc, în sânge, în ruină, şi să mori din pricina asta! Pleacă!

Îl scuipă în faţă.

El se dădu înapoi. Îşi şterse încet obrazul. Faţa lui era aceea a unui mort.

Emilie îl lăsase acolo şi fugise în camera cealaltă. Se apropie de uşă. Chemă, aproape cu umilinţă:

— Emilie, Emilie...

Ea nu-i răspunse. Maşinal, se întoarse spre oglinda încăperii, îşi şterse sudoarea de pe frunte, îşi potrivi în oglindă gulerul de ofiţer, îşi ciupi obrajii, să aducă în ei puţin sânge. Ieşi, coborî cele trei rânduri de scări în spirală. În urechi îi răsună mâniosul blestem.

În stradă făcu câţiva paşi, şi dintr-odată se opri. Prin faţa lui, la treizeci de metri, la o răscruce, trecea o trupă, mai curând o ceată de soldaţi dezordonaţi, cei mai mulţi fără arme, trăgând cu braţele de maşini, cântând, fluturând steaguri roşii, luând cu ei, în fuga lor, căruţe pline cu pradă şi conduşi de ofiţeri care cântau împreună cu ei. Simbol al unei Germanii în derivă, al unui popor sfârşit.

Von Mesnil rămase înţepenit, nemişcat. I se rupea inima. Lacrimi de mânie îi străluceau în ochi. Se repezi spre ofiţeri. Dar un grup de soldaţi îl văzuse înaintând. Îl opriră, îl înconjurară. Un bavarez voinic întinse spre pieptul lui o mână păroasă şi latră, să-i smulgă Crucea de Fier.

— Camarade ofiţer!

Nu reuşi să mai spună altceva. Von Mesnil se dăduse înapoi. Tot ce purta neştiut în el, credinţă, mândrie, generozitate, acest om care se crezuse şi se declarase sceptic, se revărsă spre inima lui într-un val de sânge. Avu un gest iute ca fulgerul. Ţeava browningului său atinse bărbia bavarezului. Focul de armă zdrobi maxilarul şi zbură creierii acestuia.

Emilie rămăsese năucă, întinsă pe pat, cu capul în pernă. Nu-l auzise plecând pe Rudolph. Lacrimile o sufocau. Simţea că moare.

Un foc de armă jos, în stradă, o făcu să tresară. Un strigăt, alte împuşcături. Avu un presentiment groaznic, deschise fereastra, se aplecă în afară. La capătul străzii, o îmbulzeală înconjura ceva, şi o ceată de germani se îndepărta cântând. Coborî scările, alergă. Lumea se strânsese ca un zid. Îşi făcu loc cu greutate.

— Un neamţ... Aşa-i trebuie! Bietul om...

Ajunse în faţă. Recunoscu imediat trupul de pe jos. Se repezi spre el. În mijlocul grupului ostil, îngenuncheată, suspinând, sprijinea capul iubit, striga, plângea, gemea.

— Rudolf! Rudolf! Sunt eu, răspunde! Sunt eu! Rudolf...

Dar el era mort.

În jurul lor, mulţimea se strângea, se indigna. Puseră mâna pe Emilie. O smulseră brutal din această îmbrăţişare. Trăgându-i picioare şi pumni, bruftuluind-o, o luară. Mulţi o însoţiră cu strigăte de furie înjurând-o şi brutalizând-o, în timp ce alţii ridicau cadavrul lui von Mesnil, bărbatul care-şi interzisese să creadă în ceva şi care murise pentru a apăra un simbol şi o idee.

II

La 30 septembrie 1918, Alain, Bidart şi François plecaseră din Prémesques, odată cu toţi condamnaţii la muncă forţată din lagăr. Germanii îi luau, în retragerea lor, pe toţi bărbaţii din regiune. Se alăturară astfel la Lille, în fortăreaţă, unei mulţimi imense de locuitori ai oraşului, siliţi să se tragă înapoi spre Bruxelles. Şi călătoriră aventuros de-a curmezişul Belgiei, cu patru studenţi pe care îi cunoscuseră în fortăreaţă. Aveau o căruţă germană de pe care şterseseră inscripţia BKK 6. Bidart, care era poet, o botezase „Rândunica”. Mult timp au împins-o cu braţele. Pe urmă au „găsit” un măgar. Alte cete aveau căruţe franţuzeşti, luate de asemenea din fortăreaţă şi încă însemnate

cu indicativul 43 R I. Înjugau la ele boi sau oameni. Plecau astfel la victorie, spre Bruxelles, prin ţinutul vălurit şi împădurit, bogat în vânat, care se întinde de la Renaix la Audenaerde. La început fuseseră bine primiţi. Acum ţinutul le devenise ostil. Locuitorii vorbeau flamanda. Se înţelegeau greu. Avuseseră loc jafuri. Uneori trebuiau să intre cu forţa într-o fermă sau într-o casă pentru a dormi. Alain, numit şef de ceată, îi avea cu el pe cei şase oameni ai lui. Erau puternici. De două-trei ori se bătură cu nişte ţărani. Un jandarm german vru să rechiziţioneze măgarul. Oferea în schimb un bou. Refuzară. El avea revolver, dar ei erau şapte: trecură. Un altul vru să ducă toată ceata să muncească la demontarea unui hangar de avioane. Trecură şi de el.

Ajunseră la Audenaerde într-o seară. Vechiul orăşel era invadat de o mulţime de emigranţi. Alain căută zadarnic o locuinţă. Hotărî că vor merge mai departe. Porniră din nou la drum, în ciuda oboselii şi a nopţii. Măgarul nu mai rezista. Trebuiră să tragă vehiculul cu braţele. Ajunseră în cele din urmă într-un sat de pe malul stâng al râului Escaut. Trebuiră încă o dată să facă uz de forţă ca să li se deschidă poarta unui han, să ceară paie, să se instaleze ca într-un teritoriu cucerit. Vegheară pe rând.

În timpul nopţii, satul fu invadat şi de un val de emigranţi. Şi a doua zi, plecând după informaţii, Alain află că va fi organizat pentru ei un serviciu de aprovizionare.

Trăiră aici douăsprezece zile. Sfârşiseră prin a şi-i face prieteni pe hangiii la care se instalaseră cu forţa, pentru că împărţeau cu ei alimentele. Apoi, într-o dimineaţă, primarul lipi un afiş: „Din ordinul Comandaturii, toţi emigranţii trebuie să plece spre Bruxelles”.

Alain refuză să plece. Rămaseră ascunşi în han, în vreme ce toţi ceilalţi plecau. Şi a doua zi aflară că de fapt Comandatura nu ordonase nimic. Afişul fusese un şiretlic al primarului, care voise să-şi elibereze comuna de o ceată de jefuitori supărători.

Ordinul Comandaturii nu apăru decât trei zile mai târziu. De data asta, era timpul. Totul sărea în aer, nu mai puteau rămâne aici multă vreme. Hotărâră să plece, dar să urce de-a lungul fluviului Escaut fără să-l traverseze, pentru a ieşi în întâmpinarea armatelor aliate. Planul era al lui Alain. Lăsară vehicolul, luară cu ei numai ce putură, şi plecară de-a lungul fluviului în dimineaţa de 25 octombrie. Nu mergeau repede.

La prânz se opriră la casa unui potcovar să mănânce. La mijlocul mesei, sosiră germanii, un regiment care se retrăgea în derută. Alain, Bidart şi ceilalţi fugiră şi se ascunseră într-un pod cu fân, deasupra grajdului. Se coceau acolo. Trebuiră să ridice olanele ca să aibă aer. Prin interstiţii vedeau curtea, de unde urca un vacarm îngrozitor. Germanii invadau casa, îşi goleau şaretele, omorau un bou, aprindeau un foc imens pe care-l întreţineau cu sfărâmăturile unor mobile furate. Din pivniţă aduseră un butoi cu bere, îl destupară, începură să bea şi să danseze. Într-un car era o pianină la care cânta un ofiţer când cu o mână, când cu cealaltă. Hălcile de bou se frigeau. Soldaţii trăgeau salve în aer, focuri de puşcă şi de revolver. Sfărâmau chesoanele şi carele, dădură foc unei motociclete, îngrămădiră pe rug uniforme, mobile, tot ce găseau. Îi urmăreau pe oamenii din casă, înspăimântaţi, le îmbrăţişau pe nevasta şi pe fiicele potcovarului.

— Război sfârşit, doamnă! Englezi curând aici!

Şi le aduseră cu forţa să bea şi să danseze. Rugul din mijlocul curţii devenea colosal. Bacanala lua proporţii alarmante. Alain şi tovarăşii săi se temeau că va lua foc grajdul. Şi nu îndrăzneau să coboare. Nebunii puteau la fel de bine să-i împuşte sau să-i îmbrăţişeze. Orgia dură toată noaptea, cu o muzică infernală, urlete, încăierări şi dansuri. Noi cete soseau, şi fiecare din ele fraternizau cu primii veniţi. Aruncau armele, se îmbrăţişau, începeau să bea, să danseze, să strige, laolaltă soldaţi şi ofiţeri, în mijlocul unui vacarm înspăimântător.

Spre dimineaţă, plecară mai departe, fără să fi dormit. Se îndepărtară spre Escaut, în turmă, mulţime fără arme, dezmăţaţi şi beţi. Numai după o oră Alain şi camarazii săi îndrăzniră să coboare din pod. Şi de-abia scăpaţi din casa devastată, văzură de departe sosind o nouă trupă, un regiment german care se retrăgea în ordine, oamenii mergând în formaţie de patru, cu puşca la umăr, într-o ordine riguroasă, în tăcere şi flancaţi de ofiţerii lor. Se regăsea aici o rotiţă întreagă din minunata maşinărie stricată şi distrusă. Te duceai cu gândul la un uriaş organism la care câteva părţi ar fi rămas în mod ciudat sănătoase şi vii, în mijlocul descompunerii generale. Obuze treceau deasupra capetelor lor. Tunul bubuia în spatele lor. Şi din înaltul cerului îi supraveghea un balon de apărare antiaeriană.

Trecură. Alain şi tovarăşii săi porniră din nou la drum, în direcţia tunului. Urmau cursul fluviului Escaut. O luau peste pajişti umede, săreau peste garduri de sălcii pitice şi şanţuri pline de drobiţă şi de apă verde. Alergau spre şirurile de copaci, spre boschete. Zgomotul tunului creştea şi se apropia. Obuzele şuierau prin văzduh, fără să se vadă de unde vin.

Când zgomotul devenea prea puternic, se adăposteau un minut în şanţ şi apoi plecau din nou înainte, spre tun, cu o teamă sporită. Până la urmă se înspăimântară de-a binelea. Alain şi Bidart îşi păstrau sângele rece. Dar François şi ceilalţi voiau să fugă şi să se întoarcă spre Audenaerde. Linia de foc se apropia din ce în ce de ei. Vuietul, zgomotul de forjă creşteau. Nu mai ieşeau din şanţ. Alergau cu capul între mâini. Lăsaseră toţi pachetele, sacii, raniţele. Cei mai tineri clănţăneau din dinţi de frică.

Trebuiră să se oprească. Dintr-un şanţ, la câţiva metri, ţâşnise o jerbă de foc şi pământ. Rămaseră lipiţi de sol, chirciţi. Şi atunci văzură, sărind printr-un gard de mărăcini, oameni în uniformă albastră care înaintau cu puştile în cumpănire. În spatele lor se auzea furtuna artileriei invizibile.

— Francezii! strigă Bidart.

Alain îşi smulse cămaşa de pânză kaki. În picioare, o flutura din toate puterile, ca pe un steag. Ceilalţi în jurul lui gesticulau, strigau, urlau şi plângeau. Dintr-un boschet foarte apropiat ţâşni ceva, o masă de fier care se năpustea, smulgea crengile, strivind hăţişurile ca un bivol: un tanc. Venea spre ei cu un vuiet de motor, legănându-se, coborând şi urcând şanţurile, atât de înspăimântător, că trebuiră să se stăpânească să nu fugă. Tancul se opri. Din el ieşi un om, un ofiţer francez.

Îl înconjurară, îl prinseră de mâini:

— Domnule locotenent! Domnule locotenent! Francezi! Suntem francezi!

Îi săreau de gât, îl sărutau, îl scăldau în lacrimi. El se eliberă, cu un aer în acelaşi timp mulţumit şi supărat.

— Da, bine, bine, dar mai întâi, ce naiba faceţi voi aici?

Îi explicară toţi deodată, confuz. Omul nu înţelese nimic. În jurul lor se scurgea valul grăbit, rapid, zgomotos al liniei de foc, tancuri, infanterie, mitraliori. Înainta ca o maree, măturând totul, târând, pustiind. În faţa lor niciun fel de rezistenţă. Înaintau astfel cu douăzeci de kilometri pe zi.

Soseau camioane, duruind pe pământ, având tangaj ca vapoarele. Ofiţerul îl strigă pe şoferul unei camionete. Îi urcă în ea pe cei şapte tineri, şi maşina întoarse şi o luă înapoi, spre spatele frontului. Doi soldaţi aşezaţi înăuntru păzeau ieşirea.

Se opriră în curtea unei ferme. Coborâră. Fură duşi la un căpitan care-şi instalase biroul în sufrageria fermierilor.

— Spioni? spuse el.

— Spioni? Noi?

— Actele voastre?

Nu aveau acte. Se căutară în buzunare. Nu găsiră decât carnete germane, acte de la Comandatură. Nu mai aveau altceva de patru ani.

— Bine, bine, spunea căpitanul, văd foarte bine... Tare mi-e poftă să vă pun pe toţi şapte la zid.

— Căpitane, implora Alain, aşteptaţi câteva zile, puneţi să se ceară informaţii la noi acasă, vă jurăm...

Erau îngroziţi. Să fi suferit atâta, să fi luptat atâta, ca să se lase împuşcaţi de francezi! Să moară prosteşte în momentul când reuşiseră? Începură să plângă toţi şapte, îşi scotoceau buzunarele, adunau dovezi, fără să-l convingă pe ofiţer. La sfârşit, printr-o minune, unul din studenţi găsi într-un buzunar un carnet vechi de la Institutul Industrial de Nord, care data din 1913. Asta îl tulbură pe căpitan, care declară:

— Bine. Am să vă interoghez separat şi fără să vă puteţi consulta între voi dinainte. Dacă unul singur se deosebeşte în spusele sale de ceilalţi, veţi fi executaţi cu toţii.

Puse să fie închişi fiecare în câte o cameră şi-i chestionă unul după altul.

Alain, şeful cetei, rămase ultimul. Trecuse prin momente îngrozitoare. Povesti adevărul. Niciodată nu-i fusese atât de teamă să nu se înşele, să nu uite ceva. Eşti atât de puţin atent la desfăşurarea evenimentelor! Şi acum viaţa lui depindea de asta. Povestea aşa cum te spovedeşti, scotocind, sondând în memorie, simţindu-se pălind când ajungea la un punct unde amintirile i se învălmăşeau.

— Asta-i tot? spuse ofiţerul.

— Tot.

— Eşti sigur că n-ai nimic altceva de zis?

— Eu... Domnule căpitan, nu mai văd nimic...

— Eşti sigur că tovarăşii tăi nu mi-au spus altceva?

Alain se simţi năpădit de o sudoare rece.

— Domnule căpitan... nu, eu n-am spus decât adevărul... Dacă prietenii mei au spus altceva, s-au înşelat... Dumnezeule, e îngrozitor...

Curajul îl părăsi şi izbucni în lacrimi.

— E bine, spuse ofiţerul.

Şi mâzgăli ceva pe hârtie. Îi dădu un bilet lui Alain.

— Ai scăpat ieftin, băiete. Hai, pleacă, ia-ţi permisul de liberă trecere.

Niciodată viaţa nu li se păruse atât de frumoasă ca de-a lungul drumului ce-i ducea, liberi, spre Avelghem. Ţinutul era gol şi pustiu, casele jefuite, puţurile marcate de inscripţii sinistre: „contaminat”. Nu mâncaseră din ajun. Nu ştiau ce vor găsi la Roubaix, în Nord. Dar scăpaseră de moarte. Simţeau că trăiesc. Şi războiul se sfârşise.

La intrarea unei case, cu puţin înainte de Avelghem, văzură un soldat francez. Alergară spre el, îl înconjurară, îl îmbrăţişară.

— Francezi! Francezi!

Acesta îi lăsă să intre pe toţi şapte. În casă găsiră un sergent şi vreo doisprezece oameni care mâncau tocană de oaie stropită cu vin roşu. Delicii! Împărţiră cu ei. Cei şapte mâncară pe săturate, se răzbunară de o foame de patru ani, patru ani fără carne, fără cartofi, fără vin şi alcool. Soldaţii se entuziasmară de această poftă de mâncare. Curând, toţi şapte se-nfierbântară grozav şi pierdură controlul. Marsilieza, cântece de glorie, strigăte, delir! Formidabila revanşă a unei tinereţi prea mult timp înăbuşită şi care exploda!

*

În seara următoare, Alain intra în Roubaix. Cheful de petrecere îl părăsise, François şi ceilalţi rămăseseră în urmă, pierduţi în mijlocul ospeţelor homerice. Alain se simţea luat din nou de vâltoarea vieţii. Ce avea să facă, de acum? Ce va găsi la Roubaix? Ce se întâmplase cu mama lui? Şi cu cei mici? Şi el, ce va face? Care vor fi condiţiile vieţii noi pe care toţi oamenii de bună credinţă îşi propuneau să o clădească după război? Cum va munci el? Şi unde? Va scăpa vreodată de această asprime, de această sălbăticie pe care patru ani de mizerie au sădit-o în el? Va putea să se readapteze, să se recivilizeze? Devenise aproape un om al junglei, dur, brutal, gata să facă uz de forţă. Şi

dacă va reuşi să se readapteze, să pornească înainte, pe câţi nu va rămâne această amprentă pentru totdeauna? Va fi greu să se refacă o lume paşnică.

Pe măsură ce înainta în Roubaix, creştea în el o surdă nelinişte. Regăsea oraşul clocotitor, resuscitat, sărăcăcios şi înfrigurat, plin de soldaţi, de englezi, de francezi, de oameni care alergau, de vehicole care aduceau alimente şi viaţă. Peste tot se redeschideau prăvăliile, peste tot tejghele, magazine de vechituri, instalate la botul calului şi care anunţau: „Cumpăr de toate, vând orice”. Dezordinea provizoratului, o activitate formidabilă care se relua. Îndărătul tuturor acestora se simţea o nevoie frenetică de a reînvia, de a recuceri, de a se bucura.

Ajunse în Epeule. Recunoştea chipurile, dar pe el nimeni nu-l recunoştea. Devenise bărbat, maturizat de război. Când ajunse la intrarea în fundătură, simţi ceva ca un presentiment strângându-i inima. Dintr-odată reînvie în el amintirea groaznicei nopţi când, evadat din Prémesques, venise să ceară adăpost şi trebuise să plece înapoi. Avu o tresărire de energie bărbătească. Înaintă. Uşa casei, fără clanţa de aramă, se deschidea cu o sforicică. O trase, intră în bucătăria Féliciei, o bucătărie pe care abia o recunoscu, goală, fără mobile, fără lambriuri, fără scară. O scară mobilă ducea la etaj. Cămara şi dulapurile nu mai aveau nici uşi, nici rafturi. Bufetul lipsea.

Înaintă până în curte. Strigă:

— Nu-i nimeni?

Auzi paşi în spatele lui, o voce slabă, o voce de femeie bătrână.

— Alain! Băiatul meu! Scumpul meu băiat.

Îl apucase, îl îmbrăţişase, îl scăldase cu lacrimile ei, înainte ca el s-o fi putut recunoaşte.

Nimic nu era deci pierdut! Vor reîncepe să trăiască. Îi vor aduce pe micuţi, îşi vor reface un cămin, o casă, fericirea... Totul se uită. Amintirea neagră a acestor suferinţe va dispărea. Îşi vor reface fericirea, da, vor fi fericiţi ca altădată, mai mult ca altădată, acum că Alain luptase, devenise bărbat în bătălie. Şi pe urmă nu era scrisoarea, acea scrisoare binecuvântată pe care Félicie i-o aducea radioasă fiului ei şi în care Juliette Sancey îşi anunţa apropiata întoarcere la Alain, pe care nu-l uitase?

PARTEA A PATRA

I

Întors de la Bruxelles, unde trebuise să urmeze retragerea germană, Pascal Donadieu află că tatăl lui murise. La numai două ore interval, mama sa primise două telegrame.

„Simon Donadieu grav bolnav”.

„Simon Donadieu decedat”.

Prin Calais, lui Pascal îi trebuiră treizeci de ore ca să ajungă de la Lille la Paris. Fu o călătorie interminabilă, în trenuri cu geamurile sparte şi înţesate de oameni, trecând prin părţile frontului, pe pământul blestemat. Se simţeau şinele înfundându-se sub vagoane, în pământul prea proaspăt răscolit.

Abia ajuns la Paris, alergă la spital. Dar când sosi, tatăl său se şi afla în sicriu. Lui Pascal i se dădură numai un teanc de hârtii şi adresa camerei unde locuise Simon. Era pe strada Flandra, la etajul şase al unui mic hotel.

Pascal porni spre strada Flandra. Mergea pe jos. Nu era obişnuit cu metroul. Şi nu mai avea bani ca să ia din nou un taxi. În jurul lui, Parisul colcăitor şi zgomotos îl asurzea, îl copleşea cu vacarmul său, îl zăpăcea cu o defilare neîncetată, rapidă şi vertiginoasă de tramvaie, automobile, taxiuri, autobuze şi maşini. Toate astea curgeau pe şosea ca un fluviu neîntrerupt. Cafenelele se aprindeau, străluceau de lumini, de cristale, de oglinzi, de arămuri şi nichele. O mulţime hoinărea, rătăcea, umbla de colo-colo sau forfotea, îngrămădindu-se în jurul chioşcurilor de ziare, a vânzătoarelor de flori, a gurilor de metro. Treceau femei, atâtea femei tinere, dorite, dichisite, râzătoare, ca podoaba fragilă a lumii! Vânzători ambulanţi strigau numele ziarelor de seară. Cupluri, leneşi, inşi fericiţi îşi luau aperitivul în spatele largilor ferestre ale cafenelelor. Vitrine se luminau, fascinau, orbeau cu o abundenţă de focuri şi splendori, bijuterii regale, blănuri, parfumuri, mănuşi, mode şi cusături, lenjerie. Tot luxul şi fastul, toată viaţa strălucitoare uşoară şi facilă, întreaga veselie sclipitoare a enormului oraş al plăcerii.

Pascal îşi strângea în buzunar pachetul cu scrisori şi se grăbea. Pentru el, căruia îi murise tatăl, tot spectacolul acesta era dezgustător. Dezgust şi revoltă împotriva acestei feerii îi stârneau şi cei patru ani de viaţă încordată şi lipsită de lumină. Oamenii deveniseră, fără voia lor, asceţi. În această

constrângere teribilă şi aproape supraumană căpătaseră ceva din rigiditatea, din austeritatea puritană! Artificialul şoca şi jignea. Suferiseră prea mult ca să mai accepte o concepţie frivolă despre lume şi existenţă.

— Deci aşa arată războiul pentru oamenii de aici, îşi spunea Pascal. Cum, aşa au trăit ei! Au fost fericiţi! În timp ce noi...

Se gândea la Lille, la Roubaix, Tourcoing, oraşe moarte, funerare, depopulate, pline de ruine gata să se prăbuşească, bântuite de muribunzi cu feţe cadaverice şi halucinante. În rigorismul său aspru, resimţea ură împotriva Parisului, împotriva restului Franţei care fusese fericit, care nu suferise, care nu văzuse. Înţelegea bine că toţi aceşti oameni, pe care nu-i atinsese marea furtună, nu-i vor putea înţelege niciodată pe cei invadaţi, şi că se afla aici, pentru viitor, un izvor de neînţelegere şi de nedreptate.

Găsi hotelul, pe strada Flandra. O pensiune modestă, cu camere mobilate, îngrămădire de etaje joase şi fără lumină. Parterul arbora un simulacru de lux, un capăt de covor, o scară cu balustradă de aramă, somptuozitate care făcea loc, de la primul etaj, unei murdării mohorâte. Pascal începuse să urce, când portăreasa îl strigă cu o voce acră:

— Tinere!

— Sunt Pascal Donadieu, doamnă, mă duceam în camera tatălui meu.

— Fiul lui Simon! Vino, vino la mine, tinere.

Îl împinse în ghereta ei. Era o femeie grasă şi bătrână, palidă şi buhăită.

— Locuia aici, da. Camera lui e plătită. O să stai aici peste noapte. Să-i iei lucrurile! Ah, era un om cumsecade, eram prieteni, mi-a vorbit adesea de dumneata, tinere. Ar fi trebuit să te recunosc. N-ai pe nimeni aici? Bine, în seara asta o să mâncăm împreună... Da, da... şi voi face să se învârtă masa, o să vezi, o să vorbim cu „el”, adăugă ea cu un aer grav.

Pascal înţelese că bătrână era spiritistă.

Cinară împreună cu băiatul portăresei şi soţul ei. Au mâncat pâine şi cârnaţi, o supă cu caşcaval ras, vin roşu. Au vorbit despre mort, despre război, despre Nord. Îl ascultau pe Pascal. El încerca să le explice ce a făcut, ce a văzut, cât a suferit, şi nu reuşea să le-o spună, nu găsea decât biete fraze banale.

— Am suferit! da, ne-a fost foame... şi bombele, şi tunul... şi nemţii. Vă asigur că era îngrozitor.

În sinea lui se mira că patru ani de martiraj nu puteau fi exprimaţi mai puternic, mai intens. Căuta, încerca să reconstituie în faţa acestor oameni coşmarul, agonia pe care o suportase, şi simţea că nu reuşeşte. Nu, era inutil, nu izbutea. Avea senzaţia clară că nu emoţionează pe nimeni. Clătinau din cap, încuviinţau. Fiul spunea:

— Da. Da... Şi aici ne-a fost foame, au căzut bombe, ştiţi... Era cât pe ce ca nemţii să ajungă la Paris.

Pascal simţea în el revolta, indignarea pe care o simţi când eşti greşit înţeles. Să compari acest Paris intact, vesel, strălucitor, abia atins de război, această mulţime fericită, abundenţa, luxul, cu oraşele invadate, zdrobite, funebre, în mijlocul industriilor lor moarte, cu acele populaţii din care tuberculoza, foamea şi frigul seceraseră mai mult de jumătate, cu acele străzi lungi pe care creştea iarba, unde se coşcoveau în moloz casele ruinate, cu interioarele lor fără mobile, fără uşi şi fără ferestre, fără lumină şi fără foc! Nu, nu se vor înţelege niciodată!

Spuse tuturor bună seara. Urcă în camera tatălui său, o mică mansardă mobilată cu un pat-cuşcă şi un cufăr. Cufărul era gata pregătit, aşezat sub fereastră. Tata spera aşadar să se întoarcă acasă. Se gândise la ai săi, rânduise pe fundul cufărului cutii cu conserve, vin, cafea, ca şi câteva cărţi, întreaga lui bibliotecă, şi un mic dicţionar în care Pascal găsi nişte flori uscate.

Pe capacul cufărului Pascal întinse hârtiile. Erau fişe de spital, multe fişe. Tatăl său nu făcuse decât să se târască din spital în spital. Erau şi scrisori pe care i le scrisese lui Pascal şi care nu putuseră ajunge. Pascal le citea şi plângea.

Într-un plic mare, galben, îndoit pe jumătate, ultimul din grămadă, Pascal găsi o hârtie scrisă cu creionul, un soi de testament redactat în 1916, acum învechit, şters, aproape ilizibil, un ansamblu de sfaturi, de ultime recomandări, puţin naive în gravitatea lor, dar în care se simţea neliniştea unui tată, a unui om îmbătrânit, maturizat şi care, presimţind că nu va putea transmite fiului său toată această greu câştigată experienţă de viaţă, toată această înţelepciune atât de greu de căpătat, încerca stângaci, nepriceput şi într-un fel tragic-solemn să o condenseze într-un ultim mesaj de dincolo de moarte.

„Pentru fiul meu Pascal, în caz de accident...

În viaţă, fiule, trebuie mult curaj şi multă muncă... Nu vei avea dreptul la o situaţie decât dacă eşti de neînlocuit. Instruieşte-te mai ales în ce te vei simţi mai tare. Nu minţi niciodată. Să nu faci politică, în afară de cazul că faci din ea meseria ta, dar este o meserie urâtă.

Dacă vreodată va ieşi victorioasă Germania, să nu rămâi german. Învaţă o meserie, mecanica sau electricitatea, şi pleacă în America, cu mama, la unchiul tău Paul. Veţi fi mai fericiţi acolo decât să rămâneţi germani.

Ai grijă de mama ta. Blestemaţi acest război care ne-a despărţit. Iubiţi amintirea mea, aşa cum v-am iubit eu.

SIMON DONADIEU”

Îngenuncheat în faţa cufărului, încet, cu pioşenie, Pascal trecea din nou vârful unui creion peste scrisul şters. Îl revedea pe tatăl lui scriind această scrisoare, poete chiar aici, pe acest cufăr, în această mică mansardă la etajul şase, aproape de cerul negru al Parisului... Plângea. Înţelegea tot ce pierduse, ce devotament, experienţă, dragoste ar fi putut să-i dea tatăl lui, şi că această biată bucată de hârtie, în ciuda efortului disperat al lui Simon Donadieu de a pune în ea tot sufletul său, nu va putea să-l înlocuiască.

II

Ca urmare a încercării sale de evadare, Hennedyck făcu patru luni de *streng arrest* într-o celulă. Fusese cât pe ce să moară. În cele din urmă, scrisorile lui de protest emoţionară autorităţile, şi pe jumătate mort, pradă unei enterite îngrozitoare, slăbit până a nu mai cântări decât patruzeci şi opt de kilograme, un adevărat schelet prin care gardienii se făceau, râzând, că-şi citesc ziarul, obţinu în sfârşit graţierea şi fu primit la spitalul din Beuel, orăşel de pe malul Rhinului.

Mediul nu era ostil şi devenea din ce în ce mai favorabil Franţei pe măsură ce se simţea precipitându-se prăbuşirea Imperiului. Aceste ţinuturi rhenane îşi aminteau foarte bine că fuseseră franceze sub Napoleon. Mulţi oameni îi vorbeau despre acea perioadă. El urmări zi de zi prăbuşirea Imperiului în *Gazette de Cologne*. Află de aici despre eliberarea Nordului,

despre retragerea germană, despre revoluţia de la Bruxelles. La 9 noiembrie Kaiserul abdică. La 11 avu loc armistiţiul. În dimineaţa zilei de 12, la primăria din Beuel erau afişate condiţiile armistiţiului, scrise cu cretă pe o tablă mare, neagră. O întreagă mulţime defila prin faţa acesteia, citea în tăcere, pleca plină de consternare. Se auzeau oamenii şoptind:

— Aşa ceva! Să accepte asta!

Imediat Hennedyck fu eliberat şi vorbi ca stăpân. Schimbarea fu brutală. Se aştepta ca aliaţii să fie văzuţi sosind la Beuel. Germanii se temeau de represalii şi de maltratări. Îl rugau pe Hennedyck să intervină. El profită de aceste stări de lucruri pentru a cere puţinii bani care îi rămăseseră ca să ia un tren spre Elveţia. Călători împreună cu o mulţime de soldaţi beţi. La frontieră, însă, imposibil să treacă. Elveţia se temea de revoluţia comunistă şi îşi închisese graniţele. Hennedyck urcă pe jos spre Rhin, îl trecu la Saint-Louis şi ajunse la Mulhouse. De aici, un camion militar îl duse la Belfort, unde găsi un tren spre Paris. În seara de 22 noiembrie se înapoie la Roubaix.

Alergă acasă, unde găsi marea locuinţă a familiei goală şi jefuită. Oamenii spărseseră geamurile. Haimanalele furaseră mobila. Nu mai era nimeni, nici măcar un servitor.

Nebun de spaimă, Hennedyck coborî la uzină. Pătrunse în curte, se înspăimântă de dezastru. Sălile de spital nu mai erau decât ruină şi dărâmături. Întreaga sală de pansamente se prăbuşise în timpul exploziei de la calea ferată. La ţesătorie nu se putea ajunge, drumul era astupat de o grămadă de fiare ruginite care se înălţau până în tavan, de-ai fi zis că fuseseră adunate acolo resturile de fontă şi oţel de la toate războaiele fabricilor din oraş. Nu îndrăzni să coboare la cazane, în sala maşinilor. Văzu numai că hornul fusese lovit de o bombă şi era despicat ca o ţeavă de la un capăt la celălalt.

Tocmai în fund îl găsi în sfârşit pe portar. Pe taluzul căii ferate bătrânul culegea verzişoare de Bruxelles. Pentru că transformase rambleul în grădină. Îl recunoscu uluit pe patron. Hennedyck îl făcu cu multă greutate să-i povestească despre aventura Emiliei şi despre dispariţia ei.

Timp de o săptămână trăi cu furie şi disperare, pe jumătate nebun, vrând să fugă şi fiind reţinut de lipsa de bani, neştiind unde să locuiască, dormind într-un birou dărăpănat şi fără mobilă, plănuind să abandoneze totul, să vândă totul indiferent

cui, la preţul terenului, şi să dispară. Şi-ar fi dat viaţa să afle unde e Emilie, să alerge să o insulte, să o lovească, să o ucidă, sau să poată să se întoarcă în Germania, să-l regăsească la Berlin pe von Mesnil şi să-i taie beregata. Simţea furia unei fiare, nevoia de a tortura. Când primi scrisoarea din Bruxelles, scoase un strigăt de bucurie şi de ură.

Provenea de la comisariatul central de poliţie. O adunaseră pe Emilie de pe drumuri, fără bani, într-o stare fizică şi mentală lamentabilă, şi muritoare de foame. Timp de trei zile refuzase să-şi spună numele şi adresa. Acum se afla la spitalul Saint-Jean. Scrisoarea cerea ca soţul ei să vină să o vadă sau să-şi facă cunoscute intenţiile.

O explozie de furie triumfătoare, răcnetul interior al urii mulţumite, satisfăcute, aceasta fu prima reacţie a lui Hennedyck. Răzbunat, era răzbunat! N-avea decât s-o lase pe Emilie în prăbuşirea ei, să o uite, să o abandoneze. Putea să moară ca un animal, lui puţin îi păsa!

Dar în acelaşi timp, curând, urcară la suprafaţă aduceri aminte, imaginile unui timp fericit, amintirea unei Emilie temătoare şi bolnavă, pe care el o iubise atât de mult şi o îngrijise. Avu obsesia acestui sfârşit mizerabil pe care i-l rezerva. Ea va muri în acel spital. Sau ce se va întâmpla cu ea? Unde se va duce? Nici bani, nici prieteni, nici cinste – o femeie sfârşită. Mocirla, strada... Văzu, văzu cu precizie acest corp fragil pe care îl iubise atâta, îl venerase şi îl îngrijise, îl văzu murdărit, prostituat, dat ca hrană animalelor... Cunoscu halucinaţiile amintirii, îi reveni în minte fulgerul unei priviri, un cuvânt, o voce dulce, mereu puţin tremurătoare şi voalată şi parcă fremătând lăuntric de o veşnică emoţie reţinută...

La urma urmelor, s-o vadă, măcar s-o vadă... Nu se angaja cu nimic, nu era obligat pentru asta să o ia din nou acasă. Era mai bine să ştie totuşi exact ce s-a ales de ea. Îşi găsea motive. Voia să justifice în faţa lui însuşi această nevoie imperioasă pe care o încerca de a o întâlni.

A treia zi se duse la gară, închirie un automobil şi plecă spre Bruxelles şi spre spitalul Saint-Jean unde au suferit Verlaine şi Rimbaud.

III

Din adâncul singurătăţii, lor. Decraemer şi abatele Sennevilliers aflară de victorie la începutul lui noiembrie.

O delegaţie de soldaţi şi muncitori, trimisă din Köln de comitetele revoluţionare, aduse la Reinbach ordinul de a-i elibera pe soldaţii germani închişi pentru dezertare, trădare sau refuzul de a se supune.

Abatele, care continua să fie *Verstrauenman*, omul de încredere al directorului, îi întrebă pe delegaţi:

— Şi noi?

— Faceţi ce vreţi.

Zvonul se şi răspândise în închisoare, provocând o fierbere de neînchipuit. Se vorbea de revoltă, de insurecţie. Abatele, care câştigase dintr-odată un nou prestigiu şi vorbea de la egal la egal cu un director care devenise curtenitor şi supus, discuta despre asta cu el. Ar fi periculos să lase să plece pe drumuri, spre Belgia, o mulţime de oameni epuizaţi, pe jumătate morţi, dintre care cei mai mulţi nu-şi vor mai revedea patria. Trebuia să organizeze trenuri, să profite de convoaiele care se duceau în Belgia să caute restul materialului german.

În acel moment, semnarea armistiţiului consolidă şi mai mult poziţia abatelui. Prizonierii politici trebuiau să fie eliberaţi cu toţii. Abatele se însărcina să-i facă pe compatrioţii săi să aibă răbdare. Fură organizate trei plecări. Abatele plecă ultimul, cu ultimul tren – într-un fel ca un căpitan de navă –, cu prietenul său Decraemer, aflat la capătul puterilor.

Fu o călătorie îngrozitoare, nemaipomenit de înceată, în vagoane înţesate de oameni, atât de încărcate încât se vedeau la uşi şi chiar pe acoperişuri ciorchini de oameni. Cântau, urlau, gemeau. Era un extraordinar amestec de suferinţă, mizerie şi entuziasm. O exaltare nebună irosea ultimele forţe ale acestor muribunzi. Pentru mulţi, această odisee finală avea să rămână în amintire ca un coşmar grotesc.

La Louvain se împotmoliră. Nu mai aveau tren. Trebuiau să aştepte mai multe zile. Abatele şi Decraemer, care nu mai mergea, pe care trebuia să-l sprijine şi să-l tragă ca pe un muribund, putură să locuiască la un profesor de drept, unde avură parte de o caldă ospitalitate. Abatele îl îngriji pe Decraemer, care îi datoră încă o dată viaţa. Îl menaja, îi fixa raţii, alegea o alimentaţie uşoară pentru organismul lui şubrezit, incapabil să susţină această luptă care este nutriţia.

Între timp, căuta un mijloc pentru a pleca. Află că un convoi de camioane încărcate cu bolnavi şi răniţi pleca spre Franţa. Se gândi la prietenul lui, ceru un loc pentru el... Se despărţiră cu emoţie.

După trei zile fu organizat în sfârşit un tren pentru Ostende şi Franţa. Împreună cu tovarăşii săi, abatele părăsi Louvainul.

La Ostende găsiră din nou camioane, care îi transportară. Coborâră spre Dunkerque. Dar la frontieră, la declaraţia lor că erau prizonieri ce se întorceau din Germania, abatele şi camarazii săi fură arestaţi şi supuşi la un interogatoriu umilitor. Erau luaţi drept spioni care intrau în Franţa sub o identitate falsă.

Cu o escortă zdravănă, fură îmbarcaţi în gara Ghyvelde, având destinaţia Dunkerque. Soldaţii francezi care îi păzeau vorbeau de lagărul unde îi duceau, unde aveau să suporte o carantină morală şi fizică, să fie chestionaţi, controlaţi, supuşi la toate precauţiile, injecţiile, vizitele medicale imaginabile. Se găseau fel de fel de oameni în acest lagăr. Descumpănit, dezgustat, abatele se revolta şi se umplea de indignare. Aceasta era deci glorioasa întoarcere, primirea făcută de patria mumă!

La gara din Dunkerque coborâră, traversară oraşul ca o turmă, prăpădiţi, ruşinaţi de ei înşişi, sub privirile mulţimii. Brusc, la colţul unei străzi, abatele se repezi sub bolta unei porţi cu două canaturi şi-i lăsă să treacă pe ceilalţi. Era liber.

Ceru bani şi o sutană la colegiul din Dunkerque. Şi în două zile ajunse la Herlem, unde o găsi pe mama sa, bătrâna Berthe, nebună de bucurie şi de durere, cu micul Pierre. Întoarcerea fiului era pentru ea un miracol.

Îi povesti despre arestarea Lisei, care se afla în continuare la închisoarea din Roubaix, cu micuţa Jeannette, copilul lui Fannie.

*

Pivniţele primăriei din Roubaix erau pline. Îngrămădiseră oamenii în celule, unii peste alţii. Un tribunal militar, compus dintr-un ofiţer francez, un englez şi un belgian, îi judeca fără întrerupere pe toţi aceia şi pe toate acelea pe care le bănuiau de înţelegere cu inamicul.

Se găseau aici femei de moravuri uşoare, traficanţi de aur, delatori, muncitori care lucraseră pentru germani, patroni care le puseseră acestora la dispoziţie localurile lor. Şi de asemenea

toţi nevinovaţii care ispăşeau ura unui invidios, a unui vecin pizmaş. Un val de scrisori anonime se revărsa, inunda în fiecare zi birourile ofiţerilor. Moda răzbunării era comodă şi discretă. Din sudul Franţei, din Paris, din Lyon, din Evian soseau scrisori, denunţuri, calomnii. Evacuaţii se răzbunau de la distanţă. Te simţeai scârbit, dezgustat de victorie, văzând aceste pivniţe, această mulţime de oameni cumsecade laolaltă cu canaliile, rezultat al laşităţii şi răutăţii umane.

În două zile, mulţumită fratelui ei, Lise fu admisă să compară în faţa tribunalului, recunoscută ca nevinovată şi eliberată.

O întrebară ce voia să facă cu acel copil de german pe care îl avea cu ea. Mari aziluri, case speciale, se deschideau în Belgia, acceptau să se ocupe de aceşti copii blestemaţi. Dar Lise voia să o înfieze pe Jeannette.

În timp ce ea se întorcea la Herlem, abatele o ducea la Lille, într-o mănăstire, pe Judith Lacombe, a cărei punere în libertate o obţinuse de asemenea. Aceasta nu se mai putea întoarce la Herlem. Ar fi fost linşată. Căci suporta povara greşelilor tuturor celorlalţi. Toţi cei care îi erau obligaţi, pe care îi servise în timpul războiului, pe care îi ajutase cu influenţa ei pe lângă autorităţile germane, se întorceau acum împotriva ei, de parcă i-ar fi purtat pică. Moş Lacombe o renegă. Sora ei, Estelle, al cărei soţ, Louis Babet, se întorsese de pe front, avea motive serioase să nu dorească întoarcerea Judithei. S-o vadă la mănăstire era un soi de reparaţie pentru onoarea familiei Lacombe. Ca multe altele, şi ea avea să găsească în religie un refugiu.

Pentru că în acea perioadă o mulţime de femei invadau mănăstirile regiunii. Unele erau sincere, disperate de plecarea sau de moartea vreunui soldat german pe care îl iubiseră, altele fugeau pur şi simplu de judecată, preocupate să evite îngrozitoarea „înregistrare” pe care le-o pregătea brigada de moravuri.

La Herlem, familia Sennevilliers găsise odihna şi singurătatea, o pace necesară, uitarea oamenilor, de care erau scârbiţi. Treptat, satul se întorcea la viaţa obişnuită. Lacombe era propus pentru Legiunea de onoare. Humfel şi el, care erau însărcinaţi cu refacerea şeptelului în ţinuturile invadate, urmau să plece în Argentina şi-şi promiteau negocieri fructuoase. Marellis, declarat mort la Ministerul de Finanţe, se văzuse şters de pe tabel, trecea prin toate chinurile de pe lume pentru a dovedi că este

viu şi să fie reintegrat, şi se izbea de rezistenţa tuturor acelora pe care şi-i făcuse duşmani în timpul războiului. Între timp, primise, cu patru ani întârziere, ordinul de plecare pe care-l aşteptase zadarnic în octombrie 1914.

În ce-l priveşte pe Brook, paznic de plantaţii interimar, sfârşise tragic. Acest mic tiran al satului, prea bătrân şi prea puţin instruit ca să rămână în post, fusese obligat să se întoarcă la viaţa civilă odată cu sosirea primilor demobilizaţi. Brook nu se putuse consola de pierderea puterii sale, a chipiului şi insignei profesionale, a autorităţii. Se spânzură în grajd, preferând să nu supravieţuiască gloriei sale defuncte. Orice suflet îşi creează un ideal, o ambiţie la propria lui scară de valori.

Cariera Sennevilliers era moartă. Mult timp de acum înainte nu va mai fi exploatată. Poate mai târziu, micul Pierre va reîncepe activitatea aici. Până atunci, nu mai era decât un loc de promenadă pentru îndrăgostiţi şi pentru amatorii de caraşi şi crapi.

Cele două Sennevilliers trăiau în vechea lor casă de la Cuptoarele de var.

Adusă acasă de soţul ei, Emilie Hennedyck venise să-şi ascundă ruşinea şi nefericirea alături de ei. Iubindu-i pe copiii lui Fannie, abatele îşi manifesta instinctul de paternitate pe care nu avea dreptul să şi-l satisfacă, şi care este mai mult o nevoie a inimii decât a trupului. Îşi reluase de asemenea scumpele lui traduceri din latină.

În rest, nicio schimbare. Fermele îşi reluau viaţa în ritmul anotimpurilor. Săteanul trăise, mâncase, vânduse, abia dacă suferise, ca toţi cei ce sunt aproape de pământ. Bonurile de rechiziţie începeau să se schimbe pe bancnote. Vor fi astfel plătiţi patru ani de recolte. Şi marasmul dinainte de 1914 făcuse loc unei nevoi de activitate, unei formidabile cereri de cereale. Pentru cultivatori se deschidea era câştigurilor uşoare. Şi bătrânul baron des Parges, proprietar de pământ, devenise de cinci ori mai bogat ca înainte de război, după această uimitoare şi automată evaluare a pământului, de care proprietarul se bucura fără să fi făcut nimic.

IV

Jacqueline şi Camille Laubigier continuau să se afle la doamna Andive. Imediat după eliberare, ei trimiseseră la Roubaix o carte

poştală magnifică, pe care se vedeau, ciudată echipă, Foch şi Lloyd Georges, Clemenceau şi Wilson, cu o Libertate luminând lumea şi vestind cu tărie că dreptul şi libertatea triumfaseră.

Félicie le răspunse.

Alain se ocupa cu vânzarea cartofilor şi începuse să câştige ceva bani. În Nordul devastat se relua activitatea. Curând se vor revedea, Jacqueline şi Camille îşi făceau planuri de plecare.

Doamna Andive nu spunea nimic. Era o femeie bătrână. Nu-l iubea prea mult pe Camille, care o tulbura în micile ei manii. Dar se ataşase de Jacqueline. Ea trăia singură de mult timp, Jacqueline îi împrăştiase plictisul, vidul unei existenţe fără lumină. La plecarea ei, singurătatea ar începe iar.

Jacqueline aşteptă câteva luni, copiii nu erau trimişi prea uşor înapoi în Nordul aflat încă în ruină. Demersurile erau dificile, Jacqueline le înfăptui cu răbdare.

Doamna Andive se întrista. Avea un proiect de care nu îndrăznea să vorbească. În cele din urmă se hotărî şi o întrebă pe Jacqueline.

— Nu ţi-ar plăcea să rămâi cu mine aici, la Belleville? Te-aş da la şcoală, ai fi fiica mea. Şi am câteva lucruşoare care vor fi ale tale mai târziu.

Nu ştia cum trebuie vorbit copiilor.

Jacqueline nu consimţi. Îi scrisese Alain, care voia să vadă mai repede familia reîntregită, reînviată.

Pentru plecare era necesară autorizaţia municipalităţii, Jacqueline o ceruse. Fu chemată, i se declară că părinţii ei o refuzau, că nu aveau mijloacele necesare pentru a se ocupa de ea. Consternată, Jacqueline nu vru să admită asta, protestă, se luptă.

Îşi dădură seama abia peste câteva zile că era vorba de alţi Laubigier, care locuiau în Belleville pe Sena şi nu pe Saône.

Se întoarseră amândoi, făcură o lungă călătorie până la Paris, pe urmă de-a curmezişul provinciei Ile-de-France şi a frontului, contemplară cu spaimă un peisaj vulcanic şi sălbatic, înţelenit, acoperit cu o vegetaţie de stepă care îi masca goliciunea, ravagiile, suprafaţa răscolită şi înspăimântătoare. Urmă apoi Lille, Nordul invadat, cu câmpurile sale de sfeclă, de in verde, de grâu şi cartofi, şi în sfârşit Roubaix, oraş negru pe care îl traversară pe poduri în ruină, pe rambleuri prăbuşite, pe schele provizorii, pe stive de saci de ciment îngrămădite în grabă şi

stropite cu apă. Pasarela gării fusese retezată, holul rămăsese fără ferestre şi totul se deteriorase.

Ieşiră din gară şi coborâră spre Epeule.

Micul Camille nu mai recunoştea oraşul. Acesta i se părea imens şi în acelaşi timp îngrămădit, murdar, întunecat, afumat. Ochii lui se dezobişnuiseră de toate acestea. O astfel de urâţenie, în apăsarea şi emoţia întoarcerii, îi deprima pe amândoi. Oamenii erau slabi, păreau nişte schelete ambulante. Mirosul de petrol, de îngrăşăminte din gunoaie, de funingine, suflul fetid al uzinei, izul de lână nespălată şi de vopsele chimice pe care le exalau gurile canalelor îi îngreţoşa. Băiatul observa toate astea pentru prima oară, ca şi întunericul intrărilor din hale, lungile coridoare întortocheate, tocmai bune pentru atacuri banditeşti, meschinăria sordidă a acestor aglomeraţii unde vegetează de generaţii o umanitate aservită. Deasupra, la capătul unei străzi, donjon negru pe fondul luminos al unui cer de un frumos verde pal, un coş de uzină fumega, aidoma unei torţe stinse.

Îl întâlniră pe Alain cocoţat pe o maşină cu cartofi, la colţul străzii Watt.

Seara, la familia Laubigier fu sărbătoare. Invitaseră şi vecini, pe Flavie şi copiii ei, pe mama Duydt cu cei doi copii mai mici. Acum ea trăia singură. Cei doi fii mai mari erau morţi, Léonie plecase cu trenul femeilor spre Bruxelles. Şi taica Duydt, bătrânul avar turbat, îşi strânsese toţi banii şi o ştersese imediat după sosirea englezilor, lăsând o femeie uzată şi doi copii care nu fuseseră niciodată pentru el decât nişte unelte. Resemnată, mama nu se plângea, accepta cu docilitate încercarea; în mijlocul dezastrului ei, vorbea numai de unicul lucru care o copleşise, Étienne al ei care era mort, şi Zidore al ei care era atât de bun şi despre care evoca amintiri din copilărie, destinul fatal şi sfârşitul tragic la *Puricărie*. În mod ciudat, din cei doi tocmai ucigaşul ocupa în inima bătrânei femei primul loc, un colţ de tandreţe în plus.

Băiatul mai mare al Flaviei era de asemenea mort, ucis pe front. Primise o carte poştală de la prietenul acestuia la opt zile după eliberare. Îi fusese smuls capul de un obuz. Băiatul se afla la optzeci de metri nord-vest de pădurea 19, sectorul Outhulst, în Belgia. François, fratele lui, se dusese împreună cu Alain să-i caute trupul. Un pelerinaj dureros, prin pădurea din Outhulst, un

peisaj halucinant, presărat cu trunchiuri moarte, descojite, şi ciopârţite ca nişte oseminte, prin codrul răscolit, vălurit ca o imensă întindere de dune, invadat de iazuri perfide de vărsări de ape stătute şi trădătoare, tăiat de o reţea de netrecut de sârmă ghimpată şi de mărăcini, traversat de tranşee surpate devenite acum albii de torente. Ici şi colo, o masă enormă şi îndesată, un tanc împestriţat, pierzând, ca pe un sânge întunecat, scurgeri de rugină şi arătând încă răni larg deschise, găuri mari în carcasa lui de tablă, semnele obuzelor care-l uciseseră, mitraliere, grămezi de fierărie în adăposturile de saci, de beton sau de lemn, paturi de puşcă, căşti şi oase de cai în argilă. Aveau impresia că merg pe pământul unei imense necropole. Cât vedeau cu ochii, un haos pustiu, unde vântul liber, venit dinspre mare, apleca ierburile şuierătoare. Ici şi colo, grupuri de annamiţi[14], fiinţe neliniştitoare care, aplecate, se îndeletniceau cu te miri ce. Se ştia că trebuie să te păzeşti de ei, că puteau foarte bine să te atace şi să te omoare, ca să te prade.

Căutară două zile mormântul, fără să-l găsească. Dispăruse până şi pădurea. Trebuiră să se întoarcă mai târziu, cu hărţi. Şi găsiră trei morţi în aceeaşi groapă. Pe fratele lui François îl recunoscură după aceea că-i lipsea capul.

François îi aduse mamei lui un carnet găsit la mort. Dar trebuiră să-l ardă, pentru că păstrase mirosul înspăimântător al acestui cadavru, la care rămăsese atât de mult timp.

Avură totuşi câteva amintiri de la mort, oamenii la care se ducea în permisie îi scriseră Flaviei pentru a-şi exprima părerea de rău. Era un băiat bun, îi ajuta, le făcea unt, îngrijea iepurii. Ei îi trimiseră hârtiile care rămăseseră la ei. Şi cu ajutorul acestor frânturi smulse neantului, Flavie reconstitui viaţa fiului ei din aceşti patru ani, îl reînvie. Îl revăzu, sfârşi prin a şti totul despre el. Şi acest soi de supravieţuire, de existenţă neştiută în care pătrundea, pe care o cunoştea treptat, îi dădea impresia că fiul ei continua, măcar pentru un timp, să trăiască. El nu va fi mort câtă vreme va mai putea să afle câte ceva despre el.

[14] Locuitori ar centrului Peninsulei Indochineze, teritoriu aflat în perioada primului război mondial în posesia Franţei, actualmente făcând parte din Vietnam. (n.t).

În fiecare seară, la familia Laubigier nu se vorbea decât despre asta: morţii, războiul... Ca aproape toţi, aveau şi ei o imensă decepţie. Simţeau că suferiseră degeaba.

— Ne-a mers rău, spunea Flavie, am rezistat, n-am vrut să ne ţinem cu nemţii, ne-a fost foame. Şi de ce? Cred că de fapt am fost proşti. Le văd pe celelalte femei, ele şi-au păstrat fiii lângă ele. De n-ar fi fost Alain, François ar fi murit poate la Prémesques. Micuţii lor au avut carne şi pâine, sunt graşi, au obrajii roşii. Ai mei n-au avut ce mânca, sunt bolnavi şi slabi.

— Eu a trebuit să-i trimit departe de mine, spuse Félicie, şi să sufăr şi mai mult.

— Se spunea, reluă Flavie, că după război, vor plăti cele care s-au ţinut cu nemţii, iar pe cei care au făcut trafic şi au câştigat bani o să-i coste scump. Ca să ne luăm revanşa. În total au fost sparte câteva geamuri, le-au tras puţin de păr pe una sau pe alta, şi s-a terminat: ele rămân cu banii, cu sănătatea, sau cu copiii lor teferi şi voinici, pe care i-au hrănit germanii şi cărora nu le-a fost foame.

— Şi soţii! Ai fi crezut că se vor întâmpla tot felul de lucruri... Ne era teamă dinainte... Ce aveau să facă cutare sau cutare când au să afle că nevestele lor au alergat după nemţi, or să le jupoaie, or să le mănânce de vii... Aiurea!... L-am văzut întorcându-se pe bărbatul Clarei Broeckx. I s-a spus: „Nevasta a făcut toate poftele ofiţerilor, e o târâtură”. Da, dar el s-a întors acasă, a găsit o mobilă frumoasă furată din castele, sertarele pline cu bani, chipuri zâmbitoare, o viaţă uşoară. Şi n-a zis nimic. Ba a fost chiar foarte mulţumit.

— Şi Decooster, măcelarul? A vândut carne de câine, a făcut trafic cu nemţii, şi-a lăsat nevasta să chefuiască cu ofiţerii. Acum puţin îi pasă, nu coboară din automobil.

— Am suferit degeaba, spuse din nou Flavie. Nu ştiu de ce am rămas cinstită.

Alain şi François râdeau. Tinerii uită repede nenorocirea. Ei nu păstrau amărăciunea suferinţelor îndurate. Şi viitorul, în faţa lor, li se părea nesfârşit. Erau la vârsta la care eşti încă risipitor cu timpul, când patru ani nu contează.

Singur, dintre toţi, Alain nu regreta că trecuse prin război. Încercarea care îl doboară pe unul, îl oţeleşte pe altul. Războiul îi furnizase experienţa oamenilor şi a vieţii, pe care altfel n-ar fi câştigat-o niciodată. Îl luminase în legătură cu el însuşi, îi

arătase spre ce fericire trebuia să tindă: o viaţă liberă, largă şi activă, această independenţă din care gustase şi de care nu se mai putea lipsi, o meserie sănătoasă, în jurul lui fiinţe cărora să li se devoteze, iată cum va putea gusta bucuria de a trăi. Părăsise topitoria, munca neagră în praf şi cărbune. Doamna Sancey îi avansase nişte bani, cu care să cumpere o cotigă şi câţiva saci cu cartofi din Belgia. Şi Alain se improvizase negustor ambulant. Avea acum un mic camion, cu un catâr reformat, cumpărat de la armata engleză, mai purtând încă pe şale iniţialele marcate cu fierul roşu. Mergea pe la fermele belgiene, aducea unt, ouă şi cartofi, pe care le vindea cu ridicata. Afacerile prosperau. Şi în trei luni avea să o ia în căsătorie pe Juliette.

Optimist, spunea:

— Aş! O să ne refacem! O să fim cu toţii fericiţi! Nu-i aşa, Camille?

Şi îl bătea pe mână pe frăţiorul lui.

Micul Camille asculta şi nu vorbea. Era obosit în urma călătoriei şi întrucâtva trist, în ciuda bucuriei de a-şi revedea casa. În adâncul lui simţea că ceva îi lipsise. De luni întregi, aştepta întoarcerea cu o asemenea intensitate, cu o asemenea dorinţă de a-şi regăsi mama, că aproape se speria uneori de bucuria pe care o va avea. Acum se simţea puţin dezamăgit, puţin trist... Nu era atât de fericit, pe cât crezuse, pe cât sperase. În timpul exodului suferise, nu găsise la Belleville-sur-Saône mângâierile, răsfăţul, alintările mamei. Doamna Andive era destul de rece. Inima lui Camille se călise. Devenise un mic bărbat. Se terminase cu genunchii mamei, cu răsfăţul, cu pupăturile. Şi asta îi lăsa, în mijlocul întregii bucurii, puţină amărăciune, de parcă ar fi înţeles, în ciuda spuselor fratelui său mai mare Alain, că fericirea pierdută n-o mai regăseşti niciodată.

V

De peste tot, Annie auzea vorbindu-se despre afacerea David.

De o săptămână ziarele erau pline de ea. Începuseră după cum se obişnuieşte, cu rubrici prudente. „Se zvoneşte că...” Cu iniţialele care nu dezvăluiau nimic. Pe urmă zvonul prinse consistenţă. Trafic, înţelegere cu inamicul, comerţ cu armata de

ocupaţie. Mai mulţi industriaşi depuseseră plângeri. Procuratura îl inculpase şi-l încarcerase pe David.

Acesta fusese arestat acasă la el, într-o dimineaţă. Încercase să-şi tragă un glonte în cap. Îl dezarmaseră la timp, îl duseseră la Lille în maşină, unde fu întâmpinat, la sosire, de o mulţime furioasă care zicea că vrea să-l linşeze. La Roubaix, mulţimea îi asediase întreaga zi locuinţa. Voiau să-i dea foc. Albertine Mailly, amanta lui David, vânduse în trei zile întreg mobilierul, pânzele, obiectele de artă şi tapiseriile, încărcate în maşini în plină noapte. Fugise în Belgia. Un anticar din Lille, se pretindea, îi vărsase o sută şaptezeci şi cinci de mii de franci şi câştiga încă pe atât la tranzacţie.

În familia Mouraud, ca în întregul Epeule, nu se vorbea decât de acest eveniment. În fond, oamenii erau mulţumiţi. David era într-adevăr prea bogat. Asta şoca. Invidia duşmănoasă a oamenilor era satisfăcută. Se invoca o oarecare justiţie providenţială. N-avea decât să fi fost nefericit ca toţi ceilalţi în timpul războiului, acum nu i s-ar fi întâmplat asta.

Annie citea ziarele cu nelinişte. Nu înţelegea mare lucru din acuzaţii. Vedea numai ridicându-se un formidabil val de ură împotriva lui David, de parcă asupra lui s-ar fi revărsat toată răspunderea, de parcă el ar fi fost ales să ispăşească greşeala tuturor. Trebuiseră să-l apere de mulţime, să-i facă un zid din jandarmi, când sosise la Palat. O piatră îl rănise la frunte. Asta o făcea pe Annie să sufere. Îl vedea atât de bun, atât de uman sub greoaia lui aparenţă brutală, înconjurat de inamici, de oameni furioşi, obligat să se adăpostească, să se ascundă, să fugă. Ar fi vrut să-l vadă, să fie acolo, să-i strige de departe curaj, să-i spună că măcar cineva rămâne lângă el. Ar fi dat totul pentru asta. O voia, o dorea cu o patimă în care intra mai mult decât o simplă milă.

Cosea acum cu ziua la burghezele bogate din oraş – pentru că se pricepea la lenjeria fină. Într-o sâmbătă, când avea mai puţin de lucru, luă tramvaiul Mongy spre Lille. Ştia că David va fi interogat în după-amiaza aceea.

*

Aproape în fiecare zi David era chemat în faţa Judecătorului de instrucţie Thavard. Se afla la „deţinuţii în prevenţie” în

vechea închisoare a Palatului de Justiţie, pentru că în acea perioadă nu erau duşi la Loos decât condamnaţii.

Erau vreo cincisprezece care aşteptau în curte înainte de a trece prin instrucţie sau prin faţa tribunalului corecţional. La lumina zilei, marele patrulater pavat cu piatră cenuşie, încadrat de clădirile înalte din cărămidă de un cafeniu murdar, cu ferăstruicile înguste zăbrelite cu gratii ruginite, căpăta aspectul dezolant, închis al unei curţi de Bastilie. Mergeau cu cătuşe la mâini doi câte doi. Aşa se duceau şi la vespasiană, doi câte doi, trebuiau să urineze amândoi sau să aştepte să sfârşească cel de-alături... Jandarmii, în uniforme kaki groase, cu gâtul strangulat de gulerul închis, îşi ştergeau sudoarea din interiorul chipielor.

Plângerea fusese depusă de Villard şi Ingelby. Îl acuzau pe David de înţelegere cu inamicul, de trafic cu produse alimentare, de import de carne, unt şi mărfuri prin Olanda, cu ajutorul unor permise de trecere germane, de vânzare către armata germană de lână brută şi toarsă şi de ţesături, în sfârşit, de plăţi făcute în aur autorităţilor militare.

Tinereţea lui David fusese furtunoasă. Îi rămăsese un cazier judiciar încărcat. I se cunoştea îndrăzneala în afaceri, brutalitatea de om hotărât să-şi croiască drum trecând peste orice obstacol. Cumpărarea de uzine în demolare, de războaie de ţesut pentru a fi vândute la kilogram ca obiecte uzate, de fier vechi, tot acest trafic oarecum în afara afacerilor normale şi prin care cel îndrăzneţ îşi făureşte rapid o avere, noul avânt dat afacerilor lui imediat după război, justificau bănuielile.

Încarcerarea însenina ruina pentru David. Cumpărase la Calais un întreg câmp de stocuri, de camioane Willeme lăsate de armata americană, de lână englezească toarsă, de bumbac brut. Toate acestea riscau să putrezească. La Anvers, patru şlepuri cu mii de tone de grâu american, cumpărate „la curs fix”, se încălzeau şi încolţeau. Un vapor luase foc. Câteva zile încă, şi totul va fi bun de aruncat în mare. Alte zeci de afaceri în desfăşurare, opţiuni în curs, adjudecări de metale de recuperat de pe front, dislocarea personalului lui David, luat şi solicitat pe sub mână de către concurenţă, făceau din această arestare un dezastru. Fără să mai pună la socoteală şi enormele urmări morale ale afacerii.

Se vedea cu desăvârşire singur. Martorii se recuzau. Avocaţii ezitau. Erau încă la ora patriotismului exaltat şi susceptibil. Faptul de a fi pactizat cu inamicul făcea din oricine un ciumat. Cu mare greutate, David găsise un apărător provizoriu.

La Roubaix, locuinţa lui prădată era goală. Aflase de fuga amantei, dispărută fără ca măcar să-i fi trimis o scrisoare, un cuvânt de încurajare, aşa cum şobolanii părăsesc vaporul care se scufundă. Nu se gândise decât să ia tot ce avea o oarecare valoare, să-şi completeze o avere secretă, adunată cu încetul într-un parazitism răbdător de douăzeci de ani. David o cunoştea bine şi nu-şi făcea nicio iluzie despre ea: să fie părăsit de această femeie căreia îi dăduse bogăţie şi pe care într-un fel o iubise, îi lăsa totuşi un gust amar. Învăţa să cunoască oamenii din ce în ce mai bine, el, dezamăgitul. Îşi dădu seama că trebuie să-şi completeze în continuare experienţa. Era o fugă generală, o debandadă a tuturor acelora pe care-i cunoscuse, ajutase, sprijinise, a tuturor acelora care veniseră să sune şi să implore la uşa lui. Acum devenise leprosul pe care-l ocoleşte toată lumea. „Nu-l cunosc pe acest om...” Strigătul general de renegare îl strivea pe David la fel de mult ca şi ruina materială. Şi tocmai în aceste ore, o prietenie, un semn de îmbărbătare capătă o valoare imensă...

Maşina închisorii ajunsese în curte. Nu era de făcut decât un traseu de mai puţin de o sută de metri, închisoarea aflându-se lângă Palatul de Justiţie. Dar trebuia să se treacă prin stradă, pentru că Palatul era încă în parte astupat de prăbuşirea unei galerii sub bombe. Deţinuţii fură urcaţi unul după altul în maşină. Aceasta ieşi şi ajunse la Palat prin strada Închisorilor.

*

Palatul de Justiţie se deschide prin două porţi spre un fel de intrare mărginită de o balustradă de fier. Pe acest balcon lung, înghesuită în mulţime, Annie aştepta încă de dimineaţă. Venise până aici aproape împotriva voinţei ei şi fără să ştie ce-ar fi putut să facă. Voia numai să-l vadă pe David, să-i arate că nu era părăsit de tot. O făcea instinctiv, fără să-şi dea prea bine seama de toată mângâierea pe care un gest de prietenie, în ceasul acela, putea să o aducă prizonierului. Se supunea unui imbold tainic şi iraţional.

În jurul ei, oameni, agenţi, jandarmi, ziarişti, fotografi, avocaţi, blocaţi la intrarea în Palat şi împinşi spre interior, încet, de valul unei mase de curioşi care-l aşteptau pe David. Scandalul încă proaspăt aţâţa pornirile populare, avea în ziare un răsunet imens. Băieţandrii se îmbrânceau, bătrâni de la Azilul Contesa, aflat în vecinătate, îşi fumau pipa şi tăifăsuiau. Femei neliniştite, nevestele prizonierilor, tropăiau resemnate, cu un mic pachet în mână. Veneau aici şi multe haimanale, dornice să se familiarizeze cu atmosfera judiciară.

Brusc, în mulţime se produse agitaţie. Se împingeau spre dreapta şi spre strada Închisorilor. Sosea maşina închisorii. Mulţimea alerga spre ea. O escorta. Ca să se poată deschide uşa din spate, trebui ca mulţimea să fie dată la o parte. Fură văzute coborând una după alta, prinse în lanţuri câte două, nişte fiinţe cu hainele zdrenţuite, cu feţele scofâlcite şi palide. Imediat jandarmii le înconjurară, făcându-le un zid de apărare şi o barieră.

Annie îl văzu pe David îndată ce apăru plecând capul ca să se coboare scara de fier a maşinii. Îl apărau nişte jandarmi. Înainta, palid şi nespus de îmbătrânit. Lângă el, aproape lipit de el, păşea un tip voinic, cu părul zbârlit, cu barba prost tăiată, având aerul unui pungaş sau al unui cerşetor. Umblau amândoi cu acelaşi pas, obligaţi să se strângă unul în altul, cu acel mers specific prizonierilor pe care lanţul îi leagă de braţ şi le împiedică picioarele. Se ţinuse la această strictă egalitate a tratamentului. Mai ales aici dreptatea supremă se-nvecina cu nedreptatea.

Urcară împreună scara, anevoie, în strigătele mulţimii.

— La Cayenne! La moarte trădătorii!

Trecură foarte aproape de Annie. Ea îl privea pe David cu durere. Sorbea din ochi faţa aceasta de om claustrat, această faţă de învins, slabă, galbenă, îmbătrânită, cu pungi sub ochi, uzată de nesomn şi nelinişte. O îndurera privirea lui, temătoare şi neliniştită, de om hărţuit, hăituit, şi acea expresie tristă şi purificată, expresie nouă şi emoţionantă pe care o lungă suferinţă o imprimă trăsăturilor unui om. Oricât de jos ar decădea, un prizonier capătă întotdeauna ceva din această expresie. Şi asta inspiră oricui ştie s-o citească şi s-o înţeleagă un respect involuntar şi în acelaşi timp un imbold spre milă.

David nu o văzuse. Înainta spre uşa deschisă, era gata să intre în vestibulul Palatului. Ca să treacă, jandarmii îi îndepărtau cu asprime pe oameni. În jurul tristului convoi se adunase un val de curioşi, de oameni furioşi, de reporteri şi fotografi mânuind aparate, de femei care voiau să întindă câte unui prizonier un copil să-l sărute, o bucată de pâine s-o mănânce. Împinsă de mulţime, Annie trebui să se agaţe de pervazul unei ferestre de pe faţadă. Şi îmbulzită, dusă de masă, strigă din răsputeri spre David, căruia nu-i mai zărea decât capul deasupra celorlalţi.

— Domnule David! Domnule David!

El se întoarse, izbit. N-o văzu decât pe ea, cu braţele ridicate în mijlocul mulţimii. Şi faţa i se transfigură.

— Annie!

Fără să mai poată fi oprit, se întoarse înapoi. Doi jandarmi îl împingeau în zadar. Îl ţineau, voiau să-l silească să intre, înjurau şi blestemau:

— Intră odată, fir-ar să fie... Haide!

Dar el îi târî după sine, aşa cum un urs îi târăşte pe câinii care-l muşcă, îi împinse cu dosul mâinii pe agenţii din faţa lui, intră în mulţime şi, tras din urmă, pe jumătate strangulat, sufocat, plângând, ajunse la Annie. Totul se petrecea spontan, instinctiv, într-un elan din adâncul fiinţei lor. Fata se repezi spre el, iar el o sărută în grabă, pe obraji, pe păr, la nimereală, lacom, înfometat, ca şi cum ea ar fi fost dintotdeauna a lui.

*

Bătălia dintre David şi adversarii săi crescu, căpătă proporţii neliniştitoare. Se juca acum întregul proces al perioadei de război. Era rândul lui David să atace. Stării de descurajare pe care o avusese îi urma acum o voinţă sălbatică de a se apăra, de a-şi vinde pielea cât mai scump. Vorbea de cerere reconvenţională, se oferea să dovedească nu numai că nu operase niciodată în numele germanilor, dar că fusese solicitat, că anumiţi deţinători de stocuri îi făcuseră ei înşişi propuneri, deşi cunoşteau destinaţia ţesăturilor pe care le cumpăra de la ei. El muncise, traficase, cumpărase şi vânduse. Dar toţi făcuseră la fel. Trebuia să trăiască. Şi cine avea câte ceva, era prea fericit să facă rost de bani.

Dacă avusese de-a face cu germanii, aceştia nu erau autorităţile germane, ci persoane civile. Tranzacţiile rămăseseră

acte de comerţ privat. Dacă importase vite şi unt din Olanda, acestea nu putuseră fi decât folositoare populaţiei. El ajutase la hrănirea ei, în vreme ce alţii contribuiseră să o înfometeze. Acest atac îl viza direct pe Ingelby, care îl simţi, David era probabil la curent cu cumpărăturile de zahăr din raţiile de aprovizionare, pe care Ingelby le făcuse de la câţiva primari din comunele învecinate cu oraşul Roubaix.

Alţii, ca Wendiével şi Villard, aveau alte motive să se teamă. Văzuseră la ei camioane germane care veniseră să ridice ţesăturile vândute lui David. Nu puteau, deci, să nu cunoască destinaţia acestora. De ce, atunci, nu protestaseră? Şi mai ales de ce reînnoiseră ulterior astfel de operaţiuni?

În plus, Wendiével era acum în conflict cu Comisia pentru Pagube de Război. I se păruse ingenios să treacă pe listele cu pagube de război o parte din piesele ce figurau în inventarul lui din iulie 1914, dar pe care în realitate le vânduse ulterior lui David. O lumină prea puternică asupra acestui subiect ar fi pentru el dintre cele mai periculoase.

Gayet şi doi-trei alţii îşi aminteau începutul războiului. Câteva luni, uzinele lor funcţionaseră pentru germani. Fusese nevoie de acea insurecţie a maselor refuzând să fabrice pânzeturi şi raniţe în folosul inamicului, pentru a provoca reacţia la anumiţi oameni bine intenţionaţi, ca Hennedyck, şi să constrângă într-un fel la rezistenţă unanimitatea lumii industriale a regiunii. Gayet se supusese, îşi închisese ca şi alţii uzinele şi luase drumul închisori din Gustrow. Dar mulţi îşi aminteau de atitudinea lui de la început. În adunarea industriaşilor, el apărase teza muncii pentru inamic, tocmai el care era unul dintre cei mai puternici fabricanţi din ţinut şi ar fi trebuit să dea exemplu, şi nu să urmeze pilda altuia. Incidentul, invocat din întâmplare de David în timpul procesului, putea să se transforme foarte bine într-un scandal. Lucru cu atât mai periculos cu cât Gayet, muşcat de câtva timp de morbul politic, tocmai candidase pentru apropiatele alegeri în Senat şi avea toate şansele să fie ales. Şi Hennedyck, omul rezistenţei, cel al cărui discurs brutal, plin de credinţă şi curaj atrăsese unanimitatea voturilor, tocmai fusese citat ca martor al apărării în procesul lui David.

Începuseră să-şi repete pe şoptite cuvintele lui David:

— Dacă mă voi duce la închisoare, îi voi avea pe câţiva dintre domnii aceştia să-mi care valizele...

Gayet predica blândeţea şi calmul. Să se uite totul, să pornească cu toţii, frăţeşte, la muncă, să se ierte slăbiciunile... Interesul ţării cerea înţelegerea...

Ingelby îşi retrase plângerea. În ziare „inculpatul David" deveni „Domnul Barthélémy David". Procuratura îşi continua acţiunea. Dar instrucţia nu se mai sfârşea şi patimile se răceau: timpul îşi arunca umbra... Existase speranţa că acţiunea va fi tranşată la şedinţa din octombrie. Numai că trebuia să fie convocaţi ofiţeri germani, să se primească depoziţiile acestora, să se examineze contabilităţile. Toate astea cereau timp.

Acum David avea trei avocaţi din Paris, veniţi să-şi dispute cauza cu confraţii lor din Lille. Pentru că devenea un caz important, cauza de succes, procesul monstru. Se vorbea de şaizeci de martori. Erau citaţi toţi industriaşii din Nord. Răsunetul va fi enorm. Nu era niciun tânăr avocat stagiar care să nu viseze să fie ales ca secretar în afacere de către unul din marii patroni însărcinaţi să-l apere pe David. Palatul era plin de ei. Să-şi vadă numele citat în cazul David, ce lansare pentru un tânăr! Şi combinaţiile, demersurile, loviturile sub centură îşi urmau cursul.

În cele din urmă afacerea fu transmisă parchetului şi fixată pentru audienţa din iunie 1920.

VI

Întors din Germania, Decraemer petrecuse câteva luni de izolare şi odihnă, încercând să recâştige un echilibru fizic groaznic de compromis.

Era îngrijit, anturat, vegheat. Soţia sa, Adrienne, se înspăimântase de slăbiciunea lui, de marea lui detaşare, de extraordinarul misticism la care ajunsese şi care-l făcea să trăiască parcă în afara realului. Simţea că nevasta nu-l mai înţelege, că nu-l mai poate urma. Şi vedea aici o sarcină grea, o misiune înaltă: să-i ridice, odată cu el, pe soţia şi pe fiul lui, să le facă accesibile splendoarea şi pacea în care trăia acum.

Spre primăvara lui 1919, îşi recuperase îndeajuns forţele pentru a se întoarce la birou şi a-şi relua cu prudenţă şi menajamente afacerile.

Uzina lui arsese în întregime. Fusese un incendiu voit, mărturisit public. Asigurările, pe bună dreptate, refuzau să plătească despăgubiri. Şi toţi ceilalţi industriaşi, concurenţii lui

Decraemer, îşi începuseră campania, se reechipau cu febrilitate. Una sau două uzine intraseră în funcţiune. Altele aveau să înceapă curând să lucreze. Era mai mult decât timpul să se arunce în luptă. Handicapul avea să fie şi aşa greu de depăşit.

Daniel Decraemer se apucă din nou de lucru, cu pasiune.

De la înălţimea idealismului său, căzu astfel în mijlocul unei goane după câştig. Resimţi un soi de stupoare. Văzu o lume de înfometaţi precipitându-se să agonisească bani, mărfuri, materiale, să apuce, să sfârtece, să înghită. Îl văzu pe cutare mic fabricant, care avea înainte de război zece biete războaie de ţesut vetuste, cerând şaizeci, luând o sută, deschizând o uzină mare. Îl văzu pe posesorul unei vechi droage 1899, cu motor în spate, cu transmisie prin lanţ, primind o jumătate de duzină de De Dion de 18 cai putere. O trăsură cu un cal, o gloabă costelivă, se preschimba în două sau trei camioane Packard de cinci tone, alese din stocurile americane. Un nou miracol al înmulţirii păinilor! Vechi mărfuri demodate, de nevândut, groaznice stambe decolorate, hidoase, în mod providenţial „rechiziţionate” de către germani, erau rambursate la preţul cel mai mare, la coeficientul de cost nou al vieţii. Mărfuri ascunse, vândute în secret, pretindeau a le fi fost luate de inamic. Doi martori, constatarea unui aprod, care vedea totul în roz în afacere, şi festa era jucată. Curgea un val de aur. Germania va plăti. Se putea reclama, aduna, te puteai azvârli în goana după câştig. Şi vechile fabrici erau înlocuite cu uzine splendide, burguri feudale în întregime noi – pe care le vor rade cincisprezece ani mai târziu. De-a lungul marelui bulevard se înălţau castelele noilor bogătaşi. Mâine Roubaix-ul va fi unit cu Lille. Alergau să jefuiască la Calais stocurile americane, să aleagă, să ridice războaie de ţesut, saci, motoare şi automobile, ciment şi olărie, pietre, cherestea şi metale. Semnau un bon şi asta era de ajuns. Un fel de şterpeleală generală şi ştergerea tuturor păcatelor. Să muncească, să muncească, să producă pentru a înlocui ceea ce a fost distrus, să producă pentru a forţa lumea să consume, să se îndoape, să crape de indigestie zece ani mai târziu.

Oamenii se întorceau de la Paris, hoţomani plecaţi la război ca amatori, şi care s-au învârtit repede să rămână în spatele frontului, graţie proptelelor şi combinaţiilor, făcând apoi avere din fabricarea obuzelor, cimentului, betonului, a drumurilor sau

a veşmintelor. Soseau acum bogaţi, trăgând în urma lor, ca proconsulii, automobile, tractoare, materiale, cai, lână şi războaie de ţesut. Se instalau unul ca antreprenor, altul ca filator, altul ca metalurgist. Aveau prietenia ministerelor şi respectul băncilor. Şi poftele lor erau fără limite, ca şi cele ale celorlalţi, ale celor care rămăseseră pe loc. Faptul că suferiseră, că fuseseră invadaţi trebuia să se plătească scump, asta dădea toate drepturile. Se neliniştea pentru Tratatul de la Versailles, care era în curs de încheiere, ar fi vrut să fie consultaţi în legătură cu el. Visau la cărbunele din Sarre, la indemnizaţii fabuloase, la o Germanie dezmembrată, cum avea să fie dezmembrată Austria, şi ale cărei resturi să şi le împartă – la un fluviu de aur venit de dincolo de Rin care să-i îmbogăţească pentru totdeauna.

În mijlocul acestei bătălii, a acestui iureş, Decraemer simţea că va fi zdrobit dacă nu se va apăra ca o fiară sălbatică. De el puţin îi păsa. Cel care a trăit ani întregi în celulă nu se mai teme de sărăcie. Dar nu era singur. Pentru soţia sa, pentru fiul său, avea ambiţii. Şi apoi, chiar pentru el, nu era deloc sigur că va avea acel minimum care să-i asigure viaţa materială şi libertatea.

Nu trebuia să se bizuie pe nimic. Eroismul nu şi-a hrănit niciodată omul. Şi sacrificiul lui Decraemer fusese demult uitat. Cum spun unii: recunoştinţa nu poate fi veşnică.

Decraemer înţelese că trebuia să se arunce cu trup şi suflet în încăierare, să ia, să-şi afirme drepturile cu forţa, chit că pe urmă avea să discute, dacă nu voia să fie gâtuit. N-avea niciun titlu, niciun bon de rechiziţie. Asigurările nu-i vor rambursa nimic. Dacă aştepta să i se facă dreptate, avea să moară cu toată demnitatea de foame. În cazul său administraţiile, leneşe, tărăgănau la nesfârşit. Se recunoştea că i se datora ceva, că ar fi o nedreptate să nu fie neintegrat în bunurile sale un om care dăduse exemplu de rezistenţă, în timp ce alţii se lăsaseră mulşi fără să spună nimic. Dar în ce priveşte rezultatele palpabile ale acestei bunăvoinţe administrative, putea să le aştepte mult şi bine.

Decraemer luă martori, dovedi că înainte de război avusese instalată la el forţă motrice, alergă după condiţionări, după magazinele unde Reconstituirea îşi avea depozitele, şi se servi. Înainte de toate să asigure existenţa alor săi şi abia apoi să

reflecteze şi să-şi adapteze morala şi gesturile, iată ce conta. Niciodată acel „mai întâi trăieşte” nu fusese mai imperativ.

Se aruncă deci în luptă, se izbi de ceilalţi, îşi luă partea sa de pradă. Era uşor, nu conta cât se plătea. Simţea uneori că ia mai mult decât i s-ar fi cuvenit. Dar ce era să facă! dacă nu lua el, ar profita alţii, ar deveni mai puternici şi l-ar zdrobi. „Să nu fii prost”, iată ce se spunea în jurul lui, simbolizând spiritul epocii.

Slujbaşii săi îl împingeau spre aceste cuceriri. Veneau să-l vadă funcţionari de la Reconstituire care, cu multe perifraze, îi propuneau aranjamente, solicitau cu discreţie zeciuiala. Dacă refuza, s-ar fi dus cu siguranţă în altă parte, la concurenţii lui.

Decraemer se lăsa purtat de curent, făcu precum ceilalţi, se consola cu ideea, cu minciuna, că odată uzina în stare de funcţionare şi situaţia lui restabilită, îşi va pune de acord principiile cu conduita. Deocamdată, dacă nu voia să dispară în mijlocul acestei lupte aspre, amoralismul şi brutalitatea erau aproape o necesitate.

De altfel, ceilalţi în jurul lui urcau, creşteau – şi infinit mai repede decât el. Pe lângă alţii, se simţea încă atât de cinstit! Asta îl liniştea. Uzinele se deschideau, castelele, parcurile mari se întindeau spre suburbie, vechile clădiri din cartierele bogate se modernizau. Se răspândeau automobilul, luxul, fastul. Luat pe sus, Decraemer urma valul, bântuit de teama de a nu fi dat la fund, de a nu părea un om slab, un învins, în mijlocul triumfului altora. Şi orgoliul, şi interesul voiau ca el să fie egalul celorlalţi. Nu se împrumută decât celor bogaţi, asta este adevărat mai ales pentru bănci: ele nu dau avansuri decât celui care nu are nevoie de ele, sau cel puţin care n-are aerul că ar avea nevoie. La toate acestea se adăuga cursa pe care şi-o întindea singur, motivele false pe care şi le dădea:

— Ai mai mult ca oricare altul dreptul la acest lux, la aceste compensaţii. Sacrificiul tău le-a plătit dinainte, le-a meritat.

Se poate îndreptăţi astfel rambursarea vechilor stocuri la preţul cel mai mare. Cine ştie? Vechiturile acelea ar fi putut foarte bine să revină la modă, şi pe urmă dacă totul ar fi ars într-un accident, asigurările ar fi plătit. Ăsta era şi cazul lui. Aceste profituri involuntare compensau pierderile.

Fiecare zi îi aducea lui Decraemer noi probleme, îl punea în faţa necesităţii, pe care o uitase în închisoare, a acelor mii de mici tranzacţii cu conştiinţa care alcătuiesc viaţa omului de

afaceri. Le cunoscuse bine altădată. Le regăsea pe toate: bacşişurile, comisioanele pe sub mână, preţurile comprimate până la ultima centimă cu gândul ascuns de a recupera la calitate: să iei avansul când preţul e mare şi să plăteşti când e în scădere... Beneficiul în sine se justifică, dar până unde? Abatele Sennevilliers spunea că fiecare trebuie să-şi asigure un nivel de viaţă rezonabil în funcţie de situaţia sa socială. Dar ce înseamnă un nivel de viaţă rezonabil? Când devine excesiv? În mod fatal aproape eşti împins să iei ce se poate, tot ce poţi. Noţiunea de beneficiu legitim se schimbă după meserii, după ani, după circumstanţele exterioare şi după om. Un sistem de schimburi bazat pe acest principiu – se gândea Decraemer, este vicios şi amoral. Ar fi fost atât de uşor, atât de plăcut ca fiecare să-şi dea toată munca, întregul efort gratuit şi să fie sigur, în schimb, că trăieşte cinstit. În timp ce în felul ăsta, mereu nesigur de ziua de mâine, chiar dacă are un miliard, omul nu se poate gândi decât la a lua şi a strânge fără încetare, şi asta fără să găsească vreodată securitatea, siguranţa zilei de mâine. Banul, grija continuă, grijă unică, întruchipează atât de bine liniştea, asigurarea împotriva bătrâneţii, foamei, răului, suferinţei fiinţelor dragi, încât eşti silit să-l iubeşti şi în cele din urmă să ţii la el ca la carne din carnea ta.

Decraemer capitulă. Amână pe mai târziu grijile morale, preocupările pentru o viaţă elevată şi nobilă, în favoarea alor săi şi a lui însuşi. Să le asigure mai întâi averea şi bunăstarea, iată ce conta înainte de toate. Pe urmă va vedea. Nu-şi dădea seama că dobândirea averii putea însemna să se aservească acesteia şi să piardă pentru totdeauna posibilităţile de înălţare spirituală.

Astfel angrenajul îl prindea, îl apuca din nou. Cu fiecare zi simţea mai mult dificultatea de a aplica în viaţa curentă principiile sale pure, şi devenea tot mai slab. Simţea cum se pierd în depărtare grijile sale umanitare, solicitudinea pentru muncitori, pentru cei umili! Interesul patronului şi interesul muncitorului sunt opuse. Un sfânt nu poate face nimic în această privinţă. Preţul face totul. Şi preţul se obţine reducând salariul. Se ajunge la această absurditate că patronul cel mai feroce, cel care „comprimă” cel mai mult, va fi cel mai tare, cel mai prosper, cel mai solid, va asigura muncitorilor săi măcar un salariu mizerabil, dar constant, – şi îi va servi astfel mai bine decât celălalt... Singur împotriva tuturor, ce putea face

Decraemer? Când se va fi ruinat datorită faptelor bune, când va lăsa pe drumuri şapte sau opt sute de muncitori, lumea va fi mai bună? Nu, nu, era imposibil să aplice aici morala Evangheliei. Însemna să se condamne singur la înfrângere. Tigrului din junglă nu-i poţi predica blândeţea.

În felul acesta spectacolul lumii redeştepta în el scepticismul. În închisoare fusese uşor să creadă, să spere, să clădească proiecte de viaţă nouă şi spiritualizată. Acolo, Decraemer era singur, nu vedea pe nimeni, putea să-şi facă cu încetul o imagine transfigurată despre umanitate. Speculaţiile filosofului îl fac să-şi reprezinte oamenii după el însuşi, adică după o excepţie. Şi se îndepărtează de real. Acum, Decraemer regăsea acest real în mod brutal. Îi vedea pe oamenii cinstiţi potopiţi de ceilalţi, izolaţi, oprimaţi, înăbuşiţi de o masă prea grea pe care nicio plămadă a vieţii n-o va face vreodată să crească. Lumea oamenilor trăia în afara oricărei preocupări înalte. Umanitatea creştea, mânca, lupta, se reproducea şi murea ca generaţiile de arbori ale unei păduri, la întâmplare, ca o hoardă de câini sălbatici. Nu se deosebeau cu nimic de animale, de plante. Şi dacă găseşti ici şi colo, un om bun, un om iubitor de fapte bune şi de dreptate, e aşa cum uneori găseşti un câine de treabă, un animal credincios, fără raţiune, printre celelalte. Întreaga masă trăieşte departe de aceste preocupări de morală şi de înălţare a sinelui. Pentru ea nu există decât o singură grijă: banul. Şi triumful nedreptăţii, puterea bogatului îi dau într-un fel dreptate.

Decraemer nu găsea niciun leac pentru toate astea. Pe măsură ce trece timpul, şuvoiul uman curge spre frivolitate. Cu cât cresc plăcerile, facilităţile vieţii, cu atât descreşte umanitatea. Să măreşti dintr-odată cu 20% salariul muncitorului, oricât poate părea de paradoxal, nu înseamnă a face ceva pentru el, ci mai degrabă a-i dăuna. Decraemer avea dovada sub ochii lui. Operete, reviste, cinema, dans, făceau ravagii peste tot. Consumul de tutun, de alcool, de alimente dăunătoare creştea odată cu divorţurile, crima, nebunia şi cu încasările de la Muntele de Pietate. În acelaşi pas cu salariile şi profiturile, creştea şi amoralitatea. Peste tot, goana după plăcere, în clasele burgheze, ca şi în sânul poporului. O desfrânare vicleană urca, stârnea instinctele josnice, în roman ca şi în ziar, în spectacole ca şi în publicitate. Şi conducătorii, şefii, patronatul, grăbeau această cădere, îndemnau la producerea unei

abundenţe mediocre, mai degrabă decât a produselor de calitate. Fals lux, mucava, serie mare, articole de reclamă... Se deschidea era ciorapului de mătase artificială. Şi era imposibil să reacţionezi. Simplul spectacol de pe stradă, la teatru sau în cafenea al unei umanităţi înghiţind fără încetare, sugând, degustând, digerând, absorbită într-o continuă grijă de bucurie egoistă, îl împiedica pe Decraemer să mai spere încă în ea. Spectacolul multor creştini, ai formalismului lor, al egoismului şi neomeniei lor îl îndepărta pe Decraemer de creştinism. Totul era atât de uşor când Decraemer trăia în lumina abatelui Sennevilliers! Ah! dacă ar fi putut fi mereu în preajma lui, în atmosfera lui! Asemenea oameni îi reabilitau pe semenii lor. Dar câţi dintre aceştia sunt pe lume?

Astfel, pe nesimţite, Decraemer aluneca, ceda progresiv influenţei noului său mediu. Simţea că-i revine gustul pentru lux şi şi-l permitea. De ce să-şi impună un sacrificiu inutil? Şi pe urmă luxul este o necesitate. Trebuie să ai prestanţă, să-ţi ţii rangul. Îţi trebuie servitori, oameni care să te elibereze de grijile materiale, care să lase spiritului tău, superior minţii lor, timpul pentru a-şi exercita preţioasele facultăţi. Îţi linişteşti cu astfel de pretexte conştiinţa, invoci în mod fals diviziunea muncii... Şi impresia penibilă din perioada de început a întoarcerii sale, acel sentiment de ruşine pe care-l încerca Decraemer mâncând lucruri bune în faţa servitorilor, fără să le împartă cu ei, rămânând aşezat ca un leneş în timp ce era servit, folosind continuu forţa altora pentru a o cruţa pe a sa, dispăru repede. Obiceiuri de felul acesta sunt reluate cu uşurinţă.

Suferea mai ales influenţa tovarăşei sale de viaţă, Adrienne. Aceasta reîncepea să trăiască cu frenezie, precum o senzuală, o femeie robustă şi sanguină, a cărei nevoie de expansiune şi de viaţă îndestulată prea mult timp reprimată izbucnea acum. După un doliu atât de lung, după o suferinţă atât de lungă, întregul farmec al existenţei o îmbăta, i se urca la cap şi o zăpăcea. Se supunea ameţelii luxului, toaletelor, bijuteriilor şi recepţiilor, a teatrului şi a seratelor. Îşi satisfăcea pasiunea pentru plăceri şi petreceri, o foame chinuitoare de bunăstare. Şi îl târa pe soţul ei după ea. Inconştient, Daniel Decraemer se lăsa înduioşat, ceda în faţa înlesnirilor, începea să guste plăcerea confortului, a unei mese bune, savoarea unui vin vechi, aroma unui trabuc bun. Începu cu prudentă, cu cumpătare, dar se lăsă

curând purtat, în ciuda lui, să caute fără încetare senzaţia cea mai tare, rafinamentul în bucurie. Obişnuinţa perfidă îl lua în stăpânire. Ceea ce la început nu era decât plăcere, devenea cu viclenie o necesitate. Trupul, prea mult timp mortificat, îşi lua revanşa. Şi nimic nu îndobitoceşte mai mult decât excesul de bunăstare materială.

Adrienne nu vedea, nu înţelegea nimic din toate aceste subtilităţi. Ea îl iubea pe Daniel aşa cum putea ea să-l iubească, foarte tandru, foarte senzual. Îl antrena pe această pantă. Iar el se lăsa îmbătat de nurii acelui trup regăsit, recucerit. Avu pornirile arzătoare, freneziile unei renaşteri a pasiunii.

Cunoscu de asemenea oboseala, dezgusturile animalului ghiftuit, epuizat, beat de plăcere, recăzut în egoismul său. Cunoscu din nou acele ore când, patima odată stinsă, rămânea năuc şi cu un gol în creier, pradă dezgustului de sine. La început fu groaznic, precum căderea unui sfânt. Avea crize de remuşcări, se biciuia cu insulte, se dispreţuia. Nu va mai cădea în greşeală, va şti să impună o disciplină trupului său, îşi va păzi dragostea de acest germene al distrugerii care este îmbuibarea, satisfacerea poftelor, va domoli bruta, va respecta, în el ca şi în tovarăşa lui, spiritul... Dar trupul are o memorie. Senzaţia devine o necesitate, amintirea ei te obsedează. Trupurile iubesc violenţa, când au gustat din ea, aşa cum fiarele sălbatice iubesc sângele. Păcătui din nou, deveni, bucurându-se cu toate simţurile, prizonierul plăcerilor sale...

Când privea în urmă, când se uita la acel Decraemer care fusese, nu-l mai recunoştea. Totuşi viaţa este un bun preţios, un fruct plin de savoare şi de suc. Cum putuse el să o renege, să o dispreţuiască până într-atât? Cum putuse să creadă că alegând eternitatea nu va pierde nimic, ci va câştiga totul? Pentru că dimpotrivă, pierdea totul! Ce ne rămâne în afara fericirii pe pământ? Numai închipuiri. Regăsea cu spaimă însemnările, carnetul lui de prizonier, meditaţiile, gândurile pe marginea lecturilor.

„Îţi mulţumesc, Doamne, că nu m-ai cruţat...” „Alegeţi întruna ca să aveţi mai degrabă puţin decât mult...”

I se părea că un altul decât el scrisese toate astea. Nu, într-adevăr, nu se mai recunoştea.

Abatele Sennevilliers veni să-l vadă şi-i aduse acel testament mistic scris de Decraemer atunci când aştepta moartea. Şi

Decraemer regăsea în paginile acelea o gândire atât de detaşată, de dematerializată, atât de înaltă, că-i venea să se întrebe dacă cel care scrisese fusese în toate minţile, în deplina posesie a facultăţilor lui.

„Această aventură a fost fericirea vieţii mele. Voi aştepta în linişte suferinţele, gata să le primesc ca pe o favoare, ca semnul anume al grijii Domnului faţă de mine... Dacă soţia mea ştie ca mine să scoată din fructul amar al suferinţei preţioasa esenţă a adevărului, calvarul şi moartea mea vor fi pentru ea, ca şi pentru mine, o imensă binecuvântare... Voi muri aici profund fericit..."

„Voi muri aici profund fericit..." Cum de a putut scrie asta, cum a putut atinge asemenea culmi, asemenea înălţimi care acum îl sperie? Dar era oare o înălţare – sau o slăbiciune, detracarea unui creier lipsit de azot şi de fosfor? Decraemer avusese oare în faţa ochilor viziunea limpede a unei lumini supranaturale, sau numai orbirea şi ameţeala celui închis şi bolnav? Nu se poate totuşi accepta ideea ca un măcelar să scoată la tejghea mai multă forţă cerebrală decât avea Pascal pe patul său de suferinţă...

— Dar în cazul ăsta, gândea Decraemer, ce problemă! Ce lucru îngrozitor! Aproape întreaga omenire să trăiască fără să-şi cunoască adevărata natură? Sufletul să fie cu adevărat prizonier? Viaţa noastră materială să-l ucidă?... El nu va ajunge să se cunoască deplin decât detaşându-se de trup? În închisoarea de la Reinbach eram oare nebun? Sau eram înţelept? Am avut viziunea adevărului, sau numai pure halucinaţii, divagaţiile unui creier demineralizat? Nu mai ştiu, şi nu văd cum aş putea afla... Cred că pentru un timp am fost un altul, un alt Decraemer, asta-i. Care era cea mai înaltă expresie a mea? Cea de ieri? Cea de azi? Care se apropia mai mult de înţelepciunea, de idealul spre care trebuie să tind? Nu voi şti niciodată. Uneori îmi spun că bat câmpii, că realitatea este aici, în faţa mea, concretă, viaţa de zi cu zi... Şi altădată mă tem c-am ucis în mine ceva măreţ...

Îşi aducea aminte cuvintele lui Christos în faţa lui Pilat, cuvântul veşnic al omenirii sfâşiate de îndoială:

„Ce este adevărul?"

Da, ce este adevărul? Cine va răspunde vreodată la această întrebare?

Şi totuşi, în această întunecime, un singur lucru rămânea pentru Decraemer sigur, luminos: în celula lui, în acea mizerie fizică, într-o totală renunţare, care mergea până la a chema şi binecuvânta suferinţa, până la a-şi binecuvânta duşmanul, Decraemer fusese fericit... Avusese atunci singurele momente de seninătate din întreaga lui viaţă. Şi fie că voia sau nu, fie că era nebun sau nu, acea epocă din viaţa lui era întrucâtva pentru el ca un paradis pierdut. Îi înţelegea acum pe călugări, pe trapişti, pe pustnici, şi-i invidia. Toată această materie, aceşti bani, acest lux, acest trup, această bunăstare, aceste uri şi invidii meschine, această goană continuă după plăceri şi senzaţii, nu-i vor da niciodată fericirea lui din celulă. Cerul întredeschis se zăvorâse. Perspectiva cea luminoasă se întunecase. Nu mai erau eternitatea, învierea, nu mai era siguranţa că va regăsi într-un univers nou, mai frumos, spiritul celor dragi, dispăruţi. Pentru el era de parcă micuţa Louise, copila lui, ar fi murit a doua oară. Şi Decraemer resimţea o amărăciune, avea impresia că niciodată nu se va consola de faptul că urcând atât de sus, întrevăzând acea splendoare, o pierduse pentru totdeauna.

VII

Primele luni care urmară întoarcerii sale la Roubaix, Patrice Hennedyck şi le petrecu într-o derută totală. Ura, furia, durerea, ruşinea, se amestecau în sufletul lui şi în mintea lui domnea o confuzie de nedescris. Era absorbit, cufundat în întregime în ideea lui fixă, îşi zgândărea cu un fel de bucurie crudă rana orgoliului său sângerând. Ar fi vrut să fugă, să părăsească Nordul, să caute un refugiu departe, să găsească uitarea în fundul unui ţinut unde să nu-l cunoască nimeni. Lipsa de bani îl lega deocamdată de Roubaix.

Locuia la uzină. Casa i-ar fi fost de nesuportat. Trăia aici ca un mizantrop, ca un adevărat sălbatic, departe de oameni, nutrind faţă de toţi şi faţă de el însuşi o furie turbată, purtând femeii, făptură blestemată, o pică, un dispreţ şi o ură nemiloase. Îşi bătea joc de el însuşi. Înţelegea tot ce este nesăbuit în această adoraţie pătimaşă a făpturii care îi nimiceşte pe bărbaţi. Atâta curaj, forţă, talent, geniu, cheltuite timp de secole de întreaga lume pentru o fiinţă din materie, din noroi! Ce nebunie din partea bărbatului, şi ce femeie ar fi putut fi demnă să inspire

acest lucru miraculos şi aproape divin, o dragoste pură?... Strângea pumnii, plângea de furie, gândindu-se la cuvintele pe care putuse să i le spună altădată Emiliei, la pasiunea cu care o adorase, la cultul pe care i-l închinase. Acum, o dispreţuia, o insulta şi o blestema, răzbuna în imprecaţii ruşinea umilinţei sale, această durere, această lovitură de a-l fi văzut preferat pe altul, de a trebui să se îndoiască de el însuşi. Avea în singurătate accese de furie teribilă. Se înspăimânta de tot ce descoperea pământesc şi pasional în această dragoste, pe care o crezuse mult timp, odată stinse primele văpăi ale dorinţei, a nu fi decât o tandreţe miloasă faţă de această veşnică bolnavă... Amintiri brutale îl făceau să sară din pat, să geamă de furie şi de durere, să strige, să blesteme. Revedea orele arzătoare, acele momente când, strânsă la pieptul lui, ea ceda plăcerii, parcă împotriva voinţei ei, şi cu părere de rău, şi apărându-se. Revedea acel freamăt al nărilor, acel suflu uşor gâfâit, acea tresărire a pleoapelor închise, expresia stranie şi neobişnuită care face faţa scumpă şi iubită necunoscută şi nouă, ca pe cea a unei alte fiinţe, pe care ai descoperi-o abia în acea scurtă clipă... Să-şi închipuie că ea se abandonase astfel altuia, că acest bărbat o văzuse astfel, o ţinuse astfel, o cunoscuse astfel. Hennedyck se simţea cuprins de ameţeală, şi-ar fi dat viaţa ca celălalt să mai fi trăit încă şi să poată muri de mâna lui...

Până la urmă se hotărî să se ducă s-o vadă pe Emilie. Ea se afla la Herlem, aproape de familia Sennevilliers. Lise se ocupa de ea, o readucea lent spre echilibrul fizic şi moral. El o sili să i se destăinuie, să-i spună tot, să-i mărturisească tot, sfâşiat şi martirizat. Fiecare mărturisire îi pătrundea în inimă ca o lovitură de sabie. Dar voia să ştie tot... Se întoarse pe jumătate nebun.

Îşi alungă viziunile. Alte amintiri, mai tandre, şi poate şi mai dureroase, îl bântuiau. Cântece ale Emiliei, cuvinte, amintirea zilelor de sărbătoare şi de bucurie, o melodie copilăroasă din timpul tinereţii ei şi pe care îi plăcea încă să o cânte, cu vocea puţin răguşită şi tremurătoare:

Pe ramura ei ciocârlia
Mai face un mic salt,
Ciocârlie, ciocârlie...

O cânta acum singur. Izbucnea în lacrimi.

— Dumnezeule! Dumnezeule! când te gândeşti că toate acele lucruri, acel timp, acea fericire nu se vor mai întoarce, că s-a întâmplat ceva iremediabil! Se simţea cuprins de o disperare nemăsurată în faţa neputinţei de a învia, de a reîncepe trecutul, sau măcar de a-l uita, de a şterge din memorie groaznica obsesie. Dar ea se afla în el, nemiloasă, întipărită acolo pentru totdeauna. Nimic nu i-o va smulge, nimic n-o va face să se şteargă.

Nu-i aduceau uitarea nici plăcerea, nici somnul. Începea să-i înţeleagă pe cei care beau sau iau morfină. Îşi explica dedublările, tulburările de personalitate şi şi le dorea sieşi. Dacă măcar conştiinţa lui, ca a atâtor altora, s-ar fi putut scinda, ar fi putut arunca în uitare întreaga parte dureroasă a sufletului, şi să înceapă o viaţă nouă! Pe stradă avea înfăţişarea unei epave şi nici măcar nu-i era ruşine să-şi arate suferinţa.

În jurul lui, Nordul se trezea din nou. Se lucra la repunerea în funcţiune a uzinelor. Oraşul clocotea de activitate. La Epeule, oamenii, mulţimea era îngrijorată. La uzinele Hennedyck totul rămânea mort. Cei mai bine informaţi pretindeau că ele nu se vor mai deschide. Închise, uzinele Hennedyck, care de aproape o sută de ani dădeau pâine întregului Epeule? Erau cu toţii consternaţi, nu le venea să creadă. Ţesători bătrâni, muncitoare cumsecade care îl cunoscuseră pe tatăl lui Hennedyck, îl opreau pe Patrice pe stradă:

— Domnule Hennedyck, când o să înceapă treaba? Când o să „trudim”? Spuneţi-ne, domnule Hennedyck.

Se ghicea la toţi aceşti oameni nelinişte a, teama că vor rămâne aici, în mahalaua lor, fără muncă. El se simţea puţin emoţionat, puţin ruşinat. Nu îndrăznea să spună nu. Răspundea:

— Curând, prieteni, curând, fiţi liniştiţi.

Şi pleca cu o remuşcare surdă.

Visase să ceară să fie dărâmate uzinele, să vândă terenul şi să plece. Acum ezita. Erau unii care găseau, în limbajul lor frust, cuvinte mişcătoare care îi mergeau la inimă: „Domnule Hennedyck, sunt treizeci şi cinci de ani de când lucrez pentru familie... L-am cunoscut pe tatăl dumneavoastră şi pe bunicul dumneavoastră. Gândiţi-vă puţin, ce durere pentru noi...” Înţelegea că-şi trădează datoria de patron! Îi era ruşine. Toţi aceşti oameni cumsecade aveau încredere în el. Avea dreptul să-i condamne la mizerie, ca să nu se ocupe în mod egoist decât

de el însuşi? Şi apoi, simţea renăscând în el dorinţa surdă de a intra din nou în bătălie, orgoliul, plăcerea luptei. Ceilalţi din jurul lui se refăceau. El apărea între ei ca un învins. Acest gând îl umilea. Hotărî să vadă, să examineze măcar situaţia, condiţiile unei eventuale puneri pe roate.

Fu acaparat imediat. Se părea că spiritul lui era însetat de activitate. Nu mai avea nimic, ca să muncească. Asta îl pasiona cu atât mai mult. Se ştia tare, şi că-i merge mintea. Greutăţile îl stimulau. Cunoştea sursele, locurile de unde să cumpere, unde să găsească ciment, cărămizi, fier, unelte, războaie, maşini.

Îi trebuiau bani. Înainte de război avea o filatură mică la Dunkerque. Înţelese că pentru un timp piaţa firelor va fi perturbată de fluctuaţiile schimbului monetar. Vându filatura. Cu banii luaţi, se puse pe lucru. Trebuia să repare cazanele şi maşina, să navlosească coşul crăpat, să reconstruiască atelierele prăbuşite. Hennedyck angajă o echipă de mecanici, care lucrară sub ordinele sale. Găsi argilă pe pământurile pe care le poseda la Leers, arse cărămizi în aer liber, fără cuptor, după moda de altădată, cum făcuse Vauban pentru fortificaţiile lui. La Tournaisis găsi var şi ciment. Îi lipseau cărbunele şi mijloacele de transport. Trenurile circulau cu o întârziere de necrezut şi canalul secase. Germanii dinamitaseră ecluzele şi pe fundul albiei rămăsese un fir subţire de apă, unde puştii se duceau să prindă peşti în zăgazuri făcute din cratiţe. Hennedyck se ocupă de găsirea camioanelor. Un anume Villeblanc, fost proprietar de birje pe care le închiria, care avea în 1914 un taxi nenorocit şi avusese norocul de a rămâne în spatele frontului, în serviciile de automobile, în timpul războiului, îi vându şase maşini.

Acest om, lucrând mână în mână cu personalul reconstituirii şi lichidării stocurilor americane, îşi făcea o avere bunicică revânzând cu treizeci de mii de franci şasiurile pe care şi le adjudecase pe şase sute. Deschisese un mare garaj la Lille, şi avea vreo zece taxiuri care îi fuseseră furnizate cu titlul de reparaţii pentru pagubele de război, în locul singurului său taxi de altădată. Hennedyck se duse el însuşi să bată ţinutul minier Lens, Bethune, Mons şi Charleroi. Aduse de acolo huilă. Sub un hangar îşi instală o topitorie. Unul dintre contramaiştrii lui se pricepea la fontă. Făcu cărbunele de lemn necesar, turnă cadre de războaie. Piesele detaşate mai fine îi veneau din Anglia.

Mecanismele Jacquard, Hennedyck le făcu el însuşi, după planurile sale. Pentru că în închisoarea din Germania el imaginase o suveică automată pentru război şi o răsucire specială a cartoanelor pe Jacqard care să le cruţe cusăturile.

Găsi lână la Anvers şi la Dunkerque şi o aduse cu camioanele. Se înţelese cu Gayet pentru filatură. Provizoriu va pune să se vopsească în afară. Era cuprins acum, ca toată lumea, de febra reconstrucţiei. Şi muncitorii ardeau de nerăbdare să înceapă, îl hărţuiau cu cererile.

Porni din nou lucrul într-o luni dimineaţă. Fu un gest solemn. Se adunase întregul personal. Cazanele erau sub presiune. Cu emoţie, Hennedyck înaintă spre maşina restaurată, deschise admisiunea. Şi în mijlocul strigătelor de entuziasm, maşina, cu un şuierat puternic, se puse din nou în mişcare, puterea ei alergă din nou în întreaga uzină, de-a lungul liniilor, a arborilor, a scripeţilor şi a curelelor, într-un huruit puternic.

Se năpustiră cu toţii spre războaie. „Anclaşau”. Şi curând se înălţă cântecul năvalnic al uzinei, acel vuiet metal alcătuit din zgomotul războaielor, din bătaia braţelor de rame, din ritmul precipitat al mecanismelor Jacquard, un vuiet familiar, pe care-l recunoşti îndată, şi pe care nu-l mai auziseră de cinci ani, o chemare la muncă, la munca aspră, atât de des grea, dar pe care o doriseră atât de mult, o regretaseră atât, încât mulţi dintre ei, auzind-o din nou, aveau lacrimi în ochi. Suveica în firele de urzeală, iute, sprintenă, gălăgioasă, ducându-se încoace şi încolo ca o torpilă subţire între două pânze orizontale, aceasta era adevărata resurecţie a Roubaix-ului.

Mai mult decât toţi, Hennedyck trăia această bucurie a reconstrucţiei. Îşi dăduse repede seama că munca absoarbe şi distrage, că ea este izvorul miraculos al uitării şi al bucuriei, unicul remediu pentru toate mizeriile morale. Se aruncase în braţele ei, fusese înghiţit, şi tot restul îi apărea mai îndepărtat. O grijă o alungă pe alta. Hennedyck avea întrucâtva impresia că întreaga-i conştiinţă nu era decât un fascicol, o rază subţire de lumină care nu atingea deodată decât o parte din suflet, lăsând restul în umbră. Şi imensa preocupare pentru muncă le reducea, le atenua astfel pe celelalte, le slăbea din importanţă. Începea să se vadă cu alţi ochi, să-şi examineze cazul cu o privire mai detaşată şi mai calmă. Şi se mira de exaltarea sa trecută, de acea nebunie care îl cuprinsese, de acea îngroşare a unei idei

fixe. Se „depasiona”, începea să sufere mai puţin în prezenţa Emiliei. Se dusese de două sau trei ori la Herlem. Acum mergea să o vadă pe Emilie în fiecare săptămână. Prieteneşte, găsea un anume farmec în această scurtă călătorie, simţea într-asta o destindere. Îşi dădu seama că acum aştepta sfârşitul săptămânii cu o anumită nerăbdare. Pe de altă parte, viaţa lui la Roubaix rămânea incompletă. În mijlocul operei sale îi lipsea ceva. Dintr-odată, în plin efort ţâşnea în el acest gând dezamăgitor: „La ce bun atâta efort pentru nimic?” Fără Emilie, viaţa era închisă pentru el. Suferea când oameni din popor, femei cumsecade îl întrebau în trecere, cu naivitate, în simplitatea lor puţin frustă, de doamna Hennedyck. Simţea bine că fără ea „Casa Hennedyck” nu va fi niciodată reconstruită definitiv, operei sale îi va lipsi încununarea.

Ce pace a spiritului, ce nou elan de energie, dacă ar fi putut să ierte, să uite, s-o accepte din nou alături de el pe acea nefericită păcătoasă a cărei suferinţă şi căinţă îl umpleau de remuşcări. Simţea că această grijă îi răpea o parte din libertatea spiritului, din posibilităţile lui de acţiune. Totul, şi el însuşi va fi mereu incomplet, dacă va refuza să cedeze, să termine totul... Şi cum să termine? Ce altă soluţie în afara iertării, care îi repugna, pe care o respingea şi care totuşi se impunea spiritului său ca o necesitate. Separare, divorţ, nimic nu-l va satisface, nimic nu-i va reda liniştea, liniştea mentală necesară efortului său.

Şi pe urmă numele, acest vechi nume dinastic, pe care trebuia să-l ducă mai departe... Dintotdeauna Hennedyck păstra în adâncul lui speranţa nemărturisită, mereu neîmplinită, mereu vie, de a-şi perpetua numele, de a avea un copil, un fiu. Poate că nu era prea târziu...

Dar mai ales mila îl apropia din nou de ea. Aici, la Roubaix, de departe putea încă să o urască. La Herlem, regăsind-o numai, auzind-o, îi uita greşeala. Îi ajungea s-o vadă o secundă ca s-o înţeleagă, să-şi amintească marea ei slăbiciune, marea ei iresponsabilitate. O bolnavă, o fiinţă nervoasă, excesiv de sugestionabilă, căreia îi era necesară o voinţă în afara ei. Şi îi simţea nefericirea de acum, ruşinea, suferinţele tainice, eforturile timide pentru a se apropia din nou de el, nesiguranţa. Şi acestei nelinişti îi răspundea în el nevoia de a se dărui, de a se devota din nou ca altădată. Îi lipsea ceva, îi lipsea

posibilitatea de a se dărui. Devotamentul îi devenise necesar, aproape o obişnuinţă. Uneori visase la o femeie ca celelalte, echilibrată, robustă. Un auxiliar, nu o povară. Acum îşi dădea seama că această grijă continuă, această neîncetată solicitudine faţă de o bolnavă şi o neliniştită, îi umpluse şi înfrumuseţase viaţa. Încercând să o facă fericită, să i se dăruiască, se făcuse fericit pe el însuşi. O viaţă precum a altora îi apărea înfiorător de mediocră şi ştearsă, şi o refuza.

Poate că şi orgoliul îl împingea spre ea. Se află întotdeauna un fond de orgoliu subtil, orgoliul secund, într-un bărbat. Nu munceşti niciodată numai pentru tine. Să nu-i arate opera înfăptuită Emiliei, să n-o facă să asiste la triumful acestei resurecţii îi răpea efortului său orice sens, cea mai bună răsplată. Şi pe urmă această iertare, această uitare a jignirii îl înălţa în propriii săi ochi. E o imensă satisfacţie să te vezi generos şi nobil. Gestul ar fi satisfăcut în el o nevoie nemărturisită de stimă pentru sine. Tresăririle de mânie şi de violenţă, ura, se răreau în el. Le reducea la tăcere, nu voia să mai vadă decât măreţia, dulceaţa gestului de iertare. Şi în cele din urmă, în adâncul lui, era silit să şi-o spună, întreaga sa fiinţă fizică aspira şi ea la această recucerire, la această bucurie a trupurilor care avea să fie pentru el o altă resurecţie.

În martie o mie nouă sute douăzeci, directorii lui Hennedyck veniră să-şi vadă patronul. Casa Hennedyck avea să împlinească o sută de ani. Centenarul trebuia sărbătorit.

Pe măsură ce organiza banchetul, discursurile, pregătea sărbătorirea, Hennedyck regăsea vechile amintiri de familie, revedea acel efort îndelungat, acea primă fabrică al cărei carusel cu cai punea în mişcare războaiele, lenta ascensiune, avântul brusc retezat de război şi această pagină a activităţii pe care o scrisese el. Şi atunci simţea mai bine ca niciodată că la tot ce făcea lipsea încununarea. Îşi amintea de redeschiderea uzinelor. De obicei, soţiei patronului îi revenea cinstea gestului simbolic de a repune în funcţiune maşina cu aburi, gest încântător prin contrastul graţiei cu forţa. Această tradiţie, această blândeţe lipsiseră.

Hennedyck înţelegea acum că fără Emilie oricare din strădaniile sale era de o mare zădărnicie. Tot ce înfăptuise, toată acea bătălie pe care o dăduse – fără să şi-o mărturisească,

fără să-şi dea seama, în fond era obligat să şi-o spună, o făcuse pentru ea.

Viaţa Emiliei la Herlem, la început, fusese în întregime pasivă şi parcă animalică. Era o fiinţă uzată, la capătul puterilor. Nu se gândea la nimic, trăia, se agăţa cu toată fiinţa ei fizică de existenţă. Patrice venea s-o vadă. Ea îl primea fără ruşine, ca pe toţi ceilalţi, cu privirea străină cu care vede lumea un muribund. Prea multă nefericire o împiedica să reacţioneze.

Pe măsură ce-şi recăpăta forţele, romanul ei i se părea îndepărtat, neclar ca un vis, un coşmar teribil din care se trezea. Nu mai putea să-şi închipuie că trăise aievea toate astea. Îi reveneau amănunte, şi odată cu ele, treptat, ruşinea şi remuşcarea.

Trebui să suporte întrebările soţului. Între bărbatul nebun de disperare şi femeia cu nervii distruşi avură loc scene teribile. Apoi veni liniştea ca şi cum abcesul ar fi crăpat şi s-ar fi golit de puroi. Patrice nu mai vorbi de trecut, păstră voit tăcere asupra întregii drame, se înseninã treptat. Acum îi arăta o blândeţe calmă, un fel de afecţiune reţinută, detaşată, ca şi cum ar fi fost îndelung chibzuită, care o înfricoşa şi o ruşina pe Emilie mai mult decât izbucnirile lui de mânie. Ce gândea? Ce va face? La ce soluţie se va decide? În spatele acestui calm, înţelegea că în fond n-o va ierta niciodată. O cuprinse îngrijorarea. Încerca să-i ghicească intenţiile. Pricepu curând că pornea din nou la treabă, că reconstruia uzina. De ce? Pentru cine? El nu iertase, deci visa să-şi refacă viaţa fără ea. Pentru că la început, vorbise că vrea să plece din Nord şi poate şi din Franţa. Începu să se simtă speriată în faţa acestei voinţe reci şi încordate, şi să-l admire. Un astfel de curaj o depăşea. Puţin câte puţin, din istorisirile abatelui Sennevilliers, îşi dădea seama de eroismul soţului ei în timpul războiului. Îşi reprezenta mai bine adevărata lui faţă. Înfruntase liniştit moartea, o privise în faţă, îndurase la Reinbach un martiriu. Şi întorcându-se, ruinat, cu fericirea distrusă, pornise iar la treabă, reîncepea să urce panta. Şi uzina funcţiona din nou. Fără să spună cuiva, Emilie se dusese la Roubaix să vadă această operă de reconstrucţie. Se întorsese uimită de renaşterea care avea loc. Patrice se trăgea într-adevăr din acea viţă veche, acea categorie de vechi industriaşi, creatori, fondatori de dinastie. Şi involuntar, Emilie făcea o paralelă. Îşi amintea de von Mesnil, de mort. Îşi amintea pesimismul,

scepticismul sterilizant, dizolvant, acel veşnic „la ce bun?”, incoerenţa, violenţa şi slăbiciunea, duplicitatea unui caracter pasionat şi supus patimilor, aşa cum i se revelase la Bruxelles, în ora tragică a ultimului rămas bun. Aici, nimic din toate astea. Un optimism funciar, înnăscut, robust. Mai puţină analiză, mai puţină subtilitate, dar un curaj, o siguranţă imperturbabilă, credinţa în muncă. Mai puţină artă şi poezie, mai multă voinţă şi vitejie. Un astfel de bărbat era într-adevăr bărbatul, îmbărbătarea, sprijinul. Nu-l înţelesese decât când nu-l mai avea. Îşi reprezenta cu disperare ce dispreţuise, fericirea pe care o risipise.

Ce era de făcut? se întreba în timpul plimbărilor prin pustietatea carierei, singurătate, cadru sălbatic şi trist care o posomora la început, dar pe care începuse să-l iubească. Îşi punea întrebări în legătură cu soţul ei, căuta să-i pătrundă gândurile, să-i cunoască intenţiile ascunse. Ar fi vrut să încerce o apropiere timidă. Să fie amestecată puţin în grijile lui, în viaţa lui zilnică, ar fi fost pentru ea o mare bucurie. Îi punea întrebări stângace, încerca să ia parte la preocupările lui, îndrăznea... Pe urmă, era cuprinsă de teamă şi de ruşine, dădea înapoi, bătea în retragere. Oare cum o judeca el? Ce gândea despre ea? Şi revenea din nou, cu mai multă timiditate.

El rămânea mereu acelaşi, la fel de bun, liniştit, ca un om care şi-a regăsit definitiv calmul. Şi asta îi făcea mai mult rău Emiliei. Era prea liniştit, prea cuminţit. Simţea în el prea multă raţiune, prea multă voinţă sub această seninătate. Avea impresia că el o respinge, că o exclude din existenţa lui. Îi aducea ce voia ea, cărţi, lână să tricoteze, stofe, îi trimise pianul. Îi organiza viaţa, dar fără el. Ea plângea. Încerca să se ocupe de el, de sănătatea lui, de rufăria lui. Dar era refuzată. Patrice punea o barieră între ei.

Începea să se sperie, să dispere. Se gândea să plece, poate va fi mai fericită altundeva. Să trăiască în felul acesta lângă el şi să înţeleagă că nu va fi niciodată pentru el decât o străină, era prea crud pentru ea, tot aşa cum vederea nobleţei lui sufleteşti, curajul, măreţia morală, posibilităţile de fericire pe care le risipise nebuneşte erau iremediabil pierdute.

*

Află că la uzină se va sărbători centenarul casei. Patrice vorbea despre asta, părea fericit, amintea de opera tatălui şi a bunicului lui nu fără un anumit orgoliu.

Toate astea nu pot muri, ele trebuie să continue, spunea.

Emilie se înspăimânta. Ce voia să zică cu asta? Visa o viaţă nouă? Cu cine? Se gândea s-o părăsească? Acum, când întrevedea această ameninţare, ar fi vrut atât de mult să nu se schimbe nimic, să rămână totul în starea prezentă, să continue această viaţă care nu era fericirea, dar care i se părea uimitor de dulce, acum când presimţea o răsturnare. Adesea plângea, o speria pe Lise.

Cu patru zile înaintea aniversării, într-o seară, Hennedyck sosi la carieră pe neaşteptate şi, ca de obicei, fără să anunţe pe nimeni. Părea încordat, preocupat. Adusese pachete, provizii, cărţi. Le puse pe masă, în bucătărie, se duse la cele două Sennevilliers să le zică bună seara, se întoarse.

— Pune-ţi mantoul, Emilie, îi ceru.

— Ieşim?

— Mergem să ne plimbăm pe la carieră...

Ea înţelese că voia să-i vorbească. O ducea mereu afară ca să-i vorbească serios. Îşi puse mantoul. Tremura puţin, nervoasă şi cu inima strânsă. Nu spunea niciun cuvânt. Îi luă timid braţul şi ieşiră amândoi, în întuneric. Coborâră spre fundul carierei. Un drum îngust ducea într-acolo, agăţat de faleza cu pietre albe şi năpădit de ierburi înalte, ţepoase. În adânc, eleşteul dormea. Seara era blândă. Pe aici era plimbarea lor preferată, pe fundul acestei văi lungi, în formă de scoică, sonoră şi solitară. Nu vorbeau, atenţi la paşii lor. Patrice o ţinea cu un braţ puternic. Emilie se agăţa de el, să nu-şi scrântească gleznele prea subţiri. Ajunseră pe un palier, un fel de terasă care domina eleşteul. Făcură înconjurul acestuia, urmând o cărare în iarbă, şi se opriră. Ea îl auzi respirând tare, tuşind de două-trei ori, de parcă ar fi ezitat să vorbească.

— Ei, începu el pe neaşteptate, ştii că duminică are loc aniversarea...

— Cum?

— Da, o sută de ani! Va fi o aniversare frumoasă. O frumoasă sărbătoare de familie...

Se opri, tuşi iar, făcu un mare efort să continue:

— Şi, bineînţeles, reluă cu o voce surdă, va trebui... da, va trebui... ca tu să fii acolo, înţelegi? Ca tu să fii acolo...

Emilie avu o emoţie violentă. Făcând un imens efort de voinţă, putu să-l privească. Înţelese că nu se înşală, că el dădea într-adevăr cuvintelor sensul adânc pe care se temea aproape să-l descopere. Simţi parcă o durere fizică, un şoc, o paralizie în membre. Şi rămase nemişcată, ca după o mare zguduire, incapabilă să vorbească, cuprinsă de ameţeală. El o văzu pălind. Recunoscu, după o atât de lungă vreme, acel freamăt al nărilor, acea paloare, acel cearcăn brun-închis care i se aşternea pe chip când era pe cale să leşine. Dintr-odată i se făcu teamă că o va vedea murind în faţa lui. Nu era puternică... Emoţia, şocul... Simţi aceeaşi tulburare fizică precum altădată, acelaşi elan spre ea, aceeaşi tresărire de tandreţe şi de milă dureroasă. Ea rămăsese soţia lui, soţia-copil a lui.

— Emilie! Emilie!

O cuprinsese în braţe, speriat, înnebunit, o readuse la viaţă, la realitate, îi udă faţa cu lacrimi şi cu săruturi. O simţea cum îşi revine cu încetul, greu, strânsă la pieptul lui, lângă inima lui generoasă de parcă încă o dată viaţa lui i-ar fi redat-o pe a ei.

Mult mai târziu, coborâră spre eleşteu. Frântă, Emilie mergea încet, în tăcere. Încă mai tremura, se agăţa şi se sprijinea de soţul ei. Se contopea în el. Întregul ei gând nu era decât un nume: Patrice. Simţea inutilitatea cuvintelor.

Se aşezară pe o piatră, la malul eleşteului. Verde-albăstruie şi îngheţată, apa transparentă dormea în adâncul stâncii. Albă şi goală, vag sonoră sub imensitatea bolţii înstelate, cariera impunea spiritului gravitatea ei tristă.

Emilie privea apa verde. Nu o văzuse niciodată atât de frumoasă, această apă unde murise Fannie. Se părea că trebuise o lungă obişnuinţă, o dragoste răbdătoare, ca să fie revelată întreaga poezie, grandoarea melancolică a acestei geme splendide, secretată acolo, în fundul acelei enorme scoici calcaroase, ca un minunat fruct al tăcerii şi al singurătăţii.

Printr-o stranie înlănţuire de gânduri, ridică încet spre soţul ei o privire încă mai tremurătoare şi mai umedă. El îi surâse. O pace adâncă se întipărise pe faţa lui virilă, tăria liniştită a bărbatului care se simte destul de puternic pentru a-şi înălţa casa din ruine şi pentru care fericirea se cheamă voinţă.

VIII

Hennedyck ajunse în sala tribunalului pe la ora patru. David îl citase ca martor al apărării. Era în iunie 1920. Instrucţia procesului durase un an şi jumătate.

Sala înaltă, cu plafonul împărţit în casete, dădea într-un capăt spre galeria paşilor pierduţi, şi în celălalt spre un drum mohorât, pe marginea ieşită a zidului în spatele crenelurilor vechii închisori. Era o căldură grea, o atmosferă densă, impregnată de mirosul unei mulţimi amestecate. Pe banca martorilor, sau printre avocaţi, în incinta tribunalului, Hennedyck recunoştea feţe familiare de industriaşi, de comercianţi, de muncitori din industria lânii. În spate, în partea rezervată publicului, se agita o mulţime zgomotoasă constituită din simpatizanţi şi din duşmani. De la intrare se simţea atmosfera unei bătălii.

Procesul începuse cu două zile înainte. Dosarul avea munţi de hârtii. Erau convocaţi şaptezeci şi doi de martori. Fusese remarcată moderaţia depoziţiei lui Ingelby şi a lui Villard, citaţi de procuratură.

Făcuseră depoziţii diverşi industriaşi, care afirmau că îl văzuseră pe David supraveghind încărcarea mărfurilor în tovărăşia ofiţerilor germani. De asemenea că obţinuse licenţe pentru a aduce vite din Olanda. El livra zahăr, cărbune importate din Germania. Un public furtunos primise cu mare gălăgie aceste acuzaţii.

Când sosi Hennedyck tocmai se sfârşea audierea martorilor apărării. Aceştia erau numeroşi şi de toate condiţiile: industriaşi şi muncitori, bogaţi şi săraci. Unii veniţi din prietenie, alţii din spirit de echitate, alţii din interes. Într-un fel aici se desfăşura procesul regiunilor invadate. Şi nu era acceptat. Li se purta pică acelora care, abandonând Nordul, lăsându-l doar în seama propriilor forţe, se predaseră în mâinile unui inamic nemilos şi voiau acum să-l judece şi să-l condamne pentru că se apărase ca să trăiască. Şi unii o spuneau deschis la bară.

— David a cumpărat şi vândut lână şi cărbune, bineînţeles. Dar cum putea altfel! Nu era să ne lăsăm să murim de frig!

— A fost o fericire pentru noi că existau unii ca el, care au îndrăznit, spuneau alţii.

— Dacă ar trebui să-i vârâm în închisoare pe toţi cei care au vândut germanilor sau care au cumpărat de la ei, ar trebui să întemniţăm un sfert din ţinut, afirmau alţii. Nimeni nu se lasă să

crape de foame. Şi trebuia să trăim. Cine avea ceva de vânzare era fericit. Cine primea de la un soldat o pâine şi un borcan de marmeladă, spunea mulţumesc şi pleca mulţumit. Totuşi, niciodată nu am vândut pentru bani, n-am luat nicio centimă de la armata germană şi niciodată nu am muncit pentru ea, şi asta-i destul de frumos. Cât despre soldaţi, nu era nicio prăvălie în care să nu fi avut voie să intre şi unde să nu fi existat obligaţia de a-i servi. Nu trebuie să-i confundăm pe soldaţii germani cu armata germană.

Veniseră să depună mărturie călugări şi călugăriţe, surori de caritate, directorul spitalului, infirmiere de la Dispensar şi de la Crucea Roşie, administratorii birourilor de binefacere. Tuturora David le dăduse cu mână largă, luând la fiecare din operaţiile sale o dijmă pentru bolnavi şi bătrâni, care îi răsplăteau acum însutit faptele bune. În fond, din toate acestea se desprindea un adevăr: David „traficase”, fără îndoială, dar la fel ca atâţia alţii... Intransigenţa absolută ar fi fost imposibilă. Şi pe urmă, ca să-l pedepseşti, ar fi însemnat să angajezi responsabilitatea tuturor acelora cu care tratase el, care i-au vândut ţesăturile ştiind destinaţia acestora, care nu se informaseră mai mult asupra autenticităţii „destinaţiei Bruxelles”. În sfârşit, răul pe care l-a făcut poate el, l-a compensat din plin prin binefacerile pe care le-a răspândit. A ajutat populaţia să trăiască. Aceasta ar fi murit de frig şi de foame fără carnea şi fără cărbunele lui. Principiile erau foarte frumoase, dar cei care nu fuseseră în Nord nu puteau şti ce înseamnă să n-ai pâine şi foc timp de patru ani. În spatele declaraţiilor martorilor – mai ales oameni simpli, care veniseră în număr mare să-l asiste pe prietenul lor David – se simţea un soi de mânie împotriva celor care-l acuzau. Şi în fundul sălii, auditoriul furtunos, o mulţime în care domina plebea, manifesta o aprobare vehementă, îşi lua într-un fel revanşa să-l vadă glorificat pe David, omul ieşit din sânul ei, care îi trăsese pe sfoară pe cei bogaţi, pe cei puternici. Astfel, de la începutul procesului, în public se produse un reviriment total. Mulţimea care în primele zile ar fi vrut să-l linşeze pe David, acum l-ar fi purtat cu dragă inimă în triumf, pe măsură ce întorsătura procesului se arăta mai favorabilă.

Depoziţia lui Hennedyck fu ascultată într-o tăcere pasionată. El întruchipa o sută de ani de industrie a oraşului Roubaix, un nume intact, rezistenţa absolută în faţa inamicului şi o operă

patriotică, ziarul *Fidelitatea*. Hennedyck aminti numai că David livrase lâna şi ţesăturile nu armatei, ci unui anumit locotenent Krug. Acest Krug acţiona în contul unui consorţiu de mari magazine germane. Deci, indirect, David vânduse populaţiei germane. Nu plătise niciodată zahărul şi cărbunele în aur, ci în mărci sau în ţesături. Hennedyck insistă mai ales asupra faptului că David aprobase energic închiderea uzinelor şi refuzul de a munci pentru inamic şi că banii lui contribuiseră din plin ca *Fidelitatea* să existe. În sfârşit, graţie intervenţiei lui, Hennedyck şi abatele Sennevilliers nu fuseseră împuşcaţi. Terminându-şi depoziţia, el se întoarse şi trecu pe lângă David, în mijlocul unei rumori tumultuoase. David îi strânse mâna plângând.

Succedarea martorilor continuă pe acest ton. Treptat, toată lumea avu impresia că partida era jucată.

La reluarea audierii, într-o atmosferă întrucâtva destinsă şi împrospătată de vântul slab care venea prin ferestrele larg deschise, fură ascultaţi ultimii martori. Şi când îi veni rândul să vorbească, procurorul Republicii, pregătindu-şi efectul, declară că renunţă la acţiunea împotriva acuzatului... Lumea nu înţelese numaidecât. Fură necesare aplauzele celor ce cunoşteau mai bine procedura ca mulţimea să priceapă în sfârşit ce înseamnă asta. Şi atunci izbucni entuziasmul, irezistibil, acoperind strigătele aprozilor, mânia Preşedintelui şi eforturile jandarmilor de a-i da afară pe cei mai frenetici.

Procesul se sfârşi în apoteoză. La rândul lor, avocaţii, după un scurt conciliabul, renunţară la pledoaria lor. Tribunalul se retrase pentru o scurtă deliberare, se întoarse după câteva minute şi Preşedintele dădu citire sentinţei într-o tăcere instaurată brusc, în atenţia mută şi aproape solemnă a întregii mulţimi. Palid şi asudat, şezând pe banca acuzaţilor, David asculta, încordat... Când află că era achitat, se lăsă pe spate, cu un adânc suspin de uşurare.

Pe sală, pe galerii, pe coridoare, ajungând din aproape în aproape până la intrarea şi în piaţa Palatului de Justiţie, izbucni un formidabil vacarm. Un torent uman invada tribunalul. Prieteni, simpatizanţi, străini, necunoscuţi, toţi se îmbulzeau, toţi voiau să-l vadă pe David, să-i vorbească, să-l felicite, să adauge încă ceva fericirii acestui om norocos. Patru jandarmi, înconjuraţi, împinşi în acuzat, îl apărau zadarnic, se luptau cu o ceată de entuziaşti, care voiau să-l poarte imediat în triumf pe

David pe Bellevue. Voiau ca el să iasă, îi interpelau cu glas tare pe jandarmii care încercau să-i pună din nou cătuşele – pentru că un condamnat părăseşte tribunalul cu mâinile libere, în timp ce un achitat iese de aici încă în lanţuri, pentru îndeplinirea formalităţilor de eliberare. Nu se înţelegea nimic din aceste subtilităţi, îl cereau pe David, îl asaltau, voiau să-l ridice cu forţa. El, livid, cu obrajii în lacrimi, strângea mâinile avocaţilor săi scăldaţi în sudoare şi radioşi, răspundea cu un gest chemărilor, surâdea istovit tuturor acestor feţe, acestor necunoscuţi şi acestor prieteni, în spatele zidului puternic alcătuit de jandarmi. E ceva deosebit ca o mulţime de străini, de oameni indiferenţi, să poată exulta astfel de bucuria unuia singur.

Această furtună de strigăte năvălea spre David fără să-l mulţumească. Nu asta aştepta, nu asta spera. Nu vedea nimic, nu se gândea la nimic din tot ce era acolo, căuta numai un chip, o siluetă dragă, prin această colcăială de feţe, de braţe ridicate, de bastoane şi pălării oare se fluturau spre el. Dintr-odată îi veni un gând, o speranţă. Şi deodată, o zări pe cea pe care o căuta, departe în mulţime, împinsă, strivită în mijlocul altora. Plângea de bucurie fără să înainteze, dorind şi în acelaşi timp tremurând că va fi văzută... El scoase un strigăt:

— Annie!

Şi îi făcu un semn mare, chemând-o. Îndepărtând mulţimea, înaintă spre ea, ridicând mâna, cu un gest în care punea întreaga exaltare a victoriei lui, spre cea care la greu îi adusese mângâierea tandreţei ei şi care, acum când mulţimea şi norocul se întorceau să-i surâdă învingătorului, nu îndrăznea să se mai arate.

IX

Thorel, directorul *Farului*, ale cărui prese serviseră un timp la imprimarea ziarului invadaţilor, *Fidelitatea*, se înapoiase la Lille imediat după armistiţiu. În timpul războiului el ţinuse conferinţe în Franţa despre Nordul cotropit, despre atrocităţile germanilor. Făcuse mult zgomot şi crease iluzia că asta serveşte la ceva. Abia întors, începu să reorganizeze ziarul *Farul*. În acelaşi timp, pe ascuns, începu manevrele de acaparare a întregii afaceri a *Fidelităţii*. Era ambiţios. Politica, onorurile, puterea îl ispiteau. Voia să ajungă departe. Conducerea, în timpul războiului, a

Fidelităţii era un titlu cu greutate. Fără să mai pună la socoteală reclama şi profitul pe care le-ar obţine din asta *Farul*, pentru care *Fidelitatea* ar deveni un fel de prelungire. Anexarea merita osteneala. Thorel încercă în mod abil să o facă.

În *Farul* apărură o serie de articole despre ziarele clandestine din timpul ocupaţiei. Fuseseră mai multe astfel de ziare. Se menţiona la locul cuvenit *Fidelitatea*. Thorel, directorul *Farului*, avusese ideea acestui ziar şi îl realizase cu colaboratorii de la *Farul* şi cu ajutorul unui preot, abatele Sennevilliers, care reuşea să prindă unele mesaje prin TFF. Prin articole curajoase, prin informaţii culese din diverse surse şi enorme sacrificii băneşti, Thorel reuşise să ridice moralul concetăţenilor săi. Abatele nu mai era în această aventură decât un figurant fără importanţă, Hennedyck nu mai exista, Clavard, tipograful, care îi vânduse foarte scump lui Thorel documentele lui şi colecţiile *Fidelităţii*, era înzestrat cu un rol de prim plan.

Abatele nu ştia nimic. Hennedyck, uluit de această serie de minciuni reproduse în numeroase ziare din regiune, trimise un protest. Thorel nu ţinu seama de el. În timp ce Hennedyck se consulta, ca să afle dacă trebuie să trimită o hârtie oficială, în *Farul* începu apariţia principalelor numere ale *Fidelităţii*, ca şi cum ziarul fusese proprietatea sa exclusivă.

Se schimbară scrisori recomandate, somaţii, acte. Începu războiul ziarelor, o serie de rectificări, contra-rectificări, din care oamenii nu mai înţelegeau nimic, care luau aspectul unei polemici, care înceţoşau iremediabil adevărul. În acest moment, se află că Thorel era propus pentru Legiunea de onoare. Hennedyck nu se sinchisise niciodată s-o dobândească. Avea destui aliaţi în Roubaix-Tourcoing ca panglica să fie uşor de obţinut pentru el. Între alţii Gayet, unul din puternicii ţinutului, amintindu-şi de atacurile lui împotriva lui Hennedyck în chestiunea muncii şi de armele pe care le avea astfel Hennedyck împotriva lui, îi era foarte devotat. El fu cel care îl avertiză. Hennedyck decise că vor fi decoraţi sau toţi trei, abatele, Thorel şi el, sau niciunul.

Dosarele lui Hennedyck şi al abatelui se alăturară celui al lui Thorel. Prevenit, Thorel făcu dovada celei mai curtenitoare atitudini, promise tot sprijinul lui pentru ca cele trei decorări să fie simultane. În ce-l priveşte pe abate, acesta protesta, voia să se înăbuşe întreaga afacere, să rămână în umbră. Îşi făcuse

datoria, era plătit de conştiinţa lui. Ar fi fost atât de frumos dacă toate astea ar fi rămas anonime şi fără recompensă! Dar, mai combativ, Hennedyck refuza să lase un ambiţios să întoarcă în folosul lui întreaga onoare a afacerii. Se înflăcără şi în treaba asta, ca în toate celelalte. Era în joc amorul lui propriu.

Fu anunţat de către Gayet că lucrurile ar merge mult mai uşor dacă ar fi membru al Asociaţiei foştilor combatanţi. Thorel făcea deja parte din asociaţie, pentru turneele lui de conferinţe în Franţa, în timpul războiului. Hennedyck alcătui deci alte dosare şi, cum domicilia acum la Herlem, unde revenea de două-trei ori pe săptămână la Emilie, adresă cererea lui şi pe cea a abatelui Sennevilliers preşedintelui foştilor combatanţi din Herlem.

Se întâmplă ca acesta să fie un oarecare Thiermès.

Thiermès, veterinar, plecase din Herlem în octombrie 1914, fusese prins de germani şi văzuse războiul din fundul unui lagăr de prizonieri. Cum nu era lipsit de ambiţie, când se întoarse la Herlem făcu în aşa fel încât să fie ales preşedinte de onoare a o grămadă de societăţi de muzică, de sport şi de jocuri populare.

Renumele său creştea. Venirea lui Hennedyck la Herlem îi dăuna. Influenţa lui Thorel acţionând pe de altă parte, Hennedyck şi abatele îşi văzură cererea respinsă. Civilii nu puteau cere titlul de foşti combatanţi.

Hennedyck se încăpăţână. Dovedi că şi alţii, chiar şi femei, făceau parte din A.C.[15], fără să fi purtat uniforma. Trecu peste capul lui Thiermès şi se adresă direct la Paris, invocând articolul patru: „Calitatea de membru poate fi atribuită persoanelor care au luat parte la operaţiunile de război”. Cuvântul persoană trebuia bineînţeles luat în sensul cel mai larg. Adăugă cu umor că se putea foarte bine să fie admişi doi civili la titlul de A.C., când erau decoraţi cu Legiunea de onoare până şi porumbeii-călători, al căror mare eroism constase în întoarcerea acasă în fâlfâit de aripi. Fără nicio dificultate, oficiul naţional acordă titlul celor doi prieteni. Şi aceasta prilejui ziarelor de opoziţie glume şi sarcasme despre „zona dezarmată” şi artileriştii în sutană, pe care ingenioase desene umoristice îi înfăţişau trăgând cu tunul printr-un burlan de sobă.

Hennedyck râdea de toate astea. Abatele se necăjea. Om al spiritului, bătălia îl făcea să sufere. Faptul că trebuise să se arunce în această luptă, că fusese confundat cu banda de

[15] În original: *Anciens Combattants* (n.t.).

înfometaţi, de lacomi şi ambiţioşi care se băteau pe onoruri îi provoca un soi de dezgust şi de ruşine, de parcă şi-ar fi mânjit sutana. Pentru că şi aici începea goana, cursa după decoraţii, după putere, după glorie, o competiţie feroce în care cei slabi şi cei demni erau călcaţi în picioare fără milă. Apăreau eroi din toate părţile. Ploua cu dintr-ăştia! Unul refuzase să muncească pentru inamic, altul evadase, un altul adăpostise soldaţi francezi, altul făcuse spionaj, sau trecuse scrisori, sau primise porumbei... Ieşeau la iveală pofte nemăsurate. Între altele, reapărură două fete cunoscute. Jeanne Villien şi Pauline Bult, întoarse la Roubaix, primite în rândurile foştilor combatanţi, erau văzute la toate ceremoniile, participau la toate sărbătoririle patriotice şi întruchipau rezistenţa faţă de inamic. Decorate, pozau în eroine, nu-şi aminteau deloc că nu duseseră niciodată scrisori şi ziare decât pentru a-şi câştiga un trai îndestulat – aşa cum se trecea şi tutun. Ca să parvii îţi trebuie mai ales neobrăzare, o anumită abilitate, simţul manevrelor oportune şi îndrăzneală – ba nu, tupeu. Şi ele nu duceau lipsă, nu ţineau cont de nimic. Îşi atribuiau meritul exclusiv al activităţii de contraspionaj în Nord. Auzindu-le, ar fi zis că numai ele acţionaseră. Françoise Pélegrin, mica martiră, în realitate adevărata conducătoare a femeilor, nu fusese decât o tovarăşă de drum fără importanţă. Fură necesare proteste din partea familiei moartei ca să se restabilească puţin adevărul în această urzeală bine pusă la cale. Din fericire, sau din nefericire pentru memoria bietei tinere, împuşcată aproape în acelaşi timp cu Gaure, după un lung calvar, un anume Planchart, arhitect, se sluji de numele ei ca de un steag, ca de o reclamă. Era ambiţios. Visa să facă politică. Scrise o serie de articole, pe urmă un fel de roman autobiografic, apoi poeme, apoi plachete de versuri. Ceru pentru ea statui, un monument, comemorări, decoraţii postume. Făcu atâta zgomot în jurul ei, încât curând Planchart fu cunoscut la fel de bine ca Françoise Pélegrin. Nu era ceremonie în care profilul lui grosolan să nu apară în prim plan, reprodus în milioane de exemplare în toate ziarele: mereu şi mereu Planchart. Această publicitate năucitoare sfârşi prin a o face uitată de mulţi pe Françoise Pélegrin, în favoarea lui Planchart. Neorofagie de un fel nou. Nu numai pe câmpul de bătaie sunt despuiate cadavrele. În faţa acestui atac fulgerător, ceilalţi trebuiră să-şi încetinească zelul, să-şi modereze poftele. Se făcu

un armistiţiu tacit. Era mai bine să fie toţi eroi. Tortul era destul de mare ca să-şi primească fiecare porţia. Era mai bine să se înţeleagă şi să se felicite reciproc, să se tămâieze unii pe alţii, decât să amintească adevăruri aspre şi să-şi dea lovituri din pricina cărora ar suferi toţi. Romancieri în lipsă de subiecte alergau de peste tot, se informau, luau note, cereau amintiri. Apărură zeci de volume despre eroii şi eroinele din ţinuturile invadate, zeci de panegirice la fel de false, la fel de convenţionale. Cine întrevedea un adevăr se speria de el şi îl evita cu oroare. Era moda şovinismului, publicul nu trebuia şocat. Între timp, Pauline Bult, care nu era lipsită de imaginaţie, intră ca redactoare la un cotidian, Jeanne Villien se căsători cu un american bogat, pe care îl încânta ideea de a deveni soţul unei eroine oficiale, şi însuşi Mauserel, acelaşi Mauserel pe care Gaure îl văzuse într-o zi dispărând cu banii biroului de spionaj, profită cu abilitate de vântul prielnic, găsi comanditari şi deschise, pe strada Naţională, la Lille, un oficiu de Bancă şi de Bursă.

Comemorările, banchetele, sărbătorile se prelungeau la nesfârşit. Treceri în revistă la 14 iulie, funeralii ale foştilor combatanţi, ridicări de monumente, înmânări de drapele şi decoraţii, orice era bun, orice era un pretext pentru a reaminti faptele glorioase şi virtuţile civice ale unuia sau ale altuia. Era ca un capital de glorie din care fiecare voia să trăiască. Aceasta devenea un drept. Se părea că, pentru că într-o zi înfăptuiseră un act curajos, toţi ar fi trebuit de acum înainte să fie hrăniţi şi cazaţi la Prytaneu[16]. Gândul că ar trebui să apuce din nou unealta sau tocul îi revolta. Se indignau şi, copleşiţi, tămâiaţi, onoraţi, strigau că sunt victime ale ingratitudinii.

În această cursă după venituri, amintirea lui Gaure şi Théverand era uitată, călcată în picioare. Nevasta lui Théverand era săracă şi cu puţină ştiinţă de carte, o umilă gospodină. Iar Gaure fusese singur. Nimeni nu se gândise la cei care în această aventură fuseseră eroii cei mai puri. Dar poate că era mai bine pentru memoria lor să nu fie amestecaţi în această turpitudine zgomotoasă. Cât despre Félicie Foulaud, mistica, prietena Françoisei Pélegrin, era total dezechilibrată. Abatele o întâlni din întâmplare, într-o zi, la Lille. Ea trăia în visul ei lăuntric, ducea o

[16] Prytaneu – nume dat la Atena, în antichitate, celor cincizeci de senatori care formează Comisia permanentă a Senatului. (n.t.).

existenţă mohorâtă, de mică croitoreasă, bântuită încă de amintirile aventurilor şi pericolelor pe care le înfruntase alături de Françoise Pélegrin. Nici la ea nu se mai gândise nimeni, ea care se purtase eroic, care cunoştea adevărul în legătură cu atâţia alţii, dar care nu ştia să se „descurce” şi, de altfel, nici n-ar fi vrut să ştie. Fata aşteptase să fie căutată, şi nu o căutase nimeni. Locuia într-o cămăruţă pe Quai de la Basse-Deúle, printre muncitori care îşi băteau joc de ea şi o luau drept o „ţicnită”, cu poveştile ei ca din filme. O făceau să vorbească, ea îşi povestea cu plăcere amintirile, singurele care o mai interesau în această mediocritate oribilă şi monotonă în care era condamnată să trăiască. Nu se va consola niciodată de faptul că nu murise odată cu Françoise Pélegrin, de a fi cunoscut această realitate fantastică şi pasionantă ca un vis din lumea de dincolo şi de a fi căzut iar pe pământ. Era acum o maniacă blajină, cu un aer pierdut, pradă unei idei fixe, trăind cu patimă din amintirile ei şi iremediabil agăţată în trecut, legată de acel timp al războiului de care va fi veşnic obsedată. Nu se va mai readapta.

*

Afacerea cu Legiunea de onoare nu mai înainta. Bănuind ceva, Hennedyck îl puse pe Gayet să intervină. Primi nişte ştiri ciudate. Pe sub mână Thorel îşi continua manevra de excludere şi acaparare. În acelaşi timp cu toate hârtiile privitoare la *Fidelitatea*, el cumpărase de la Clavard şi o scrisoare a abatelui către Hennedyck, scrisă în închisoare, şi pe care Clavard, eliberat mai devreme, nu putuse să o dea industriaşului. Abatele, speriat de a fi fost, probabil, cauza arestării lui, îi cerea iertare lui Hennedyck. Thorel anexase scrisoarea la dosar, aşa încât pentru descoperirea afacerii de către germani vinovat părea să fie Sennevilliers.

Hennedyck se duse la Thorel. Întrevederea fu lipsită de amabilitate. Hennedyck îşi dictă condiţiile. Ori abatele, Hennedyck şi Thorel vor fi decoraţi toţi odată, ori Hennedyck va dezvălui rolul odios al lui Thorel în povestea cu ziarul – materialul retras, personalul ameninţat să se vadă lipsit de locul de muncă... Hennedyck consimţea să-l vadă pe Thorel uzurpând o parte ce nu-i aparţinea, dar nu să-l lase să fure şi partea altora.

*

După trei luni, în clădirea *Farului* avură loc mari festivităţi în onoarea noilor deţinători ai Legiunii de onoare, abatele Sennevilliers, Hennedyck şi Thorel. Se căutase să fie uniţi în această solemnitate toţi cei care fuseseră uniţi la greu. Se pronunţară discursuri foarte frumoase, în care fu celebrată frăţia de arme şi eroismul fondatorilor *Fidelităţii*. Plăcu mult această expresie, „fraţi de arme”.

X

Mult mai târziu, într-o liniştită seară de toamnă, Patrice Hennedyck şi abatele Sennevilliers filosofau despre toate aceste lucruri.

Se duseseră la marginea carierei să se bucure de răcoarea serii. Se aşezaseră unul lângă altul pe un butuc şi priveau în faţa lor cariera, gaură larg căscată, tăiată de o imensă umbră piezişă aruncată de clarul de lună şi inundată într-o singură parte de o lumină rece. Lumina albea în mod straniu faleza abruptă şi lăsa în întuneric eleşteul, departe în adânc. Nu se zărea decât un mal, o învălmăşeală de sălcii cu frunze gingaşe, minunat argintate. Cadrul şi ora incitau la gânduri grave, la o melancolică contemplare a destinelor.

— La drept vorbind, spunea Hennedyck, am fost nişte naivi.

— Sunteţi amar, Hennedyck.

— Nu. O spun fără pică. Ceea ce am făcut, am fi putut tot atât de bine să nu facem, nu-i aşa? Aşa suntem plămădiţi. Dar măcar sper ca războiul ăsta să fi servit la ceva. Mă gândeam că după tot ce a suferit, omenirea va fi căpătat gustul pentru o anume înţelepciune, pentru moderaţie şi simplitate. Ei bine, da! Aveam încredere în Noua Evanghelie pe care ne-o aducea Societatea Naţiunilor. În principiu, este ceva măreţ. Şi se spune că şi aici, în ţinuturile invadate, şi pe front, francezul şi germanul s-au înţeles. S-a văzut că nu eram toţi decât nişte nenorociţi în mâna stăpânilor noştri. Ar fi trebuit să ne apropiem unii de alţii. Şi în loc de asta, rezultatul e o mare ură, un şovinism fanatic! Se urmăreşte dezmembrarea Germaniei, germanii sunt ridicaţi de acasă de la ei şi aduşi să muncească aici, la Lille, şi ziarele îi învinuiesc de consumul celor nouăzeci de grame de carne ce li se dă pe zi... N-ar fi trebuit să vedem aşa ceva în Nord. Şi

femeile de la noi! Femeile germane le-au cerut îndurare pentru Germania. Ele au răspuns: „Nicio milă”. Adevărul oficial a ajuns să înăbuşe tot. Am văzut cum s-a fabricat el în legătură cu noi, putem să vorbim în cunoştinţă de cauză. Mai mult decât orice altceva, asta îmi spulberă speranţa de a vedea că lecţia a servit la ceva.

Nişte naivi, abate! Am făcut jocul altora. Paraziţii s-au înmulţit din munca celor sinceri. Cei care n-au făcut nimic domnesc. Au profitat de noi. Ştiţi... Nu, v-am ascuns-o până acum. Ei bine, în timpul războiului traficanţii revindeau mica noastră foaie cu douăzeci de franci, cu cincizeci de franci, câştigau bani de pe urma ei. Şi mulţi oameni simpli, muncitori, mi-o reproşează astăzi: „Era foarte bună, domnule Hennedyck, *Fidelitatea*. Dar era pentru cei bogaţi. Noi, poporul, n-am ştiut niciodată nimic!” Bineînţeles! De nouă ori din zece, cei cărora li se dădea ziarul erau speriaţi şi-l ţineau pentru ei. Opera noastră era înăbuşită, circuitul se oprea acolo. Ne riscam pielea pentru nişte egoişti. Asta mă mâhneşte cel mai mult în toată povestea cu ziarul nostru.

Da, am fost naivi...

— Nu ştiu, nu ştiu, spunea abatele încetişor. Şi pe urmă, ce importanţă are? Fericiţi cei săraci cu duhul, fericiţi cei naivi, ei îl vor vedea pe Dumnezeu.

— O consolare puţin cam dezamăgitoare pentru unii, abate. Dumitale care te scalzi în lumină, îţi înţeleg, îţi înţeleg foarte bine filosofia. Dar îi înţeleg şi pe ceilalţi, pe cei care nu văd niciun motiv să spere. Pentru ei, umanitatea este, hotărât, urâtă, rea. Şi nici nu mai ştiu măcar să caute în cer acea speranţă, acea seninătate pe care spectacolul oamenilor o distruge în ei. Pentru dumneata, ştiu, acele stele, acolo sus, sunt ca un pietriş de lumină pe cărările cerului. Şi această boltă frumoasă, operă a unui matematician sublim, păstrează o divină promisiune de eternitate. Pentru alţii, pentru multe alte biete fiinţe, şi uneori şi pentru mine, când inima nu reacţionează, cerul nu e decât o maşină nemiloasă, o imensă ceasornicărie fără suflet. Şi-a pierdut misterul. Nu mai găseşti în el acea raţiune de a crede, necesară ca pâinea.

— Ce contează? spuse din nou abatele. Misterul dăinuieşte, Hennedyck. Şi cei care nu mai ştiu să se ducă să-l contemple în cer, să facă la fel ca mine, să se străduiască să-l descopere în

jurul lor, foarte aproape de ei. Eu am gândit întotdeauna că oricât de josnic, de degradat ar fi un om, în el rămâne totuşi ceva din scânteia divină. Eu o caut şi îmi ajunge să o descopăr, ca să iubesc omul. Pe feţele cele mai închise, cele mai ostile, cele mai greoaie, îmi place să evoc înnobilarea adusă de o suferinţă, reflexul unei iubiri... Şi reuşesc întotdeauna să-mi imaginez trăsăturile – acele trăsături adesea aspre şi grosolane, – înfrumuseţate şi transfigurate de un sentiment uman, paternitatea, o iubire pură, sau acea nelinişte a unui destin nesigur de care suntem târâţi cu toţii. Şi în ochii mei omul a devenit un altul, şi eu îl iubesc pentru problema infinită, pentru drama tragică pe care o regăsesc în toţi, ca în mine însumi.

Tăcu. Meditară amândoi un minut.

— E adevărat, spuse Hennedyck, e adevărat. Trebuie să crezi, trebuie să speri, să-ţi continui misiunea totuşi. În ciuda a tot, eu nu vreau să mă îndoiesc, îmi interzic să mă îndoiesc. Am cunoscut scepticismul, această viziune pesimistă asupra lumii şi a oamenilor, atât de tiranică, atât de zdrobitoare când îţi stăpâneşte spiritul. Şi o resping pentru că simt prea bine că ea m-ar duce la sterilitate, la acel îngrozitor „la ce bun?” care paralizează totul. În mine există o dramă continuă între Raţiune şi Voinţă. Şi am optat pentru aceasta din urmă! Vreau să cred, să cred în ceva, să cred în progres, în dreptate, în bine, să am încredere în destinul Umanităţii. Numai în felul acesta am un motiv să acţionez, o raţiune de a trăi, şi un element suprem de alinare. Altfel, n-ar fi decât chinurile neantului şi ale disperării.

Şi pe urmă, abate, ai dreptate. Trebuie să fie o învăţătură şi o consolare să regăseşti pe faţa oamenilor enigma, enigma, ce nu poate fi dezlegată, violată, enigma totală... Şi cred că acum o să mi se întâmple şi mie ca dumitale, în orele de slăbiciune, să încep să caut pe anumite chipuri, pe acele chipuri de femei, de mame, pe care le simţi făurite din devotament şi sacrificiu, reflexul unei gândiri divine pe care nu mai ştiu să-l caut întotdeauna în înaltul cerului...